

ΚΡΥΠΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ

ΚΡΥΠΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Αριθμός Εκτύπωσης: 1320

ISBN 978-960-467-073-4

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1974

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

© 2008

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.

Κων. Μελενίκου 5, Τ.Κ. 546 35, Θεσσαλονίκη

Τηλ. 2310-208.540, Fax 2310-245.541

Web: <http://www.kyriakidis.gr>

Αθήνα: Κεντρικό Αρσάκειο Μέγαρο, Στοά του Βιβλίου,
Πεσμαζόγλου 5, Τ.Κ. 105 64
Τηλέφωνο και fax: 210-32.11.097

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Πάντως, κατά το Ν. 2121/1993 και τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο (ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο), τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

<i>Πρόεδρος</i>	: Νικόλαος Μέρτζος
<i>Αντιπρόεδρος</i>	: Χαράλαμπος Νάσλας
<i>Γεν. Γραμματεύς</i>	: <i>Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά</i>
<i>Ταμίας</i>	: Θεόδωρος Δαρδαβέσης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης</i>	: Ιωάννης Κολιόπουλος
<i>Σύμβουλοι</i>	: Κωνσταντίνος Βαβούσκος Αθανάσιος Καραθανάσης Βασίλειος Πάππας Αριστοτέλης Βρίτσιος

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Εἰσαγωγή	σελ.	9 - 20
Μακεδονία	»	21 - 26
Θράκη	»	27 - 30
Κωνσταντινούπολη	»	31 - 39
Ἡπειρος - Ἀλβανία	»	41 - 55
Πόντος	»	57 - 172
Μικρὰ Ἀσία	»	173 - 185
Κρήτη	»	187 - 226
Κύπρος	»	227 - 230
Σημερινὰ ὑπολείμματα Κρυπτοχριστιανῶν	»	231 - 243
Βιβλιογραφία		245 - 248

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν τὸ βράδι τῆς 29ης Μαΐου 1453 βασίλευσε ὁ ἥλιος πίσω ἀπὸ τὰ γκρεμισμένα τεῖχη τοῦ Θεοδοσίου καὶ μέσα στὴν ἀντάρα τοῦ μεγάλου χαλασμοῦ, τὸ σκοτάδι ποὺ ἔσυρε πίσω του ἦταν ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἀξημέρωτης νύχτας αἰώνων, μέσα στοὺς ὁποίους ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους χαροπάλεψε σ' ἓναν ἀγώνα μυστηριώδη καὶ ἄγριο μὲ τὸ θάνατο. Δυὸ στοιχεῖα γίγαντες, ἡ Βία καὶ ἡ Καρτερία, σφιχτοὶ κατάστηθα, κυλίστηκαν μέσα στὰ σκότη σὲ μιὰ βουβή, ἀδυσώπητη πάλη, ὅμοια μὲ τὴν πάλη τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. "Ὅπου ἔπιανε ὁ Διγενῆς ποτάμιζε τὸ αἷμα· ὅπου ἔπιανε ὁ Χάρος τὰ ὄρνια χόρταιναν σάρκες. "Ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀποσάρκωση τῆς φυλῆς μας τόσο πιὼ ἀνένδοτη κολλοῦσε ἡ ψυχὴ τῆς στὰ κόκκαλα. "Ὡσπου στὸ τέλος τῶν καιρῶν μιὰ σάλπιγγα θεϊκὴ σήμανε τὸ τέρμα τῆς αἰώνιας πάλης καὶ ὁ σαρκοβόρος γίγαντας ἔπεσε ἀπὸ πάνω τῆς.

Τότε μονάχα ἔγινε καὶ πάλιν φῶς καὶ ὁ ἥλιος ποὺ εἶχε δύσει τὸ βράδι τῆς Ἀλώσεως ἀνέτειλε. Ἀλλὰ τὸ θέαμα ποὺ φώτισε ἦταν ἀποτροπιαστικό. Ὁ ἔθνικὸς Διγενῆς κειτόταν στὴ γῆ ἄσαρκος, ἄμορφος, μὴ ἔχων εἶδος. Ἡ ψυχὴ του μονάχα ἐθέρμαινε ἀκόμα τὰ χεῖλη του.

Καὶ τὸ θαῦμα ἔγινε. Ἡ ψυχὴ πισωδρόμησε κι ἔθρεψε ξανά τὸ σῶμα καὶ τὸ ἀναμόρφωσε εἰς εἶδος καὶ κάλλος, καὶ τὸ ξαναγεννημένο ἔθνος, ὄρθιο καὶ αἰσιόδοξο στὸ φῶς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, βαδίζει τὸν τραχὺ δρόμο τῶν πεπρωμένων του. Ἡ φοβερὴ ἐπέτειος τῶν 5 αἰώνων τὸ βρῆκε τόσο ψυχωμένο, ὥστε νὰ μπορέση νὰ τὴν ὑποστῇ ἀκλόνητο. «Κλαυμάτων πηγαὶ κατεσβήκασιν, οὐδ' ἔνι σταγῶν». Χωρὶς θρήνους ἐπὶ ποταμῶν Βαβυλῶνος, μὲ ἀξιοπρεπῆ περισυλλογὴ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς ἀνιστόρησε στὶς 29 Μαΐου τοῦ 1953 τὴ ζοφερὴ νύχτα τῆς αἰχμαλωσίας ποὺ ἄφησε πίσω του, καὶ μὲ κατάνυξη ἔσκυψε καὶ φίλησε τὴν τέφρα τῆς μεσαιωνικῆς του δόξας.

Ἡ κοσμοϊστορικὴ αὐτὴ ἐπέτειος ὄχι μόνο ἐπιτρέπει, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλει διαπιστώσεις καὶ ὁμολογίες μὲ παρρησία ἀνάλογη πρὸς τὸ μέγεθός της. "Ἄν ὁ μέγας, ὁ ἀπέραντος Ἑλληνισμὸς τῶν ἠπείρων καὶ τῶν χιλιετηρίδων βρίσκεται σήμερα διχοτομημένος θρησκευτικὰ, γλωσσικὰ καὶ ψυχικὰ, καὶ μοιρασμένος σὲ δυὸ κράτη, στὴ νοτιώτερη ἄκρη τῆς Εὐρώπης τὸ ἓνα καὶ στὴ δυτικώτερη τῆς Ἀσίας τὸ ἄλλο, αὐτὸ τὸ χρωστᾷ στὴν ἀδάμαστη κρατικὴ ἀντοχὴ τοῦ Βυζαντίου καὶ στὸ μαχητικὸ σθένος τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενικώτερα, ποὺ ἐματαιώσαν μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἄλωση τοῦ κράτους ἐξ ἀνατολῶν. Ἀντίθετα πρὸς τὰ εὐρωπαϊκὰ σύνορα τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἓνας μεγάλος λαὸς, οἱ Σλάβοι, παραμύ-

νευαν τήν πτώση του, στα ανατολικά του σύνορα δὲν ὑπῆρχε στὸ μεσαίωνα λαὸς ἱκανὸς νὰ τὸ ἀποικίση καὶ νὰ ἀλλοιώση τὸν ἔθνικὸ καὶ γλωσσικὸ χαρακτήρα του. Οἱ Τοῦρκοι, ὅταν ἤρθαν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βυζαντινὸ κράτος, ἦταν μιὰ ὀλιγάριθμη μογγολικὴ φυλὴ μισθοφόρων, πού, ἂν εἶχε τὴ δύναμη νὰ τὸ κατακτήσει μεμιάς, τὰ μέλη της δὲν θὰ ἐπαρκοῦσαν οὔτε γιὰ ἑπαρχοὶ τῶν βυζαντινῶν πόλεων. Ὁ κατακτητὴς τότε ἀσφαλῶς θὰ διαλυόταν καὶ θὰ ἔσβηνε θρησκευτικὰ καὶ γλωσσικὰ μέσα στὶς δεκάδες ἑκατομμυρίων τοῦ ἑλληνοφώνου καὶ χριστιανικοῦ λαοῦ, σὰν σταγόνες βροχῆς μέσα στὴ θάλασσα. Ἀκριβῶς ὅπως ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τὸν ντόπιον πληθυσμὸ οἱ Ρωμαῖοι κυρίαρχοι τῆς ἑλληνικῆς Βαλκανικῆς καὶ Μ. Ἀσίας, ὅπως ἀφομοιώθηκαν οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς Φράγκοι κατακτητὲς τῆς Γαλλίας, ὅπως ἀφομοιώθηκαν οἱ σκανδιναβικῆς καταγωγῆς Ρῶσοι κατακτητὲς τῆς Μοσκοβίας, οἱ μογγολικῆς καταγωγῆς Βούλγαροι κατακτητὲς τῆς σλαβόφωνης περιοχῆς τοῦ Δούναβη κ.ἄ.

Δὲν ὑπῆρξε ὁμοίως μιὰ τουρκικὴ ἄλωση. Τὸ Βυζάντιο κυριευόταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπὶ αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν καθ' αὐτὸ ἄλωση. Ἡ ἀδιάκοπη σειρά τῶν διαδοχικῶν ἀλώσεων καὶ ἡ προϋπάρχουσα ἀπόσπαση τῶν ἀνατολικῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν ἔδωσε τὸν καιρὸ στὸν κατακτητὴ νὰ ἀφομοιώνη μὲ τὴν ἄνεσή του ἐπὶ 10 περίπου αἰῶνες, ἄλλοῦ θρησκευτικὰ, ἄλλοῦ γλωσσικὰ, ἄλλοῦ καὶ μὲ τοὺς δυὸ τρόπους τὸν μεσαιωνικὸ Ἑλληνισμό, καὶ νὰ θεριεύη ὀλοένα μὲ αἷμα ξένο. «Δὲν διστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν, γράφει ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. Ἔθνους 5, 18, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Μωάμεθ Β' συνέκειτο καθ' ὀλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ Χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων». «Καθαρὸν ἑλληνικὸν αἷμα ρέει εἰς τὰς φλέβας κυρίως τῶν Ὀθωμανῶν τῶν παραλίων μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν, ἐνθα ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐπεκράτει ἀνέκαθεν», γράφει ὁ Ι. Βογιατζίδης, Ἱστορικαὶ Μελέται, στὴν Ἐπετηρ. Πανεπ. Θεσ/νίκης 2, 150.

Οἱ παλαιοὶ Τοῦρκοι δὲν ἦταν λευκῆς φυλῆς. Οἱ Τοῦρκοι ὅταν πῆραν τὴν Πόλη ἦταν κιόλας κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος λευκοί, καὶ οἱ σημερινοὶ εἶναι λευκοὶ σὰν μᾶς. Τί σημαίνει αὐτό; Γιὰ ὅσους πιστεύουν ὅτι τὸ κοινὸ αἷμα εἶναι ὁ ἀφανὴς ἀλλὰ πρωτεύων δεσμὸς ὄχι μόνον τῶν οἰκογενειῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτόμων πού ἀπαρτίζουν μιὰ φυλὴ, σημαίνει ὅτι ὁ ἐξισλαμισμένος Ἑλληνισμὸς ἐξεπόρθησε καὶ ρῆμαξε τὴ Νέα Ρώμη στὶς 29 Μαΐου 1453. Αὐτός, ἀνέπιγνωστα, δυνάστεψε καὶ ταλαιπώρησε τοὺς ὁμοφύλους του ἐπὶ αἰῶνες. Αὐτός, ἀνίδεος, πέρασε τὸ βρόχο στὸ λαιμὸ τοῦ Γρηγορίου Ε'. Αὐτός, ἀνύποπτος, πανηγύρισε τὴν 29ην Μαΐου 1953 τοὺς 5 αἰῶνες τῆς φυλετικῆς του αὐτοδιάλυσης.

Ἡ θρησκευτικὴ καὶ γλωσσικὴ τύχη τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωση μπορεῖ νὰ παρασταθῇ μὲ μιὰ ἀξιολογικὴ κλίμακα πέντε βαθμίδων:

Στὴν πρώτη, τὴν ψηλότερη, στάθηκαν οἱ καρτερικώτεροι, πού ἔμειναν γιὰ πάντα Χριστιανοὶ καὶ ἑλληνόφωνοι. Αὐτοὶ διέσωσαν τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Μὲ αὐτοὺς καὶ ἄπ' αὐτοὺς ἐπέζησε, λευτερώθηκε, ξαναγεννήθηκε καὶ ἀναδείχτη-

κε πάλι σὲ κράτος βιώσιμο ἢ ἑλληνικὴ ἐθνότητα. Κλῆρος τους ἦταν οἱ σκλαβιῆς καὶ τὰ μαρτύρια, δικές τους ὄλες οἱ δόξες, ὄλα τὰ τραγούδια, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀθανασία. Δικὴ τους ἦ Ἑλλάδα.

Στὴ δευτέρη βαθμίδα στέκουν ἐκεῖνοι ποὺ ἔμειναν Χριστιανοί, ἀλλὰ ἔχασαν τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ ἔγιναν τουρκόφωνοι. Αὐτοὺς μόνο ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τοὺς ἔσωσε ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἀπώλεια, καὶ μὲ τὴν παιδεία συντήρησε τὴν ἐλπίδα τοῦ λυτρωμοῦ καὶ τὴν προσήλωσή τους στὸν Ἑλληνισμό, ὡς τὴν ἡμέρα τῆς Ἀνταλλαγῆς ποὺ τοὺς ἀπέδωσε στὴν Ἑλλάδα. Ἐδῶ ἔγιναν γρήγορα δίγλωσσοι καὶ τὰ παιδιὰ τους σήμερα μιλοῦν ἑλληνικά.

Στὴν τρίτη βαθμίδα στέκουν ἐκεῖνοι ποὺ μισοστρατίς στὸν ἐθνικὸ Γολγοθᾶ ἀποκαρτέρησαν, ἔπεσε ὁ σταυρὸς ἀπὸ τὸν ὄμο τους καὶ ξεγέλασαν τὴν κουστωδία τῶν δημίων. Ἐγιναν μωαμεθανοὶ φαινομενικά, διατηρώντας στὰ βᾶθη τῆς ψυχῆς τους τὴ χριστιανικὴ πίστη, καί, ὅπου οἱ συνθῆκες τὸ ἐπέτρεπαν, καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Αὐτοί, ὅταν ἤρθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, γύρισαν ἐπίσημα στὸ Χριστιανισμό, καὶ μέσω αὐτοῦ καὶ στὸν Ἑλληνισμό. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λεγόμενοι «Κρυπτοχριστιανοί». Ἡ Ἀνταλλαγή, ὅσους βρῆκε, τοὺς ἀπέδωσε μαζί μὲ τίς δυὸ προηγούμενες κατηγορίες στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ ἔθνος.

Στὴν τέταρτη βαθμίδα ἀνήκουν ἐκεῖνοι ποὺ ἔγιναν πραγματικὰ μωαμεθανοί, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε ὡς ἀπόγονοι Κρυπτοχριστιανῶν, ποὺ ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ ἔσβησε μέσα τους τὸ μεγάλο μυστικὸ τῶν πατέρων τους, χωρὶς ὅμως νὰ χάσουν ποτὲ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Αὐτοὶ ὡς χτὲς ἤξεραν, ὅπως λέγει ὁ Π. Τριανταφυλλίδης, «ὅτι ἦσαν ποτὲ Ἕλληνες, Χριστιανοὶ ἐκ Χριστιανῶν, ἐν σκότει διαπορευόμενοι, καὶ ὅτι ἠτύχησαν τὸ φῶς τῆς ὀθωμανικῆς θεογνωσίας νὰ ἀπολαύσωσιν». Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔλπιζαν ὅτι καλύτερες συνθῆκες στὸ μέλλον θὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ ξαναγίνουν Χριστιανοί, καὶ γι' αὐτὸ διατηροῦσαν κρυφὰ τὰ ἱερὰ χριστιανικὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας¹. Αὐτοί, ἐπειδὴ ἡ Ἀνταλλαγή ἔγινε μὲ βᾶσιν τῆ θρησκεία καὶ ὄχι τῆ γλώσσα, ὡς ἑλληνόφωνοι δῆθεν Τοῦρκοι, ὅσοι ζοῦσαν στὴ Μ. Ἀσία ἔμειναν γιὰ πάντα ἐκεῖ, ὅπως εἶναι οἱ λεγόμενοι Ὀφίτες, οἱ ὁποῖοι καὶ τὸ Ραμαζάνι τους ἀκόμη τὸ λένε Τριῶδ'², καὶ ὅσοι ζοῦσαν στὴν Ἑλλάδα, ὅπως οἱ λεγόμενοι Τουρκοκρητικοὶ καὶ οἱ Βαλαᾶδες τῆς Μακεδονίας³, πέρασαν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ Αἰγαῖο καὶ ἐνσωματώθηκαν ἀνεπανόρθωτα στὴν τουρκικὴ ἐθνότητα. «Κλαίοντες καὶ ὀδυρόμενοι», σημειώνει ὁ χρονογράφος τῆς Ἀνταλλαγῆς, «κατησπάζοντο τὸ πάτριον ἔδαφος», πρὶν ἐπιβιβασθοῦν στὰ πλοῖα ποὺ τοὺς μετέφεραν στὸν τόπο τοῦ προορισμοῦ τους. Καὶ ἐκεῖνοι ἴσως ἔκλαιαν μόνο τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους τῶν πατέρων τους καὶ

1. R. Dawkins, *The Cryptochristians of Turkey*. Byzantion 8 (1933), σελ. 269.

2. Βλ. Ποντιακὴ Ἔστια 1, 716.

3. Γ.Π.Σ.Π., *Οἱ Βαλαᾶδες*. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1911, σελ. 113 - 118.

τὰ σπίτια ὅπου γεννήθηκαν καὶ μεγάλωσαν. Ἄλλὰ ἡ μνήμη τῆς Φυλῆς μας, ποὺ ἀθέατη παράστεκε τὸ ἔσχατο ἔθνικὸ δράμα, θρηνοῦσε μαζί τους τὸ ποτάμι τοῦ καθάρου ἑλληνικοῦ αἵματος ποὺ ἔπινε γιὰ τελευταία φορὰ ἡ γῆ τῆς ἐθνικῆς ἀπωλείας.

Στὴν πέμπτη καὶ τελευταία βαθμίδα βρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς θέρισε καὶ τὸ φάσγανο τοῦ Ἰσλάμ ψυχικά, καὶ τὸ γιαιταγάνι τοῦ Τούρκου γλωσσικά, ἐκεῖνοι δηλ. ποὺ ἔγιναν καὶ μουσουλμάνοι καὶ τουρκόφωνοι, στοὺς ὁποίους σιγὸσβησε ἡ μνήμη τῆς ἐθνικῆς, θρησκευτικῆς καὶ γλωσσικῆς καταγωγῆς. Αὐτοί, διασταυρωμένοι μόνο στὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς καὶ σὲ ἐλάχιστη ἀναλογία μὲ γνήσιους μογγολικῆς φυλῆς Τούρκους, ἀποτελοῦν τὰ ἑκατομμύρια τοῦ σημερινοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀπ' αὐτοὺς ἀποκλειστικὰ κατάγεται ἡ σημερινὴ ἡγετικὴ τάξη τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ καὶ οἱ ἀναμορφωτὲς τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους, ποὺ στὰ 1908 κατέλυσαν τὸ ἀπολυταρχικὸ πολίτευμα, καὶ μετὰ τὸν πρῶτο εὐρωπαϊκὸ πόλεμο κατήργησαν τὸ χαλιφάτο καὶ ἐγκαθίδρυσαν στὴν Ἀγκυρα τὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία.

Ἀπὸ τίς πέντε αὐτὲς κατηγορίες τῶν τυχῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ μόνο ἡ τρίτη, τῶν Κρυπτοχριστιανῶν.

Τὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ θέματος εἶναι στίς γενικὲς του γραμμὲς γνωστὸ ἀπ' ὅσα ἔγραψαν γι' αὐτὸ κατὰ καιροὺς διάφοροι ἱστορικοί, ἀπὸ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλο ὡς τὸν Ἰω. Βογιατζίδη. Ἰδιαιτέρα γιὰ τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς τῆς Κύπρου γνωρίζουμε ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ Σ. Μενάρδου, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων, στὸ περιοδικὸ Ἀθηνᾶ, 16,257 κ.έξ., γιὰ τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Χ. Σκενδέρη, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως (Ἀθῆναι 1928), καὶ τῶν Βαλκανίων γενικὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Stavro Skendi, Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Othomans, στὴ Slavic Review 26 (1967) 227-246, γιὰ τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης (Ἀθῆναι 1890), γιὰ τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς τοῦ Πόντου ἀπὸ τὸ βιβλίον Ἀγγλοῦ ἑλληνιστοῦ τοῦ R. Dawkins, The Crypto-Christians of Turkey, στὸ Byzantion 8 (1933) 1 τεύχ., ἀπὸ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ μητροπολίτου Χρυσάνθου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἀπὸ διάφορα δημοσιεύματα σὲ ποντιακὰ καὶ ἄλλα βιβλία καὶ περιοδικὰ (πβ. Βιβλιογραφία). Γι' αὐτὸ θὰ συνοψίσω τὸ ἱστορικὸ μέρος σὲ λίγες γραμμὲς.

Ἡ παλαιότερη μνεία ἀποκρυφίας, ὅπως λέγεται τὸ φαινόμενο στὴν Ἱστορία, παρουσιάζεται περὶ τὸ 1330 στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας, τὴν πρωτεύουσα τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν Φραγκοκρατία, ὅταν τὴν κατέλαβε ὁ Ὁρχάν καὶ τὴν ἔκανε πρωτεύουσα του. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης αὐτῆς βυζαντινῆς πόλης ἔπεσαν θύματα τῆς φοβερῆς ρήτρας τοῦ Κορανίου «Σφάζετε τοὺς ἀπίστους ἕως ὅτου ἀναγκασθοῦν νὰ ὁμολογήσουν τὸ Ἰσ-

λάμ»¹. Αισθάνονται όμως τους έαυτούς των δυστυχεῖς μακριά από τὸ Χριστό, μέσα στὴν πόλη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἀπευθύνονται στὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη νὰ τοὺς συμβουλέψῃ πῶς θὰ μπορέσουν νὰ ἐπιστρέψουν στὴ θρησκεία τους. Ὁ πατριάρχης Ἰωάννης 14 ὁ Ἀπρηνὸς τοὺς στέλνει τότε ἓνα πιττάκιον μὲ τὸν τίτλο «Εἰς τοὺς εὕρισκομένους εἰς Νίκαιαν», καὶ τοὺς συνιστᾷ ἵνα «φανερὰν καὶ πεπαρρησιασμένην ἐνδείξωνται τὴν μετάνοιαν», ἔστω καὶ ἂν τοὺς περιμένει μαρτυρικὸς θάνατος. Ἐπειδὴ όμως ὁ ἴδιος εἶναι βέβαιος ὅτι δὲν θὰ βρεθοῦν τόσο πολλοὶ μάρτυρες, τοὺς ὑπόσχεται ὅτι «ὄσοι τῷ φόβῳ τῶν κολάσεων καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐν τῷ λεληθότι διαζῆν θελήσουσι τὰ τῶν Χριστιανῶν ἐνστερνιζόμενοι καὶ ποιοῦντες, καὶ αὐτοὶ σωτηρίας ἐπιτεύξονται, μόνον κατὰ τὸ δυνατόν τηρεῖν σπουδάζοντες τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς»². Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἐπίσημη ἐκκλησία τῆς ἐλεύθερης ἀκόμη τότε Κωνσταντινούπολης, μπροστὰ στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀπώλεια τῶν Χριστιανῶν, ποὺ βλέπει νὰ συντελεῖται χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴ δύναμη νὰ τὴν ἐμποδίσῃ, ἀναγκάζεται νὰ ἀρκεσθῇ στὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ σώσῃ, καὶ νὰ στέρξῃ τὸν συμβιβασμὸ τῆς χριστιανικῆς συνείδησης μὲ μιὰ ζωὴ κατ' ἐπίφασῃ μουσουλμανικῆ. Μέτρο ἀπελπισίας, γιατί ἂν ἡ λύση αὐτὴ κατὰ κάποιον τρόπο ἔσωζε τὸ παρόν, δὲν μποροῦσε νὰ δώσῃ, ὅπως καὶ δὲν ἔδωσε, καμιά ἐξασφάλιση γιὰ τὸ μέλλον, δηλ. γιὰ τοὺς ἀπογόνους τῶν Κρυπτοχριστιανῶν ἐκείνων.

Ὁμοια μνεῖα ἀποκρυφίας, στὴν ὁποία ἡ ἐπίσημη ἐκκλησία ἀναγκάζεται κατ' οἰκονομίαν νὰ δώσῃ τὴ συγκατάθεσή της, συναντοῦμε πάλι ἀργότερα στὴν Κρήτη, μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κι ἐκεῖ οἱ συνθῆκες τῆς ζωῆς τῶν Χριστιανῶν ποὺ διαμορφώθηκαν μετὰ τὴν κατάκτηση ἦταν τόσο φοβερές, ὥστε μόνο τὸ ἔβδομο βιβλίο τῆς Κόλασης θὰ μποροῦσε νὰ παραβληθῇ μὲ τὰ μαρτύριά τους, κατὰ ἓναν ξένο παρατηρητὴ, τὸν E. Flourens, στὸ βιβλίο του *Souvenirs d'un philhellène* (1893), σελ. 9. Ἡ κορυφωμένη ἀπελπισία τῶν Κρητῶν τοὺς ὠθησε στὴ ἀπόφαση νὰ ζητήσουν τὴ γνώμη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἂν ἦταν θεμιτὸ νὰ δεχτοῦν κατ' ἐπίφασῃ τὸν Ἰσλαμισμό. Ἀλλὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἔχοντας πιά, ὅπως φαίνεται, πικρὴ πείρα τοῦ ποῦ ὀδηγεῖ ἡ ἀπελπιστικὴ αὐτὴ λύση, ἔσφιξε τὴν καρδιά του καὶ τοὺς ἀπάντησε μὲ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ: «Ὅστις ἂν ἀπαρνήσῃταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, κἀγὼ ἀρνήσομαι αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς»· Ἡ ἀπόγνωση τῶν Κρητῶν μετὰ τὴν πατριαρχικὴ ἀπάντησιν τοὺς ἀνάγκασε νὰ στραφοῦν πρὸς τὸν κρητικῆς καταγωγῆς πατριάρχη Ἱεροσολύμων Νεκτάριον Πελοπίδαν, ὁ ὁποῖος ἀποβλέποντας στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία καὶ πο-

1. *I. Βογιατζίδου*, Ἱστορικαὶ μελέται. Ἐπιστημ. Ἐπετ. Φιλοσ. Θεσ/νίκης 2 (1932), σελ. 148. Πβ. *Τοῦ ἴδιου*, Ἀνακοίνωση στὰ Πρακτικὰ Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 33 (1958), σελ. 368 κ.έξ.

2. *F. Miklosich - J. Müller* 1, 84. Βλ. *I. Βογιατζίδου*, ὅπου παραπ., σελ. 148.

νώντας τους ἴσως περισσότερο κατὰ σάρκα, δείχτηκε συγκαταβατικώτερος καὶ τοὺς ἐπέτρεψε τὴν «κατ' ἐπιφάνειαν μόνον καὶ ἐν ἀναποδράστῳ ἀνάγκῃ ἐξώμοσιν».

Χωριὰ τότε ὁλόκληρα, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο ἄρχισαν νὰ προσχωροῦν φαινομενικὰ στὸν Ἰσλαμισμό καὶ νὰ τελοῦν τὰ χριστιανικά τους καθήκοντα ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ. Καὶ αὐτοὶ μὲν πέθαναν μὲ κάποια ἐλπίδα στὴν εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀπογόνους των ἴσχυσε πάλιν ὁ κανόνας, δηλ. ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ παράδοση, ἔτσι ὥστε ἐκεῖνοι ποὺ κατόρθωσαν νὰ διατηρήσουν ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους τὴ χριστιανικὴ συνείδηση νὰ εἶναι σπάνιες ἐξαιρέσεις. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν διαμορφώθηκε στὴ μεγάλη ὄνησο ἡ τάξη τῶν λεγομένων Τουρκοκρητικῶν, ποὺ δὲν ἤξεραν οὔτε μιὰ λέξη τουρκικὴ, ἀλλὰ ἔχυσαν τόσο κρητικὸ αἷμα στὶς ἀμέτρητες ἐξεγέρσεις τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Λέγεται ὅτι στὰ 1730 ἀπὸ τὶς 350.000 κατοίκους τῆς Κρήτης οἱ 200.000 ἦταν δηλωμένοι μουσουλμάνοι. Πόσοι ὅμως ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ἀκόμα στὴν καρδιά τους τὸ Χριστό, αὐτὸ τὸ γινώριζαν μόνον οἱ ἴδιοι καὶ «ὄ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς».

Μὲ ἀνάλογες συνθήκες γεννήθηκε ἡ ἀποκρυφία καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στὸν Πόντο, στὴν Κύπρο, στὴν Ἡπειρο καὶ στὴ Μακεδονία. Πουθενὰ ὅμως τὸ δράμα τῆς κρυπτοχριστιανικῆς ζωῆς δὲν εἶχε τὴν ἔκταση καὶ τὴν τραγικότητα, ποὺ παρουσίασε στὸν Πόντο, ὅπου καὶ μπορούμε νὰ τὴ γνωρίσουμε καλύτερα. Τὰ αἷτια τοῦ ἀκούσιου ἐξισλαμισμοῦ τὰ ἀνέλυσε λεπτομερῶς ὁ ἀείμνηστος συνάδελφος Ἰω. Βογιατζίδης σὲ εἰδικὸ σύγγραμμά του μὲ τὸν τίτλο «Ἐκτουρκισμὸς καὶ ἐξισλαμισμὸς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν μεσαίωνα», στὴν Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Θεσ/νίκης 2 (1932) σελ. 95 κ. ἐξ., καὶ μπορούν νὰ συνοψιστοῦν: Στὴν ἀπουσία τοῦ Νόμου ἀπὸ τὶς ἀκραῖες καὶ ἀπόμερες περιοχὲς τοῦ τουρκικοῦ κράτους, στὴν αὐθαιρεσία τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, τὴν ἀγρία καὶ ἀνελέγητη οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση, καὶ ἰδίως τὴν αὐθαιρεσία καὶ τὴ σκληρότητα τῶν κυριάρχων ἀπέναντι τῶν ὑποδούλων Χριστιανῶν, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ ἦταν παιχνίδι στὰ χέρια τοῦ τυχόντος Τούρκου.

Ἄν γιὰ ἀστείότητα ἓνας Τούρκος ἔθετε στὸ κεφάλι τοῦ Χριστιανοῦ σαρίκι, ὁ Χριστιανὸς ἔπρεπε νὰ τουρκέψη ἢ νὰ πεθάνῃ. Ἄν ὁ Χριστιανὸς τύχαινε νὰ πῆ τούρκικα «Δόξα σοὶ ὁ Θεός», πάλι ἔπρεπε νὰ τουρκέψη, ἀλλιῶς νὰ πεθάνῃ ὡς ἀρνησὶθησικὸς. Τὸ ἴδιο ἂν δῆθεν ὑποσχέθηκε σὲ κάποιον Τούρκο νὰ γίνῃ μουσουλμάνος. Ἡ ταλαιπωρία τοῦ σώματος καὶ ἡ δοκιμασία τῆς ψυχῆς περνοῦσε συχνὰ τὰ ὄρια τῆς φυσικῆς ἀντοχῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ποτήρι ξεχείλιζε καὶ τὸ σίδηρο λύγιζε. Ὁ Χριστιανὸς τότε βλέποντας ὅτι ζωὴ, τιμὴ, περιουσία καὶ εὐτυχία ὑπάρχει μόνον γιὰ τοὺς μουσουλμάνους, ἀποφάσιζε νὰ ὑποκριθῆ τὸ μουσουλμάνο. Ἄλλοῦ ἀτομικά, ἄλλοῦ ὁμαδικά, προσχωροῦσαν στὸ Ἰσλάμ καὶ ἔπαιρναν τουρκικὸ ὄνομα. Μαρτυρεῖται μάλιστα ἱστορικὰ ἡ περίπτωσις δύο ἐπισκόπων, τοῦ Ὀφιοῦντος Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Μογλενῶν Ἰωάννου, ποὺ τούρ-

κεψαν μαζί με τὸ ποίμνιό τους καὶ ἔγιναν οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι ἱεροδικαστές.

Στὴν ἀρχὴ διατηροῦσαν χριστιανικὰ πατρωνυμικά, καθὼς Ἀντώνογλου, Γιάννογλου, Παπάζογλου, Φώτογλου, ποὺ ἀργότερα χάθηκαν. Προσεύχονταν τὴ μέρα στὸ τζαμί καὶ τὴ νύχτα στὸ σπίτι τους, μπροστὰ σὲ εἰκονίσματα κρυμμένα στὰ πιδὸ μυστικὰ μέρη τῆς κατοικίας, ἰδίως στὸ ἀμπάρι. Στὰ παλιὰ σπίτια τοῦ Πόντου σώζονταν ὡς τὰ χρόνια τῆς Ἀνταλλαγῆς ἀμπάρια μετὰ τὰ σανιδένια τοιχώματά τους μαυρισμένα ἀπὸ τὰ κεριά ποὺ ἔκαιγαν μπροστὰ στὰ εἰκονίσματα. Τηροῦσαν εὐλαβικὰ τὶς χριστιανικὲς νηστείες, βάφτιζαν κρυφὰ τὰ παιδιά τους καὶ τοὺς ἔδιναν μυστικὸ χριστιανικὸ ὄνομα, ποὺ συχνὰ φρόντιζαν νὰ συνηχῆ μετὰ τὸ τούρκικό του ὄνομα: Ἡλίας - Ἀλῆς, Μιχαήλ - Μεμέτης, Ἐλένη - Ἐμινέ. Πάντρευαν τὰ κορίτσια τους ἀποκλειστικὰ μετὰ γιούς Κρυπτοχριστιανῶν, καὶ ὅταν ἕνας Κρυπτοχριστιανὸς συνέβαινε νὰ παντρευτῆ μετὰ πραγματικὴ Τούρκισσα, ἐπακολουθοῦσαν πράγματα μυθιστορηματικά, ὥσπου νὰ πεισθῆ ἢ νύφη νὰ συμεριστῆ τὴ μυστικὴ θρησκεία τοῦ γαμπροῦ.

Ὁ γαμπρὸς δὲν πλησίαζε τὴ νύφη, γιατί τὸ θεωροῦσε μίανση, πρὶν τὴν πείση νὰ βαφτιστῆ καὶ νὰ τὴ στεφανωθῆ μετὰ χριστιανικὴ ἱεροτελεστία. Τὴν ἔπαιρνε λοιπὸν μετὰ τὴν τέλεση τοῦ μουσουλμανικοῦ γάμου καὶ ἔφευγε μαζί της ἢ στὴν πατρίδα του, ἂν ἦταν ἀπὸ ἄλλο χωριό, ἢ δῆθεν γιὰ κάπου ἄλλο, καὶ περνοῦσε ἀπὸ ἕνα ἐρημικὸ χριστιανικὸ μοναστήρι, ὅπου ἐπέζευαν, δῆθεν γιὰ νὰ περάσουν τὴ νύχτα. Ἡ διανυκτέρευση μουσουλμάνων σὲ μοναστήρι χριστιανικὸ δὲν παρουσίαζε τίποτα τὸ ὑποπτο, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστό, στὰ μοναστήρια κατέφευγαν καὶ μωαμεθανοί, γιὰ νὰ βροῦν τὴ γιατρεία τους ἀπὸ τὴ θεία χάρη, καὶ γιατί, ἀπὸ παράδοση, πίστευαν σὲ πολλοὺς χριστιανικοὺς ἀγίους.

Ἀλλὰ ξημέρωνε ἢ ἄλλη μέρα καὶ ὁ γαμπρὸς δὲν βιαζόταν νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξίδι του. Σὲ λίγο ἄρχιζαν νὰ καταφθάνουν στὸ μοναστήρι καὶ ἄλλοι συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ. Ὅλοι μαζί, ὁ γαμπρὸς μετὰ ἐκδηλώσεις ἀγάπης, ἀλλὰ χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν πλησιάσῃ, καὶ οἱ συγγενεῖς μετὰ τὰ καλοπιάσματα, ἄρχιζαν νὰ προετοιμάζουν τὴ νύφη γιὰ ν' ἀκούσῃ τὸ μεγάλο μυστικὸ, καὶ τέλος τὴν ἀφηναν νὰ ἐνοήσῃ ὅτι ἡ συμβίωσή της μετὰ τὸν ἄντρα της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν θὰ θελήσῃ νὰ συμεριστῆ τὴν ἀληθινὴ πίστη του καὶ τὴ διπλὴ του θρησκευτικὴ ζωὴ.

Ἐκείνη τότε, ἂν ἀγαποῦσε πολὺ τὸν ἄντρα της, ὑποχωροῦσε εὐκολὰ στὴν πειθῶ τῶν Χριστιανῶν, ποὺ ἀνάμεσα τους ἔνωθε ἀπομονωμένη. Ἄν ὅμως ἐπέμενε νὰ ἀρνῆται, ὁ γαμπρὸς περίλυπος πήγαινε κοντὰ της, νὰ τὴν ἀποχαιρετήσῃ γιὰ πάντα καὶ γιὰ νὰ πάρῃ πιά τὰ βουνά. Τότε ἐκείνη συνήθως λύγιζε μπροστὰ στὴ θλιμμένη ὄψη τοῦ ἀγαπημένου της καὶ στὴν εὐτυχία ποὺ ἔχανε. Ὅποτε τὴ βάφτιζαν ἄψε - σβῆσε, γινόταν ὁ γάμος χριστιανικά, καὶ ἔφευγαν ἀπὸ τὸ μοναστήρι, ἀποφεύγοντας γιὰ ψυχολογικοὺς λόγους νὰ μείνουν σὲ τουρκικὸ περιβάλλον πρὶν ἢ νεοφώτιστη στερεωθῆ στὴ νέα θρησκεία της.

Σὲ παρηγοριὰ Χριστιανῆς νύφης ποὺ παντρευόταν Κρυπτοχριστιανὸ ἀναφέρεται τὸ παρακάτω δημοτικὸ τραγούδι:

Σιόνα μ', μὴ τυρανίεσαι, καὶ μ' ἔης βαρὺν καρδίαν,
 Θ' ἀλλάης τὸ χρυσὸν ὄνομα σ' καὶ τούρκικον θὰ βάλῃς,
 Θὰ παίρῃς ἄντραν ὀλόχρυσον, Χριστιανοῦ παιδὶν ἔν',
 Σὰ φανερὰ Μαχμοῦτ ἀγῶς καὶ σὰ κρυφὰ Νικόλας,
 Σὸ μοναστήρ' μεσανυχτί' θὰ πᾶτε στεφανούζ'νε ¹.

Στὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀληθινῆς θρησκείας τοῦ Κρυπτοχριστιανοῦ γαμπροῦ πρὸς τὴ μωαμεθανή νύφη ἀναφέρεται ἄλλο δημοτικὸ τραγούδι. Ἡ νύφη ταρασσεται καὶ κλαίει στὴν ἀρχή, κατόπι ἕμως συνέρχεται καὶ ἀποφασίζει:

«Φέρτε ποπᾶν, φωτίστε με», ἄμον ἐγνέφσεν εἶπεν,
 «Σήμερον ἄλλος ἀδρανός, σήμερον λάμπ' ἢ μέρα,
 Σήμερον στεφανώνεται αἰτόντς τὴν περιστέραν
 Ὁ Γιώρτς-Σουλεϊμᾶν ἀγῶς τὴν Κιουλλαχᾶρ-Σοφίαν ².

Ὅταν πάλι πέθαινε Κρυπτοχριστιανός, καλοῦσαν τὸν παπᾶ νὰ διαβάσῃ μιὰ συνοπτικὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία πρὶν τὸν κηδέψουν ὡς μουσουλμάνο, ἢ, τὴν ὥρα ποὺ κηδεύεταν σὰν Τοῦρκος, ὁ παπᾶς μόνος του στὴν ἐκκλησία ἐψάλλε χαμηλόφωνα τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία του, ἢ πήγαινε τὴ νύχτα στὸ τούρκικο νεκροταφεῖο καὶ διάβαζε πάνω στὸ φρέσκο γῶμα τοῦ τάφου του μιὰ δέηση. Ἄν φυσικὰ προδινόταν τὸν περίμενε ἄφευκτος θάνατος.

Ἐπῆρχαν παπάδες ποὺ ταξίδευαν, μεταμφιεσμένοι σὲ δερβίσηδες, ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν κρυφὰ τὶς θρησκευτικὲς ἀνάγκες τῶν Κρυπτοχριστιανῶν ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπῆρχε κοντὰ κανένα μοναστήρι. Γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ Σταυρί, ποὺ ἦταν ὅλοι τοὺς Κρυπτοχριστιανοί, ἔλεγαν οἱ Πόντιοι σὰν παροιμία, πὼς «τὴ νύχτα εἶναι παπάδες καὶ τὴ μέρα μολλάδες» ³. «Ποσάκις ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὸ τουρκικὸ τζαμί, ὅπου προσευχήθηκαν μαζὶ μὲ τοὺς μουσουλμάνους, αὐτοὶ τὸν νοῦν εἰς τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν ἀνυψώνοντες καὶ μυστικὰ χριστιανικὰς εὐχὰς ἐκφέροντες, δὲν ἀντίκρυσαν εἰς τὰ ἄδυστα τῆς οἰκίας των τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ὀργίλου φαινομένου εἰς τὴν τεταραγμένην συνείδησίν των, μὲ τελείαν συντριβὴν τῆς ψυχῆς καὶ δὲν ἐπιπταν ἀμέσως ἐπὶ προσώπου καὶ δὲν ἔβρεχαν τὴν γῆν μὲ θερμὰ δάκρυα μὴ τολμῶντες μηδὲ ἐπιείκειαν νὰ ζητήσουν διὰ τὴν δειλίαν καὶ ἀτολία των» ⁴.

Οἱ κρυπτοχριστιανικοὶ πληθυσμοὶ ἦταν πυκνότεροι καὶ μονιμότεροι σὲ περιοχὲς χριστιανικὲς καὶ κοντὰ σὲ μοναστήρια. Συχνὰ ἦταν γραμμένοι σὲ

1. Ἀρχεῖον Πόντου 11 (1941), σελ. 40.

2. Ποντιακὴ Ἑστία 10 (1959), 5647.

3. Ἀρχεῖον Πόντου 24 (1959), σελ. 225.

4. Α. Α. Παπαδοπούλου, Οἱ κρυφοὶ Χριστιανοὶ τοῦ Πόντου. Ἡμερολ. Μεγάλ. Ἑλλάδος 1922, σελ. 176.

μυστικές καταστάσεις τῶν ἐκκλησιῶν. Ὑπολογίζεται ὅτι ὑπῆρχαν 570 οἰκογένειες Κρυπτοχριστιανῶν στίς ἐξαρχίες τῶν μονῶν Βαζελῶνος καὶ Περιστερεῶνος, 150 οἰκογένειες στήν ἐπαρχία Τραπεζοῦντος, 80 οἰκογένειες στήν ἐπαρχία Θεοδοσιουπόλεως, λιγότερες στίς ἐπαρχίες Νικοπόλεως καὶ Νεοκαισαρείας, καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος, περὶ τίς 25.000 ἄτομα, στήν Ἀργυρούπολη, Κρώμνη, Σάντα καὶ Ματζούκα ¹.

Στίς πόλεις δὲν γνωρίζονταν ἀναμεταξύ τους, γιατί ἂν προδίνωνταν, ὁ θάνατος ἦταν ἀφευκτος. Τοὺς ἤξεραν μόνο οἱ ἀρχιερεῖς καὶ κάποτε καὶ οἱ ἱερεῖς. Ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρύσανθος στὸ ἔργο του «Ἐκκλησία τῆς Τραπεζοῦντος» ² ἀναφέρει σειρά Ποντίων νεομαρτύρων, ποὺ θανατώθηκαν ἢ 1) γιατί ἀρνήθηκαν νὰ γίνουν μουσουλμάνοι, ἢ 2) γιατί ἐξισλαμίσθηκαν μὲ τὴ βία καὶ ὕστερα ζήτησαν νὰ ξαναγίνουν Χριστιανοί, ἢ 3) γιατί ἀνακαλύφθηκε πὼς ἦταν Κρυπτοχριστιανοί.

Στὰ χωριά ὁμοίως, ἰδίως ἐκεῖ ὅπου ἦταν πολλοὶ καὶ συμπαγεῖς, ὅπως στήν περιοχή τῆς Κρώμνης, γνωρίζονταν καὶ ἀναμεταξύ τους. Προσωπικὴ ἔχθρα ποτὲ δὲν ἴσχυσε ὥστε νὰ ἀλληλοπροδοθοῦν στοὺς Τούρκους. Οἱ φανεροὶ Χριστιανοὶ τοὺς ἔλεγαν στὸν Πόντο Κλωστούς, Κρυφούς, Γυριστούς, Σταυριῶτες ³ καὶ Κρωμλήδες ⁴ καὶ στήν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο Λινοβάμακους. Ὅτι τοὺς πολυσυμπαθοῦσαν δὲν εἶναι πιθανό.

Ὅταν στὰ 1839 ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Μετζήτ ἐξέδωσε τὸ Χάττι-Σερίφ, ποὺ παραχωροῦσε ἰσοπολιτεία καὶ θρησκευτικὴ ἐλευθερία στοὺς ὑπηκόους του, κινήθηκαν δειλὰ οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ νὰ φανερώσουν τὴν ἀληθινὴ τους θρησκεία, ἀλλὰ ὅσοι τὸ τόλμησαν προκάλεσαν τὴν ἄγρια ἀντίδραση τῶν Τούρκων. Μόνο μὲ τὸ Χάττι-Χουμαγιούν στὰ 1856 ἀποφάσισαν νὰ ἀντιμετωπίσουν πιὸ θαρρετὰ τὴν ἐκπληξὴ καὶ τὴν ὀργὴ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου, ποὺ ἐπέμενε νὰ τοὺς θεωρῇ ὡς ἀρνησίθρησκους μουσουλμάνους (Τενεσσούρ), ἄξιους θανάτου.

Δραματικὴ εἶναι ἡ ἀφήγηση τοῦ τί ἐπακολουθοῦσε ὅταν ἓνας Κρυπτοχριστιανὸς τολμοῦσε τότε νὰ παρουσιασθῇ, σύμφωνα μὲ τὸ Νόμο, στίς τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ νὰ δηλώσῃ ὅτι εἶναι στήν πραγματικότητα Χριστιανός. Τὸν ρωτοῦσαν τρεῖς φορές ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς ἀπαρνιέται τὸν Μωάμεθ, (ἔστω κι ἂν δὲν τὸν εἶχε πιστέψῃ ποτέ του). Ἄν καὶ τίς τρεῖς φορές ἀπαντοῦσε καταφατικὰ, τὸν ὀδηγοῦσαν μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων στὴ φυλακὴ, τὸν ἔδερναν ἐκεῖ μέχρις αἵματος, τὸν ξεσπίτωναν, τὸν ἐξόριζαν, ἐδήμευαν τὴν περιουσία του καὶ ἰδίως τὴν πατρικὴ του κληρονομιά, μὲ τὴ δικαιολογία πὼς Χριστιανὸς δὲν κλη-

1. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Κρυπτοχριστιανοί, ἄρθρο στὴ Μεγ. Ἐγκυκλοπιδ. 9, 380.

2. Ἀρχεῖον Πόντου 4-5 (1936), σελ. 691 κ.ἐξ.

3. Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης Σταυρί, τῆς ὁποίας οἱ περισσότεροὶ κάτοικοι ἦταν Κρυπτοχριστιανοί.

4. Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης Κρώμνη (βλ. Ἀρχεῖον Πόντου 4-5, σελ. 691).

ρονομεῖ μουσουλμάνο. Ἡ στρατολογία τους ἐξακολουθοῦσε καὶ οἱ «νεοχριστιανοὶ» ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοὺς Τούρκους συστρατιῶτες τους¹. Ἀναφέρονται καὶ συγκεκριμένα ὀνόματα Κρυπτοχριστιανῶν, πού μετὰ τὴ νόμιμη δῆλωση τῆς χριστιανικῆς τους θρησκείας μπροστὰ στὶς Ἀρχές σύρθηκαν ἀπὸ τὸ ἐξαγριωμένο τουρκικὸ πλῆθος στὴν ἀγχόνη. Οἱ ἀθρόες μεταναστεύσεις Ποντίων στὴ ρωσικὴ περιοχὴ τοῦ Καυκάσου, ἰδίως μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο, πού μετὰ τὸν καιρὸ δημιούργησαν τὶς πολυάνθρωπες παροικίες τῶν Ρωσοποντίων, αἰτία ἔχουν τὶς διώξεις αὐτές. Μόνο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Χαλδίας ἔφυγαν τότε στὴ Ρωσία 2.000 ἑλληνικὲς οἰκογένειες².

Στὶς 15 Ἰουλίου 1857 ἐπιδόθηκε στοὺς πρέσβεις Ἀγγλίας, Γαλλίας, Αὐστρίας, Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰ συγκινητικὴ ἐκκλησιολογία, μετὰ πλῆθος ὑπογραφῶν σὰν αὐτές: *Μουσταφάογλου, Ἰμπραήμης, Ἰσμαήλογλου Χουρσούτης, Μαχμούτογλου Ὀσμάνης, Ἀλήογλου Γιουσούφης*, ὅπου οἱ ὑπογραφόμενοι, ὅλοι Πόντιοι Κρυπτοχριστιανοί, παρακαλοῦσαν τοὺς πρέσβεις «να ἐνεργήσωσι καθ' οἷον τρόπον δύνανται τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἄχρι τοῦδε κεκρυμμένης παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἀνατολικῆς θρησκείας μας». Τὸ «ἀνατολικῆς» ὑποδηλοῦσε, χωρὶς ἄλλο, ὅτι δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ παζαρέψουν τὴν ὀρθοδοξία τους μετὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς θρησκευτικῆς τους ἐλευθερίας.

Τὰ διαβήματα τῶν πρέσβεων ἐπακολούθησαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο³ καὶ οἱ τουρκικὲς Ἀρχές προσφέρονταν νὰ καταγράψουν τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς ὡς ἀρνησὶθρησκούς δῆθεν μουσουλμάνους, ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διαταγμάτων σκόνηταβε πάντα στὸν φανατισμὸ τῶν ἀνεύθυνων παραγόντων, τῶν τοπικῶν τιμαριούχων (Ντερὲ-μπέηδων) καὶ τοῦ ἐξοργισμένου μουσουλμανικοῦ ὄχλου. Ὡς πρῶτος Κρυπτοχριστιανὸς πού τόλμησε νὰ παρουσιαστῆ στὸ Γενικὸ Διοικητὴ Τραπεζοῦντος στὶς 14 Μαΐου 1856 ἀναφέρεται ὁ Πεχλίλ Τεκίρογλου ἀπὸ τὴν Κρώμνη, πού τὸ χριστιανικὸ του ὄνομα ἦταν Πέτρος Σάββα Σιδηρόπουλος.

Φυσικὸ ἦταν νὰ μὴ λείψουν οἱ ἀμφιρρέποντες γιὰ λόγους προσωπικοῦς, εἴτε ἀπὸ δειλία μπροστὰ στοὺς κινδύνους, εἴτε ἀπὸ ψυχρὸν ὑπολογισμὸ μπροστὰ στὸ πλεονέκτημα τῶν μουσουλμάνων νὰ μὴν πληρώνουν χαράτσι, καὶ τῶν Χριστιανῶν νὰ μὴ στρατεύονται, εἴτε ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τοὺς Μπεκτασήδες, δηλ. δερ-

1. Δ. Η. Οἰκονομίδου, Ἀργυρόπολις. Ἀρχεῖον Πόντου 3, σελ. 187.

2. Ἱστορος Ποντίου, Αἱ ἐξισλαμίσεις ἐν Πόντῳ καὶ οἱ Κλωστοί. Ποντιακὰ Φύλλα 1, τεῦχ. 2, σελ. 6.

3. Οἱ διαδοχικὲς ἐκδόσεις διαταγμάτων γιὰ τὴν ἀνοχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Τουρκία ἐξιστοροῦνται ἀπὸ τὸν R. Janin, στὴ μελέτη του Musulmans malgré eux: Les Stavriotes, στὸ περιοδικὸ Échos d'Orient 15 (1912), σελ. 500-505. Πβ. Γ. Σκαλιέση, Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μ. Ἀσίας (ἐν Ἀθήναις 1922) σελ. 70, 320 κ.ἑξ., 383 κ.ἑξ.

βίσηδες πού κήρυσσαν πώς και οί δυό θρησκευτές εἶναι καλές, και ἐπεδίωξαν τὸ συγκρητισμὸ τους¹.

Παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἐμπόδια, μετὰ τὸ 1857 φανερώθηκαν 20.000 Κρυπτοχριστιανοί τοῦ Πόντου και καταχωρήθηκαν στὰ μητρώα με διπλὸ ὄνομα. Μόνο στὰ 1910, με ψήφισμα τῆς νεοτουρκικῆς Βουλῆς τοὺς ἐπέτρεψαν οἱ τουρκικὲς Ἀρχές νὰ ἔχουν μονάχα τὸ χριστιανικὸ τους ὄνομα². Ἐπακολούθησαν ὁμοῦς οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι και ὁ πρῶτος εὐρωπαϊκός, με ὅλα τὰ ἀπερίγραπτα δεινὰ πού ἐπέσυραν γιὰ τὸν μικρασιατικὸ Ἑλληνισμό, και μπορεῖ νὰ λεχθῆ με βεβαιότητα ὅτι ἐλεύθερη ἐπιστροφή τῶν Κρυπτοχριστιανῶν στὴ θρησκεία τους και με αὐτὴ στὴν ἐθνικότητά τους δὲν ἴσχυσε ποτέ.

Στὴν Κύπρο ἡ ἀποκρυφία ἔληξε με τὴν παραχώρηση τῆς μεγαλονήσου στὴν Ἀγγλία στὰ 1878, πολὺ ἀργὰ πιά γιὰ νὰ θυμηθῆ και νὰ νοσταλγήσῃ τὴ θρησκεία τῶν προγόνων της και τὴν ἐθνικὴ καταγωγή της ἢ λεγομένη «τουρκικὴ μειονότητα», πού σήμερα εἶναι τὸ μόνο ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Κύπρου με τὴν Ἑλλάδα. Πάντως ὅσοι Κύπριοι διατηροῦσαν ἀκόμη μέσα τους τὴν τελευταία σπῆθα τῆς θρησκείας τῆς ἀγάπης φανερώθηκαν τότε ὁμαδικά, και πολλοί, ὅπως λέγει ὁ Σ. Μενάρδος, «προσεκύνησαν τὴν Ἁγίαν Γῆν και ἀπέπλυναν εἰς τὸν Ἰορδάνην τὸ ἔν ὄνομα». «Ἄς μακαρίσωμεν», προσθέτει ὁ ἴδιος, «χριστιανικῶς τοὺς κεκοιμημένους Λινοβαμπάκους, οἵτινες τόσα και τόσα εἶδον και ἔπαθον, ἵνα μὴ φωραθῶσιν ὡς Γκιαούρηδες, και ἄς παρηγορηθῶμεν ἐθνικῶς ὅτι οἱ Ἀλλῆδες ἔχουν υἱοὺς Κυπριανούς και οἱ Χουσεῖνηδες, Εὐαγόρας»³.

Ἡ ζωὴ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν, ὅπως εἶναι αὐτόδηλο, δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ θέμα οὔτε τῆς Ἱστορίας οὔτε τῆς Λογοτεχνίας παρά μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἢ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἐδαφῶν ὅπου διαδραματίστηκε, δηλ. μετὰ τὴν Ἀνταλλαγή. Καὶ ὁμοῦς στὸ σχετικὸ σύντομο αὐτὸ χρονικὸ διάστημα ἡ παρουσία της και στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα και στὰ νεοελληνικὰ γράμματα εἶναι κιόλας αἰσθητή, και θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ, ἂν ἡ νέα μας λογοτεχνία γινόταν περισσότερο ἐθνικὴ. Ὑπάρχουν ἤδη πολλὰ νεοελληνικὰ κείμενα, γραμμένα ἀποκλειστικά ἀπὸ Κρητικούς και Ποντίους, πού ἔχουν ὡς ὑπόθεση ἐπεισόδια και συμβάντα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Τὰ κείμενα αὐτά, ὅσο κι ἂν εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἀνεκδοτολογικά, κάποτε ὑψώνονται ὡς τὸ Διήγημα, ὅπως στὸ βιβλίο τοῦ Ἰω. Δαμβέργη, Οἱ Κρηῖτες μου, ὡς τὸ Μυθιστόρημα, ὅπως στὸ ἔργο τοῦ Π. Μελανοφρούδη, Οἱ Κλωστοί, και ὡς τὸ Δράμα, ὅπως στὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Φ. Κτενίδη, Ὁ Γκιαούρης.

1. J. Jakob, Die Bektasijje in ihrem Verhältniss zu verwandten Erscheinungen. Abh. der Bayer. Akademie 29 (1909) Abt. 3, σελ. 1-52.

2. Ἱστορος Ποντίου, ὅπου παραπ., σελ. 5.

3. Σ. Μενάρδου, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων. Ἀθηνᾶ 16, 271 κ.ἐξ. Πβ. R. L. N. Michell στὸ περιοδικὸ Nineteenth Century, Μάιος 1908, σελ. 54.

Τὸ βιβλίο μου τοῦτο ἀπαρτίζεται ἀπὸ τέτοια κείμενα, πὸ τὰ μαζεύω χρόνια τώρα μὲ φροντίδα καὶ στοργή. Εἶναι κι αὐτὸ ἓνα «Συναξάρι τῶν ἀμαρτωλῶν», ἱστορίες δυστυχισμένων Ἑλλήνων καὶ ἀπελπισμένων Χριστιανῶν, πὸ ταλαιπωροῦν τὴ ζωὴ τους, γιὰ νὰ μὴ χάσουν ὀλότελα τὴν ἐπαφὴ τους μὲ τὸ Θεὸ τῶν πατέρων τους, γιὰ νὰ μὴν τοὺς καταπιῇ ὁ Ἄδης τῆς ἀμαρτίας. Ἱστορίες πὸ τίς διαβάζει κανεὶς σιωπηλὰ καὶ τίς κλείνει μὲ τὰ μάτια ὑγρά*.

* Τῶν κειμένων πὸ ἀπαρτίζουν τὸ βιβλίο τοῦτο ἔκρινα ὅτι χρωστοῦσα νὰ σεβαστῶ τὴ γλωσσικὴ μορφή καὶ τὴν ὀρθογραφία, ἐκτὸς ἔταν τοῦτο ἦταν γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη ἀδύνατο. Ὅσα κείμενα ἦταν δημοσιευμένα στὴν Ποντιακὴ διάλεκτο ἀποδόθηκαν ἐδῶ στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ, γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλα κατανοητὰ ἀπὸ κάθε Ἑλληνα ἀναγνώστη.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου, πρώην Γυμνασιάρχου, 'Ο έξιςλαμισμός τοῦ μακεδονικοῦ χωρίου «Νοτίων». 'Ανέκδοτος ιστορική παράδοσις τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον 1909, σελ. 91-95.

Α'. Τὰ Νότια ἐν γεωγραφικοῖς πίναξι Nonte ἢ Natja ἀναγεγραμμένον, εἶναι χωρίον ὑπαγόμενον εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν τῆς Γευγελῆς, ἀπέχει δὲ περὶ τὰς εἴκοσιν ὥρας τῆς Φλωρίνης, τῆς νῦν ἐκκλησιαστικῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχίας Μογλενῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ 5.000 πρῆσβέουσι τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν, ποιοῦνται δὲ χρῆσιν τοῦ κουτσοβλαχικοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Μακεδονίας, τῆς νέας ταύτης Βαβέλ, κοινῶς καὶ οὗτοι προσωνομούμενοι Καρατζοβαλῆδες, ἐκ τοῦ διαμερίσματος τῆς Καρατζόβας.

Τὰ Νότια εἶναι συνοικισμὸς μόλις 200 ἐτῶν, οὐδεμίαν δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ χωρίον θὰ εὔρισκε θέσιν, ἀν μὴ κατὰ τὸ ἔτος 1759 συνετελεῖτο ἐν αὐτῷ πρᾶξις, ἥτις εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἐξιςλαμίσεως Χριστιανῶν ἀναφερομένη λαμπρῶς χαρακτηρίζει τὴν πάλην τῶν δύο θρησκειῶν.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐπὶ πέντε ὅλους αἰῶνας βιαίας τῶν ἰσχυρῶν κατακτητῶν ἐξιςλαμίσεως Χριστιανῶν πολλά τινα ἔχει νὰ ἐπιδείξη κατὰ τόπους μάλιστα ἐν τοῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Κρήτῃ, τῇ Μυτιλήνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐξόχως συγκινητικὰ ἐπεισόδια· σπάνια δὲ δὲν εἶναι τὰ παραδείγματα καὶ ἀναγνωρισμοῦ ἀδελφῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν. Συγγενεῖς μικροὶ τὴν ἡλικίαν βία ἀποχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τινὲς μὲν ἐξιςλαμίζονται, ἄλλοι δέ, κατὰ Θεοῦ εὐδοκίαν ἀνεξερευνήτων, ἐγκαταλείπονται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν πατέρων παραδεδομένην πίστιν· προβεβηκότεροι δὲ τὴν ἡλικίαν, μήτηρ ἀναγνωρίζει υἱὸν καὶ ἀδελφὸς ἀδελφήν, ἀναμιμνήσκοντες οὕτως ἡμᾶς τὰ θαυμασίως ὑπὸ τοῦ Σταγειρίτου φιλοσόφου ἐν τῷ περὶ τῆς τραγωδίας κεφαλαίῳ τῆς Ποιητικῆς πεφίλοσοφημένα.

Τῶν Νοτίων ὁ ἐξιςλαμισμὸς ἔχει κεφάλαιον κατ' ἐξοχὴν τραγικόν. Τὸ χωρίον εἶχεν ἀπομεινεί ἢ μόνη μικρὰ χριστιανικοῦ βίου ἐστία ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἄλλων πέριξ συνοικισμῶν, τούτων πάντων ἐξιςλαμισμένον. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ βέλη τῆς παντοίας καταθλίψεως ὑπὸ τε τῶν κατακτητῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀρνησιθρήσκων, ὧν τινες ὡς εἰκὸς καὶ τῶν γνησίων μωαμεθανῶν ἐγένοντο δεινότεροι, ἐστράφησαν κατὰ τῶν κατοίκων τῶν Νοτίων. Ὁ Μητροπολίτης Μογλενῶν Ἰωάννης, ὅστις τὴν ἔδραν κατ' ἀνάγκην εἶχεν μετακινήσει εἰς τὰ Νότια, συνεῖδεν ἐν τέλει ὅτι οὐδεὶς τῆς τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ σωτηρίας ὑπελείπετο τρόπος ἄλλος ἢ ἡ ἔκουσία εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ προσχώρησις αὐτοῦ.

Τὴν σκληρὰν ταύτην αὐτοῦ γνώμην ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ μακρὸν ἐφύλαξε μυστι-

κὴν ἐν τῇ ψυχῇ, μόλις δὲ κατὰ τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐβδομάδα ἀνεκοίνωσεν αὐτὴν εἰς μόνον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Δημήτριον, γεωργόν.

Ἦτο ἡ Μεγάλη Πέμπτη, ἡμέρα τῆς ἀναμνήσεως τῆς Σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, οἱ δὲ Νοτιῶται περὶ δυσμὰς ἡλίου ἄθροοι συνέρρεον εἰς τὴν μόνην τοῦ χωρίου αὐτῶν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Δύο ἱερεῖς, ὁ ἐφημέριος καὶ ὁ πνευματικός, ἀνέγνωσαν πρὸς τὸ πλῆθος ἀπὸ τῆς ὠραίας πύλης τοῦ Ἁγίου Βήματος ἐκ τῶν νενομισμένων δώδεκα τῶν Εὐαγγελίων περικοπῶν τὰς πέντε πρώτας. Ἐν τῇ πύλῃ ἐπιφαίνεται νῦν ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ κατεσκληρότου ὠχροῦ αὐτοῦ προσώπου αἱ γραμμαὶ ἔτι μᾶλλον ἀναδεικνύονται ὑπὸ τὸ φέγγος τῶν μεγάλων λαμπάδων τῶν ἀνημμένων ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν δύο κηροστατῶν. Συντετριμμένοι ἀνέγνω αὐτὸς τὴν ἕκτην τῶν Εὐαγγελίων περικοπὴν, τὴν ἱστοροῦσαν τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Σωτῆρος καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς καταδίκης.

«Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας...», τὰ λόγια ταῦτα ἀντηχοῦσιν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἱερέως, ὅστις ἐκ τῆς βορείας τοῦ Ἁγίου Βήματος πυλίδος ἐξέρχεται αἶρων ἄνω τὸ ξύλινον ὁμοίωμα τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωμένου Χριστοῦ. Πάντες προσκυνοῦσι τὸν περιφερόμενον σταυρόν· ὁ ἀρχιερεὺς γονυπετῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκφωνεῖ τὰ λόγια «Προσκυνοῦμεν σου τὰ πάθη, Χριστέ, δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἁγίαν σου Ἀνάστασιν», τούτοις δὲ ἐπιφέρει τὰ «Μνήσθητι, Κύριε, ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ δούλου σου καὶ τῶν περιεστώτων δούλων σου πάντων, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου». Περὶ τὸ μεσονύκτιον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου τῆς ἐκκλησίας ὁ κώδων προσεκάλει τοὺς πιστοὺς ὅπως ἐορτάσωσι τοῦ Σωτῆρος τὴν Ἀνάστασιν· ἦτο ἡ τελευταία ἐορτή.

Ὁ Μητροπολίτης ἐν τῇ αὐλῇ τῆς ἐκκλησίας, ἥτις μόλις ἐχῶρει τὰς χιλιάδας τῶν ἀνθρώπων, ἀνέγνω τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀναστάσεως, πάντες δὲ ἔπειτα φαιδροί, τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἀνημμένας ἔχοντας, ἠκολούθησαν αὐτῷ, ὅπως ἀπὸ τῆς Ὠραίας πύλης κοινωνήσωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Οἱ κάτοικοι προσέφεραν εἰς ἀλλήλους τῆς χαρᾶς τὸν ἀσπασμὸν ἐκφωνοῦντες τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» καὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἀπέλθωσιν, ὅτε ὁ Μητροπολίτης στραφεὶς πρὸς τὰ τέκνα ἠμπόδισεν αὐτά, ἀποροῦντα ἐπὶ τῷ πράγματι. Τῶν κατοίκων μόνον ὁ Δημήτριος ἐγίνωσκε τὸ μυστικόν, πάντες οἱ λοιποὶ ἠγνούσαν ὅτι καὶ δεῦτερος μετ' ὀλίγον θὰ ἠκολούθει ἀσπασμὸς... λύτης καὶ δακρύων.

Τρέμων ἐκ συγκινήσεως ὁ Ἰωάννης ἀνέπτυξε πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα τοὺς λόγους, οἵτινες ἐπέβαλλον τὴν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ προσχώρησιν. «Ὁ Μέγας Θεός», προσέθηκε ἐν τέλει, «καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός, οὗ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἐπανηγυρίσαμεν σήμερον, αὐτοὶ μόνον γινώσκουσι τὰ πάντα καὶ δὲν θεωρήσωσιν ἡμᾶς ἀναξίους τῆς χάριτος».

Ἡ ἐκκλησία ἀντήχει ἐκ τοῦ θορύβου καὶ τῆς καταπλήξεως, πάντες δὲ

κλαίοντες ἠσπάζοντο ἀλλήλους, ἀγνοοῦντες τὰς μελλούσας αὐτῶν περιπετείας. Ἡ πρᾶξις τῆς ἐξωμοσίας ἐνεγράφη εἰς ἀρχαῖον πολύτιμον Εὐαγγέλιον, ὅπερ καὶ σήμερον, ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν κειμηλίων τῆς Κοινότητος νομιζόμενον, φυλάσσεται ὑπὸ τοῦ δημοσίου εἰσπράκτορος.

Τῆς ἐκκλησίας τὰ ἱερά σκεύη καὶ αἱ εἰκόνες κατεστράφησαν ἅπασαι πλὴν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, τῆς πολιούχου τῶν Νοτίων, ἣν οἱ κάτοικοι βαθέως ἐνετοιχίσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· καὶ σήμερον ἔτι οἱ Νοτιῶται ἐορτάζουσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἁγίας προστάτιδος. Καὶ ἐνῶ ἐν τῷ τζαμίῳ ἀκούεται νῦν ἡ φωνὴ τοῦ ἱμάμη ἀναγιγνώσκοντος τὸ Κοράνιον, αἱ γυναῖκες κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα ἀνάπτουσι κηρία ἐπὶ τῶν τάφων τῶν συγγενῶν αὐτῶν.

Β'. Ὁ Ἄλῆς, οὕτω μετωνομάσθη ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης, ἐγένετο ἱεροδικαστής, ὡς τοιοῦτος δὲ μετὰ τινα ἔτη μετετέθη εἰς Λάρισαν.

Μιᾶ τῶν ἡμερῶν ὁ Ἄλῆς διατρίβων ἐν καφενεῖᾳ ἐνόμισεν ὅτι διέκρινε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Καὶ δὲν ἠπαῖτο· ἦτο ὁ Δημήτριος, ὅστις μὴ δυνάμενος νὰ συμμεταρροσθῆ πρὸς τὰ τῆς νέας θρησκείας, κατέλιπε διὰ παντὸς τὰ Νότια. Προπαρεσκευάσθη μυστικῆ τῶν ἀδελφῶν συνάντησις, καθ' ἣν ὁ Ἄλῆς σπουδαίαν εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀνεκοίνωσε γνώμην. «Εἶμαι ἕτοιμος καὶ νὰ μαρτυρήσω ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ μου», εἶπε καὶ μεταβὰς εἰς τὸ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Πηνειοῦ τζαμίον Τουρχάν, ὅπερ ἔβριθε πιστῶν προσκυνούντων τὸν Μωάμεθ κατὰ τὴν ὥραν τῆς μεσημβρίας, ἀνελθὼν εἰς τὸν ἄμβωνα ἤρξατο ποιῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ἀναγιγνώσκων περικοπὴν τοῦ Εὐαγγελίου.

«Εἶς καὶ μόνος εἶναι ὁ ἀληθὴς Θεός, υἱὸς δὲ αὐτοῦ μονογενὴς ὁ Χριστός . . . ». Δὲν ἔφθασε νὰ συμπληρώσῃ ταῦτα καὶ τὸ μωαμεθανικὸν πλῆθος κατέσφαξε τὸν προδότην αὐτοῦ Μουλᾶν ἐν αὐτῷ τῷ τζαμίῳ.

Γ'. Ὁ Δημήτριος, ὃν κατάσκοπός τις κατήγγειλεν εἰς τὰς ἀρχάς, ἀπηγγονίσθη. Τὰ δύο σώματα ἐρρίφθησαν εἰς βόθρον, πρὸ ἐτῶν δὲ πολλῶν ἐκεῖτο ἐκεῖ λίθος γνωστὸς ἐκ τῆς προσωνομίας «Οὔτε ὑμέτερος» (Χριστιανὸς) «οὔτε ἡμέτερος» (μωαμεθανὸς).

Κρυπτοχριστιανὸ ἀγὰ σὲ χωριὸ τῆς Μακεδονίας ὑπαινίσσεται καὶ τὸ παρακάτω τραγούδι μὲ τὸν τίτλο «Ψ'λά στοὺν "Αἰ Λιά», πού τραγουδιέται στὸ Βελβεντό ἀπὸ τοὺς γεροντότερους τὴν Τρίτη τοῦ Πάσχα, καὶ εἶναι δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Ν. Φυλαχτὸ στὸ Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας 1935, σελ. 143.

*Γιέ μ', στοὺν "Αἰ Λιά, γιέ μ' στοὺν "Αἰ Λιά,
γιέ μ', στοὺν "Αἰ Λιά μαζώνουντι πιδιά,
γιέ μ', πίνουν κρασί, γιὰ τὴν Ἀνάσταση.
Διάβηκιν κι Ἀγάς, τὰ καλημέρισιν.*

*Καλημέρα σας, βρέ Τουρκιαϊντζόϊπουλα.
-Κόπιασι, Σπαχή μ', νά πιῆς γλυκὸ κρασί.
-Βάλλαϊ, πιδιά μ', δὲν ἤρθα γιὰ κρασί,
γιέ μ', ἤρθα γιὰ -μα- τὴν Ἀνάσταση.*

Θ Ρ Α Κ Η

Ἀρχιμανδρ. Ν. Βαφείδου, Ἐξισλαμίσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν καὶ ἀπελευθερώσεις σκλάβων ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησαυροῦ 17 (1952), σελ. 204-211.

Σελ. 210. Εἷς στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ Διδυμοτείχου κατήγετο ἐξ Ἰωαννίνων. Οἱ γονεῖς του καὶ αὐτὸς ἦσαν Χριστιανοί. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἡ χήρα πλέον μήτηρ του, οὔσα νέα καὶ ὠραία, ἀπήχθη καὶ ἐξισλαμίσθη διὰ τῆς βίας μετὰ τοῦ μικροῦ υἱοῦ της, ὅστις ὠνομάσθη Ἰσμαήλ. Ὁ Ἰσμαήλ ἐσπούδασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ φροντίδι τοῦ ἐκ τοῦ θετοῦ πατρὸς θείου του Ρουστὲμ πασᾶ καὶ ἐγένετο ἀξιωματικὸς. Ἀναδειχθεὶς δὲ βαθμηδόν, προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πασᾶ. Ὁ Ἰσμαήλ πασᾶς, ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ Διδυμοτείχου, παρέμεινεν ἐπὶ 4-5 ἔτη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χατζῆ Σακίρ μπέη. Ἦτο κατ' ἄλλους μὲν 75-80 ἐτῶν κατ' ἄλλους δὲ 50-55, καὶ ἀνεχώρησε κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897. Εἶχε συζευχθῆ μίαν χανούμισσαν τῶν σουλτανικῶν ἀνακτόρων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ ἐκτὸς τῆς συζύγου καὶ τῶν δύο τέκνων του, Ἰσμὲτ μπέη καὶ Ρασίμ μπέη, καὶ τὴν πενθεράν του. Ὡς ἄνθρωπος ἦτο, λέγουν, πολὺ καλὸς καὶ εἶχε μειλίχιον χαρακτῆρα. Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὁμῶς τῶν καθηκόντων του ἦτο αὐστηρὸς, καὶ ἰδίως διὰ τοὺς Τούρκους. Ἀνεμιγνύετο δὲ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα καὶ ἠνάγκαζε τοὺς μὲν Τούρκους νὰ μεταβαίνουν τακτικῶς εἰς τὰ τζαμιά χάριν προσευχῆς, τοὺς δὲ Χριστιανοὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας. Φαίνεται ὅτι ἤδη ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας δὲν εἶχε ἀπολέσει τὴν χριστιανικὴν του συνείδησιν. Ἀπέστειλε, κρυφίως καὶ συχνάκις, «λάδι καὶ κεριά» διὰ τοῦ Κοσμᾶ Κοσμίδου εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ἀσθενήσας μίαν φορὰν, προσεκάλεσε δι' αὐτοῦ κρυφίως τὸν παπᾶ Δημήτριον, τὸν πατέρα τοῦ κατόπιν ψάλτου καὶ διδασκάλου Εὐαγγέλου Παπαδοπούλου, καὶ τὸν «ἐδιάβασεν», ἄλλοτε πάλιν προσεκάλεσε τὸν παπᾶ Εὐάγγελον. Δι' ὅλα ταῦτα κινηθεὶς ἐκ περιεργίας ὁ Κοσμίδης, ἠρώτησε μίαν ἡμέραν τὸν Ἰσμαήλ πασᾶ καὶ ἔμαθε τὸ μυστικόν του.

Ὁ Ἰωάννης Παπαφωτίου, υἱὸς ἱερέως, καταγόμενος ἐκ Βόλου ἢ ἐξ Ἰωαννίνων, καὶ γνωρίζων, ἐκτὸς τῆς μητρικῆς του γλώσσης, καὶ τὴν κουτσοβλαχικὴν, εἶχεν ἔλθει εἰς Διδυμοτείχον ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἢ Μακρᾶς γεφύρας. Ἐλθὼν μικρὸς, ἐμεγάλωσεν εἰς τὸ χωρίον Καρὰ μπελῆ (Ἀμόριον) τοῦ Διδυμοτείχου. Ἐξισλαμίσθη τὸ 1890 εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν διὰ τὴν ἐξῆς αἰτίαν: Συνδεθεὶς ἐρωτικῶς μετὰ τινος μωαμεθανίδος ἢ μᾶλλον ἀθιγγανίδος ἐν Διδυμοτείχῳ ἐκινδύνευε νὰ φονευθῆ. Τρομοκρατηθεὶς ὡς ἐκ τούτου, ἐξισλαμίσθη κατὰ προτροπὴν ἐνὸς φίλου του «τσαούση» καὶ παρὰ τὴν συνείδησίν του. Νυμφευθεὶς κατόπιν τὴν μωαμεθανίδα, διωρίσθη «τζαντάρμα». Ἡ ἐξισλαμί-

σίς του ἐγένετο εἰς τὸ διοικητήριον τοῦ Διδυμοτείχου, μετωνομάσθη δὲ κατὰ τὸν ἐκτουρκισμόν τοῦ ὀνοματεπωνύμου του Φετι ὀγλοῦ Γιουνούς, δηλαδή Ἰωάννης Φωτίου, παραλειφθείσης τῆς λέξεως Παπᾶ. Κατὰ τὴν περιτομὴν του ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ διοικητηρίου καὶ ἐν μέσῳ πλήθους περιέργων, ἐφώναζεν ἐκ τῶν πόνων λέγων: «Ἄμάν! Πάναγιά μου!»). Μετά τινα καιρὸν, ἀποθανούσης τῆς γυναικὸς του, ἐνυμφεύθη ἐκ δευτέρου ἐτέραν μωαμεθανίδα, ράπτριαν τὸ ἐπαγγελημα. Τὸ 1904 παρητήθη ἀπὸ τὴν χωροφυλακὴν, διὰ νὰ ἀπασχοληθῇ μὲ τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων τῆς γυναικὸς του, κατοικῶν εἰς μικρὰν ἰσόγειον οἰκίαν των, κειμένην παρὰ τὴν παλαιὰν ἱστορικὴν λιθίνην γέφυραν τοῦ Ἐρυθροποτάμου (Κηζήλ - Ντερὲ). Τὰ τέκνα, τὰ ὅποια ἀπέκτησεν, ἀπέθανον, ἐκτὸς ἐνός, τοῦ μεγαλυτέρου υἱοῦ του. Οὗτος εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ἐκ πατρὸς πάππου του, τοῦ Παπᾶ Φωτίου, εἶχεν ὀνομασθῆ Φετί, δηλαδή Φώτιος, ἦτο δὲ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ παραμονῆς ἡμῶν ὑπάλληλος ἐνὸς ὁμογενοῦς σανδαλοποιοῦ. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Α΄ βαλκανικοῦ πολέμου, καὶ συγκεκριμένως ἐπὶ βουλγαροκρατίας ἐν Διδυμοτείχῳ, ἠθέλησαν νὰ ἐπαναφέρουν τὸν Φετι ὀγλοῦ Γιουνούς εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἠρνήθη. Ἐν τούτοις, ὅπως ἔλεγεν ὁ ἴδιος εἰς μερικοὺς ὁμογενεῖς ἐμπιστευτικῶς, εἶχε μείνει μωαμεθανὸς ἐξωτερικῶς μόνον καὶ κατὰ τύπους, καὶ ὅτι ἐστενοχωρεῖτο καὶ ὑπέφερε πολὺ διὰ τὴν ἐξισλαμισίν του πάντοτε, ὅταν ἤκουε τὰς κωιδωνοκρουσίας τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς μεγάλας χριστιανικὰς ἐορτάς. Τοὺς τελευταίους χρόνους, ἐπὶ ἑλληνικῆς πλέον κυβερνήσεως, καταληφθεὶς ὑπὸ προώρου γήρατος, ἔμεινε πτωχὸς ἐξησθενημένος καὶ παράλυτος, μόλις δυνάμενος νὰ περιπατήσῃ. Κατείχετο ὑπὸ μεγάλῃς θλίψεως καὶ μελαγχολίας καὶ εἶχε καταντήσει νευρικός, δύστροπος καὶ ἀκοινώτητος μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν εἶχμεν ἴδει καὶ ἡμεῖς μίαν ἡμέραν. Ἦτο ἄξιος οἴκτου καὶ συμπαθείας ὁ ταλαίπωρος καὶ ἀνέμενε . . . τὸν παυσίλυπον θάνατον. Ἀπέθανε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1934.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Π. Μελανοφρύδη, Οί Κλωστοί, σελ. 20 κ.έξ.

('Αποσπάσματα)

‘Ο Κρυπτοχριστιανός Κιαμήλ μπέης διηγείται:

. . . Σάν έμας κρυφούς Χριστιανούς έχουμε πολλούς στην Πόλη. “Ολοι τους είναι πλούσιοι και στις μεγάλες τις θέσεις. “Ως του βασιλιᾶ τὸ παλάτι και ὡς τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο μέσα βρίσκονται ἀπ’ αὐτούς. Τους βλέπεις ἀπ’ ἔξω και φοβᾶσαι. Τί ἄγριοι και ἀνήμεροι Τοῦρκοι είναι, λές . . . “Όταν φθάσω στην Πόλη, ἦ στοῦ συμπεθέρου μου τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ τὸ κονάκι θὰ πάω ἦ στοῦ Φερὶτ πασᾶ, τοῦ συνταγματάρχη. ‘Ο πατέρας του είναι ἀπ’ ἐδῶ κοντὰ στο Κάνι, ἀπὸ τὴ Γόδωνα. ‘Ο Φερὶτ πασᾶς είναι μέγας και τρανός. Μὲ τὸν ἴδιο τὸ σουλτάνο κάθεται και κουβεντιάζει. Τὸ ἀρχοντικό του είναι κοντὰ στην ‘Αγια Σοφία. “Ένα ἀρχοντικό μεγάλο ὅσο ἡ μισὴ Ζερμούδα. Δὲν ἔχει μέση και ἄκρη. Πέντε πατώματα. Οἱ πόρτες, τὰ παράθυρα, οἱ σκάλες, ὅλα μαρμάρινα. Λιμπίζεσαι νὰ τὰ βλέπης. ‘Απὸ κάτω μέσα στη γῆ ἔσκαψαν και ἔχτισαν μιὰ ἐκκλησία, πὸ μπαινεις μέσα και θαμπώνουν τὰ μάτια σου. “Όλα λάμπουν. Τὰ εἰκονίσματα, τὰ καντήλια ὅλα χρυσά. Κάθε χρόνο, τὴ Μεγάλῃ Σαρακοστή, φέρνει κρυφὰ ἕνα παπᾶ και τοὺς ἐξομολογεῖ και τοὺς μεταλαβαίνει και βαφτίζει τὰ παιδιὰ τους, και τοῦ γεμίζει τὸν κόρφο λίρες και τὸν στέλνει πίσω. Στὴ γειτονιά του οἱ περισσότεροι Τοῦρκοι είναι κρυφοὶ Χριστιανοί. ‘Ερχόντουσαν ἐκεῖ στην ἐκκλησία . . . Τὸ χρόνο πὸ πῆγα στην Πόλη για τὰ μάτια μου, είναι ἀπὸ τότε πέντε χρόνια, πῆγα μουσαφίρης στο σπίτι τους. Σαρακοστή ἦταν. Τὴ μέρα φανερὰ τρώγαμε κρέας και τὸ βράδυ νηστεύαμε. Φασόλια και φακὴ μὲ τὸ λάδι. Τῶν Βαῖων τὸ βράδυ καθόμασταν στη σάλα και κουβεντιάζαμε, ὅταν βλέπω πὼς μαζεύτηκαν μέσα ὡς ἑκατὸ νομάτοι, ἄντρες, γυναῖκες και παιδιὰ. ‘Εγὼ σάστισα. Τί γύρευαν τόσοι νομάτοι; ‘Ο Φερὶτ πασᾶς γέλασε και μοῦ λέει. ““Ολοι είναι ἀπὸ τοὺς δικούς μας». Και ἄρχισαν ὅλοι νὰ μιλοῦν ἐλληνικά. “Ολοι ἤξεραν τὰ ἐλληνικά φαρσί, σπουδασμένοι, και νὰ λένε τὰ χριστιανικά τους ὀνόματα. ‘Εγὼ περιμένω νὰ δῶ τί θὰ γίνη . . . ‘Ο Φερὶτ πασᾶς λέει τότε. “‘Απόψε έχουμε τὰ Νυμφία. Οἱ Χριστιανοὶ πῆγαν στις ἐκκλησιές τους και τώρα γύρισαν στὰ σπίτια τους ἡσυχιοι. Κανεις δὲν τοὺς πειράζει, κανεις δὲν τοὺς λέει τίποτε. ‘Η δικὴ μας τύχη ὅμως ἦταν νὰ δοξάζουμε τὸ Θεὸ κρυφὰ, μὲ χίλιους φόβους. ‘Αλλὰ και ἑμας δίχως ἄλλο ὁ Θεὸς δὲν θὰ μᾶς ἐγκαταλείψη. Κάποτε θὰ δοῦμε φῶς και μέρα».

Δὲν τέλειωσε τὸ λόγο του και μπῆκε μέσα ὁ ἐφημέριος τῆς Παναγίας τοῦ

Γαλατᾶ, ὁ Μελέτιος, γέρος ἑβδομήντα χρονῶν. Ὁ Φερίτ εἶχε στείλει δυὸ παιδιὰ καὶ τοῦ εἶπαν ψέμματα. «Ἐλα νὰ κοινωνήσης ἓνα ἄρρωστον ποῦ πεθαίνει». Ὅταν μπῆκε μέσα ὁ Μελέτιος καὶ εἶδε τόσο κόσμον, πασάδες μὲ τὰ χρυσὰ φορέματά τους, μολλάδες μὲ τὰ σαρίκια, ἐτρόμαξε καὶ σάστισε. «Μὴ φοβᾶσαι», τοῦ εἶπε ὁ Φερίτ πασᾶς καὶ τοῦ ἰστόρησε τὴ δουλειά . . . Ἀμέσως ὄλοι κατεβήκαμε στὴν ἐκκλησία καὶ ψάλαμε τὰ Νυμφία. Ὅλη τὴν ἑβδομάδα κράτησαν ἐκεῖ τὸν Μελέτιο καὶ τοὺς ξομολογοῦσε καὶ τοὺς μεταλάβαινε . . . Τὴν ἄλλη μέρα οἱ ἑφημερίδες ἔγραφαν: χάθηκε ὁ Μελέτιος. Καὶ οἱ ἀστυφύλακες καὶ οἱ χωροφύλακες ἔτρεχαν νὰ τὸν βροῦν, ἐνῶ αὐτὸς καθόταν ἡσυχος στοῦ Φερίτ πασᾶ τὸ ἀρχοντικό. Καὶ τὸ νόστιμο ἦταν πῶς ὁ Διευθυντῆς τῆς Ἀστυνομίας ἀπὸ βραδὺς ἐρχόταν μαζί μας στὴν ἐκκλησία νὰ τὸν κοινωνήσῃ ὁ Μελέτιος καὶ ὅλη τὴν ἡμέρα ἔστειλε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοὺς χωροφύλακες καὶ τοὺς ἀστυφύλακες καὶ γύρευαν τὸν Μελέτιο.

Ἐνα βράδυ ἦρθεν ἐκεῖ καὶ ὁ Δεσπότης μας ὁ Γερβάσιος, ἐξάδελφός μου. Ἐγὼ τὸν πῆρα καὶ πῆγα. Αὐτοὺς τοὺς κρυφοὺς Χριστιανοὺς ὄλους τοὺς ξέρουν στὸ Πατριαρχεῖο, καὶ ὅταν ἔχουν ζόρι, σ' αὐτοὺς τρέχουν. Πόσες φορὲς αὐτοὶ γλύτωσαν τοὺς Χριστιανούς.

Μιὰ μέρα πῆγα στὴν Ἁγιά Σοφιά. Σὰν καλὸς Τοῦρκος, πλῆθηκα, ἔβγαλα τίς κουντοῦρες μου καὶ φόρεσα παντοῦφλες ποὺ ἔχουν μπροστὰ στὴν πόρτα. Ἐνας χότζας μ' ἓνα πελώριο σαρίκι στὸ κεφάλι του ἦρθε νὰ μοῦ δείξῃ τὰ ἀξιοθέατα τῆς Ἁγιά Σοφιάς. Ἐγὼ εἶχα πάει πολλὲς φορὲς ἐκεῖ καὶ τὰ ἤξερα ὅλα, ἀλλὰ σκέφτηκα. Ἄς δῶ τί θὰ μοῦ πῆ κι αὐτός. Ὁ Χότζας μὲ πῆρε, μὲ ὀδήγησε κοντὰ στὸ ἅγιο βῆμα, γιὰ νὰ μὴ μᾶς ἀκούσῃ κανεὶς, καὶ μὲ βλέπει καὶ γελᾷ. «Δὲ μὲ γινώρισες;» μοῦ λέει. Τὸν καλοκοιτάζω, ἦταν ὁ Χατζῆ Χαμζᾶς, ὁ πατέρας τοῦ Ἀπτουλᾶ μπέη, Σταυριώτης ἀπὸ τὸ Ἄκ Ντάγ. Χαράλαμπος ἦταν τὸ ἑλληνικὸ του ὄνομα. Φανατικὸς Χριστιανός. «Ὅλη τὴ μέρα», μοῦ εἶπε, «κρυφοψάλλω μέσα στὴν Ἁγιά Σοφιά».

Π. Η. Μελανοφρούδου, "Ἐνα Πάσχα σὲ τουρκικὸ μαχαλά τῆς Σταμπούλ. Ποντιακὴ Ἑστία 13 (1962), σελ. 6587-6589.

Εὐρισκόμεθα στὸ 1890. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας ὑπὸ τὴν «κραταιὰν αἰγίδα τοῦ Εὐσπλαγχνικωτάτου καὶ Γαληνοτάτου Ἄνακτος, τῆς σκιᾶς τοῦ Θεοῦ (ζιλ - Ἰλλάχ) ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ Ἀβδούλ Χαμίτ Χάν» διεβίου κακὰ, ψυχρὰ κι' ἀνάποδα, ἀλλά, διὰ νὰ εἴμεθα δίκαιοι, ἀπελάμβανον κάποιας ἐλευθερίας, οὕτω δὲ κατώρθωσαν νὰ ἐπιπλεύσουν κοινωνικῶς καὶ οἰκονομικῶς, ὥστε καὶ σχολεῖα λαμπρὰ νὰ διατηροῦν καὶ ναοὺς πλουσίους καὶ ἀνθηροτάτας ἐπιχειρήσεις.

Στὴν Παναγία τοῦ Γαλατᾶ ἐφημέρευεν ὁ γέρον Παπᾶ Μελέτιος διαμένων

μετά τῆς οἰκογενείας του εἰς κατοικίαν κειμένην εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Ναοῦ. Ἦτο ἐνάρετος καὶ εὐσεβῆς Λευίτης, ἀπολαμβάνων τοῦ σεβασμοῦ καὶ βαθείας ἐκτιμῆσεως τοῦ ποιμανίου του διὰ τὴν εὐλάβειαν καὶ τὸν ἀσκητικὸν βίον καὶ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸ χρῆμα. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν διωρίσθη καὶ ὡς ἐξομολογητῆς τῶν ἐνοριτῶν του.

Πλησιάζουν αἱ ἡμέραι τοῦ Χαρμοσύνου Πάσχα. Τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου ὁ Μελέτιος, ἐξηγνημένος ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον ἐξομολόγησιν τῶν πιστῶν, ἔπιε ἓνα τσάι πού τοῦ ἐτοίμασε ἡ παπαδιά καὶ ἐξάπλωσε στὸ κρεββάτι. Ὁ ὕπνος τῶν δικαίων δὲν ἐβράδυνε νὰ κλείσῃ τὰ βλέφαρα τοῦ πρεσβύτου, ἐνῶ ἡ γριά παπαδιά ἤσχολεῖτο ἀκόμη μετὰ τὴν τακτοποίησιν τοῦ νοικοκυριοῦ της καὶ νὰ βάλῃ τὰ παιδιὰ νὰ κοιμηθοῦν.

Μεσάνυχτα. Ὁ Μελέτιος κοιμᾶται βαθεία, ὅταν ἔξαφνα ἐκτύπησε τὸ κουδούνι τῆς πόρτας. Ἡ παπαδιά, συνηθισμένη σὲ τέτοιες παράκαιρες ἐπισκέψεις, ἐπῆγε ν' ἀνοίξῃ καὶ ὁ Μελέτιος ἀφυπνισθεὶς ἀνεκάθησε στὸ κρεββάτι του. Δύο νεαροὶ καλοενδεδυμένοι καὶ εὐπρεπεῖς ἐμπῆκαν, ἐχαιρέτησαν μετὰ σεβασμὸν καὶ τοῦ εἶπαν: «Πάτερ, ἔχομε ἓναν ἄρρωστον ἐτοιμοθάνατον καὶ σὲ παρακαλοῦμεν νὰ κάμῃς τὸν κόπον νὰ πᾶς νὰ τὸν μεταλάβῃς».

Δευτέραν λέξιν δὲν τοὺς ἀφῆκε νὰ εἶπουν ὁ Μελέτιος. Μόλις ἄκουσε γιὰ ἐτοιμοθάνατον, σὰν νὰ ἤντησε νέας δυνάμεις, ἐσηκώθηκε, ἐφόρεσε, πῆρε τὸ ἄρτοφόριον καὶ ἔνευσε στοὺς νέους νὰ προηγηθοῦν. Στὴν πόρτα ἐπερίμεναν ἀμάξι, ἐμπῆκαν καὶ οἱ τρεῖς καὶ ἐξεκίνησαν. Οὔτε τοὺς ἠρώτησε ποῖος ὁ ἄρρωστος καὶ ποῦ κατοικεῖ.

Τὸ ἀμάξι ἄρχισε τὸν δρόμον του στὰ ἄνισα καλντιρίμια τοῦ Γαλατᾶ, ἐπέρασε τὴν γέφυρα καὶ χώθηκε στὸν δαίδαλο τῶν στενῶν δρόμων τῆς Σταμπούλ, ἔκαμεν ἀρκετὴν διαδρομὴν καὶ ἐσταμάτησε στὴν πόρτα ἐνὸς μεγαλοπρεποῦς μεγάρου. Ἡ θύρα ἤνοιξεν ἀθόρυβα καὶ οἱ νέοι παρεκάλεσαν τὸν γέροντα νὰ κατέλθῃ καὶ τὸν ἐβόηθησαν ν' ἀνεβῆ τίς μαρμάρινες σκάλες, ὀδηγήσαντες αὐτὸν εἰς μίαν πολυτελεῆ αἶθουσαν ὑποδοχῆς, ἔπου ἓνας γέρον πρεσβύτης μολλᾶς μετὰ κατάλευκην γενειάδα, μετὰ πολὺπτυχο σαρίκι στὸ κεφάλι καὶ ποδῆρη τζουμπέ, σηκώθηκε καὶ μετὰ ἓνα εὐγενέστατον «μπούγιουρον, ἐφέντη» (ὀρίσατε, κύριε) ὑπεδέχθη τὸν ξένον καὶ τοῦ ὑπέδειξε μιὰ πολυθρόνα νὰ καθῆσθαι.

Ψύχραιμος ὁ Μελέτιος δι' ὅσα παράξενα ἔβλεπεν, ἐκάθησεν. Οἱ νέοι ἀπεσύρθησαν καὶ ἔμειναν μόνον οἱ δύο πρεσβύται. Ὁ Τοῦρκος διέταξε νὰ φέρουσιν καφέ καὶ ἡ μόνη λέξις πού ἀπήθνησε στὸν Μελέτιον ἦτο «Ραχάτ ὄλ ἐφέντημ» (ἤσυχάσατε, κύριε). Ἐπέρασεν ἀρκετὸς καιρὸς. Ὁ Μελέτιος ἔπιε τὸν καφέ του, ἐκάπνισε ἤσυχον, καὶ ἀτάραχος περιμένει νὰ ἴδῃ τὸ τέλος τῆς ἀσυνήθους αὐτῆς περιπετείας.

Κατόπιν ὁ Τοῦρκος σηκώθηκε καὶ ἔνευσε στὸν Μελέτιον νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ. Διέσχισαν ἓνα μακρὸν διάδρομον, κατέβηκαν πολλὰ σκάλες καὶ τελευταῖα ἐμπῆκαν σὲ μιὰ ὑπόγειον ἐκκλησίαν. Λαμπροστολισμένη, ὀλόφωτος, μετὰ καντῆ-

λες όλόχρυσες, πολυέλαιους πολυτελεστάτους, μανουάλια με μεγάλες λαμπάδες, ωραιότατες εικόνες, τέμπλον θαυμάσιον και μέσα ένα πλήθος παρδαλόν. Άνδρες, γυναίκες, παιδιά, αξιωματικοί, ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι (πασάδες και μπέηδες), σαρικοφόροι σεβάσμιοι γέροντες. Κατάπληκτος ο Μελέτιος προύχρησε προς την Ήραιαν Πύλην.

Τότε ο οδηγός του μολλᾶς απευθυνόμενος προς αυτόν εις ἄπταιστον Ἑλληνικήν, εἶπε: «Πάτερ, σοῦ κάμουν κατάπληξιν αὐτὰ πού βλέπεις. Μὴν ἀνησυχῆς καθόλου. Ξέρετε ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅτι ἡ συνοικία τῆς Ἁγίας Σοφίας ἔχει ἀποικισθῆ ἀπὸ ἑλληνικὰς οἰκογενείας, κυρίως τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ γένους καὶ τῶν γραμμάτων, οἱ ὅποιοι ἐξισλαμίσθησαν βιαίως. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ποῦμε πολλά. Οἱ βιαίως ἀλλαξοπιστήσαντες διετήρησαν ἔκτοτε θέσεις ὑψηλὰς εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος, στὸν Στρατόν, στὸ Ναυτικόν, στὴν Διοίκησιν. Δὲν ἐλησμόνησαν ὁμως ποτὲ τὴν ἐνδοξὸν καταγωγὴν των ὡς Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀμώμητον θρησκείαν τῶν πατέρων των. Κρυφά, ὅσο μπορούμε, ἐξακολουθοῦμε νὰ λατρεύουμε τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ νὰ ἐκτελοῦμε τὰ θρησκευτικὰ μας καθήκοντα. Καὶ ὡς Ἑλληνες μυστικὰ βοηθοῦμε τὸ Πατριαρχεῖον σὲ στιγμὲς κρίσιμες. Αὐτὸ ὀλίγοι τὸ ξέρουν. Καταλαβαίνεις πὼς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι στὰ φανερὰ νὰ φαινόμεθα φανατικοὶ μωαμεθανοί, γιὰ νὰ μὴ δώσωμε λαβὴν σὲ παρεξηγήσεις. Κάθε χρόνο ὁμως μαζευόμεθα ἐδῶ νὰ ἐξομολογηθοῦμε σὰν Χριστιανοί, νὰ μεταλάβωμε καὶ νὰ ἐορτάσωμε τὸ Πάσχα. Ἐφέτος ἐσὺ θὰ εἶσαι ὁ σεβαστὸς ἐφημέριός μας καὶ μαζὺ θὰ ἐορτάσωμε τὰ Πάθη καὶ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Εἶθε κάποτε ἐλεύθεροι κι' ἐμεῖς νὰ συνεορτάσωμε μὲ τοὺς ἀδελφούς μας τὰς ἁγίας αὐτὰς ἐορτάς».

Ὁ Μελέτιος ἔμεινε ἄναυδος. Μὲ δάκρυα στοὺς ὀφθαλμούς ηὐλόγησε τοὺς καρτερικοὺς ἐκείνους μάρτυρας τῆς πίστεως καὶ ἀδιστακτικῶς ἤρχισε τὸ ἐθνικοθρησκευτικὸν ἔργον του.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Μελετίου ἀνησύχησε διὰ τὴν παράτασιν τῆς ἀπουσίας του καὶ εἰδοποίησαν τὸ Πατριαρχεῖον. Ἐκεῖ ὁμως τὴν καθυσύχασαν καὶ συνέστησαν νὰ μὴ ἀναφέρῃ τὴν ἀπουσίαν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, συγχρόνως δὲ ὁ ἑλληνικὸς τύπος ἐλάμβανε μυστικὰς ὁδηγίας νὰ μὴ ἀναφέρῃ τίποτε διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ Μελετίου.

Τὴν ἐβδομάδα τῶν Παθῶν ὁ Μελέτιος ἦτο ἀπησχολημένος εἰς τὸ νὰ ἐξομολογήσῃ καὶ μεταλάβῃ τοὺς Κρυφοχριστιανοὺς εἰς τὴν ὑπόγειον κρυφὴν Ἐκκλησίαν. Ἐρουργήσε καθ' ὅλας τὰς τελετὰς τῆς ἐβδομάδος καὶ τὴν λαμπροφόρον Ἀνάστασιν μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιραν ἀρρήτου θρησκευτικῆς ἀνατάσεως. Ὁ γέρον ἱερεὺς ἐνόμιζεν ὅτι ὠνειρεύετο καὶ παρευρίσκετο εἰς μιὰν θεῖαν μυσταγωγίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐφαντάσθη ποτέ.

Ἡὐλόγησε τοὺς καρτερικοὺς Χριστιανούς, ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς εἰς τὸν μαρτυρικὸν ἀγῶνα των καὶ ἐστερέωσεν αὐτοὺς εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν ὁποίαν ἀπαρσαλεύτως καὶ μὲ μυρίους κινδύνους ἐτήρουν. Καὶ ὅσον περισσότερο ἤρχετο

εἰς ἐπαφὴν μαζὺ των, τόσον περισσότερον ἠσθάνετο τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὑπερήφανον, διότι ἦτο Ἕλληνας καὶ εἶχε τοιοῦτους γενναίους καὶ ἀκαταβλήτους ἀδελφούς.

Τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως, περὶ τὸ μεσονύκτιον, οἱ ἴδιοι νεαροὶ παρέλαβαν τὸν Μελέτιον καὶ τὸν ἔφεραν στὸ σπίτι του.

Πολὺ ὀλίγοι ἦσαν γινώσται τῆς περιπετείας αὐτῆς τοῦ Μελετίου καὶ τὸ πρᾶγμα ἐτηρήθη, ὡς ἦτο φυσικόν, μυστικόν . . . Πόσον ὁμως ὀμίλει τοῦτο στὴν καρδίαν κάθε Ἕλληνας καὶ πόσον ὑπερήφανοι πρέπει νὰ εἴμεθα διὰ τοὺς ἡρώας αὐτοὺς ὁμοθενεῖς μας, οἱ ὁποῖοι διατηροῦν ἄσβεστον τὴν λαμπάδα τῆς Χριστιανοσύνης καὶ δὲν ἐλησμόνησαν τὸν ἐθνισμόν των. Πραγματικοὶ μάρτυρες τῆς πίστεως.

N. Βαφείδη, Κρυπτοχριστιανοί. Στὴν Ἐφημερίδα «Κόσμος» 24-2-1960 (Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 46).

Μιά μέρα δυὸ φίλοι ἀνέβηκαν σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βαποράκια τῆς ἀκτοπλοϊκῆς γραμμῆς τοῦ Βοσπόρου. Τὸ πλοῖο ἦταν γεμάτο, καὶ μόλις μπόρεσαν νὰ βροῦν θέση καὶ νὰ καθήσουν ἐπάνω στὸ κατὰστρομα, ὁ ἓνας σ' ἓνα μοναχικὸ κάθισμα καὶ ὁ ἄλλος ἀπέναντί του, ἀνάμεσα σὲ δυὸ χοτζάδες. Ἀπὸ τοὺς χοτζάδες αὐτοὺς ὁ ἓνας διάβαζε τὸ Κοράνιο καὶ ἀτενίζοντας πότε τὸν οὐρανὸ καὶ πότε τὴ θάλασσα φαινόταν βυθισμένος σὲ σκέψεις. Οἱ δυὸ Ρωμιοὶ κουβεντιάζοντας ἔρριχναν πότε πότε καὶ κρυφῆς ματιῆς στοὺς χοτζάδες καὶ χαμογελοῦσαν εἰρωνικά. Καὶ μιὰ στιγμή αὐτὸς ἀκριβῶς ποὺ καθόταν ἀνάμεσά τους εἶπε ψιθυριστὰ «βρέθηκα ἐν μέσῳ δύο ληστῶν».

Ὅταν τὸ βαποράκι ἔφτασε σὲ μιὰ ἀπὸ τίς πολλῆς ἀποβάθρες τοῦ Βοσπόρου, κατέβηκε γιὰ νὰ βγῆ ὁ Ρωμιὸς ἐκεῖνος ποὺ εἶχε πεῖ τὴν κουβέντα γιὰ τοὺς δυὸ ληστές. Κατέβηκε ἀμέσως καὶ τὸν πῆρε ἀπὸ πίσω ὁ χότζας σκεπτικὸς. Ἄμα προχωρήσανε λίγο, τὸν χτύπησε ἐλαφρὰ στὸν ὤμο. Κατατρομαγμένος γύρισε καὶ τὸν κοίταξε ὁ Ρωμιός. Χαμογελώντας τοῦ εἶπε ὁ χότζας. «Ἐλα μαζί μου νὰ πᾶμε κάπου». Τὸν ἀκολούθησε, ἀλλὰ γεμάτος φόβο καὶ ἀγωνία. Μιά στιγμή στάθηκε μάλιστα κι ἄρχισε νὰ ζητᾶ συχώρεση ἀπὸ τὸν χότζα καὶ νὰ τὸν παρακαλῆ νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ φύγῃ, γιὰτὶ εἶχε τάχα δουλειά. «Μὴ φοβᾶσαι καὶ τόσο», τοῦ εἶπε χαμογελώντας ὁ χότζας. «δὲ χάθηκε ὁ κόσμος γιὰ τὸ σφάλμα ποὺ ἔκανες, ἀν καὶ ἦταν μεγάλο καὶ ἐπικίνδυνον. Κάνε κουράγιο καὶ κοντεύουμε νὰ φτάσουμε. Πιστεύω νὰ μὴν πάθῃς τίποτε».

Φτάσανε τέλος καὶ μπήκανε σ' ἓνα μεγάλο καὶ πλούσιο μέγαρο. Πέρασανε σαλόνια, κατεβήκανε σκάλες κι ἐκεῖ κάτου στὰ ὑπόγεια τοῦ μεγάρου βρεθήκανε σὲ μιὰ μικρὴ ἐκκλησιά. Τότε, τρομερὰ σαστισμένος βέβαια, κατάλαβε ὁ ἀπερίσκεπτος Ρωμιὸς πὼς ὁ χότζας ἦταν ἓνας παπᾶς Κρυπτοχριστιανός. Τὸν πήρανε τὰ κλάματα, ἔβαλε μετάνοια καὶ τοῦ φίλησε τὸ χέρι. Ὁ χότζας -

παπαῖς τὸν εὐλόγησε καὶ συγχρόνως τὸν συμβούλευσε νὰ προσέχη ἄλλη φορά τὰ λόγια του, γιὰ νὰ μὴν πάθῃ κανένα μεγάλο κακό. «Καλὰ ποὺ ἔτυχες σ' ἐμένα ποὺ εἶμαι Χριστιανὸς καὶ μόνο σὲ τυράνησα λίγο. Ἄν τύχαινες ὅμως σὲ κανένα ἄλλον, ποὺ ξέρει ἑλληνικά, μὰ δὲν ἦταν Χριστιανός, μπορεῖ νὰ μὴ γλύτωνες καὶ τὴ ζωὴ σου».

Χ. Ζηκόπουλου, Ἐπιστολὴ στὴν ἑφημερίδα «Μακεδονία» τῆς 13-2-1959, σελ. 2.

Παραμονὴ Χριστουγέννων στὴν Πόλη. Βγήκαμε τὸ βράδυ μὲ ἓνα φίλο μου νὰ ποῦμε τὰ κάλανδα, ἀρχίζοντας ἀπ' τὴ γειτονιά. Ἐλλείψει «τραμπούκας», ἐγὼ κρατοῦσα μικρὸν στρογγυλὸν τενεκέν, χρησιμοποιοῦμενον . . . δίκην τυμπάνου καὶ ὁ φίλος μου ἓνα φαναράκι μὲ κερί μέσα. Δὲν ἀφήσαμε σπίτι γιὰ σπίτι, μαζεύοντας τὶς πεντάρες καὶ τὶς δεκάρες ποὺ μᾶς δίνανε, εἰσπράττοντες ἐν ταῦτῳ καὶ μερικὰ «ἄει στὸ διάβολο» εἰς ἄπταιστον τουρκικὴν, ὁσάκις ἐπιμέναμε νὰ μᾶς δώσουνε, τὸν . . . «κόπο μας, τὸν ἰδρωκοπημένο!» Ἔτσι, θυμηθήκαμε καὶ μερικὰ χριστιανικὰ σπίτια μέσα στὰ «τούρκικα» καὶ ξεκινήσαμε καὶ γιὰ κεῖ γιὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφήσουμε παραπονεμένους! Βαθὺ τὸ σκοτάδι ἐκεῖ. Τὸ ἰσχνὸ κεράκι μας, ἀνέδωσεν ἐσχάτην ἀναλαμπὴν καὶ μᾶς ἀφῆκεν εἰς τὸ σκότος . . .

Χτυπήσαμε μιὰ ἀμπαρωμένη αὐλόπορτα ποὺ ὑπελογίσαμεν ὡς χριστιανικὴν κι' ἀρχίσαμε ψάλλοντες τὰ κάλανδα. Σὲ λίγο ἀνοιξε ἡ πόρτα, κι' ἓνας ἔφηβος μὲ λάμπα πετρελαίου στὸ χέρι μᾶς κάλεσε τουρκιστὶ μέσα. Ὁ φόβος μας ὑπεχώρησε στὸν παρακλητικὸ τόνο τοῦ ἐφήβου ποὺ μᾶς ἀνοιξε καὶ μπήκαμε μέσα. Διασχίσαμε μιὰ μεγάλη αὐλὴ καὶ φθάσαμε στὸ κονάκι. Ἐνας γέρος εὐσωμος ψηλὸς μὲ γενειάδα, μιὰ μεσόκοπη χανούμ, δυὸ κορίτσια κι' ὁ ἔφηβός μας, μᾶς κοιτᾶνε μὲ συμπάθεια. Ἀποτεινόμενος τώρα ὁ γέρος, τουρκιστὶ, σὲ μᾶς, μᾶς ἔρωτᾶ:

— Τί εἶναι αὐτὸ ποὺ λέτε; Ἐμεῖς, μὴ μπορώντας νὰ διατυπώσουμε τὴν κατάλληλη ἐρμηνεία, τοῦ εἶπαμε ὅτι πρόκειται περὶ προσευχῆς «ἰμπαντέ», ψαλλομένης τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων.

— Νὰ τὴν πῆτε νὰ τὴν ἀκούσωμε καὶ μεῖς, μᾶς εἶπε.

Κοιταχτήκαμε μὲ τὸν φίλο μου καὶ . . . βάλαμε μπρός, συνοδεία τοῦ ὑπὸ μάλης τενεκὲ ποὺ μᾶς κρατοῦσε χρόνον καὶ ρυθμό! Μᾶς ἄκουσε ὅλη ἡ οἰκογένεια σὲ στάσι εὐλαβικῆς προσοχῆς κι' ὅταν τελειώσαμε, ὁ γέρος ποὺ τὰ μάτια του ἦταν δακρυσμένα, ἀνέσυρε ἀπ' τὸ ἀντερί του μιὰ κουδουνίζουσα σακκούλα καὶ μᾶς ἔδωσεν ἀπὸ πέντε γρόσια τὸν καθένα, ποσὸ ποὺ δὲν τὸ εἶχαμε μαζέψει ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Ὁ ἴδιος ἔφηβος μᾶς προέπεμψε μὲ τὴ λάμπα ὡς τὴν

ἐξώπορτα καὶ μᾶς ἀπεχαιρέτησε μὲ τὸν τουρκικὸν χαιρετισμὸν «γκιουλέ - γκιουλέ». Στὸν πατέρα μου ποὺ διηγήθηκα τὸ ἐπεισόδιο, μοῦ εἶπε:

— Στοῦ Χαλλήλ βέη θὰ πήγατε. Αὐτὸς ἀγαπᾷ τοὺς Χριστιανούς, γιατί κι' αὐτός . . .

— Τί πατέρα;

— Τίποτε, παιδί μου . . . Εἶναι καλὸς ἄνθρωπος . . . !».

Η Π Ε Ι Ρ Ο Σ - Α Λ Β Α Ν Ι Α

Κ. Χ. Σκενδέρη, 'Ιστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως. ἔκδ. Β' ('Ἐν Ἀθήναις 1928), σελ. 80. *Οἱ Σπαθιώται.*

Διὰ τὴν σχηματίσθη ἀμυδρὰν ἰδέαν περὶ τῆς πάλης ἢ ὁποία τότε ἐγένετο μεταξὺ χριστιανικῆς καὶ μουσουλμανικῆς θρησκείας ὁ ἀναγνώστης, ἀφιερῶμεν τὸ παρὸν κεφάλαιον εἰς τὸν βίον τῶν ἐν κρυπτῷ Χριστιανῶν Σπαθιωτῶν. Οὗτοι ἰδόντες ὅτι ὅλη σχεδὸν ἡ περιοχὴ των ἐξισλαμίσθη καὶ ὅτι ὡς Χριστιανοὶ δὲν δύνανται νὰ ζήσουν πλέον, ἀπεφάσισαν νὰ μένουν ἐν κρυπτῷ τοιοῦτοι.

Μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν Ἐλβασανίου, Βερατίου, Γκόρας καὶ Μόκρας εἶναι τμῆμα ἐκ 35 περίπου χωρίων ἀποτελούμενον τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται *Σπαθία* (ἀλβανιστὶ *Σπάτ*). Οἱ κάτοικοι τοῦ τμήματος τούτου, ἡ ἀνδρεία τῶν ὁποίων εἶναι πασίγνωστος, πρὸ εἰκοσιπεντίης ἦσαν μόνον διὰ τὰ μάτια μουσουλμᾶνοι. Τὸ βαπτιστικὸν των ὄνομα, ἡ περιβολὴ των, ἡ ἐξωτερικὴ συμπεριφορὰ των ἐπαρουσίαζον μουσουλμᾶνον φανατικόν. Διὰ τὴν κρύψη ὅτι ἀκριβῶς ἠσθάνετο καὶ ἐπόνει, προσεποιεῖτο τὸν φανατικὸν διώκτην τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οὗτοι ἔφερον δύο ὀνόματα· ἐν μουσουλμανικὸν καὶ τὸ ἄλλο χριστιανικόν. Ἐφρόντιζον ὅμως ἡ σημασία τοῦ μουσουλμανικοῦ νὰ συμπέσῃ μὲ τὸ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς· ὡς λ.χ. Ἄλῆς=Ἡλίας, Νταούτ=Δαβίδ, Ἴμπραχὴμ=Ἀβραάμ, Νουχ=Νῶε. Τῶν Χριστιανικῶν ὀνομάτων ἐννοεῖται ὅτι ἕκαστον χρῆσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς ἱεροτελεστίας, τὰ ὁποίας ἐτέλουν μετὰ μεγάλης προφυλάξεως εἰς τὰς οἰκίας των. Ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τόσον βαθέως ἐρριζωμένη ἦτο, ὥστε ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν λατρεία καὶ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας μετὰ μεγάλης εὐλαβείας ἐτηροῦντο, ἰδίως αἱ τεσσαρακοσταί, αὐστηρότατα. Κατ' αὐτὰς μόνον ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ὁσάκις Τοῦρκος ἐφιλοξενεῖτο παρ' αὐτοῖς, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ παρακαθῆσθαι μὲ τοὺς μουσαφίραϊους εἰς τὴν τράπεζαν, καταλύων τὴν σαρακοστήν, τῶν ἄλλων μελῶν (τῶν ἀρρένων) ἰσταμένων ὀρθίως καὶ περιποιουμένων τοὺς ξένους. Τοὺς ναοὺς εἶχον ὑπογειῶς, ἄνωθεν τῶν ὁποίων ὑψοῦτο πενιχρὸν κτίριον ἢ καλύβη, ἵνα μὴ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ ἐκκλησία. Διότι ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ ἡ τουρκικὴ ἀρχή, συνεπήγετο ἀφευκτον καταστροφῆν.

Ὁ ἱερεὺς ἔφερον ἀμφίεσιν μὴ διαφέρουσιν ἐκείνης τῶν λαϊκῶν. Ἡ φουστάνελλα, τὸ τσαροῦχι, τὸ σιλάχι μὲ τὴν ἀπαραίτητον κουμπούραν καὶ τὸ ντουφέκι, ἦσαν ἡ στολὴ του ἐπίσης.

Εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπέβαλλε καὶ κατέθετε ταῦτα εἰς τὸν πρόναον, καὶ μετ' εὐλαβείας μεγάλης εἰσῆρχετο εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα.

Ὁ Σπαθιώτης ἐκτὸς τῆς οἰκίας του εὐρισκόμενος, καὶ ἐν συναθροίσει καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὀργάνων τὸν ἀγρόν του, οὐδέποτε ἐγκαταλείπει τὸ ὄπλον του.

Μεγάλην συμπάθειαν τρέφουν πρὸς τὸν *Μοριά* (= Ἑλλάδα). Τὰ γεγονότα τοῦ 1821 εἶναι γνωστὰ εἰς ὅλους, ἐν ὅλαις αὐτῶν ταῖς λεπτομερείαις. *Εἴμεθα μιὰ φάρα μὲ τοὺς Ἕλληνας*, λέγουν. Ἀναμεταξὺ των ἀνεγνωρίζοντο διὰ συνθημάτων, ὡς οἱ ἐλεύθεροι Τέκτονες.

Τὴν μεγαλυτέραν δυσκολίαν καὶ λύπην ἠσθάνοντο κατὰ τὰς κηδείας. Ἐπειδὴ ἅπαντες ἐθεώρουν αὐτοὺς μουσουλμάνους, ἔπρεπε νὰ κηδευθῶσιν ὑπὸ χότζα. Διὰ τοῦτο, προτοῦ κληθῆ ὁ χότζας καὶ ἐκτελέσῃ τοὺς ὑπὸ τοῦ Κορανίου ὀριζομένους καθαρισμούς, προσήρχετο προηγουμένως ὁ ἱερεὺς νύκτωρ καὶ ἀναγίνωσκεν τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν εἰς ἐπήκοον μόνον τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ νεκροῦ. Μεθ' ὃ, ἀποχωροῦντος τοῦ ἱερέως, προσήρχετο ὁ χότζας, καὶ ἀκολουθοῦντων μόνον τῶν ἀρρένων, συνάδευον τὸν νεκρὸν εἰς τὴν τελευταίαν κατοικίαν του, ὅπου ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ χότζα ἡ νενομισμένη εὐχή.

Τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖον ἐν τῇ ἐνδελεχῇ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν μερίμνῃ, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχε διορίσει καὶ ὀνομάσει *Κατηγορὴν Σπαθίας* τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Λάγκας τμήματος Σταρόβου καταγόμενον ἀείμνηστον Παπᾶ Κωνσταντῖνον Πηχειῶν, ὅστις κρυφίως περιερχόμενος τὰ χωρία ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ Ἀρχιερ. Ἐπιτρόπου τοῦ Μητροπολίτου Δυρραχίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγεται τὸ τμήμα τοῦτο, ἐκατήχει τὸν ἐν πρωτογόνῳ καταστάσει εὐρισκόμενον λαὸν ἐκεῖνον. Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Μητροπολίτου Βησσαρίωνος (ἐξ Ἐλμπασανίου) τὸ τμήμα τοῦτο εἶχεν ἀφεθῆ εἰς τὴν τύχην του, ἔνεκα τῆς ἀνεπαρκείας καὶ γεροντικῆς του ἡλικίας. Ἀποθανόντος τοῦ Βησσαρίωνος, Μητροπολίτης Δυρραχίου ἐξελέγη ὁ ἐξ Ἰκονίου Προκόπιος Λαζαρίδης¹ τῷ 1899. Ὁ Μητροπολίτης οὗτος, μέσον τοῦ Μουτεσαρίφη Διοικητοῦ Ἐλμπασανίου Ρεσῆτ Πασᾶ, τοῦ ὁποίου συμπολίτης ἦτο, πολλὰς εὐκολίας καὶ μεγάλην ὑποστήριξιν παρέσχεν εἰς τοὺς Σπαθιώτας, συμβουλευὼν αὐτοὺς συνάμα ὅπως δημοσίᾳ πλέον κηρύξωσι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν των. Ἀναθαρρησάντων ὀλίγον αὐτῶν, ἐχειροτόνησεν ἱερεῖς τινάς, τοὺς ὁποίους προηγουμένως εἶχε προπονήσει ὁ μακαρίτης Παπᾶ Κωνσταντῖνος. Ὁ δὲ Μητροπολίτης, μετὰ τινων ἐννοεῖται προφυλάξεων, ἐπεσκέπετο ἐνίοτε τὸ τμήμα τοῦτο, ἐμψυχῶν τὸς κατοίκους του.

Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ 1904, ὅποτε τὴν Ρωσσίαν ἐν Μοναστηρίῳ (Βιτωλίοις) ἀντεπροσώπευεν ὡς Γεν. Πρόξενος ὁ Ροσκόφσκυ, φανατικὸς ὀπαδὸς τῆς πανσλαβικῆς ἰδέας, καὶ ὁ ὁποῖος ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ

1. Οὗτος τελευταίως ἐξορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κεμάλ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας, ἀπέβιωσεν ἐκεῖ ἐκ τῶν κακοχηθῶν.

καὶ ἐν μέσῳ Μοναστηρίῳ τῷ 1905 ὑπὸ Τούρκου στρατιώτου, τὸν ὁποῖον προσέβαλε, διότι δὲν τῷ ἐπαρουσίασε ὄπλον, ἐφονεύθη. Οὗτος ὑπὸ τῆς προπαγανδιστικῆς ὀρμῆς ἀγόμενος, εἰς μίαν περιοδείαν τοῦ ἀνὰ τὸ Βιλαέτιον Μοναστηρίου, κατέληξεν ἀπὸ σκοποῦ εἰς τὸ τμήμα Σπαθίας, τῆς ὁποίας τὸν Χριστιανικὸν χαρακτῆρα ἐκ τῶν προτέρων ἐγνώριζε. Προσκαλέσας τοὺς κατοίκους ὅλων τῶν χωρίων, τοῖς συνέστησε νὰ ὁμολογήσωσι φανερὰ πλέον τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, διότι ἡ Ρωσσία θὰ τοὺς προστατεύσῃ. Κατ' ἀρχὰς ἔδειξαν ἐνδοιασμούς τινας, κατόπιν ὅμως ἐπέισθησαν καὶ διεκήρυξαν ὅτι εἶναι Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι.

Οἱ μουσουλμᾶνοι ἐκπληξιν ἐδοκίμασαν ἐπὶ τῷ ἀπροσδοκῆτῳ τούτῳ γεγονότι, καὶ συναισθανόμενοι τὴν ἀδυναμίαν των (ἀφοῦ μία μεγάλη Ρωσσία ἐπένεβη), διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποπλύνωσι μίαν τριαύτην πρὸς τὴν θρησκείαν των γενομένην ὕβριν (!) κατέφυγον εἰς θωπείας καὶ προτροπὰς, ὅπως τουλάχιστον ἐξακολουθήσουν ἐν τῷ κρυπτῷ πρεσβεύοντες τὸν Χριστιανισμὸν καὶ νὰ μὴ θελήσουν δημοσίᾳ νὰ ἐξευτελίσουν τὴν μουσουλμανικὴν θρησκείαν. Ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ἐπισήμως πλέον λαβοῦσα γνῶσιν τοῦ πράγματος, ἔδειξε κάποιαν ἀνοχήν, μὴ δυναμένη νὰ πράξῃ ἄλλως, ἀρκεσθεῖσα νὰ τοὺς ὀνομάσῃ ἐν τοῖς ληξιαρχικοῖς βιβλίοις μὲ διπλᾶ ὀνόματα, μουσουλμανικὸν καὶ χριστιανικόν, θρησκευτικῶς δὲ νὰ τοὺς ἀποκαλέσῃ «τενεσοῦρ» (ὀνομασία ἀποδοδομένη εἰς τὸν ἐξ οἰουδῆποτε θρησκευματος εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελθόντα), ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν πιστοποιητικῶν ταυτότητος (νοφους - τεσκερε), ἅτινα ἔφερον καὶ τὸ διακριτικὸν τῆς ἐθνικότητος Ροῦμ (Ρωμαῖος=Ἕλλην).

Ὁ ρηθεὶς δὲ Ρῶσσος Πρόξενος ἐπιστρέφων εἰς τὴν ἔδραν τοῦ (Μοναστηρίου) παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ τμήματος ἐκείνου καὶ δεκάδα νέων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλεν εἰς Ρωσσίαν, ὅπως σπουδάσωσιν ἀναλώμασι τοῦ ρωσικοῦ κράτους.

N. E. Μηλιώρη, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 71.

Στὴν Ἀλβανία κρυπτοχριστιανοὶ ἦσαν οἱ Σπαθιωῆτες, ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σπαθία, Σπάθη, Σπάθα—Σπάτ ἀλβανιστί—μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν Ἐλβασάν, Βερατίου, Γκόρας καὶ Μόκρας.

Ἐνας λαὸς ἀνδρεῖος. Φρόντιζαν κι αὐτοὶ τὸ κρυφὸ χριστιανικὸ τους ὄνομα νὰ συμπίπτῃ κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὸ φανερό, τὸ μουσουλμανικόν. Ἀλῆς - Ἡλίας, Νταοῦτ - Δαυίδ, Ἰμπραήμ - Ἀβραάμ, κ.ο.κ. Τηρούσανε μὲ αὐστηρότητα καὶ εὐλάβεια τὶς σαρακοστές, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τοῦ Πόντου. Κι ὅταν καμμιά φορὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ φιλοξενήσουν κανένα Τοῦρκο, στὸ τραπέζι μὲ τοὺς μουσαφειραίους καθόταν κι ἔτρωγε μαζί τους

μονάχα ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ἐνῶ τὰ ἄλλα μέλη της, τὰ ἀρσενικὰ ἐννοεῖται, στέκονταν γύρω - γύρω καὶ τοὺς περιποιοῦνταν.

Εἶχαν ἐπίσης καὶ αὐτοὶ κρυφὲς ἐκκλησίες ὑπόγειες κάτω ἀπὸ πενιχρὰ κτίσματα, γιὰ νὰ μὴν τοὺς υποψιάζονται οἱ μουσουλμάνοι σύνοικοί των. Ὁ παπᾶς τους ἦταν ντυμένος σὰν τοὺς λαϊκοὺς, μὲ φουστανέλα, τσαρούχι, σιλᾶχι μὲ τὴν ἀπαραίτητη κουμπούρα· σήκωνε καὶ τὸ τουφέκι του. Μονάχα σὰν ἔμπαινε στὴν ἐκκλησιὰ νὰ λειτουργήσῃ, τὰ παρατοῦσε στὸν πρόχειρο πρόναο. Εἶχανε κι ἐδῶ μυστικὰ συνθήματα καὶ σημάδια, γιὰ νὰ γνωρίζονται μεταξὺ τους. Στὶς κηδεῖες τὴν νύκτα κρυφὰ ἐρχόταν ὁ παπᾶς καὶ μπροστὰ σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας διάβαζε τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία, κι ὕστερα καλοῦσανε καὶ τὸ χότζα.

Χαρακτηριστικὸ καὶ ιδιαίτερα ἀξιοσημεῖωτο εἶναι πού λέγανε. «Εἴμαστε μιὰ φάρα μὲ τοὺς Ἕλληνας».

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀποφάσισε ἐνεργότερα νὰ βοηθήσῃ τοὺς Σπαθιωῶτες, καὶ τότε διορίστηκε καὶ ὀνομάστηκε Κ α τ η χ η τ ῆ ς Σ π α θ ῖ α ς ὁ Παπᾶ Κωνσταντῖνος Πηγεῶν, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τοῦ Μητροπολίτου Δυρραχίου, ἐκινεῖτο, μὲ κάθε δυνατὴ προφύλαξη ἐννοεῖται, καὶ τοὺς κατηχοῦσε. Κάτι σοβαρότερο γίνηκε ὅταν Μητροπολίτης Δυρραχίου ἐξελέγη ὁ Προκόπιος Λαζαρίδης. Αὐτὸς χρησιμοποίησε τὶς σχέσεις του μὲ τὸ Μουτσαρίφη Ἐλμπασάν Ρεσίτ Πασᾶ, συμπολίτη του, γιὰ νὰ διευκολύνῃ τοὺς Σπαθιωῶτες στὰ ζητήματά τους. Χειροτόνησε παπάδες αὐτοὺς πού εἶχε προηγουμένως προετοιμάσει ὁ Παπᾶ Κωνσταντῖνος. Πήγαινε τακτικὰ κοντὰ τους καὶ τοὺς ἐμψύχω-νε καὶ τοὺς παρώτρυνε νὰ φανερωθοῦν.

Τὰ πράγματα προχωρήσανε ἀκόμη περισσότερο κατὰ τὸ 1904, ὅταν τοὺς ἐπεσκέφθηκε καὶ τοὺς γνώρισε ὁ Ροκόφσκυ, Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσσίας στὸ Μοναστήρι. Στηριζόμενοι καὶ στὴν προστασία αὐτοῦ ἀποκαλυφτήκανε τελειῶς πιά. Οἱ Τοῦρκοι ἐκπληκτοί, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴν προκαλέσουν τὴν Ρωσσία, ἀφοῦ προσπαθήσανε στὴν ἀρχὴ μὲ ἥπιο τρόπο καὶ μὲ ὑποσχέσεις νὰ τοὺς μεταπείσουν, γιὰ νὰ μὴν ἐξευτελισθῇ ἡ μουσουλμανικὴ θρησκεία, τελικὰ τοὺς ἀνεχτήκανε, τοὺς ἐνέγραψαν κι αὐτοὺς μὲ δυὸ ὀνόματα ὡς τ ε ν ε σ ο ὺ ρ καὶ μὲ τὸ διακριτικὸ τῆς ἐθνότητος Ροῦμ (=Ρωμιὸς) στὸ νοφοῦσ - τεσκερε (=δελετίο ταυτότητας).

Ἀπὸ τοὺς Σπαθιωῶτες αὐτοὺς, ὀρθοδόξους ἀλβανοφώνους, κατὰ μίαν ἐκδοχὴν προέρχονται καὶ οἱ πρῶτοι οἰκιστὲς τοῦ χωριοῦ Σπάτα τῆς Ἀττικῆς.

Ἐκτενέστερη ἐπισκόπηση τῶν θεμάτων πού σχετίζονται μὲ τοὺς Κρυπτοχριστιανούς τῆς Ἀλβανίας, καθὼς καὶ ὀλόκληρου τοῦ βαλκανικοῦ χώρου, παρουσίασε ὁ Stavro Skendi, στὴν πραγματεία του «Crypto-Christianity in the Balkan area under the Ottomans», πού διαβάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στὸ I. Διεθνὲς Βαλκανολογικὸ Συνέδριο τῆς Σόφιας (26 Αὐγούστου - 1

Σεπτεμβρίου 1966), και τυπώθηκε στα *Slavic Review*, τόμ. 26, τεύχ. 2, σελ. 227-246.

Τὴν ἐμφάνιση Κρυπτοχριστιανῶν στὴν νότια ὀρθόδοξη Ἀλβανία τὴν τοποθετεῖ ὁ S. Skendi στὸ δεῦτερο ἡμῖς τοῦ 18ου αἰώνα.

Συγκινητικὴ περίπτωση νέου 28 χρονῶν ποὺ ζητοῦσε νὰ βαπτιστῆ, γιατί θυμόταν πῶς, ὅταν τὸν ἄρπαξαν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς γονεῖς του οἱ Τοῦρκοι, καὶ τὸν τούρκεψαν καὶ τὸν ἔκαναν γενίτσαρο, δὲν εἶχε ἀκόμα βαπτιστῆ, εἶναι ἓνα λατινικὸ κείμενο τοῦ 16ου αἰώνα, ποὺ δημοσιεύει καὶ σχολιάζει ὁ B. A. Μυστακίδης στὴν Ἐπετηρίδα Βυζαντινῶν Σπουδῶν 5,266:

Στις 5 Ἰουλίου 1587 παρουσιάστηκε στὴν Τυβίγγη τῆς Γερμανίας ὁ Μαχουμέτης Παπαδάτος ἀπὸ τὴν Ἄρτα τῆς Ἀμβρακίας καὶ ζητοῦσε ἐπίμονα νὰ βαπτιστῆ, βεβαιώνοντας ὅτι «δὲν ἔτυχε πρότερον τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος καὶ φέρων μαρτυρικὸν πιστοποιητικὸν τοῦ μητροπολίτου Πελαγονίας ὅτι ὑπῆρξε μὲν εὐσεβῶν γεννητόρων υἱός, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἔλαβον αὐτὸν ἐξ ἀγκαλῶν μητρικῶν βίβη καὶ δυναστείᾳ νήπιον ὄντα, καθ' ὃ ἔθος ἐστὶν αὐτοῖς τοῦ λαμβάνειν Χριστιανῶν παῖδας διὰ γιανιτζάρους». Ἡ παραπάνω μαρτυρία ἀναφέρει ὅτι βαπτίστηκε ὡς ὀρθόδοξος μὲ τὸ ὄνομα Κοσμᾶς.

Χ. Χριστοβασίλη, Τὸ ἀμάρτημα τοῦ παπα - Γιώργη. Ἀπὸ τοῦ Γ. Καλαματιανοῦ, Νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα. 5η ἔκδ. 1969, σελ. 219-229.

Τὸ ἀμάρτημα ποὺ θὰ διηγηθῶ ἔχει γίνεи στὴν Κόνιτσα, λίγα χρόνια πρὶν ἐλευτερωθῆ ἀπὸ τὸν τούρκικο ζυγὸ.

Ἡ Κόνιτσα εἶναι ἡ πιὸ βορινὴ ἐπαρχία τῆς πατρίδας μου καὶ πρωτεύουσα τῶν «μαστοροχωριῶν», δηλαδὴ τῆς ἐπαρχίας ποὺ βγάζει τοὺς πλείοντες χτίστες τῆς Ἑλλάδας—γιατί οἱ χτίστες λέγονται γενικῶς «μαστόροι», ὅχι μόνον στὴν Ἠπειρο, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλην τὴν χέρση Ἑλλάδα.

Τὸν καιρὸ τῆς Τουρκίας ἡ Κόνιτσα ἦταν ἔδρα καϊμακάμη, εἶχε πρωτοδικεῖο, μοιραρχία χωροφυλακῆς καὶ Ἑλληνα Μητροπολίτη. Εἶχε καμιὰ ἑξακοσάρια σπίτια, τὰ λίγο πλείονερα ἑλληνικὰ καὶ τὰ λίγο λιγότερα τούρκικα, ἢ τὸ σωστότερο τουρκοελληνικά, τρεῖς χιλιάδες ψυχὲς ἀπάνω-κάτω, μὲ ὄψη πλείοντερο χωριοῦ παρά πόλης. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι τῆς Κόνιτσας, διαφορετικοὶ στὴν ἀντίληψη ἀπ' ὅλον τὸν ἄλλον κόσμον, θεωροῦσαν τότε τὴν Κόνιτσα πόλη, καὶ τὰ Γιάννινα χωριὸ καὶ ἔλεγαν κομπαστικά:

—Γιάννινα χωριό, Κόν'τσα κασαμπάς!

Τὸ ἴδιο ἔλεγαν καὶ οἱ Μετσοβίτες γιὰ τὸ Μέτσοβό τους, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομε ἱστορικῶς, ἂν οἱ Μετσοβίτες τὸ πῆραν αὐτὸ ἀπὸ τοὺς Κονιτσιῶτες ἢ οἱ Κονιτσιῶτες ἀπὸ τοὺς Μετσοβίτες, γιατί καὶ αὐτοὶ ἔλεγαν:

—Γιάννινα χωριό, Μέτσοβο κασαμπάς!

Πρὶν ἀπὸ διακόσια χρόνια, ἡ Κόνιτσα δὲν ἦταν πρωτεύουσα ἐπαρχίας, κι οὔτε καίμακάμη εἶχε, οὔτε ἀρχιερέα, κι οὔτε Τοῦρκο στὰ σπλάχνα της. Τότε ἴσως νὰ ἦταν μικρότερη καὶ νὰ μὴν ἦταν «κασαμπάς», ἀλλ' ἦταν χριστιανικό χωριό ἀπὸ τὴν μιὰν ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη, πέρα καὶ πέρα. Ἐπειδὴ ὅμως τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς Κόνιτσας τοὺς πίεζαν πολὺ καὶ τοὺς τυραννοῦσαν οἱ γειτόνοι τους, οἱ Λεσκοβικινοί, ποὺ ἦταν χρόνια πρωτότερα τουρκεμένοι, ὑπόφερναν πολὺ οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ βαστοῦσαν κι ἔμεναν ἀκλόνητοι στὴν πίστη τῶν πατέρων τους, μ' ὅσα κι ἂν ὑπόφερναν.

Δυστυχῶς ὅμως, μιὰ μέρα πέρασαν ἀπὸ τὴν Κόνιτσα καμιὰ σαρανταριὰ Λεσκοβικινοὶ Τουρκαρβανίτες, πηγαίνοντας πρὸς τὰ Ζαγοροχώρια γιὰ πλιατσικολοί, κι ἐπειδὴ τὸ ποτάμι τῆς Κόνιτσας δὲν εἶχε τὸ γεφύρι πόχει σήμερα, κι ἦταν πολὺ κατεβασμένο ἀπὸ τὶς βροχές, δὲν μπόρεσαν νὰ τὸ περάσουν κι ἀναγκάστηκαν νὰ μείνουν στὴν Κόνιτσα. Ἐμειναν μιὰ μέρα, δυὸ μέρες, τρεῖς μέρες μὲς στὴν Κόνιτσα, ἔτρωγαν κι ἔπιναν τὰ καλύτερα φαγητὰ καὶ τὰ καλύτερα κρασιά, ἀλλὰ βλέποντας στὸ τέλος ὅτι τὸ ποτάμι ὄλο καὶ κατέβαζε καὶ δὲν μπορούσαν νὰ περάσουν εὐκόλα γιὰ τὰ Ζαγοροχώρια, ρίχτηκαν νὰ πλιατσικολογήσουν τὴν Κόνιτσα καὶ νὰ γυρίσουν γλήγορα στὰ σπίτια τους φορτωμένοι. Ἄλλ' οἱ Κονιτσιῶτες ἀντιστάθηκαν καὶ μὲ ξύλα καὶ μὲ λιθάρια καὶ μ' ὅ,τι ἄρματα εἶχαν, καὶ τοὺς σκότωσαν ὅλους.

Αὐτὸ ὅμως θὰ ἐπέφερε τὴν τέλεια καταστροφή τῆς Κόνιτσας, ἅμα θὰ μαθεύονταν στὸ Λεσκοβίκι τὸ φονικὸ ποὺ ἔχε γίνει. Τότε οἱ Κονιτσιῶτες, γιὰ νὰ γλυτώσουν τὴν καταστροφή καὶ τὸν βέβαιο θάνατο, προσκάλεσαν κρυφὰ τὸν σιέχη τοῦ Τεκὲ τοῦ Πρεμετιοῦ, ποὺ ἐνεργοῦσε τὶς ἐξωμοσίες τῶν Χριστιανῶν, καὶ τούρκεψαν ὄλο! Κι ὅταν ὕστερα μαθεύτηκε ὁ φόνος τῶν Λεσκοβικινῶν, διακήρυξε ὁ σιέχης πὼς ὅ,τι εἶχαν κάνει οἱ Κονιτσιῶτες ὡς Χριστιανοί, ἦταν λησμονημένο καὶ συμπαθισμένο, τώρα ποὺ ἐγιναν Τοῦρκοι, κι ἂν ἤθελαν οἱ Λεσκοβικινοὶ νὰ πάρουν τὸ αἷμα τους ἀπὸ τοὺς Κονιτσιῶτες, θὰ εἶχαν νὰ κάνουν μ' ἐκεῖνον καὶ μ' ὄλο τὸ Πρεμέτι, κι ἔτσι οἱ Λεσκοβικινοὶ κάθισαν στ' αὐγά τους καὶ δὲν τaráχτηκαν πλιά.

Γενόμενοι ὅμως Τοῦρκοι οἱ Κονιτσιῶτες, διατήρησαν κρυφὰ, ὡς ἓνα διάστημα δυὸ γενεῶν, τὴ χριστιανικότητά τους, καὶ χωρὶς νὰ χαλάσουν τὲς ἐκκλησιές τους ἢ νὰ τὲς μεταβάλουν σὲ τζαμιὰ, ἔχτισαν ἰδιαίτερα τζαμιὰ. Ἄλλὰ λίγο - λίγο, μὲ τὸν καιρὸ, ἀπόγιναν Τοῦρκοι, καὶ μοναχὰ διατήρησαν ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ τὸν σεβασμὸ πρὸς κάθε χριστιανικὸ ἀγιωτικὸ καὶ πρὸς τοὺς παπὰδες μας, καὶ φέρνονταν ἡπια πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ἔτσι λοιπὸν σ' ἐποχὴ ποὺ δὲν ὑπῆρχαν γιατροί, ὄχι μόνον στὴν Κόνιτσα, ἀλλ' οὔτε καὶ στὰ ξακουστὰ Γιάννινα ἀκόμα, οἱ μόνον γιατροὶ ἦταν οἱ παπὰδες μὲ τὴ «δύναμη τοῦ Θεοῦ», καὶ Χριστιανοὶ καὶ μωαμεθανοὶ ἔτρεχαν στὲς ἐκκλησιές καὶ στοὺς παπὰδες. Κι ἔτσι οἱ Τουρκοκονιτσιῶτες διατήρησαν ὡς τὰ τελευταῖα τὴ χριστιανική τους

συνήθεια νὰ προστρέχουν στὲς ἐκκλησιῆς μας καὶ στοὺς ἀγίους μας ὅταν ἀρρώσταιναν, κι ὄχι στὰ τζαμιά τους καὶ στοὺς χοτζάδες τους. Τοῦρκοι λοιπὸν Κονιτσιῶτες, ἀρρωσταίνοντας, ἔταζαν καὶ πρόσφεραν λάδια, κηριὰ καὶ λαμπάδες στὲς ἐκκλησιῆς, παράγγελναν λειτουργιῆς καὶ προσφορὲς καὶ προσκαλοῦσαν παπάδες στὰ σπίτια τους καὶ τοὺς διάβαζαν εὐκὲς καὶ παρακλήσες, γιὰ νὰ γένουν καλά. Γι' αὐτὸ κι ἀπ' ὅλους τοὺς ἐλληνοεξωμότες οἱ Κονιτσιῶτες ὄχι μόνον δὲν μισοῦσαν τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀγαποῦσαν καὶ τοὺς προστάτευαν καὶ τοὺς βοηθοῦσαν. Αὐτοὶ προσκάλεσαν ἀπὸ διάφορα χωριὰ Χριστιανούς, ποὺ βρίσκονται σήμερα στὴν Κόνιτσα, τοὺς ἔχτισαν σπίτια, τοὺς βοήθησαν, κι ὀλίγο κατ' ὀλίγον ἔφτασαν ἀπὸ πενήντα χρόνια καὶ πλειότερο τὰ σπίτια τὰ χριστιανικὰ νὰ γένουν πλειότερα ἀπὸ τὰ τούρκικα, καί, Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί, ἔζησαν πάντα ἀγαπημένοι.

Αὐτὴ ἡ ἀρμονία ἀνάμεσά Τούρκων καὶ Χριστιανῶν τῆς Κόνιτσας βάσταξε ἀκέραια ὡς τὲς μέρες ποὺ ἴρθε ὁ Σουλτάν Χαμίτης στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο τῆς Πόλης. Ἀπὸ τότε, ὅπως καὶ σ' ὅλην τὴν ἄλλη Τουρκιά, ἄλλαξαν καὶ στὴν Κόνιτσα τὰ πράγματα. Ἡ κατασκοπεῖα εἶχε φθάσει σ' ἐπιστημονικὴ περιωπὴ, κι ὁ μισαλλόδοξος μουσουλμανικὸς φανατισμὸς στὸ κατακόρυφο. Ἄλλ' ἡ μεγαλύτερη κατασκοπεῖα γένονταν ἐναντίον τῶν Τούρκων, κι ἀλοῖμονο σ' ἐκεῖνον τὸν Τοῦρκο, ποὺ θὰ καταγγέλλονταν ὅτι ἔστειλε κηρί, λάδι ἢ λαμπάδες σ' ἐκκλησιά, ἢ ὅτι προσκάλεσε παπὰ στὸ σπίτι του γιὰ θρησκευτικὸ διάβασμα! Ἀμέσως τζουρλάλι ὅτι δὲν ἦταν γνήσιος καὶ σωστὸς μουσουλμάνος, καὶ τὸ λιγότερο ποὺ ἔχε νὰ πάθῃ, θὰ ἦταν ἐξορία στὴ Συρία ἢ στὴν Ἀραπιά!

Ἄλλὰ καὶ οἱ παπάδες κιντύνευαν νὰ τιμωρηθοῦν αὐστηρὰ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ Κυβέρνηση, ἂν καταγγέλλονταν ὅτι ἐλάβαιναν ἀπὸ μουσουλμάνο λάδι, κηρὶ ἢ λαμπάδες γιὰ τὴν ἐκκλησιά, ἢ πήγαιναν νὰ διαβάσουν παρακλήσες στὰ τουρκόσπιτα. Γι' αὐτὸ κι ὁ Μητροπολίτης τῆς Κόνιτσας τοὺς διάταξε νὰ μὴν ἔχουν πλιά, σὰν καὶ πρίν, καμιὰ σχέση μὲ τὰ τουρκόσπιτα, γιὰτ' ἦταν μεγάλη τάχα κι ἀσυγχώρητη ἁμαρτία νὰ δίνουν «τὰ ἅγια τοῖς κυσί» — στὰ σκυλιά· κι ὅτι ἂν μάθαινε στὸ ἐξῆς ὅτι ἓνας παπὰς μπῆκε σὲ τούρκικο σπίτι, κρυφὰ ἢ φανερά, θὰ τὸν ἔκανε ἀργὸ «πάσης ἱεροπραξίας». Ἔτσι τραβήχτηκαν οἱ παπάδες ἀπὸ τὰ τουρκόσπιτα, κι αὐτὸ βάσταξε γιὰ κάμποσον καιρὸ. Ἄλλ' οἱ Τούρκισσες τῆς Κόνιτσας, ποὺ ἦταν συνηθισμένες, μ' ὅλην τὴν ἐγκατάσταση ἐκεῖ ἐπιστημόνων γιαιτρῶν, νὰ προστρέχουν, καὶ στὴν παραμικρότερη ἀρρώστια, στοὺς παπάδες καὶ στὲς ἐκκλησιῆς, προτιμοῦσαν νὰ πεθαίνουν καλύτερα, παρὰ νὰ δέχωνται γιαιτρὸ καὶ νὰ πάρουν γιαιτρικά. Κανένας ὅμως παπὰς δὲν δέχονταν πλιά νὰ πάθῃ σὲ τούρκικο σπίτι, οὔτε νὰ δεχθῇ τούρκικα τάματα, φοβούμενος καὶ τὴ μεγάλη κι ἀσυγχώρητη ἁμαρτία καὶ τὴν τιμωρία, κι ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα κι ἀπὸ τὴν τούρκικη ἀρχή, τὸ χειρότερο. Ἄλλ' ἡ παντοδύναμη βία δὲν τ' ἔκουε αὐτὰ καὶ τὰ ὑπερπήδησε ὅλα.

Μιά νύχτα παρουσιάζεται στο σπίτι του παπα-Γιώργη ένας Τούρκος και του λέγει:

— Νά κοιτάσης, παπα-Γιώργη, στο σπίτι μου, πολύ σέ παρακλώ, νά μου διαβάσης μία εὐκή στη γυναίκα μου, γιατί ἔχει δυὸ μέρες μὲ τούς πόνους, καὶ δὲν μπορεῖ νά γεννήσῃ ἀκόμα.

— Ἄλλὰ, εὐλογημένε . . . (Φτοῦ! φτοῦ! τὸν θεοκατάρατο τὸν Ἀγαρηνό!, εἶπε μέσα του ὁ παπα-Γιώργης, γιατί ὀνόμασε «εὐλογημένον» τὸν ἀλλόπιπiston Τούρκο) . . . Ἄλλὰ, ἀγά μου, φοβοῦμαι νά ῥθω, γιατί θά τὸ μάθῃ ὁ καϊμακάμης καὶ θά μὲ κἀνῃ ἐξορία! Δὲν ἔρχομαι! Πήγαινε στὴν εὐκή τοῦ Θεοῦ . . . (Φτοῦ! φτοῦ! πάλε τὸν θεοκατάρατο τὸν Ἀγαρηνό!, ξανάειπε πάλε μέσα του ὁ παπάς). Πήγαινε στοὺς καλὸ, ἀγά μου! Πήγαινε στοὺς καλὸ! Μὴ μὲ πάρης στοὺς λαιμὸ σου!

Βλέποντας ὁ Τούρκος τὴν ἐπίμονη ἄρνηση τοῦ παπαῦ, ἔφυγε, ἀλλὰ σὲ λίγο ξαναγύρισε καὶ τοῦ εἶπε ἄγρια καὶ ἀπελπισμένα:

—Θά ῥθῆς, παπά! Ἄλλιώτικα δὲν γίνεται! Πεθαίνει ἡ γυναίκα μου! Δὲν μπορεῖ νά γεννήσῃ καὶ φωνάζει: «Φέρτε μου τὸν παπα-Γιώργη, πού μὲ γλύτωσε καὶ στὴν ἄλλη μου γέννα μὲ τὸ διάβασμά του!».

—Σὲ λυποῦμαι πολὺ, ἀγά μου, μ' αὐτὰ πού μοῦ λές, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νά ῥθῶ . . . Φοβοῦμαι, σοῦ εἶπα, τὸν καϊμακάμη . . .

Τότε ὁ Τούρκος βγάζει μὴ ἀστραφτερὴ μαχαίρα καὶ τοῦ λέει:

—Τὴ γλέπεις αὐτὴν, παπά; Ἡ ἔρχεσαι, ἢ στὴν ἔχωσα στὰ στήθια!

Καὶ πετοῦσαν τὰ μάτια του φωτιές. Τί νά ἔκανε τότε ὁ καημένος ὁ παπα-Γιώργης;

Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ἡ μεγάλη καὶ ἀσυγχώρητη ἁμαρτία, πού θά πετοῦσαν τ' ἄγια στὰ σκυλιά, τοῖς κυσί, ὅπως εἶχε πεῖ ὁ Μητροπολίτης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ φόβος μὴν τὸ μάθῃ καὶ ὁ καϊμακάμης καὶ ὁ Μητροπολίτης! Ἐμπρὸς βαθὺ καὶ πίσω ρέμα. Ἄλλὰ καὶ «παπάς δεμένος γράφει καὶ ξεγράφει». Κι ἔτσι θέλοντας καὶ μὴ, πῆρε τὸ εὐχολόγι του, τὸ πετραχήλι του, ἓνα κηρὶ καὶ λίγο θυμίαμα καὶ ἀκολούθησε τὸν Τούρκο τρέμοντας ἀπὸ τὸ φόβο του. Φτάνοντας στοὺς τουρκόσπιτο, διάβασε παράκληση, καὶ ὦ τοῦ θάματος, ὕστερ' ἀπὸ μισὴ ὥρα γέννησε ἡ Τούρκισσα!

Ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, κρυφὰ - κρυφὰ, τὸ ἔμαθαν ὅλες οἱ Τούρκισσες τῆς Κόνιτσας ὅτι ἡ Φατμέ τοῦ Χασάν Ζέλφου δὲν μποροῦσε νά γεννήσῃ, προσκάλεσε τὸν παπα-Γιώργη νά τὴν διαβάσῃ, καὶ μόλις τὴν διάβασε, γέννησε μιὰ χάρὰ . . .

Κι ἔλεγαν οἱ Τούρκισσες:

—Μωρέ, τί καλὸ διάβασμα ἔχει ὁ παπα - Γιώργης! Ἄμα διαβάσῃ, πιάνει ἀμέσως τὸ διάβασμά του!

—Βαλλά, εἶναι ἅγιος ἄνθρωπος! Διαβάζει καὶ τὸν ἀκούει ὁ Θεός!

—Τί πειράζει πού εἶναι Χριστιανός; Τὸν ἀγαπάει ὁ Θεὸς καὶ τὸν ἔχει στοὺς

χουσμέτι του. Ὁ Θεὸς ἐπλασε καὶ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Χριστιανούς. Ὅλους παιδιά του μᾶς ἔχει . . .

—Νοικοκύρης εἶναι κι ὅποιον θέλει παίρνει στό χουσμέτι του . . .

—Πόσοι Τούρκοι εἶναι πού παίρνουν Χριστιανούς στή δούλεψή τους καὶ δὲν παίρνουν Τούρκους. Ἔτσι κι ὁ Θεὸς—προσκυνοῦμε τ' ὄνομά του—ἔχει πάρει τὸν παπα-Γιώργη ἀπὸ τὸν τόπο μας.

Κι ἔτσι ὁ παπα - Γιώργης ἔγινε ἀξιαγάπητος σ' ὅλο τὸ τουρκογυναικαρεῖο τῆς Κόνιτσας. Κι ἡ ἀγάπη μεταδόθηκε ἀπὸ τὲς Τούρκισσες στοὺς ἄντρες τους, στ' ἀδέλφια τους καὶ στοὺς γονέους τους.

Ὁ παπα-Γιώργης μπαινόβγαινε τὲς νύχτες στὰ τουρκόσπιτα «γιὰ διάβασμα», καὶ δὲν τὸν μαρτυροῦσε κανένας στὸν καϊμακάμη. Κάποτε ὅμως ἀρρώστησε κι ἓνα παιδί τοῦ καϊμακάμη καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τὸ κάνουν καλὰ οἱ γιατροί. Κιντύνευε καὶ σώνονταν μέρα με τὴ μέρα. Μιὰ χανούμισσα, ἡ πρώτη χανούμισσα τῆς Κόνιτσας, ἡ γυναίκα τοῦ ὀνομαστοῦ Σιαχίν-μπέη, φιλινάδα τῆς καϊμακάμαινας, τῆς εἶπε μιὰ μέρα:

—Καημένη, Χατιτζέ-Χανούμ! Δὲν φωνάζεις τὸν παπα - Γιώργη νὰ σοῦ διαβάσῃ τὸ παιδί σου, νὰ γένη καλὰ;

—Τί λές αὐτοῦ, Χανούμ-ἐφέντη, τῆς εἶπε ἡ καϊμακάμαινα, πού δὲν ἦταν Κονιτσιώτισσα καὶ δὲν πίστευε στὰ χριστιανικὰ ἀγιωτικά. Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ κάνῃ καλὰ τὸ παιδί μου τὸ διάβασμα ἑνὸς γκιαούρη;

—Ἄκου με, Χανούμ-ἐφέντη! τῆς εἶπε πάλε ἐκεῖνη. Ἄν θέλῃς νὰ γένη τὸ παιδί σου καλὰ, νὰ πάρῃς τὸν παπα-Γιώργη νὰ σοῦ τὸ διαβάσῃ . . .

Πέρασαν μέρες, βδομάδες, ἴσως καὶ μῆνας, καὶ τὸ παιδί τῆς καϊμακάμαινας ὄχι μόνον δὲν γέγονταν καλὰ με τὰ γιαντρικὰ τῶν γιαντρῶν, ἀλλὰ καὶ χειρότερευε. Τότε, στὴν ἀπελπισία της, μιὰ βραδιά, κρυφὰ ἀπὸ τὸν ἄντρα της, προσκάλεσε τὸν παπα-Γιώργη καὶ τὸ διάβασε. Τ' ἄρρωστο παιδί, ἐφτὰ-ὄχτῶ χρονῶν παλικαράκι, αἰστάνθηκε ἓναν ἐσωτερικὸ κλονισμό στὴν ἐμφάνιση τοῦ παπαῦ καὶ στίς προφυλάξεις πού μετὰχειρίστηκε ἡ μητέρα του γιὰ νὰ μπη κρυφὰ ὁ παπάς τὴ νύχτα στό διαμέρισμά της, κι ἄρχισε νὰ τρέμη. Ὁ παπα-Γιώργης τὸ καθησύχασε με ἡμερον τρόπο, τοῦ διάβασε τὴν παράκληση, τὸ θυμιάτισε με μωσχολίβανο, τὸ σταύρωσε με τὸν Τίμιο Σταυρὸ καὶ φεύγοντας εἶπε στὴν καϊμακάμαινα:

—Ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ κι ὄχι ἡ δική μου, τοῦ ἀνάξιου ἀμαρτωλοῦ θὰ κάνει καλὰ τὸ παιδί σου . . .

Καθὼς τὸ εἶπε ὁ παπα-Γιώργης, ἔτσι κι ἔγινε. Ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ νύχτα κόπηκε ἡ θέρμη τοῦ παιδιοῦ καὶ σὲ λίγες μέρες ἔγινε καλὰ.

Ἔμαθε κι ὁ καϊμακάμης τὴν αἰτία τῆς θεραπείας τοῦ παιδιοῦ του, κι ἂν καὶ φανατικὸς μουσουλμάνος—γιατὶ δὲν ἦταν Κονιτσιώτης—καὶ δὲν ἀγαποῦσε τοὺς Χριστιανούς, φώναξε κρυφὰ τὸν παπα-Γιώργη καὶ τῷ δῶκε δέκα λίρες κέρασμα καὶ συνάμα τὴν ἄδεια νὰ διαβάζῃ ἐλεύθερα στὰ τούρκικα τὰ σπίτια,

ἀλλὰ μὲ μεγάλη προσοχή, νὰ μὴν τὸ μάθη ἢ ἀστυνομία ἢ κανένας χαφιές, γιατί τότε, ὡς καίμακάμης, θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὸν καταδιώξη.

Ἄλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ μείνη γιὰ πολὺ κρυφὸ ἓνα πράγμα ποῦ τὸ ξέρουں πολλοί. Τὰ πολλὰ τὰ λάδια, τὰ πολλὰ τὰ κηριὰ κι οἱ πολλὲς καὶ χοντρές λαμπάδες ποῦ πήγαινε ὁ παπα-Γιώργης στὴν ἐκκλησιά, χωρὶς νὰ φανερώνη ἀπὸ ποῦ στέλλονταν, ἔδωκαν τὴν ὑπόνοια στοὺς ἄλλους παπάδες καὶ στοὺς ἐφοροεπιτρόπους τῆς ἐκκλησιάς, ὅτι ὁ παπα-Γιώργης βρισκόνταν σὲ σχέσεις μὲ τουρκόσπιτα καὶ διάβαζε κρυφοπαρακληῖσες σὲ Τούρκους. Κι ἔπρεπε, ἂν ἔχι ἀπὸ κακία, ἀλλ' ἀπὸ καθῆκον, νὰ καταγγείλουν τὸ πράγμα στὸν Μητροπολίτη.

Ὁ Μητροπολίτης, μὴ ὄντας ἐντόπιος καὶ ζυμωμένος μὲ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τοῦ τόπου, καὶ λίγα μόνον χρόνια εὐρισκόμενος στὴν Κόνιτσα, δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτούμενη ἀντίληψη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἂν καὶ ἱκανὸς ἱεράρχης κατὰ τ' ἄλλα, κι ἅμα τοῦ καταγγέλθηκε ὅτι ὁ παπα-Γιώργης διάβαζε παρακληῖσες σὲ τουρκόσπιτα («σταύρωσον! σταύρωσον!»), τὸν ἔκανε ἀργὸ «πάσης ἱεροπραξίας» ἐπ' ἀόριστον!

Σὰν ἀστροπέλεκας κακὸς ἔπεσε στὸ κεφάλι τοῦ καημένου τοῦ παπα-Γιώργη ἢ ἀδικη αὐτὴ καταδίκη καὶ θέλησε νὰ δικαιολογηθῆ στὸν Μητροπολίτη, ἀλλὰ ποῦ νὰ τὸν ἀκούσῃ ἐκεῖνος! Εἶχε γίνει θηρίο!

Ὁ παπα-Γιώργης ἦταν καλὸς Χριστιανὸς κι ὑπόμενε μὲ χριστιανικὴ ὑπομονὴ τὴν ἀδικία ποῦ τοῦ 'χε κάνει ὁ Μητροπολίτης, ἀλλ' ἡ καταδίκη του ἀναστάτωσε τὴ χριστιανικὴ κοινότητα ἐναντίον του. Κι ἐνῶ, λίγα χρόνια πρὶν, ὅλοι οἱ παπάδες τῆς Κόνιτσας διάβαζαν στὰ τούρκικα σπίτια, τώρα βρέθηκε νὰ θεωρηθῆ αὐτὸ «μεγάλη κι ἀσυγχώρητη ἁμαρτία» εἰς βᾶρος τοῦ παπα-Γιώργη.

Ἡ «μεγάλη κι ἀσυγχώρητη ἁμαρτία» τοῦ παπα-Γιώργη ἄρχισε ἀπὸ λίγο-λίγο νὰ μεγαλώνη, σὰν τὴ ψείρα τοῦ παραμυθιοῦ, ποῦ δὲν τὴ χωροῦσε οὔτε τὸ σπίτι, κι ἔλεγαν κρυφὰ ὁ κόσμος, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ἀκοῦν οἱ Τούρκοι:

— Διαβάζει εὐκὲς καὶ παρακληῖσες στὰ τούρκικα τὰ σπίτια! Ἄκοῦς ἐκεῖ, ὁ τραγογένης!

— Δὲν εἶν' αὐτὸ μονάχα . . . ἀλλὰ μπαίνει καὶ διαβάζει καὶ στὰ τζαμιά!

. . .

— Ἐγὼ ξέρω ὅτι μνημόνευε στὴν προσκομιδῇ κι ὀνόματα: Φατιμέ, Χατιτζέ, Νεφιγέ, Ναϊλέ, ὅλες τὲς Τούρκισσες τῆς Κόνιτσας, κι εὔχονταν μέσα στὴν ἐκκλησιά «ὕπὲρ ὑγείας καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν» τῶν ἁλλοπίστων!

— Ὅλα ἐκεῖνα τὰ πολλὰ κηριὰ κι ὅλες ἐκεῖνες οἱ μεγάλες λαμπάδες στὴν ἐκκλησιά, ποῦ θέλουν χρόνια νὰ καγοῦν, εἶναι τούρκικα τάματα!

— Τί ἀνακατεύονται οἱ Τούρκοι στὰ δικά μας τ' ἀγιωτικά καὶ τὰ θρησκευτικά; Ἐμεῖς δὲν ἀνακατευόμαστε στὰ δικά τους . . . Ἄν ἀναγνωρίζουν τὴ θρησκεία μας ὡς ἀνώτερη ἀπὸ τὴ δική τους, ἄς γένουν Χριστιανοί, ὅπως ἦταν κι οἱ παπποῦδες τους ἄλλοτε!

—Τὸν ἀθεόφοβο τὸν παπα-Γιώργη! Ἄκοῦς νὰ μᾶς κάνη τὴν ἐκκλησιά μισοτούρκικη!

Μὴν μπορώντας πλιά νὰ δικαιολογηθῆ ὁ παπα-Γιώργης, δὲν ἔβρισκε ἕλεος στὴ συνείδηση κανενὸς Χριστιανοῦ. Ὡς τότε ζοῦσε στὸ σπίτι του μὲ τὴν ἐφημερία του καὶ μὲ τὸ πετραχήλι, καὶ τώρα τὰ ἔχανε καὶ τὰ δυό! Ἔχανε, οὔτε πλιότερο οὔτε λιγότερο, τὸ ψωμι ἀπὸ τὸ στόμα του! Τί νὰ γένη; Τί νὰ κάνη; Μόνον στὸ Πατριαρχεῖο μπορούσε νὰ κλαυτῆ καὶ νὰ βρῆ τὸ δίκιο του, ἀλλὰ δὲν ἦταν τόσο εὐκολο νὰ πάη ἀπὸ τὴν Κόνιτσα στὴν Πόλη, στὸ Πατριαρχεῖο. Ἄλλὰ κι ἂν μπορούσε νὰ πάη, θὰ καταδέχονταν νὰ τὸν ἀκούσῃ ὁ Πατριάρχης ἢ νὰ διαβάσῃ τὴν ἀναφορά του; Κι ἔκανε ὑπομονή.

—«Ὁ ὑπομείνας σωθήσεται», ἔλεγε μέσα του, ψιθυρίζοντας τὴν εὐαγγελικὴ ρῆση, κι εἶχε τὴν ἐλπίδα στὸ Θεὸ καὶ στὸ δίκιο του.

Πῶς ζοῦσε ὁ καημένος ὁ παπα-Γιώργης ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποῦ τοῦ ἔχε ἀφαιρέσει τὸ πετραχήλι ὁ Μητροπολίτης; Ἐνας Θεὸς τῷ ἔξερε! Καὶ τὸ χειρότερο, ποῦ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ πονᾷ καὶ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ πῆ τί τὸν πονάει καὶ ποῦ τὸν πονάει! «Ἄν σὲ βαρέσῃ ὁ Κατῆς, ποῦ θὰ πᾶς νὰ κριθῆς;» λέγει μιὰ παροιμία. Ἄν μάθαιναν οἱ Τούρκοι τὴν τιμωρία του, καὶ μάλιστα ὁ καιμακάμης, ποῦχε ὅλη τὴ δύναμη τῆς ἐξουσίας στὰ χέρια του, θὰ τὰ ἔχε ἄσκημα ὁ Μητροπολίτης μὲ τὴν τούρκικη Διοίκηση. . . Δὲν θὰ τοῦ ἔλεγε ἡ Διοίκηση «γιατί ἔκανες ἄργὸ τὸν παπα-Γιώργη;» ἀλλ' εἶχε ὅλα τὰ μέσα νὰ τοῦ φέρῃ τόσα ἐμπόδια καὶ προσκόμματα στὴν ὑπηρεσία του, ὥστε ν' ἀναγκασθῆ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κόνιτσα τὸ γληγορότερο. Τὸ εὐκολώτερο ἀκόμα ἦταν ὅτι μπορούσε καὶ νὰ τὸν κατηγορήσῃ στὸ Ὑπουργεῖο ὅτι εἶναι συνεννοημένος μὲ τὸ ἑλληνικὸ κομιτάτο καὶ τότε ἀλίμονό του! Αὐτὴ ἡ κατάστασι βάσταξε κάμποσους μῆνες πῶβλεπε ὁ παπα-Γιώργης τὸ ψωμοκάρβελό του ἀπὸ μακριά, καὶ τοῦ φαίνονταν ὡς χαμένη κι ἀφταστη εὐτυχία, ὅταν κατὰ θεῖαν πρόνοιαν μετατέθηκε ἐκεῖνος ὁ Μητροπολίτης στὴν Ἀνατολή κι ἔρχονταν νέος Μητροπολίτης.

Ὡς φωτεινὴ ἀκτίνα ἐλπίδας ἔλαμψε αὐτὴ ἡ εἶδησι μέσα στὸ φοβερὸ σκοτάδι τῆς ἀπελπισιάς ποῦ βρίσκονταν ὁ δύστυχος παπα-Γιώργης. Ἄλλ' ἂν εἶχε κι ὁ νέος Μητροπολίτης τὴν ἴδια ἀντίληψη τοῦ παλιοῦ, τί θὰ γένονταν τότε; Δὲν θὰ τοῦ ἔμενε τίποτε ἄλλο τότε, παρὰ νὰ πέσῃ στὸ ποτάμι ποῦ περνοῦσε μπροστὰ ἀπὸ τὴν Κόνιτσα καὶ νὰ πιγῆ!

Προσπαθοῦσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταδίκη του ἀπὸ μέρος τοῦ Μητροπολίτη, καὶ δὲν μπορούσε νὰ παραδεχτῆ ὅτι ἦταν φταίχτης. Καταδικάστηκε, γιατί διάβαζε εὐκὲς καὶ παρακλησες στὰ τουρκόσπιτα. Ἄλλ' αὐτὸ ὕψωνε πλιότερο τὸ γόητρο τῆς ἐκκλησίας μας καὶ ταπείνωνε τὸ τζαμί καὶ στὴ συνείδησι τῶν Τούρκων καὶ στὴ συνείδησι τῶν Χριστιανῶν! Τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν κακό, ἂν τὸν προσκαλοῦσαν οἱ Τούρκοι νὰ πάη κι ἀρνιόνταν νὰ πάη, ἢ ἂν δέχονταν στὸ σπίτι του χότζα νὰ τοῦ διαβάξῃ ἐκεῖνος τούρκικες εὐκὲς καὶ ντουάδες. Τὰ διαβάσματα πῶκανε αὐτὸς δὲν εἶχαν ὡς σκοπὸ νὰ κάνουν τοὺς Χριστιανοὺς Τούρ-

κους, ἀλλὰ τοὺς Τούρκους Χριστιανούς. Καὶ στὸ κάτω-κάτω δὲν ἐπιζητοῦσε αὐτὸς νὰ πηγαίνει νὰ διαβάζη στὰ τούρκικα σπίτια, ἀλλὰ προσκαλοῦνταν, κι ἂν ἤθελε ν' ἀρνηθῆ, δούλευε κι ἡ βία τῆς μαχαίρας! Οἱ Τούρκοι πρόστρεχαν στὸ ἔλεος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας κι ὄχι αὐτὸς στὸ ἔλεος τῆς τούρκικης. Καὶ συναρμολογώντας κι ἀνακεφαλαιώνοντας ὅλα τὰ «ὑπὲρ» καὶ τὰ «κατὰ», ἔφτανε στὸ συμπέρασμα νὰ ἐλπίζη ὅτι ὁ νέος Μητροπολίτης θ' ἄκουε μ' εὐμένεια τὴν ἀπολογία του καὶ δὲν θὰ τοῦ ἔβρισκε φταιξιμο, ἢ, τουλάχιστον, θὰ τὸν λυπιόνταν καὶ θὰ τοῦ ἔδινε τὸ πετραχήλι του καὶ τὴν ἐνορία του.

Ἦστερα ἀπὸ κάμποσες μέρες μαθεύτηκε τηλεγραφικῶς ὅτι ὁ νέος Μητροπολίτης εἶχε φτάσει στὰ Γιάννινα, καὶ τὸ ἐπόμενο Σάββατο βράδυ θὰ ἦταν στὴν Κόνιτσα.

Μιὰ ζέστη καὶ μιὰ κρύο τοῦ ἔρθε τοῦ παπα-Γιώργη ἡ εἶδηση τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Μητροπολίτη. Ἦθελε ν' ἀργοῦσε ἀκόμα, γιὰ νὰ ἔχη τὸν καιρὸ νὰ σκεφτῆ βαθύτερα πῶς ἔπρεπε ν' ἀπολογηθῆ καλύτερα. Ἄλλ' ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως θὰ ἔρχονταν τὸ Σάββατο ὁ Μητροπολίτης, καλῶς νὰ ἔρχονταν.

Τέλος ὁ Μητροπολίτης ἔφτασε τὸ Σάββατο στὴν Κόνιτσα μὲ τιμητικὴ συνοδεία τριῶν-τεσσάρων καβαλαραίων χωροφυλάκων ἀπὸ τὰ Γιάννινα, κατὰ τὰ συνηθισμένα. Ὁλος ὁ χριστιανικὸς κόσμος τῆς Κόνιτσας καὶ τῶν περιχώρων μὲ τὸν πρωτοσύγκελλο καὶ τοὺς παπάδες «ἐπὶ κεφαλῆς», τὸν δέχτηκε μισὴ ὥρα μακριὰ ἀπὸ τὴ χώρα. Παρακολούθησε ἀπὸ μακριὰ κι ὁ παπα-Γιώργης τὴν μητροπολιτικὴ ὑποδοχὴ σὰν ἀποδιοπομπαῖος τράγος, φοβούμενος μὴν τοῦ γίνῃ καμιὰ ἀποδοκιμασία, κι ἦταν σὰν νὰ πῆγε καὶ σὰν νὰ μὴν πῆγε στὴν ὑποδοχὴ.

Ἦστερα ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Μητροπολίτη στὴν Κόνιτσα, πρόβαλε τὸ σπουδαῖο ζήτημα στὸν παπα-Γιώργη: τὸ νὰ παρουσιαστῆ μπροστά του. Συλλογιόνταν πῶς νὰ παρουσιαστῆ καὶ τί νὰ εἰπῆ καὶ πάλι δειλίαζε. Τὴ μιὰ στιγμή τ' ἀποφάσιζε νὰ παρουσιαστῆ σήμερα καὶ τὴν ἄλλη τ' ἀνάβανε γι' αὔριο. Αὐτὴ ἡ διβουλία βάσταξε ἀπάνω-κάτω δυὸ βδομάδες, καὶ θὰ βαστοῦσε ποιοὺς ξέρει πόσο, ἂν μιὰ μέρα δὲν ἐπέβαλλε στὸν ἑαυτό του νὰ πάγη, καὶ γιὰ νὰ μὴν τ' ἀναβάλλῃ πάλε, σὰν πρὶν, ὀρκίστηκε στὴν ἱεροσύνη του καὶ στὸ πετραχήλι του νὰ πάγῃ χωρὶς ἄλλο ἐκείνην τὴν ἡμέρα. Κι ἔτσι, μιὰ καὶ δυὸ καὶ στὴν Μητρόπολη! Ἦ τοῦ ὕψους ἢ τοῦ βάθους. Παρουσιάστηκε στὸν Μητροπολίτη, τοῦ ἔκανε τὴν ἀπαιτούμενη μετάνοια μὲ γονυκλισία καὶ τοῦ φίλησε τὸ χέρι.

—Ποιοὺς εἶσαι ἐσύ, παπά μου, κι ἀπὸ ποῦ εἶσαι; τὸν ρώτησε ὁ Μητροπολίτης μὲ πατρικὸ ὕφος, πού δὲν ὁμοίαζε καθόλου μὲ τὸ συνηθισμένο τῶν ἀρχιερέων.

—Εἶμαι ὁ παπα-Γιώργης ἀπ' ἐδῶ μέσα, ἀπὸ τὴν Κόνιτσα, ἀπάντησε ὁ παπα-Γιώργης.

—Ποιοὺς παπα-Γιώργης; ξαναρώτησε ὁ Μητροπολίτης· δὲν σ' εἶδα καμιὰ μέρα ἐδῶ . . . Μήπως ἔλειπες; Ποῦ ἐφημερεύεις;

—'Εφημέρευα, ἀλλὰ δὲν ἐφημερεύω πλιά . . .

—Καὶ γιατί;

—Γιατὶ μ' ἔχει κάνει ὁ Μητροπολίτης ἀργὸ ἀπὸ «πάσης ἱεροπραξίας».

—Καὶ γιατί; Μήπως ἔκανες κανένα μεγάλο ἀμάρτημα;

—

—Πέ μου τί ἀμάρτημα ἔκανες, κι ἂν δὲν εἶναι πολὺ μεγάλο, κι ἂν δὲν ἀντιβαίη πολὺ στοὺς κανόνες τῆς ἱεροσύνης καὶ τῆς θρησκείας μας, θὰ σοῦ φανῶ ἐπιεικής, ἂν δείξης τὴν ἀπαιτούμενη μετάνοια . . .

—Τὸ ἀμάρτημά μου, Σεβασμιώτατε, ἀποκρίθηκε ὁ παπα-Γιώργης, μεγάλο ἢ μικρὸ δὲν ξέρω, εἶναι ὅτι προσκαλούμουν ἀπὸ διάφορα τουρκόσπιτα ἐδῶ μέσα στὴν Κόνιτσα, ὅταν εἶχαν κανέναν ἄρρωστο, καὶ τοὺς διάβαζα εὐκὲς καὶ παρακλήσεις, γιὰ νὰ γένη καλά. . . Αὐτό, Δεσπότη μου, ἦταν παλιὸ συνήθιο ἐδῶ πέρα . . . "Ὅλοι οἱ παπάδες διάβαζαν στὰ τουρκόσπιτα καὶ δὲν εἶναι παρά λίγος καιρὸς ποὺ μᾶς τὸ ἀπαγόρευσε ὁ Μητροπολίτης. Καὶ μήπως ἤθελα, Δεσπότη μου, νὰ πηγαίνω; Μ' ἔπαιρναν «διὰ τῆς βίας» . . . με μιὰ τέτοια μαχαίρα στὸ χέρι! . . .

Κι ἔκανε τὴ σχετικὴ χειρονομία, γιὰ νὰ δείξη τὸ μέγεθος τῆς μαχαίρας.

—Αὐτὸ εἶναι ὄλο κι ὄλο τὸ ἀμάρτημά σου, ποὺ σ' ἔκανε ἀργὸν ὁ Μητροπολίτης;

—Αὐτό, Δεσπότη μου, καὶ μόνο . . .

—Στὴν ἱεροσύνη σου! Αὐτὸ καὶ μόνον ἦταν;

—Στὴν ἱεροσύνη μου, Δεσπότη μου, καὶ στὸ πετραχήλι μου! Αὐτὸ καὶ μόνον ἦταν! . . .

—'Απὸ σήμερα, τοῦ εἶπεν ὁ Μητροπολίτης, συγκινημένος ἀπὸ τὴν παλιά συνήθεια τῶν Τούρκων τῆς Κόνιτσας νὰ προσκαλοῦν παπάδες στὰ σπίτια τους, γιὰ νὰ τοὺς διαβάξουν, ὅταν ἄρρωστοῦσαν, ποὺ μάθαινε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν καταδικασμένο παπα-Γιώργη, εἶσαι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴν ἄδικη τιμωρία σου. Πάρε τὸ πετραχήλι σου, διάβαζε εὐκὲς καὶ παρακλήσεις ὅσες μπορέσης στὰ τουρκικὰ τὰ σπίτια, καὶ τὴν ἐρχόμενη Κυριακὴ νὰ ῥθης νὰ λειτουργήσης μαζί μου στὴ Μητρόπολη.

Ὁ παπα-Γιώργης μπῆκε δειλὸς σπουργίτης στὴ Μητρόπολη καὶ βγήκε αἰτός! Φουρντουλοῦσε καὶ δὲν πατοῦσε στὴ γῆ ἀπὸ τὴ χαρὰ του κι ἀπὸ τὴ δόξα του.

Τὸ βράδυ ἐκείνης τῆς ἡμέρας προσκάλεσε ὁ Μητροπολίτης ὄλους τοὺς παπάδες τῆς Κόνιτσας καὶ τοὺς εἶπε ὅτι θὰ ἔκανε «ἀργὸ πάσης ἱεροπραξίας» ἐκεῖνον τὸν παπά, ποὺ θ' ἄρنيόταν νὰ διαβάσῃ εὐκὲς καὶ παρακλήσεις στὰ τουρκόσπιτα!

Αὐτὸς ὁ Μητροπολίτης ἦταν ὁ περιώνυμος μέγας Μητροπολίτης Ἰωαννίνων, ὁ Σπυρίδωνας!

Π Ο Ν Τ Ο Σ

Α' ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Κωνστ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον. (Ἀθήνησιν 1903), σελ. 148.

Ἐπάρχουσιν ἕτεροι Χριστιανοὶ οἵτινες ἐξωτερικῶς ἀπεδέχοντο τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα μέχρι τῆς ἐν Παρισίοις συνθήκης τοῦ 1856, ὅτε ἀπεκαλύφθησαν καὶ ὠμολόγησαν ἑαυτοὺς Χριστιανούς, ἕτεροι δὲ τούτων οἵτινες καὶ νῦν ἔτι ἐν μὲν τῷ φανερῷ εἰσὶ μωαμεθανοί, ἐν δὲ τῷ κρυπτῷ Χριστιανοί, φέροντες ἐν γνώσει τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς διοικήσεως ἐναλλάξ τὰ ὀνόματα Χασάν καὶ Ἰωάννης, Μεχμέτ καὶ Μιχαήλ, Ἀχμέτ καὶ Ἀλκιβιάδης, ἐναλλασσόμενα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἡμερονυκτίου ἢ (κατ' ἄλλην δῖανδήποτε ἀνάγκην).

Α. Α. Παπαδοπούλου, Ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐθνικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξεταζόμενος (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων) (Ἐν Ἀθήναις 1919), σελ. 45.

Ἄξιον μνείας ἐναυθὰ κρίνω τὸ ἐξῆς περιστατικόν: Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τῆς Ἀργυρουπόλεως κεῖται ἡ μονὴ Χουτουρά ἰδρυθεῖσα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος. Διατρίβων ἐν αὐτῇ παῖς ἔτι ὧν ἔβλεπον περιέργως οἰκογένειαν μουσουλμανικὴν, ἐκ τῶν τὰ πρῶτα ἐν τῷ τόπῳ φερόντων, προσερχομένων μετὰ πολλῆς προφυλάξεως καὶ προσοχῆς εἰς αὐτὴν καὶ τελοῦσαν τὰ καθήκοντα τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

Α. Α. Παπαδοπούλου, Οἱ κρυφοὶ Χριστιανοὶ τοῦ Πόντου. Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 1922, σελ. 169-180.

Σελ. 172. Ἐπερνοῦσαν τὰ χρόνια. Ὁ ραγιᾶς ἐτουρκοπαιδεύετο¹. Δόξα αἰωνία εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι κακουχοῦμενοι, θλιβόμενοι, ἐν ἐρημίαις καὶ σπηλαίοις καὶ ὅπαῖς τῆς γῆς πλανώμενοι, τουρκοπαιδευόμενοι καὶ τί κακὸν μὴ δοκιμάζοντες, ἐνέμενον ἀκλόνητοι καὶ καρτερικοὶ μάρτυρες παρὰ τὸν βωμὸν τοῦ ἔθνισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας τῶν πατέρων των. Ἄλλ' ὅμως, ἐὰν ἀνεδείχθησαν πολλοὶ ὑπεράν-

1. Τουρκοπαιδεύω ἐν Πόντῳ σημ. βασανίζω σκληρῶς.

θρωποι, ὑπῆρξαν καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι. Δὲν ὑπέμειναν τὰ ἀφάνταστα βάσανα. Ὑπέκυψαν εἰς τὴν βίαν. Ἀπαρνήθησαν τὸν σταυρὸν καὶ ἐπίστευσαν εἰς τὴν ἡμισέληνον. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Χριστοῦ ἔβαλαν τὸν Μωάμεθ, καὶ, ἀντὶ νὰ πηγαίνουν περίτρομοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐπροτίμησαν νὰ πηγαίνουν ἄφοβοι εἰς τὸ τζαμί ἢ εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ μεταβληθεῖσαν εἰς τέμενος τοῦ Ἀλλάχ. Εἰς τὰς καλυτέρας ἐκκλησίας ἤδη ἀπὸ πολὺν καιρὸν ἀντήχει, ἀντὶ τῆς μελωδίας τοῦ ψάλτου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ βρωμερὰ φωνὴ τοῦ ἱμάμη. Ὀλόκληρα χωριὰ ἐτούρκεψαν. Καὶ ἂν ὑπάρχουν σήμερον μουσουλμάνοι ἐν Πόντῳ, εἰς τὰς φλέβας ὁμῶς τῶν πλείστων ρέει αἷμα ἐλληνικόν. Ἐὰν ἀνασκάψουν τοὺς τάφους τῶν οἱ μουσουλμάνοι, κάτω ἀπὸ τὰ κόκκαλα τοῦ Γιουσοῦφ καὶ Ἰπρσχήμ θὰ εὔρουν τὰ κόκκαλα τῶν προγόνων τῶν Ἰωσήφ καὶ Ἀβραάμ. Εἰς τὸ ἴδιον χωρίον πολλάκις συνοικοῦν Χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι μισοῦντες ἀλλήλους μέχρι θανάτου. Καὶ ὁμῶς εἶναι ἀπόγονοι κοινοῦ γενάρχου ὅχι πολὺ ἀπομεμακρυσμένου. Ἄλλ' ὁμῶς ἐὰν οἱ ἐκ Χριστιανῶν μουσουλμάνοι οὗτοι διὰ τῆς παρόδου γενεῶν ἀπεξενώθησαν τελείως τῶν ἀδελφῶν τῶν Ἑλλήνων, ἐὰν γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες ἐν τῷ φανατισμῷ τοῦ ἰσλαμισμού, πνέουν μένεα θανάτου κατ' αὐτῶν, ἐν τούτοις ὑπάρχουν τὰ ἔθιμα πολλῶν ἀκόμη ἐλληνικά, ὑπάρχουν συνήθειαι θρησκευτικαὶ φέρουσαι καταφανῆ τὴν χριστιανικὴν προέλευσιν, τὸ δὲ σπουδαιότατον, ὑπάρχει ἀκόμη εἰς πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, μαρτύρια ἀναντίρρητα τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς τῶν. Αἱ μουσουλμανίδες τῶν περιφερειῶν Ὀφειως καὶ Τόνγιας ἀποθνήσκουν χωρὶς νὰ μάθουν μίαν λέξιν τουρκικὴν. Καὶ κατοικοῦν μόνον εἰς τὰς περιφέρειας αὐτὰς περὶ τὰς 100.000 ψυχῶν. Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν αὐτῶν ἐξισλαμίσθησαν ὁμαδικῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος. Πηγαίνετε εἰς τὸν Ὀφιν καὶ θὰ ἴδετε εἰς πολλὰς μουσουλμανικὰς οἰκογενεὰς ἀντικείμενα τῆς χριστιανικῆς λατρείας φυλαττόμενα παρ' αὐτῶν μὲ πολλὴν προσοχὴν ὡς *κειμήλια προγονικά*.

Λοιπὸν δύο τάξεις Ἑλλήνων ἐν Πόντῳ, οἱ ὁποῖοι διάκεινται πρὸς ἀλλήλους ὡς φανατικοὶ ἐχθροί. Ἑλληνες ἐγκαρτερήσαντες ἐν τῇ φανερᾷ ὁμολογίᾳ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ Ἑλληνες ἐξομόσαντες τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων τῶν καὶ καυχώμενοι σήμερον ὅτι, ἂν καὶ ἀπόγονοι Χριστιανῶν, ἠτύχησαν νὰ γνωρίσουν τὸ φῶς τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Οἱ πρῶτοι ἀνέρχονται εἰς ἑκατοντάδας χιλιάδων καὶ οἱ δεῦτεροι δὲν ὑπολείπονται.

Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχει καὶ ἄλλη τάξις Ἑλλήνων Χριστιανῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, μουσουλμάνων ἐν τῷ φανερῷ. Εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι οὔτε τὰ δεινὰ τῆς κτηνώδους δουλείας ἤμποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων τῶν ἠθέλαν ν' ἀρνηθοῦν. Καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν εὐρίσκοντο πρὸ τοῦ αὐτοῦ διλήμματος. Ἐπρεπε νὰ ἐκλέξουν ἐν ἐκ τῶν δύο, ἢ τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ ἀρνήσει τῆς θρησκείας τῶν ἢ τὴν πικρὰν μέχρι θανάτου δουλείαν ἐν τῇ ἐμμονῇ καὶ τῇ καρτερίᾳ εἰς τὰ πάτρια. Καὶ τὸ ἐν κάκιστον καὶ τὸ ἄλλο χειρότερον τοῦ κακίστου. Ἐπὶ τέλους τὸ φοβερὸν πρόβλημα ἐλύθη. Οὔτε τὸ ἓνα

ούτε τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ τὰ δυὸ μαζί. Ἕνας συμβιβασμὸς δύο ἄκρων ἀντιθέσεων. Φαντασθῆτε τὸν ἄγγελον καὶ τὸν διάβολον ἐνωμένους μαζί! Καὶ ὅμως αὐτὸ τὸ ἀδύνατον θεωρητικῶς ἐκεῖνοι τὸ ἐφήρμοσαν πρακτικῶς. Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν τὸ σχέδιον ὅσον καὶ ἂν εἰς τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ θὰ παρουσίαζε κατ' ἀνάγκην πολλὰς δυσκολίας, ὅσον καὶ ἂν πολλάκις ἀπὸ μίαν τρίχαν θὰ ἐκρέματο ἡ ἐπιτυχία του, ὅσον καὶ ἂν ἐνίοτε ἔγινεν αἰτία ἀνυπολογίστων συμφορῶν εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους ἀποκαλυφθέντας καὶ αὐθωρεὶ θανατωθέντας, ἐν τούτοις εἰς τὸ σύνολόν του ἐπέτυχεν. Ἐμπρὸς λοιπὸν δύο σύμβολα θρησκευτικά. Ἡ ἡμισέληνος διὰ τὸν τύπον ἐν τῷ φανερῷ καὶ ὁ σταυρὸς διὰ τὴν οὐσίαν ἐν τῷ κρυπτῷ. Ἐνώπιον τῶν μουσουλμάνων ὁ Μαχμούτ ἐκφωνεῖ τὸ σύμβολον τοῦ ἰσλαμισμού «ἰλ Ἰλλάχ, Μουχαμέτ ρεσούλου Ἰλλάχ»¹, καὶ ἐνώπιον ἑαυτοῦ καὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ὁ Μαχμούτ μεταμορφώνεται εἰς Πέτρον καὶ ψελλίζει μὲ ὑποτρέμουσαν φωνήν, διότι φοβᾶται μήπως τὸν ἀκούσουν οἱ τοῖχοι, ἢ ἀπαγγέλει νοερῶς τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, «πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν».

Αὐτοὶ εἶναι οἱ κρυφοὶ Χριστιανοὶ τοῦ Πόντου. Πρῶτον, ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὑπεκρίθησαν ὅτι ἀλλάζουν θρησκείαν, διὰ νὰ σώσουν τὸ κεφάλι. Καὶ κατεδικάζοντο πολλάκις οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ εἰς θάνατον διατί νομίζεις, ἀναγνώστα μου; Διότι ἐσυκοφαντοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων ὅτι ἐδήλωσαν ἀποδοχὴν τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως καὶ ἔπρεπε νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ὁμολογίαν των, ἄλλως νὰ θανατωθοῦν. Καὶ πρόθυμοι μὲν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν οἱ μουσουλμάνοι μάρτυρες, οὐδεὶς δὲ ὁ ἀντιμαρτυρῶν, διότι τῶν Χριστιανῶν ἡ μαρτυρία δὲν ἐγίνετο δεκτὴ. Ἡ δὲ διότι κατεδικάζοντο εἰς θάνατον διὰ ψύλλου πήδημα, καὶ μόνον ἀλλαξοπιστοῦντες ἤμποροῦσαν νὰ σώσουν τὴν ζωὴν. Καὶ δευτέρον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐγεννήθησαν μὲν ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ, ὄντες ἀπόγονοι πατέρων ἐξομοσάντων εἰς προγενεστέρους χρόνους, ἐπανήρχοντο ὅμως εἰς τοὺς κόλπους τῶν μοναστηρίων. Ἄς μὴ φανῆ δὲ τοῦτο παράδοξον, διότι ἐπροσηλυτίζοντο συνήθως ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν πολὺ ἀπομεμακρυσμένοι ἀπόγονοι τῶν ἐξομοτῶν, ἀλλ' ἡ τέκνα ἢ ἔγγονοι αὐτῶν, καὶ μεταννοῦντες αὐτοὶ διὰ τὸ ἁμάρτημα τῶν πατέρων ἢ πάππων ἐδείκνυον διαθέσεις ἐπιστροφῆς. Καὶ ἐκ τούτων ὅσοι ἐπανήρχοντο εἰς τὸν χριστιανισμόν ἤρκοῦντο νὰ τὸν πρεσβεύουν ἐν τῷ κρυπτῷ. Ἡ φανερά ὁμολογία θὰ ἐπέφερον ἀναποφεύκτως τὸν θάνατον. Εἰς τοὺς δευτέρους καταλέγομεν καὶ τὰς γυναῖκας, τὰς ὁποίας οἱ ἐν τῷ φανερῷ μουσουλμάνοι νυμφευόμενοι ἐκ μουσουλμάνων κατῴρθωναν νὰ προσελκύσουν ἐν τῷ κρυπτῷ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Κανεὶς κρυφὸς Χριστιανὸς δὲν ἤρχετο εἰς σχέσεις πρὸς τὴν μουσουλμανίδα γυναῖκα του, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἤθελε κατηχήσει καὶ βαπτίσει αὐτήν. Ἐὰν ἔκαμνε τὸ ἀντίθετον, θὰ ἐθεωρεῖτο μολυσμένος. Καὶ πάντοτε τὸ κατῴρθωναν μὲ χίλια δυὸ τεχνάσματα. Καὶ πάντοτε αἱ προσηλυτιζό-

1. Μέγας ὁ Ἰλλάχ καὶ ὁ ἀπεσταλμένος προφήτης τοῦ Ἰλλάχ Μωάμεθ.

μναι γυναίκες έμμεναν πισται εις την νεαν θρησκείαν. 'Αζιοθαύματος τόλμη! Θαυμάσιος τῆ ἀληθεία τρόπος με τον όποιον έξεδικοῦντο τούς άλλοτε δημίους και τώρα τυράννους τῆς συνειδήσεώς των. Αὐτοί ουδέποτε έδιδαν τὰς θυγατέρας των εις μουσουλμάνους, αλλά μόνον εις όμοίους των.

Οί κρυφοί οὔτοι Χριστιανοί ώνομάζοντο από τούς φανερούς Χριστιανούς κλωστοί ἢ γυριστοί, δηλαδή Χριστιανοί έξ έπιστροφῆς. 'Η όνομασία βέβαια δέν άρμόζει εις τούς άνεκαθεν Χριστιανούς, υποκριθέντας δέ άπλῶς ότι έξομοτοῦν, αλλά μόνον εις τούς έκ μουσουλμάνων Χριστιανούς. 'Εν τούτοις όλας ώνόμασεν όλους δια τοῦ αὐτοῦ όνόματος ώς εάν ἦσαν όλοι Χριστιανοί έξ έπιστροφῆς. Και όσοι μέν κατοικοῦσαν εις χωρία ἢ άμιγῆ ἢ άνάμικτα μετα φανερών Χριστιανών μακράν όπωςδήποτε τῶν πόλεων έγνωρίζοντο από τούς συνοίκους ἢ περιόικους Χριστιανούς. Κανείς ποτε δέν διέτρεχε τον κίνδυνον προδοσίας ένεκα έχθρας. 'Αλλ' όσοι διέμεναν εις πόλεις ἦσαν τελείως άγνωστοι και εις τούς Χριστιανούς. Μόνον ό άρχιερεὺς τούς έ γνώριζε και δια τοῦ άρχιερέως μερικοί έμπιστευτικοί ιερεῖς, δια τῶν όποίων έτέλουν έν κρυπτῶ και παραβύστῳ τὰ χριστιανικά αὐτῶν καθήκοντα.

Και έξοῦσαν οί άνθρωποι εκείνοι διαρκῶς μέν υπό τον έλεγχον τῆς συνειδήσεως, διαρκῶς δέ υπό τον φόβον τῆς άποκαλύψεως και τῆς άναποφεύκτου έντεῦθεν θανατικῆς ποινῆς. 'Ελυποῦντο δια την υπόκρισιν και έτρεμαν δια τὰ άποτελέσματα τῆς δημοσίας όμολογίας τῆς πίστεως. Ποσάκις άραγε δέν διηρωτῶντο μόνον των εάν μέλλῃ νά εφαρμοσῆ και εις αὐτούς τὸ ρητόν τοῦ Εὐαγγελίου «όστις αν άρνήσῃται με έμπροσθεν τῶν ανθρώπων άρνήσομαι αὐτόν καγώ έμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ έν οὐρανοῖς», και ποσάκις την έρώτησιν αὐτήν δέν άπέτειναν και εις τούς λοιπούς Χριστιανούς, δια νά άκούσουν λόγον παρηγορίας! Ποσάκις έπιστρέφοντες από τὸ τουρκικόν τζαμί όπου έπροσευχῆθησαν μαζί με τούς μουσουλμάνους, αὐτοί τον νοῦν εις τον θεόν τῶν Χριστιανῶν άνυψώνοντες και μυστικά χριστιανικάς εκφέροντες ευχάς δέν αντίκρουζαν εις τὰ άδυτα τῆς οικίας των εικόνα τοῦ Χριστοῦ, όργίλου φαινομένου εις την τεταραγμένην συνείδησιν των, με τελείαν συντριβῆν τῆς ψυχῆς, και δέν έπιπταν άμέσως επί προσώπου και δέν έβρεχαν την γῆν με θερμά δάκρυα μη τολμῶντες μηδὲ έπιείκειαν νά ζητήσουν δια την δειλίαν και άτολμίαν των!

Και έως εδώ μέν τὸ πρᾶγμα δέν ἦτο και πολύ δύσκολον. Τὸ νά πηγαίνουν μέν εις τὸ τζαμί τῶν μουσουλμάνων, αλλά νά προσεύχωνται χριστιανικῶς, αδιάφορον εάν ἦσαν έστραμμένοι πρὸς μεσημβρίαν και όχι πρὸς ανατολάς και τὸ νά φέρουν δύο όνόματα, ένα τουρκικόν εις όλας αὐτῶν τὰς αχέσεις και πρὸς τούς μουσουλμάνους και τούς Χριστιανούς και ένα χριστιανικόν, τοῦ όποίου εκαμναν χρῆσιν μόνον κατα την εκτέλεσιν θρησκευτικῶν καθηκόντων, ἦτο εύκολον. 'Αλλά τί εκαμναν όταν έπρόκειτο νά τελεσῆ ἢ βάπτισμα ἢ στεφάνωμα ἢ κηδεία; 'Α, εδώ έχρειάζετο φρόνησις μεγάλη! 'Εδῶ έπρεπε νά έπινοῦν μύρια τεχνάσματα δια νά άπατήσουν τούς μουσουλμάνους, και νά λάβουν μυρίας προφυ-

λάξεις διὰ νὰ μὴ δώσουν τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν. Εὐρισκόμεθα εἰς ἓνα χωρίον, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι εἶναι ὅλοι κλωστοί. "Ἐχουν καὶ τὸν ἱερέα των σαρικοφόρον. "Ἐνας μουσουλμάνος εὐρίσκεται μεταξύ των ἐπὶ ὠρισμένον διάστημα τοῦ ἔτους. Εἶναι ὁ χότζας μεταβαίνων ἐκεῖ κατὰ τὸν μῆνα τοῦ θρησκευτικοῦ ραμαζάν, διὰ νὰ ἐκτελέσουν καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα ὡς μουσουλμάνοι. 'Ἄλλ' ἂν κατὰ κακὴν σύμπτωσιν συνέβαινε ν' ἀποθάνη κανεὶς τὸν μῆνα αὐτόν, πῶς θὰ ἐγένετο ἡ κηδεία του; Λοιπὸν ἀμέσως ἐτίθεντο εἰς ἐνέργειαν τεχνάσματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ χότζας ἀπεμακρύνετο προσωρινῶς ἀπὸ τὸ χωρίον καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἔκαμναν ἐν τῷ μεταξύ τὴν κηδείαν. Καὶ τοιουτοτρόπως συνέβη ὥστε ἀγαθὸς χότζας νὰ συνιστᾷ τὸ κλίμα χωρίου τινὸς ὡς ὑγιεινότατον, διότι ἐπὶ εἴκοσι ἔτη κατὰ συνέχειαν ἱερατεύσας ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ ραμαζάν δὲν εἶδε ἄνθρωπον ἀποθνήσκοντα. "Ἄς μεταβοῦμεν εἰς ἄλλο χωρίον, ὅπου κατοικοῦν Χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι μαζί. 'Ἐδῶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερον. 'Ἀπέθανε κανεὶς; 'Ἐδῶ ὁ νεκρὸς μετεφέρετο εἰς τὸ μουσουλμανικὸν νεκροταφεῖον, ὁ σαρικοφόρος ἱερεὺς ἐψιθύριζεν εἰς τὸ ἄδυτον ἀπομεμακρυσμένης οἰκίας τὴν χριστιανικὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν τοιοῦτος, εἰδοποιεῖτο ἱερεὺς τοῦ πλησιεστέρου χριστιανικοῦ χωρίου νὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθῆκον τοῦτο. Καὶ ἤυχeto ὁ ἱερεὺς διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστιανοῦ Παύλου καθ' ἣν στιγμὴν οἱ μουσουλμάνοι προέπεμπον τὴν ψυχὴν τοῦ Χελὶμ ἀγᾶ εἰς τὸν παράδεισον τοῦ Μωάμεθ, νὰ ὑπηρετῆται ἀπὸ ἑβδομηντα καλλιπάρεια οὐρί, νὰ τρώγῃ πιλάφι ἀπὸ ἀτελείωτο βουνὸ καὶ νὰ πίνῃ σερπέτι, δηλαδὴ γλυκὺ νέκταρ, ἀπὸ ἀτελείωτο ποτάμι. 'Ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ βάπτισμα καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἐντόπιος ἱερεὺς; "Ἐπρεπε νὰ πηγαίνουν μεσάνυχτα εἰς τὸ πλησιέστερον χριστιανικὸν χωρίον, νὰ κάμνουν τὸ μυστήριον καὶ νὰ ἐπιστρέψουν πρὶν ξημερώσῃ! 'Ἐπρόκειτο νὰ κοινωνήσουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων; Κατέφευγον εἰς μικρὸν παρεκκλήσιον, ὅπου ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία ὑπὸ ἱερέως κρυφίως μετακαλουμένου. Καὶ ἄλλαι τελεταὶ πολλάκις ἐτελοῦντο εἰς τὰ ἐρημικὰ παρεκκλήσια.

"Ὅταν διέρχεται κανεὶς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς Τραπεζοῦντος χώραν καὶ μάλιστα τὴν ἐπαρχίαν Ματσούκας, μένει ἔκπληκτος πρὸ τοῦ θεάματος πολυαρίθμων λευκῶν οἰκίσκων ἀκεραίων ἢ ἐτοιμορρόπων, κτισμένων εἰς τὰς κορυφὰς λόφων, εἰς τὰς πλευρὰς ὀρέων ἢ εἰς τὰς λόχμας δασοσκεπῶν φαράγγων. Εἶναι παρεκκλήσια, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν φέρουν ἀκόμη καταφανῆ τὰ ἴχνη τῆς βυζαντινῆς τεχντροπίας εἰς τὰς τοιχογραφίας, ἄλλα δὲ εἶναι μεταγενέστερα τῶν χρόνων τῆς Ἀλώσεως. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ἐρημοκλήσια αὐτὰ περικλείει ὀλόκληρον ἱστορίαν δυστυχῶν γενεῶν. Κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ μὲ τὴν μελαγχολικὴν σιωπὴν του βοᾷ πρὸς τὸν διαβάτην. "Ἐχει τὴν ἄγραφον ἐπιγραφὴν του.

«'Ἐδῶ ἔχυσαν πικρὰ δάκρυα Χριστιανοὶ ἰδόντες τὰς εἰκόνας μου βεβηλωμένας ὑπὸ χειρῶν ἀπίστων».

«'Ἐδῶ τὰ μεσάνυχτα ἐτελέσθη τὸ βάπτισμα μουσουλμανίδος συζύγου χρι-

στιανοῦ καὶ εὐθύς κατόπιν συνήφθη ὁ ἀληθινὸς ὑμέναιος κατὰ τὰς διατάξεις τῆς χριστιανικῆς πίστεως».

«Ἐδῶ ἱερεὺς τελῶν λειτουργίαν τὰ μεσάνυχτα ὑπὸ τὸ τρεμοσβῆνον φῶς μιᾶς κανδήλας καὶ μόλις ψιθυρίζων τὰς εὐχὰς ἐκ φόβου μήπως τὸ ρεῦμα τοῦ ἀέρος μεταφέρῃ ἐνάρθρους φθόγγους εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν Ἀγαρηῶν, ἀνέμειξεν εἰς τὸ ποτήριον τῆς εὐχαριστίας ἀντὶ ὕδατος δάκρυα τῆς δουλείας».

«Ἐδῶ, ἐνῶ ἐτέλουν στέψιν μεταμφιεσμένοι Χριστιανοί, ἐσώρμησαν Ἀγαρηνοὶ κατόπιν προδοσίας πάλλοντες ἀπαίσια ξίφη καὶ εἰς ὀλίγα λεπτά τῆς ὥρας μετεβλήθη ἐν σφαγεῖον. Ἴδου τὰ αἵματα. Διακρίνονται ἀκόμη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μου καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων μου».

«Ἐδῶ ἔγινεν αὐτό, ἐδῶ ἔγινεν ἐκεῖνο». Καὶ τί δὲν λέγουν τὰ ἐρημοκκλήσια ἐκεῖνα; Μάρτυρες στιγμῶν ὑπερτάτης ἀγωνίας ὑπὸ τὸ Δαμόκλειον ξίφος θηριώδους τυραννίας.

Ἵπὸ τοιαύτας περιστάσεις ἐζοῦσαν οἱ κρυφοὶ ἐκεῖνοι Χριστιανοί. Ἡ ὑποψία καὶ ὁ τρόμος ἦσαν ἀχώριστοι σύντροφοὶ των. Εἶναι ἄξιοι μομφῆς διὰ τὴν δειλίαν των, ἄξιοι σκληρᾶς κατακρίσεως διὰ τὴν ἔλλειψιν τόλμης νὰ ὁμολογήσουν δημοσίᾳ τὸν θεὸν τῶν πατέρων των ἐνώπιον τυράννων θυσιάζοντες μὲ αὐταπάρνησιν τὴν ζωὴν; Ἡ θὰ τοὺς κρίνωμεν ἐπιεικῶς ἐφαρμόζοντες εἰς αὐτοὺς ὑπὸ ἔνοιαν κάπως διαφορετικὴν τὴν ρῆσιν τοῦ Εὐαγγελίου «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί;». Διότι ἀληθῶς διὰ τῆς ἐπινοήσεως αὐτῆς, τοῦ νὰ ὑποδυθοῦν πρόσωπον Πρωτέως τῆς θρησκείας διὰ τῆς ὑποκρίσεως καὶ διπλοπροσωπίας, συνετέλεσαν τὸ καθ' ἑαυτοὺς εἰς τὸ νὰ μὴ ἀποδεκατισθῇ ἀκόμη περισσότερο ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς.

Ὅπως δὴ ποτε ἐγὼ τοῦλάχιστον ὁμολογῶ ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι ἀρκετὰ λεπτόν καὶ ἀκανθῶδες. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι οἱ κρυφοὶ ἐκεῖνοι Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ ἑκατοντάδας ἐτῶν ὠνειροπόλουν τὴν ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῶν πραγματικῶν φρονημάτων των, μόλις ἐπαρουσιάσθη ἡ κατάλληλος περίστασις ἀπετίναξαν ἀμέσως τὸν ἀφόρητον τῆς συνειδήσεως ἐφιάλτην. Τὸ ἔτος 1857 εἶναι ἀξιοσημείωτον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου. Πρὸ ἐνὸς ἔτους ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, πιεζομένη ἰσχυρῶς ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, ἠναγκάσθη νὰ καθιερώσῃ διὰ νόμου τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως δι' ὅλους τοὺς ὑπηκόους της. Μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον περὶ τὰς τέσσαρας χιλιάδας οἰκογενειῶν, ὅπου πρὸ πάντων ἀπετέλουν συμπαγεῖς πληθυσμούς, ὡς εἰς τὰ περὶ τὴν Κρῶμνην καὶ Ματσούκαν χωρία, ἀνύψωσαν τὴν σημασίαν τῆς θρησκευτικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐζήτησαν τὴν ἀντικατάστασιν τῶν μουσουλμανικῶν ὀνομάτων διὰ τῶν χριστιανικῶν. Ὁ Μουσταφᾶ Γετίμογλου ἀπαιτεῖ νὰ μεταγραφῇ Νικόλαος Ξενίδης, ὁ Πεχλίλ Ντεμιρτζόγλου Πέτρος Σιδηρόπουλος καὶ ὁ Ρετζέτ Ἀτζάμογλου Γεώργιος Περσόπουλος. Αὐτὰ ἦσαν τὰ πραγματικὰ ὀνόματα. Ἐκπλήσσονται οἱ μουσουλμάνοι διὰ τὸ ἀπρόοπτον γεγονός καὶ τρίβουν τὰ μάτια καὶ τρίζουσι τὰ δόντια διὰ τὴν ὕβριν τῆς θρησκείας

των, καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ κάμουν χρῆσιν τοῦ ξίφους καταφεύγουν εἰς κολακείας καὶ προσπαθοῦν νὰ τοὺς πείσουν νὰ ἐξακολουθοῦν ἐν τῷ κρυπτῷ ἀφόβως πρεσβεύοντες τὸν χριστιανισμὸν ἀνακαλοῦντες τὰς δηλώσεις των, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀπέβησαν εἰς μάτην. Οἱ μουσουλμάνοι δέχονται κατ' ἀνάγκην τὸ γεγονὸς ὡς τετελεσμένον καὶ ἀναγράφουν αὐτοὺς εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία ὡς Χριστιανούς. Ἐπηκολούθησαν κατόπιν ἐκδικήσεις καὶ καταθλίψεις ἀφόρητοι, ἀλλ' οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὸ ἀδάμαστον φρόνημα. Τὸ ἀποκτηθὲν ἀγαθὸν ἦτο μέγα καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀπολεσθῆ. Ἡ πρώτη ἐπιτυχία εἶχε καὶ ἄλλας ἐν τῷ μέλλοντι ἀποκαλύψεις. Ὅσοι τὴν πρώτην φοράν, φοβούμενοι κρυφίας ἐκδικήσεις τῶν συνοίκων μουσουλμάνων, δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀποκαλυφθοῦν, ἤρχισαν βραδύτερον νὰ ἐκτελοῦν τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλευθερώτερον, καὶ εἰς τοὺς μουσουλμάνους νὰ παρουσιάζωνται ὡς Χριστιανοί. Ἡ κυβέρνησις τοὺς ἠνέχθη καὶ τούτους. Εἶχαν ὅμως παρέλθει ἀρκετὰ ἔτη ἀπὸ τὸ 1856 καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν της ἤρχισε νὰ δεικνύῃ ἀπροθυμίαν εἰς τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ περὶ ἀνεξιθρησκείας νόμου. Διὰ τοῦτο τοὺς ἠνείχετο μὲν ὡς Χριστιανούς, ἀλλ' ἠρνεῖτο νὰ ἀναγράψῃ αὐτοὺς μόνον μετὰ χριστιανικὰ ὀνόματα εἰς τὰ ληξιαρχεῖα καὶ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐπενόησε λοιπὸν ἓνα σύστημα μεικτὸν. Τοὺς ἀνέγραφε μετὰ δύο ὀνόματα, ἓνα τουρκικὸν καὶ ἓνα χριστιανικόν, Ἰσμαήλ Νικόλας, Χαλίλ Πέτρος, Σουλεϊμάν Παῦλος. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λεγόμενοι ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων *τενεσούρ*, δηλαδὴ Ναζωραῖοι, ἀρνησίθρησκοι μουσουλμάνοι, ἀνερχόμενοι εἰς ἑκατοντάδας οἰκογενειῶν καὶ σποραδικῶς κατοικοῦντες, προπάντων εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ματσούκας. Μέχρι τοῦ 1908, ὅτε ἐκηρύχθη τὸ περίφημον σύνταγμα τῆς Τουρκίας, ἡ μόνη ὑποχρέωσις αὐτῶν πρὸς τὸν μουσουλμανισμὸν ἦτο τὸ διπλοῦν ὄνομα καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. Ἐκτοτε ἐξέλιπεν ὁ δεύτερος χαρακτηρισμὸς, διότι δυνάμει τῆς συνταγματικῆς ἐξισώσεως ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν γενικῶς ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ τοῦ κράτους.

Ἐπολείπονται καὶ ἄλλοι ἀκόμη κρυφοὶ Χριστιανοί, δισπαρμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Πόσοι, εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῆ. Δὲν ἐτόλμησαν νὰ φανερωθοῦν, οἱ περισσότεροι μὲν βέβαια ἐκ φόβου πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν φανατισμὸν τῶν πολυπληθῶν Τούρκων, μετὰ τῶν ὁποίων συνοικοῦν εἴτε εἰς πόλεις εἴτε εἰς χωρία, ἐλάχιστοι δὲ ἴσως διὰ λόγους ἄλλους. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἔλθῃ χρόνος καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ θὰ συγκαταλεχθοῦν μαζὶ μετὰ τοὺς φανεροὺς Χριστιανούς.

*Φίλωνος Κτενίδου, Οί Κρυπτοχριστιανοί τοῦ Πόντου (Διάλεξη). Πεν-
τιακὴ Ἑστία 5(1954) 2664 - 2666, 2710 - 2713, 2743-2745, 2838-2840,
2915 - 2918.*

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς σημερινῆς ὁμιλίας, εἶναι σκόπι-
μο νὰ γίνῃ μιὰ σύντομη μνεῖα τῆς καταστάσεως ποὺ δημιουργήθηκε στὴν ἀπό-
μερη ἐκείνῃ ἑλληνικῇ γωνίᾳ τῆς Μαύρης Θάλασσας, τὸν Πόντο, ὕστερα ἀπὸ
τὴν Ἄλωση τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τὴν κατάλυση τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Κο-
μνηνῶν, τὸ 1461.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ πιὸ ἐναργὴς ἡ εἰκόνα τῆς καταστάσεως ποὺ δημιούργη-
σε τοὺς Κ ρ υ π τ ο χ ρ ι σ τ ι α ν ο ῦ ς, εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσωμεν, σὲ γενι-
νικὲς γραμμὲς βέβαια, γιὰ τὸν τόπο ἐκεῖνο, γιὰ τὸν ὅποῖον ἐλάχιστα πράγματα
εἶναι γνωστά.

Διότι, δυστυχῶς, ἡ ἱστορία τοῦ Πόντου δὲν ἀπησχόλησε ποτὲ σοβαρῶς
τοὺς ἱστορικοὺς μας, παλαιοὺς καὶ νεωτέρους. Εἶναι λ υ π η ρ ὸ ν τὸ γεγονός
ὅτι περισσότερο ἐνδιεφέρθησαν γι' αὐτὴν ξένοι παρά οἱ δικοὶ μας. Διὰ τὸν λό-
γο αὐτὸ δὲν εἶναι παράδοξο τὸ ὅτι ἀκόμη καὶ διανοούμενοι Ἕλληνες ἀγνοοῦν
τὴν ἱστορία του. Καὶ ὅταν εἶναι ἄγνωστη ἡ στοιχειώδης ἱστορία μιᾶς χώρας,
βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι γνωστά τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ αἱ
εἰδικαὶ συνθῆκαι τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξελίξεως καὶ σταδιοδρομίας
καθὼς καὶ τῆς Λαογραφίας του.

Δὲν ὑπερβάλλει κανεὶς ἂν πῆ πῶς, ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας ποὺ ἔφερε ὀ-
μαδικῶς στὴν Ἑλλάδα ἡ μικρασιατικὴ καταστροφή, οἱ Πόντιοι ἦσαν ὀλιγώ-
τερον γνωστοί. Ἐνα αἶσθημα μᾶλλον ἐκπλήξεως προξένησαν στοὺς γηγενεῖς
ἀδελφούς των, μὲ τὴν ἰδιάζουσα ἀρχαϊκὴ των διάλεκτο, τὰ τραγούδια καὶ τοὺς
χορούς των, τὰ ἔθιμα, ἀκόμη καὶ τὴν νοοτροπίαν των.

Δυστυχῶς τὸ αἶσθημα αὐτὸ τῆς ἐκπλήξεως τοῦ ἀπλοῦ Κοινοῦ δὲν μετεβλή-
θη, μέχρι σήμερον, εἰς θέμα σοβαρᾶς περιεργείας καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης
διὰ τοὺς πνευματικοὺς μας ἀνθρώπους. . .

Ἐνας ὀλόκληρος Λαὸς ἔφερε μοιραίως, στὸν ἀνίδεο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του
πνευματικὸ κόσμο τῆς Ἑλλάδος, ζωντανὸ ὕ λ ι κ ὸ, ἱστορικὸ, γλωσσολογικὸ,
λαογραφικὸ, καὶ δὲν βρέθηκε ἀκόμα κανένας, οὔτε ἱστορικός, οὔτε λαογράφος,
οὔτε γλωσσολόγος, οὔτε μουσικὸς ἢ χορογράφος, νὰ καταπιασθῇ σοβαρὰ μ'
αὐτὸ τὸ ὕλικό, προτοῦ ἀφανισθῇ μαζὺ μὲ τοὺς φορεῖς του καὶ προτοῦ μοιραίως
καὶ ἀναπόφευκτα χάσει τὸ χρῶμα καὶ τὴν ὕψη του μέσα στὸν ρωμαλαῖο νεοε-
λληνικὸ πολιτισμό.

Ἡ ἀδόκητη αὐτὴ παρένθεση, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ σὰν παράπονο ἐνὸς
ἀτόμου, ἀλλὰ δὲν παύει ν' ἀποτελῇ καὶ μιὰ ἐκκληση καὶ παραίνεση πρὸς τοὺς
πνευματικοὺς μας ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι πολλὰ θὰ εἶχαν νὰ ὠφεληθοῦν καὶ περισ-
σότερα νὰ προσφέρουν εἰς τὴν καθόλου ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν,
ἂν θὰ ἔδιδαν προσοχὴ σ' αὐτὸ τὸ παράπονο . . .

Ύστερα από την παρένθεση αυτή ἄς ἔλθουμε στο θέμα μας και εἰδικά στην ιστορική του πλευρά.

Μαζὺ μὲ τὸ Βυζάντιον ὑποδουλώθηκε καὶ ὅλος ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ μόνοι Ἕλληνες ποὺ ἀπέμειναν ἐλεύθεροι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ζοῦσαν στὸ ἀνατολικώτερό της ἄκρο, στὸν Πόντο, καὶ εἰδικῶς μέσα στὰ σύνορα τῆς τότε Αὐτοκρατορίας τῶν Κομνηνῶν, τῆς Αὐτοκρατορίας δηλ. τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἡ Αὐτοκρατορία ἐκεῖνη, ποὺ εἶχε ἰδρυθῆ τὸ 1204 καὶ ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ πλέον ἀπομεμακρυσμένο φυλάκιο τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, περικυκλωμένη καὶ μαχόμενη διαρκῶς κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν διαφόρων βαρβάρων, κατελύθη μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἡ Τραπεζοῦς, κατόπιν ἀντιστάσεως 40 περίπου ἡμερῶν, παρεδόθη εἰς τὸν Πορθητὴν Μωάμεθ, διὰ συνθήκης, τὸ ἔτος 1461, ὀκτῶ δηλαδή χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συνθήκη ἐκεῖνη, ἂν καὶ δὲν ἐτηρήθη πιστῶς ὑπὸ τοῦ νικητοῦ, ἐν τούτοις ἐχρησίμευσε εἰς τὸ νὰ μὴ ἀφαισθηθῆ πλήρως ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς ἐνδοχώρας.

Βεβαίως δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ ἀφήγησις τῆς τραγωδίας τῆς τελευταίας αὐτῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, καθὼς καὶ ἡ κριτικὴ ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν της. Ἐκεῖνο ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, θὰ εἶναι ἡ κατάσταση ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ποὺ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ θέμα μας, δηλαδή τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Κ ρ υ π τ ο χ ρ ι σ τ ι α ν ῶ ν τοῦ Πόντου.

* * *

Ἀπὸ πολλὰ μεταλωτικά δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Πόντου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διάφορα ἄλλα στοιχεῖα καὶ γεγονότα ἀποδεικνύεται ὅτι πέρασαν πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ἕως ὅτου ὑποδουλωθῆ καὶ ἡ ἐνδοχώρα αὐτῆς. Πόσα, εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθῆ ἐπακριβῶς.

Πάντως τὸ πολὺ ἢ λίγο αὐτὸ χρονικὸ διάστημα, μεταξὺ τῆς καταλήψεως τῆς πρωτεύουσας καὶ τῆς ἐνδοχώρας, ὑπῆρξε σωτήριον διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ Πόντου, διότι ἡ προοδευτικὴ κατάληψις ἐγένετο πλέον ἀπὸ ὄργανα κάποιας, ἔστω καὶ σκιώδους, πολιτικῆς Ἐξουσίας, καὶ ὄχι ἀπὸ ἐξαγριωμένους καὶ φύσει βαρβάρους πολεμιστάς.

Κατὰ τὸ διάστημα αὐτό, παραλλήλως τὰ προνόμια τοῦ Πατριαρχείου στὸ Κέντρο, καὶ τῶν Μητροπολιτῶν στὰς Ἐπαρχίας, ὅπωςδήποτε ἦσαν σεβαστά, τοῦλάχιστον τύποις, καὶ οἱ Ἕλληνες ἐθεωροῦντο μὲν δοῦλοι, ἀλλὰ δοῦλοι ποὺ εἶχαν ἓνα Ἐθνάρχην ποὺμποροῦσε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ν' ἀποτείνεται καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Χαλίφην.

Θὰ ἦταν πλεονασμὸς ν' ἀναφέρωμε τὸ πασίγνωστον, ὅτι δηλαδή ἡ Ἐκκλησία ἔσωσε τὸ Ἔθνος κατὰ τοὺς μαύρους ἐκείνους χρόνους. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ Ποντίου Ἑλληνισμοῦ, λέγοντας Ἐκκλησία ἐννοοῦμε, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλην περιφέρειαν, τὰς Μητροπόλεις καὶ τὸν ἄλλον κλῆρον, ἀλλὰ πρὸ παν-

τὸς ἐννοοῦμεν τὰ Μοναστήρια. Αἱ τρεῖς σταυροπηγιακαὶ Μοναί, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Περιστεριώτη, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαζελῶνος καὶ πρὸ παντὸς ἡ μονὴ τῆς Παναγίας Σουμελαῖ, ὑπῆρξαν φάροι ἐθνικοὶ ποὺ ἐφώτιζαν, καὶ ἐστίαὶ ποὺ ἐθέρμειναν τὰς ἑλληνικὰς καὶ χριστιανικὰς ψυχὰς. Φρούρια ποὺ διετήρησαν ἀλώβητη τὴ θρησκεία, σεβαστὰς τὰς παραδόσεις καὶ ἀμόλυντο τὸν ἐθνισμό. Καταφύγια ἀσφαλῆ μυριάδων διωκομένων διὰ τὴν θρησκεία καὶ τὸ Γένος των.

Καὶ ἡ μὲν ὑπαιθρος, διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ἄργησε νὰ δοκιμάσῃ τὰς τραγικὰς συνεπείας τῆς Κατοχῆς, εἰς τὴν Τραπεζοῦντα δέ, μετὰ τὴν θύελλαν τῶν πρώτων μηνῶν, εἶχε δημιουργηθῆ ἡ ἐξῆς κατάστασις:

Ὁ Μωάμεθ, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως, φοβούμενος μήπως οἱ τὰ πρῶτα φέροντες πλούσιοι, κυβερνητικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ—ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ εἶχον δραπετεύσει στὸ ἐσωτερικὸ—φοβούμενος μήπως ξεσηκώσουν σὲ δεδομένη κατάλληλη στιγμή τὸν λαὸ σὲ ἐπανάστασι, τοὺς μετέφερε στὴν Κωνσταντινούπολη· τοὺς ἀστούς, τὴν μεσαία δηλαδὴ τάξην, ἐπέτρεψε νὰ φύγουν στὴν ἐνδοχώρα καὶ μόνον τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀσημάντους ἄφησε νὰ παραμένουν στὴν πόλιν.

Κατόπιν τῆς συνοπτικῆς αὐτῆς ιστορίας, ἔχετε πρὸ ὑμῶν, ἐν ἀμυδρᾷ βεβαίως σκιαγραφίᾳ, τὴν εἰκόνα τῆς ἐρημωμένης πλέον Τραπεζοῦντος καὶ τῆς ἀναστατώσεως τῆς ὑπαιθρου.

Νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν περισσότερα γιὰ νὰ δώσωμε καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ ἐκεῖνου, ποὺ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς χώρας του καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης συμμαχίας ἢ συγγενικῆς φυλετικῆς βοηθείας, ἐστεροῦσε καὶ τῆς μοναδικῆς παρηγοριᾶς τῶν ἀτυχούντων, τῆς ἐ λ π ἰ δ ο ς !

* * *

Σὲ κράτη ποὺ διοικοῦνται καλῶς, τὰ πολὺ ἀπομακρυσμένα τμήματα τῆς χώρας δὲν ἀπολαμβάνουν τῆς εὐνομίας τοῦ κέντρου. Σὲ κακῶς διοικούμενα κράτη, τὰ τμήματα αὐτὰ ὑποφέρουν ὅπωςδὴποτε. Φαντασθῆτε τώρα τὴν κατάστασιν τῆς τόσον ἀπομακρυσμένης ἐκεῖνης χώρας τοῦ Πόντου, τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα, τῆς Ὄθωμανικῆς πλέον Αὐτοκρατορίας, δὲν ἐγνώριζε πραγματικὴν Διοίκησιν, καὶ Νόμος ἦταν ἡ «δύναμις τοῦ ἰσχυροτέρου» μεταξὺ καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων!

Ὅταν στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ τελευταῖος Τοῦρκος μποροῦσε ἀτιμωρητὶ νὰ ληστεύῃ, ν' ἀτιμάζῃ καὶ νὰ σκοτώνῃ τὸν Γκιαούρη, ὑπὸ τὰς εὐλογίας τοῦ Σειχουλισλάμη καὶ τὴν ἀνοχὴν τοῦ Κράτους, φαντάζεται κανεὶς τί γινότανε στὴν ἄκρην ἐκεῖνη τῆς Τουρκίας, ὅπου οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες οὔτε Κράτος, οὔτε καὶ τὸν Σουλτάνον ἔπαιρναν ὑπ' ὄψιν τους. Καὶ σκεφθῆτε ὅτι τὸν Πόντο ἐπὶ αἰῶνας διοι-

κοῦσαν αὐτοὶ οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες, οἱ Τιμαριοῦχοι, οἱ περιώνυμοι Ντερέμπεηδες.

Ντερέμπεης, σημαίνει κατὰ λέξιν: Μπέης τοῦ ποταμοῦ, δηλαδή ἀπόλυτος οὗτος δεσπότης ομάδος χωριῶν, πού εὑρίσκοντο στήν διαδρομή ἑνὸς ποταμοῦ. Ἦσαν δὲ τόσοι ἰσχυροί, ἄρα καὶ ἀσύδοτοι, οἱ τοπάρχαι αὐτοί, ὥστε πολλάκις ἐστρέφοντο ἐνόπλιως ἐναντίον καὶ αὐτοῦ τοῦ Κράτους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸ ἐξαναγκάσουν νὰ συνθηκολογήσῃ μαζί τους!

Ἄν τώρα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Ντερέμπεηδες ἦσαν σκληροὶ καὶ αἰμοβόροι ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων των, Τούρκων μουσουλμάνων, καὶ δὲν ἐσέβοντο οὐδὲν ὄσιον καὶ ἱερόν, θὰ ἀντιληφθῆτε εὐκολώτερα, ὑπὸ ποίαν διοίκησιν καὶ ὑπὸ ποίους δεσπότης ζοῦσαν ἐκεῖνοι, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους δημιουργήθηκαν οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τοῦ Πόντου!!!.

Χωρὶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν Εἰκόνα αὐτῆ τῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ Κράτους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. θὰ ἀναρτήσω πρὸ Ὑμῶν μιὰ ἄλλη εἰκόνα ἀνατριχιαστικὴ, ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως. Εἶναι ἡ Εἰκόνα τοῦ Ραγιᾶ, τοῦ Ἑλληνοῦ Χριστιανοῦ τοῦ Πόντου τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

Τὴν εἰκόνα αὐτῆ δὲν τὴν συνέθεσα μὲ τὴν φαντασία μου καὶ μὲ χρώματα πού κατακάθησαν στὴ μνήμη μου μόνο ἀπὸ φήμας καὶ παραδόσεις καὶ θρύλους. Εἶναι σύνθεση ἀπὸ γεγονότα πού ἄκουσα ἀπὸ ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἔζησαν τὶς τελευταῖες πράξεις τῆς τραγωδίας τοῦ τόπου μας, καὶ ἄλλα πού συνέλεξα ἀπὸ συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι τὰ παρέλαβαν ἀπὸ ἡρώας τῆς τραγωδίας ἐκείνης.

Ὁ σοβαρώτερος τῶν συγγραφέων αὐτῶν, ὁ ἀείμνηστος Τραπεζοῦντιος Περικλῆς Τριανταφυλλίδης, γράφων διὰ τὸν «κατ' οἶκον βίον τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν τοῦ Πόντου» ἀρχίζει τὸ σχετικὸ κεφάλαιο ὡς ἑξῆς: «Ὁ Ἑλληὴν ἐνομιζέτο καὶ τῶν κυνῶν εὐτελέστερος! . . διότι, λέγει, οἱ Τούρκοι ἐδείκνυον συμπάθειαν στοὺς σκύλους πάντοτε, ποτὲ ὁμως Τούρκος δὲν ἐδείκνυε εὐσπλαγχνίαν διὰ Χριστιανὸν πού ὑβρίζετο ἢ ἐβασανίζετο. Ἄπ' ἐναντίας! . . Ἄν κάποιος ὑβρίζε ἢ χτυποῦσε Χριστιανόν, ἔτρεχαν ἄπειρα πλήθη καὶ βοηθοῦσαν τὸν ἐπιτιθέμενον («λόγοις καὶ ἔργοις»), («στόματι καὶ χερσίν»), ὅπως ἐπὶ λέξει γράφει.

Τὸ «τουρκοπαιδεύω» κατήντησε νὰ ἔχη τὴν σημασίαν τοῦ «καταβασανίζω καὶ τιμωρῶ ἀπάνθρωπα! . .».

Ἡ ἐνδυμασία τοῦ Ἑλληνοῦ ἦταν αὐστηρὰ καθορισμένη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μαῦρο χροῶμα δὲν τοῦ ἐπετρέπετο νὰ φέρῃ κανὲν ἄλλο. Μόνο χοντρὸ βαμβακερὸ ροῦχο εἶχε δικαίωμα νὰ φορῇ· οὐδέποτε πολυτελέστερο. Μαῦρο ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς του καὶ μὲ μαῦρο ὕφασμα τυλιγμένο, ὅπως μαῦρα μόνον ὑποδήματα θὰ φοροῦσε κι' αὐτὰ εἰδικοῦ σχήματος, χωρὶς τακούνι!!

Στὸ λουτρὸ—τὸ χαμάμι δηλαδή—θὰ ἔμπαινε, ξυπόλυτος ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς ἐξώπορτας, καὶ δὲν τοῦ ἐπετρέπετο νὰ σκουπισθῇ μὲ πουρνούζι ἢ προσόψι.

Στὸ δρόμο ἅμα συναντοῦσε Τούρκο, ἔπρεπε νὰ καταβῇ ἀμέσως ἀπ' τὸ

πεζοδρόμιο, να κάμη υποκλίσεις έδαφιαίας στὸν διερχόμενο Τούρκο, χωρίς να ἔχη τὸ δικαίωμα να δῆ πίσω του, ἀκόμη και ἂν ἐπρόκειτο να τὸν πατήση κανένα κάρρο ἢ κανένα ζῶο.

Τὸ σπίτι τοῦ Ἕλληνας ἔπρεπε να εἶναι μ ο ν ὄ ρ ο φ ο και ἀσουβάτιστο πολλές φορές. Για ἔξωτερικὸ βᾶψιμο οὔτε λόγος να γίνεται.

Ἄλλοίμονο δὲ σ' ἐκεῖνον πού θὰ τολμοῦσε να παραβῆ τὰς διατάξεις αὐτάς, τὰς σχετικὰς με τὴν ἐνδυμασία και τὴν μορφή τῆς κατοικίας . . .

Συχνὰ ἀπαιτοῦσε ὁ Τούρκος να τοῦ κάμη τραπέζι ὁ Ἕλληνας με ὄλη, φυσικά, τὴν ἀνατολιτικὴ ποικιλία φαγητῶν και γλυκυσμάτων. Ὁ Ἕλληνας θεωροῦσε πολὺ καλότυχο τὸν ἑαυτοῦ του, ἂν ὁ ξενιζόμενος Τούρκος περιωρίζετο μόνο στὸ φαγητό. Συχνὰ ἀπαιτοῦσε και χρηματικὴ ἀποζημίωση για τὴν ἀπασχόληση τῶν . . . δοντιῶν του! Τὸ περιώνυμο «Ντίς παρασί».

Τὸ μόνο πού ποτὲ δὲν τολμοῦσαν ν' ἀπαιτήσουν, ἦταν ἡ ἀτίμωσις τοῦ ξενιζόντος και τοῦτο διότι, πλὴν τοῦ γεγονότος τῆς ἀπομακρύνσεως ἐγκαίρως ἀπὸ τῆς οἰκίας τῶν γυναικῶν, ἡ ἀτίμωσις τοῦ Χριστιανοῦ ἐθεωρεῖτο ἀτίμωσις τοῦ Ἀγᾶ τῆς περιφερείας, και ἐτιμωρεῖτο βαρύτερα, μέχρι και διὰ θανάτου. Εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἓνας Τούρκος ἀπεπειράθη διὰ τῆς βίας να προσβάλλη τὴν τιμὴν τοῦ φιλοξενούντος Τραπεζουντίου και ἐφονεύθη ἀπὸ τὸν Χριστιανόν, ὁ φονεὺς ἠθώωθη ἀπαιτήσῃ τῶν γειτόνων του μουσουλμάνων.

Ἡ φυσικὴ καλλονή, ἡ ὠμορφιά, ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνη πολυτέλεια διὰ τοὺς δυστυχεῖς ἐκεῖνους και τῶν δύο φύλων! . . . Τὰ παιδιὰ, ἀγόρια και κορίτσια, ἔπρεπε να μένουν διαρκῶς στὸ σπίτι· δὲν ἀποτολμοῦσαν να βγοῦν ποτὲ στὸ δρόμο, και ὄχι μόνο στὴν παιδική, ἀλλὰ και στὴν ἐφηβικὴ και νεανικὴ τῶν ἡλικία. Ἐπρεπε να μὴ ἐρεθίζουν, με τὴν νεανικὴ τῶν ἐμφάνιση, τὰς κτηνώδεις ὀρμὰς παρατυχόντος Τούρκου.

Σχετικῶς θὰ σᾶς ἀναφέρω τὸ ἐξῆς γεγονός: Ὁ ἐκ μητρὸς πάππος τοῦ ὀμιλοῦντος εἰργάζετο ὡς ἀρχιμεταλλουργὸς στὸν Καύκασο. Ὄταν ὁ μοναδικὸς υἱὸς του Κωνσταντῖνος ἐφθασε εἰς τὴν ἡλικίαν 17 ἐτῶν, χωρίς να ἀπομακρυνθῆ ποτὲ ἀπὸ τὴν γενέτειράν του Κρώμνην, ἔπρεπε να μεταβῆ στὸν πατέρα του. Ὁ νέος ἦτο ἐξαιρετικῆς καλλονῆς και, διὰ να εἶναι ἀσφαλῆς κατὰ τὸ ταξίδι του, τὸν μετεμφέσαν σὲ γυναίκα, και ὡς γυναίκα με τὸ τζιαρτζιάφι ἐπεβιβάσθη στὸ καράβι πού θὰ τὸν μετέφερε στὸν πατέρα του. Τὸ γεγονός αὐτὸ τὸ ξέρω ἀπὸ τὴν γιαιγιά και τὴν μάνα μου.

Και για ἄλλους λόγους, ἀλλὰ και διὰ τὸν ἀνωτέρω, οἱ Ἕλληνες ἔχτιζαν τὰ σπίτια των σὲ πολὺ στενοὺς δρόμους. πού μόλις χωροῦσαν ἓνα, τὸ πολὺ δύο διαβάτας, και σὲ δρόμους ἀδιεξόδους (τζικμάκ-σοκάκ). Ἐπὶ τῆς προσόψεως δὲν εἶχαν ποτὲ παράθυρα. Ἐνας ὑψηλὸς μανδρότοιχος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον και μιὰ πόρτα ἦταν ἡ πρόσοψις και παραμέσα, στὸ βάθος τῆς οὐλῆς, τὸ μονώροφο σπίτι.

Ἡ κωδωνοκρουσία, οἱ καμπάνες ἀπηγορεύοντο.

Μέσα στὰς πόλεις καὶ τὰ χωριά, ἀντὶ γιὰ καμπάνες εἶχαν τὴν «τ ζ ι α λ π α ρ ά», δηλαδὴ μιὰ στερεὰ σανίδα μὲ μιὰ λαβίδα στὸ ἄκρο· πάνω στὴν ἀκίνητη αὐτὴ σανίδα ἦσαν δεμένα δυὸ ἄλλα σανίδια κινητά, ποὺ τὰ κινούσαν μὲ τὸ χέρι, γιὰ νὰ προκαλέσουν κρότο, ἄρκετὸ γιὰ ν' ἀκουσθῆ ἀπὸ μικρὴ ἀπόσταση μόνο.

Τὴν «τζιαλπαρά» διεδέχθη τὸ ξύλινο σήμαντρο, ἢ τὸ ξύλο, ὅπως λέγεται ἄλλοῦ. Ἀργότερα ἐπετράπη τὸ σιδερένιο σήμαντρο, ποὺ ὑπέστη πολλές καταδιώξεις. Μόλις μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο, ἐπειδὴ ἐξηναγκάσθη ἡ Πύλη νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν κωδωνοκρουσίαν στοὺς Καθολικούς, ὡς Γάλλους ὑπηκόους, ἐπετράπη καὶ εἰς τοὺς Ὁρθοδόξους, μὲ πολλές δυσκολίες.

* * *

Εἰς τὰ χρονικὰ περιθώρια μιᾶς διαλέξεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτεθῆ ὅλη ἡ φρικτὴ κατάστασις καὶ ὅλα τὰ βασανιστήρια, ψυχικὰ καὶ σωματικὰ, τοῦ ἀπομεινωμένου ἐκείνου τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν πιὸ σκοτεινὴ σελίδα τῆς ἱστορίας τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ Ἔθνους.

Ὡς μικρὸν παράδειγμα τῶν μέσων ποὺ μετήρχοντο γιὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐξαθλίωσιν τοῦ Ραγιαῖ, θ' ἀναφέρω ὀλίγα, γιὰ τὴ φορολογία του.

Καταθλιπτικοί, εἶναι χαρακτηρισμὸς πολὺ ἐλαφρὺς γιὰ τοὺς φόρους ποὺ ἐπεβάλλοντο στὸν Ραγιαῖ. Ἦσαν δὲ δύο εἰδῶν οἱ φόροι ἐκεῖνοι οἱ ἀβάσταχτοι. Φόροι ποὺ ἐπέβαλε τὸ Κράτος ἀπ' εὐθείας καὶ φόροι ποὺ τοὺς ἐπέβαλαν οἱ κατὰ τόπους αὐθένται, γιὰ δικὸν τους λογαριασμό, χωρὶς νὰ κωλύωνται ὑπὸ τοῦ Κράτους. Αὐτοὶ ἦσαν ἀστάθμητοι καὶ ἀνυπολόγιστοι, καὶ τοὺς ἐκανόνιζε ἡ σκληρότης, ἢ ἀπληστία καὶ ἡ πολυτέλεια ἐκάστου τοπάρχου.

Ἀπὸ τοὺς κρατικούς, τοὺς ἐπισήμους φόρους, πρῶτος ἦταν ὁ «Κεφαλικάς», τὸ περιώνυμο «Χαράτσι», ποὺ ἐπεβάλλετο μόνο στοὺς Χριστιανούς. Ἐπίσης ὁ φόρος τῆς «Σπέντζας», καὶ αὐτὸς μόνο γιὰ τοὺς Χριστιανούς, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὑπὸ διάφορα ὀνόματα καὶ μορφάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ φόρος τῶν «Ἀγγαρεϊῶν», γιὰ τὸν ὁποῖον θὰ μιλήσωμε παρακάτω.

Ὁ φόρος ὑπὸ τὸ ὄνομα «Σαλοῦνι», ποὺ ἐπεβάλλετο καὶ εἰσεπράττετο πολλές φορές κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἰδίου ἔτους, τυπικῶς ἐπεβάλλετο καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων, οὐσιαστικῶς ὅμως στὸν Πόντο, τὴν ἐπιδικαζομένην ἀναλογίαν τῶν Τούρκων, τὴν πλήρωναν οἱ Ἕλληνες. Ὁ φόρος αὐτὸς ἦταν σὰν ἓνας τεράστιος πολὺπους ποὺ περιέσφιγχε διαρκῶς καὶ ἀπομυζοῦσε κάθε οἰκονομικὴ ἱμάδα τοῦ Χριστιανοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς του πηγῆς—ἀπὸ τὸ Αὐτοκρατορικὸν δηλαδὴ Ταμεϊο—ὡς ὅτου νὰ φθάσῃ στὸν φορολογούμενον Χριστιανό, διήρχετο ἀπὸ ἀμέτρητους σταθμούς. Ἐπειδὴ δὲ σὲ κάθε σταθμὸ ἐπρεπε ν' αὐξηθῆ ὑπὲρ τοῦ Σταθμάρχου, ὅταν ἐφθανε στὸν τελευταῖον, τὸν φορολογούμενον δηλαδὴ, πολλάκις ὑπερέβαινε τὸ ἑκατονταπλάσιον τοῦ ἀρχικοῦ ποσοῦ.

Καί αὐτοί μὲν ἦσαν οἱ τακτικοί, οἱ κρατικοὶ φόροι. Ὑπῆρχαν ἕμως καὶ οἱ ἄλλοι ποῦ ἦσαν βαρύτεροι, γιατί στήν περίπτωσι αὐτῶν δὲν ἐπρόκειτο περὶ φορολογίας, ἀλλὰ περὶ πραγματικῆς ληστείας ποῦ διεπράττετο ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους.

Θαυμασίαν εὐκαιρίαν εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ εἰσπραξίν τοιούτων φόρων, ἔδιδαν οἱ ἐκάστοτε κηρυσσόμενοι πόλεμοι. Τότε ἦταν τὸ πραγματικὸ Μπαϊράμι τῶν ἐν τοῖς πράγμασι. Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἐθελουσίας συνδρομῆς ὑπὲρ τοῦ ἀγωνιζομένου κράτους, ἐληστεύοντο ἀπάνθρωπα οἱ Χριστιανοί.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν φόρων, τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος ἐστέναζε καὶ ὑπὸ τὸ σκληρὸν καὶ ἐξευτελιστικὸν βάρος τῶν ἀγγαρειῶν. Ἀγγαρεῖαι ὑπῆρχον πολλῶν εἰδῶν καὶ ἐπινοήσεων, καὶ ἐπεβάλλοντο ἄλλαι μὲν ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου Κράτους καὶ ἄλλαι ὑπὸ παντὸς μουσουλμάνου, ἔχοντος κάποιαν ἰσχὺν στὴν περιφέρειά του.

Ἡ πιὸ σοβαρὰ καὶ πιὸ ἀπάνθρωπος ἀπὸ τὰς πρώτας, τὰς κρατικὰς δηλαδὴ ἦτο ἡ τῶν θαλασσιῶν μεταφορῶν. Ἦτο δὲ ἡ ἀγγαρεία αὐτὴ ἡ ἐξῆς:

Γιὰ νὰ μετακινηθοῦν διὰ θαλάσσης οἱ διάφοροι κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἰσχυροὶ παράγοντες, ἦσαν ὑπόχρεοι οἱ Ἕλληνες τῶν παραλίων πόλεων ἢ καὶ κωμοπόλεων, νὰ ἐπανδρώσουν ἴδια καΐκια ἢ καράβια, καὶ μὲ δικὰ τους ἔξοδα νὰ συντηρήσουν τὰ πληρώματά των. Τὰ ταξίδια αὐτὰ διαρκοῦσαν κάποτε ἐπὶ μῆνας. Καθ' ὅλην των τὴν διάρκειαν ἡ Κοινότης ἢ ἑλληνικὴ, ποῦ χορήγησε τὸ σκάφος καὶ τὸ ἐξ Ἑλλήνων, φυσικὰ, πληρωμὰ του, ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ τὸ διαθρέψῃ ἢ ἰδίᾳ. Ἐμαστιγώνοντο δὲ ἀγρίως οἱ δυστυχεῖς ἄνδρες τοῦ πληρώματος, ἂν ἐξηντλημένοι ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον κωπηλασίαν, τολμοῦσαν νὰ θέλουν νὰ ξεκουρασθοῦν ἐπ' ὀλίγον.

Καὶ ἂν αἱ παραθαλάσσιαι ἑλληνικαὶ Κοινότητες ὑπέφεραν αὐτὰ τὰ βάσανα διὰ τὴν θαλασσίαν συγκοινωνίαν τῆς Χώρας, οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν χωριῶν καὶ κωμοπόλεων ποῦ εὕρισκοντο πάνω σὲ δημοσίαν ὁδόν, ἀπ' ὅπου περνοῦσαν οἱ ἔφιπποι ταχυδρόμοι τῆς Κυβερνήσεως, δὲν ὑστεροῦσαν εἰς ἐξευτελισμούς, προπηλακισμούς καὶ παντοίους κινδύνους.

Ἦσαν ὑποχρεωμένοι οἱ Ἕλληνες τῶν παροδίων αὐτῶν χωριῶν νὰ προσφέρουν εἰς τοὺς ταχυδρόμους αὐτοὺς ποῦ ἐλέγοντο «Τάταροι», χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι περὶ Τατάρων ἐπρόκειτο, κατάλυμμα, καὶ ν' ἀναλάβουν ὅλα τὰ ἔξοδα καὶ τὴν φροντίδα τῆς ἀνέτου προσωρινῆς παραμονῆς των στὸ χωριό.

Ἄλλοίμονο στὸν Χριστιανὸ ποῦ δὲν θὰ τοὺς παρέθετε γεῦμα ἢ δεῖπνον ἡγεμονικόν. Ἄλλοίμονον ἂν ἀπεκαλύπτετο ὅτι στὸ στρῶμα ὅπου ἔπεσε νὰ κοιμηθῇ ὁ Τάταρος, εἶχε κοιμηθῇ προηγουμένως Χριστιανός!!! Αἱ κυρώσεις ἦσαν ἄμεσοι καὶ τρομεραί. Ὄταν δὲ ἄφινε τὸ σπίτι ὅπου ἐφιλοξενήθη, ὁ Τάταρος ὅπωςδήποτε ἔπρεπε νὰ πληρωθῇ διὰ τὴν ἐργασίαν ποῦ εἶχαν κάμει τὰ δόντια του κατὰ τὸ γεῦμα. Εἰσέπραττε δηλαδὴ καὶ αὐτὸς τὸ «Ντίς παρασί».

Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὅσα ἐξέθεσα εἶναι μέρος μόνον, καὶ εἶναι τὰ ἐλαφρότερα

ψυχικά, ήθικά, και σωματικά βασανιστήρια από όλα εκείνα που υπέφερε ο Έλληνισμός του Πόντου κατά τους μαύρους εκείνους χρόνους. Βασανιστήρια, που λόγοι σεβασμού προς την εὐπρέπειαν, την ιστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος και τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου δὲν μοι ἐπιτρέπουν νὰ ἀναφέρω!

Ἄλλὰ ὅσον συνοπτικά και φτωχικά και ἂν περιέγραψα τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ζοῦσαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου κατά τὴν περίοδον τῆς δουλείας, τολμῶ νὰ ὑποθέσω πὼς ἔφερα μπροστὰ στὰ μάτια τῆς ψυχῆς σας, ἢ ἴσως σὰς μετέφερα νοερά στὴν καταραμένη εκείνη ἐποχὴ και τὴν βασανισμένη χώρα μὲ τοὺς κατατρεγμένους Χριστιανούς, ἐποχὴ και χώρα, ἀπ' ὅπου ξεπήδησαν οἱ Κ ρ υ π τ ο χ ρ ι σ τ ι α ν ο ἶ!

Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ στὸν Πόντο, ἐλέγοντο «Κ λ ω σ τ ο ἶ», ἀπὸ τὸ ρῆμα «κλώθω», «κλώσκουμαι», που σημαίνει «γυρίζω, ἐπιστρέφω». Κλωστοί, λοιπόν, γιατί ἦσαν οἱ Χριστιανοὶ που ξαναγύρισαν, ἢ μᾶλλον ξαναφανέρωσαν τὴν πρώτη τους θρησκεία. Τοὺς ἔλεγαν και «Γ υ ρ ι σ τ ο ῦ ς» μὲ τὴν ἴδια σημασία. Δὲν ἦτο σπάνια και ἡ ὀνομασία «Κ ρ υ φ ὄ ς».

Κρυπτοχριστιανοὶ ὑπῆρξαν και στὴν Κρήτη και τοὺς ὠνόμαζαν «Κ ο υ ρ - μ ο ὕ λ η δ ε ς». Στὴν Κύπρο τοὺς ἔλεγαν «Λ ι ν ο β ἄ μ β α κ ο υ ς». Καὶ ἡ Ἡπειρὸς μας εἶχε τοὺς Κρυπτοχριστιανούς της. Δυστυχῶς δὲν κατώρθωσα νὰ μάθω ἂν εἶχαν και ἐκεῖ εἰδικὴ ὀνομασία.

Διὰ λόγους γεωγραφικὸς και συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν διαφόρων περιφερειῶν του, ὁ Πόντος εἶχε τὸ τραγικὸν προνόμιον νὰ ἔχη τοὺς πολυπληθέστερους και τοὺς σκληρότερα βασανισθέντας Κρυπτοχριστιανούς, σὲ βαθμὸ νὰ συγκαταλέγονται μεταξύ τῶν νεομαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας μας πολλοὶ ἐξ αὐτῶν.

* * *

Κατόπιν τῶν γενικοτήτων ἃς ἐγκύψωμεν στὰς εἰδικὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας δημιουργήθησαν, ἠγωνίσθησαν και ἐπεβίωσαν οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τοῦ Πόντου.

Σκιαγραφῆσαμε τὴν κόλαση μέσα στὴν ὁποία ζοῦσαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ἐπὶ αἰῶνας. Δοῦλοι κατακτητοῦ ἀνηλεοῦς και ἔρμια λαοῦ βαρβάρου, φανατικοῦ θρησκολήπτου και μισαλλοδόξου, οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ των μείωση εἰς τὴν ἐπίδοση στὰ γράμματα, μὲ τὴν ἀδυναμία πολλάκις τῆς τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν των καθηκόντων, μὲ τὴν μοιραία κατάπτωση τοῦ ἠθικοῦ των σθένους και μὲ τὴν ἐκ παραλλήλου αὐξησιν τῶν πιέσεων και τῶν βασανιστηρίων ἐκ μέρους τῶν κρατούντων, χωρὶς καμμιά ἐλπίδα σωτηρίας, ἀπέβησαν φρούριον, μὲ μειωμένη τὴν δύναμη τῆς ἀντιστάσεώς του· και εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ὁ Τοῦρκος ἔρριπτε μὲ λύσσα ὅλη του τὴν δύναμη, κατώρθωνε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαία του, τὴν σημαία τοῦ Ἰσλαμισμού.

Σποραδικὰ και κατ' ἄτομα στὴν ἀρχή, καθ' ὀμάδας και κατὰ χωρία (ἀκό-

μη και κατά περιφέρειας) βραδύτερον, ἄρχισαν αἱ ἀλλαξοπιστίαι. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα και τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου ὁ ἐξισλαμισμὸς εἶχε λάβει τρομερὴ ἔκταση.

Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Πόντου Περικλῆς Τριανταφυλλίδης, ἐν εἴδει ἀπολογισμοῦ τῆς ἐθνικῆς ἐκείνης καταστροφῆς, ἔγραφε περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος: "Ὅλοι οἱ σημερινοὶ Τοῦρκοι, ποὺ κατοικοῦν τὴν ὑπὲρ τὴν Τραπεζοῦντα χώραν, τὰς Μοναστηριακὰς Περιφερείας και τὴν Ἐπαρχίαν Χαλδίας, εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Καὶ ἐπὶ λέξει: «Πάντες οὗτοι Ἕλληνας εἰσίν, ἐξ Ἑλλήνων καταγόμενοι, ἔπερ πλὴν τῶν ἄλλων και ἐκ τῆς φυσιγνωμίας των καταδεύονται. Ὅσα χωρία σήμερον εἶναι ἀνάμικτα, τούτων οἱ κάτοικοι τινὲς μόνον ἐξώμοσαν. Ὅσα εἶναι ἀμιγῆ Τουρκικά, τούτων οἱ κάτοικοι πανδημεὶ ἐτούρκεψαν. Συνοικοῦσι σήμερον ἐν τῇ αὐτῇ περιφέρειᾳ Ἕλληνας και Τοῦρκοι, ἀλλήλους μισοῦντες, ἐνῶ πολλάκις τοῦ αὐτοῦ οἴκου, ἐνίστε δὲ και τῶν αὐτῶν πατέρων τυγχάνουσιν ἀπόγονοι».

Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος, ὁ ἀείμνηστος Χρῦσανθος, ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, γράφει εἰς τὴν περισπούδαστόν του ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Τραπεζοῦντος:

«... Ἐκ τῶν ἐξισλαμισθέντων Χριστιανῶν πολλοὶ ἐνέμεναν ἐν τῷ Ἰσλαμισμῷ μέχρι τέλους. Ὅτι προῆλθον οἱ πολυάριθμοι μουσουλμάνοι τῆς Ἐπαρχίας Τραπεζοῦντος (και Χαλδίας), οἵτινες πάντες σχεδὸν ἦσαν ἐκ Χριστιανῶν, διότι εἰς οὐδὲν μέρος τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτῶν ἐγκατεστάθησαν ποτὲ μουσουλμάνοι ἢ Τοῦρκοι πλὴν τῶν ὀλίγων Ἀζάπιδων και Γενιτσάρων οἱ ὅποιοι παρέμειναν ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ τὴν ἄλωσιν...».

Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγὴν τοῦ μεγίστου μέρους τῶν σημερινῶν Τούρκων τοῦ Πόντου δὲν ἠγέρθη ποτὲ ἀμφιβολία: ἀκόμη και Τοῦρκοι ἱστορικοὶ τὴν ἀναγνωρίζουν.

Ὁ βίαιος ἐξισλαμισμὸς, ὁ ὅποῖος ἀπεχαλινοῦτο εἰς περιόδους ἐντάσεως τῶν διωγμῶν, δὲν ἀπεψίλωνε μόνον τὸ ἐθνικὸν και χριστιανικὸν δένδρον τοῦ Πόντου, ἀλλὰ ἐρήμωνε τὴν Χώραν. Ὅσοι διέθεταν μέσα, και τὰ μέσα ἐξηγοράζοντο μὲ πᾶσαν θυσίαν, κατέφευγαν εἰς τὴν γειτονικὴν Ὀρθόδοξον Ρωσσίαν, εἰς τὰς Παραδουναβίους Χώρας και εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ βίαιος αὐτὸς ἐξισλαμισμὸς ἐλάμβανε χώραν εἰς τὰς περιφερείας, ποὺ εὑρίσκοντο μακρὰν ἀπὸ τὰς ἑδρας τῶν Μητροπόλεων και τῆς ἀκτίνος δράσεως τῶν Μονῶν.

Εἶναι ἀδύνατον ν' ἀναφέρῃ κανεὶς, ἔστω και ἐν συντομίᾳ και νὰ περιγράψῃ τὰς συνθήκας ἐξισλαμισμοῦ δεκάδων χιλιάδων Ἑλλήνων. Κάθε περιφέρεια, κάθε πόλις, κάθε χωρίον και κάθε οἰκογένεια ποὺ ὑπέκυψε και ἠσπάσθη τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ, ἀποτελεῖ και μιὰ ἰδιαίτερη τραγικὴ ἱστορία.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς οὗτω ἐξισλαμισθέντας, ἐπὶ πολλὰ ἔτη, μερικοὶ ἐπὶ αἰῶνας, ἀκόμα και μέχρι σήμερον διετήρησαν και διατηροῦν τὰς ἐλληνικὰς και

χριστιανικάς παραδόσεις τῶν προγόνων των. Σχετικῶς ὁ πολὺς Χρῦσανθος, ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος, γράφει εἰς τὴν «Ἐκκλησίαν Τραπεζοῦντος»:

«Πολλαὶ οἰκογένειαι μουσουλμάνων Ὀφίτων φυλάττουσι τὰ παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν κληροδοτηθέντα Εὐαγγέλια καὶ εἰκονίσματα ὡς ἱερά λείψανα. Ἡ φυσιογνωμία των εἶναι ἑλληνική».

Κατὰ τινὰ ἐπίσκεψιν τοῦ ἰδίου Χρυσάνθου εἰς Ὀφιν κατὰ τὸ 1917, κατὰ τὴν ρωσικὴν κατοχὴν, τοῦ παρουσιάσθησαν περὶ τοὺς 300 μπέηδες μὲ τὸν Δήμαρχον Ὀφεως ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ὁμολογοῦντες τὴν ἑλληνικὴν των καταγωγὴν, ἠσπάζοντο τὴν χεῖρα του, ἀποκαλοῦντες τὸν Ἱεράρχην Π ο ι μ ε ν ἄ ρ χ η ν των!!

Σχετικὰ μὲ τοὺς ἐξισλαμισθέντας χριστιανούς τοῦ Ὀφεως, οἱ ὁποῖοι, σημειωτέον διετήρησαν τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων προγόνων των ἐπὶ αἰῶνας, ὑπάρχουν πολλὰ χαρακτηριστικὰ ἀνέκδοτα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ἐπίθετα ποὺ φέρουν μέχρι σήμερον πολλαὶ οἰκογένειαι, ὡς: Ὀσμὰν Κεσίσογλου ἢ Μεμετ Κώστογλου, δηλαδὴ Ὀσμὰν Παπαδόπουλος καὶ Μεμετ Κωστόπουλος, θὰ σᾶς ἀφηγηθῶ ἕνα:

Κάποιος Ὀφίτης μωαμεθανός, σὲ ἀνακριτικὸ γραφεῖο, ἔδιδε τὰ στοιχεῖα του. Ἐδήλωσε τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, τῆς μητρὸς καὶ κατὰ συνέχειαν ἔπρεπε νὰ πῆ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ παπποῦ του. Καμώθηκε ὅτι τὸ ξέχασε ἢ ὅτι δὲν τὸ ἤξερε. Στὴν ἐπίμονη ὁμως ἀπαίτησι τοῦ ἀνακριτοῦ νὰ δηλώσῃ καὶ τοῦ παπποῦ του τὸ ὄνομα, ἀπήντησε: Ἐφέντη, κουρτουλάμα, θυμιαντὸ τζικάρ! . . . Δηλαδὴ: Κύριε μὴ πολυσκαλίζεις, θὰ βγῆ θυμιατῆρι, θέλοντας νὰ τοῦ πῆ πὼς ὁ παπποῦς του ἦταν ἰ ε ρ ε ὑ ς.

* * *

Στὶς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος μποροῦμε νὰ κατατάξωμε σὲ τ ἑ σ σ α ρ ε ς κατηγορίας τοὺς Ἑλληνας τοῦ Πόντου:

1ον. Ἑλληνες Χριστιανοὶ ποὺ κατώρθωσαν, χάρις στὴν γειννίασίν των μὲ τὴν Μητρόπολιν ἢ μὲ τὰς Μονὰς, νὰ διατηροῦν στὰ φανερά τὴν θρησκείαν, τὸν ἐθνισμὸ καὶ τὴ γλῶσσα των.

2ον. Ἑλληνες Χριστιανοὶ ποὺ ἐξισλαμίσθησαν καὶ διετήρησαν μόνον τὴν γλῶσσαν των τὴν ἑλληνική.

3ον. Ἑλληνες ποὺ μαζὺ μὲ τὴν θρησκεία, ἔχασαν καὶ τὴ γλῶσσα τῶν πατέρων των.

4ον. Ἑλληνες Χριστιανοί, ποὺ ὑπέκυψαν στὴν βία καὶ στὰ φανερά ἐδέχθησαν τὸν μουσουλμανισμὸν, ἐν τῷ κρυπτῷ ὁμως καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι, παρέμειναν Χριστιανοί!!! . . .

Αὕτῃ ἡ τ ε τ ἄ ρ τ η κατηγορία ἀποτελεῖ τὴν τάξιν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν τοῦ Πόντου. Στὴν κατηγορία αὕτῃ ὑπάγονται καὶ πολλοὶ ποὺ, χωρὶς καμμιὰ πίεση σοβαρῆ, ὑπεκρίθησαν τὸν Μωαμεθανό, γνωρίζοντας ὅτι τὸ τοιοῦτον

θά εἶχε τὴν ἔγκριση τῆς Ἐκκλησίας καὶ θά ἔσωζε καὶ τοὺς ἰδίους καὶ τοὺς ἀπογόνους των ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἀλλαξοπιστία, ὅπως συνέβηκε πολὺ ἐνωρίτερα ἄλλοῦ καὶ συγκεκριμένως τὸ 1328. Τότε οἱ Χριστιανοὶ τῆς περιφέρειας Νικαίας τῆς Βιθυνίας, βίᾳ ἐξισλαμισθέντες, ἐτήρησαν ἐν κρυπτῷ τὸν Χριστιανισμόν, ἀποτελέσαντες τοὺς πρώτους Κρυπτοχριστιανοὺς ἢ Ἀποκρύφους Χριστιανοὺς. Τὴν πρᾶξιν των αὐτὴν σκοπίμως τὴν συνεχώρησε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Κων/πόλεως, ἐπὶ Πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ἀπρηνοῦ ἢ Κελέκα, διασωζομένης τῆς σχετικῆς Πατριαρχικῆς πράξεως μέχρις ἡμῶν.

Τὴν ἰδίαν ἐφεκτικὴν καὶ σωτήριον στάσιν ἐτήρησε καὶ ἡ Μητρόπολις Τραπεζοῦντος καὶ τὰ Μοναστήρια ἀπέναντι τῶν Κρυπτοχριστιανῶν τοῦ Πόντου, χάρις στὴν ὁποία περιεσώθησαν, ἐμμείναντες στὴν θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, Ἕλληνες ὀλοκλήρων ἀπομεμακρυσμένων περιφερειῶν, ὅπως τῆς Ντορούλ, Κρώμνης, Ἰμέρας, Σταυρίν, Σάντας, Γεμούρας, Σουρμένων καὶ λοιπῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Τριανταφυλλίδης ἀνεβίβαζε σὲ πέντε χιλιάδας οἰκογενειῶν, ἄλλοι δὲ εἰς ἄνω τῶν 30 χιλιάδων ψυχῶν.

Ὁ ὡς ἄνω ἱστορικὸς δίδει τὸν ἐξῆς χαρακτηριστικὸν ὀρισμὸν διὰ τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς: «Ἕλληνες Χριστιανοί, οἱ ὅποιοι δὲν ἠνεύχοντο νὰ ἀπαρνηθοῦν τὴν θρησκεία καὶ τὸν Ἑλληνισμό τους, ἀλλὰ δὲν ἠνεύχοντο καὶ τὰς καταπιέσεις τῶν δεσποτῶν». Αὐτοί, συνεχίζει, ἐζήτησαν καὶ ἐπέτυχαν νὰ συμβιβάζουν καὶ τὰ δύο: Στὰ φανερά ἦσαν γνωστοὶ ὡς μουσουλμάνοι καὶ στὰ κρυφὰ ἐπρέσβευαν τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν μετέδιδαν καὶ εἰς τὰ τέκνα των, διατηροῦντες οὕτως καὶ θρησκείαν καὶ ἔθνισμόν.

Τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς τοῦ Πόντου, πρέπει νὰ τοὺς διακρίνωμεν σὲ Κρυπτοχριστιανοὺς τῶν Πόλεων καὶ Κρυπτοχριστιανοὺς τῶν Χωριῶν.

Οἱ τῶν πόλεων ἀπέκρυπταν τὴν διπλῆ τὴν θρησκεία καὶ ἀναμεταξύ των. Μόνον στὸν Ἀρχιερέα καὶ στοὺς ἱερεῖς ἦσαν γνωστοί. Διὰ κάθε ἱεροτελεστία, βάπτισις, γάμος, θάνατος, μετάληψις Ἀχράντων Μυστηρίων ἐκάστης οἰκογενείας Κρυπτοχριστιανοῦ, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ γράψῃ τὸ πιδ συνταρακτικὸ μυθιστόρημα, μὲ τὰς πλέον ἀπιθάνους ἐπινοήσεις καὶ τὴν πλέον δραματικὴν πλοκή.

Ἐπρεπε οἱ Χριστιανοὶ ἐκεῖνοι νὰ ζοῦν μὲ πολλὰς προφυλάξεις καὶ νὰ εἶναι πολὺ προσεκτικοί. Ἀλλοίμονο, ὅχι ἂν ἀπεκαλύπτοντο, ἀλλὰ καὶ μόνο ἂν τοὺς ὑποψιάζετο κανεὶς. Μιὰ ὑποψία ἦταν ἀρκετὴ νὰ στείλῃ στὴν ἀγχόνη τὸν Κρυπτοχριστιανό, ὡς Τοῦρκον προδώσαντα τὸν μωαμεθανισμό. Ἡ ὑπόνοια καὶ μόνο ἤρκει στὰς ἀρχάς· δὲν τοὺς ἐχρειάζοντο ἀποδείξεις ἢ μαρτυρίες. Ἐνας ἀπλοῦς ὄρκος Τοῦρκου ἢ μιὰ ψευδορκία ἦσαν ἀρκετά.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς τῶν πόλεων ἀναγκάσθησαν νὰ ὑποκρίνονται τοὺς ἐξισλαμισθέντας καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

Ἄν κάποιος Χριστιανός, διατελῶν ἐν μέθῃ, ἢ ὑπὸ τὸ κράτος ἀπελπισίας

ἡ ὀργῆς, ἡ πιεζόμενος καὶ ἀπειλούμενος, ἔλεγε κάτι πού θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθῆ ὡς δῆλωσις προτιμήσεως τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν, καὶ ἂν κατεδίδετο διὰ τὰ λεχθέντα, ἦτο ὑποχρεωμένος, ἐπὶ ποι- νῆ θανάτου νὰ δεχθῆ τὸν μουσουλμανισμόν!!

Ἄλλὰ καὶ ἂν ὁποιοσδήποτε Τοῦρκος κατήγγελλε ψευδῶς ὅτι ἄκουσε πῶς ἐλέχθησαν κἄτι ἀνάλογα, ὁ καταγγελλόμενος, ὤφειλε νὰ τουρκέψη, ἀλλοιῶς ἔπρεπε νὰ θανατωθῆ. Ὁ συκοφαντούμενος κατὰ τὸν ἄνω τρόπον, ὑπεκρίνετο ὅτι ἀποδέχεται τὸν ἰσλαμισμό, καὶ ζοῦσε πλέον ὡς Κρυπτοχριστιανός. Ἄλλοι τῶν Κρυπτοχριστιανῶν τῶν πόλεων ἦσαν Ἕλληνες κατοδικασθέντες εἰς θάνατον καὶ δηλώσαντες ὅτι ἀσπάζονται τὸν μουσουλμανισμό, καὶ παραμένοντες μὲ τὴν ἀπόλυσή των Χριστιανοὶ ἐν κρυπτῷ.

Ἦσαν καὶ ἄλλοι, πού, ἂν καὶ γεννήθησαν ἀπὸ μουσουλμάνους, γνωρίζοντες ὅτι οἱ γονεῖς των ἐξισλαμίσθησαν διὰ τῆς βίας καὶ διαφυλάττοντας τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις ἐκείνων, συμπαθοῦσαν τοὺς Χριστιανούς. Αὐτοὶ μὲ τὴν κατάλληλην προπαγάνδα ἐπανήρχοντο στὸν Χριστιανισμό, ἂν καὶ στὰ φανερά προσεπειοῦντο τὸν μωαμεθανό.

Γενικῶς οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν πόλεων ἦσαν ὀλίγοι, διότι σὲ μικρότερο βαθμὸν παρὰ στὴν ὑπαιθρο ἐξησκειῖτο βία ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐκ τῆς παρουσίας τῶν Μητροπολιτῶν. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ στὰς περιοχὰς τῶν Μοναστηρίων, ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω.

Ὁ βίαιος ἐξισλαμισμὸς ἐν ὅλῃ του τῆ ὠμότητι, ἔλαβε χώραν στὴν ὑπαιθρο, καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο, ἐκεῖ εὐρίσκετο καὶ ὁ ὄγκος τῶν Κρυπτοχριστιανῶν.

Ὀλόκληρα χωριά, ὀλόκληραι περιφέρειαι κατοικοῦντο ἀπὸ Κρυπτοχριστιανούς. Ἄν μέσα στὴν Κόλαση μπορῆ νὰ μιλῆση κανεὶς γιὰ εὐτυχία, οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν χωριῶν ἐκείνων ἐπιτρέπεται νὰ θεωρηθοῦν εὐτυχεῖς, διότι, ὅπως ἐν τῷ συνόλῳ των ἦσαν Χριστιανοὶ στὰ ἀμιγῆ ἑλληνικὰ των χωρία, τελοῦσαν τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα ἐλεύθερα, χωρὶς τὸν κίνδυνον νὰ προδοθοῦν. Μόνον οἱ ἐπίσημοι Χριστιανοὶ τῶν ἄλλων Περιφερειῶν ἤξεραν τὸ ἐπικίνδυνον αὐτὸ μυστικόν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ καὶ ἄξιον ἐξάρσεως ὡς ἐνδεικτικὸ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, τὸ γεγονός, ὅτι, ἐνῶ ἐπὶ αἰῶνας διήρκεσε αὐτὴ ἡ δραματικὴ κατάστασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε ΕΝΑ παράδειγμα, οὔτε ΕΝΑ, Χριστιανοῦ πού νὰ πρόδωκε τὸ μυστικὸ αὐτὸ στὸν Τοῦρκο, ἀπὸ μῖσος ἢ συμφέρον ἢ ἐκδίκηση. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ βίᾳ ἐξισλαμισθέντες καὶ παραμείναντες Τοῦρκοι γιὰ πάντα, δὲν πρόδωσαν ποτὲ τὸ μυστικὸ τῶν τέως ὁμοεθνῶν των.

Διὰ νὰ περιγράψω τὴ ζωὴ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν τῶν χωριῶν, θὰ πάρω ὡς παράδειγμα, ἓνα ἀπ' αὐτά, τὰ χωρία, καὶ συγκεκριμένως τὸ χωριὸ τῶν πατέρων μου, τὴν Κρώμνη, πού ὑπῆρξε τὸ κατ' ἐξοχὴν κρυπτοχριστιανικόν, ἐν τῷ συνόλῳ του. Ἡ Κρώμνη, σὲ ἀπόστασι 60 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν

Τραπεζοῦντα, με τὸ μεγάλο ὑψόμετρο τῶν δυόμιση χιλιάδων μέτρων ἦταν παρ' ὄλες τὶς φυσικὲς του καλλονές ἕνας τόπος ἄγονος, πού με τὸ πρῶτο χιόνι τοῦ Ὀκτώβρη ἀπεκλείετο ἀπὸ παντοῦ. Αὐτὸ ἀνάγκαζε τοὺς κατοίκους του, ν' ἀποθηκεύουν ἀπὸ νωρὶς ὄλες τὶς προμήθειές των γιὰ τὸν χειμῶνα, καὶ πρὸ παντὸς τὸ στάρι, πού τὸ ἐπρομηθεύοντο, ἀκόμα καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, ἀπὸ τὰ πλησιέστερα μουσουλμανικὰ χωριὰ τοῦ εὐφοροῦ κάμπου τῆς Βαϊβούρτης καὶ τοῦ Ἐρζερῦμ.

Γιὰ νὰ κατορθώσουν οἱ Κρωμναῖοι νὰ συναλλάσσωνται με αὐτοὺς τοὺς μισαλλοδόξους καὶ φανατικούς μουσουλμάνους γείτονάς των, (πού καὶ τὸν ἀπλοῦν χαιρετισμὸν σὲ γκιαούρη, τὸν θεωροῦσαν μίσημα καὶ ἁμαρτία), ἔταν πήγαιναν γιὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ σιταριοῦ, ἀκόμη καὶ ἐπὶ Κομνηνῶν, οἱ Κρωμναῖοι ὑπεκρίνοντο τοὺς Τούρκους, παρουσιαζόμενοι ὡς καθέννας καὶ με ἕνα τούρκικο ὄνομα, με τὸ ὁποῖον κάθε χρόνο τοὺς ὑπεδέχοντο ὡς ὁμοθρήσκους μουσουλμάνους οἱ σιτοπαραγωγοὶ γείτονές των . . .

Ἔτσι, πολὺ πρὸ τῆς ὀθωμανικῆς κατακτῆσεως οἱ Κρωμναῖοι, οἱ ἄνδρες, ἔφεραν δύο ὀνόματα: ἕνα τούρκικο, γιὰ ἐξωτερικὴ χρῆση, καὶ τὸ πραγματικὸ τους χριστιανικὸ, γιὰ τὸ χωριὸ τους. . .

Ὁ Τριανταφυλλίδης, στὴ σχετικὴ του μελέτη, ἐξηγεῖ μ' αὐτὸ τὸν λόγο, τοῦ διπλοῦ δηλαδὴ ὀνόματος καὶ τῆς θρασύτητος με τὴν ὁποία ἐπὶ αἰῶνας ἐξαπατοῦσαν τοὺς Τούρκους οἱ Κρωμναῖοι, τὴν φήμη πού εἶχαν οὗτοι ὡς ἀδιδόρωτοι ψευσταί, καὶ ἀναφέρει τὸ ἀνέκδοτο πού κυκλοφοροῦσε εἰς βάρους των. «Ὁ Θεός, ἔλεγε, ὅταν ἐπλασε τὸν Κόσμο ἐγένεσε ΕΠΤΑ σακκιά με ΨΕΜΜΑΤΑ, προορισμένα γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ τὰ 7 σακκιά τὰ ἕξ τὰ χορήγησε στοὺς Κρωμναῖους, καὶ μόνον τὸ περιεχόμενον τοῦ ἑβδόμου ἐδήλωσε ὅτι θὰ τὸ δώσει σ' ὅλους τοὺς ἄλλους! Αὐτὸ τὸ βρῆκαν ἄδικο οἱ Κρωμναῖοι καὶ ἀπήτησαν καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ σακκί, τὸ μεριδίό τους. . .»

Ὅταν ἡ κατάκτησις τῆς χώρας ἐφθασε καὶ στὰ ἀκριτικὰ χωριὰ τοῦ Πόντου καὶ κατελήφθη καὶ ἡ Κρώμνη, οἱ κάτοικοί της βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση καὶ ἀναγκάσθηκαν τὸ παιχνίδι πού παίζανε μόνον κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν τὸ στάρι τους, νὰ τὸ συνεχίζουν ἐπὶ αἰῶνας, γιὰ νὰ σώσουν τὴν πίστη καὶ τὸν ἐθνισμό τους.

Τὸ παράδειγμά των τὸ μιμήθηκαν καὶ τὰ πέριξ χωριὰ. Ἄς ἴδωμεν τώρα τὴ ζωὴ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν αὐτοῦ τοῦ χωριοῦ, τῆς Κρώμνης πού εἶνε τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα: «Ὅλοι οἱ κάτοικοι ἔφεραν δύο ὀνόματα. Ἐνα τούρκικο καὶ ἕνα ἑλληνικὸ. Εἶχαν ὑπόγειες ἐκκλησίες καὶ ἐπίγειο κάτι, πού ἔμοιαζε τζαμί.

Τὸν χειμῶνα δὲν πατοῦσε ποτὲ τούρκικο πόδι ἐκεῖ. Τὴν ἀνοιξή, καὶ πρὸ παντὸς τὸ ραμαζάνι, τὸ Κέντρον ἔστελνε ἕνα Χότζα, γιὰ νὰ ἐκτελέσουν οἱ ὑποτιθέμενοι πιστοὶ τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα. Ὁ Χότζας ἐπὶ τρεῖς, κάποτε καὶ τέσσαρες μῆνες, περιέμενε νὰ τὸν καλέσουν σὲ κανένα τοκετὸν

για την περιτομή ή σε κανένα θάνατο για την κηδεία. Φυσικά περίμενε του κάκου . . . "Αν συνέβαινε θάνατος, με κάποια αφορμή απέμάκρυναν τον Χότζα απ' τὸ χωριό, καὶ ὁ ἐνταφιασμός γινόνταν ἀπὸ τὸν ἱερέα, πού κι ἐκεῖνος ἐπισημῶς λεγόταν Μεμέτης ἢ Γιουσούφης. . .

Διηγῶνται πὼς ὑπῆρξε ἓνας ἀφελῆς Χότζας πὸ ἐπὶ 12 χρόνια ἐπεσκέπτετο τακτικὰ τὴν Κρώμνη ὡς θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς τοῦ τόπου. Ἔκανε, φυσικά, τὶς προσευχῆς του ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους πὸ ἔκαναν μαζὺ του γονυκλισίες καὶ ψιθύριζαν προσευχῆς, ἀλλὰ . . . στὸν Χριστὸν καὶ τὴν Μεγαλόχαρη.

Σ' ἓνα ταξίδι του γιὰ τὴν Κρώμνη, ἀντάμωσε στὸ δρόμο μιὰ ὀμάδα ἀνθρώπων πὸ κουβαλοῦσαν πάνω σὲ φορεῖο ἓνα ἄρρωστο. Ἐρωτώντας ἔμαθε πὼς τὸν πῆγαιναν γιὰ ἀλλαγὴ κλίματος καὶ θεραπεία στὴν Ἀργυρούπολη. . .

«Πατριῶται, τοὺς εἶπε, νὰ τὸν πᾶτε στὴν Κρώμνη, ἐκεῖ οἱ ἀνθρώποι δὲν πεθαίνουν . . . Δέκα χρόνια δὲν εἶδα οὔτε μιὰ κηδεία. . .»

"Αν ὅμως οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν χωριῶν, παράδειγμα τῶν ὁποίων ἀναφέραμε τοὺς Κρωμναίους, κατῶρθωναν νὰ ἐκτελοῦν ἐλεύθερα καὶ ἀκίνδυνα τὰ θρησκευτικὰ τῶν καθήκοντα καὶ νὰ δίδουν τὰ τέκνα τῶν εἰς γάμον, μόνον σὲ Χριστιανούς, δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιο καὶ στὶς πόλεις ἢ σὲ χωριὰ ὅπου ζοῦσαν ἀνάμικτοι Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί.

Ἐκεῖ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πᾶνε τακτικὰ στὰ τζαμιά γιὰ τὸ τακτικὸ τους ναμάζι, ἀσχέτως μὲ τὸ εἶδος τῆς προσευχῆς πὸ σιγοψιθύριζαν. Τὰ θρησκευτικὰ τῶν καθήκοντα τὰ ἔκαναν μετῆμφισμένοι καὶ ἐν καιρῷ νυκτός. Μόνο νύκτα ἐξωμολογοῦντο, μετελάμβαναν καὶ ἐβάπτιζαν τὰ τέκνα τῶν.

"Ὅταν ἀπέθνησκε κανεὶς, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι μολλᾶδες μετέφεραν τὴν σορὸ πρὸς ταφὴν κατὰ τὰ μωαμεθανικὰ ἔθιμα, τὴν ἴδια ὥρα σὲ χριστιανικὸ ναὸ ἐψάλλετο ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία, πολλῆς φορὲς ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαζομένων, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ μνημόσυνου . . .

Τὸ μόνον πὸ κατῶρθωναν νὰ τηροῦν αὐστηρὰ καὶ ἀκίνδυνα ἦταν ἡ νηστεία.

"Ἄλλη τραγωδία πὸ βασάνιζε τοὺς Κρυπτοχριστιανούς τῶν πόλεων, ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τῶν θυγατέρων τῶν. Γιὰ ἐκείνους ἡ ἀπόκτησις κόρης ἦταν πραγματικὴ κακοτυχία.

Διότι, ὅπως ἦσαν ἀναπόφευκται αἱ ἐπιγαμῖαι μεταξὺ τῶν ψευδομουσουλμάνων αὐτῶν καὶ τῶν πραγματικῶν Τοῦρκων, γυναῖκας μὲν ἔπαιρναν Τούρκισσες οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ γιὰ τοὺς υἱοὺς τῶν, ποτὲ ὅμως δὲν ἔδιδαν τὰς θυγατέρας τῶν σὲ Τούρκους. Γιὰ νὰ κατορθώσουν τὴν δύσκολη αὐτὴν ὑπεκφυγὴ, μετῆρχοντο χίλια δυὸ τεχνάσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ συνηθέστερον ἦτο ν' ἀποκρύπτουν τὴν γέννησιν καὶ τὴν ὑπόστασιν κοριτσιοῦ, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν, καὶ νὰ δίδουν τὸ κορίτσι τοὺς εἰς γάμον μὲ ὁμόθησκον, ἀκόμα καὶ εἰς παιδικὴν ἡλικίαν.

“Όσον και ἂν φαίνεται παράδοξον, εἶναι ἐν τούτοις γεγονός, ὅτι ὁ γάμος Κρυπτοχριστιανοῦ με Τούρκισσαν ἦτο καὶ ἓνα εἶδος προσηλυτισμοῦ.

‘Ο Κρυπτοχριστιανός πού ἐξηναγκάζετο νὰ πάρῃ γυναῖκα Τούρκισσαν, δὲν συνευρίσκετο μαζί της, ἂν δὲν τὴν ἐβάπτιζε προηγουμένως. Τὸ ἀντίθετο ἐθεωρεῖτο μίαισμα καὶ θανάσιμο ἀμάρτημα. Λυποῦμαι διότι ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει νὰ διηγηθῶ τὴν μέθοδο, πού μεταχειρίζοντο στὴν κατήχηση τῆς νεαρᾶς Τουρκάλας, πού ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἐγένετο καλὴ Χριστιανὴ σύζυγος. Εἶναι σπάνια τὰ περιστατικὰ κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκχριστιανισθεῖσα νύμφη, ἐπρόδωσε τὸν προσηλυτισμὸν στοὺς γονεῖς της.

Κατὰ τὰς περιόδους ὅμως ἐξαιρετικῆς ἐντάσεως τῶν διωγμῶν, πολλάκις ἐξηναγκάσθησαν, ὄχι μόνον Κρυπτοχριστιανοί, ἀλλὰ καὶ Χριστιανοί, ἂν καὶ προστατευόμενοι ἀπὸ τοὺς Μητροπολίτας των, νὰ ὑποχωρήσουν στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἰσχυρῶν τοῦ τόπου, καὶ νὰ δώσουν τὰς θυγατέρας των, συζύγους στοὺς Τούρκους. Θὰ ἀναφέρω ἓνα περιστατικὸ πού ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ἀνώτεροι κρατικοὶ λειτουργοὶ ἐξεβίαζαν τοὺς Ἕλληνας πρὸς τοῦτο, χωρὶς νὰ ἔχουν νὰ φοβηθοῦν κανένα, καὶ ὅτι ἡ μόνη σωτηρία τῶν πιεζομένων ἦταν ἡ φυγή.

Κατὰ τὸ 1650, ὁ πασᾶς τῆς Τραπεζοῦντος περνώντας μετημφισμένους ἀπὸ τὸν δρόμο ὅπου ἦταν τὸ σπίτι τοῦ Τριανταφύλλου Ὑψηλάντη, εἶδε στὸ παράθυρο τὴν ἐκπάγλου καλλονῆς δεκαπενταετίδα κόρην του. Ἦταν ἡμέρα Πέμπτη· αὐθημερὸν προσεκάλεσε τὸν πατέρα της καὶ ἀπήτησε νὰ τοῦ δώσῃ τὴν κόρη του ὡς σύζυγο ἀμέσως τὴν ἐπομένη Παρασκευή, ὑποσχόμενος νὰ σεβασθῇ τὴν θρησκεία της. Ὁ δυστυχῆς Ὑψηλάντης, με τὴν πρόφασιν ὅτι ἡ κόρη του εἶναι μικρὴ καὶ πρέπει, ἀφ’ ἐνὸς μὲν νὰ προετοιμασθῇ γιὰ ἓνα τόσο σοβαρὸ γεγονός, ἀφ’ ἑτέρου δὲ νὰ ἐκτελέσῃ ὠρισμένα θρησκευτικὰ καθήκοντα πρὸ τοῦ γάμου, κατῴρθωσε νὰ πάρῃ προθεσμίαν δύο ἡμερῶν.

Μόλις ἐπέστρεψε στὸ σπίτι του εἰδοποίησε ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας καθὼς καὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Μουρούζηδων, με τὴν ὁποίαν εἶχε σοβαροὺς δεσμούς, καὶ κατόπιν κοινῆς συσκέψεως ἀπεφάσισαν καὶ ἐδραπέτευσαν τὴν ἰδίαν νύκτα, με τὰ ιδιόκτητά τους κατίκια, παίρνοντας μαζί των—ὅπως γράφει τὸ χρονικὸν—ἐξαιρετικῶς νάκτι . . ἄσπρα (δηλ. μετρητά), καὶ τζιαβαέρια, δηλ. κοσμήματα. . .

Ἐφθασαν αἰσίως στὸ Νεοχώρι τοῦ Βοσπόρου. Αὐτὴ ἡ δραματικὴ φυγή, ὑπῆρξε ἡ ἀπαρχὴ τῆς σταδιοδρομίας διὰ τοὺς Ὑψηλάντας καὶ Μουρούζηδες τῆς Τραπεζοῦντος, οἱ ὁποῖοι ἐξελίχθησαν εἰς τοὺς γνωστοὺς ἡγεμονικοὺς Φαναριώτικους οἴκους, πού προσέφεραν τόσα στὴν Ἐρησκεία καὶ τὸ Ἔθνος.

Φυσικὰ, ὅλοι δὲν διέθεταν τὰ πλούσια μέσα τῶν ἀνωτέρω εὐπόρων Ἑλλήνων καὶ πολλαὶ κόραι Χριστιανῶν ἐγέναν σύζυγοι Τούρκων. Ἀπὸ τὰ θύματα αὐτὰ τῆς βίας γεννήθησαν καὶ μεγάλωσαν τουρκόπαιδα, πού ἔμαθαν ἀπὸ

τὴν μάνα τους τὴν Ἑλληνίδα, ν' ἀγαποῦν καὶ νὰ συμπαθοῦν τοὺς Ἕλληνας. Ἀργότερα οἰκογένειαι ἰσχύουσαι, προερχόμεναι ἀπὸ τοιούτους Διγενεῖς Τούρκους, στάθηκαν προστάτες τῶν διωκομένων Χριστιανῶν, καὶ πολλὰκις τοὺς ἔσωσαν ἀπὸ ὀμαδικὰς σφαγὰς καὶ πλήρη ἀφανισμόν . . .

* * *

Ἡ κατάστασις αὐτὴ συνεχίσθη ἀναλλοίωτη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα, μικρὰν ἀνακούφισιν βρῆκαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου, χάρις στὰ προνόμια καὶ τὴν προστασίαν τῶν Ἀρχιμεταλλουργῶν τῆς Χαλδίας.

Οἱ Ἀρχιμεταλλουργοὶ αὐτοὶ ἦσαν Ἕλληνες Πόντιοι εὐνοούμενοι καὶ προστατευόμενοι αὐτῶν τούτων τῶν Σουλτάνων, διότι ἦσαν εἰδικοί εἰς τὴν ἐξόρυξιν τοῦ πλουσίου ὀρυκτοῦ θησαυροῦ τῆς χώρας, ἀναντικατάστατοι καὶ πολῦτιμοι χορηγοὶ πλούτου εἰς τὸ σουλτανικὸ θησαυροφυλάκιο.

Οἱ Ἀρχιμεταλλουργοὶ ἦσαν πανίσχυροι καὶ ζάπλοτοι. Εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν φιλοπατρίαν των ὀφείλονται οἱ περικαλλεῖς ναοὶ τοῦ Πόντου καὶ οἱ πλούσιοι διάκοσμοί των, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ποσὰ ποὺ ἐστάλησαν ἀπὸ τὰς Μητροπόλεις τοῦ Πόντου διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ εἰκοσιένα.

Μὲ τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἐξοντωθῇ τελείως ὁ ἐναπομείνας Ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου, μὲ γενικὴ σφαγὴ, ποὺ εἶχε ὀργανωθῆ σ' ὄλες τις λεπτομέρειες, καὶ ποὺ δὲν ἐπραγματοποιήθη, χάρις στὴν ἐπέμβαση ἰσχυρῶν Τούρκων τῆς περιφέρειας, Τούρκων στὲς φλέβες τῶν ὁποίων κυκλοφοροῦσε ἀκόμη τὸ ἑλληνικὸ αἷμα τῶν μητέρων ἢ τῶν γιγαδιῶν των, ποὺ κάποτε βιαίως ἐγινάν σύζυγοι Τούρκων . . .

Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀντίκτυπος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως περιορίσθη μόνον εἰς τὴν ἔντασιν τῶν διωγμῶν καὶ τῶν βιαιοπραγιῶν, ποὺ εἶχαν τὸ εὐχάριστο ἐπακόλουθο τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ πρὸ παντὸς τῆς ὁμοδόξου Ρωσσίας, ποὺ ἐξανάγκασαν τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, ἐπὶ Σουλτάν Μετζίτ, τὸ 1856, νὰ ἐκδώσῃ τὸ περίφημον «Χάττι Χουμαγιούν» (Αὐτοκρατορικὸν δηλ. διάταγμα) στὰς 18 Φεβρουαρίου, μὲ τὸ ὅποιον ἀνελαμβάνετο ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἡ ὑποχρέωσις τοῦ σεβασμοῦ τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος ποὺ παρεχώρησε ὁ κατακτητὴς Μωάμεθ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, καὶ μὲ τὸ ὅποιον ἐξησφαλίζετο πράγματι τὸ καθεστῶς ἐκεῖνο, καὶ ἐχορηγεῖτο ἐλευθερία συνειδήσεως καὶ ἐπεβάλλετο σεβασμὸς εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις ἐκάστου.

Τὸ «Χάττι Χουμαγιούν» ἐτέθη ὑπὸ διεθνῆ ἐγγύησιν καὶ ἀπετέλεσε ἀναπόσπαστον μέρος τῆς Συνθήκης Παρισίων τοῦ 1856 καὶ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου τοῦ 1878.

Ἀπὸ τότε ἄρχισε κάποια ὑποφερτὴ ζωὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας τοῦ Πόντου

καὶ παρατηρήθη αὕξησις τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, διότι ἀνεκόπη τὸ ρεῦμα τῆς πρὸς τὴν Ρωσσίαν μεταναστεύσεως.

Ἦταν δὲ πολὺ φυσικὸν οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ ν' ἀναπνεύσουν καὶ ν' ἀναθαρρύνουν περισσότερον ἀπὸ ὄλους, γιατί εἶχαν πιά τὸ δικαίωμα νὰ φανερώσουν τὸν ἔθνισμὸ καὶ τὴν θρησκεία των, χωρὶς αὐτὸ νὰ συνεπήγετο καὶ τὸν ἀφανισμὸ τους.

Καὶ τὸ δικαίωμα μὲν τὸ εἶχαν πράγματι, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν καὶ τὸ θάρρος νὰ κάμουν χρῆσιν αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος. Γιατί, ἂν τὸ κράτος τὸ τουρκικὸ ἐξηναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς πιέσεις τῶν ξένων δυνάμεων, δὲν ἦτο εὐκόλο νὰ ἐξαναγκασθῇ καὶ ὁ τουρκικὸς λαὸς νὰ μεταβληθῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας στὴν ἄλλη σὲ ἀνεξίκακο ἀγγελικὸ τάγμα καὶ ν' ἀνεχθῇ νὰ ἴδῃ τοὺς χθεσινούς Γιουσούφηδες νὰ γίνωνται Γιάννηδες καὶ τοὺς Μεμέτηδες, Κωνσταντίους.

Γι' αὐτὸν τὸν λόγον, οἱ πρῶτοι πού ἀπεκαλύφθησαν ἦσαν οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν μακρυνῶν περιφερειῶν τῶν ἀμιγῶς ἐλληνικῶν καὶ συγκεκριμένως, πρῶτοι πρῶτοι τῆς Κρῶνης, Ματσούκας, Σουρμένων καὶ τῆς Γεμουρᾶς καὶ ἔπειτα ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἐκείνων πού ζοῦσαν πλησιέστερα στὰ κέντρα.

Μέσα στὴν Τραπεζοῦντα ὁ πρῶτος πού ἀπεκαλύφθηκε ἦταν ὁ Πέτρος Σιδηρόπουλος τοῦ Σάββα, Κρωμαῖος. Αὐτὸς ἦταν κλητῆρ τοῦ Ἰταλικοῦ Προξενείου Τραπεζοῦντος. Στις 14 Μαΐου τοῦ 1856, τρεῖς δηλαδὴ μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὸ «Χαττί Χουμαγιούν», ὁ μὲ τὸ ὄνομα Πεχλὶλ κλητῆρ τοῦ Προξενείου, διεκήρυξεν ὅτι εἶνε Χριστιανὸς καὶ λέγεται Πέτρος Σιδηρόπουλος. Ἀναστατώθηκε ἡ πόλις καὶ προσεκλήθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Χαϊρεττὶν Πασᾶ, βαλῆν Τραπεζοῦντος καὶ ἐν πλήρει συνεδριάσει, τοῦ Ἰνταρέϊ Μεζλισῆ, ἐρωτηθεὶς τρεῖς ἂν ἀπηνήθη τὸν Ἰσλαμισμὸν, ἀπήντησε παρησία καὶ τὶς τρεῖς φορές, ὅτι δὲν ὑπῆρξε μουσουλμάνος καὶ ὅτι πιστεύει μόνον στὸν Χριστόν. Μετὰ τὴν ἐπίσημον αὐτὴν δήλωσιν ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ ἀσκῆσῃ τὰ Χριστιανικὰ του καθήκοντα.

Εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Τραπεζοῦντος τοῦ Χρυσάνθου, ἀναφέρονται λεπτομερῶς ὁ τρόπος καὶ ὁ ρυθμὸς μὲ τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύφθησαν οἱ τριάντα περίπου χιλιάδες τῶν Κρυπτοχριστιανῶν, πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν καὶ μεγαλυτέραν ὀργὴν τῶν συμπολιτῶν καὶ συγχωριανῶν των φανατικῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνάλογον κατάπληξιν ὀλοκλήρου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Εἶνε χαρακτηριστικὸ τὸ ἀκόλουθο γεγονός, πού δὲν ἀναφέρεται πουθενά, καὶ πού ἄκουσα ἀπὸ ζῶντα ἀπόγονο τοῦ ἡρώος του:

Εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ἐπαρχίας Τζεβιζλούκ, σὲ ἀπόσταση 27 χιλιομέτρων ἀπ' τὴν Τραπεζοῦντα, ἐγκατεστάθη, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, Μικτὴ

Ἐπιτροπή, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Ἐπαρχο, τὸν Στρατιωτικὸ Διοικητή, καὶ τὸ Μολλά, τὸν θρησκευτικὸ δηλ. ἀντιπρόσωπο, ὀνομαζόμενον Βαϊζόγλη.

Εἰς τὴν Ἐπιτροπὴ αὐτή, προσήρχοντο οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν πέριξ χωρίων, ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ δηλώνοντες τὴν χριστιανικὴν τὴν πίστιν, ἐνεγράφοντο μὲ τὸ χριστιανικὸ τὸν ὄνομα εἰς τὰ Μητρώα, δίπλα στὸ παλαιὸ πλεόν τουρκικὸ τὸν ὄνομα.

Τὴν τελευταίαν ἡμέραν, ποῦ ἐξέπνεε ἡ προθεσμία τῶν δηλώσεων, καὶ δταν διεπιστώθη ὅτι κανεὶς πλεόν δὲν περιμένε νὰ ἐγγραφῇ καὶ ὁ σχετικὸς Ντελάλης ἀνέφερε ὅτι ἔδυσε ὁ ἡλιος, ὁ Ἐπαρχος ἐτοιμάστηκε νὰ ὑπογράψῃ καὶ νὰ σφραγίσῃ τὸ σχετικὸ πρακτικόν.

—Μὴ βιάζεστε τοῦ εἶπε ὁ Μολλάς Βαϊζόγλου . . . περιμένετε . . .

—Τί νὰ περιμένομε, ἀπήντησε ὁ καϊμακάμης, ἀφοῦ ἔδυσε ὁ ἡλιος καὶ δὲν ἔμεινε κανεὶς; . . .

—Μὲ συγχωρεῖτε, εἶπε τότε ὁ σαρικοφόρος Μολλάς, ἔμεινε ἓνας, κι' αὐτὸς εἶμαι ἐγώ . . . καὶ ἐκπληκτοὶ οἱ παρόντες Τοῦρκοι εἶδαν τὸν χότζιαν τοῦ Μωάμεθ, νὰ βγάλῃ τὸ ἔμβλημα τῆς ἱερωσύνης του, τὸ σαρίκι, νὰ τὸ τοποθετήσῃ μὲ εὐλάβεια πάνω στὸ γραφεῖο τοῦ Ἐπάρχου καὶ ἀποτεινόμενος στὸν Γραμματέα τῆς Ἐπιτροπῆς νὰ τοῦ λέγῃ:—Γράψε: Γεώργιος Κηρυττόπουλος, ἐπάγγελμα: ἱερεὺς.

Ὁ ἐν λόγῳ Κηρυττόπουλος κατήγετο ἀπὸ τὸ χωρίον Καπήκιοι, ὅπου ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, εὐθὺς μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν, ἴδρυσεν τὴν Βερναρδάκειον Σχολὴν διὰ τὴν μόρφωσίν των. Ἀπόγονοι τοῦ Κηρυττοπούλου ζοῦν σήμερον ἐν τῇ περιφέρειᾳ Κοζάνης καὶ Καβάλας.

* *

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ «Χάττι Χουμαγιούν», ἀπὸ τὸ 1856 δηλ. μέχρι τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Τουρκικοῦ Συντάγματος τὸ ἔτος 1908, οἱ χιλιάδες τῶν Κρυπτοχριστιανῶν ποῦ ἀπεκαλύφθησαν ἐπισήμως εὕρισκοντο σὲ δύσκολη καὶ ἰδιόρρυθμη θέσῃ ἀπέναντι τῶν Ἀρχῶν. Τὸ τουρκικὸ κράτος τοὺς εἶχε χαρακτηρίσει ὡς «Τενεσοῦρ» δηλαδὴ «Τούρκους ποῦ ἀπαρνήθησαν τὸν Ἰσλαμισμό καὶ ἀσπάσθησαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν». Ὡς Τούρκους λοιπόν, δὲν τοὺς ἀπήλλαξε ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν θητείαν, ὑποχρεώνοντάς τους, νὰ φέρουν μαζὺ μὲ τὸ χριστιανικὸ καὶ τὸ τουρκικὸ τὸν ὄνομα. Ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς, ἐκτὸς τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρέωσης, ἐθέσπιζε καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων τῶν τέως Χριστιανῶν. Φυσικὰ ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ ζητήματος δημιουργοῦσε διαρκεῖς προστριβὰς καὶ ταλαιπωρίας καὶ σκοπίμους διώξεις, τόσον διὰ λόγους οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὅσον καὶ ἐκδικήσεως καὶ τιμωρίας ἐκείνων ποῦ ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ἐνέπαιζαν τοὺς Κυριάρχους των. . .

Μόλις κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1910, κατόπιν σθεναρῶν ἀγώνων τοῦ Μη-

τροπολίτου Τραπεζοῦντος Κωνσταντίνου, κατωρθώθη οἱ «Γενεσόρ», οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ δηλ., νὰ φέρουν ἓνα ὄνομα, τὸ χριστιανικό, καὶ νὰ τύχουν τῆς ἰδίας μεταχειρίσεως ἀπὸ τὸ τουρκικὸ κράτος, μὲ τοὺς ἄλλους ὁμοιοθνεῖς των.

Τελευταία περίπτωσις διωγμοῦ Κρυπτοχριστιανῶν ὑπῆρξε ἡ ἐπιμονὴ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως στὸ νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τοὺς Σταυριώτας, ὡς Χριστιανούς. Ἡ περίπτωσις αὕτη, ὑπῆρξε ἄρκετὰ γνωστὴ, διότι ἀπησχόλησε τὰς Πρεσβείας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τὸν Διεθνῆ Τύπον.

Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ ἀβίωτος βίος τῶν μυριάδων Ἑλλήνων τοῦ Πόντου καὶ τὸ μαρτύριον εἰδικῶς τῶν Κρυπτοχριστιανῶν, τοῦ πλέον ἀπομεμακρυσμένου καὶ τοῦ περισσότερον ἀπομεμονωμένου ἐκείνου τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῆς καταλύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος!

Πῶς κατωρθώθη ἐπὶ 395 χρόνια νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ ἐπιζήσῃ, κάτω ἀπὸ τὴν πὸ μαύρη καὶ σκληρὴ δουλεία τῶν αἰώνων, ὑπὸ τὰς συνθήκας ποῦ ἀκούσατε, τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶνε, ὁμολογουμένως κατόρθωμα θαυμαστόν, καὶ εἶνε πρόβλημα ἂν θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἐπιτελέσουν μόνον ἡ ἀκατάλυτη δύναμη τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς καὶ ἡ συμπαραστάση τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας, ἂν δὲν ἦταν πρόσφατη ἢ ὑπέρτατη θυσία Ἐκείνου, ποῦ σήμερα συμπληροῦνται πεντακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ ἐνδόξου θανάτου Του.

Βουὰ ὀλόκληρα θ' ἀποτελοῦσαν τὰ κόκκαλα, καὶ ποταμοὺς ὄρμητικούς τὰ αἵματα, καὶ ὠκεανούς τὰ δάκρυα, ὅλων ἐκείνων ποῦ θυσιάστηκαν γιὰ νὰ ἐπιζήσουν οἱ ὀλίγοι, οἱ ὀλίγοι ποῦ κράτησαν ἀναμμένο τὸ Ἐφέστιο πῦρ τῶν προγονικῶν ἐστιῶν καὶ ἄσβεστη τὴ λαμπάδα τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ ἀπώτερο ἐκεῖνο τμῆμα τῆς Ἑλληνικῆς Γῆς, στὸν Πόντο.

Ἄλλὰ ὅλοι ἐκεῖνοι ποῦ θυσιάστηκαν καὶ ὅλοι ποῦ ἐπέζησαν βασανιζόμενοι καὶ ἀγωνιζόμενοι καὶ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ καὶ παντοῦ εἶχαν μπρὸς στὰ μάτια τῆς ψυχῆς των τὸ ὄραμα καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, καὶ ἄκουγαν πάντα τὰ λόγια τοῦ μεγάλου Αὐτοκράτορα: «Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν». Τὸ «Μολὼν λαβὲν» τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα, τὸ «ΟΧΙ» τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Κατηγορήθηκε ἡ γενεὰ ποῦ διαδεχτήκαμε ἐμεῖς, διότι ἀνέφερε πολὺ συχνά καὶ ὑπερηφανεύετο ὑπερβολικὰ γιὰ τοὺς προγόνους τῆς, τοὺς προγόνους μας. Ἴσως νὰ ἦταν δίκαιη ἡ κατηγορία, ἂν ἡ ὑπερβολικὴ ἐνατένισις στὸ παρελθὸν ἀπέβαινε ἐμπόδιο γιὰ τὸ μέλλον.

Κατὰ τὰ ἄλλα πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πῶς ἀξίζει καὶ ὀφείλει νὰ μιλάῃ κανεὶς συχνὰ γιὰ τοὺς προγόνους του, ὅταν μπορεῖ, ὅταν ἔχει κάθε λόγο νὰ εἶνε περήφανος γι' αὐτούς.

Α. Ι. Παρχαρίδου, 'Ιστορία τῆς Κρώμνης. Ποντιακή 'Εστία 5(1954), σελ. 2399-2401. 3. Τὰ μετὰ τὸ 1854 μέχρι σήμερα.

Μετὰ τὴν παῦσιν τῶν ἐργασιῶν τῶν μεταλλείων οἱ Κρωμναῖοι Κρυφοὶ μὴ διαβλέποντες οὐδὲν ὄφελος εἰς τὴν ἰσλαμικὴν των ὑπόστασιν, θέλοντες δὲ νὰ διαφύγωσι καὶ τὴν στρατιωτικὴν θητείαν, καὶ ἐξ ἄλλου ἔχοντες ἐλπίδας πολλὰς εἰς τὸ Χάττι - χουμαγιούν, τὸ ἐπικυροῦν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας, ἐτόλμησαν ν' ἀπορρίψουν τὸ προσωπεῖον τοῦ τουρκισμοῦ, παρουσιασθέντες εἰς τὸν κόσμον ὡς Χριστιανοί. Τοῦτο τὸ γεγονός, τὸ σχολιασθὲν πολὺ, καὶ τὸ πολλὰ ζημιώσαν τοὺς Κρωμναίους, ἐξιστορεῖ ὁ Σάββας 'Ιωαννίδης εἰς τὴν «'Ιστορίαν τῆς Τραπεζοῦντος» ὡς ἐξῆς:

«... 'Επὶ δὲ Χαγρετὶν πασᾶ (διοικητοῦ Τραπεζοῦντος), ὅτε πλέον τὸ Χάττι - χουμαγιούν ἐπεκύρωσε τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας, οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀναγκασθέντες εἰς τὸ φανερόν μὲν νὰ φαίνωνται μωαμεθανοί, μυστικῶς δὲ τελοῦντες τὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐτόλμησαν καὶ παρρησίᾳ ὠμολόγησαν τὸν Χριστιανισμόν, καὶ οὗτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Κρωμναῖοι καὶ οἱ γείτονες αὐτῶν, τινὲς δὲ καὶ ἀπὸ Χαλδίας καὶ Ματσούκας καὶ ὀλίγοι ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν. Εἶνε δὲ περίεργον, πῶς τοσοῦτω χρόνῳ ὤκονόμησαν τὸ πρᾶγμα, ὥστε πράγματι ὄντες Χριστιανοί, καὶ πάντα τελοῦντες τὰ χριστιανικά, ἠδυνήθησαν νὰ μὴ φανερωθῶσι ποτὲ εἰς τοὺς λοιποὺς μωαμεθανούς, καίτοι γνωριζόμενοι ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ἔχοντες δύο ὀνόματα, ἓν τουρκικὸν καὶ ἓν χριστιανικόν· μόνον δὲ εἰς τούτων προδοθεὶς ὑπὸ τῆς γυναικὸς του, οὔσης 'Οθωμανίδος, πολλὰ μὲν ὑπέστη, ἠδυνήθη ὅμως διὰ πολλῶν χρημάτων νὰ σωθῆ. Τελευταῖον δὲ ἐπὶ Χαγρετὶν πασᾶ ὁ Πέτρος Σάββας Σιδηρόπουλος¹ ἐκ Κρώμνης, ὡς κλητὴρ διατελῶν παρὰ τῷ προξένῳ τῶν ἰταλικῶν κρατῶν, τῷ Κ. Φάβρη, ἀνδρὶ χριστιανικωτάτῳ, μὴ ὑποφέρων πλέον τὸν τοιοῦτον περιορισμόν, ἀπεκαλύφθη τῇ 14ῃ Μαΐου 1856 ὡς Χριστιανός, καὶ ἀφείλετο τὸ τουρκικὸν ὄνομα Πεχλίλ, ὠνομάζετο μὲ τὸ χριστιανικόν του Πέτρος. Εὐθὺς λοιπὸν, εἰδοποιηθέντος τούτου εἰς τὴν Κυβέρνησιν, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Χαγρετὶν πασᾶ, ἀνδρὸς φρονίμου, καὶ τρεῖς ἐρωτηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ τρεῖς ἐν μέσῳ πλήρους συμβουλίου παρόντος καὶ τοῦ Προξένου του παρρησίᾳ, ὁμολογήσας τὸν Χριστιανισμόν, ἀπελύθη ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης παρατηρήσεως.

Τοῦτο λοιπὸν ἐνεθάρρυνε καὶ τοὺς λοιπούς, καὶ κατὰ Μάρτιον μῆνα τοῦ

1. 'Εδῶ ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ Σάββας 'Ιωαννίδης ἴσως νὰ ἠπατήθη ὑπὸ τοῦ Πεχλίλ, ὅστις θὰ τῷ ἀφηγήθη, ὡς φαίνεται, τὸ φανταστικὸν αὐτὸ ἐπέισόδιον τῆς 14ης Μαΐου· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἀναφέρει εἰς τὴν 'Ιστορίαν του.

'Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Πεχλίλ ἦτο τολμηρὸς καὶ γενναῖος ἄνθρωπος καὶ εἰς ἐκ τῶν πρώτων ὑποκινητῶν τῆς ὑποθέσεως τῶν Κρυφῶν, ἀλλ' ἀληθὲς εἶνε καὶ τὸ ὅτι δὲν προηγήθη τῶν λοιπῶν.

1857, ἐπὶ Ροστὲμ πασᾶ, 150 ἀνέρχονται εἰς τὴν μονὴν τῆς Θεοσεκεπάστου ἔχοντες καὶ γραμματέα τὸν Δαμιανὸν Φωτιάδην Κρωμναῖον, καὶ ἀφοῦ ὠρκίσθησαν ὅτι θέλουσιν ἅπαντες μείνει σταθεροὶ εἰς τὴν ἀπόφασίν των καὶ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐξορίαν καὶ εἴ τι ἄλλο λαβόντες πρὸ ὀφθαλμῶν, ἔκαμαν ἐπὶ τούτῳ συμφωνητικὸν καὶ τὸ ὑπέγραψαν. Εὐθύς δὲ ἔκαμαν καὶ ἔρανον καὶ ἐσύναξαν 18.700 γρόσια διὰ τὰ τυχόν ἐξοδα, καὶ ἐμβάντες εἰς τὸν ναὸν ἐδεήθησαν ἅπαντες πρὸς τὸν Ὑψιστον, ὅπως τοὺς ἐνδυναμώσῃ, καὶ ἀσπασθέντες τὸν χριστιανικὸν ἀσπασμόν, καταβάντες ἐκεῖθεν ἐξέλεξαν ἐπιτροπὴν δύο ἐξ αὐτῶν, τὸν Πέτρον Σιδηρόπουλον καὶ τὸν Δημήτριον Βοσκόπουλον, πρότερον Σουλεϊμὰν καλούμενον. Κατὰ αὐτὴν τὴν περίστασιν πολὺ συνεισέφερε καὶ ὁ μακαρίτης Ἰωσήφ Ρικάρδος ἐκ Μασσαλίας, ἀνὴρ φιλόνητος καὶ Χριστιανός, ὅστις, ὡς τότε γραμματεὺς παρὰ τῷ ρωσικῷ Προξενίῳ, ποικιλοτρόπως ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ὑπεβοήθει γράφων καὶ συντάσσειν περὶ αὐτῶν ἐκθέσεις καὶ πρὸς τὰ Προξενεῖα καὶ τὰς πρεσβείας καὶ πολλὰς διατριβάς εἰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας, ὥστε δικαίως ἅπαντες μετ' εὐγνωμοσύνης ἀναφέρουσι τὸ ὄνομά του, ὡς πρώτου εὐεργέτου αὐτῶν. Καὶ πρώτην ἀναφορὰν ἀπέδωκαν εἰς τὸν νεωστὶ ἐλθόντα πρόξενον τῆς Ρωσσίας Ἀλέξανδρον Μασίν, ὅστις ὅλως ἐκπλαγεῖς, κατ' ἀρχὰς μὲν ἠπίστει, τέλος δὲ βεβαιωθείς ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων, διέταξε νὰ ἐπιδώσωσι καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς προξένους, οἵτινες ἅπαντες εὐχαρίστως ἐδέχθησαν αὐτοὺς, ὑποσχεθέντες τὴν συνδρομὴν των· μόνος δὲ ὁ Στίβενς, ὁ Ἄγγλος πρόξενος δὲν τὴν παρεδέχθη, ἀλλὰ μάλιστα καὶ τοὺς ἀπεδιώξε, καὶ πολλὰς κατ' αὐτῶν ἔγραψε συκοφαντίας πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του, καὶ ὅτι δῆθεν ἔπραττον τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ στρατιωτικοῦ· ὡς ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων ἐκθέσεων, ἐστάλη ὑπὸ τῶν ἐν Κων/πόλει πρέσβειων ἐξεταστής, ὅστις ἀπὸ τῶν Μοναστηρίων καὶ ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Τραπεζοῦντος καὶ τοῦ Ἁγίου Χαλδίας καὶ πολλαχόθεν συλλέξας μαρτυρίας, ὅτι τῷ ὄντι οὗτοι ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ ἔπραττον τοῦτο διὰ τὴν νεωστὶ δοθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ὑψ. Πύλης ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας, καὶ πολλὰς ἐκθέσεις καὶ Προξένων λαβῶν, ἔφερον εἰς τὰς Πρεσβείας, τὴν Ὑψ. Πύλην καὶ τὸ Πατριαρχεῖον. Ἐστάλη δὲ καὶ ἐπιτροπὴ ἐκ μέρους τῶν ἐπιφανεστέρων Χριστιανῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ ἐκ Πουλαντζάκης Νικόλαος Ταυρόπουλος¹ καὶ Ἰωάννης ὁ υἱὸς τοῦ πολ-

1 Τὸ ἐπιτροπικόν, τοῦ ὁποῦ ἀντίγραφον μοὶ παρέσχε πάνυ εὐγενῶς φερόμενος ὁ κ. Πέτρος Περσόπουλος, ἔχει οὕτω:

Διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν ἐνσφραγίστου ἐπιτροπικοῦ γράμματος δηλοποιούμεν ἡμεῖς οἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῶν δύο μητροπόλεων ἁγίου Τραπεζοῦντος καὶ Χαλδίας, κάτοικοι τῶν χωρίων Κρώμνης, Σάντα, Κοβάσης, Πάρτης, Γιαγλήτερες, Σταύρης, Μούζενας, Στύλου, Χάραβας, Ταντουρλοῦ, Σῆσε, Πόντιλας, Θέρσας, Ἀγούρσας, Λαραχανῆς, Καπίσιογιου, Γαλιανας, Χατσάβεραι, Κάβαρας, καὶ λοιπῶν, ὅτι κοινῇ γνώμῃ καὶ ἐν μιᾷ συμποσίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ ἀποκατεστήσαμεν ἀπὸ μέρους πάντων ἡμῶν πληρεξουσίου ἐπιτρόπους τὸν Κύριον Τοσούνογλου Μουσταφᾶν Γιαζιτζῆν μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ Μουσταφᾶν Τουρσούνογλου

λά ὑπὲρ ταύτης τῆς ὑποθέσεως ὑποστάντος. Καὶ οὕτως ἀνεγνώρισε μὲν αὐτοὺς Χριστιανούς ἢ τουρκικὴ Κυβέρνησις καὶ κατέστησεν ἀνενοχλήτους, ἀλλ' οἱ γείτονες αὐτῶν μωαμεθανοὶ ἤρχισαν ποικιλοτρόπως νὰ ἐπηρεάζωσιν, ὅτε ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας Κ. Σέφερ προσετέθη ἄλλος ἔνθερμος προστάτης καὶ μετὰ τοῦ Κ. Α. Μασνὶν συνετέλεσε τὰ μέγιστα πρὸς τελείαν τῶν ἡσυχίαν. Οἱ οὕτω ἀναφανέντες ἦσαν περὶ τὰς 20.000, οἷτινες, ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ καταλόγου τοῦ ναυτικοῦ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ δὲν ἀπηλλάγησαν, πολλοὶ τούτων, διὰ τὸν φόβον τῆς στρατολογίας, ἐγένοντο Ρῶσσοι ὑπήκοοι ἢ καὶ μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ρωσσίαν».

καὶ Σουλεϊμάνογλου Ἰσμαίλην, εἰς τὸ νὰ ἀπολογηθῶσι καὶ δώσωσι τοὺς ἀποχρῶντας λόγους εἰς ἕ,τι δῆποτε ἐρωτήσεις θέλουσι γίνεαι διὰ τὴν ὁποίαν ὑπόθεσιν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Εἰς τοὺς κυρίους τούτους ἔχομεν παραδεδομένας τὴν στερεὰν ἡμῶν ἀπόφασιν καὶ τὴν κοινὴν γνώμην εἰς τὸ νὰ ἐνεργήσωμεν ἐπὶ οἷον τρόπον δύνανται τὴν ἀναγκάλωσιν τῆς ἀχρι τοῦδε κεκρυμμένης θρησκείας μας. Ὅθεν παρακαλοῦμεν τοὺς ἐξοχωτάτους πρέσβεις τῶν Ἀυτοκρατορικῶν δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας, Αὐστρίας, Ρωσσίας καὶ Ἑλλάδος, ὅπως ἀναγνωρίσωσιν αὐτοὺς δυνάμει τοῦ παρόντος ἐνσφραγίστου ἐπιτροπικοῦ ἡμῶν γράμματος γησίους ἡμῶν ἐπιτρόπους, καὶ ὀδηγήσωσιν αὐτοὺς τὰ δέοντα ὑπὲρ τῆς θρησκείας καὶ ἐλευθερίας ἡμῶν.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἔγινε τὸ παρὸν ἀνά χεῖρας αὐτῶν δεικτικὸν καὶ τῇ σφραγίδι ἐνὸς ἐκάστου ἐσφραγισμένον ἐπιτροπικὸν γράμμα καὶ ἐδόθη αὐτοῖς φέρειν εἰς ἕνδειξιν ἐν παντὶ τόπῳ καὶ δικαστηρίῳ.

1857 Ἰουλίου 15 ἐν Τραπεζοῦντι.

Ἐτζέμογλης Πιρ Τζάχαλος Μαχμούτης, Καγιὰ ὄγλους Ἐμίνης, Κριθαράσογλους Γιουσοῦφης, Μουσταφᾶ ὄγλους Ἰμπραήμης, Μουράτογλους Οὔσεϊνης, Βελόγλης Ἰσμαίλης, Ἰσμαίλογλους Χουρσοῦτης, Γετίμογλους Μεχμέτης, Μαχμούτογλης Ὁσμάνης, Βατζογλους Μικτάτης, Τεμίρογλους Πιχλίης, Πακὸγλους Σουλεϊμάνης, Ζεχίρ Ἀλόγλους Κονταξῆ Χασάν, Πεκίρογλους μαγκανάρ Ὁσμάν Ταρακτζῆς, Σουλεϊμάνογλους Καζᾶζ Ὁσμάν, Μολόγλους Μαχμούτογλου Ἰσμαήλ, Γιακούογλου Τεμέλ, Πεκίρογλου Ἰσμαίλης, Μαχμούτογλης Ὁσμάνης, Σαράτσογλους Σουκίρης, Ἐτζέμογλους Χατζῆ Ὁσμάν, Μεχμέτογλους Τεμέλης, Μουσταφάογλου Μαχμούτ, Σαπάνογλου Μεμής, Χατσῆ Ὁσμάνογλους Κιαμίλης, Ἀλῆ ὄγλους Γιουσοῦφης, Χουρσοῦτογλης Τεμέλης, Σουλεϊμάνογλους Ἰσλάμ, Καπαχασάνογλου Μουράτ, Ἰσμαίλ ὄγλου Ὁμέρ, Κασίμογλου Ὁσμάν, Χασάνογλου Χουσεϊνης, Πιρ ἄγανου Ὁσμάν, Καλτζόγλου Ὁσμάνογλου Σουλεϊμάν, Τεβετζῆ Σουλεϊμάνογλου Ὁσμάν, Πορτανάσογλου Ἀχμέτογλου Ἰσμαήλ, Οὔσεϊνογλου Κασίμης, Καραμάνογλου Σουλεϊμάν, Πιλιτζ Τουρσοῦογλου Μουσταφᾶς, Γιουσοῦφογλου Μουσταφᾶ Γιαζιτισῆ.

Ἐκ τῶν 45 ὑπογραψάντων τὸ ἐπιτροπικὸν τοῦτο σχεδὸν ὅλοι ἦσαν Κρωμαναῖοι, ἅπαντες ἐκ τῶν ἐν Τραπεζοῦντι ἐργαζομένων, ὀλίγιστοι δὲ ἐξ ἄλλων μερῶν. Ὅστε μετὰ περισσοτέρας αὐτοπεποιθήσεως καὶ γενναιότητος εἰργάσθησαν οἱ Κρωμαναῖοι διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἱεροῦ πόθου τῶν, εὐρόντες πρὸς τοῦτο σύμφωνον καὶ τὸν ἐκ Πουλαντζάκης Νικόλαον Ταυρόπουλον, ὅστις ὠνομάζετο Τοσοῦνογλους Μουσταφᾶ, καὶ ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ υἱοῦ του μετέβη εἰς Κων/πολιν, τῶν ἄλλων δὲ συμπληρεξουσίαν μεινάντων ἐν Τραπεζοῦντι.

Ὁ Νικ. Ταυρόπουλος ἦτο Κρωμαναϊκῆς καταγωγῆς.

Κωνστ. Ἀμοιρίδη, Ἀπὸ τῆ ζωῆ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. (Ἀνέκδοτο).

Στὴν περιοχή τῆς Τραπεζούντας καὶ συγκεκριμένα στὸ χωριὸ Μελέρ-θιο, κατοικοῦσαν λίγες οἰκογένειες Κρυπτοχριστιανῶν, καὶ μάλιστα συγγενικές, δηλ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σόι. Παρόλο ποὺ ἡ θέση τους ἦταν πολὺ δύσκολη, διατηροῦσαν τὴ θρησκεία τους στὰ βάθη τῆς καρδιάς τους, χωρὶς νὰ παραλείπουν τίποτα ἀπὸ τοὺς λατρευτικούς τύπους τῆς, κρυφὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὅλα γίνονταν τὴ νύχτα στὶς ἐκκλησιῆς τῶν φανερῶν Χριστιανῶν, ποὺ ἀπείχαν πολλὰ ὥρες μακριά, ἢ στὰ μοναστήρια, ψηλὰ στὰ βουνά. Κατὰ τὴ βάπτισι π.χ. εἰδοποιοῦσαν πρῶτα τὸν παπᾶ ἢ τὸν καλόγηρο καὶ κατὰ τὰ μεσάνυχτα ἔπαιρναν τὸ παιδί ὁ κουμπάρος καὶ κανένας ἄλλος συνοδὸς καὶ τὸ πήγαιναν στὴν ἐκκλησία. Ἐκεῖ γινόταν ἡ βάπτισι καὶ ἐπέστρεφαν τὸ ἴδιο βράδυ, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ἀντιληφθῆ κανεῖς. Τὸ παιδί ἔπαιρνε ἓνα χριστιανικὸ ὄνομα καὶ ἀργότερα, ὅταν, φανερὰ πιά, ἐφαρμοζόταν τὸ τυπικὸ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἔπαιρνε καὶ τὸ τουρκικὸ του ὄνομα, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ ἐγγραφόταν στὰ ληξιαρχικὰ βιβλία. Τὸ χριστιανικὸ - ἑλληνικὸ ὄνομά του ἀποτελοῦσε οἰκογενειακὸ μυστικὸ.

Στὸ γάμο ἡ στέψη γινόταν κρυφὰ τὴ νύχτα. Τὴν ἄλλη μέρα γίνονταν καὶ τὰ καθιερωμένα τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας.

Γιὰ τὴ θεία μετάληψη ἔπρεπε νὰ πᾶνε καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ στὴν ἐκκλησία. Καὶ μπορεῖ κανεῖς νὰ φανταστῆ πόσο δύσκολο ἦταν γιὰ ἓνα μικρὸ παιδί 8 - 10 χρονῶν νὰ σηκωθῆ τὴ νύχτα καί, μὲ ὅλα τὰ μέτρα προφύλαξης, νὰ πάη στὴν ἐκκλησία νὰ κοινωνήσῃ, καὶ τίς ἐπόμενες μέρες νὰ προσέξῃ νὰ μὴν τοῦ ξεφύγῃ κανένας λόγος. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ μυστικὸ δὲν κοινολογήθηκε ποτέ ἀπὸ μικρὸ παιδί. Πολλὰ φορὲς οἱ Τούρκοι, ποὺ κάτι ὑποπτεύονταν, προσπαθοῦσαν νὰ πάρουν λόγια ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ, ἀλλὰ στάθηκε πάντα ἀδύνατο.

Κατὰ τὸ μῆνα τοῦ Ραμαζανίου σηκώνονταν οἱ Τούρκοι τὴ νύχτα καὶ προσεύχονταν. Τὴν ἄλλη μέρα, ὅταν τὰ μικρὰ κορίτσια Κρυπτοχριστιανῶν πήγαιναν στὴ βρύση γιὰ νερό, τὰ ρωτοῦσαν οἱ Τουρκάλες. «Ἀπόψε στὸ σπίτι σας ἡ μάνα σου καὶ ὁ πατέρας σου σηκώθηκαν νὰ κάνουν προσευχή;» «Ναί», ἀπαντοῦσαν ἐκεῖνα. Μὰ ὅταν οἱ Τουρκάλες ἐπέμεναν νὰ μάθουν περισσότερες λεπτομέρειες, τὰ παιδιὰ φεύγανε μὲ τρόπο ἀπὸ κοντὰ τους.

Οἱ ὑποψίες τῶν Τούρκων ἐνισχύονταν ἐπὶ πλέον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ποὺ δὲν ξέφευγε τὴν προσοχή τους, ὅτι οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ ἀπόφευγαν μὲ κάθε τρόπο νὰ συνάψουν ἐπιγαμίες μαζί τους. Πάντοτε εὑρίσκαν δικαιολογίες νὰ τίς ἀποφύγουν. Ἔτσι μιὰ ὁμορφὴ Κρυπτοχριστιανὴ κόρη ἦταν ἐπικίνδυνο πρόβλημα γιὰ τὴν οἰκογένειά τῆς, ὅταν ζητοῦσε νὰ τὴν παντρευτῆ Τούρκος. Μποροῦσαν βέβαια οἱ γονεῖς τῆς σὲ ὀρισμένους ὑποψηφίους γαμπρούς νὰ προβάλλουν τὴ δικαιολογία ὅτι δὲν ἄρεζε στὴν κόρη τους ὁ νέος, ἀλλὰ ὅταν ὁ νέος συγκέντρωνε ὅλα τὰ προσόντα, τὸ πράγμα ἦταν πιὸ δύσκολο. Τότε ἀναγκά-

ζονταν να πουν ότι είναι λογοδοσμένη ή άρραβωνιασμένη. Γι' αυτό και φρόντιζαν να άρραβωνιάζουν τα κορίτσια μικρά.

Άλλά και ό Κρυπτοχριστιανός γαμπρός ήταν δυσεύρετος, έπειδή οι οικογένειες που άνήκαν στην κατηγορία αυτή ήταν λίγες σε κάθε χωριό και δέν γνωρίζονταν άναμεταξύ τους, και άκόμη λιγότερο όταν κατοικοϋσαν σε άλλα χωριά. Γι' αυτό σε πολλές περιπτώσεις παντρεύονταν πάνω άπό δεύτερα ξαδέρφια.

Όταν πάλι καμμιά Τουρκάλα έρωτευόταν έναν Κρυπτοχριστιανό νέο και δέν εύρισκε άλλο τρόπο να τον άποκτήσει, πήγαινε μόνη κι έμενε στο σπίτι του νέου, ό όποιος τότε αντιμετώπιζε τó δίλημμα ή να μη τή δεχτῆ, με κίνδυνο να μπλέξει με τούς συγγενείς της, ή να ύποκύψει στον έκβιασμό.

Οί Κρυπτοχριστιανοί ένιωθαν τον έαυτόν τους πάντα ύποπτον στους Τούρκους και άπόφευγαν να τούς προκαλοϋν. Αυτό τó διαισθάνονταν και οι Τουρκοί κι έκμεταλλεύονταν τήν ύποχωρητικότητά τους σε κάθε τουρκική άυθαιρεσία. Μολαταϋτα, παρ' όλες τις μεγάλες προφυλάξεις, δέν έλειψαν έντελώς περιπτώσεις που Κρυπτοχριστιανός άποκαλύφτηκε στους Τούρκους, είτε άπό ένα τυχαίο γεγονός, είτε άπό μιá αναπάντεχη έπίσκεψη Τούρκου, είτε άπό έναν άίσθηματικό δεσμό Χριστιανῆς με Τουρκο ή αντίστροφα. Ποτέ όμως άπό προδοσία όμóθησκου.

Κάνεως, Οί δίπιστοι του Σταυρί. Έφημ. «Ποντιακή Φωνή» 24-5-1964.

Ήταν Μάιος μήνας στα 1867. Τó ότι οι κάτοικοι τῆς Κρώμνης φανερώθηκαν ως Όρθόδοξοί Έλληνες και στην ψυχή και στην καρδιά, αυτό έδωσε μεγάλο θάρρος στους Σταυριώτες, κι έλεγαν άναμεταξύ τους. «Άφου ό έκατοχρονίτης Μολλά - Μπεχρέμ'ς πέταξε τó σαρίκι κι έβγαλε τόν κίτρινο τσουμπέ, γιατί κι έμεεις να μην πετάζουμε άπό πάνω μας τή ντροπή του άρνησίθρησκου;»

Γι' αυτό οι χωρικοί συγκεντρώθηκαν στο σπίτι του πρωτόπαπα του χωριού, και άφήνοντας κατά μέρος τó φόβο και τά ψέματα, έκαναν τήν έξῆς συμφωνία. «Δέν έχει σημασία τó ότι οι παποϋδες μας άρνήθηκαν τó Χριστό μπροστά στους ανθρώπους. Έμεεις, κι αν άκόμα μάς σφάζουν, είμαστε άποφασισμένοι να κάνουμε όπως έκαναν οι Κρωμέτες. Θα φανερώσουμε τήν πίστη μας και θα χάσουμε όλα μας τά ύπάρχοντα, άρκεϊ να βγοϋμε άπό αυτή τήν κόλαση». Και άμέσως ύπόγραψαν τή συμφωνία και πήραν άπόφαση να πάνε στο Κάνι και να όμολογήσουν τήν πίστη τών πατέρων τους μπροστά στο Μουτασερίφη και όλο τó Συμβούλιο.

Και τότε έβλεπες στο Σταυρί ένα θέαμα που να σπαράζει τήν ανθρώπινη καρδιά. Όλοι άγκάλιασαν τις γυναίκες και τά παιδιά τους, έκλαιγαν και τά

ἀποχαιρετούσαν, ὄχι γιατί φοβοῦνταν γιά τήν ἀπόφαση πού ἔπαιρναν, ἀλλά γιά τὰ βάσανα πού θά τοὺς ἐπέβαλλε ἡ βάρβαρη κυβέρνηση τοῦ τόπου, ἡ ὁποία οὔτε νόμο εἶχε οὔτε πίστη, καί ἡ ὁποία ἦταν ἐξοργισμένη γιατί οἱ Σταυριῶτες πῆραν θάρρος ἀπὸ τοὺς Κρωμέτες καί ἀπὸ τοὺς Γιαγλί-ντερέδες.

Ἄφοῦ πολὺ τὸ σκέφτηκαν καί τὸ συζήτησαν, πῆγαν καί λειτουργήθηκαν στὴν ἐκκλησιὰ καί μετάλαβαν, ἔκαναν τὸ σταυρὸ τους καί πῆραν τοῦ Κανὶ τὸ δρόμο κι ἤρθαν μπροστὰ στὸ Μουτσαρίφ, τὸν Χάμαλην Γιουσούφ πασᾶ, καί ἄφοβα τοῦ εἶπαν τὴν ἀπόφασή τους. Ὁ Μουτσαρίφης, ἔξυπνος ἀνθρώπος, ὅταν βρέθηκε μπροστὰ σὲ ὀγδόντα ἀνθρώπους ἔτοιμους νὰ πεθάνουν, ἐπροσκάλεσε τὸ Ἰνταρέ-Μεζλισὶν καί τὸ Μουφτὴ τῆς πολιτείας καί μπροστὰ τοὺς προσπάθησε μὲ καλὸ τρόπο νὰ τοὺς κἀνη ν' ἀλλάξουν γνώμη. Ὅταν ὁμως εἶδε πὼς εἶναι ἀμετάπειστοι, τοὺς φυλάκισε.

Δυὸ μέρες ἔμειναν στὴ φυλακὴ πεινασμένοι, διψασμένοι, ἀπυνοί, καί κατόπι τοὺς ἔβγαλε καί τοὺς ἔστειλε σὲ καταναγκαστικὰ ἔργα. Καί ἔβλεπε τοὺς νέους μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ νὰ κουβαλοῦν μὲ τὴ ράχη τους ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν πολιτεία μεγάλες πέτρες, κάτω ἀπὸ τὸ μαστίγιο τῶν ζεπτιέδων, καί νὰ χτίζουν ντουβάρια στὴ Ρωμαίισα, στὸ τούρκικο νεκροταφεῖο, ἄλλους νὰ καθαρίζουν ἀποχωρητήρια σὲ δημόσια γραφεῖα, ἄλλους νὰ κουβαλοῦν στὰ λουτρά τὰ σκευὴ τῶν χανουμισσῶν, ἄλλους νὰ καθαρίζουν τὰ χάνια τῆς πολιτείας ἀπὸ τὶς ἀκαθαρσίες τῶν ὑποζυγίων, ἄλλους νὰ κάνουν κατώτερες δουλειές, ἐνῶ τοὺς ἔφτυναν, τοὺς ὕβριζαν, τοὺς ἔσπρωχναν καί τοὺς ράβδιζαν.

Τί ἔκαναν οἱ πρόκριτοι καί οἱ δημογέροντες τοῦ Κανί; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν κάθισαν μὲ σταυρωμένα χέρια. Ὁ δεσπότης ὁ Γερβάσιος Καρνέτης προσκάλεσε σὲ συνεδρίαση τὴ Δημογεροντία, πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸ Χατζῆ Ἀναστάση Τσαμουρλή, τὸν ἀδελφὸ του Χατζῆ Κωνσταντῖνο, τὸ Χατζῆ Κωνσταντῖνο Τσαμικιόζη, τὸν Ἀναστάση Βαφειάδη, τὸ Γιάννη Τουλούμη, τὸ Χατζῆ Δημήτρη Μουμτζῆ, τὸν Ἀγαθάγγελο Δημητριάδη. Ἡ Δημογεροντία ἀποφάσισε καί ἔκρινε καλὸ νὰ στείλουν πεζοδρόμους στὴν Τραπεζοῦντα — γιατί τότε τηλεγραφεῖα δὲν ὑπῆρχαν, καί στὸ ταχυδρομεῖο τὰ ἑλληνικὰ γράμματα πάντα ἀνοίγονταν ἀπὸ τοὺς ταχυδρομικοὺς ὑπαλλήλους — νὰ δώσουν εἶδηση στὴν Ἀδελφότητα τῶν Ἀργυροπολιτῶν καί τὸν ἐκεῖ σχολάρχην Γεώργιον Παπαδόπουλον τὸν Κυριακίδη γιά τὰ ὅσα ἔγιναν στὸ Κάνι, καί ἐκεῖνοι νὰ εἰδοποιήσουν τὶς Πρεσβεῖες καί τὸ Πατριαρχεῖο καί νὰ προλάβουν τὸ κακό.

Βρῆκαν καί ἔστειλαν τέτοια παλληκάρια, καί γρήγορους σαῖδες, τὸ Γιάννη τοῦ Λουκά καί τὸν Παντελῆ Ζαμανόπουλο, πού σὲ 15 ὥρες ἔφτασαν ἀπὸ τὸ Γουλάτι στὴν Τραπεζοῦντα. Ἀπ' ἐκεῖ ὁ Κυριακίδης ἔγραψε ἀμέσως στὸ Πατριαρχεῖο καί στίς Πρεσβεῖες καί ἔστειλε ἀναφορὰ στὴν Ὑψηλὴ Πύλη καί πέτυχαν νὰ σταλοῦν γρήγορα κυβερνητικὲς διαταγές, νὰ σταματήσουν οἱ βασιτισμοὶ τῶν Σταυριωτῶν καί νὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ πᾶν στὰ σπίτια τους.

Καὶ ὕστερα ἀπὸ κάμποσες μέρες, στὶς 29 Ἰουνίου, ἐλεύθεροι, καὶ χωρὶς σαρίκι καὶ τσουμπέ, μὲ χαρούμενο τὸ πρόσωπο καὶ γαληνεμένη τὴν καρδιά, γύρισαν τρεχάτοι στὰ χωριά τους, πῆγαν στὶς ἐκκλησίες, ἄναψαν μεγάλες λαμπάδες, χτύπησαν τὶς καμπάνες, δόξασαν τὴν Ἁγία Τριάδα, ποὺ οἱ γονεῖς τους μπροστὰ τους τὴν ἀρνοῦνταν, καὶ ἄρχισαν τὶς χαρὲς καὶ τὶς διασκεδάσεις.

Μονάχα οἱ Κασίμ-ζαντέδες, ἐπειδὴ εἶχαν τὴν πόστα τῆς Τραπεζούντας ὡς τὸ Ἐρζερούμ, δὲν πῆραν μέρος ὡς τὸν καιρὸ τῆς Ἀνταλλαγῆς, ὅποτε κρυφὰ-κρυφὰ ἓνας δυὸ ἦρθαν κι ἐκεῖνοι στὸ Ὁραιοκάστρο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ φανερώθηκαν καὶ δόξασαν τὸ Θεό.

Β' ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Π. Β. Σαλαπασίδη, 'Επεισόδια ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν Κρυφῶν τῆς 'Αργυροπόλεως. Ποντιακὰ Φύλλα 2 (1937), σελ. 372-373.

1. "Ὅπως εἰς πλεῖστα μέρη τοῦ Πόντου, οὕτω καὶ ἐν 'Αργυροπόλει ὑπῆρχον ἀρκεταὶ οἰκογένειαι Κρυφῶν. 'Εν τῇ ἐνορίᾳ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου ὑπῆρχον αἱ οἰκογένειαι τοῦ Μολλὰ Μουτῆ καὶ αἱ τρεῖς οἰκογένειαι τῶν Μελεκέντων (= Ἀγγελοπούλων), ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς Παναγίας ἡ πλουσία καὶ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια τῶν Σαχπεντέρ, ἥτις ἀπέμεινεν ἐκεῖ καὶ ἐξετουρκίσθη τελείως, ἡ οἰκογένεια τοῦ γνωστοῦ Τεφίλ (= Θεοφίλου, κεπαπτοῦ) ἐκ τῆς οἰκογενείας Καρατσᾶ (Μαυρίδης), ἡ οἰκογένεια τοῦ Σόλωνος, τοῦ ἐπονομαζομένου Ὁσμάν-Κατά, καὶ ἄλλων. Κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον 1854/58 πολλαὶ οἰκογένειαι τῆς 'Αργυροπόλεως καὶ τῶν περιχώρων μετόκησαν εἰς τὴν ὁμορον Ρωσσίαν, καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μισχανάν. Μεταξὺ αὐτῶν συγκατελέγοντο καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ τὰ τέκνα τοῦ Μολλὰ Μουτῆ.

'Ὁ Μολλὰ Μουτῆς δὲν ἠδυνήθη νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ, διότι, ὡς ἔλεγε, καὶ προβεβηκυίας ἡλικίας ἦτο καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐκπατρισθῆ, ἀλλὰ κυρίως, ἐπειδὴ ἦτο χότζας εἰς τὸ Κιουτσούκ Τζαμεσί τῆς 'Αργυροπόλεως. 'Επώλησεν ὅθεν τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, κειμένην, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἐνορίαν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, εἰς τὸν Χ' Παναγιώτην Γεωργίου Σαλαπασίδην, καὶ ὁ ἴδιος ἀπεσύρθη κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὸ Κιουτσούκ Τζαμεσί, ὅπου ὑπῆρχον καὶ δωμάτια, διότι παλιότερον τοῦτο ἐχρησίμευε καὶ ὡς Μεντρεσές ('Ἱεροσπουδαστήριον), καὶ κατόπιν ἐνοικίασε δωμάτιον εἰς τὸ Χάνι τοῦ Σταυροῦ, διὰ νὰ εὑρεθῆ μεταξὺ Χριστιανῶν, καὶ νὰ δυνηθῆ εὐκολώτερον νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τὰ χριστιανικά του καθήκοντα. Ἡ οἰκία αὕτη διετηρεῖτο μέχρι ἐσχάτων καλὰ. Διεκρίνοντο καλῶς τὰ ἀποτυπώματα καὶ ἐγκαύματα τῶν κηρίων ἐντὸς τοῦ ἀμπαρίου τοῦ κυρίως ὀσπιτίου, ὅπου εἶχε τὸ εἰκονοστάσιον κεκρυμμένον ἡ οἰκογένεια τοῦ Μολλὰ Μουτῆ.

'Επέρασαν ἀπὸ τότε χρόνια πολλά. Ὁ δυστυχὴς Μολλὰ Μουτῆς ἐγγήρασε καὶ εὗρισκετο εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου. Ἐννοήσας τὸν θανάτον του, μίαν νύκτα ἔστειλε κρυφίως καὶ ἐζήτησε τὸν ἐφημέριον τῆς πλησίον ἐνορίας τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Παπᾶ Δαμιανὸν Παπαχριστοδούλου.

—'Εγώ, τοῦ εἶπεν, ἀπόψε θὰ πεθάνω, πρέπει νὰ ἐξομολογηθῶ καὶ νὰ μεταλάβω. Θέλω νὰ πάγω ἐτοιμασμένος.

Φυσικὰ ὁ ἱερεὺς τὸν ἐξωμολόγησε, τὸν μετέλαβε δὲ καὶ τῶν Ἀχράντων

Μυστηρίων! Κατόπιν ὁ Μολλά Μουτῆς ἐτράβηξεν ἀπὸ τὸν λαιμόν του καὶ ἔκοψεν ἓνα μικρὸ σταυρουδάκι καὶ τοῦ τὸ ἐνεχείρισεν, ἀφοῦ τὸν ἐπροσκύνησεν μὲ εὐλάβειαν μεγάλην.

— Πάρε αὐτὸν τὸν σταυρὸν καὶ φύλαξέ τον γιὰ ἐνθύμιο, μὴν τὸν εὔρουσιν αὐριον οἱ ἄλλοι (ἐννοεῖ τοὺς μουσουλμάνους) καὶ μοῦ τὸν μαγαρίσουν. Πάρε καὶ αὐτὲς τὶς πέντε λίρες, νὰ μοῦ κἀνης ἓνα Σαρανταλείτουργο, καὶ τὰ ὑπόλοιπα μοίρασέ τα γιὰ τὴν ψυχὴ μου στοὺς φτωχοὺς. Δὲν ἐπέρασαν παρὰ δέκα λεπτὰ καὶ ὁ εὐσεβῆς ἐκεῖνος Χριστιανὸς παρέδωσε τὸ πνεῦμα εἰς τὸν Θεὸν τῆς θρησκείας τῶν πατέρων του.

Ὁ Πατᾶ Δαμιανὸς συγκεινημένος τοῦ ἔκλεισε τὰ μάτια, ἐσταύρωσε τὰ χέρια του, τὸν ἐφίλησε καὶ ἀνέγνωσε τὰς νεκρωσίμους εὐχὰς καὶ κρυφίως ἔφυγεν. Τὸ πρῶν οἱ μουσουλμάνοι τὸν εὔρουσιν νεκρὸν. Ἐνόησαν τί συνέβη, ἀλλὰ δὲν ἔκαμαν θόρυβον. Τὸν ἐκήδευσαν ὡς μουσουλμάνον καὶ μόνον εἰς ἐξ αὐτῶν ἠκούσθη λέγων: «Ζάτι Κιαβουρ ἰτή, σαλαβάτ τα βέρμεδη» (ἄλλωστε ἦτο Ἄπιστος, οὔτε ἀπολογία ἔδωσε).

Τὸν μετέφεραν εἰς τὰ μουσουλμανικὰ μεζαρλούκια (κοιμητήρια) εὐρισκόμενα εἰς τὴν θέσιν Ὁρομαΐσα: Φυσικὰ ὄλοι οἱ Χριστιανοὶ ἐγνώριζαν τὸν τάφον του καὶ κρυφίως ἤναπτον κηρία ἐπ' αὐτοῦ. (Πβ. σελ. 94).

2. Ὁ εἰς ἐκ τῶν ἀδελφῶν τῆς οἰκογενείας Μελεκέντων, ὁ Ὁσμάν (ἢ σύζυγος αὐτοῦ Τζαβατῆρ= Ἀδαμαντία, μετὰ τῶν δύο υἱῶν της, καὶ τῶν τριῶν θυγατέρων αὐτῆς εὐρίσκεται νῦν εἰς τὴν περιφέρειαν Κιλκίς) ἦτο μάγειρος ἐν Κελκῆδ, καίτοι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ διέμενεν ἐν Ἀργυροπόλει. Οὗτος εἶχεν ἀρρωστήσει καὶ εἶδεν κατ' ὄναρ τὴν Παναγίαν. Ἐζήτησεν ἐπιμόνως μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας, διὰ νὰ προσκυνήσῃ· ἐπειδὴ δὲ ἐν Κελκῆδ δὲν ὑπῆρχεν ἑλληνικὴ ἐκκλησία, διότι εἶχεν φύγει ὁ ἐκεῖ πολυπληθὴς Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ὁμορον Ρωσσίαν κατὰ τὸ 1821-1828, 1854-1858 καὶ 1878-1880, ὁ Νικόλ. Χ' Λαζ. Μολυβδᾶς, ἐμπορευόμενος τότε ἐκεῖ, ἔφερε μίαν εἰκόνα ἐκ τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν προσκυνήσας ὁ θεοσεβῆς καὶ καλὸς αὐτὸς Χριστιανὸς ἰάθη καὶ ἐσηκώθη ἐκ τῆς κλίνης. Τὸ ἐπεισόδιον ὁμοῦ αὐτὸ ἔφθασε εἰς τὴν ἀκοὴν τῆς ἐκεῖ τουρκικῆς ἀρχῆς, καὶ μίαν καλὴν πρῶταν σιδηροδέσμιος ἤχθη ὁ δυστυχὴς εἰς τὴν Ἀργυρόπολιν καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακάς. Ἦτο γνωστὸν ποίαν ποιήν ἐπέβαλλεν ὁ τουρκικὸς νόμος εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους. (Ἴδε Ἀρχεῖον Πόντου, Τόμος Α', Μελέτη Α. Α. Παπαδοπούλου, σελίς 35-36). Κάθε μουσουλμάνος ἀρνούμενος τὴν θρησκείαν του ἐτιμωρεῖτο κατὰ νόμον διὰ θανάτου. Εὐτυχῶς ἐπενέβησαν εὐθαρσῶς οἱ δύο προεστοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Χ' Κωνσταντῖνος Κωνσταντινίδης, ὁ Χατσιαφεντης ἐπικαλούμενος, καὶ ὁ Χ' Λάζαρος Μολυβδᾶς, ἰσχύοντες τότε παρὰ τοῖς Τούρκοις ἐν Ἀργυροπόλει, καὶ ἔσωσαν αὐτὸν ἐκ βεβαίου θανάτου, καὶ ἀπέδωσαν αὐτὸν εἰς τὴν δυστυχῆ οἰκογένειάν του.

Ἐνθυμοῦμαι κατὰ τὰ ἔτη 1893-1895 τὸν ἐκ φύξεως θάνατον τοῦ Για-

ρήμ 'Αγᾶ (Μισοῦ 'Αγᾶ), ἑνὸς ἐκ τῆς οἰκογενείας Καρατσᾶ (=Μαυρίδου). Ἐκαλεῖτο δὲ οὗτος Γιαρῆμ 'Αγᾶς, διότι ἦτο γνωστὸς καὶ παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις ὡς Κλωστός, τὸ δὲ χριστιανικὸν ὄνομά του ἦτο Γεώργιος. Οὗτος ἦτο φιλοπότης, καὶ πολλάκις, μεθυσμένος ὢν, ἐν μέσῃ ἀγορᾷ ἐδήλωνε τὴν ἰδιότητά του ὡς Χριστιανοῦ. Τὸν ἐφυλάκισαν ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ τὸν ἄφηναν μόνις ἐγίνετο νηφάλιος, καὶ σιωπηρῶς τρόπον τινὰ ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς Χριστιανόν. Κάποτε τὴν νύκτα μεθυσμένος ἐπιστρέφων εἰς τὴν οἰκίαν του ἔπεσε παρὰ τὸν παλαιὸν κατεστραμμένον λουτρῶνα (τὸν ὁποῖον τελευταίως μετεχειρίζοντο ὡς ἀποθήκην πετρελαίων) καὶ τὸ χιόνι ἐκάλυψεν αὐτόν. Ἔτσι ἀπέθανε. Εὐρεθεὶς τὸ πρῶν διεξεδικεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ Χριστιανῶν. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρθένα κατ' οὐδένα τρόπον ἐδέχετο νὰ τὸν παραλάβουν πρὸς ταφὴν οἱ Τούρκοι. Ἐγένετο ὀλόκληρον ἐπεισόδιον, εἰς δὲ ἐπενέβη καὶ ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Χαλδίας. Φυσικὰ ὑπερίσχυσαν οἱ μουσουλμάνοι καὶ μετέφερον αὐτὸν εἰς τὸ τζαμί καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ μουσουλμανικὸν νεκροταφεῖον. Ἡ γενναία ὄμως σύζυγος αὐτοῦ Παρθένα τὴν ἐπομένην νύκτα προσεπάθησε νὰ κλέψῃ ἐκ τοῦ μουσουλμανικοῦ νεκροταφείου τὸ σκῆνωμα τοῦ ἀνδρός της καὶ μεταφέρῃ καὶ θάψῃ αὐτὸ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοιμητήριον, ἀλλ' ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων ἠμποδίσθη. Ὁ ἐκ τῶν ἐπιζώντων τῆς ἐποχῆς μου ἐκ τῆς ἰδίας οἰκογενείας Καρατσᾶ (=Μαυρίδης) Τεφῆλ (Θεόφιλος), ὁ περίφημος κεπαπτοῆς (κατασκευαστῆς κεπαπίου), ποσάκις δὲν ἐρραβδίσθη, ποσάκις δὲν ἐφυλακίσθη, ἀλλ' ἔμεινεν ἀκλόνητος. Εἶμαι Χριστιανός, ἐβροντοφώνει— ἕως ὅτου ἀπαυδῆσαντες οἱ μουσουλμάνοι ἀφῆκαν αὐτὸν ἀνενόχλητον νὰ πρεσβεύῃ τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του. Φυσικὰ ἐν τῷ μεταξύ εἶχε μετριασθῆ καὶ ἡ ὀργὴ τῶν μουσουλμάνων καὶ πνεῦμα ἀνεξιθρησκείας διεδέχθη τὴν ἐξασκηθεῖσαν πρὶν πίεσιν, καὶ μόνις κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1910 ἀνεγνωρίσθησαν τελειωτικῶς ὑπὸ τοῦ Κράτους ὡς Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες.

Π. Β. Σαλαπασίδης, Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν Κρυφῶν: Ἡ περιπέτεια δύο Κρητῶν ναυτικῶν κατὰ τὸ 1866 εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ποντιακὰ Φύλλα 2 (1937), σελ. 450.

Ἡ μικρὰ ἱστορία ποὺ θὰ διηγηθῶμεν συνέβη κατὰ τὸ 1866. Ἦτο ἐποχὴ ποὺ ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις ἐμαίνετο, καὶ αἱ ἑλληνοτουρκικαὶ σχέσεις ἦσαν τεταμέναι, ἂν καὶ ἡ Ἑλλάς ἐπισήμῳς ἐτήρει οὐδετερότητα. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας καὶ ἰδίως τοῦ Πόντου εὕρισκοντο ὑπὸ διωγμὸν καὶ μόνον ὁ ἀπὸ τῆς Ρωσσίας φόβος συνεκράτει τοὺς Τούρκους ἀπὸ βιαιοπραγίας ἐναντίον αὐτῶν. Εἰς δὲ τὴν περιφέρειαν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ πολὺ συνετέλεσε εἰς τὸν κατευνασμὸν τῶν Τούρκων ἡ πολιτικὴ εὐστροφία καὶ ἡ ἀγχινοια τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐμπνευσμένου Ἕλληνος ὑποπροξέ-

νου Παναγιώτου Ματαράγκα, ὅστις καὶ ἐνισχύσεις εἰς εἶδη καὶ εἰς χρῆμα κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ καὶ νὰ στείλῃ εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην. Φυσικὰ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ὑπεβάλλετο εἰς καταναγκαστικὰς εἰσφορὰς ὑπὲρ τοῦ κατερχομένου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἀναχωροῦντος εἰς Κρήτην τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ πιέσεις σοβαρώτεραι ἦσαν σπάνιαι.

Ἐνα λοιπὸν πρῶτὸν κατὰ τὴν ἀνήσυχον αὐτὴν ἐποχὴν κατέπλευσε εἰς τὸν λιμένα τῆς Τραπεζοῦντος, τὸ τριστίον πλοῖον ἐκ Κρήτης, ὑπὸ ἑλληνικὴν σημαίαν, μὲ φορτίον ἐλαίου, ἐλαιῶν, καὶ σάπωνος. Ἐπὶ τοῦ ἰστιοφόρου εὐρίσκοντο καὶ οἱ ἰδιοκτῆται αὐτοῦ, δύο εὐσταλεῖς Κρηῖτες ἀδελφοί, ὁ Μανώλης καὶ ὁ Γεώργιος ὁ μὲν εἰς ὡς πλοίαρχος, ὁ δὲ ἕτερος ὡς διαχειριστὴς αὐτοῦ. Ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι τὰ ναυτιλιακά των ἐγγραφα ἦσαν ἐν πλήρει τάξει, καθότι τὸ πλοῖον ἦτο νηολογημένον ἐν Πειραιεῖ.

Μόλις τὸ ἰστιοφόρον κατέπλευσεν ἐγένεν ἡ κανονικὴ καὶ ἐπισταμένη ἐξέτασις τῶν ναυτιλιακῶν ἐγγράφων του ὑπὸ τῆς λιμενικῆς ἀρχῆς, ὡς καὶ τοῦ φορτίου, τὸ ὅποιον ἀπετελεῖτο, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ περίφημα κρητικὰ ἐλαιόλαδα, εὐγεύστους ἐλαίας καὶ μοσχοβόλον σάπωνα τῆς Κρήτης.

Οἱ ἐν Τραπεζοῦντι Ἕλληνες ἔμποροι ἐπροθυμοποιήθησαν ν' ἀγοράσωσι τὰ ἐμπορεύματα αὐτὰ χονδρικῶς, ἀλλ' οἱ πλοιοκτῆται ἐκράτησαν μικρὸν μέρος τοῦ φορτίου, περὶ τοὺς 50 σάκκους σάπωνα καὶ 10 βαρέλια ἐλαίας, διὰ νὰ τὰ πωλήσουν λιανικῶς πρὸς δοκιμήν.

Ἐνοικίασαν λοιπὸν μίαν μικρὰν ἀποθήκην καὶ γεμίζοντας ἕκαστος καθ' ἑκάστην ἀνὰ δύο καλάθια (καρνάλια) ἐμοσχοπώλουν αὐτὰ εἰς τὰς διαφόρους ἐνορίας τῆς πόλεως.

Μίαν ἀπὸ τὰς ἡμέρας αὐτὰς ὁ εἰς ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν, ὁ Μανώλης φορτωμένος τὰ καρνάλια του εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ ἀπομεμακρυσμένου τουρκικοῦ μαχαλᾶ Ἴτς - Καλὲ (ἐσώτειχα). Διελάει τὸ ἐμπόρευμά του στεντορεῖως —Κρητ σαπωνί, Κρητ σαπωνί.

Ἐξαφνα ἀπὸ μίαν γωνίαν προβάλλει ἐνώπιόν του ἕνας σεβάσμιος γέρον χότζας, τὸν σταματᾷ, ἐξετάζει τὴν ποιότητα, εὐρίσκει αὐτὴν καλὴν, συμφωνεῖ καὶ εἰς τὴν τιμὴν καὶ ἀγοράζει καὶ τὰ δύο καλάθια. Παρακαλεῖ ὁμως τὸν εὐσταλῆ Κρητὰ νὰ μεταφέρῃ τὸ ἐμπόρευμά του εἰς τὴν πλησίον κειμένην οἰκίαν του καὶ ἐκεῖ νὰ πληρωθῇ καὶ τὴν ἀξίαν του. Τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ φυσικὸν καὶ ὁ Μανώλης ἠκολούθησε τὸν σεβάσμιον χότζαν. Ἀφοῦ ἐπέρασαν ἀπὸ μερικὰ δαιδαλώδη καὶ σκοτεινὰ στενοσόκακα, ἔφθασαν ἐμπρὸς εἰς ἕνα ὀπωσδήποτε εὐπρεπὲς σπίτι.

Ὁ χότζας ἐκτίπησε τὸ χάλκινον ρόπτρον καὶ ἀμέσως ἡ θύρα ἤνοιξεν. Ἀμέριμος ἐμβῆκεν ὁ Μανώλης εἰς τὴν καλοπεριποιημένην αὐλὴν καὶ ἀφήσας τὰ καλάθια του εἰς μίαν γωνίαν περιεργάζετο τὸ σπίτι. Τοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν ὁ πλούσιος καὶ καλῶς περιποιημένος κῆπος, ἡ καθαριότης πού ἐπεκράτει γύρω καὶ ἡ ἡσυχία πού ἐβασίλευεν. Εἰς τὸν δεξιὸν τοῖχον ὁ κισσὸς εἶχεν

ὕφάνει ἓνα θαυμάσιον πράσινον χαλί, πού ηὔξανε περισσότερο τὸ μυστήριον πού περιέβαλλε τὸ σπίτι ἐκεῖνο, εἰς ἓνα δρόμον στενὸν καὶ πτωχικόν. Ὡς τουρκομερίτης, ἐγνώριζεν ὅτι τοῦ ἤτο ἀπηγορευμένον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἐπερίμενε λοιπὸν νὰ ἔλθουν νὰ πάρουν τὰ καλάθια μὲ τὸν σάπωνα καὶ νὰ τὸν πληρώσουν τὴν ἀξίαν των. Ὁ χότζας ἀφοῦ ἔκλεισεν ὀπίσω του τὴν ἐξώπορταν, ἐστράφη πρὸς τὸν Μανώλην καὶ τοῦ εἶπεν εἰς ἄπταιστον ἐλληνηκὴν. Πάρε τὰ καλάθια σου, παιδί μου, σὲ παρακαλῶ, καὶ ἄς μποῦμε μέσα. Ὁ Μανώλης τὸν ἐκοίταζε κατάπληκτος, ἐνῶ ὁ ἀγαθὸς χότζας τοῦ ἐμειδία ἐνθαρρυντικά. Ἀνεσήκωσε λοιπὸν τὰ καλάθια του, ἐμβῆκεν εἰς τὸν προθάλαμον καὶ τὰ ἄφησε πάλιν εἰς μίαν γωνίαν.—Μὰ προχώρησε λοιπὸν, παιδί μου, μέσα. Ἔλα, μὴ φοβᾶσαι, βρίσκεσαι σὲ σπίτι χριστιανικό, μὴ σὲ γελᾷ τὸ ἐξωτερικό μας. Προχώρησε καὶ κάθησε νὰ ξεκουρασθῆς· ἔχω νὰ σοῦ πῶ κάτι· μέρες τώρα προσπαθοῦσα νὰ βρῶ τὴν κατάλληλη εὐκαιρία. Ἐγώ, τέκνον μου, δὲν εἶμαι ἔμπορος, οὔτε χρειάζομαι τόσο σαποῦνι. Ἦθελα νὰ σὲ φέρω ἐδῶ, καὶ θὰ σοῦ ἐξηγήσω τὸ γιατί σὲ λίγο, ἀφοῦ ξεκουρασθῆς. Κάθησε λοιπὸν καὶ μὴ φοβᾶσαι, ξεκουράσου, πάρε γλυκό, πάρε καφέ. Εἰς τὸ μεταξύ ὁ κατάπληκτος Μανώλης εὐρέθη περικυκλωμένος ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ χότζα, ἡ ὁποία μὲ κάθε τρόπο ἐπροσπαθοῦσε νὰ διαλύσῃ τοὺς φόβους του καὶ τὴν ἀνησυχίαν του. Δὲν ἐπέρασε παρὰ ὀλίγη ὥρα, καὶ ὁ ἀπὸ ἐκπλήξεως εἰς ἐκπλήξιν περιπίπτων Μανώλης προσεκλήθη νὰ περάσῃ εἰς τὸ ἄλλο δωμάτιο, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διὰ καταπακτῆς ἐπιμελῶς κρυπτομένης κάτω ἀπὸ παχὺν τάπητα, νὰ κατέβῃ εἰς τὸ ὑπόγειον, καὶ διὰ διαφόρων ἐλιγμῶν νὰ φθάσῃ πρὸ καταφώτου παρεκκλησίου, ὅπου εἷς ἱερεὺς μὲ ἀπαστράπτοντα ἄμφια ἐστέκετο καὶ τὸν ἀνέμενε, ὁ πρὸ ὀλίγον σεβάσμιος χότζας:— Ὁ δυστυχὴς Μανώλης τὰ ἔχασε καί, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ συγκρατηθῆ, κλαίων ἐγονυπέτησε καὶ εὐλαβῶς ἐφίλησε τὴν σεβασμίαν δεξιάν τοῦ ἱερέως. —Τώρα τέκνον μου, πιστεύω, θὰ ἐπέισθηκες πῶς βρίσκεσαι σὲ σπίτι χριστιανικό καὶ μάλιστα σὲ σπίτι ἱερέως. Πές μου λοιπὸν εἰλικρινῶς εἶσαι ἢ ὄχι παντρεμένος. Ἐὰν δὲν εἶσαι παντρεμένος, τότε ὀφείλεις ὡς Χριστιανὸς καὶ Ἕλλην νὰ σώσῃς μία ψυχὴ:— Ἐχω δύο κόρες, μὰ δὲν μπορῶ νὰ τίς παντρέψω φανερά μὲ Χριστιανούς. Εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ τέτοιο πρᾶγμα μέσα στὴ Τραπεζοῦντα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος κάθε μέρα ἔχομε προξενιὲς ἀπὸ τοὺς γείτονάς μας Τούρκους. Ἡ θέσις μου εἶναι τραγική. Σκέψου καλά, βάλε τὸ χέρι σου στὴν καρδιά σου, καὶ ἀποφάσισε ψύχραιμα, μπροστὰ στὶς ἄγιες εἰκόνες, ἂν θὰ μπορούσες νὰ κάμῃς αὐτὸ τὸ μεγάλο καὶ θεάρεστο ἔργο. Ἐγὼ θὰ σ' ἀφήσω τώρα μόνον, καὶ εἶθε ὁ Χριστὸς μας νὰ σὲ φωτίσῃ, εἶπε καὶ ἔφυγε. Μόνος μέσα εἰς τὸ μικρὸ παρεκκλήσι ὁ Μανώλης ἐσκέπτετο τὴν περιπέτειάν του. Τὰ λόγια τοῦ σεβασμίου ἱερέως εὔρον ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν του. Ἡ σκέψις ὅτι ἡ θεία Πρόνοια τὸν ἔστειλε εἰς τὸ ἀπομεμακρυσμένον αὐτὸ σπίτι διὰ νὰ καταστήσῃ εὐτυχῆ μίαν τόσο τραγικὴν οἰκογένειαν, τὸν ἔκαμε ἀμέσως νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασίν του. Δὲν ἐπέρασαν οὔτε 20 λεπτά τῆς

ώρας καὶ ἐπάνω εἰς τὴν μικρὰν πόρταν τῆς ἐκκλησίας ἐφάνη ἡ κόρη τοῦ ἱερέως, μία σεμνὴ καὶ ὠραιότατῃ εἰκασαετῆς νέα.

Τί διημείφθη μεταξὺ τῶν δύο νέων ἢ παράδοσις τὸ παρασιωπᾶ. Τοῦτο μόνον μετὰ ζωηρότητος τονίζει, ὅτι, ὅταν ὕστερα ἀπὸ ὀλίγον παρουσιάσθη ὁ σεβάσμιος πατήρ, οἱ νέοι ἦσαν ἤδη μνηστευμένοι. Δακρύων εὐλόγησεν ὁ γέρον ἱερεὺς αὐτούς καὶ ἔνευσεν εἰς τὴν νέαν νὰ ἀποχωρήσῃ. Ἐφοῦ ἔμειναν οἱ δύο μόνοι, τὸν ἐνηγκαλίσθη καὶ τὸν κατεφίλησε λέγων:— Εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν διότι ἔκαμε τὸ θαῦμα του. Μένει τώρα νὰ συζητήσωμε σὰν πατέρας καὶ υἱός. Μανώλη παιδί μου, ἐλάφρυνες τὴν συνείδησίν μου κι ἔσωσες τὸ κορίτσι μου. Εἶμαι εὐτυχὴς καὶ εὐχαριστημένος. Ἐμπιστεύομαι τὴν κόρην μου πρῶτα πρῶτα σ' ἐσέ, τὸ τίμιο καὶ καλὸ παιδί, κι ἔπειτα σ' ὅλους τοὺς ἀδελφούς Χριστιανούς ἐκεῖ κάτω στὴν Κρήτη. Ὁ ἀποχωρισμὸς της θὰ μᾶς εἶναι βέβαια σκληρὸς, γιατί δὲν θὰ τὴν ἐπαναἰδοῦμε πιά, ἀλλὰ ἄς εἶναι εὐτυχὴς, μαζύ σου καὶ στὴν καινούργια της πατρίδα— ὅπου θὰ μπορῇ νὰ λατρεύῃ ἐλεύθερα τὸν Θεὸ τῶν πατέρων μας. Προσπάθησε νὰ κάμῃς τὴν ζωὴν της γλυκιά, ὥστε ἡ νοσταλγία καὶ ὁ χωρισμὸς νὰ μὴ τῆς βαραίνουν τὴν ψυχὴ. Θὰ σοῦ μετρήσω, παιδί μου, τριακόσιες χρυσὲς λίρες, τίς ὅποιες θὰ μεταχειρισθῆς ὅπως ἐστὶ ξέρεις. Πρέπει σύντομα νὰ εὐλογήσω τοὺς γάμους σας ἐδῶ, ἐγὼ ὁ ἴδιος, καὶ νὰ φροντίσωμε κατόπιν νὰ τὴν φέρωμε κρυφὰ στὸ καράβι.— Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ μὴν ἀνησυχεῖτε, θὰ φροντίσω ἐγὼ χωρὶς κανεὶς ἀπὸ τοὺς γείτονες νὰ πάρῃ εἰδησιν, εἶπε ὁ Μανώλης.— Τώρα, εἶπεν ὁ χότζας, ἔχω καὶ κάτι ἄλλο νὰ σοῦ ἐκμυστηρευθῶ. Ξέρεις ὅτι καὶ ἡ ἄλλη κόρη μου βρίσκεται στὴν ἴδια θέση, μήπως θὰ μποροῦσε νὰ βρεθῇ γι' αὐτὴν κανεὶς ἄλλος στὸ καράβι πού θὰ δεχόταν νὰ τὴν στεφανωθῇ;— Πατέρα, ἀπήντησεν ὁ Κρητικὸς, ὁ μόνος ἐλεύθερος τώρα πάνω στὸ καράβι εἶναι ὁ μικρότερος ἀδελφός μου ὁ Γιώργος, ἀλλὰ δὲν ξέρω ἂν ἐπιτρέπει ἡ ἀγία θρησκεία μας εἰς δύο ἀδελφούς νὰ πάρουν δύο ἀδελφές.— Σὲ τέτοιες ἐκτακτες περιστάσεις, παιδί μου, ἐπιτρέπεται. Νὰ πᾶς στὸν ὑποπρόξενον τῆς Ἑλλάδος, τὸν Παναγιώτην Ματαράγκαν, τὸν καλὸν αὐτὸν πατριώτην, τὸν προστάτην τῶν ἐδῶ ἀδελφῶν μας, ἐγὼ φυσικὰ δὲν μπορῶ νὰ τὸν πλησιάσω, ἄς πάγῃ αὐτοπροσώπως στὸν Ἁγιον Μητροπολίτην καὶ ἄς ζητήσῃ τίς ἀδείες τοῦ γάμου καὶ γιὰ τοὺς δύο ἀδελφούς. Ὁ μητροπολίτης εἶναι ἅγιος ἄνθρωπος καὶ θὰ καταλάβῃ τὴν ἀνάγκην αὐτῆ, φυσικὰ ἀφοῦ συνεννοηθῆς μετὰ τὸν ἀδελφόν σου τὸν Γιώργον. Αὔριον μετὰ τὸν στέλνεις ἀπὸ δῶ, μετὰ δύο καλὰθια ἐλιές, ἐγὼ θὰ βρεθῶ στὸ ἴδιο μέρος, γιὰ νὰ τὸν πάρω μαζύ μου στὸ σπίτι. Πρέπει πρωτίστως νὰ ἰδῇ καὶ ἐκεῖνος τὴν μέλλουσαν σύντροφόν σου. Τὴν ἐπομένην διὰ τοῦ ἰδίου τεχνάσματος, τὴν φορὰν ὅμως αὐτῆ ἐν γνώσει τοῦ ἐνδιαφερομένου, ὁ Γεώργιος ὠδηγήθη εἰς τὸ σπίτι τοῦ χότζα καὶ ἐγνώρισε τὴν μνηστὴν του, ὡς καὶ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, καὶ ἔμεινε σύμφωνος εἰς ὅλα μετὰ τὸν ἀπροσδόκητον πενθερόν του. Μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Μανώλης κρατῶν τὰ ναυτιλιακὰ ἔγγραφα τοῦ ἰστιοφόρου εἰσήγετο εἰς τὸν ὑποπρόξενον,

ὅστις τὸν ἤκουσεν ἔκπληκτος, ὄλην τὴν μυθιστορηματικὴν του περιπέτειαν καὶ τὸ εὐτυχὲς τέλος ποῦ τοῦ ἔδωκεν ἡ τύχη.

Ὁ ὑποπρόξενος συγκεκινημένος μετέβη εἰς τὸν Μητροπολίτην καὶ ἐκάνονισε τὰ τῆς ἀδείας τῶν γάμων χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν.

Οἱ γάμοι ἔγιναν στὸ σπίτι τοῦ χότζα, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας κατώρθωσαν, σκοτεινὴν τινα νύκτα, νὰ ἐπιβιβάσωσι τὰς συζύγους των εἰς τὸ ἰστιοφόρον καὶ νὰ ἀποπλεύσωσι διὰ τὴν Κρήτην, εὐτυχεῖς καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ.

Ὁ εὐτυχὴς χότζας διὰ νὰ ἀποκοιμίση τοὺς γείτονάς του Τούρκους, ἔστειλε τὴν οἰκογένειάν του εἰς Κωνσταντινούπολιν, δῆθεν πλησίον τῶν συγγενῶν του, ὅταν δὲ μετὰ ἕξ μῆνας ἐπέστρεψε, διέδωκεν ἐπιτηδεῖως ὅτι ἀποκατέστησεν ἐκεῖ τὰς δύο θυγατέρας του.

Π. Β. Σαλαπασίδη (Ἵψηλάντη), Πῶς πέθανε ὁ Μολλὰ Μουτής. Ποντιακὴ Ἑστία 3 (1952), σελ. 1375-76.

Ὁ Μολλὰ Μουτής ἦταν ἀπὸ κείνους τοὺς κρυφοὺς Χριστιανοὺς ποῦ τοὺς ἔλεγαν Γενεσοῦρ ἢ Κλωστούς. Ὅταν ἡ Τουρκία μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Κριμαίας στὰ 1854, ἔδωσε τὸ Χάττι Χουμαγιούν, πολλὰς οἰκογένειες ἀπὸ τοὺς κλωστούς καὶ ἀπὸ τοὺς κρυφοὺς ἀκολούθησαν τὸ ρωσικὸ στρατὸ καὶ ἔφυγαν στὴ Ρωσσία.

Ὁ Μολλὰ Μουτής δὲν μπόρεσε νὰ φανερωθῇ, γιὰτὶ ἦταν μουεζίνης στὸ Τσαρσί Τζαμί. Ὁ γιός του μὲ τὴ νύφη του, τ' ἀδέλφια του καὶ οἱ συγγενεῖς του ἀπὸ τὰ 1858 μαζὶ μὲ ἄλλους χωρικοὺς ἀπὸ τὰ χωριά τῆς ἔφευγαν στὴ Ρωσσία στὸν Καύκασο. Ὅταν ἔμεινε μόνος πούλησε τὸ σπίτι του στὸν Σαλαμπάσ' τὸ Χ' Παναγιώτη, ἀδερφὸ τοῦ παπποῦ μου, καὶ πῆγε καὶ κατοίκησε σ' ἓναν ὄντὰ τοῦ Τσαρσί Τζαμεσί. Τὸ σπίτι τοῦ Μολλὰ Μουτή τὸ πρόφτασα κι ἐγώ. Στὸν καιρὸ μου φαινόταν ἀκόμα μέσα στὸ ἀμπάρι τὰ καψίματα τῶν κεριῶν. Ἐπειδὴ θεωροῦνταν Τούρκοι, φοβοῦνταν νὰ ἔχουν φανερά τὰ εἰκονίσματά τους καὶ τὰ ἔκρυβαν μέσα στὸ ἀμπάρι καὶ τὰ κεριὰ ποῦ ἀναβαν κάτω ἀπὸ τὰ εἰκονίσματα ἔκαιγαν τὰ σανίδια.

Στὰ τελευταῖα του χρόνια ὅταν γέρασε πῆγε καὶ κατοίκησε σ' ἓνα δωμάτιο γιὰ νὰ εἶναι κοντὰ στοὺς Χριστιανοὺς.

Πέρασαν χρόνια πολλά. Ὁ καημένος ὁ Μολλὰ Μουτής ἀπὸ τὰ γεράματα κόπηκαν τὰ γόνατά του καὶ δὲν πέρασε πολὺ, ἔπεσε στὸ κρεβάτι. Μιὰ μέρα κατάλαβε τὸν θάνατό του καὶ ἔστειλε νὰ φέρουν κρυφὰ τὴν νύχτα τὸν Παπᾶ Δαμιανόν. Ὁ παπᾶς εἶδε τὰ χάλια του, πῶς δὲν εἶναι γιὰ ζωή, τὸν ξομολόγησε καὶ τὸν ἐμετάλαβε τὰ Ἄχραντα Μυστήρια.

Τότε ὁ Μολλὰ Μουτής ἔσυρε κι ἔβγαλε ἀπὸ τὸ λαιμὸ του ἓναν σεντεφένιο μικρὸ σταυρὸ, τὸν ἔδωσε στὸν Παπᾶ Δαμιανὸ καὶ τοῦ εἶπε: «Νὰ ἔχω τὴν

εὐσὴ σ', ἔπαρ' ἀβοῦτο τὸ σταυρόν. Ἐγὼ ἀπόψ' θ' ἀποθάνω, μ' ἔρχονταν πουργὰ τὰ σκυλία—ἐννοοῦσε τοὺς Τούρκους—εὐρήκ'ν ἄτο σὴν γοῦλα μ' καὶ μαγαρίζ'ν ἄτο».

Στάθηκε λίγο, πῆρε ἀναπνοή καὶ κατόπιν ἔβαλε τὸ χέρι του κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλό του, ἔβγαλε πέντε λίρες καὶ τοῦ εἶπε. Πάρε κι αὐτὲς τὶς πέντε λίρες πού ἔχω, κάνε μου ἓνα σαρανταλείτουργο, καὶ τὰ ρέστα δῶστα στοὺς φτωχοὺς νὰ μὲ χωρέσουν.

Ὁ παπᾶ Δαμιανὸς πῆρε τὸ σταυρὸ τὸν φίλησε καὶ μὲ αὐτὸν ἐσταύρωσε τρεῖς φορές τὸ Μολλὰ Μουτὴν καὶ κατόπιν τὸν ἔκρυψε στὸν κόρφο του μαζί μὲ τὰ χρήματα. Ἐμεινε λίγη ὥρα μαζί του καὶ δὲν πέρασε πολὺ, ὁ Μολλὰ Μουτῆς τοῦ ἄφησε ὑγεία. Σηκώθηκε ὁ Παπᾶ Δαμιανὸς ἔκλεισε τὰ μάτια τοῦ νεκροῦ, τοῦ σταύρωσε τὰ χέρια, τοῦ διάβασε τὸν κανόνα, τὸν φίλησε τρεῖς φορές τὸν ἔκλαψε λίγο κι ἔφυγε κρυφὰ ὅπως ἦρθε.

Τὸ πρωὶ οἱ Τοῦρκοι τὸν βρῆκαν πεθαμένο, κατάλαβαν τὴ δουλειὰ καὶ ἔνας γέρος Μολλάς εἶπε:

Ζάτι κι αβούρ ἰτι, σαλαβὰτ τα βέρμετι (Ἄλλωστε Ἄπιστος ἦταν, ἀπολογία δὲν ἔδωσε).

Ἐκάναν κι ἐκεῖνοι τὰ συνήθειά τους, τὸν ἔλουσαν, τὸν ἔβαλαν στὸ ταπούτ' ἐπάνω, τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαψαν.

Ὅλοι οἱ Ρωμιοὶ ἤξεραν τὸν τάφο του καὶ κάπου κάπου πήγαιναν κρυφὰ κι ἀνάβαν ἓνα κερί πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του. «Ἀέτς ἀπέθανεν ὁ ζαβαλῆς ὁ Μολλὰ Μουτῆς». (Πβ. σελ. 88).

Ἐκεῖνος πού δὲν ξέρει τὰ πάθη καὶ τὰ βάσανα πού τράβηξαν οἱ Τραπεζούντιοι ἀπὸ τὴν ὥρα πού κυριεύτηκε ὁ θρόνος τῆς ὠσπου καὶ ἦρθαν στὴν Ἐλλάδα, ἐκεῖνος ἂς μὴν πῆ πὼς ξέρει τὴν ἱστορία τῆς Ρωμιοσύνης. Καὶ ἄλλοῦ ὑπέφεραν οἱ Ρωμιοί, ἀλλὰ τῆς Τραπεζούντας ἦταν ἄλλο πράμα. Οἱ Τοῦρκοι ἔσφαζαν, σκότωναν, ρήμαζαν τὰ χωριά. Οἱ Ρωμιοὶ ἔφυγαν καὶ χώθηκαν στὰ δάση καὶ στὰ λαγκαδία καὶ στὰ «καταφύγια», ὅπως τὰ ἔλεγαν, καὶ κρύφτηκαν ὠσπου νὰ ἡσυχάσουν λίγο οἱ Τοῦρκοι. Πολλοὶ Ρωμιοὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος φοβοῦνταν νὰ μὴν τοὺς σφάζουν οἱ Τοῦρκοι, κι ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἤθελαν ν' ἀφήσουν τὰ σπίτια τους καὶ τὰ κτήματά τους. Τί νὰ κάνουν; Τούρκεψαν στὰ φανερά, ἀλλὰ στὰ κρυφὰ ἔμειναν Χριστιανοί. Φύλαξαν τὰ εἰκονίσματά τους καὶ κρυφὰ ἔκαναν τὴν προσευχή τους, κρυφὰ ἔφερναν παπάδες καὶ βαπτίζονταν, κρυφὰ στεφανώνονταν, καὶ στὰ φανερά ἦταν Τοῦρκοι, πήγαιναν στὸ τζαμι ὕβριζαν τοὺς Ρωμιούς καὶ τοὺς φοβέριζαν. «Θὰ σᾶς σφάζουμε!» Κι ὅποιοι τοὺς ἔβλεπαν, νόμιζαν ὅτι σκληρότεροι Τοῦρκοι ἀπ' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχουν. Τοὺς εἶπαν ντονμέδες, κι ἔγραψαν γι αὐτοὺς ἄσκημα λόγια. Αὐτοί, εἶπαν, ἦταν χειρότεροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Αὐτοὶ τυραννοῦσαν πολὺ τοὺς Ρωμιούς. Ἄλλοι πάλι εἶπαν. «Αὐτοὶ ἦταν δειλοί. Ὅταν εἶδαν τὰ ζόρια, γύρισαν τὸ φύλλο. Ἐγιναν Τοῦρκοι καὶ γλύτωσαν τὴ ζωὴ τους. Δὲν ἔβλεπαν τοὺς ἄλλους

Ρωμιούς πῶς σκοτώνονταν γιὰ τὴν πίστη τους, κι ἄλλοι πέρασαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι κι ἄλλοι ἀπὸ τὸ μολύβι, κι ἄλλοι γκρεμίστηκαν ἀπὸ τοὺς βράχους καὶ σκοτώθηκαν, ἀλλὰ τὸν Χριστὸ δὲν τὸν ἀρνήθηκαν. Αὐτοὶ ἀμέσως πάτησαν τὸ σταυρὸ καὶ πίστεψαν τὸν Μωάμεθ».

Δὲν εἶναι ὅμως ἔτσι. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλοὶ ἔγιναν σωστοὶ Τοῦρκοι καὶ πιὸ φανατικοὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Αὐτοὺς τοὺς ἔχουμε σβήσει ἀπὸ τὶς δέλτους τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γι' αὐτοὺς δὲν ἔχουμε νὰ ποῦμε τίποτα. Ἄλλὰ ὅλοι δὲ στάθηκαν ἀφιλότιμοι σὰν αὐτούς. Οἱ περισσότεροι στὰ κρυφὰ παρέμειναν Χριστιανοὶ — καὶ τί Χριστιανοί; Ἄπὸ μᾶς καλύτεροι. Αὐτοὶ τράβηξαν ταιλαιπωρίες καὶ βάσανα περισσότερα ἀπὸ τοὺς Ρωμιούς. Παρακάθονταν στὰ κρυφὰ συμβούλια τῶν Τούρκων κι ἔλεγαν μαζί τους. «Θὰ σκοτώσουμε τοὺς Ρωμιούς, θὰ σφάζουμε, θὰ ρημάξουμε!», καὶ κρυφὰ ἔστελναν εἰδήση στοὺς Χριστιανούς τί ἀπεφασίζονταν στὰ συμβουλιὰ τους. Πόσους Ρωμιούς γλύτωσαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι! Πέρασαν ἑκατὸ, διακόσια χρόνια καὶ κανεὶς δὲν ξέχασε τὸ Χριστό. Τὰ παιδιὰ μάθαιναν ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους νὰ εἶναι Χριστιανοὶ καὶ σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους τὴ μέρα Μεχμέτης καὶ Ἄλης καὶ τὸ βράδυ Γιάννης καὶ Κωσταντῖνος.

Ἐπίδοση στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Ν. Π. Ἀνδριώτη.

Ἰ. Ἀβραμάντη, Ἄπὸ τὴ ζωὴ τῶν κρυπτοχριστιανῶν τοῦ Πόντου. Ἡ Ναζλοῦ Ζουμουλίνα. Μακεδ. Ἡμερολ. 1951, σελ. 76-79.

Ἐτσι τὴν ἔλεγαν στὸ χωριὸ μου, Τσέτη τῆς Ἀργυρουπόλεως, μιὰ ζωντοχίρα: Ναζλοῦ Ζουμουλίνα. Ὁ ἄνδρας τῆς Ζούμολλας (=Οὐζούν Μολλάς), ἦταν μολλάς, δηλ. ἐφημέριος τῶν Τούρκων, καὶ λίγα χρόνια μετὰ τὸ γάμο της τὴν ἐγκατέλειψε στὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ μετανάστευσε στὴ Ρωσσία, γιὰ νὰ μὴ γυρίση πιά στὴν Τουρκία

Ἄν γιὰ ὅλο τὸν κόσμον ἡ εὑρεση ἐργασίας ἦταν ὁ μόνος λόγος ποὺ ὑπαγόρευε τὴν ἀνάγκη ἀποδημίας στὴν Κριμαία . . . γιὰ τὸ Ζούμολλα ὑπῆρχε καὶ ἄλλος λόγος σοβαρὸς, σοβαρώτατος, νὰ φύγη ἀπὸ τὸ χωριὸ του . . . , «Ὁλος ὁ κόσμος πρέσβευε μιὰ θρησκεία καὶ πίστευε σὲ μιὰ πίστη, μωαμεθανικὴ ἢ χριστιανικὴ. Ὁ Ζούμολλας ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ πιστεύῃ καὶ τὶς δυὸ θρησκείες συγχρόνως, τὴν πρώτη φανερά καὶ τὴ δεύτερη κρυφά. Καὶ ἀλλοίμονό του, ἂν ἡ πρώτη γνώριζε τὴν συνύπαρξή τῆς δευτέρας!

Ὅλοι εἶχαν ἓνα ὄνομα, Τούρκικο ἢ Χριστιανικό. Ὁ Ζούμολλας εἶχε δύο. Ἐνα τούρκικο ἐπισήμως γιὰ ὅλο τὸν κόσμον καὶ ἄλλο χριστιανικό, ἱεροκρυφίως καὶ μόνο γιὰ τοὺς ὁμοίους του καὶ τοὺς Χριστιανούς. Ἦταν δηλ. στὰ φανερά Τοῦρκος, χωρὶς οὔτε σταγόνα Τουρκικοῦ αἵματος νὰ τρέχη στὶς φλέβες του καὶ στὰ κρυφὰ Χριστιανός. Καὶ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, νάσαι καὶ

μολλάς, έφημέριος τῶν Τούρκων. Νά κάνη δηλ. τί; Νά κηρύττη τὸ μῖσος κατὰ παντός ἀπίστου, γκιαούρη, ὅπως τὸν διέτασσε τὸ Κοράνιο καὶ νά κηρύττη τὴν ἀγάπη, ὅπως τὸν συμβούλευε τὸ Εὐαγγέλιο. . . .

Πῶς ἦταν δυνατὸν αὐτὸς ὁ Χριστιανός, ὁ χριστιανικώτερος πολλῶν Χριστιανῶν, κάθε μέρα νά ἀρνεῖται τὸ Χριστὸ καὶ ὄχι μόνο τρεῖς φορές σὰν τὸν Πέτρο, ἀλλὰ ἐφ' ὄρου ζωῆς; Καὶ τὰ φαρμακερὰ σκώμματα τῶν Χριστιανῶν συγχωριανῶν του καὶ ἡ καταφρόνια; Γιατὶ οἱ τελευταῖοι, ὅσο κι ἂν ἤξεραν καλὰ ὅτι ὁ Ζούμολλας ἦταν ἕνας εἰλικρινῆς Χριστιανός καὶ ὅτι οἱ πρόγονοὶ του φαινομενικῶς μόνο καὶ ἀπὸ τὸ φόβο τῶν Ἰουδαίων ἀλλαξοπιστήσανε, ὡστόσο βαρέως ἔφεραν τὴν ἐμφάνισή του ἐπάνω ἀπὸ τὸ μινὰρὲ μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Μωάμεθ «Εἶς ὁ Θεὸς καὶ εἶς ὁ προφήτης του».

— Ἀνάθεμά σε, ἀφωρισμένε, ἀνάθεμά σε, σκυλόπιστε, μὲ τοὺς Τούρκους ἕνα ἔγινες, ἐψιθύριζαν ὄλοι, γέροι καὶ νέοι, ὅσες φορές τὸν ἄκουαν.

Αὐτὰ τὰ ξέρει ὁ Ζούμολλας, καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἀπόφασή του νά φύγη ἀπὸ τὴν Τουρκία ἦταν ὀριστικὴ καὶ ἀμετάκλητη. . . . Καὶ πράγματι λίγες μέρες μετὰ τὴν ἀποβίβασή του στὴ Γιάλτα ἀπετάξατο τῷ Μωάμεθ καὶ συνετάξατο ὀριστικῶς τῷ Χριστῷ, ὡς Ἑλλην Ἰωάννης Σεργιάδης. Ἐπειτα ὑπανδρεύθηκε Ἑλληνίδα καὶ ἐγκαταστάθηκε ὀριστικῶς στὴν κωμόπολη Τουρζούφ, ὅπου ἐπεδόθηκε στὴν καπνοκαλλιέργεια.

Καὶ ἡ γυναίκα του ἡ Ναζλού; Ὡ τὴν καημένη! Αὐτὴ ἔμεινε μόνη καὶ παντέρνημη στὸ χωριό, χωρὶς κανένα προστάτη. . . . Ζοῦσε μέσα σὲ χριστιανικὴ συνοικία καὶ μάλιστα γειτονιά μὲ τὸν παπᾶ. Μποροῦσε λοιπὸν κι αὐτὴ πότε - πότε νά ἐκτελῇ τὰ θρησκευτικὰ τῆς καθήκοντα ἀνενόχλητα, καὶ χωρὶς φόβο μήπως τὴν ἰδῇ κανεὶς ἄπιστος νά πηγαίνει στὴν ἐκκλησία τὰ Χριστοῦγεννα, τὴ Μεγ. Ἑβδομάδα καὶ τὸ Πάσχα, ὅποτε ὁ ἐκκλησιασμός γινόταν τὴ νύχτα. Καὶ ἡ τύχη τῆς αὐτῆ ἡ καλὴ τὴν συνώδευσε μέχρι τοῦ θανάτου τῆς. Ὅχι ὁμως μέχρι τοῦ τάφου.

Κάποια μέρα τοῦ καλοκαιριοῦ, ὅταν οἱ χωρικοὶ γύρισαν ἀπὸ τὰ χωρᾶφια τους τὸ μεσημέρι γιὰ νά ξεκουραθοῦνε, βρῆκαν τὴ Ναζλού πεθαμένη. . . Δὲ χάνουν καιρό. Προτοῦ μαθευθῆ ὁ θάνατός τῆς στὴν τουρκικὴ συνοικία, πρέπει νά τῆς γίνουν ὄλα, ὅ,τι ἀπαιτεῖται σὲ νεκρό, σύμφωνα μὲ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἐθιμοτυπία. Τὴ λούζουνε, τὴν τοποθετοῦνε κατὰ τὴν ἀνατολὴ καὶ καλοῦν τὸν παπᾶ, ὁ ὁποῖος τῆς ψέλνει τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία.

Ἐπειτα ἔρχονται καὶ οἱ Τούρκοι καὶ χωρὶς καμμιά διαδικασίαν τὴν τοποθετοῦνε στὸ φέρετρό τους γιὰ νά τὴν πᾶνε στὸ τουρκικὸ νεκροταφεῖο. Τὴ στιγμὴ ὁμως ἐκεῖνῃ μερικοὶ Χριστιανοί, οἱ ζωηρότεροι, ἄρχισαν νά φέρουν ἐμπόδια στοὺς Τούρκους γιὰ τὴν μεταφορὰ τοῦ νεκροῦ σὲ τούρκικο νεκροταφεῖο.

— Δὲν σᾶς ἐπιτρέπουμε αὐτὸ τὸ πράγμα, ἔλεγαν, γιατί ἡ Ναζλού δὲν ἦταν Τουρκάλα, ἀλλὰ Χριστιανή.

—'Εμεῖς καὶ ὁ νόμος μας τὴν ξέρουμε Τουρκάλα, ἀπαντοῦσαν οἱ Τοῦρκοι. Καὶ ἔτσι ἄρχισε διαμάχη γύρω ἀπὸ τὸ νεκρὸ τῆς Ναζλοῦς

'Επὶ τέλους ἓνας Χριστιανὸς ἔθεσε τέρμα στὴν ἑλληνοτουρκικὴ αὐτὴ διαμάχη. —Βρὲ γειτόνοι, λέει στοὺς Τούρκους. Θέλετε καὶ ἐπιμένετε τόσο πολὺ νὰ τὴν ἐνταφιάσετε στὸ δικό σας νεκροταφεῖο; Πάρτε τὴν. 'Εμεῖς προλάβουμε καὶ τῆς κάμαμε κάθε τι πού ἀπαιτεῖται σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμά μας καὶ τὴν θρησκεία μας. Τὴ λούσαμε καὶ τὴν ψάλαμε. Δὲν παραλείψαμε τίποτα ἀπολύτως. "Ὅλα, ὄλα τῆς τὰ κάμαμε. "Ὅσο γιὰ τὴν ταφή της, πᾶσα γῆ τάφος ἐστίν. Πάρτε τὴν.

'Ιω. 'Αβραμάντη, 'Απὸ τῆ ζωὴ τῶν Κλωστῶν (Κρυφοχριστιανῶν) τοῦ Πόντου. 'Η ὁμολογία πίστεως τοῦ Μουσταφᾶ. Μακεδ. 'Ημερολ. 1952, σελ. 29-32.

«'Ο Μουσταφᾶς, ὁ Μουσταφᾶς! Πάει κι ὁ Μουσταφᾶς νὰ κουπίζεται! (νὰ γονατίσει στὸ τζαμί). Τρέξτε, παιδιά, τρέξτε. Πάει κι ὁ μουσταφᾶς νὰ κουπίζεται...!».

Μὲ τίς φωνές αὐτές ὑποδεχόταν ἡ μαρίδα τοῦ χωριοῦ Τσίτης Χαλδίας ἓναν Κρυφοχριστιανό, τὸ Μουσταφᾶ, ὅσες φορές ὁ καημένος περνοῦσε ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ συνοικία συνοδεία ὀμίλου Τούρκων, γιὰ νὰ πάη στὸ τζαμί νὰ προσευχηθῆ.

'Η συνοικία πού κατοικοῦσε ἦταν χριστιανικὴ. Μόνος αὐτὸς μεταξύ εἴκοσι χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. 'Απὸ πότε καὶ πῶς βρέθηκε στὴν ἐρμαφρόδιτη αὐτὴ κατάσταση δὲν εἶναι γνωστό. "Ὅ,τι ἤξερε ἔλεγε ὁ κόσμος, καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ Τοῦρκοι, ἦταν τὸ ὅτι μέσα του δὲν διατηροῦσε οὔτε ἴχνος πίστεως πρὸς τὴν μωαμεθανικὴ θρησκεία. 'Ἦταν Χριστιανὸς ὡς τὸ κόκκαλο.

Οἱ Τοῦρκοι ὁμως τῆς γειτονικῆς συνοικίας, εἴκοσι καὶ αὐτοὶ οἰκογένειες, ἐξωμότες ὄλοι ἀπ' τὰ παλιὰ χρόνια, ἦταν πολὺ φανατικοί, ἀλλὰ καὶ θρασύδειλοι. Καὶ ἐν ταυτῷ ὑποχείριοι τῶν Χριστιανῶν.

Στὴ συνοικία τους δὲν εἶχαν τζαμί. Καὶ γι' αὐτὸ τίς Παρασκευὲς καὶ τὰ Μπαϊράμια πηγαιναν στὸ κεντρικὸ χωριὸ γιὰ ἐκτέλεση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων των. 'Εκεῖ ὑπῆρχε τὸ καθεδρικὸ τζαμί, καὶ μάλιστα μὲ μιναρέ... Στὸ καθεδρικὸ λοιπὸν αὐτὸ τζαμί σερνόταν κάθε φορὰ ἄθελά του ὁ Μουσταφᾶς. Πῶς μπορούσε ν' ἀντισταθῆ ἢ νὰ λείψη, καὶ μάλιστα ὅταν ἐπὶ τούτῳ ἀνέβαιναν στὴ συνοικία του οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸν ἐπαιρναν. Καὶ σὰν νὰ μὴν ἐφθανε αὐτό, ἔπρεπε σώνει καὶ καλά νὰ τὸν ἐκθέτουν στὰ ὄμματα τῶν Χριστιανῶν. Νὰ τὸν ἐξευτελίσουν. Δὲν ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ σκοποῦ τὸ δρομάκι πού ἔφερνε στὸ τζαμί συντομώτερα, παρακάμπτοντας τὴ χριστιανικὴ συνοικία. Καὶ οὔτε τοὺς ἔμελλε ἀν' ὁ σερνόμενος στὸ τζαμί Μουσταφᾶς ἐνδομύχως θὰ ἀπηύθυνε στὸν Προφήτη ὄχι εὐχές, ἀλλὰ βλασφημίες καὶ βρισιές. "Ἐκαναν τὴν παρέλασή τους θεαματικὰ διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς συνοικίας. Πομπὴ ἀπὸ καμμιὰ τριαν-

ταριά Τούρκους με τὸ Μουσταφᾶ στὸ μέσο καὶ με τὸ Σείχη τους, τὸ φανατικώτερο ἀπ' ὅλους, ποὺ ἀντὶ ἄσπρο σαρίκι ἔφερνε πράσινο ἐπὶ κεφαλῆς. Σὰν νὰ ἤθελαν νὰ λένε: «Ἰδέτε, Γκιαούρηδες, ἰδέτε τὸ Μουσταφᾶ. Δὲν εἶναι δικός σας. Δικός μας εἶναι, δικός μας».

Τραγικὴ ἡ θέση τοῦ Μουσταφᾶ. Δὲν τὸν ἔφθανε ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαπόμπευσή του· εἶχε νὰ κάνη καὶ με τὴ μαρίδα ἀπὸ τὰ χριστιανόπαιδα. Τέλειωσε ἡ πρώτη ὑποδοχὴ. Καὶ τώρα ἡ μαρίδα αὐτὴ ἐτέθη ἐν ἐπιφυλακῇ. Ὅπου καὶ νὰ ἴναι θὰ περάσῃ ὁ Μουσταφᾶς. Μάλιστα τὸν ἴδιο δρόμο θὰ ἀκολουθήσῃ καὶ πάλι ἡ πομπὴ στὴν ἐπιστροφή της θριαμβευτικώτατα. Ἡ ἴδια ὑποδοχὴ ἀναμένει καὶ τὴ φορὰ αὐτὴ τὸν καημένο Μουσταφᾶ: «Παιδιά, νάτος ὁ Μουσταφᾶς, ἐπῆγεν καὶ ἐκουπίεν, θὰ φωνάζουν ἀπὸ τὰ δώματα μέχρις ὅταν ἐξαφανιστῇ ἡ πομπή».

Κάποτε ὁμως τέλειωσαν τὰ δίσεχτα χρόνια τοῦ Μουσταφᾶ. Στις ἀρχές τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διέταξε νὰ ἐνεργηθῇ γενικὴ ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ. Εὐκαιρία μοναδικὴ νὰ ἀποσεῖσῃ ἀπὸ πάνω του αὐτὸ τὸ ἄγχος καὶ νὰ λυτρώσῃ τὴν ψυχὴ του ἀπὸ τὸν ἐφιάλτη ποὺ τὸν βασάνιζε ἀφότου γεννήθηκε. Νὰ ἐκδηλωθῇ. Νὰ ὁμολογήσῃ τὴ μόνη πίστη του, τὴ χριστιανικὴ. Νὰ σωθῇ καὶ αὐτός, νὰ σώσῃ καὶ τὴν οἰκογένειά του. Τὸ ἀπεφάσισε. Καὶ οἱ συχωριανοὶ του τὸν παρώτρυναν. Τοῦ ὀρκιστήκανε ὅτι δὲ θὰ τὸν ἐγκαταλείψουν. Θὰ τὸν προστάτευαν δι' ὅλων των τῶν μέσων. Καὶ ἰδοὺ ὁ Μουσταφᾶς μιὰ ἡμέρα ἐνώπιον τῆς ἀπογραφικῆς ἐπιτροπῆς. Πρόεδρος αὐτῆς ὁ Μεχμέτ ἐφέντης, ληξίαρχος στὴν ὑποδιοίκηση Τορουλλοῦ καὶ συχωριανός του. Πόσες φορὲς δὲν ἔκαναν μαζί τὸ ναμάζι στὸ τζαμί.

—Ἐλα μπροστά, Μουσταφᾶ, τοῦ λέει ὁ πρόεδρος. Ὁ Μουσταφᾶς σιωπᾶ.

—Ἐσένα λέω, βρὲ Μουσταφᾶ, ἐπαναλαμβάνει ὁ πρόεδρος.

Ὁ Μουσταφᾶς ἰχθύος ἀφωνότερος.

—Βρὲ Μουσταφᾶ, ἐσένα λέγω, δὲν ἀκοῦς, ξαναφώναξε ὁ πρόεδρος ἐν θυμῷ.

—Ἐμένα λέτε, ἀπάντησε τὴ φορὰ αὐτὴ ὁ Μουσταφᾶς, μ' ἔνα ὕφος ἐκπλήξεως. Ὁχι, κύριέ μου, λάθος κάνετε. Ἐμένα δὲ με λένε Μουσταφᾶ. Ἐγὼ ὀνομάζομαι Στέφανος.

—Ἀλήθεια λές; τοῦ λέει ὁ πρόεδρος.

—Μάλιστα, κύριε, ἐγὼ εἶμαι Χριστιανός, δὲν εἶμαι μωαμεθανός.

—Τότε ἠρέμησε κάπως τὸ πρόσωπο τοῦ προέδρου καὶ τοῦ ἐπρότεινε νὰ δηλώσῃ ἐλεύθερα πιά καὶ ἄνευ φόβου καὶ πάθους ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς ἂν εἶναι πράγματι Χριστιανός. Δὲν εἶναι ὀρθόν, εἶπε, νὰ κοροϊδεῦν κανεὶς τὴ θρησκεία. Ἡ Χριστιανός, Χριστιανός ἢ μωαμεθανός, μωαμεθανός.

Ὁ Μουσταφᾶς ὁμολόγησε τὴν πίστη του τὴν ἀληθινὴ καὶ ἀπεγράφῃ αὐτός μ' ὄλη τὴν οἰκογένειά του ὡς Χριστιανός ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Καὶ ποτὲ δὲν τὸν ἐνόηλε κανεὶς. Μὰ μήπως ἦταν καὶ εὐκολο;

Ἄλλ' ὅ,τι ἔγινε με τὸ Μουσταφᾶ δὲν ἔγινε καὶ με τὸν πεθερό του, τὸ Μολ-

λά Ρετζέπ, πού ἦταν κι αὐτὸς κλωστός . . . ἀπὸ ἄλλη ἐνορία. Καὶ μάλιστα ἱερωμένος, ἐφημέριος τῶν Τούρκων. Γέρος, ὅπως ἦταν, καὶ μὲ τὰ παιδιὰ του στὴ ξενιτιά (Ρωσία), δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐκδηλωθῆ. Παρέμεινε κλωστός. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμπόδιζε τὴν Ἀναστασία, τὴ γυναῖκα τοῦ Στεφάνου καὶ τὸν ἴδιο, νὰ ἐπισκέπτεται τοὺς γονεῖς τῆς τακτικώτατα. Πέταξε τὸ φερετζέ καὶ ντυμένη πιά σὲ Χριστιανὴ περνοῦσε διὰ μέσου τῆς τουρκικῆς συνοικίας θεαματικὰ καὶ θριαμβευτικὰ, σὰ ν᾿ἄλεγε στοὺς Τούρκους:

—Νικήσαμε. Ἡ κακία σας ἔμεινε.

Ἐπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια ὁ Μόλλὰ Ρετζέπης ἀπέθανε, καὶ ἡ οἰκογένειά του, ὅταν ἔγινε ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἐγκατεστάθη σ' ἓνα χωριὸ τῆς Α. Μακεδονίας.

Ἴω. Ἀβραμάντη, Ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν Κλωστῶν (Κρυφοχριστιανῶν) τοῦ Πόντου. Μακεδ. Ἡμερολόγ. 1953, σελ. 113-118.

Ἴδου τώρα ἓνα ἀπὸ τὰ πάμπολλα περιστατικὰ τοῦ βίου τῶν Κλωστῶν, πού, πράγματι ὅταν τὸ διαβάζῃ κανεὶς δὲν μπορεῖ παρά νὰ θαυμάζῃ τὸ δαιμόνιον τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν ἐφευρετικότητά της, τρανὸν παράδειγμα τῆς ζωτικότητος αὐτῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

—Πόσο τὸ φορτίο τὰ ξύλα, κιασίς;

—Πέντε γροσάκια, ἀφέντη μου, μονάχα πέντε.

—Πολλὰ δὲν εἶναι πέντε γρόσια, βρὲ καραμπάς;

—Ὅχι, ἀφέντη μου, ὄχι. Ἔρχομαι ἀπὸ μακρυνὸ δρόμο. Μιὰ μέρα ἔκανα νὰ τὰ κόψω καὶ ἄλλη μιὰ μέρα νὰ τὰ πωλήσω. Καὶ ἔπειτα τί παίρνεις μὲ πέντε γρόσια;

—Ἄϊντε νὰ σοῦ δώσω τρία γρόσια καὶ μὴ μιλάς. Νά, ἐδῶ ἀπὸ πίσω εἶναι τὸ σπίτι μου. Τράβα τὸ ζῶο σου.

—Νὰ χαρῆς τὰ νειάτα σου, ἀφέντη μου, κάμε τα τοῦλάχιστον τέσσερα γρόσια, γιὰ νὰ μπορέσω νὰ πάρω λίγο λάδι, σαποῦνι . . . Εἶμαι φτωχός, πολὺ φτωχός, καὶ ἔχω καὶ ἓνα τσοῦρμο παιδιά.

—Καλὰ, καλὰ, θὰ σοῦ δώσω αὐτὰ πού ζητᾶς. Τράβα τὸ ζῶο. Μὴ χασομερᾶς. Ἄς εἶναι γιὰ τοῦ μπαμπᾶ μου τὴ ψυχὴ.

Αὐτὸ τὸ παζάρεμα ἐλάμβανε χώραν στὴ Τραπεζοῦντα μπροστὰ ἀπὸ ἓνα τουρκικὸ συνοικιακὸ καφενεῖο ἓνα φθινοπωριάτικο πρωί. Ὁ πωλητῆς τῶν καυσοξύλων ἓνας παπᾶς ἀπὸ τὰ γειτονικὰ χωριά. Καὶ ὁ ἀγοραστής ἓνας Τούρκος μεεμούρης. Ἡμερὸς καὶ μὲ τὴν χριστιανικὴν πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν ζωγραφισμένην στὸ πρόσωπό του καὶ ὑποτακτικὸς μέχρι τελείας δουλοπρεπείας ὁ πρῶτος, στεκόταν ἀπὸ κάτω. Βλοσυρός, φανατισμένος καὶ αὐταρχι-

κός, ὁ δεύτερος, ρουφοῦσε νωχελῶς τὸν καφέ του καὶ φυσοῦσε τὸν ναρκιλέ ἔξω ἀπὸ τὸ καφενεῖο. Καὶ οἱ θαμῶνες τοῦ καφενεῖου, Τοῦρκοι ὄλοι, χοτζάδες, ἀγάδες, μεμεούριδες, παρακολουθοῦν καὶ αὐτοὶ τὴν σκηνή, ἄλλοι μὲ ἀδιαφορία καὶ ἄλλοι μὲ καταφανῆ εὐχαρίστηση, ρίχνοντας ἐρευνητικὰ βλέμματα πότε στὴ πελιδνὴ φυσιογνωμία τοῦ παπᾶ καὶ πότε στὴν ἀγριεμένη ὄψη τοῦ μεμεούρη. Ἄλλὰ στοὺς θαμῶνες ἦταν καὶ μερικοὶ ποὺ ἐνδομύχως ἀπεδοκίμαζαν τὴν βαναυσότητα τοῦ μεμεούρη καὶ αἰσθανότανε κάποια συμπόνοια πρὸς τὸν παπᾶ. Μάλιστα τέτοιοι φιλοδίκαιοι μουσουλμάνοι δὲν ἔλειψαν ποτὲ καὶ τίς πιὸ στυγνὲς περιόδους τῆς δουλείας. Καὶ ἡ ἐποχὴ μιὰ ἀπὸ τίς πολὺ γνωστές, ποὺ ὁ ραγιαῶς ἐνώπιον τοῦ οἰουδήποτε ἀγᾶ μόνο τὸ καταφατικὸ ΝΑΙ ἔπρεπε νὰ ξέρη, καὶ νὰ ἀγνοῇ ὀλότελα τὸ ἀρνητικὸ ΟΧΙ.

Ὡς τόσο τὸ παζάρεμα τελείωσε, καὶ σὲ λίγα λεπτὰ τῆς ὥρας ἰδοὺ μπροστὰ στὸ σπίτι τοῦ μεμεούρη ὁ παπᾶς καὶ ὁ ἀγοραστής. Σπίτι περιμαντρωμένο μὲ ὑψηλοὺς τοίχους καὶ μὲ πιὸ ψηλὴ αὐλόπορτα, γιὰ νὰ μὴ τυχὸν καὶ διεισδύσῃ στὸ ἄδυτο τοῦ χαρεμιοῦ τὸ πονηρὸ βλέμμα τοῦ ξένου.

Ὁ παπᾶς βιάζεται νὰ ξεφορτώσῃ ἐκεῖ ἔξω στὸ δρόμο, νὰ πάρῃ τὸ λογαριασμό του καὶ νὰ φύγῃ δρομαῖος, γιὰ νὰ μὴ ξαναντικρύσῃ ἐκεῖνο τὸ ἀγριοβλέμμα τοῦ Τοῦρκου. Θεέ μου, τοῦ Σατανᾶ, ποὺ «διαβόλου συνεργασία» συνάντησε πρωὶ πρωί.

Ἄλλὰ ποῦ νὰ ἔξερε ὁ κακομοίρης τί τὸν περίμενε ἐδῶ. Ἡ σκηνὴ τοῦ καφενεῖου εἶχε καὶ ἄλλῃ πράξη, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ παιχθῇ ἐδῶ.

— Ἀμ' τέτοιοι εἶστε ἐσεῖς ὄλοι οἱ Γκιαούρηδες. Δὲν τὰ λυπᾶστε τὰ ζῶα. Τὸ καημένο τὸ γαιδούρι ἀπὸ πότε ἔχει νὰ φάῃ. Νά κοντεῦει νὰ ψοφήσῃ. Γιατί δὲν τὸ τάϊσες, βρὲ καραμπάς; Δὲν φοβᾶσαι τὸ Θεό;

Γέμισε τὴ γειτονιά ἀπὸ φωνάρες ὁ μεμεούρης. Ὁ παπᾶς ἄναυδος δὲν ξέρει τί νὰ κάνῃ, τί νὰ πῇ.

— Βρὲ Μεμέτη, ἔ Μεμέτη, τρέξε φέρε λίγο κριθάρι καὶ ἄχυρο καὶ ρίξ' τα ἐδῶ τοῦ ζῶου νὰ φάγῃ. Ἄλλοιῶς θὰ ψοφήσῃ, φώναξε τὸ γιό του.

Ἡ αὐλόπορτα στὸ λεπτὸ ἀνοιξε διάπλατα γιὰ νὰ μπῇ τὸ ζῶο μὲ τὸ φορτίο. Ἀκολούθησε καὶ ὁ παπᾶς λέγοντας μέσα του πότε τὸ «Σταυρὲ βοήθει μοι», καὶ πότε τὸ «Πίσω μου σ' ἔχω, Σατανᾶ». Ἡ αὐλόπορτα τώρα ξανάκλεισε καὶ ὁ παπᾶς μὲ διάφορα τερτίπια ὄλο καὶ παρασύρεται στὸ βάθος τῆς αὐλῆς, πρὸς τὸ σαλόνι τοῦ σπιτιοῦ, σέρνοντας τὰ πόδια του καὶ νομίζοντας τὸν ἑαυτό του ὡς «ἀμνὸν ἀγόμενον ἐπὶ σφαγῆν».

Ἄλλὰ πῶς νὰ περιγράψῃ κανεὶς τὴν ἐκπληξή του, ὅταν περικυκλώθηκε ἀπὸ τὴ μητέρα, τὴ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια, καὶ τὸν ἴδιο τὸ μεμεούρη, νὰ πέφτουν ὄλοι στὰ γόνατα καὶ νὰ κατασπάζονται τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια του, καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ τριμμένο καὶ ρυπαρὸ ράσο του;

— Παπούλη μας, συχώρησέ μας. Παπούλη μας, εἴμαστε Χριστιανοὶ καὶ ἐμεῖς. Ἄλλὰ καὶ πόσα χρόνια εἴμαστε ἀκοινώτητοι, οἱ κακότεχοι. Καὶ τὰ

παιδιά μας, τὰ μισὰ ἀβάπτιστα. Ἴδου ἐκεῖ στοὺς βάθος, πίσω ἀπὸ τὸ κελλάρι τὸ εἰκονοστάσι μας μὲ τὸ Σταυρὸ καὶ μὲ τὴν ἀκοίμητη καντήλα.

Ὁ παπᾶς δὲν ἄργησε οὔτε λεπτὸ νὰ συνέλθῃ ἀπὸ τὴν τρομερὴ ἐκείνη ἐκπληξή. Κατάλαβε πὼς εἶχε νὰ κάμῃ μὲ Κλωστούς. Ἔγινε ἀπὸ τότε κίρβας, φίλος δηλ. τοῦ σπιτιοῦ καὶ ὁ προμηθευτὴς του σὲ καυσόξυλα, μαλλί, τυρί, βούτυρο καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔβγαζε τὸ χωριό του. Καὶ συνάμα ὁ προμηθευτὴς του τῆς πνευματικῆς τροφῆς, ποὺ ὅλη-ὅλη χωροῦσε μέσα στοὺς εὐχολόγιο, κρυμμένο κάτω ἀπὸ τὸ ράσο του. Οὔτε ἴχνος ὑποψίας στοὺς καφενεῖο καὶ στὴ γειτονιά. Τόσο πιστὸς ἦταν ὁ μεσεμῶρης στὴ θρησκεία τοῦ Προφήτου.

Παραλλαγή τοῦ προηγούμενου.

Ἀρχιμανδρίτου Ν. Βαφειῶδη, στὴν ἐφημ. «Κόσμος» 19-3-1960. (Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 42).

Ὁ φτωχὸς παπᾶς ἐνὸς μακρινοῦ χωριοῦ τοῦ Πόντου κατέβαζε συχνὰ στὴν πόλη τῆς περιφέρειας τοῦ ξύλα μὲ τὸ γαϊδουράκι του, νὰ τὰ πουλήσῃ. Μιὰ μέρα τὸν συναντήσανε στοὺς δρόμο δύο Τοῦρκοι· ἓνας γέρος καὶ ἓνας νέος. Τὸν χαιρετήσανε μὲ εὐγένεια καὶ μὲ μεγάλο σεβασμὸ καὶ τοῦ ἀγοράσανε ἐκεῖ ἐπὶ τόπου τὰ ξύλα. Τοῦ πληρώσανε καὶ παραπάνω ἀπὸ ὅσα τοὺς εἶχε ζητήσει, μὲ τὴ συμφωνία μονάχα νὰ πᾶνε μαζὶ πίσω στοὺς χωριὸ τους καὶ νὰ ξεφορτώσουν τὰ ξύλα.

Φτάσανε ἐκεῖ καὶ μπήκανε στὴν αὐλὴ ἐνὸς μεγάλου σπιτιοῦ. Κατεβάσανε τὰ ξύλα καὶ τὰ τοποθετήσανε σὲ μιὰ γωνιά τῆς αὐλῆς. Δέσανε τὸ ζῶο κάτω ἀπὸ ἓνα δένδρο καί, ἀφοῦ τοῦ δώσανε τροφή καὶ νερό, προσκαλέσανε τὸν παπᾶ νὰ μπη μέσα στοὺς σπῆτι, νὰ πλύνῃ τὰ χέρια του καὶ νὰ ξεκουραστῇ. Τὸν περάσανε στοὺς «μ ο υ σ α φ ἰ ρ ὀ ν τ ἄ», δωμάτιο τῶν ξένων· ἐκεῖ βγάλανε ἀπὸ τὰ κεφάλια τὰ φέσια καὶ τοῦ φιλήσανε μὲ σεβασμὸ τὸ χέρι. Σὲ λίγο μπήκανε καὶ οἱ δυὸ χανούμισες· ἡ πεθερὰ καὶ ἡ νύφη. Ἡ νύφη κρατοῦσε καὶ στὴν ἀγκυλιά της ἓνα νεογέννητο μωρό, ποὺ παρακάλεσε τὸν παπᾶ νὰ τῆς τὸ εὐλογῆσῃ. Τοῦ βάλανε πρόχειρο τραπέζι νὰ φάγῃ, ἐνῶ ἐν τῷ μεταξύ μαζεύτηκαν στοὺς σπῆτι καὶ ἀρκετοὶ συγχωριανοί, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά. Ὅλοι τοὺς φιλήσανε τὸ χέρι τοῦ παπᾶ καὶ κατόπιν καθήσανε γύρω-γύρω. Ἀρχίσανε νὰ μιλάνε ὄχι πιά τουρκικά, ἀλλὰ ἐλληνικά, στὴν ποντιακὴ διάλεκτο, καὶ οἱ περισσότερες κουβέντες ἦταν σχετικὲς μὲ τὸ Χριστό, τὴν Παναγία καὶ γενικὰ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία. Ὁ παπᾶς κατάλαβε πὼς εἶχε νὰ κάμῃ μὲ Κρυπτοχριστιανούς. Μέσ' τὴν κουβέντα τοῦ ἤλθε ἡ ἐμπνευση καὶ ἔκανε τὸ σταυρὸ του· στὴ στιγμή τοὺς εἶδε ὅλους ἀδίσταχτα νὰ σταυροκοπηθοῦν μὲ μεγάλη εὐλάβεια. Κι ἔτσι φανερωθήκανε καθαρὰ, καὶ τότε τὸν παρακάλεσαν πιά νὰ βαφτίσῃ τὸ μωρό,

γιατί δὲν εἶχαν δικό τους παπᾶ. Τοὺς βρίσκονταν μονάχα μερικά ἐκκλησιαστικά σκεύη καὶ ἱερὰ ἄμφια, καταχωνιασμένα βαθιὰ μέσα σὲ κρυφές ἀποθήκες. Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος, ὅπως φάνηκε, πού οἱ δυὸ Τοῦρκοι εἶχαν ἀγοράσει ἀπὸ τὸν παπᾶ στὴ μέση τοῦ δρόμου τὰ ξύλα του· νὰ τὸν φέρουν μὲ τρόπο στὸ σπίτι, γιὰ νὰ τοὺς βαφτίσῃ τὸ μωρό. Ἐτοιμαστήκανε ὅλα καὶ σὲ λίγο στήσανε στὴ μέση τοῦ «μουσαφὶρ ὄντᾶ» ἓνα καζάνι γιὰ κολυμπήθρα. Καὶ ὅταν ὁ παπᾶς φόρεσε τὰ ἄμφια πού τοῦ φέρανε κι ἔβαλε «εὐλογητός», σηκωθήκανε ὅλοι, σταυροκοπηθήκανε καὶ παραμείνανε ὄρθιοι μὲ κατάνυξη. Ἄμα τελείωσε τὸ μυστήριο, ἔφυγε κι ὁ μέγας καημὸς τῶν γονιῶν τοῦ μωροῦ καὶ τῶν συγγενῶν του, πού μπόρεσαν νὰ τὸ βαφτίσουν κανονικά καὶ νὰ τὸ κάνουν ἐπίσημα Χριστιανό.

Γι' αὐτὸν τὸν παπᾶ, πού πουλοῦσε ξύλα καὶ τὸν πῆραν Κρυπτοχριστιανοὶ νὰ τοὺς τελέσῃ μυστήριο, φαίνεται πὼς ὑπῆρχε κάποια παράδοση γενικὰ στὸν Πόντο. Ἐνα ἀνάλογο περιστατικὸ ἀναφέρεται καὶ σὲ δελτίο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν: Ὁ παπᾶς ἦταν ἀπὸ τὸ Καρλοῦκ τῆς Τραπεζούντας καὶ ὁ Κρυπτοχριστιανὸς Τραπεζούντιος. Τοῦ συμπεριφέρθηκε μάλιστα ἐξωτερικὰ μὲ ἄγριο τρόπο τοῦ παπᾶ καὶ μὲ βρισιές, γιὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς Τούρκους. Ἀκόμη γιὰ τὸ ἴδιο αὐτὸ ἀκριβῶς περιστατικὸ, τοῦ παπᾶ πού πουλοῦσε ξύλα ἀπὸ τὸ Καρλοῦκ καὶ τὸν παρέσυρε μὲ φαινομενικὴ ἀγριάδα ἕνας μπέης στὴν Τραπεζούντα καὶ τὸν πῆγε σπίτι του, ὅπου μέσα σ' ἓνα κρυφὸ ντουλάπι ὑπῆρχε ὀλόκληρο παρεκκλήσι μὲ εἰκόνες, καντήλια κ.τ.τ. (βλ. καὶ Μιχ. Μεταλλεῖδη, Ἐκτὸς τῆ ζωῆ τῶν Κλωστῶν, Μιὰ μικρὴ ἱστορία, στὸ περιοδικὸ Ποντιακὰ Φύλλα, τεῦχ. (1937), σελ. 196-197).

Ι. Ἀβραμάντη, Ἐκτὸς τῆ ζωῆ τῶν «Κλωστῶν» (Κρυφοχριστιανῶν). Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1954, σελ. 283-287.

Ἡ φωνὴ καὶ ἡ δύναμη τοῦ ὑποσυνειδήτου.

Τοὺς Τούρκους τοῦ χωριοῦ μου τίποτε δὲν τοὺς χῶριζε ἀπὸ τοὺς Ρωμιοὺς, εἰμὴ μόνον ἡ θρησκεία. Τὰ ἤθη καὶ ἔθιμά των ἦταν ἑλληνικά. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ γλῶσσα τῆς συναλλαγῆς ἦταν κατὰ κανόνα ἡ ἑλληνικὴ. Περὶ τούτου ἄλλωστε σαφῶς ὁμιλεῖ ἡ παράδοση. Τὴν ἐποχὴ, λέει, πού «διὰ π υ ρ ὸ ς κ α ἰ σ ἰ δ ῆ ρ ο υ» ἐνηργεῖτο ἀνελέητα ἡ ὁμαδικὴ ἐξιslάμιση ὀλοκλήρων χωριῶν στὸν Πόντον, οἱ πολυμήχανοι Ρωμιοὶ τοῦ χωριοῦ πῆραν ἀπὸ κοινοῦ τὴν τραγικὴ ἀπόφαση νὰ κάμουν τὴν ἐξῆς θυσία: Νὰ ἀλλαξοπιστήσουν οἱ λίγοι, γιὰ νὰ σώσουν τοὺς πολλοὺς. Ὡστόσο δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τοῦ θρησκευματος στὴν ἀρχὴ εἶχε εἰκονικὸ χαρακτήρα. Ἐγιναν δηλ., ἔ ξ α γ ο ρ α ζ ὀ μ ε ν ο ἰ τ ὸ ν κ α ἰ ρ ὀ, οἱ λίγοι ἐκεῖνοι «κ λ ω σ τ ο ἰ», «δ ἰ π ἰ σ τ ο ἰ».

Και έτσι οι δύστυχοι ζούσαν πάντα με την κρυφή ελπίδα, πώς δὲν θὰ ἀργήσῃ τὸ ξημέρωμα τῆς κατασκότεινης ἐκείνης νύχτας τῆς δουλείας, γιὰ νὰ ξαναγίνουν Χριστιανοὶ φανεροί.

Περνοῦσαν ὅμως χρόνοι καὶ καιροὶ καὶ ἡ πολυπόθητη ἐκείνη ὥρα «ἀργεὶε νάρθη». Ἐνῶ ἡ συνύπαρξή καὶ συμβίωσή σ' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενο δύο θρησκευμάτων ἀντιθέτων, τοῦ Νόμου τῆς βίας καὶ τοῦ Νόμου τῆς Ἀγάπης, ἀπόβαινε ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ δυσκολοκατόρθωτη καὶ ἐπικίνδυνη. Ὡσπου κάποτε ἀναγκαστικῶς χωρίσανε. Καὶ τὸ μὲν ἓνα θρησκευμα, τὸ ἐπισήμιο, κατέλαβε δλόκληρο τὸν χῶρο τῆς συνειδήσεως, τὸ ἄλλο, τὸ ὑποδίων, ἀποσύρθηκε καὶ κρύφτηκε στὸ ὑποσυνειδητό.

Ἡ εἰκονικότης τῆς ἀλλαξοπιστίας μετετρέπη σὲ πραγματικότητα γιὰ τοὺς περισσότερους Τούρκους. Καὶ μόνον λίγοὶ συνέχισαν μὲ θαυμάσια ἐγκαρτέρηση τὸν ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνα, μέχρις ὅτου εἶδον τὸ σωτήριο φῶς τῆς ἐλευθερίας, οἱ «κλωστοί».

Καὶ ὅμως ὁ σκοπὸς τῆς πρωτότυπης καὶ ἀναγκαστικῆς ἀποφάσεως τῶν προγόνων τῶν ἔμεινε μέχρι τέλους σεβαστὸς καὶ ἀναλλοίωτος.

Τοῦρκοι, Χριστιανοὶ καὶ Κρυφοχριστιανοί, ζοῦσαν ὅλα τὰ χρόνια σὰν ἀδέρφια ἀρμονικώτατα. Τί καὶ ἂν οἱ πρῶτοι λάτρευαν τὸν Ἐναν καὶ ἀληθινὸν Θεὸν στὸ τζαμί, οἱ δεῦτεροὶ στὴν ἐκκλησία καὶ οἱ τρίτοι καὶ στὰ δύο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι κατὰ βάθος διατηροῦσαν τὸν θρησκευτικὸ φανατισμὸ τους καὶ τὴν προσήλωσή των πρὸς τὴν θρησκεία των καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ. Καὶ προπαντὸς οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Κρυπτοχριστιανοί, γιὰτὶ μὲ τὴ θρησκεία τους ἦταν συνυφασμένη αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ των ὑπόστασις. Πάντοτε ὅμως χωρὶς τίς μοιραῖες καὶ πολλάκις ἀναπόφευκτες ἐχθρικές ἐκδηλώσεις μισαλλοδοξίας. Ἀπεναντίας, τὸ πνεῦμα τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως καὶ τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ οὐδὲν ἔλειψε ποτέ, ὑπέροχα δείγματα τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν τὰ κάτωθι ἀνέκδοτα:

Στις ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνος οἱ Χριστιανοὶ τοῦ χωριοῦ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ ἐκκλησία μεγαλύτερη. Δὲν εἶχαν ὅμως τὸ σχετικὸ φερμάνι καὶ περιμέναν. Ὡσπου μιὰ μέρα στὴν Ἀργυρούπολη ἔφθασε ἀπὸ τὴν Πόλὴ ὠρισμένος ἀριθμὸς φερμανίων. Ἡ ζήτησις ὅμως ἦταν μεγάλη καὶ τὰ γύρω χωριά ἔσπευδαν νὰ ἐφοδιαστοῦνε πρῶτα ἀπ' τὰ ἄλλα τὰ ἀπομεμακρυσμένα.

Τὴν εἶδησι τὴν ἔμαθε καὶ ὁ γέρο - Μολλά Χασάν τοῦ χωριοῦ, ποὺ βρέθηκε ἐκεῖ γιὰ ἀτομικές του ὑποθέσεις. Καὶ ἀμέσως παρατᾶ ὅλα καὶ σπεύδει νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς συγχωριανούς του πεζοπορώντας ὅλη τὴ νύκτα, γιὰ νὰ φτάσῃ μὲ τὴ χαραυγὴ στὸ χωριό. Ἐτσι στὴν ἀνεξιθρησκεία τοῦ Μολλά Χασάν ὀφείλεται ἡ ἀνέγερσις τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ τοῦ χωριοῦ στὰ 1723 καὶ δύο ἄλλων ἀκόμα σὲ ἄλλα χωριά μὲ τὸ ἴδιο φερμάνι.

Στις ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνος ἓνας ἀπὸ τοὺς διασήμους ἀρχιμεταλλουργοὺς τοῦ χωριοῦ στολίζει τὸ τζαμί μὲ μιναρὲ δι' ἰδίων του ἐξόδων.

Λέγουν ὅτι στὴ γενναία αὐτὴ πράξις ὤθησε τὸν ἀρχιμεταλλουργὸ κάποιον

ύστεροβουλία, για να του χορηγηθῆ δηλ. ἄδεια ἀνεγέρσεως ναοῦ στήν ἐνορία του δι' ἰδίων πάλιν ἐξόδων.

Ἐμεῖς δὲν δυσκολευόμαστε να πιστέψωμεν, ὅτι ἄνθρωποι σάν τὸν Μολλά Χασάν δὲν ἔλειπαν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη παράταξη τῶν Ρωμιῶν.

Κατὰ τὶς περιοδεῖς τοῦ Μητροπολίτου καὶ τοῦ Μουφτῆ οἱ ἐπισκέψεις καὶ ἀντεπισκέψεις γινόντανε πάντοτε μετὰ τοῦ ἀπαιτουμένου σεβασμοῦ πρὸς ὑψηλὰ καὶ ἱερωμένα πρόσωπα. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ εὐλάβεια ἐνὸς Μουφτῆ πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Θρησκεία. Μιλώντας σὲ κύκλο Χριστιανῶν καὶ Τούρκων περὶ Χριστοῦ τὸν ἀποκαλοῦσε πάντοτε «Ἰησοῦς Ἐφένδημης» (ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς) καὶ ὄχι «Ἰησοῦς Ἐφενδηνίς» (ὁ Κύριος ὑμῶν). Τὸ τοιοῦτον ἐξένιζε τὸν ἀμόρφωτο Μολλά τοῦ χωριοῦ.

Μπαίνοντας πάλι σὲ ἐκκλησίαις ἔβγαζε πάντοτε ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τὰ παπούτσια του κατὰ τὴ συνήθεια ποὺ μπαίνανε οἱ Τούρκοι στὸ τζαμί. Βλέποντας αὐτὸ ὁ ἀμόρφωτος Μολλάς κάποτε ἔδειξε τὴ δυσφορία του, σκυθρωπάζων. Ὁ Μουφτῆς τὸ ἀντελήφθηκε καὶ τοῦ παρετήρησε:

—Χότζα, τοῦ λέει, να μὴ σοῦ κακοφαίνεται. Καὶ ἐδῶ ὁ τόπος εἶναι οἷκος προσευχῆς.

Μὲ λίγα λόγια ποτὲ ἡ διαφορὰ τοῦ θρησκευέματος δὲν στάθηκε ἐμπόδιο στὴ διατήρηση τῶν κοινῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τὴν καλλιέργεια ἀγαθῶν καὶ ἀδελφικῶν σχέσεων. Ποτὲ Τούρκος τοῦ χωριοῦ δὲν τάχθηκε ἀλληλέγγυος μὲ ὁμόθρησκό του ξένο κατὰ τοῦ συγχωριανοῦ του Χριστιανοῦ. Καὶ ποτὲ δὲν ἔγινε διάκριση οὔτε στοὺς γάμους, οὔτε στοὺς χοροὺς καὶ τὰ γλέντια.

Ἡ χαρὰ καὶ τῶν δύο στοιχείων ἦταν κοινὴ καὶ ἀνυπόκριτη. Ὅπως κοινὴ καὶ εἰλικρινὴς ἦταν ἡ λύπη στοὺς θανάτους. Ὁ φερετζὲς ἦταν ἄγνωστος. Ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς τιμῆς καὶ περιουσίας ἀπόλυτος. Καὶ στὴ διοίκηση τῶν κοινοτικῶν ὁ κομματισμὸς θρησκευτικῆς ἀποχρώσεως ἀνύπαρκτος. Ἐτσι ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ κυλοῦσε ἡ ζωὴ στὸ εὐλογημένον ἐκεῖνο χωριὸ τὴν Τζίτη, τὴ Δημητσάνα τῆς Ἀργυροπόλεως, μεταξύ τῶν ἑκατὸν εἴκοσι χριστιανικῶν δέκα κρυφοχριστιανικῶν καὶ πενήντα τουρκικῶν οἰκογενειῶν αὐτοῦ.

Μονάχα ἓνα συγκλονιστικὸν καὶ συνταρακτικὸν συμβάν, ποὺ ἔλαβε χώραν στὸ χωριὸ περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐπροκάλεσε κάπως μιὰ ἔντονη ἐκδήλωση φανατισμοῦ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ὡστόσο τὸ συμβάν αὐτὸ δὲν εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τοὺς Χριστιανούς. Ἦταν καθαρῶς οἰκογενειακὴ ὑπόθεση τῶν Τούρκων. Ἦρως τοῦ συμβάντος ὁ Τούρκος Χασάν, γυιὸς Δερβίση. Καὶ αἰτία ἡ βίαιη σύγκρουση ὑποσυνειδήτου καὶ συνειδήσεως, ποὺ τὴν προκάλεσε ἓνα θαῦμα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ὁ Χασάν ἔκαμε τὸν ἀγωγιάτη. Μιὰ φορὰ στὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία, ὅπου οἱ Χριστιανοὶ συγχωριανοὶ του ἀρχιμεταλλουργοὶ βρισκότανε στὶς δόξες των, ἐνῶ ἀνέβαινε στὸ χωριὸ ἀπὸ μιὰ φοβερὴ κακοτοπιὰ μὲ τὰ τρία του ἄλογα, (ἓνα ἄλογο) ἔπεσε καὶ ἄρχισε νὰ κατακυλιᾶ πρὸς τὸ

βάραθρο. Μή μπορώντας ὁ Χασάν νὰ τοῦ παράσχη ἄμεση βοήθεια καὶ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν πατροπαράδοτη συνήθεια τῶν Χριστιανῶν, νὰ ἐπικαλοῦνται ἐν ὄρα κινδύνου τοὺς ἁγίους των, ἐπεκαλέσθη καὶ αὐτός, σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴ συνείδησή του, τὸ τζαμί, φωνάζοντας. «Τζαμή, τζαμή, πρόφτασον»! Ὅταν ὁμως εἶδε, πὼς ἡ ἐπίκλησή του δὲν ἔφερε ἀποτέλεσμα, καὶ τὸ ζῶο κόντευε νὰ πέση στὸ βάραθρο, ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς τὸ ἀπέναντι ἐξωκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σὰν νὰ ἄκουσε τὴ φωνὴ καὶ ἐπιταγὴ τοῦ ὑποσυνειδήτου του καὶ φώναξε. «Ἄι Γέρ, ἀγλήγορε, πρόφτασον». («Ἄγιε Γεώργιε, γοργόφτερε, πρόφτασε»). Καὶ τὸ ζῶο ἀμέσως σταμάτησε στὸ χεῖλος τοῦ βάραθρου! Αὐτὸ ἦταν. Ὁ Χασάν ὑπέστη σφοδρότατον ψυχικὸν κλονισμόν. Ἀσφαλῶς εἶχαν συγκρουσθῆ μέσα του ἀποτόμως τὸ ὑποσυνειδήτον καὶ ἡ συνείδηση καὶ ὑπερίσχυσε τὸ πρῶτο. Καὶ τὴν ἴδια στιγμή, ἀφοῦ πρῶτα ἔψαλε τὰ ἐξ ἀμάξης κατὰ τῆς τζαμῆς, ἔλαβε τὴν ἀμετάκλητη καὶ ἀκλόνητη ἀπόφαση νὰ γίνῃ Χριστιανός. Καὶ ὠρίσθηκε, τὴν ἀπόφασή του αὐτὴ νὰ μὴ τὴν κρατᾶ μυστική, ἀλλὰ νὰ τὴν διακηρύξῃ δημοσίᾳ καὶ πανηγυρικῶς μόλις φθάσῃ στὸ χωριὸ καὶ νὰ τὴν ἐκτελέσῃ ἀμέσως.

Ὁ κόσμος στὴν ἀρχὴ τὸν πῆρε γιὰ τρελλὸ καὶ μ' ὅλο του τὸ δίκαιο. Σ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, γύρω ἀπὸ τὸ 1850, πὼς ἦταν δυνατὸ Τοῦρκος νὰ δηλώσῃ, κατὰ ἓνα τρόπο τόσο ἀπροσχημάτιστο καὶ προκλητικὸ, πὼς θ' ἀλλαξοπιστήσῃ; Πότε καὶ ποῦ ἀκούστηκε μιὰ τόσο θρασεῖα καὶ ἐξωφρενικὴ ὕβρις κατὰ τοῦ Ἰσλάμ καὶ δὲν τιμωρήθηκε ἀμειλίκτως; Καὶ ἂν γενικᾶ οἱ Τοῦρκοι τὴν ἀλλαξοπιστία ἐνὸς Χριστιανοῦ πανηγύριζαν σὰν κοσμοϊστορικὸν γεγονός, πὼς μπορούσαν νὰ μείνουν ἀδιάφοροι καὶ ἀφανάτιστοι γιὰ τὴν ἀπώλεια ἐνὸς πιστοῦ;

Ὅταν ὁμως ἔμαθαν ὑπὸ ποῖες συνθῆκες ἐπῆλθε ἡ ψυχικὴ μετάπτωση τοῦ Χασάν, τότε ἐπέισθησαν, ὅτι ποσῶς δὲν ἐπρόκειτο περὶ τρελλοῦ. Γιατί, ἂν οἱ Χριστιανοὶ τιμοῦν τὸν Ἅγιο Γεώργιο ὡς τὸν περισσότερο θαυματουργὸ καὶ ὑπερασπιστὴ τῶν πτωχῶν καὶ τῶν σκλάβων, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐξαιρετικῶς γιὰ τὸν Μεγαλομάρτυρα αὐτόν, τὸν «Χουτούρ Ἐλιάς», ὅπως τὸν ἀποκαλοῦνε, τρέφουν ἰδιαίτερο σεβασμὸ καὶ εὐλάβεια.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀρχίζει τὸ μαρτύριο τοῦ Χασάν.

Ἡ διαδικασία σὲ παρόμοιες περιστάσεις εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἀπὸ τὸν Ἄννα στὸν Καϊάφα, στὸν Πιλάτο, στὸ Γολγοθᾶ . . .

Ἀπὸ τὸν Μολλά - Ἰμπραχίμ, ἀδελφὸ τοῦ Χασάν, λοιπὸν στὸν Μουφτῆ, στὸν Καδῆ, στὸν Καϊμακάμη . . . Καὶ τὰ ἐνδεδειγμένα φρικαλέα μέτρα γνωστότατα. Δὲν ὑπάρχει λόγος οὔτε νὰ τὰ κατονομάσουμε, οὔτε νὰ τὰ ἀπαριθμήσουμε. Ἀναφέρουμε μονάχα δύο τὰ σοβαρώτερα, γιὰ τὴν κάποια πρωτοτυπία των. Τὸν κρέμασαν κατακέφαλα ὦρες πολλὰ ἀπὸ ἓναν ἀβυσσαλέο καταράκτη. Τὸ ἴδιο ἐπανελάβαν ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἡμέρες καὶ στὴ γέφυρα τῆς

Ἐνδράσσης, μὲ τὸ κεφάλι πάνω ἀπὸ τὸ ὄρμητικὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, πού κυλοῦσε μὲ δαιμονιώδη ρόχθο.

Κανένα ὅμως βασανιστήριον δὲν στάθηκε ἱκανὸ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασή του, ὅσο σκληρὸ καὶ ἀποτρόπαιο κι' ἂν ἦταν. Ἔμεινε ἀπτόητος καὶ ἀκαμπτος· καὶ σὲ κάθε ἐπιμονὴ τῶν βασανιστῶν του νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν ἀπαντοῦσε μὲ σταθερότητα: «Σᾶς εἶπα καὶ σᾶς ἐπαναλαμβάνω: Εἶμαι Χριστιανός. Βὲρ σελάμ». Ἐν τέλει τὸν ἐνέκλεισαν στὶς φυλακὲς τῆς Ἀργυρουπόλεως ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐπρόκειτο ἔπειτα ἀπὸ λίγο καιρὸ νὰ ἐξέλθῃ νικητῆς.

Σὲ θαῦμα ὀφείλεται ἡ ἐπάνοδός του στὴν πατρίδα θρησκεία ἔπειτα ἀπὸ διακοσίων ἐτῶν ἐκλειψῆ αὐτῆς. Σὲ θαῦμα ὀφείλεται καὶ ἡ τελικὴ στερέωση τῆς πίστεώς του. Λέγεται, ὅτι μέσα στὴ φυλακὴ ἔβλεπαν οἱ δεσμοφύλακες τὸ σῶμα του μὲ κάποια φωτογένεια, λὲς καὶ ἀκτινοβολοῦσε. Καὶ αὐτὸ τὸν ἔσωσε. Γιατὶ εἶδαν οἱ Τοῦρκοι, πὼς κάτι τὸ ὑπερφυσικὸ συνέβαινε μὲ αὐτόν.

Κατόπιν τούτου ὁ Χασὰν ἐβαπτίσθη καὶ ἔλαβε τὸ ὄνομα Χαράλαμπος. Καὶ γιὰ νὰ ἐξιδανικεύσῃ τὴν πίστη του, ἐπῆγε στὸν Πανάγιον Τάφο καὶ γύρισε χατζῆς.

Μὲ τὸν τελικὸ θρίαμβο τοῦ τέως Χασὰν καὶ νῦν Χατζηχαράλαμπου ἀτόνησε ὀλότελα ἡ ἐξέλιπε καὶ ὁ ἐφήμερα ἐκδηλωθεὶς φανατισμὸς τῶν Τούρκων. Πολλοὶ μάλιστα τὸν θεωροῦσαν τεχνητόν. Γιατὶ διαφορετικὴ στάση των μπροστὰ σ' ἓνα τόσο σοβαρὸ σκάνδαλο συμπατριώτου των θὰ τοὺς ἐξέθετε ἀσφαλῶς στὰ ὄμματα τῶν ξένων, τῆς Διοικητικῆς καὶ Θρησκευτικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ὀπωσδήποτε θὰ ἐπελαμβάνετο τῆς ὑποθέσεως.

Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ κυλοῦσε πάλι ὅπως καὶ πρῶτα. Καὶ ὁ νεοφώτιστός μας δὲν ἦταν καθόλου ἀμέτοχος αὐτῆς. Μάλιστα πολλὰ φορὲς διηγόταν μὲ ἀνέκφραστη εὐχαρίστηση τὰ τοῦ μαρτυρίου του.

II. Μελανοφρόδη, "Ενας Ἅγιος πού τὸν διεκδικοῦσαν Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι. Ποντιακὴ Ἔστια 14 (1963), σελ. 7133-7134.

Ἡ Ματσερά ἦτο μικτὸ χωριὸ τοῦ Ντορούλ, ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Χαλδίας, μὲ 40 ἑλληνικὰς οἰκογενεῖας καὶ 30 τουρκικὰς. Πιστεύεται ὅτι ἀπωκίσθη κατὰ τὸν διωγμὸν τῶν Ἑλλήνων ἐκ Τραπεζοῦντος (1680) ἀπὸ τὸ χωριὸν Ματσερά, πλησίον τῶν Πλατάνων. Ὑπῆρχε καὶ Ματσερά εἰς τὸν Καύκασον πλησίον τοῦ Σοχοῦμ.

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Ματσεράς τοῦ Ντορούλ ἦσαν Ἕλληνες ἐξισλαμισθέντες βιαίως.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ματσεράς, ἔξυπνοι, φιλόμουσοι καὶ προοδευτικοί, διεκρίθησαν ὡς καλοὶ κτίσται καὶ ἔμποροι. Ὁ κάτοικος: ὁ Ματσερέτες - ἡ Ματσερέτσα - τὸ Ματσερέτ'κον (παιδίον).

Διατηροῦσαν σχολεῖον καὶ ἐκκλησίαν. Στὴν Ἑλλάδα οἱ Ματσερέται ἔχουν ἐγκατασταθῆ σὲ διάφορα σημεῖα, κυρίως εἰς Ἑορδαίαν, στὸ χωριὸ Ἄρ-
 δασσα, καὶ ἄλλοι στὰς Ἀθήνας.

Οἱ Τοῦρκοι, ὡς εἶπαμε ἀνωτέρω, ἦσαν Ἕλληνες ἐξισλαμισθέντες βιαίως, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπῆρχαν καὶ «κρυφοὶ» (Κρυπτοχριστιανοί). Ἐνας δὲ ἀπὸ αὐ-
 τοὺς ἦτο καὶ ὁ Βασίλειος, γνωστὸς στοὺς Τούρκους ὡς Καρατζᾶς, ἴσως μὲ τὸ
 ἐπίθετο πού ἔφερεν ὅταν ἤλθεν ἐκ Τραπεζοῦντος. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία
 ὅτι ἐσυγγένευε μὲ τὴν γνωστὴν ἀριστοκρατικὴν οἰκογένειαν τῶν Καρατζᾶδων.

Διηγοῦνται οἱ Ματσερέται ὅτι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Βασίλειος μὴ ἀ-
 νεχόμενος νὰ ἴδῃ τοὺς ἄλλους δύο ἀδελφούς του βασιανιζομένους καὶ ταλαιπω-
 ρούμενους ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀπεφάσισεν, ἐν γνώσει των, ν' ἀλλαξοπιστήσῃ
 φανερά, διὰ νὰ τοὺς γλυτώσῃ ἀπὸ τὸ μαρτύριον, ἐνῶ κρυφὰ παρέμεινε πιστὸς
 στὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του.

Ἐζῆσε, λοιπόν, ὡς μουσουλμάνος χότζας θεοφοβούμενος, ἐνάρετος, εὐ-
 σεβής, φίλος πρὸς ὄλους καὶ βοηθῶν τοὺς πτωχοὺς ὅσο ἐπέτρεπαν τὰ μέσα
 του, καὶ κρυφίως δὲν παρέλειπε νὰ φανῆ χρήσιμος εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς του. Οἱ
 Τοῦρκοι ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων τὸν σεβάσμιον χότζαν, ταῦτοχρόνως δὲ οἱ Ἕλ-
 ληνες τὸν ἐξετίμων καὶ ἠύλαβοῦντο ὡς πιστὸν Χριστιανόν. Ὁ Βασίλειος πα-
 ρέμεινεν ἄγαμος.

Ὅταν ἀπέθανε, ἐτάφη, φυσικά, πλησίον εἰς τὰ τουρκικὰ μνήματα. Οἱ
 Τοῦρκοι τὸν ἐθεώρησαν ὡς ἅγιον (σεῖχ) καὶ τὸ μνήμα του ἐθεώρουν ὡς ζιαρέτ
 (ἀγίασμα). Οἱ ἄρρωστοι Τοῦρκοι καὶ ἰδίως αἱ Τούρκισσαι ἤρχοντο καὶ ἐκυ-
 λίντο ἐπάνω στὸ μνήμα του καὶ ἔδεναν στοὺς κλάδους τοῦ πλησίον θάμνου
 ράκη ἐκ τῶν ἐνδυμάτων των, μὲ τὴν πίστιν ὅτι προσέδεναν καὶ τὴν ἀρρώ-
 στεϊαν, καὶ ὁ ἀσθενὴς ἐθεραπεύετο. Ἔτσι, ὁ Βασίλειος ἐπιστεῦθη ὡς θαυμα-
 τουργός. Ἐπίσης ἔπαιρναν χῶμα ἀπὸ τὸν τάφο του καὶ ἐτρίβοντο μὲ αὐτό,
 ἀπὸ τὴν συχνὴν δὲ ἀφαίρεσιν τοῦ χῶματος ὑπὸ τῶν πολλῶν ἀσθενῶν ἐσχημα-
 τίσθη λάκκος ἐπάνω στὸ μνήμα.

Ἄλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες τὸν ἐθεώρησαν ὡς ἅγιον καὶ ἐπειδὴ τὸ χριστια-
 νικὸν ὄνομά του ἦτο Βασίλειος, τὸν τάφον του ἐθεώρησαν ὡς προσκύνημα καὶ
 κατέφευγαν εἰς αὐτὸν ζητοῦντες θεραπείαν τῶν νόσων, ἐώρταζαν δὲ τὴν μνή-
 μην του τὴν 1ην καὶ 7ην Μαΐου, ὅποτε συνέρρεαν ἐκεῖ πολλοὶ ἀπὸ τὰ γύρω χρι-
 στιανικὰ χωρία.

Ἡ ταυτόχρονος λατρεία πρὸς τὸν νεομάρτυρα Βασίλειον, Τούρκων καὶ
 Ἑλλήνων, δὲν ἐνοχλοῦσε διόλου τοὺς Τούρκους, ἐφόσον καὶ ἐκεῖνοι ἐτιμοῦ-
 σαν τὴν Παναγίαν (Μεῖράμ ἀνά) καὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον, καὶ προσέφευγαν
 εἰς αὐτοὺς ζητοῦντες τὴν ἴασιν τῶν ἀσθενῶν των, ἀνάπτοντες λαμπάδας καὶ
 ἐπικαλούμενοι τὴν εὐλογίαν τῶν ἱερέων.

Π. Μελανοφρούδη, Οί Κλωστοί. Διήγημα (Ἀθήνα 1951).

[Περίληψη: Ἡ μοναδική κρυπτοχριστιανική οἰκογένεια στὸ τούρκικο χωριὸ Ζερμούδη ἔχει μιὰ κοπέλα ὁμορφῆ, τὴ Λεϊλά, δεκαοκτῶ χρονῶν. Τὴ ζήτησαν δυὸ πλούσιες τούρκικες οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ γιὰ τοὺς γιούς τους. Οἱ γονεῖς τῆς μὲ τρόπο ἀποφύγανε. Καὶ γιὰ νὰ μὴ νομιστῇ πὼς ἀπορρίψανε τὶς προτάσεις, πράγμα πού θὰ θεωροῦνταν προσβολὴ καὶ μποροῦσε νάχη ἀνεπιθύμητες συνέπειες, σκηνοθέτησαν μαζὶ μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη Διονύσιο τῆς γειτονικῆς μονῆς τῆς Παναγίας Γουμερᾶ, πῆν ἀπαγωγὴ τῆς μὲ τὸν Κρυπτοχριστιανὸ ἀγωγιάτῃ τῆς μονῆς. "Ὅλα πῆγαν κατ' εὐχὴν καὶ ὅλοι ἔμειναν εὐχαριστημένοι καὶ ἱκανοποιημένοι].

Ἀποσπάσματα:

Σελ. 15. Κανένας δὲν ξεχνᾷ τὸ Μολλά τοῦ Κιουτσούκ - Τζαμί στὸ Κάνι, μὲ τὴ φωνὴ σὰν χαλάζι. "Ἐβγαίνε πέντε φορὲς τὴ μέρα στὸ μιναρὲ καὶ καλοῦσε τοὺς πιστοὺς σὲ προσευχὴ. Ἡ φωνὴ του ἔφτανε ἀπὸ τὸν Κιουρκουλέισον, ὡς τὴν ἄκρη τῆς Γαράσαρης (=ἀπὸ τὴν μίαν ἄκρη τοῦ χωριοῦ στὴν ἄλλη). Φοβόσουν νὰ τὸν πλησιάσης. Στὸ κεφάλι του φοροῦσε ἓνα ἄσπρο σαρίκι κάπου σαράντα πῆγες! Τοῦρκος φανατικός. Χριστιανὸ νὰ δῆ δὲν ἤθελε. Κι αὐτὸς ἦταν κρυφὸς Χριστιανός. Τὴ νύχτα ἄναβε τὸ καντηλάκι του καὶ ἔκανε τὴν προσευχὴ του μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. "Αραγε ὁ Χριστὸς νὰ ἦταν δυσαρεστημένος μὲ αὐτὸν τὸν μολλά; Δὲν τὸ πιστεύω. Αὐτὸς ἦταν Χριστιανὸς καλύτερος ἀπὸ μᾶς. Καὶ σὰν αὐτὸν πόσοι καὶ πόσοι . . .

"Ἡμουν μικρός, ἕξι ἔφτα χρονῶ, καὶ πῆγαμε μιὰ μέρα μὲ τὸ συχωρεμένο τὸ Γληγόρη τῆς Ἀβραμίνας νὰ κλέψουμε τριαντάφυλλα ἀπὸ τὴν τριανταφυλλιὰ τῆς Παρασκευάβας. "Ὅταν γυρίσαμε, εἶχε βραδιάσει πιά, βλέπουμε πάνω στὸ δῶμα τῶν Σιαμάντων δυὸ ζαπτιέδες (χωροφύλακες). Φοβηθήκαμε καὶ ἀπὸ μακριὰ-μακριὰ κοιτάξαμε νὰ φύγουμε. Ὁ ἓνας ζαπτιὲς μὲ φώναξε ἑλληνικά: «Ἐλα δῶ!». Τί νὰ κάνω, πῆγα. «Πᾶς στὸ σκολεϊό;» μοῦ εἶπε. «Πάω», εἶπα. «Πὲς μιὰ προσευχὴ», μοῦ λέει. "Αρχισα νὰ λέγω τὸ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ τὸ «Θεοτόκε παρθένε». "Ἡμουν μικρός, ἀλλὰ ἤξερα πολλές προσευχὲς καὶ τροπάρια. Ὁ πατέρας μου ἦταν δάσκαλος καὶ μοῦ τὰ εἶχε μάθει. «Ἄλλο δὲν ξέρεις;» μοῦ εἶπε. «Ξέρω», τοῦ λέγω, καὶ τὸ «Ἐξεγερθέντες τοῦ ὕπνου». «Μπράβο», μοῦ εἶπε, «Τώρα νὰ σοῦ πῶ κι ἐγὼ ἓνα τροπάριο». Κι ἄρχισε «Ἀθρόον ὁ κριτῆς ἐπελεύσεται . . .». Ἐγὼ τᾶχασα καὶ τὸν κοίταξα. Τοῦρκος καὶ νὰ ξέρῃ ἑλληνικὲς προσευχὲς! Ποῦ νὰ ξέρω ἐγὼ τί ἦταν ἐκεῖνος.

Οἱ Τοῦρκοι βασανίζονταν καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ καταλάβουν ποιὸς ἦταν σωστός Τοῦρκος καὶ ποιὸς ἦταν κρυφὸς Χριστιανός, καὶ ἔλεγαν (σὰν παροιμία): Ἐκεῖνος πού νόμιζα πὼς εἶναι μουσουλμάνος ἔβγαλε σταυρὸ ἀπ' τὸν κόρφο του.

Σελ. 16. "Όταν ἐνόμισαν πὼς ἤρθε ἡ σειρά τους νὰ φανερωθοῦν πὼς εἶναι Χριστιανοί, πόσοι σκοτώθηκαν γιὰ τὴ χριστιανοσύνη. Πόσοι πέθαναν στὶς φυλακές. Πόσοι ἔχασαν τὶς θέσεις τους στὸ Δημόσιο, ἔχασαν τὰ μαγαζιά τους, τὰ σπίτια τους, καὶ φτωχοί, παντέρημοι ἔμειναν στοὺς δρόμους. Τί τράβηξαν οἱ Σταυριῶτες ἕνας Θεὸς ξέρει. Στὴν Τσίτη ἀκόμα δὲν ξέχασαν τὸ Χαράλαμπο. Ἐκατὸ χρόνια δὲν εἶναι ἀκόμα πού φανερώθηκε Χριστιανός. Οἱ Τοῦρκοι τὸν ἔδειραν, τὸν φοβέρισαν καὶ στὸ τέλος τὸν κρέμασαν κάτω ἀπὸ τὸ γεφύρι τῆς Ἀρδασας.

Σελ. 17. . . "Όταν πέθανε ὁ Ἀλῆ ἀγᾶς, τοῦ Χουρσίτ ὁ πατέρας, οἱ Τοῦρκοι μαζεύτηκαν στὸ σπίτι του καὶ μὲ τὸ μολλὰ πῆραν τὸ λείψανο στοὺς ὤμους των καὶ πῆγαν καὶ τὸ ἔθαψαν στὸ νεκροταφεῖο. Ὑστερα πῆγαν στοῦ Χουρσίτ ἐφέντη νὰ τὸν συλληπηθοῦν, ἤπιαν σερμπέτια καὶ καφέδες, ἔφαγαν τὰ νεκρόδειπνα καὶ ἔφυγαν στὰ σπίτια τους. Νύχτωσε. Σκοτάδι, πίσσα. Ἐβρεχε κιόλας. Ἐξω κανεὶς δὲν φαίνονταν. Ὅλοι κοιμοῦνταν. Ὁ παπᾶ Μιχάλης λαφροπατώντας ἤρθε ἀπὸ τὸ χωριὸ Κορκωτᾶ καὶ χτύπησε τὴν πόρτα τοῦ Χουρσίτ. Ἐκεῖνος δὲν εἶχε κοιμηθῆ. Πετάχτηκε, ἀνοιξε τοῦ παπᾶ καὶ οἱ δυὸ μαζί, ἀλλοῦ γλιστρώντας, ἀλλοῦ πέφτοντας, πῆγαν στὰ μνήματα, πάνω στὸν τάφο τοῦ Ἀλῆ ἀγᾶ. Ὁ παπᾶς ἄρχισε σιγὰ σιγὰ καὶ διάβασε τὴν νεκρώσιμη ἀκολουθία σταύρωσε τὸν τάφο καὶ γύρισαν στὸ σπίτι. . .

Αὐτὸ πού ἔκανε ὁ Χουρσίτ γιὰ τὸν πατέρα του τὸ ἔκαναν ὅλοι οἱ Κλωστοί. Πολλοὶ μάλιστα τὴ νύχτα ἔσκαβαν τὰ μνήματα, ἔβγαζαν τὸν νεκρὸ καὶ τὸν ἔθαφταν κρυφὰ στὰ χριστιανικὰ νεκροταφεῖα.

Σελ. 19. ("Ενας ἄλλος κρυπτοχριστιανός, ὁ Κιαμῆλ μπέτης, ὅταν ἕνα βράδυ κρυφὰ βάφτισε τὸ γιό του Χουρσίτ, εἶπε δίνοντάς τον στὴ μητέρα του):

—Ἐλα, κουμπάρα, πάρε τὸ Θεοδωράκη. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς τὸν χαρίση, νὰ ζήση καὶ νὰ γίνῃ ἄξιος σὰν τὸν πατέρα του καὶ καλύτερος. Ἐχω ἐλπίδα στὸ Θεό, ὁ Θεοδωράκης νὰ ζήση καλύτερ' ἀπὸ μᾶς. Νὰ δῆ μιὰ μέρα λεφτεριά καὶ νὰ ζήση φανερὰ χριστιανός κι Ἐλληνας! Ἐγὼ γέρασα καὶ αὐτὴ τὴ μέρα δὲ θὰ τὴ δῶ, ἀλλὰ παρακαλῶ τὸν Πανάγαθο ν' ἀξιῶση τὸ Θεοδωράκη νὰ ζήση φανερὰ Χριστιανός!

Καὶ κατόπιν διηγεῖται στὸν κουμπάρο του, τὸν Χουρσίτ: —"Ἀχ ἀλίμονο, σύντεκνε. Ἐξήνταπέντε χρονῶν εἶμαι. Γέρασα. Καὶ ἐγὼ ξέρω τί ἔπαθα καὶ τί πέρασα, νὰ ζήσω τόσα χρόνια, τὴ μέρα Τοῦρκος καὶ τὴ νύχτα Χριστιανός. Δυὸ πίστες καὶ δυὸ ὀνόματα. Ὁ Θεὸς παιδι ἀγόρι δὲ μοῦ χάρισε. Εἶχα τρία κορίτσια. Τὴ μέρα τὰ ἔστελνα στὸ τουρκικὸ τὸ σχολεῖο κι ἀπὸ βραδὺς ἐγὼ καὶ ἡ μάννα τους τοὺς κάναμε ἑλληνικὰ μαθήματα. Ὅλη τὴ μέρα Κοράνι καὶ τὴ νύχτα Εὐαγγέλιο. Θεέ μου, ἐλέησέ μας κι ἐμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς. Τί κακὸ κάναμε

ώστε στην Ἀφρική οἱ ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι ἀνθρωποφάγοι νὰ πιστεύουν ἐλεύθεροι στὰ φίδια καὶ στοὺς βατράχους, κι ἐμεῖς νὰ μὴν μπορούμε νὰ πιστεύουμε στὸ Χριστό. "Ἡμαρτον, ἡμαρτον. Γιὰ τὰ κορίτσια μου ἔλεγα . . . Τὸ ἕνα, τὴ Σοφία, τὸ πάντρεψα στὴν Τραπεζοῦντα μὲ ἕναν Σταυριώτη, Ἰσεῖν ἐφέντης εἶναι τὸ ἕνα τοῦ ὄνομα, καὶ τὸ σωστὸ Γιάννης Ἐλευθεριάδης. Στὰ Πλάτανα ἦταν κατῆς καὶ τώρα τὸν ἔστειλαν στὸ Παῖπούρτ. Ὁ ἄλλος ὁ γαμπρός μου, ποὺ ἔχει τὸ δεύτερο κορίτσι μου, τὴν Ἄννα, εἶναι τοῦ Οὐζοῦν Μεμετ ἐφέντη ὁ ἀνεψιός, λογιστὴς στὴν Τραπεζοῦντα, Χουσονῆ ἐφέντης ἀπὸ τοὺς Νατσαράντες τῆς Κρώμνης, Θεμιστοκλῆ Παπαδόπουλο τὸν λένε. Τὴ μικρότερη, τὴ Ροδάμνη τὴν ἔδωσα στὸν Ρεούφ μπέτη. Εἶναι ὑπολοχαγὸς στὸ Ἐρζιγκάν. Κι αὐτὸς Χριστιανὸς εἶναι, Κωστή τὸν λένε, μὰ αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπ' δῶ. Ἀπὸ τὴν Πόλη εἶναι, τοῦ Σουλεϊμάν πασαῖ τὸ παιδί. Ὁ πατέρας του εἶναι βεζύρης. . .

(Καὶ διηγεῖται πολλὰ περίεργα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν μεγάλων βαθμούχων τοῦ τουρκικοῦ κράτους στὴν Πόλη ποὺ εἶναι Κρυπτοχριστιανοί. (Βλ. σελ. 29).

Π. Μελανοφρόδη, Δύο φορές δίπιστος. Ποντιακὴ Ἑστία. 3(1952), σελ. 1808.

Ὁ Χουσνὴς ἀπὸ τὴ Χάραβα ἦταν κλωστός, δηλ. δίπιστος. Στὰ φανερά Τοῦρκος καὶ στὰ κρυφὰ Χριστιανός, Γιώργης μὲ τ' ὄνομα.

Πάντα κρύβονταν κι ἔκανε τὴν προσευχή του. Ἄναβε τὸ καντηλάκι του καὶ κρυφὰ μὲ τὴ γυναίκα του τὴν Ἀισὲ (Χριστίνα ἦταν τὸ ρωμαϊκὸ τῆς ὀνομα) ἔλεγε:

—Χριστέ μου, σῶσε μας κι ἐμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς.

Πήγαινε στὸ μοναστήρι στὸν Ζαντ' Ἀερ καὶ ξομολογοῦνταν, μεταλάβαινε καὶ πάλι ἀπ' ἐκεῖ καὶ πέρα . . . Τοῦρκος.

Αὐτὴ ἡ ζωὴ καθόλου δὲν ἄρεσε στὸν Χουσνὴ. Πῆρε τὴ γυναίκα του κι ἔφυγε στὴ Ρωσία. Στὴ Γιάλτα δούλευε ἐργάτης καὶ πορεύονταν. Ἐκεῖ ἔγινε φανερά Χριστιανός, κι ὅλοι τὸν ἤξεραν Γιώργη καὶ τὴ γυναίκα του, Χριστίνα.

Ἦρθαν οἱ Μπολσεβίκοι καὶ ὁ Γιώργης δὲν μπόρεσε πιά νὰ πάη στὴν ἐκκλησιά. Οἱ Μπολσεβίκοι τοὺς Χριστιανούς ποὺ πήγαιναν στὴν ἐκκλησιά δουλειὰ δὲν τοὺς ἔδιναν. Θὰ πέθαινε ἀπὸ τὴν πείνα. Εἶδε πὼς ἀλλιῶς δὲ γίνεται, γράφτηκε κομμουνιστής. Ἀλλὰ στὸ σπίτι του, πάλι κρυφὰ, εἶχε τὰ εἰκονίσματα του κι ἄναβε τὸ καντήλι του καὶ παρακαλοῦσε τὸ Θεὸ κι ἔλεγε:

—Θεέ μου, τί κακὸ ἔκανα, ὥστε δυὸ φορές νὰ γίνω δίπιστος;

Φίλωνος Κτενίδου, Τὰ Χριστούγεννα τοῦ Μολλᾶ Μουσταφᾶ στὴν Τραπεζούντα. Ποντιακὴ Ἑστία 5(1954), σελ. 2885-2888.

Δὲν ἦταν οὔτε τριάντα χρόνων ἡ Δέσποινα ὅταν ἔχασε τὸν Σάββα, τὸν ἄνδρα τῆς, καὶ ἔμεινε χήρα μὲ τὸ τρίχρονο παιδάκι τῆς, τὸν Νίκο. Ὁ μακαρίτης ἦταν καλὸς ἄνθρωπος καὶ χρυσὸς νοικοκύρης. Μὲ τίς δυὸ λίρες—216 γρόσια—μισθὸ ποῦπαιρνε, ζοῦσε τὴν γυναῖκα καὶ τὸ παιδάκι του, χωρὶς νὰ τοὺς στερήσῃ τίποτε. Οἰκονόμος ὁ ἴδιος, καλὴ οἰκοκυροῦλα ἡ γυναῖκα του, τὰ βόλευαν μιὰ χαρά, σὲ βαθμὸ πού ἡ γειτονιά τοὺς ἔπαιρνε καὶ γιὰ πλούσιους.

Εἶχαν ἕξῃ χρόνια παντρεμένοι. Τὴν βραδυὰ πού θὰ γιόρταζαν τὴν ἐπέτειο τῶν γάμων τους, ἔφεραν τὸν Σάββα νεκρὸ στὸ σπίτι του. Τὴ στιγμὴ πού πλήρωνε τὸν μανάβη τὰ φροῦτα πού ἀγόρασε, γονάτισε ζαφνικὰ καὶ ξεψύχησε πάνω στὸ δρόμο.

Τρέξαν οἱ καλοὶ ἄνθρωποι καὶ φέραν γιαντρός. Μὰ ἦταν περιττό. Εἶχε πάθει συγκοπή. Ὁ γιαντρός δὲν εἶχε νὰ κάμῃ τίποτε.

Τὴν ἄλλῃ μέρα τὸν θάψανε στὴν Ἑλεοῦσα.

Μὲ τὰ διακόσια δεκαἕξ γρόσια ποῦπαιρνε τὸν μῆνα ὁ Σάββας, δὲν ἦταν δυνατὸ ν' ἀφήσῃ τίποτα κατὰ μέρος.

Ἐπειτα ἦταν τόσο νέος καὶ γερός πού δὲν μποροῦσε νὰ σκεφθῇ τὸν θάνατο. Κι ὅπως δὲν ὑπῆρχαν τότε οἱ διάφορες κοινωνικὲς ἀσφαλίσεις, κι ὅλα τὰ μικρὰ ἀποκούμπια πού βρίσκει σήμερα κουτσά - στραβά ἢ φτωχὴ οἰκογένεια πού χάνει τὸν δουλευτὴ προστάτη τῆς, ἡ χήρα καὶ τ' ὄρφανὸ μείνανε ἔτσι ἀναπάντεχα ἀπὸ τὴν μιὰ μέρα στὴν ἄλλῃ, χωρὶς κανένα πόρο ζωῆς.

Ὅταν τέλειωσαν ὅλες οἱ θλιβερὲς διατυπώσεις τῆς κηδείας καὶ τὴν νύκτα τῆς ἴδιας ἡμέρας, ἔφυγε ἀπὸ τὸ χαροκτυπημένο σπίτι καὶ ἡ τελευταία πονόψυχη γειτόνισσα, ἡ Δέσποινα ἔμεινε μόνη, κοντὰ στὸ παιδάκι τῆς, πού εἶχε ἀποκοιμηθῆ νωρίτερα, γιὰ νὰ σκεφθῇ πάνω σ' ὅλη τὴν τραγωδία πού ἀρχιζε γιὰ κείνη καὶ γιὰ τὸ μικρὸ τῆς.

Καὶ πράγματι ἦταν τραγικὴ ἡ θέσις τῆς κακομοίρας.

Δὲν εἶχε κανένα συγγενῆ, οὔτε δικό τῆς, οὔτε ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ μακαρίτου, στὴν Τραπεζούντα, ὅπου ζοῦσαν. Ὁρφανοὶ καὶ οἱ δυὸ τους, ἄφησαν κι ὁ ἕνας κι ἡ ἄλλῃ τὸ χωριὸ τους, κἄπου ἐκεῖ στὴν περιφέρεια τῆς Ἀργυροπόλεως, ὅταν ἦταν παιδιὰ. Μὲ τὰ χρόνια τοὺς ξέχασαν καὶ οἱ λίγοι μακρυνοὶ συγγενεῖς των, ὅπως δὲν τοὺς θυμοῦνταν κι αὐτοί.

Ἡ μοῖρα τὸ θέλησε νὰ γνωρισθοῦν μέσ' στὴ μεγάλη πολιτεία. Ἀγαπήθηκαν καὶ παρθῆκαν.

Τ' ἀφεντικὸ τοῦ μακαρίτου, ἀπὸ εὐσπλαχνία, εἶχε ἀναλάβει ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς φτωχικῆς κηδείας, καὶ ἡ γυναῖκα του, σὰν ἐπέστρεψαν ἀπ' τὸ νεκροταφεῖο, ξεμονάχιασε τὴ Δέσποινα καὶ τῆς ἔδωσε τριακόσια γρόσια.

—Αὐτά, τῆς εἶπε, εἶναι ἀπ' τοὺς μισθοὺς τοῦ σχωρεμένου. Σοῦ τὰ στέλνει ὁ ἄντρας μου.

Στὴν πραγματικότητα ἦταν ἐλεημοσύνη, γιατί ὁ μισθὸς ἐκείνου τοῦ μηνὸς ἦταν πληρωμένος.

Ἡ χήρα δὲν βγῆκε ἀπ' τὸ σπίτι της, σύμφωνα μὲ τὸ συνήθειο τοῦ τόπου, ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ μνημόσυνου. Σχράντα μέρες!

Ἦλο αὐτὸ τὸν καιρὸ τὴν βασάνιζε ἡ μοναδικὴ σκέψη πῶς νὰ ζήσει τὸ παιδάκι της, πῶς νὰ τὸ μεγαλώσῃ καὶ πῶς νὰ τὸ μορφώσῃ, ὅπως τὸ ἤθελε καὶ τὸ ὠνειρεύονταν ὁ μπαμπᾶς του, μὰ κι ἡ ἴδια.

Μποροῦσε βέβαια νὰ ξενοδουλέψῃ, μὰ σὲ ποιόνε ν' ἀφήσῃ τὸ μωρό;

Εὐτυχῶς ἤξερε «κέντημα», ἤξερε καὶ νὰ πλέκῃ, ἀκόμη καὶ νὰ ράβῃ. Εἶχε καὶ τὴ ραπτομηχανή της. Πῆρε τὴν ἀπόφαση. Θὰ δούλευε σπίτι της, κοντὰ στὸ παιδί της.

Ἔτσι ἡ χήρα ἡ Δέσποινα, δουλεύοντας 15 καὶ 20 ὥρες τὸ μερόνυχτο, μεγάλωσε τὸν Νίκο της. Ἦταν ἡ χαρὰ, ἡ περηφάνεια καὶ ἡ παρηγοριά της.

Δὲν ἔλειψαν οἱ τύχες καὶ οἱ εὐκαιρίες. Ἦταν ἕμπορη καὶ προκαμένη ἡ Δέσποινα. Τῆς ἔγιναν πολλὲς προξενιὲς τὰ πρῶτα χρόνια. Μάλιστα ἓνας γηριός, πού γύρισε ἀπ' τὴ Ρωσσία πολὺ πλούσιος, τὴν ζήτησε ἐπίμονα, μὰ ἡ Δέσποινα δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ πατριῶδ στὸ παιδί της, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ δώσῃ καὶ τὸ μικρότερο κομμάτι ἀπ' τὴ καρδιά καὶ τὴ ζωὴ της σὲ ἄλλῃ ὑπαρξή. Ὅλα τὰ εἶχε γιὰ τὸ μονάκριβό της.

Πέρασαν δέκα χρόνια. Ἡ ἐντατικὴ καὶ πολύωρη δουλειά, τ' ἀτέλειωτα ξενύχτια καὶ ἡ ἔλλειψη τῆς πιδ στοιχειώδους ἀνάπαυσης, τὴν γηράσανε πρόωρα τὴν Δέσποινα. Πολλὲς φορὲς τῆς ἔφευγε ἡ βελόνα ἀπ' τὸ χέρι ἢ σταματοῦσε ἡ ραπτομηχανή, γιατί τὸ χέρι δὲν εἶχε τὴν δύναμη νὰ γυρίξῃ τὸν μικρὸ γυαλιστερό της τροχό. Τὴν βοηθοῦσε ὁ Νίκος σ' αὐτό, σὰν βρισκόταν κοντὰ της.

Ἀνησυχοῦσε ἡ δύστυχη ἡ μάνα. Ἔβλεπε πῶς δὲν ἔβγαζε πιὰ δουλειὰ ὅπως πρῶτα. Λιγότευαν οἱ «πρόσοδοι», ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριὰ περισσευαν τὰ ἐξόδα, γιατί τὸ παιδί μεγάλωνε κι ἐκείνη δὲν ἤθελε νὰ τοῦ στερήσει τίποτε.

Καὶ σὰν νὰ μὴν ἦταν ἀρκετὰ ὅλα αὐτά, ἔρχισαν ν' ἀδυνατίζουν τὰ μάτια της. Κάθε μῆνα καὶ χειρότερα.

Ἔβαλε γυαλιά. Μὰ δὲν τὴν βοηθοῦσαν κι αὐτὰ ὅσον ἔπρεπε στὴ λεπτή της δουλειά. Ὅταν ὁ Νίκος ἔγινε δεκαεξ ἡμερῶν καὶ πῆγαινε στὴν προτελευταία τάξη τοῦ Γυμνασίου, ἡ κατάστασις ἔφθασε στὸ ἀπροχώρητο. Ἡ Δέσποινα δὲν μποροῦσε νὰ περάσῃ τὴν κλωστή στὴ βελόνη οὔτε καὶ μὲ τὰ γυαλιά. . . Θέλησε νὰ ξενοδουλέψῃ δούλα, πλύστρα, μὰ δὲν τὴν ἔκουγαν τὰ πόδια της. Τὴν σακάτεψαν οἱ ρευματισμοί. Γήρασε πρόωρα.

Ὅταν κάποια καλὴ της γειτόνισσα τὴν συμβούλεψε νὰ βγάλῃ τὸν Νίκο ἀπ' τὸ Γυμνάσιο—κι ἄς ἦταν ὁ πρῶτος σ' ὅλα τὰ μαθήματα—καὶ νὰ τὸν

βάλη σέ δουλειά για νά τά βολέψουν, ή Δέσποινα—πού δέν τήν ἄκουσε ποτέ κανείς νά πῆ κακό λόγο κανενός—τῆς μίλησε ἀπότομα καί τήν ἐδιώξε σχεδόν ἀπ' τὸ σπίτι της.

Ἄκουῦς ἐκεῖ, νά βγάλη τὸν Νίκο ἀπ' τὸ σκολεϊό!

Δεκατρία χρόνια ὕστερα ἀπ' τὸν θάνατο τοῦ ἀντρός της, ἄρχισε ἡ Δέσποινα νά ξεπουλάη τὰ λίγα κοσμήματα πού εἶχε. Δαχτυλίδια, βραχιόλια, σταυρό. Ὑστερα ἕνα δυὸ χαλιά. Τελευταία τὴν ραπτομηχανή, πού ἂν καί τῆς ἦταν ἄχρηστη, δέν μποροῦσε νά τὴν ἀποχωρισθῆ. Δέν χωρίζεται κανείς ἕνα σύντροφο εἴκοσι χρόνων τόσο εὔκολα.

Κάποτε σώθηκαν καί τὰ χρήματα ἀπ' τὴ μηχανή. Πουλήθηκε καί τὸ «σαμοβάρι», γιὰ ν' ἀγοραστῆ τὸ ὕφασμα γιὰ τὴν μαθητικὴ στολὴ τοῦ Νίκου. Πλησίαζαν τὰ Χριστούγεννα καί τὸ παιδί δέν εἶχε «στολή» σὰν κι ἐκείνη τὴν ὁμοιόμορφη πού εἶχαν οἱ συμμαθηταὶ του, κι ὅλα γενικὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Γυμνασίου. Τὸ ὕφασμα ἀγοράστηκε, μὰ ἔλειπαν τὰ ραφτικά. Αὐτὸ τῆξε μόνον ἡ Δέσποινα, μὰ δέν ἦταν δυνατὸ νά πικραίνῃ τὸ παιδί της ἀφίνοντάς το δίχως νέο κοστοῦμι τίς γιορτές.

Ἐπρεπε μὲ κάθε τρόπο νά βρεθοῦν τὰ χρήματα. Ἐπρεπε δηλαδὴ νά πουληθῆ πάλι κάτι. Μὰ τί, πού δέν εἶχε ἀπομείνει τίποτε σχεδόν στὸ σπίτι;

Τίποτε; Καί τὸ χρυσὸ ὠρολόγι τοῦ μακαρίτη, μὲ τὴ χρυσῆ του τὴν καδένα;

Ἄ! . . . ὅλα κι ὅλα! Τ' ὠρολόγι δέν θὰ τὸ πουλοῦσε ποτέ! Ὅταν τ' ἀγόρασε ὁ Σάββας τῆς εἶχε πεῖ: «Αὐτὸ θὰ τὸ χαρίσω στὸν γιουό μας ὅταν θὰ τὸν ἀρραβωνιάσωμε! . . .

Πάντως ἔμειναν λίγες μέρες γιὰ τὰ Χριστούγεννα καί τὸ πρᾶγμα δέν ἔπαιρνε ἀναβολή. Πῆγε στὸν ράφτη. Ὅγδόντα γρόσια ἦταν τὰ ραφτικά. Θὰ τὰ πλήρωνε ὅταν θάπαιρνε ἔτοιμο τὸ κοστοῦμι. Σὲ τρεῖς μέρες ἔμπαινε στὸ σπίτι ὁ Νίκος χαρούμενος καί περήφανος. Ἐτρεξε κι ἀγκάλιασε τὴ μάνα του. —«Μητερούλα μου, ἔκανα πρόβα, εἶνε ἔξοχο! . . .

Παραμονὴ Χριστουγέννων! Ὅλη ἡ Τραπεζούντα σκεπασμένη μὲ χιόνι, πού δέν ἔπαψε νά πέφτη πυκνὸ. Ὁ Νίκος κοιμόντανε ἀκόμη—χόρταινε ὕπνο τώρα πού εἶχαν διακοπές—ὅταν ἡ Δέσποινα τυλιγμένη στὸ σάλι της βγῆκε ἀπ' τὸ σπίτι καί τράβηξε κατὰ τὴν ἀγορά, περνώντας ἀπ' τὰ στενοσόκακα τοῦ Ἁγίου Βασιλείου.

Βρῆκε τὸν Μολλᾶ Μουσταφᾶ τὸν ὠρολογᾶ στὸ ἐργαστήρι του, ἕνα πραγματικὸ μεγάλο κιβώτιο κολλημένο στὸ ντουβάρη τοῦ τζαμιοῦ πού ἦταν ἐκεῖ στὴν ἄκρη τῆς ἀγορᾶς. Στὴν πρόσοψή του, δίπλα στὴν πόρτα εἶχε ἕνα παράθυρο, ὅπου ἦταν ἀκουμπισμένος ἀπὸ μέσα ὁ πάγκος τῆς δουλειᾶς του.

Ἐνα τενεκεδένιο μαγκάλι ζέσταινε ὅπως - ὅπως τὸ ιδιόρρυθμο ἐκεῖνο ἐργαστήρι.

—Καλῶς τὴν κυρὰ - Δέσποινα! Τί κάνει τὸ παλληκάρη σου;

Κάθησε ἡ Δέσποινα κοντὰ στὸ μαγκάλι καὶ ζεσταίνοντας τὰ παγωμέ-
να χέρια της λέγει τοῦ Τούρκου:—Μολλᾶ Μουσταφᾶ, ὁ μακαρίτης ὁ ἄντρας
μου μούλεγε πὼς σ' ἀγαποῦσε σὰν πατέρα καὶ σὺ τὸν ἀγαποῦσες σὰν παιδί
σου. Ἔτσι κι ἐγώ, ὅπως ἔμεινα ἔρμη μὲ τ' ὄρφανό μου χωρὶς κανένα συγγενῆ,
ἦρθα σὲ σένα γιὰ μιὰ χάρη, πού δὲν μπορῶ νὰ τὴν ζητήσω ἀπὸ κανένα Χρι-
στιανό, γιὰτὶ δὲν θᾶθελα νὰ μάθω κανεὶς τὸ μυστικό μου . . .

—Σ' ἀκούγω κυρὰ Δέσποινα, ὅπως θᾶκουγα τὴν κόρη μου, λέγε . . .

Ἡ Δέσποινα ἔβγαλε ἀπ' τὶς δίπλες τοῦ ζωνarioῦ της τ' ὠρολόγι μὲ τὴ
χρυσῆ του καδένα καὶ τ' ἄπλωσε τοῦ γέρου. —«Εἶναι τ' ὠρολόγι τοῦ Σάββα.
Δὲν θέλω νὰ τὸ πουλήσω. Μὰ ἔχω ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα. Θέλω νὰ στ' ἀφή-
σω ἐνέχυρο γιὰ μιὰ λίρα», καὶ τοῦ διηγήθηκε τὴν ἱστορία «τῆς στολῆς» τοῦ
Νίκου. Τοῦ εἶπε στὸ τέλος πὼς ἦταν πρόθυμη νὰ δώσῃ τὸν τόκο πού θὰ ὠρι-
ζε ἐκεῖνος.

Ὁ Μολλᾶ Μουσταφᾶς τὴν ἄκουσε τραβώντας τὸ χοντρό του κομπο-
λόι. Σηκώθηκε ἔπειτα, σκάλισε μέσ' στὸ συρτάρι τοῦ πάγκου του καὶ βγάζον-
τας δυὸ λίρες χρυσὲς τὶς ἄπλωσε τῆς Δέσποινας. — Τ' ὠρολόγι ἀξίζει πολὺ
περισσότερα. Πάρε δυὸ λίρες, γιὰτὶ δὲν θὰ χρειαστῆς μόνο τὰ ραφτικά . . .
Ἔτσι γιὰ τὸν τόκο, νὰ μὴ γίνεταί λόγος . . . Μόνη σου τὸ εἶπες. Τὸν Σάββα τὸν
ἀγαποῦσα σὰν παιδί μου . . .

Πῆρε τ' ὠρολόγι μὲ τὴ καδένα καὶ τῶκλεισε στὸ ἴδιο συρτάρι ἀπ' ὅπου
ἔβγαλε τὶς λίρες.

Ἡ Δέσποινα τὸν εὐχαρίστησε κι ετοίμασθηκε νὰ φύγῃ.

—Μιὰ στιγμή, τῆς λέγει ὁ Μολλᾶς. Θὰ σοῦ ζητήσω κι ἐγώ μιὰ χάρη.

—Σ' ἀκούω, Μολλᾶ Μουσταφᾶ.

Ὁ Τούρκος σηκώθηκε καὶ στάθηκε μὲ τὴν πλάτη μπρὸς τὴν πόρτα, σὲ
τρόπο πού νὰ μὴ μπορῆ νὰ τὴν ἀνοίξῃ κανεὶς ἀπ' ἔξω.

—Ἄκου, κόρη μου! . . . Πρῶτα θέλω νὰ μ' ὀρκιστῆς στὴν ψυχὴ τοῦ Σάβ-
βα πὼς θὰ κρατήσης μυστικό αὐτὸ πού θὰ σοῦ πῶ . . . Μπορεῖς;

—Στὴν ψυχὴ τοῦ Σάββα; Ὁρκίζομαι, εἶπε κατηγορηματικά ἡ Δέσποινα.

—Σ' εὐχαριστῶ, παιδί μου. Ἄκουσε τώρα . . . Ἀπόψε τὴν νύκτα . . .
ἴσως τὰ μεσάνυχτα θὰ στείλω σπῆτι σου μιὰ γυναίκα μὲ τὸ κοριτσάκι της . . .
Πρέπει νὰ πᾶνε μ' ἐσένα καὶ τὸν Νίκο μαζὺ στὴν ἐκκλησία . . . Εἶναι Χρι-
στούγεννα καὶ πρέπει νὰ κοινωνήσουν . . .

—Δὲν εἶν' ἀπ' ἐδῶ;

—Μὴ μ' ἀρωτᾶς . . . Ἄφησε νὰ τελειώσω . . . Μετὰ τὴν μετάληψη θὰ τὶς
πάρετε μαζὺ στὸ σπῆτι σου. Θὰ φύγουν πάλι τὴν νύκτα . . . Ὅποιος σ' ἀρωτή-
σῃ ποιὲς εἶναι, θὰ πῆς πὼς εἶναι γνωστὲς σας ἀπὸ τὸ χωριό, γιὰ ἀπὸ κάποια
ἄλλη πολιτεία . . .

—Μὰ ἀφοῦ ὀρκίστηκε, γιὰτὶ δὲν μοῦ λὲς ποιὲς εἶναι;

Ὁ Μολλᾶ - Μουσταφᾶς δὲν ἀπήντησε ἀμέσως, Ἄνοιξε τὴν πόρτα, ἔρ-

ριξε μιὰ ματιὰ ἔξω στὸ δρόμο. Ξανάκλεισε καὶ ἀκούμπησε καὶ πάλι μὲ τὴν πλάτη στὴν πόρτα καὶ μίλησε.

—Κυρὰ Δέσποινα. Ἡ γυναίκα πού θὰ σοῦρθεῖ εἶναι κόρη μου καὶ τὸ κοριτσάκι της, ἐγγονή μου! . . . Για νὰ καταλάβης πόσο εἶναι ἐπικίνδυνο αὐτὸ πού θὰ γίνεῖ, μάθε πὼς ὁ ἄντρας της, ὁ γαμπρός μου, εἶναι ὁ γιοῦζ - πασῆς ὁ Σελίμ, . . . Τοῦρκος, μουσουλμᾶνος. Μένουν στὰ Πλάτανα. Τὶς ἔφερα ἐδῶ γιὰ μιὰ βδομάδα στὸ σπίτι μου . . . γιὰ τὰ Χριστούγεννα . . .

—Θεέ μου . . ., ξέφυγε σὰν κραυγὴ τρόμου ἢ ἐπίκληση αὐτὴ ἀπ' τὸ στόμα τῆς Δέσποινας . . .

—Ἄν φοβᾶσαι, δὲν θὰ σοῦ ἔρθουν, λέγει μὲ χαμηλὴ φωνὴ ὁ Μολλᾶ Μουσταφᾶς.

—Ὅχι . . . ὄχι . . . νὰ ἔρθουν . . . νὰ ἔρθουν, φωνάζει ἡ Δέσποινα καὶ τὰ μάτια της γεμίζουν μὲ δάκρυα. Δακρύζει κι ὁ Μολλᾶς, καὶ ξεκολλάει ἀπὸ τὴν πόρτα, τραβᾷ καὶ κάθεται δίπλα στὸ μαγγάλι χωρὶς νὰ πῆ τίποτε ἄλλο.

Σηκώνεται ἡ Δέσποινα. Προτοῦ ν' ἀνοίξῃ τὴν πόρτα ρωτᾷ μὲ σιγανὴ φωνή.

—Πὼς εἶν' τ' ὄνομά της;

—Ἡ κόρη μου Μαρία, ἡ κορούλα της Ἄννα. Ἐκεῖνες ἄς κοινωνήσουν. Ἐγὼ θὰ κάμω Χριστούγεννα μὲ «τ' ἀντίδωρο» πού θὰ μοῦ φέρουν . . .

Δυὸ ὥρες ἀπ' τὰ ξημερώματα τράβηξαν γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ ἡ Δέσποινα μὲ τὴν Μαρία καὶ τὴν ὀκτάχρονη Ἄννα. Ὁ Νίκος μὲ τὴν καινούργια του στολή τοὺς συνώδευε. Ἦταν ἀκόμη ἄδεια ἡ ἐκκλησιά. Οἱ γυναῖκες ἀνέβηκαν στὸν «γυναικωνίτη» καὶ ἔπιασαν τὴν πιὸ ἀπόμερη σκοτεινὴ γωνιά.

Μὲ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας κατέβηκαν, κοινωνήσανε καὶ ἐπεστρέψαν στὸ σπίτι κρύβοντας τὸ πρόσωπο κάτω ἀπ' τὰ σάλια τους, ὅπως ἔκανε ὅλος ὁ κόσμος τὸ παγωμένο ἐκεῖνο πρωῒνό . . .

Πέρασαν 10 χρόνια ἀπὸ κεῖνα τὰ Χριστούγεννα . . . Πέθανε σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Μολλᾶ Μουσταφᾶς. Πέθανε κι ὁ Σελίμ ὁ γαμπρός του· σκοτώθηκε σὲ κάποια μάχη.

Εἴκοσι τρία χρόνια ὕστερα ἀπ' τὸν θάνατο τοῦ Σάββα ἡ Δέσποινα ἔδωσε τὸ χρυσὸ τ' ὠρολόγι μὲ τὴν καδένα του στὸν γιοῦ της τὸν Νίκο, τὴν ἡμέρα πού τὸν στεφάνωνε μὲ τὴν Ἄννα, τὴν ἐγγονὴ τοῦ Μολλᾶ - Μουσταφᾶ.

Ἄλέκου Παπαδοπούλου, Γύρω ἀπ' τὴν ἱστορία τῶν Κρυπτοχριστιανῶν Γλοῦβενα (Κρώμνης) Ποντ. Ἐστία 7(1956), σελ. 3583.

Ὁ πατέρας μου Παπαβασίλειος ἐφημέριος εἰς τὴν ἐνορίαν μας Γλοῦβενα, ἦταν υἱὸς τοῦ ἱερέως τῆς ἰδίας ἐνορίας καὶ ἤξερε ἀπὸ τὸν πατέρα του καλὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου, πού τὴν ἔμαθε ἀπὸ τὸν παπποῦ του ἱερέα κι ἐκεῖνον.

“Ό,τι ἤξερε τὸ μετέδωκε καὶ σ’ ἐμένα. Ἄπ’ αὐτὰ θ’ ἀναφέρω μερικὰ πού ἔχουν σχέσι μὲ τὴ ζωὴ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν τοῦ Πόντου.

Ἡ ἐνορία Γλούβεννα ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο συνοικισμούς. Τὴν ἄνω Γλούβενναν καὶ τὴν Κάτω, πού ἐλέγετο καὶ Βαϊζάντων, γιατί ἐκεῖ ζοῦσαν οἱ Κρυπτοχριστιανοί, τοὺς ὁποίους, ὡς Τούρκους εἰς τὸ φανερόν, ἐπεσκέπτετο κατὰ καιροὺς ἕνας χότζας καὶ ἐβαϊζλάγεβεν, δηλ. ἐκήρυττε τὰ δόγματα τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας.

“Όλοι οἱ κάτοικοι τῶν Βαϊζάντων ἔφεραν τουρκικὰ ἐπώνυμα: Πίραγας, Χασάναγας, Μπραϊμ - ἀγᾶς κτλ., καὶ μόνον δύο οἰκογένειαι ἦσαν στὰ φανερά Χριστιανοί, ὡς ἡ τοῦ Παπαστοφύρου καὶ ἡ τοῦ Σιονίονος (Λευκοπούλου τῶρα). Ἄλλαι δύο οἰκογένειαι, στὰ φανερά Χριστιανί, εὐρίσκοντο εἰς τὴν Ἄνω Γλούβενναν τοῦ Παπαβασίλ’ (ἡ δική μας) καὶ μιὰ ἄλλη τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα μὲ διαφεύγει.

Αἱ τέσσαρες αὐτὲς οἰκογένειες ζοῦσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν, πού ἐν τῇ πραγματικότητι ἦσαν συγγενεῖς των, καὶ ἐτελοῦσαν μαζὺ μ’ ἐκείνους τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα μὲ πᾶσαν μυστικότητα καὶ «μὲ φόβον καὶ τρόμον», ὅπως ἔλεγε ὁ πατέρας μου.

Ἄνάμεσα στοὺς δύο συνοικισμούς εἶχαν κτισμένη μιὰ ὑπόγεια ἐκκλησία, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Πάνω σ’ αὐτὴν ἔκτισαν ἀχυρῶνα. Ἄπὸ τὸ σύνολον ἐφαίνετο μόνον ὁ ἀχυρῶνας.

“Όταν ἐκκλησιάζοντο, εἰδικοὶ φύλακες κατόπτευον τὰ περίξ. Ἄν ἔβλεπον κανένα ἀνεπιθύμητον ζένον, ἀμέσως φώναζε ἕνας ἀπ’ αὐτοὺς—«Γειτόνοι φέρτε τὰ χόρτα ἀμέσως τοῦ Ὄσμάν ἀγά». Σὲ λίγο οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἔβγαιναν ἕνας - ἕνας ἀπ’ τὸν ἀχυρῶνα φορτωμένοι μὲ χόρτα καὶ τὰ κουβαλοῦσαν ἐκεῖ πού διετάχθησαν.

Ὡς φαίνεται, ἡ Γλούβεννα, πού βρισκόταν πράγματι σὲ ἀπόμερη θέσι καὶ δὲν φαίνονταν ἀπὸ ἄλλες ἐνορίες, προτιμήθηκε ὡς κατάλληλος τόπος διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Διαφορετικὰ δὲν ἐξηγεῖται πῶς σὲ μιὰ τόσο μικρῇ ἐνορίᾳ ὑπῆρχαν δύο—ἔστω καὶ μικρὰ—μοναστήρια, πάνω στὸ καθένα ἀπ’ τὰ δύο τῆς ὑψώματα: 1) Ἡ Παναγία τοῦ Καλοῦλ (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου) καὶ ἡ Παναγία τοῦ Ἄλεποῦ (Ζωοδόχος Πηγὴ). Ἡ πρώτη εἶχε 4 κελλία μὲ δύο μοναχές, ἡ δευτέρα 6 κελλία μὲ 3 μοναχές. Ἐν ὥρᾳ κινδύνου συνεννοοῦνταν ἀναμεταξύ των μὲ συνθηματικὰ κτυπήματα τοῦ σημάντρου. Τὰ μοναστηράκια αὐτὰ συνετηροῦντο μὲ τὰ προϊόντα τῶν ὀλίγων χωραφιῶν των καὶ μὲ τὰς τακτικὰς ἐπιχορηγήσεις τῶν Κρυπτοχριστιανῶν.

Καὶ τὰ δύο κατεστράφησαν κατὰ μίαν ἐπιδρομὴν Τούρκων ἄλλης περιφερείας.

Στὴ θέσι τῆς πρώτης ἰδρύθηκε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος ναὶδριον πού ἔφερε τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν «Παναγία τοῦ Καλοῦλ».

Τὴν ἀφήσαμε νὰ φυλάγη τοὺς νεκροὺς μας . . .

Α. 'Αβραμίδη, 'Ο ήγούμενος Πανάρετος κι' ό Μεμετ έφέντης. Ποντ. 'Εστία 8(1957), σελ. 4393

Κατά τó 1897 ό ίερός ναός τής Σταυροπηγιακής Μονής 'Αγίου Γεωργίου Χουτουρά έπαθε καθίζησιν, τήν όποιάν κατά μικράς περιόδους άλλοπαλλήλως ύφίστατο, και ό τότε έκ Κρώμνης καταγόμενος ήγούμενος τής Μονής Πανάρετος, τó γένος Ξενίδη, άπεφάσισε τήν άνέγερσιν νέου ναού, μεταθέτων τουτον κατά 10-15 μέτρα δυτικώτερον, επί στερεωτέρας βάσεως.

Πρός τόν σκοπόν τουτον ενήργησε έράνους, έταξείδευσε και εις τήν Ρωσσίαν και συλλέξας τó άπαιτούμενον ποσόν, κατά τó 1898 ήρχισε τήν κατεδάφισιν του παλαιού και άνέγερσιν του νέου, άγοράσας τó άπαιτούμενον ύλικόν και προσλαβών άρμοδίους μαστόρους και έργάτας.

Μετά 10 ήμερών έργασίαν παρουσιάσθη εκπρόσωπος τής Διοικήσεως 'Αργυροπόλεως και διέταξε νά σταματήση κάθε έργασία, διότι δέν ύπήρχε ή σχετική άδεια άνεγέρσεως ναού.

'Ο ήγούμενος έζήτησε μικράν προθεσίαν δια τήν προσκόμισιν τής άδειας, χωρίς νά σταματήση τήν οικόδομησιν.

Μετά 5 - 6 ήμέρας έπανήλθεν ή άστυνομία με άυστηροτέρας διαταγάς. Κατόπιν τούτου άναγκάσθηκε ό Πανάρετος, δια νά μη άπολύση μαστόρους και έργάτας, πού δέν ήδύνατο εύκολα νά επανεύρη, νά συνεχίζη τήν έργασίαν κατά τας νύχτας. 'Αλλά και τούτο περιήλθε εις γνώσιν τής διοικήσεως και τόν ειδοποίησαν ότι δια τήν παράνομον άνέργειάν του θα λάβουν άυστηρά μέτρα.

'Επί είκοσι και πλέον ήμέρας μετέβαινε καθημερινώς πεζός από τήν Μονήν εις τó διοικητήριον, πού άπεϊχε μιᾶς ώρας δρόμον και έζητούσε νά πληροφορηθῆ άν ήλθε ή άδεια, τήν όποιάν έγκαίρως ειχε ζητήσει δι' έπισήμου έγγραφου αίτήσεως. 'Η άπάντησις ήτο πάντοτε άρνητική.

'Επιστρέφων μίαν έσπέραν εις τήν Μονήν και διερχόμενος πρό του μεγάρου του έκ τών προκρίτων και ίσχυροτέρου όλων τών Τούρκων Μεμετ 'Εφέντη Ούζούν, άντίκρουσε εις τήν θύραν του προαυλίου του μίαν γυναίκα με φερετζέ, ή όποία του ειπε: «Γούμενος 'Εφένδη, παρακαλώ έλάτε». 'Ασυναισθήςτως προχώρησε δύο βήματα εμπρός. 'Αποτόμως όμως έσταμάτησε, διότι ήτο Τούρκισσα εκείνη πού τόν φώναζε, και ήτο επικίνδυνον νά τήν πλησιάση. 'Εκείνη τή στιγμή διέκρινε επί τής έσωτερικής θύρας του μεγάρου τόν Μεμετ 'Εφένδη με τήν ποδήρη νυκτικιά του, όστις τόν φώναζε: «Γούμενος 'Εφένδη, παρακαλώ έλα, προχώρησε έλεύθερα. Μόλις εισήλθε, σχεδόν με κλάματα, του λέγει: «'Επαθα από τριήμερου έντερικας διαταραχάς . . . θα πεθάνω! 'Εσύ θα με γλυτώσης από τó κακό...». 'Ητο δέ ό Μεμετ έφένδης λίαν εύσωμος και ύψηλός, βάρους περι τά 115 κιλά. 'Εντός τών τριών εκείνων ήμερών ειχε καταντήσει σκελετός! «Μού ήλθε», διηγείτο άργότερα ό ήγούμενος, «μιά έμπνευσις». Τόν φώναξα εις τήν γωνίαν του δωματίου και του ειπα νά γονατίση. Συνεμορφώθη.

“Έβγαλα από την τσάντα τὸ εὐχολόγιον, ἔβαλα τὸ πετραχήλι καὶ ἐσκέπασα με τὴν ἄκρη του τὸ κεφάλι του καὶ ἐδιάβασα τὰ ἀνάλογα τροπάρια. “Όταν τοῦ εἶπα «σήκω», σηκώθηκε καὶ μοῦ λέγει «αἰσθάνομαι καλύτερα» καὶ ἐν συνεχείᾳ προσέθεσε «Νὰ πᾶς καὶ ἀπὸ αὔριο νὰ ἐργασθῆτε συνεχῶς. Ἐγὼ θὰ σοῦ φέρω τὸν ἱραντέ». Τοῦ λέγω «Μὰ ἀκόμη δὲν τὸν ἔχω καὶ δὲν τολμῶ . . .». Μὲ διακόπτει «Ἐκτὸς ἀπὸ σήμερον νὰ ἐργασθῆτε καὶ νὰ μὴ σὲ ἐνδιαφέρει τίποτε! Ἐγὼ εἶμαι ὑπεύθυνος δι’ ὅλα, κανεὶς δὲν θὰ σὲ ἐνοχλήσῃ καὶ ἐγὼ θὰ σοῦ τὸν φέρω». Μοῦ πλήρωσε μιὰ λίρα, με συνώδευσε ἕως τὴν πόρτα καὶ ἔφυγα».

Ἦτο ὁ πρῶτος χρόνος ποῦ μπήκα εἰς τὸ πατρικὸν κατάστημα. Τακτικὸς πελάτης μας ἦτο ὁ Μεμετ ἐφένδης. Ἐρχεται μιὰ μέρα, μοῦ παραδίδει ἓνα τενεκεδένιο στρογγυλὸ κουτί καὶ μοῦ λέγει: «Αὐτὸ τὸ ἔμανέτ βάλ’ το στὸ ταμεῖον σου καὶ εἰδοποίησε τὸν Ἡγούμενον Χουτουρᾶς νὰ ἔλθῃ, κι ὅταν θᾶρθῃ, εἰδοποίησε καὶ ἐμένα».

Τὴν ἐπομένην ἦλθε ὁ Ἡγούμενος, ἔφθασε καὶ ὁ Μεμετ ὅστις μοῦ λέγει: «Δῶσε τὸ ἔμανέτ!» Μόλις τὸ παρέδωκα φώναξε: «Ὅλοι στὸ πόδι ὄρθιοι!» Σηκώθηκαν ὅλοι· ἄνοιξε τὸ κουτί καὶ ἔβγαλε ἀπὸ μέσα τὸ πολύτιμο φερμάνι με τίς πολλὰς σφραγίδες καὶ τὰ χρυσᾶ γράμματα. Ἔτσι ἐνομιμοποιήθη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ.

Ἦτο ἐκεῖνος ὁ μόνος αἴτιος ποῦ παρεμπόδιζε τὴν ἀνέγερσιν! Τὸ πρᾶγμα ἔπρεπε νὰ μείνῃ μυστικόν, διὰ νὰ μὴ ἐκτεθῆ ὁ Μεμετ ἐφένδης, ὅπως μᾶς ἀνεκοίνωσε μετέπειτα ὁ ἡγούμενος, καὶ προσέθεσε: “Όχι μόνον τὸν ἱραντέ μᾶς ἔφερε, ἀλλὰ ἔδωσε κι ἐκείνη τὴ λίρα, γιὰ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἀνέγερσιν τῆς ἐκκλησίας μας.

Κωνστ. Ἀμοιρίδη, Ἐκτὸς τῆς ζωῆς τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. (Ἀνέκδοτο).

. . . Ἐτυχε κάποτε ἓνας γέρος τὴν ἐποχὴ τοῦ Ραμαζανίου, ἀφοῦ ἔκανε τὴν προσευχὴν του στὸ τζαμί, νὰ καθίσῃ σὲ μιὰ γωνιά τῆς κάμαράς του καὶ κρυφὰ νὰ φάῃ λίγο ψωμί. Αὐτὸ ἀπαγορευόταν ρητὰ ἀπὸ τὸ Κοράνιο, δηλαδὴ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Ραμαζανίου νὰ φάῃ ἢ νὰ πιῇ νερὸ κανεὶς τὴν ἡμέρα.

Κατὰ τύχην ὅμως μπήκε μέσα ἓνας Τοῦρκος καὶ ἄνοιξε τὴν πόρτα τῆς κάμαρας. Μόλις ἀντίκρουσε τὸν ἰσχνὸν γέροντα νὰ τρώῃ, κοντοστάθηκε ἐκπληκτος. Ὁ γέρος τάχασε ἔκανε μερικὰς ἄσκοπες κινήσεις, γιὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴ φωνὴν του ποῦ φαινόταν ὅτι εἶχε κοπῆ.

Ἐφοῦ συνῆλθε κάπως, τοῦ λέει: «Μὲ συγχωρεῖς, εἶμαι ἄρρωστος καὶ δὲν ἀντεῖξα, γι’ αὐτὸ ἔκατσα νὰ φάω. Αὐτὸ ὅμως θὰ τὸ ξεπληρώσω με μιὰ ἄλλη μέρα ποῦ δὲ θᾶχουμε Ραμαζάν». Πραγματικὰ ὑπῆρχε κι αὐτὴ ἡ εὐκολία. Δηλαδὴ ἓνας ποῦ δὲν μποροῦσε γιὰ ὅποιδῆποτε λόγον νὰ νηστεύσῃ, ἐνήστευε ἄλλη μέρα ποῦ δὲν ὑπῆρχε νηστεία καὶ τὸ ξεπλήρωνε.

Ἄκόμα μπορούσε καὶ νὰ τὴν ἐξαγοράσῃ. Ἐπλήρωνε δηλαδὴ ἄλλον ποῦ ἐνήστευε γι αὐτόν.

Στὶς περιπτώσεις αὐτές, ἂν ἦταν καλὸς ὁ Τοῦρκος ποῦ τοὺς ἐβλεπε ἀμαρτάνοντας σὲ βάρος τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, ἔχει καλῶς, ἀλλιώτικα βρισκόταν σὲ δύσκολη θέση.

Κάποτε ὅμως, τὸ αἶσθημα, ποῦ εἶναι δικαίωμα ἀναφαίρετο κάθε ἀνθρώπου ὅποιασδήποτε ἡλικίας, φυλῆς καὶ ἐθνικότητος, ἔκαμνε καὶ Χριστιανὸν ν' ἀγαπήσῃ καὶ νὰ παντρευτῆ μωαμεθανή. Τότε ὅλο τὸ σπίτι βρισκόταν σὲ ἐπιφυλακῆ. Γιατὶ ἦ ἔπρεπε νὰ μὴ φανερώσουν τῆς νύφης τίποτε ἢ νὰ τῆς τὰ ποῦν ὅλα. Ἐτυχε καὶ ἓνας πληροφοριοδότης μου νὰ παντρευτῆ μιὰ μωαμεθανή. Δὲν τῆς φανερώσανε ὅμως τίποτε. Μόνο ἀργότερα, ὅταν θὰ φεύγανε γιὰ τὴν Ρωσία, λόγῳ τῶν ταραχῶν ποῦ συνέβησαν καὶ στὶς ὅποιες διέτρεχαν κίνδυνο καὶ οἱ Κρυπτοχριστιανοί, τὴν ρώτησε ὁ ἄνδρας τῆς ἂν ἤθελε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ. Γιατὶ τῆς ἀπεκάλυψε ἐν τῷ μεταξύ ὅτι αὐτὸς ἦταν Χριστιανός. Αὐτὴ ὕστερα ἀπὸ τόσο μακρόχρονο δεσμό, δέχτηκε, καί, ὅταν πῆγε στὴ Ρωσία, βαπτίστηκε. Ὁ ἴδιος μοῦ διηγήθηκε καὶ ἄλλη ἱστορία παρόμοια. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ σύζυγος τῆς νεαρῆς μωαμεθανῆς τῆς ἔκρυβε τὴν πραγματικὴ πίστη του. Τὸ μεγάλο Σάββατο ὅμως ὁ ἄνδρας τῆς σηκώθηκε τὰ μεσάνυχτα, γιὰ νὰ πάῃ στὴν Ἀνάσταση. Ἀργότερα ξυπνᾷ κι αὐτὴ καὶ βλέπει ὅτι ὁ ἄνδρας τῆς λείπει. Ἀνησύχησε. Ξύπνησε τὸν πεθερὸ τῆς καὶ τὸν ρώτησε τί συμβαίνει. Αὐτὸς τῆς εἶπε ψέμματα ὅτι ὁ γιός του εἶχε κάποια δουλειά. Αὐτὴ ὅμως δὲν πίστεψε. Καὶ ἐπέμεινε νὰ τῆς ἀποκαλύψῃ τί συμβαίνει. Ὁ γέρος, ὕστερα ἀπὸ διαμαρτυρίες καὶ ἀπειλές, ἀναγκάστηκε νὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὴν ἐκκλησία. Ἦταν βέβαια μακριὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό. Ὅταν φθάσανε στὴν ἐκκλησία καὶ μπῆκαν μέσα, αὐτὴ ἔμεινε ἐκπληκτὴ μπρὸς στὸ θέαμα τῶν κεριῶν καὶ τῶν λαμπάδων. Ζήτησε καὶ κείνη καὶ τῆς ἀγόρασαν μιὰ. Τὴν ἀναψε καὶ στάθηκε σὲ μιὰ γωνιά. Πόση ἦταν ἡ ἐκπληξὴ τοῦ ἀνδρός τῆς, ὅταν κάποτε τὴν ἀντίκρουσε! Ἀργότερα ἀναγκάστηκε νὰ τῆς τ' ἀποκαλύψῃ ὅλα, μὰ ποτὲ δὲν τὴν ἔπαιρνε μαζί του σὲ παρόμοιες τελετές. Οὔτε αὐτὴ ἐφανέρωσε στοὺς γονεῖς τῆς τίποτε.

Πόση χαρὰ καὶ συγκίνηση μαζί αἰσθανόταν ὅταν πηγαῖναν στὴν ἐκκλησία καὶ ἀντικρύζαν ἀνθρώπους ποῦ, ὅταν τοὺς ἐβλεπαν ἔξω στὴν καθημερινὴ ζωῆ, οὔτε ἂν ὑποψιάζονταν ὅτι μπορούσαν νὰ εἶναι κι αὐτοὶ Χριστιανοί.

Ἄντ. Τσιορτανᾶ, Ὁ Κλωστός (Κρυπτοχριστιανός). Ποντιακὴ Ἔστια 7(1956), σελ. 3731.

Ἐνα χρόνο τὸ Ραμαζάνι τῶν Τούρκων καὶ ἡ Σαρακοστὴ τῶν Χριστιανῶν.

νῶν συνέπεσαν. Ὁ Γιουσούφης ὁ Σταυριώτης, ὁ κλωστός, πῆγε στοῦ γείτονα του τὸν Σεφκέτ, κι ἐκεῖνον ἐπίσης κλωστόν, καὶ τοῦ λέει.

—Σεφκέτ, δὲν ἔχω οὔτε βούτυρο γιὰ τὸ Ραμαζάνι, οὔτε λάδι γιὰ τὴ Σαρακοστή. Γιὰ πές μου, τί νὰ κάνω;

Εὐρ. Χειμωνίδου, Κρυπτοχριστιανοί. (Ἀνέκδοτο).

Ἡ μπόρα ἔχει περάσει, ἀλλὰ θυμωμένα κυλοῦν τὰ θολὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ, δίπλα ἀπὸ τὸ μεγάλο χωριό, πού ἀπλώνεται στὸν εὐφορο κάμπο.

Εἶναι τουρκικὸ τὸ χωριό. Φρεσκοπλυμένο ἀπὸ τὸ χορταστικὸ λουτρό, χαίρεται τώρα τὴν εὐλογία τοῦ ἡλίου καὶ στεγνώνει γοργά, βυθισμένο στὴ μακαριότητα τῆς εὐτυχίας του.

Δὲν ἦταν ὁμως πάντα τουρκικό. Σὲ παλαιότερη ἐποχή, τότε πού τὸ σημερινὸν Ἐρζερούμ λεγόταν Θεοδοσιούπολις, εἶχαν χτισθῆ δίπλα στὸν Ἄκαμψι ποταμό, στὴν ἄκρη τοῦ εὐφορου ἐκεῖνου ὄροπεδίου, λίγα σπίτια ἀπὸ οἰκογένειες ἀκριτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἀργότερα, μὲ τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, Τοῦρκοι ἤρθαν κι ἐγκατεστάθηκαν στοῦ ἐλληνικὸ χωριό κι ἀνάγκασαν τοὺς κατοίκους του ν' ἀλλαξοπιστήσουν καὶ νὰ δεχθοῦν τὸν μωαμεθανισμό.

Ἀπὸ κείνη τὴν ἡμέρα σίγησε κι ἡ καμπάνα τῆς μικρῆς ἐκκλησοῦλας, καὶ στοὺς τέσσαρες αἰῶνες καὶ περισσότερο, πού πέρασαν ἀπὸ τότε, δὲν ἀπέμεινε πιά, οὔτε σὰ θολὴ ἀνάμνηση, ἡ χριστιανικὴ καταγωγή τῶν πρώτων κατοίκων.

Στεγνώνει λοιπὸν τὸ τουρκικὸ χωριό ὕστερα ἀπὸ τὴ μπόρα, ἐνῶ στοῦ καφενεῖο οἱ ἡλικιωμένοι Τοῦρκοι, καθισμένοι σταυροπόδι σὲ μαλακὰ στρωσίδια, ρουφοῦν ἡδονικὰ τοὺς ναργιλέδες τους καὶ διηγοῦνται εὐθυμες ἱστορίες.

Ἐξαφνα σπαρακτικὲς φωνὲς ἀκούονται ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ποταμοῦ· δύο μικρὰ Τουρκόπουλα, παίζοντας στὴν ὄχθη, ἔπεσαν στοῦ ποτάμι καὶ τὰ πῆρε τὸ ὀρμητικὸ ρεῦμα. Μιά γυναῖκα, πού εἶδε τὸ ἀτύχημα, ἔβαλε τότε τίς φωνὲς καὶ ξεσήκωσε τὸν κόσμο.

Τὸ καφενεῖο ἄδειασε στὴ στιγμή. Ὅλοι οἱ θαμῶνες ἔτρεξαν κατὰ τὸ ποτάμι, καὶ μαζί μὲ ὄλους, κι ὁ μουχτάρης τοῦ χωριοῦ, ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος, ὅπως θὰ λέγαμε ἐμεῖς.

Μάταιος κόπος! Τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο παιδιά, ἓνα ἀγόρι πέντε χρονῶν, εἶχε ἤδη πνιγῆ, ὅταν ἔφτασε ἡ βοήθεια, καὶ τ' ἄλλο συνομήλικό του, δὲν εἶχε πιά ἀνάγκη ἀπὸ βοήθεια· αὐτὸ τὰ κατάφερε νὰ φτάσῃ μόνο του στὴν ὄχθη, λίγο παρακάτω ἀπὸ τὸ σημεῖο τοῦ ἀτυχήματος. Ἦταν βρεγμένο ὡς τὸ κόκαλο, ἀλλὰ ἔβλεπε τὸ μαζεμένο πλῆθος χαμογελαστό, σὰ νὰ μὴν εἶχε γίνῃ τίποτε τὸ σπουδαῖο.

‘Ο μουχτάρης τὸ πῆρε στὴν ἀγκαλιά του κι ἄρχισε νὰ τὸ χαϊδεύη.

—Πῶς τὰ κατάφερες, παιδί μου, νὰ γλυτώσης; ἔλεγε καὶ ξανάλεγε. Μπράβο! Ἐσὺ θὰ γίνῃς σωστὸς ἄνδρας! Θὰ φοβήθηκες ὅμως πολὺ, ἔτσι δὲν εἶναι;

—Καθόλου! ἀποκρίθηκε ὁ μικρὸς ἄθῳα. Δὲν φοβήθηκα καθόλου. Μὲ κρατοῦσε ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ στὴν ἀγκαλιά της καὶ μ’ ἔσπρωχνε σιγὰ - σιγὰ στὴν ἀκροποταμιὰ.

‘Ο μουχτάρης ἔμεινε περίεργος.

—Ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ, εἶπες; Καὶ ποῦ τὴν ξέρεις ἐσὺ τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ;

—Τὴν ξέρω! Τὴν ἔχομε στὸ σπίτι μας, ζωγραφισμένη σ’ ἓνα σανιδάκι! Μιὰ ὑπόφια γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ μικροῦ στὴ σκέψη τοῦ μουχτάρη.

—Πάμε νὰ μοῦ τὴ δείξης κι ἐμένα! λέει στὸ Τουρκόπουλο. Πάμε!

Σὲ λίγο ἔφτασαν στὸ σπίτι, ὅπου βρισκόταν μόνο ἡ γιαγιά κι ἡ μητέρα τοῦ μικροῦ· ὁ πατέρας του ἔλειπε.

Οἱ δύο γυναῖκες δὲν εἶχαν ἰδέα ἀπὸ τὸ ἀτύχημα καὶ μὲ ἔκπληξη καὶ ἀπορία παρατηροῦσαν τὸν ἐπίσημο ἐπισκέπτη. Ἡ ἔκπληξη τους ὅμως ἔγινε τρόμος μεγάλος, ὅταν εἶδαν τὸ παιδί τους νὰ τοῦ δείχνῃ μιὰ μικρὴ πόρτα στὸν τοῖχο τοῦ ἐσώτερου διαμερίσματος τοῦ σπιτιοῦ καὶ νὰ τοῦ λέῃ: «Νά, ἐδῶ μέσα εἶναι, ἀνοιξε νὰ δῆς!».

Ἐκαμαν τότε μιὰ κίνηση πρὸς τὰ ἐκεῖ, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὸν μουχτάρη, μὰ ἐκεῖνος εἶχε κιόλας ἀνοίξει τὴν πορτοῦλα.

Καὶ τότε, ἓνα θέαμα καταπληκτικὸ παρουσιάσθηκε στὰ μάτια του: Σ’ ἓνα μικρὸ καὶ σκοτεινὸ δωμάτιο, δίχως κανένα παράθυρο, ἓνα καντήλι ἔκαιε μπροστὰ στὸ εἰκόνημα τῆς Παναγίας. Εὐωδία ἀπὸ θυμίαμα ξεχύθηκε τὴν ἴδια στιγμὴ ἀπὸ τὸν κρυφῶνα καὶ γέμισε τὰ ρουθούνια τοῦ Τούρκου, ποὺ ρούφηξε ἡδονικὰ τὸ ἄγνωστο γι’ αὐτὸν ἄρωμα.

Οἱ γυναῖκες παγωμένες ἀπ’ τὸν τρόμο, δὲν εἶχαν τὴ δύναμη ν’ ἀρθρώσουν λέξη, καὶ μόνο τὰ μάτια τους, στυλωμένα στὴν εἰκόνα, ἔστελναν θερμὴ, σιωπηλὴ ἰκεσία πρὸς τὴ Θεομήτορα, νὰ τὴ βοηθήσῃ στὴ δύσκολη ἐκείνη περίσταση.

Ἄφρονος ὅμως κι ἀκίνητος στεκόταν μπροστὰ στὸ εἰκόνημα καὶ ὁ μουχτάρης, ὁ φανατικὸς Τοῦρκος, ποὺ ποτὲ δὲ θὰ μπορούσε νὰ φαντασθῇ ὅτι θὰ ἔκαμνε στὸ χωριό του τέτοια ἀνακάλυψη. Τὸ γλυκύτατο βλέμμα τῆς Παναγίας, μὲ τὸ θεῖο βρέφος στὴν ἀγκάλη Της, τοῦ εἶχε κάμει ἀνέκφραστη ἐντύπωση.

—Αὐτὴ εἶναι ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ, ποὺ μὲ κρατοῦσε στὰ χέρια της. Τὴν εἶδες; εἶπε ὁ μικρὸς μὲ φωνὴ χαρούμενη, λὲς καὶ εἶχε κάμει κατόρθωμα.

Οἱ γυναῖκες ἔπεσαν τότε στὰ πόδια τοῦ μουχτάρη κι ἄρχισαν νὰ τὸν παρακαλοῦν.

—Μὴ μᾶς κάνης κακό, ἐφέντη πολυχρονεμένη, κι ἐμεῖς θὰ παρακαλοῦμε τὴν Παναγία νὰ σὲ φυλάγῃ καλὰ . . .

—“Ὡστε εἶστε Χριστιανοί; πρόφερε ἀργά.

—Ναί! . . . δὲν πειράζομε ὅμως κανένα. Ἀκολουθοῦμε τὴν πίστη τῶν πατέρων μας, ὅπως τὴν πῆραν κι ἐκεῖνοι ἀπ’ τοὺς δικούς τους πατέρες . . . Μὴ μᾶς κάμης κακό . . ., ἐφέντη!

Ὁ μουχτάρης στάθηκε μερικὲς στιγμὲς ἀκόμη σιωπηλός. Ἔπειτα μὲ φωνὴ σιγανή, σὰ νὰ ἤθελε ν’ ἀνακοινώσῃ κάποιον μυστικό, λέει στὶς γυναῖκες:

—Μὴ φοβᾶστε! Προσέξτε ὅμως, μὴ πῆτε κι ἐσεῖς σὲ κανένα, ὅτι ἦρθα στὸ σπίτι σας καὶ εἶδα αὐτὸ ποὺ εἶδα . . . Κάπου - κάπου θὰ σᾶς στέλνω λίγο λάδι νὰ βάζετε στὸ καντῆλι, πρόσθεσε, ἐνῶ προχωροῦσε πρὸς τὴν ἔξοδο.

(Κατ’ ἀφήγησιν τοῦ πάππου του, ἱερέως Σάντας Παπᾶ Ἀποστόλου Χειμωνίδου, χειροτονηθέντος ἐν Θεοδοσιουπόλει καὶ θανόντος εἰς βαθὺ γῆρας τὸ 1915).

Θ. Κ. Θεοφυλάκτου, Γύρω στὴν ἄσβεστη φλόγα. Θεσσαλονίκη 1958.

Σελ. 56. Ἐκεῖ κάτω στὴ γέφυρα τοῦ χωριοῦ, ἐπάνω στὸν ποταμὸ . . . κρεμάσανε «κατακέφαλα» τὸν καημένο τὸν Χαράλαμπον οἱ Τοῦρκοι. Ἀφοῦ τὸν ἐβασάνισαν μέρες καὶ δὲν ἀρνήθηκε τὴ νέα του πίστη, τὴ Χριστιανική, — ἤταν ἑλληνογενὲς μουσουλμᾶνος καὶ λεγόταν ὡς τοιοῦτος Χασάν — ἐβαλαν ἀνάμεσα στὰ νύχια του καὶ τίς σάρκες του μικρὲς σφῆνες δαδιῶν, τὸν πετάλωνανε μὲ σιδερένια πέταλα καὶ καρφιά.

—Ὁμολογᾶς, τοῦ ἔλεγαν, τὴν παλαιὰ σου πίστη, ἦ ὄχι;

Καὶ αὐτὸς μὲ κανένα τρόπο δὲν μαρτυροῦσε κατὰ τὸ θέλημά τους.

Στὸ τέλος τὸν κρεμάσανε ἀπ’ τὰ πόδια στὴ μέση τοῦ ποταμοῦ κάτω ἀπὸ τὴ γέφυρα.

—Ἄς ψοφήσῃ ἔτσι, αὐτὸς ὁ χαῖνης, ἔλεγαν.

Καὶ τὸν ἄφησαν ἐκεῖ μὲ τὴν «κουστωδιαν». Τί γίνεται ὕστερα; Ξεπήδησε ἓνας θρύλος: Τὸ ποτάμι ἀνοιξε τόπο. Σ’ ἓνα ὀλόφωτο δωμάτιο μέσα ὁ Χαράλαμπος καθόταν κοντὰ σ’ ἓνα πανώριο τραπέζι . . . Θυμίαμα «ἐσκουτούλιζεν» ἀπ’ ὄλες τίς μεριές. Ἔγινε ἅγιος ὁ Χατζῆ Χαράλαμπος.

Δ. Λαζαρίδη, Σημείωμα, σχετικὸ μὲ τὴ ζωὴ τῶν κρυφῶν Χριστιανῶν. (Ἀνέκδοτο).

Τὸ 1916 - 1918 οἱ Ρῶσοι κατέλαβαν τὴν περιοχὴ Τραπεζοῦντος καὶ Ἐρζερούμ. Ἐξισλαμισμένοι Τοῦρκοι ἑλληνόφωνοι τῆς περιφερείας Ὁφεως

ήλθαν στη Μητρόπολη να εύχαριστήσουν τον άείμνηστο Μητροπολίτη Χρυσανθο για τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ τὴν προστασία ἀπὸ ἀντεκδικήσεις Ἀρμενίων, καὶ ἐξέφρασαν τὴν εὐχὴ μήπως εἶναι γραφτὸ νὰ γίνῃ ποιμενάρχης ὄλων τῶν Χριστιανῶν (ὕπονοοῦντες ἐπάνοδο στὸ χριστιανισμό). Ἀτυχῶς τὰ ἐπακολούθησαντα γεγονότα καὶ ἡ ἐκτροπὴ τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστάσεως ἀνέτρεψαν τὰ πάντα καὶ ἐπέφεραν τὴν Ἔξοδο καὶ τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ βαρύτερες θυσίες.

Ἐπηρετοῦσα τότε στὸ Φροντιστήριο Τραπεζοῦντος καὶ ὁ άείμνηστος πατέρας μου Παπα-Χρῆστος Λαζαρίδης ἐφημέρευε στὴν Ἐνορία Τραπεζοῦντος Παναγίας Θεοσκεπάστου, συνεχομένης μὲ τὴν Ἐνορίαν Χριστοῦ καὶ μὲ τὴν τούρκικη Συνοικία Γενῆ - Τζουμᾶ, μιὰ ἀπὸ τίς καλύτερες, σὲ ἐπίπεδη τοποθεσία.

Ἐνα πρωὶ (1917) χτύπησε τὴν πόρτα μας μιὰ Τουρκάλα νεαρὴ στὴν ἡλικία καὶ ἐζήτησε νὰ μιλήσῃ τὴ μάνα μου, ἡ ὁποία καὶ παρουσιάσθη ἀμέσως. Ἡ νεαρὴ Τουρκάλα ἐπροχώρησε στὴν αὐλή, ἔδωκε ἓνα πιάτο κόλλυβα, ἓνα κέρμα ἀσημένιο, τούρκικο νόμισμα, καὶ παρεκάλεσε «Ὁ Παπα-Χρῆστος νὰ διαβάσῃ τὰ πρέποντα στὴν ἐκκλησία», ὅταν αὐτοὶ θὰ κήδευαν τὴ μάνα τους.

Ἡ άείμνηστη μάνα μου, βαθειὰ θεοσεβῆς καθὼς ἦτο καὶ ἀπὸ κρυφοῦς Χριστιανούς καταγόμενη, ἐσταυροκοπήθηκε, ἐπέστρεψε τὸ ἀργυροῦν κέρμα στὴ νεαρὴ Κρυπτοχριστιανὴ καὶ ἀμέσως αὐτοπροσώπως μετέφερε τὰ κόλλυβα στὴν ἐκκλησία καὶ ἀναψε χωριστὸ κερί γιὰ τὴν ψυχὴ τῆς κηδευομένης.

Μὲ τὴν ἐπανακατάληψη τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατέφυγα μόνος στὴ Ρωσία (Ἰούνιος 1917 - Ὀκτώβριος 1920). Τὸ 1921 ὑπῆρέτησα στὸ Μπαϊραμίτσι Τρωάδος ἐντολῆ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρμοστείας τῆς Πόλης, τὸ 1922 στὰ Δαρδανέλλια, καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ βρέθηκα στὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Παραμυθιά Ἠπείρου. Τὸ 1923 - 1924 ἐτοποθετήθην στὸ Γυμνάσιο Ἀρρένων Καβάλας, καὶ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1924 περισυνέλεξα τὰ διασωθέντα μέλη τῆς οἰκογενείας μου, πλὴν τοῦ άειμνήστου πατρός μου, πού πέθανε σκληρὸ θάνατο στὸ στρατῶνα τοῦ Σελημιέ τῆς Σκούταρης τῆς Πόλης.

Σὲ συζήτηση καὶ ἀνάμνηση γιὰ τὰ περασμένα ἡ μάνα μου (ἔζουσε μέχρι τοῦ 1944) καὶ ἡ ἀδελφὴ μου, πολὺ νεώτερή μου, ξανάφεραν τὸ περιστατικὸ στὴ μνήμη.

Πολλὰ ὄρφανὰ καὶ ἀπροστάτευτα τοῦ τελευταίου πολέμου, μὴ περισυλλεγένητα ἀπὸ τίς ἀμερικανικὲς ἀποστολές, ζοῦν, ποιὸς ξέρει μὲ ποία θρησκευτικὴ συνείδηση καὶ μὲ ποιὲς συνθήκες. Πρὸ ἐτῶν ἐπληροφορήθηκα, ὅτι δύο «Χριστιανοτοῦρκοι» ἐπεσκέφθησαν συγγενεῖς των ἢ συγχωριανούς στὸ χωριὸ Κρηνίδες (πλησίον Φιλίππων).

Οικονόμου Παπαηλία Παπαδοπούλου, Οί χριστιανοί τοῦ Χεβέκ, ἐπαρχίας Θεοδοσιουπόλεως (Ἐρζερούμ). Ποντιακὴ Ἑστία 10(1959), σελ. 5377-79.

Ἐγεννήθην εἰς τὸ χωρίον Χεβέκ ἐνορία Κιόρ - Ἀχμέτ, ὑποδιοικήσεως Γιουσούφ - Ἰλῆ, Νομοῦ Ἐρζερούμ, ΒΑ τοῦ Λαζιστάν, τὸ ἔτος 1888, ἐκ πατρὸς ὀνόματι Συμεῶν καὶ μητρὸς Ἄννης, τὸ γένος Ἰωσηφίδου. Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθην εἰς τὸ Δημ. Σχολεῖον Ἐρζερούμ, καὶ τὰ ἔτη 1905 - 1907 τὰ μαθήματα τῆς ἀστικῆς Σχολῆς Σουρμένων, ἐπαρχίας Τραπεζοῦντος, διάγων τὸ 19ον ἔτος τῆς ἡλικίας μου, τὸ δὲ ἐπόμενον 20ὸν ἔτος ἤλθον εἰς γάμου κοινωνίαν καὶ τὸ ἴδιο ἔτος ἐχειροτονήθην πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ἀειμνήστου Λαυρεντίου ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ἱερῷ Ναῶ Ἁγ. Γεωργίου Ἀργυρουπόλεως. Λόγω ὅτι ἐχῆρευε ἡ θέσις ἱερέως εἰς τὸ χωρίον μου ἠναγκάσθην εἰς τὴν αὐτὴν νεαρὰν ἡλικίαν νὰ χειροτονηθῶ καὶ νὰ καταλάβω τὴν θέσιν ἐκείνην, καὶ τοῦτο διότι ἐκτὸς τῶν 5 ὀρθοδόξων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν θὰ ἐφημέρευον καὶ εἰς 40 οἰκογενεῖας κρυφῶν Χριστιανῶν καὶ εἰς 20 ἄλλες οἰκογένειες κρυφούς τοῦ χωρίου Ζιναμέτ, ἀπέχοντος ἡμίσειαν ὥραν τοῦ Κιόρ - Ἀχμέτ, ἔνθα καὶ ἐκκλησιάζοντο καὶ οἱ κρυφοὶ Χριστιανοί. Ἐπίσης ἐφημέρευον καὶ εἰς πέντε ἄλλες κρυφές οἰκογένειες ἐκ τοῦ χωρίου Σιαρεζέ, ἀπέχοντος μίαν ὥραν τῆς πατρίδος μου, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ἀνῆρχοντο εἰς 50 οἰκογένειες τουρκικές.

Τὰ ὄρια τοῦ χωρίου Χεβέκ εἶναι ἀνατολικά τὸ Μουρζούλ καὶ Ἀρτβίν, βόρεια τὸ Λαζιστάν, Ν. Γιουσούφ - Ἰλῆ καὶ δυτικῶς ἡ πόλις Ἰσπίρ καὶ ὁ ποταμὸς Ἀκαμψις (Τσορούχ).

Ἐν ὀλίγοις θὰ περιγράψω τὰ τῶν «κρυπτῶν Χριστιανῶν», πῶς ἐκτελοῦσαν τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντά των. Ἦσαν πολὺ εὐσεβεῖς καὶ τακτικοὶ εἰς τὴν προσευχὴν των, ἐτηροῦσαν κατὰ γράμμα τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς θρησκείας. Πιστῶς δηλαδὴ, τίς νηστεῖες Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν, καὶ ἰδίως ἐνήστευον χωρὶς νὰ φᾶνε οὔτε λάδι οὔτε καὶ ἐλιές καὶ τὰς 4 νηστείας, ἧτοι τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, τῆς Παναγίας τὸ Δεκαπενταγούστον καὶ τὴν νηστείαν τῶν Χριστουγέννων, καὶ μετελάμβανον τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων κατὰ τὴν λῆξιν τῶν Νηστειῶν, ἀφοῦ προηγουμένως προετοιμάζονταν διὰ τῆς ἐξομολογήσεως.

Ἡ θεία λειτουργία ἐτελεῖτο ἐν ἄκρᾳ μυστικότητι, τρεῖς ὥρες πρὶν τὰ ξημερώματα, ἵνα μὴ γίνωνται ἀντιληπτοὶ εἰς τοὺς Τούρκους. Οἱ γάμοι, τὸ βάπτισμα, τὸ εὐχέλαιον, αἱ κηδεῖαι ἐτελοῦντο τὴν νύκτα 10 - 11 μ.μ.

Κατὰ τὴν πρῶτην ἐκάστου μηνὸς πήγαινα «ἀγίαζα», ἐκτὸς τοὺς φανεροὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς κρυφοὺς εἰς τὰς οἰκίας των.

Οἱ κρυφοὶ Χριστιανοὶ εἶχαν πατροπαράδοτον παράδοσιν νὰ μὴ δώσουν κορίτσια εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἂν ἐδίδαν, πολὺ σπάνια, ἔπρεπε νὰ ἀσπασθῇ ὁ νέος τὸν Χριστιανισμὸν ἐν τῷ κρυπτῷ. Οὔτε ἔπαιρναν κορίτσια ἀπὸ τοὺς

Τούρκους. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ποὺ ζοῦσαν ἐπὶ τόσα ἔτη ἔγιναν ἀντιληπτοὶ ὅτι ἦσαν κρυφοὶ Χριστιανοί, εὐτυχῶς ὁμῶς δὲν τοὺς πείραζαν καὶ τοὺς ἠνεύχοντο σὰν καλοὶ γείτονες.

Ἐγὼ κατῆλθον εἰς τὴν ἀγαπητὴν μας Ἑλλάδα τὸ ἔτος 1924, ὡς ἀνταλλάξιμος. Συμπληροῦνται 35 ἔτη ἔκτοτε καὶ ὁμῶς οἱ κρυφοὶ Χριστιανοὶ οἱ μείναντες εἰς τὴν πατρίδα μου δὲν λησμονοῦν τὴν θρησκείαν των, ἂν καὶ στεροῦνται ἱερέων καὶ μόνον δέκα οἰκογένειαι ἐκ τούτων ἦλθον εἰς Κων/πολιν μετὰ παρέλευσιν 5 ἐτῶν ὡς δῆθεν ξενιτευόμενοι, μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Μετ' αὐτῶν ἔχω τακτικὴν ἀλληλογραφίαν.

Τὸ 1914, στὸν α' πόλεμον, κατῆλθον εἰς Ἀργυρόπολιν, ὅπου διέμεινα μέχρι τοῦ 1916, ἐφημερεύων εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Τὸ 1916 μὲ τὴν κατάληψιν τῆς πατρίδος μου ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις ἐπέστρεψα ἐκεῖ τὸν Ἰούλιον, ὅπου βρῆκα ὄλους τοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς νὰ τελοῦν φανερὰ τὰ τῆς θρησκείας των.

Κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου οἱ ἐνορίται μου, φανεροὶ καὶ κρυφοί, τὸ 1916 τὸν μῆνα Νοέμβριον ἔφεραν ὡς ἐφημέριόν των ἐκ Βατοῦμ τὸν Πάτερ Παπᾶ Ματθαῖον Μᾶνον, καταγόμενον ἐκ Κορυτσᾶς - Βορείου Ἡπείρου, ἵνα δηλωθοῦν ὡς Χριστιανοὶ καὶ νομιμοποιήσουν τὸ θρήσκευμά των. Οὗτος δυστυχῶς παρέμεινε ἐκεῖ ἐπὶ 15 μόνον ἡμέρας, ἐπιστρέψας καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐν Βατοῦμ παλαιὰν θέσιν του. Ἡ παρουσία του συνετέλεσε πολὺ ὄχι μόνον νὰ φανερωθοῦν ὡς Χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ νὰ συμφιλιωθοῦν μετὰ τῶν γειτόνων Τούρκων, οἵτινες καὶ ἠνέχθησαν τὴν ἀλλαξοπιστίαν των.

Τὸν Μάϊον τοῦ 1917, ὅταν ἐπέστρεψα εἰς τὴν πατρίδα μου, εἰς τὰς ἱεροτελεστίας προσήρχοντο ὅλοι ἀδιακρίτως φανεροὶ καὶ κρυφοὶ Χριστιανοί, ἕως ὅτου ὀπισθοχώρησε ὁ Ρωσσοικὸς στρατὸς κατὰ Ὀκτώβριον. Ἀρχὰς Φεβρουαρίου τοῦ 1918, πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐνέσκηψαν οἱ τζετέδες καί, ἀφοῦ ἐλεηλάτησαν τὸ πᾶν, κατεδίωξαν ἀπηνῶς τοὺς ἀλλαξοπιστήσαντας.

Μετὰ τὴν ἐπανεγκατάστασιν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, μ' ἐκάλεσε μίαν ἡμέραν ὁ Καϊμακάμης (Ἵποδιοικητῆς) καὶ μ' ἐρώτησε, πόσοι ἦσαν οἱ Χριστιανοὶ μου. "Ὅταν ἀπήντησα ὅτι ἦσαν περὶ τὶς ἐξήκοντα οἰκογένειαι, ἔγινε ἕξω φρενῶν καὶ ἀφοῦ μοῦ εἶπε πὼς ἐγὼ τοὺς περισσεψα, μ' ἐνέκλεισε στὸ κρατητήριον. Εὐτυχῶς τῇ ἐπεμβάσει ἰσχυρῶν φίλων μου Τούρκων καὶ Κρυπτοχριστιανῶν, μετὰ 1 ὥραν καὶ 40' λεπτὰ μὲ ἀπέλυσε.

Κατόπιν ἐντόνου τρομοκρατίας ποὺ ἐξαπελύθη, κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου τὸ 1924 εἰς τὴν Ἑλλάδα, μὲ ἀκολούθησαν μόνον αἱ πέντε οἰκογένειαι τῶν φανερῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν.

Κατὰ τὴν ἀφιξίν μου εἰς Ἑλλάδα, εἰς τὸν Πειραιᾶ, συνήντησα τὸν ἐφημέριον τοῦ Ναοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου, Πρωτοσύγγελον Εὐστάθιον Σκάρπα, ὅστις ἀργότερα ἔγινε καὶ ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχίας Περιστερίου τῶν Ἰωαννίνων.

Εἰς τὴν συνομιλίαν καὶ γνωριμίαν μου τοῦ ἀνέφερα ὅτι ἔφερα μαζί μου μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν τῆς ἐνορίας μου Ἁγίου Δημητρίου καὶ ἐν κειμήλιον Ἀντιμήνσιον, χρονολογούμενον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, προερχόμενον ἐκ τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχείας, ἀλλὰ δυστυχῶς μου τὸ πῆρε ἀνεπιστρεπτί.

Οἱ προκάτοχοί μου ὡς ἱερεῖς ἐχρημάτισαν οἱ κάτωθι: 1) Συμεὼν Παπαδόπουλος, προπάππος μου, 2) Μιχαὴλ Παπαδόπουλος, 3) Ἀντώνιος Παπαδόπουλος, 4) Παν. Παπαδόπουλος, 5) Ἰωσήφ Παπαδόπουλος, καὶ τελευταῖος ὁ ὑποφαινόμενος.

Ὁ Ἀντώνιος, ὁ Παναγιώτης καὶ Ἰωσήφ ἐσπούδασαν εἰς Ἀχουσχαν περιφ. Νομοῦ Τιφλίδς, τὴν Γεωργιανικὴν γλῶσσαν κατὰ τὸ 1830 ἔτος καὶ ἐχειροτονήθη ὁ Ἀντώνιος ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως Θεοδοσιουπόλεως (Ἐρζερούμ) Θεοκλήτου, καὶ ὁ Παναγιώτης καὶ ὁ Ἰωσήφ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀρχιερατεύσαντος ἐν Θεοδοσιουπόλει κ. Παΐσιου. Οἱ ἀνωτέρω ἱερεῖς ἐτελοῦσαν τὰς ἱεροτελεστίας εἰς Γεωργιανικὴν γλῶσσαν.

Ὁ Ἀντώνιος ἐφημέρευσε εἰς τὸ χωρίον μου Χεβέκ, καὶ ὁ Παναγιώτης εἰς τὸ Ἐρζερούμ ἐπὶ 55 ἔτη, ἐπὶ Ἀρχ/νης Παΐσιου, καὶ ἐχρημάτισεν ὡς Ἀρχιερατικός Ἐπίτροπος ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του οἰκοδομήθηκα ὁ περικαλλῆς Ἱερ. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου, ὅστις σώζεται μέχρι σήμερον. Τοῦτον ἐγνώρισε καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς Τραπεζοῦντος Κωνσταντίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωσήφ ἀνεπλήρωσα τὴν θέσιν του ἐγὼ εἰς τὸ χωρίον μου Χεβέκ.

Ἡ καταγωγή τῶν κρυφῶν Χριστιανῶν καὶ φανερῶν τῆς πατρίδος μου, ὅπως ἐκ παραδόσεως ἤκουσα ἀπὸ τοὺς προγόνους μου, προήρχετο ἀπὸ τὰ παρὰ τὸν Εὐξείνου Πόντου (Τραπεζοῦντα), ἀπ' ὅπου μετώκησαν κατὰ τὸν διωγμὸν τῶν χριστιανῶν εἰς Χεβέκ. Δύο ἀδελφοὶ ἦλθαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ χωρίον Κιὸρ - Ἀχμέτ. Ἀπὸ τὸν φόβον τῶν Τούρκων, γὰρ νὰ ζήσουν δῆθεν ἐλεύθερα, νὰ μὴν φορολογηθοῦν καὶ διωχθοῦν, ὁ ἓνας ἀδελφὸς ἔμεινε φανερᾶ Χριστιανὸς καὶ ὁ ἄλλος κρυφὸς Χριστιανός.

Ἐπὶ τὸ χωρίον μου καθολικοί, 2 οἰκογένειαι, φαίνεται ὅτι οἱ ἄλλοι ἔφυγαν εἰς ἀγνωστον διεύθυνσιν. Ταῦτα τὰ μέρη πρὶν κατοικοῦντο ὑπὸ τῶν καθολικῶν καὶ Τούρκων. Ὡς ἔχω ἀκούσει πάλιν ὑπὸ τῶν προγόνων μου, ἐπὶ τῆς Γεωργιανικῆς κατοχῆς, βασιλευούσης τῆς αὐτοκρατείας Θάμαρ, τὸ 1209, ὅτε διεδέχθη τὸν πατέρα της, κατοικοῦσαν εἰς τὰ μέρη ταῦτα καὶ Γεωργιανοὶ Ὁρθ. Χριστιανοὶ εἰς τὰ ἐξῆς χωρία: 1) Παρχάρ, 2) Τορτούμ, 3) Ἰχσάν, 4) Τόρτ - Κιλσέ, ἔχοντα ἕκαστον χωρίον ἀνὰ μίαν ἐκκλησίαν, τὶς ὁποῖες οἰκοδόμησεν ἡ Αὐτοκράτειρα Θάμαρ, αἱ ὁποῖαι σώζονται μέχρι σήμερον. 1) Οἱ κάτοικοι τῶν 4 τούτων χωρίων ἐπὶ τουρκικῆς κατοχῆς ἐξισλαμίσθησαν, καὶ εἰς μερικὰ χωρία ἔχασαν μὲν τὴν θρησκείαν των, ἀλλὰ διατηροῦν τὴν Γεωργιανικὴν γλῶσσαν των. 2) Ἐκ τῶν κρυφῶν Χριστιανῶν 22 οἰκογένειαι, ὅσοι βρέθησαν εἰς Ρωσσίαν, κατῆλθον μετὰ ἑλληνικὰ διαβατήρια ὡς Ἑλληνες Ὁρθ. Χριστιανοὶ εἰς Βατούμ καὶ ἔφθασαν εἰς Ἀθήνας τὸ 1939 καὶ διαμένουν ἐκεῖ, καὶ

10 οικόγένειαι ἐκ Χεβέκ ἔφθασαν ὡς ξενιτευόμενοι εἰς Κων/νούπολιν καὶ εὐσκονταὶ ἐκεῖ πάλιν ὡς κρυφοὶ Χριστιανοί, καὶ οἱ ὑπόλοιποι παραμένουν εἰς τὴν πατρίδα, ὅπως τὰ παλαιὰ χρόνια.

Δι' αὐτοὺς τοὺς κρυφοὺς Χριστιανοὺς ἔχω νὰ εἶπω ὅτι, ὅτε ἡ Ρωσσία τὸ πρῶτον τὸ 1878 κατέλαβε τὸ Ἐρζερούμ, ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιερεὺς Παῖσιος τοὺς εἶχε πῆ νὰ φύγουν ἐλεύθερα εἰς Ρωσσίαν, ἀλλὰ οἱ γέροντες δὲν συγκατετέθησαν καὶ δὲν ἄκουσαν τὴν συμβουλὴν του καὶ παρέμειναν. Τὸ δεύτερον πάλιν ἐπὶ κατοχῆς τῆς Ρωσσίας τὸ 1916 οἱ Ἀρχηγοὶ τοῦ Ρωσσικοῦ Στρατοῦ τοὺς συμβούλευσαν νὰ φύγουν ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέρη. —(Δὲν ἔπρεπε νὰ βγῆτε στὸ φανερό, καί, μιὰ πού βγήκατε, πρέπει νὰ φύγετε), τοὺς εἶπαν, (στὴ Ρωσσίαν. Πόλεμος εἶναι, δὲν ξέρει κανεὶς τί μπορεῖ νὰ συμβῆ).

Ἐπίσης καὶ ἐγώ, ὡς ἐφημέριός τους, ὅταν ἐπέστρεψα ἐξ Ἀργυρουπόλεως τὸ 1917 τοὺς καθωδήγησα μὲ πολλὰς συμβουλὰς καὶ παραινέσεις νὰ φύγωμεν εἰς Ρωσσίαν, δυστυχῶς καὶ μένα δὲν μὲ ἄκουσαν καὶ ὑποφέρουν παραμειναντες πάλιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο διαλέξεως τοῦ Δημητρίου Λαζαρίδη, ποὺ διαβάστηκε τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1959 στὴν Εὐξείνιο Λέσχῃ Θεσσαλονίκης.

Ἡ Ἐκκλησία ἀναφέρει πολλὰ παραδείγματα νεομαρτύρων Κρυπτοχριστιανῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸν Ἰωάννην τὸν Τραπεζοῦντιον, τοῦ ὁποῦ χειρόγραφος ἀκολουθία ἐσώζετο στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κων/πόλεως γραφεῖσα παρὰ Νικηφόρου τοῦ Κρητὸς Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας.

Ἰωάννης ὁ Τραπεζοῦντιος, λόγιος καὶ ἀπὸ τοὺς προκρίτους τῆς Τραπεζοῦντος, ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Μολδαβία τὸ ἔτος 1500. Κατὰ τὸ ταξίδι, ὕστερα ἀπὸ θρησκευτικὴ συζήτηση καὶ λογομαχία, ἀπεκαλύφθη στὸν Τούρκο κυβερνήτη τοῦ πλοίου. Μόλις ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀκερμαν τῆς Μολδαβίας, παρεδόθη εἰς τὸν ἐκεῖ Τούρκο τοπάρχην καὶ «ξίφει ἐτελειώθη», καθὼς λέγει τὸ χρονικὸ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Ρουμᾶνοι μετέφεραν τὰ λείψανά του εἰς τὴν Σουστάβα τῆς Βουκοβίνας καὶ ἔκτισαν πρὸς τιμὴν του ναὸν καὶ ἐτέλουν μεγάλη πανήγυρην εἰς τὴν μνήμη του.

Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ εὐρίσκονταν σὲ ἀμηχανία, ἂν τυχὸν κανένας πρόκριτος ἐκαλεῖτο εἰς γεῦμα ἀπὸ Τούρκων. Ἐνα ἀνέκδοτο, καθὼς μοῦ τὸ διηγήθη ὁ ἀείμνηστος παιδονόμος τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος Ἰωάννης Μωυσιάδης, προερχόμενος ἀπὸ κρυφοὺς Χριστιανοὺς, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστην.

Αὐστηρὰ συνήθεια ὑπῆρχε καὶ ἐνδειξὴ χριστιανικῆς ἀγωγῆς νὰ κάμῃ τὸ

σταυρό του κάθε Χριστιανός πρὸ και μετὰ τὸ γεῦμα. Ὁ Μεχμέτ - Γιάννης, ὁ Σοφόγλου, ἀπὸ τοὺς εὐκαταστάτους κρυφοὺς Χριστιανούς, ἐξετιμᾶτο ἀπὸ τὸν Τοῦρκο μπέη τῆς περιφέρειας καὶ ἔφερε τὸ παρωνύμι Σοφι (Σοφός), ποὺ ἔγινε καὶ ἔμεινε Σοφόγλου, καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψη διὰ διατάγματος ποὺ θὰ ἀναφέρωμεν ἐν συνεχείᾳ, ἔγινε Σοφιανίδης.

Ὁ Μεχμέτ - Γιάννης λοιπὸν ὁ Σοφόγλου ἐκλήθη κάποτε σὲ δεῖπνο ἀπὸ τὸν μπέη τῆς περιφέρειας. Μὲ κάποια ἀνησυχία ὁ Μεχμέτ-Γιάννης ὁ Σοφόγλου συγκέντρωσε τὴν οἰκογένεια στὸ ὑπόγειο εἰκονοστάσι, προσευχήθηκαν ὅλοι γονατισμένοι, ἀσπάζσθηκε τοὺς ἰδικούς του, γιατί ὑπῆρχε πάντοτε φόβος μήπως ὁ μπέης ὑποψιάσθηκε ἢ ἐπληροφόρηθη τι γιὰ τοὺς κρυφοὺς Χριστιανούς, καὶ δὲν ξαναγύριζε στὸ σπίτι του.

Ὅταν κατὰ τὸ δεῖπνο ἡ συζήτηση περιστράφη σὲ ἀγγαρεῖες καὶ ρουσφέτια ποὺ θὰ ἔκαμναν οἱ ἐναπομείναντες ἄπιστοι, δηλ. ὅσοι παρέμειναν Χριστιανοί, ὁ Μεχμέτ - Γιάννης ὁ Σοφόγλου δεξιότατα ἐξευμένισε τὸν μπέη καὶ ἐλάφρυνε τὰ βάρη τῶν Χριστιανῶν. Στὸ τέλος τοῦ γεύματος, σὰν θεῖα φώτισις τοῦ ἤλθε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν μπέη γιὰ τὸ γεῦμα καὶ τὴ μακροθυμία του γιὰ τοὺς γκιαούρηδες μ' αὐτὸ τοῦτο τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ, μὲ τὴν ἐξῆς στιχομυθία:

Χὸς γιεντίμ, μπέη ἐφέντημ, Εὐχαριστῶ, μπέη μου, γιὰ τὸ γεῦμα·
τεσεκιούρ ἰλέ·

Γιεντίμ μπασιμ ἰτζούν Ἐφαγα γιὰ τὸ κεφάλι μου
τὴν ὑπόστασή μου

κιρντί κανίμ ἰτζούν ἕως τὰ σωθικά μου

ἔμ σαγουμά καὶ δεξιὰ μου

ἔμ σολουμά καὶ ἀριστερά μου

ἔμ ντατλί τζανουμά καὶ στὴ γλυκειὰ ψυχὴ μου·

καὶ ἔφερε τὰ τρία δάχτυλα στὸ μέτωπο, στὸν ὀμφαλό, καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ στὸ στῆθος. Τὸ σταυροκόπημα πράγματι ἔγινε πλήρες.

Ι. Σαλτσῆ, «Οὔτε δικός μας εἶναι οὔτε δικός σας». Ποντιακὴ Ἑστία, 10 (1959), σελ. 5110.

Σ' ἓνα μεγάλο χωριὸ τῆς Τραπεζούντας ἐκεῖνα τὰ χρόνια πέθανε ἓνας Τοῦρκος. Τὸν ἔλουσαν, τὸν τακτοποίησαν, τὸν ἐκλαψαν οἱ δικοί του κι ὕστερα φώναξαν τὸν μολλά νὰ τὸν σηκώσουν καὶ νὰ πᾶνε νὰ τὸν θάψουν.

Ὁ μολλάς κάτι ἤξερε, φαίνεται. Πῆγε καὶ ρώτησε τὸν κατῆ. Κι ἀφοῦ πῆρε τὴ γνώμη του, εἶπε: «Ὁχι, αὐτὸς Τοῦρκος δὲν εἶναι. Ἄς τὸν πάρουν νὰ τὸν θάψουν οἱ Ρωμιοί». Κι ἔστειλε καὶ φώναξε τὸν παπὰ καὶ τοῦ εἶπε: «Τὸ καὶ τό».

‘Ο παπὰς στενοχωρήθηκε· — «Τζάνουμ, εἶπε, ὅλοι μας τόσα χρόνια ζέ-
 ρουμε τὸν Μεχμέτ ἀγά. Τίμιος, δίκαιος, πονόψυχος καὶ ὄλα τὰ καλά. ‘Ο Θεὸς
 στὸν παράδεισο νὰ τὸν ἀξιώση. Τὸ πράμα δὲ θέλει συζήτηση, ἐσεῖς πρέπει
 νὰ τὸν θάψετε. Ἐσὺ ξέρεις, σὲ παρακαλῶ, καὶ ἄς μὴ γίνεταί πιά λόγος καὶ
 χαλᾶν ἄδικα οἱ καρδιές τῶν συχωριανῶν μας τῶν Τούρκων».

— «Ἄκουσε, παπὰ ἐφέντη», εἶπε κι ὁ μολλάς· «Πολὺ καλὸς βέβαια ἦ-
 ταν καὶ τοὺς Ρωμιούς πολὺ τοὺς ἀγαποῦσε . . . ἀλλὰ ἦταν κρυφὸς Χριστιανός,
 ὅπως τὸ ξέρεις κι ἐσύ, πιστεύω. Σῦρε θάψε τον καὶ μὴ φοβάσαι. Σοῦ δίνω τὸ
 λόγο μου».

‘Ο δόλιος ὁ παπὰς τί νὰ κάμη. Εἶπε λοιπὸν καὶ τὸν σήκωσαν καὶ τὸν πῆ-
 γαν στὴν ἐκκλησιά. Οἱ γείτονες οἱ Ρωμιοὶ πῆγαν κι ἐκεῖνοι, μὰ ἀπὸ τὸ ἕνα
 μέρος τοὺς κατεῖχε θαυμασμὸς καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο φόβος. Οἱ Τούρκοι οἱ σπιτι-
 κοὶ τοῦ Μεχμέτ ἀγά, οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι του ἀκολούθησαν κι ἐκεῖνοι.
 Τί νὰ ἔκαναν;

‘Ο παπὰς στὴν ἐκκλησιά λίγο ἀπ’ ἐδῶ, λίγο ἀπ’ ἐκεῖ, στὰ πεταχτὰ
 διάβασε τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία, κι ὕστερα τὸν σήκωσαν καὶ πῆγαν στὸ χρι-
 στιανικὸ νεκροταφεῖο.

“Οταν ἔφτασαν ἐκεῖ, ὁ παπὰς εἶπε κι ἀκούμπησαν τὸν πεθαμένο λίγο παρέ-
 κει ἀπὸ τὸ μνήμα του. Πῆρε ὕστερα τὸ θυμιατὸ στὸ χέρι του κι ἄρχισε νὰ τὸ
 κουνᾶ μιὰ μπροστὰ μιὰ πίσω καὶ νὰ γυρίζη γύρω ἀπὸ τὸ λείψανο λέγοντας:

— Νὲ σιζτὲν τιρ, νὲ πιζτὲν τιρ (=οὔτε δικός σας εἶναι οὔτε δικός μας).

Οἱ Τούρκοι δάγκασαν τὰ χεῖλια τους καὶ κοίταξαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Ἄλ-
 λά τὰ μάτια τους γέλασαν.

Ἐπίδοση στὴν κοινῇ Νεοελληνικῇ ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Ν. Π. Ἀνδριώτη.

Ἰ. Σαλτσῆ, Ἐπίδοση ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Ἐπίδοση ἀπὸ τὸν Παπα-Πάνος
 καὶ ὁ Καράσακαλης ὁ Χότζας. Ποντιακῇ Ἐστία, 11(1960), σελ. 5720-22.
 (Ἐπίδοση Ἐβραάμ Καπουργά)

‘Ο Παπα - Πάνος ἀπὸ τὴν Μούντα ἦταν ὁ προφήτης σ’ ὄλη τὴν Τραπε-
 ζούντα καὶ σ’ ὄλα τὰ γύρω χωριά. “Ολοι τὸν γνώριζαν καὶ τὸν ἀγαποῦσαν.
 Ρωμιοί, Ἀρμένηδες καὶ Τούρκοι, ὅποιοι ἀρρωστοῦσε, τὸν Παπα - Πάνο κα-
 λοῦσαν καὶ τοὺς διάβαζε. Καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστο, ὅλοι γίνονταν καλά!

Στὶς μεγάλες γιορτές, πολλοὶ Τραπεζούντιοι ἔφερναν τὸν Παπα - Πάνο
 στὸ σπίτι τους καὶ ἔκανε ἱεροπραξίες . . . Καὶ μὲ ὄλα τὰ μαγαζιά εἶχε γνωρι-
 μίες κι ἔμπαινε κι ἔβγαινε. Αὐτὰ πού σᾶς λέω, γίνονταν πρὶν ἀπὸ ὀγδονταπέντε
 χρόνια.

Στὰ 1895, τὸ φούρνο τοῦ Ὀρτάσαραι, στὴν Τραπεζούντα, τὸν εἶχαν τρία
 ἀδέλφια ἀπὸ τὴν Τσιμερά, τοῦ Φουλιρᾶ τὰ παιδιὰ: ὁ Γιάννης, ὁ Χαράλαμπος

κι ὁ Χριστόφορος. Σ' ἐκεῖνο τὸ μαχαλὰ οἱ Ρωμιοὶ ἦταν λίγοι, οἱ περισσότεροι ἦταν Τοῦρκοι. Ἄλλὰ ὅλοι ἀγαποῦσαν τὰ τρία ἀδελφία, ἐπειδὴ ἦταν τίμια καὶ προκομμένα. Καὶ ὅλοι ἀπὸ ἐκείνους ἀγόραζαν ψωμί.

Σ' ἐκεῖνο τὸ μαχαλὰ τοῦ Ὀρτάσαραι ἦταν κι ἓνας χότζας, τὸν ἔλεγαν Καράσακαλη Χότζα. Ὁ χότζας εἶχε ἓνα μαγαζάκι πρὸς τὰ κάτω στὰ Σιδεράδικα καὶ πουλοῦσε φιλικά.

Ἐνα παράξενο πράμα γίνονταν μ' αὐτὸν τὸ χότζα: Τὸ πρῶνι ποὺ ἔβγαίνε ἀπὸ τὸ σπίτι του, τ' ἄγρια τὰ περιστέρια, ποὺ εἶχαν τὶς φωλιές τους ἐκεῖ ὀλόγουρα, στῶν Κομνηνῶν τὰ κάστρα, ἔρχονταν καὶ κάθονταν πάνω στὸ κεφάλι του καὶ στὰ χέρια του. Καὶ οἱ Τοῦρκοι τὸ εἶχαν αὐτὸ μεγάλο ἔπαινο. Καὶ παινεύονταν κι ἔλεγαν: «Ποῦ πιζοῦμ χότζα ἐβλιγιὰ τιρ», ποὺ θὰ πεῖ: αὐτὸς ὁ δικός μας ὁ χότζας εἶναι ἅγιος.

Αὐτὸ ἔβαλε τὸ Χριστόφορο σὲ ὑποψία. Κι ὅλο ἔλεγε στ' ἀδελφία του: «Πῶς ἐξηγεῖται τ' ἄγρια τὰ περιστέρια πάντα νὰ κάθονται πάνω σ' αὐτὸν τὸν ἄπιστο. Ἡ κάτι συμβαίνει, ἢ τί νὰ πῶ . . . τάχω χαμένα. Ἡ ἢ δική τους ἢ πίστη . . . ἀνάθεμά σε διάβολε!». Ἡ ἀλήθεια, πολὺ τοῦ κακοφαίνονταν τοῦ Χριστόφορου αὐτὸ τὸ πράμα.

Ὅχτῶ χρόνια κράτησαν τὰ παιδιὰ τὸ φούρνο καὶ ὀχτῶ χρόνια τὰ περιστέρια κάθονταν ἀπάνω στὸ χότζα.

Μιά μέρα, κατὰ τὸ βράδυ, πῆγε ὁ Παπα - Πάνος στὸ φούρνο· (ἐκεῖ) βρῆκε τὰ τρία ἀδελφία. Τὸν καλωσώρισαν, τοῦ παρήγγειλαν καφέ, τὸν ἔβαλαν νὰ καθίση στὸν πάγκο τοῦ φούρνου κι ἄρχισαν τὴ συζήτηση. Κουβέντιαζαν γιὰ διάφορα πράματα.

Πάνω στὴ συζήτηση φάνηκε ὁ Καράσακαλης ὁ χότζας μὲ τὰ περιστέρια στὸ κεφάλι του καὶ στὰ χέρια του. Ἐκεῖνος τὰ παραμέριζε μὲ τὸ καλό, ἀλλὰ (ἐκεῖνα) πάλι ἔρχονταν. Τέλος πῆρε ψωμί κι ἔφυγε πάλι.

Εἶπαμε γιὰ τὸ Χριστόφορο, ποὺ εἶχε τὴν ὑποψία καὶ βασανίζονταν μ' αὐτὴ τὴ δουλειά. Ἐπὶ τέλους βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ ρωτήσῃ τὸν Παπα - Πάνο «Νάχω τὴν εὐχή σου, δάσκαλε, ἐμεῖς εἴμαστε Χριστιανοί, κι αὐτὰ τ' ἄγρια τὰ περιστέρια πῶς πάνε καὶ κάθονται πάνω σ' αὐτὸν τὸν ἄπιστο; Ἐγώ, νὰ σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια, ὅσο τὸ σκέφτομαι αὐτό, τόσο ζαλίζομαι».

Ὁ Παπα - Πάνος χαμογέλασε. — «Δάσκαλε, δὲν εἶναι ντροπὴ νὰ ρωτήσης, πές μου, δάσκαλε, γιατί γελᾷς; Ἄν ξέρεις κάτι, πές μου το, νὰ ἡσυχάσω κι ἐγώ», εἶπε ὁ Χριστόφορος. — «Καὶ πῶς νὰ μὴ γελῶ, εἶπε ὁ παπάς. Κάτι θὰ σᾶς πῶ καὶ . . . πρέπει νὰ ὀρκιστῆτε πρῶτα, ὅτι δὲν θὰ βγῆ ἔξω κουβέντα». — «Δάσκαλε, ἑκατὸ φορές ὀρκιζόμαστε, ὅπως θέλεις καὶ ὅπου θέλεις», εἶπαν τὰ τρία ἀδελφία μαζί.

Γύρισε ὁ Παπα - Πάνος καὶ τοὺς εἶπε: «Ἐγὼ ξέρω, πῶς ἀπὸ σᾶς δὲ βγαίνει κουβέντα. Λοιπὸν αὐτὸς ὁ χότζας ποὺ βλέπετε, δὲν εἶναι χότζας, εἶναι παπάς, καὶ τὸ ὄνομά του εἶναι Παπα - Θόδωρος»!

Και εἶπε ὁ Παπα - Πάνος σὰ τρία ἀδελφία μιὰ ἱστορία γιὰ τὸν Καράσακαλη τὸ χότζα. Καὶ σὰς τὴν διηγοῦμαι πάλι:

Στὰ 1888 ὅλη τὴν ἡμέρα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου οἱ Χριστιανοὶ καλοῦσαν τὸν Παπα - Πάνο σὰ σπίτια τους, κι ἔκανε εὐχέλαιο, παράκληση κι ἁγιασμό. Εἶχε βραδυάσει, κι ὁ παπὰς δὲν τὸ κατάλαβε. Βραδυάστηκε σ' ἐκεῖνο τὸ μαχαλά, στὸ Ὁρτάσαραι. Καὶ πῆρε τὸ δρόμο νὰ πάη στὴ Μούντα.

Στὸ δρόμο συνάντησε τὸν Καράσακαλη τὸ χότζα. Εἶπε τὴν καλησπέρα καὶ τράβηξε πάλι τὸ δρόμο του. — «Τζάνε μου, στάσου, τοῦ λέει ὁ χότζας, γιατί βιάζεσαι τόσο!»

— «Αὔριο ἔχουμε Πάσχα, λέει ὁ παπὰς, κι ἀπόψε πρέπει νὰ βρίσκομαι στὸ χωριό».

Τελείωσε καὶ δὲν τελείωσε τὴν κουβέντα ὁ παπὰς καὶ βρέθηκαν μπροστὰ στὸ σπίτι τοῦ Καράσακαλη. «Ὅριστε, λέει ὁ χότζας, ἄς περάσουμε μέσα, νὰ πάρουμε ἕναν καφέ κι ὕστερα τραβᾶς στὴ δουλειά σου».

— «Εὐχαριστῶ, βιάζομαι, θὰ φύγω. — «Κατάλαβα δὲν καταδέχεσαι», λέει ὁ χότζας. Τότε δὲν μπόρεσε ὁ παπὰς νὰ κάνη διαφορετικά, μπῆκε στὸ σπίτι. Ὁ χότζας τοῦ ἔδωσε σκαμνί, πῆρε κι ἐκεῖνος ἕνα καὶ κάθισαν. Δὲν πέρασε πολλὴ ὥρα, καὶ μπῆκε μέσα στὴν κάμαρη ἢ οἰκοδέσποινα, μιὰ μεσόκοπη. Καλωσόρισε τὸν παπὰ κι ἔφυγε. Ἀμέσως μετὰ μπαίνει στὸ δωμάτιο ἕνα κορίτσι μὲ τὸ δίσκο καὶ τοὺς κερνάει ἀπὸ ἕνα κονιάκ. Καὶ χωρὶς νὰ περάσῃ καιρὸς, ἔφερε καὶ δυὸ καφέδες. Εὐχῆθηκε ὁ Παπα - Πάνος, ἤπιασε τὸν καφέ καὶ σηκώθηκε νὰ τὸν ἀποχαιρετήσῃ καὶ νὰ φύγῃ. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν (ὅμως) σηκώθηκε ὁ χότζας, πῆγε στὸ βᾶθος τοῦ δωματίου καὶ (τοῦ) λέει: «Ἐλα, Παπα - Πάνο, κάτι ἔχω νὰ σοῦ πῶ». Ὁ παπὰς τὰ χρειάστηκε. «Αὐτὸς ὁ ἀφορισμένος θὰ μὲ σκοτώσῃ», εἶπε μὲ τὸ νοῦ του. «Ἦθελε δὲν ἤθελε ὅμως, τὸν ἀκολούθησε. Ἄνοιξε ὁ χότζας μιὰ πόρτα, μπῆκαν σὲ μιὰν ἄλλη κάμαρη καὶ ἀντίκρου στὸν τοῖχο φάνηκε μιὰ μικρὴ πόρτα. Ὁ χότζας πηγαίνει κατευθεῖαν σ' αὐτὴν τὴν πόρτα. Ὁ παπὰς, ἐκόπηκαν τὰ γόνατά του καὶ χάθηκαν οἱ ἐλπίδες του. «Θὰ μὲ σκοτώσῃ ὁ ἄπιστος, εἰς τὸ ὄνομα Κυρίου . . .», λέει μὲ τὸ νοῦ του.

Ὁ χότζας ἄνοιξε τὴ μικρὴ τὴν πόρτα. Ὁ παπὰς τὸν βλέπει νὰ κατεβαίνει σκαλοπάτια. Ἄρχισε νὰ κατεβαίνει κι αὐτός. «Ὅταν πάτησε στὸ πάτωμα, βλέπει πὼς βρίσκεται μέσα σὲ μιὰ μικρὴ ἐκκλησία. Ἄστραφτε ἢ ἐκκλησία μὲ τίς καντῆλες καὶ τοὺς πολυελαίους ἀναμμένους. Δίπλα στὸ παγκάρι ὑπῆρχε ἕνα ντουλαπάκι. Τὸ ἄνοιξε ὁ χότζας, ἔβγαλε τὸ σαρίκι του καὶ τὸ φόρεμά του καὶ τὰ κλείδωσε μέσα. Ὑστερα πέρασε στὸ προσκυνητᾶρι, ἀπὸ πίσω κι ὁ παπὰς, προσκύνησαν καὶ μπῆκαν στὸ Ἱερό. Φόρεσε τὰ ἱερά ἄμφια καὶ ἔδωσε καὶ φόρεσε κι ὁ Παπα - Πάνος. Κι ἄρχισε ὁ Παπα Θόδωρος — ὁ Καράσακαλης ὁ χότζας: «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν!»

Ἐκ τὸ μέρος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ ἓνας μεσόκοπος Τοῦρκος ἄρχισε: «Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος Ἰσχυρός, Ἅγιος Ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς...» Ὁ Παπα - Πάνος κάτι ἔνωσε, ἓναν κόμπο στὸ λαιμὸ καὶ δάκρυσαν τὰ μάτια του. Τὸν πῆρε τὸ μάτι τοῦ Παπα - Θεόδωρου. «Παπα - Πάνο, μὴ κλαῖς. Τέτοιο ἦταν τὸ γραφτό μας, νὰ γίνουμε καὶ νὰ ζοῦμε Κλωστοί, κρυφοὶ Χριστιανοί. Μέγας ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν. Θὰ ἔρθῃ ἡ μέρα ποὺ θὰ βγοῦμε κι ἐμεῖς ἀπὸ τὸ σκοτάδι καὶ θὰ ζοῦμε κι ἐμεῖς ὅπως τ' ἄλλα τ' ἀδέλφια μας, ὅπως ἐσεῖς!»

Ὁ Παπα - Πάνος παρατηροῦσε τὸν κόσμο. Ἡ ἐκκλησία γέμισε: Ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά, πλούσιοι, φτωχοί, στρατιωτικοί, ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους, ὅλοι τοὺς Τοῦρκοι — Τοῦρκους τοὺς ἔβλεπε αὐτοὺς ἔξω, Τοῦρκους τοὺς θεωροῦσε! Ἐκάναν τὸν Ἐσπερινό, ἔκάναν ἀπόλυση κι ἓνας - ἓνας, δύο - δύο ὅλοι ἔφυγαν.

Ἐσβήσαν τὶς καντῆλες καὶ τοὺς πολυελαίους, βγῆκαν καὶ πῆγαν καὶ κάθισαν στὴν κάμαρη. Ἐβαλαν τραπέζι, ἔφεραν νηστήσιμα φαγητὰ κι ἔφαγαν λίγο.

Πάλι ὁ Παπα - Πάνος σηκώθηκε καὶ λέει στὸν Παπα - Θεόδωρο: «Μὲ τὴν ἄδειά σου, σ' εὐχαριστῶ πολὺ, ἄς πάω στὸ χωριό μου, οἱ συγχωριανοὶ μου τώρα θ' ἀνησυχοῦνε». «Ὅχι, τοῦ εἶπε ὁ Παπα - Θεόδωρος, θὰ κοιμηθοῦμε λίγο, θὰ κάνουμε τὴν Ἀνάσταση μαζί κι ὕστερα θὰ σὲ στείλω στὸ χωριό σου, νὰ κάνῃς κι ἐκεῖ τὴν Ἀνάσταση. Ἐχουμε καιρό, δὲν εἶναι ἀνάγκη, ἄνετα θὰ προφτάσῃς ν' ἀναστήσῃς καὶ στὸ χωριό σου».

Πόσο κοιμήθηκε δὲν τὸ κατάλαβε, ἦρθε ὁ Παπα - Θεόδωρος καὶ τὸν σηκωσε. Πλύθηκαν καὶ μπῆκαν στὴν ἐκκλησία. Εὐλόγησε ὁ Παπα - Θεόδωρος. Ἐστερα ἀπὸ τὰ: Δόξα σοὶ ὁ Θεός... Δεῦτε προσκυνήσωμεν, ὁ ψάλτης ἔψαλε τὸν κανόνα: Κύματι θαλάσσης... Κύριε Θεέ μου... Σὲ τὸν ἐπὶ ὑδάτων... Σ' αὐτὸ τὸ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ἓνας - ἓνας καὶ δύο - δύο μπῆκαν καὶ γέμισε ἡ ἐκκλησία, καὶ κάμποσοι ἔμειναν στὸ δωμάτιο, ἀπ' ὅπου κατέβαινε ἡ σκάλα.

Τελείωσε ὁ κανόνας καὶ οἱ δύο παπάδες ἔψαλαν μέσα ἀπὸ τὸ Ἅγιο Βῆμα τό: «Ὅτε κατῆλθες πρὸς τὸν θάνατον...» κι ἔκάναν ἀπόλυση.

Ἐστερα ὁ Παπα - Θεόδωρος ἔδωσε στὸν Παπα - Πάνο ἀναμμένη λαμπάδα καὶ βγῆκε αὐτὸς στὴν Ὁραία Πύλη κι ἔψαλε: «Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός...». Καὶ ἦρθαν κατὰ τὴν ἡλικία πρῶτα οἱ γέροι οἱ Τοῦρκοι, ἀναψαν τὶς λαμπάδες τοὺς κι ἀπὸ ἐκείνους πῆραν καὶ ἄλλοι.

Μετὰ ἔψαλε ὁ ψάλτης: Τὴν ἀνάστασίν σου, Χριστέ ὁ Θεός... Καὶ εἶπε ὁ Καράσακαλης ὁ χότζας τὸ Εὐαγγέλιο: «Διαγενομένου τοῦ Σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσι τὸν Ἰησοῦν...» Καὶ ὕστερα: «Δόξα τῇ ἀγίῃ καὶ ὁμοουσίῳ καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι πάντοτε...» καὶ ἔκάναν ἀνάσταση κάτω ἀπὸ τὸν πολυελαίο: «Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν... Ἀναστήτω ὁ Θεὸς καὶ διασκορ-

πισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καὶ φυγέτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ οἱ μισοῦντες αὐτόν». Ὁλων τῶν Τούρκων τὰ πρόσωπα φωτίστηκαν ἀπὸ τῆ χαρὰ κι ἀπ' τὰ μάτια τους ἔτρεχαν τὰ δάκρυα.

Τελείωσε ἡ λειτουργία κι ἔγινε ὁ «ἀσπασμός». Ὁ Χότζας τότε εἶπε: Ὁ Χριστὸς ἀνέστη. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπάντησαν: «Ὁ ἀληθινὸς ἀνέστη . . .». Τέλος ὁ Παπα - Πάνος διάβασε τὴν εὐχὴ τοῦ Χρυσοστόμου «Εἴ τις εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος, ἀπολαυέτω τῆς καλῆς ταύτης καὶ λαμπρᾶς πανηγύρεως. . . Καὶ τὸν ὕστερον ἐλεεῖ καὶ τὸν πρῶτον θεραπεύει . . . Πλούσιοι καὶ πένητες μετ' ἀλλήλων χορευσατε . . .». Καὶ ἐμετάλαβε ὁ κόσμος καὶ ἔκαναν ἀπόλυση.

Οἱ Τοῦρκοι ἓνας - ἓνας καὶ δύο - δύο ἔφυγαν, καὶ οἱ παπάδες ἀνέβηκαν ἀπάνω στὴν κρεββατοκάμαρα. Ὁ Παπα - Θόδωρος τοῦ εἶπε: «Ἐχομε ἀκόμα καιρό. Κοιμήσου λίγο κι ἐγὼ θὰ σὲ ζυπνήσω». Κοιμήθηκε λίγο—τὸ κατάλαβε—καὶ ὁ Παπα - Θόδωρος τὸν ζύπνησε. Φώναξε τὸ γιό του καὶ τοῦ εἶπε νὰ φορέση τ' ἄρματά του καὶ τὸ ὄπλο του καὶ νὰ πάρη τὸν Παπα - Πάνο καὶ νὰ τὸν πάη στὸ χωριό του. Φιλήθηκαν μὲ τὸν Παπα - Θόδωρο καὶ ὁ γιὸς του τὸν πῆρε καὶ τὸν πῆγε στὴ Μούντα. Κάθισε στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, χτύπησε ὁ παπὰς τὴν καμπάνα, ἦρθαν οἱ Χριστιανοὶ στὴν ἐκκλησία καὶ τὸ παιδὶ ξαναγύρισε στὴν Τραπεζοῦντα.

Ἔτσι ὁ Παπα - Πάνος σὲ μιὰ νύχτα ἔκανε δύο λειτουργίες. Καὶ οἱ Κλωστοὶ τοῦ Ὁρτάσαραι πάλι (ὅταν) σηκώθηκαν (τὴν ἄλλη μέρα), τὸν ἔλεγαν (πάλι): Ὁ προφήτης . . .

Αὐτὴν τὴν ἱστορία μοῦ τὴν εἶπε, ἐδῶ στὴν Καστοριά, ὁ γέρος ὁ Χριστόφορος—Θεὸς σωθῆς—τον—ὁ πιὸ μικρὸς ἀπὸ τὰ τρία παιδιά, ποὺ εἶχαν τὸ φοῦρνο, καὶ ποὺ βασανίζονταν μὲ τ' ἄγρια τὰ περιστέρια . . .

Ἀπόδοση στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ ἀπὸ τὰ Ποντιακά, I. I. Κεσίσογλου.

Γ. Θ. Κανδηλάπη, Σοῦλεμέζ Μεχμέτ Πασᾶς. Ποντιακὴ Ἑστία 2, (1951), σελ. 291.

Εὐρισκόμεθα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1878. Ἡ Τουρκία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσσίας ἢ ἡ Ρωσσία κατὰ τῆς Τουρκίας, τοῦτο δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει. Μᾶς ἐνδιαφέρει ὅμως ὅτι ὁ ἐξ Ὁφειως ἐπ' ἀνδραγαθία φθάσας μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἀντιστρατήγου (φερίκ) Σοῦλεμέζ Μεχμέτ πασᾶς διετάχθη ἵνα ἐπὶ κεφαλῆς 3 χιλιάδων ἀτάκτων στρατιωτῶν (Τσετέδων) ὡς προσκόπων, φθάσῃ εἰς τὰ ρωσσοτουρκικὰ σύνορα καὶ ἐπισκοπεύσῃ τὰς ἐκεῖ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ διευκολύνῃ τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐπομένου τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐλέγετο δὲ Σοῦλεμέζ, διότι ἦτο εἰς τοὺς λόγους του φειδωλός, ὅσον ταχὺς ἦτο εἰς τὰς ἐνεργείας του, καὶ πάντοτε ἐπιτυχίης ἐσημείωνε, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἢ προαγωγῆ του. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ δημόσιος δρόμος ἀπὸ Τραπεζοῦντος εἰς Ἐρζερούμ

δὲν εἶχε κατασκευασθῆ εἰσέτι καὶ ὁ βασιλικὸς δρόμος (τσατέ γιολι) ἔφερεν ἀπὸ Τσεβιλζίκ, Κρώμνης, Ἰμέρας, Λερίου, Βαϊβούρτης εἰς Ἐρζερούμ.

Τρόμος κατέλαβε τὰ ἑλληνικὰ χωρία διὰ τὴν δι' αὐτῶν διέλευσιν τῶν ἀτάκτων ἐκείνων στιφῶν, ἅπερ πίπτοντα ὡς κόρακες ἐπὶ τῶν πτωμάτων εἰς τὰ χωρία, ἠννόουν νὰ ἀρπάζουν, νὰ λεηλατοῦν, νὰ καταστρέφουν καὶ πάντα τὰ ἐκτὸς νόμου νὰ τελοῦν, διότι δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἐπιβλέπων. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ἰμέρας συμβούλια ἐπὶ συμβουλίῳν ἐποίησαν, πῶς νὰ προλάβωσι τὰ κακὰ, καὶ εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατέληγον. Ἐπὶ τέλους ἔφθασαν τὰ ἄτακτα στίφη καὶ αἱ νέαι τοῦ χωρίου εἰς ἀσφαλῆ μέρη ἐξησφαλίσθησαν, ὡς καὶ πᾶν πολύτιμον, καὶ τὰ πρόβατα καὶ αἱ ἀγελάδες συνηγελάσθησαν εἰς πυκνὰ καὶ ἀπρόσιτα δάση καὶ ἀκοινώνητα μέρη. Πρὸς θαυμασμὸν ὁμοῦ τῶν κατοίκων ὁ στρατός, ἀντὶ νὰ ἐπιδοθῆ εἰς διαρπαγὰς καὶ λεηλασίας διῆλθε διὰ τοῦ χωρίου καὶ συνεκεντρώθη ἐξῶθεν αὐτοῦ, ὅπου ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ καὶ νομοταγίᾳ ἐπεδόθη εἰς τὸν καταυλισμὸν, καὶ ἐὰν τυχὸν οἱ ἐπιτελεῖς αὐτοῦ εἰσῆλθον εἰς τὸ χωρίον καὶ ἠγόρασαν τροφίμα ἐκ τῶν παντοπωλείων, ἐφέροντο εὐγενῶς καὶ ἐπλήρωνον μέχρι δεκάρας τὸ ἀντίτιμον τῶν ὀψωνίων. Τοῦτο ἐπροξένησε μεγίστην αἴσθησιν εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ οἱ πρόκριτοι αὐτῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν ἀρχιερατικὸν ἐπίτροπον Παπᾶ Τιμόθεον Εὐβουλίδην καὶ τὸν μικτάρην ἐξῆλθον εἰς προὔπαντησιν τοῦ τελευταίως καταφθάσαντος ἀρχηγοῦ Μεχμέτ πασᾶ, πρὸς ὑποβολὴν εὐχαριστιῶν. Ἐθαύμασαν δὲ ὅτι ὁ πρῶν, ὡς ἤκουον, αὐστηρὸς καὶ τρομερὸς οὗτος πασᾶς ἐδέχθη αὐτοὺς μὲ πᾶσαν εὐγένειαν καὶ προσήνειαν, καὶ καφεὶ καὶ τσιμπούκι εἰς αὐτοὺς προσέφερε, καὶ τὰ τῆς εὐτυχίας των διηρώτησεν. Εὐηρεστήθη δὲ μάλιστα νὰ καταλύσῃ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου. Πάντες ἐθαύμασαν τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ, διότι ἤκουον ὅτι εἰς ἄλλα, καὶ μάλιστα τουρκικὰ χωρία, ὄργια ἐγίνοντο κατὰ τὴν διέλευσίν του, καὶ περιέμενον τὴν ἀναχώρησίν του, φοβούμενοι μήπως ἔκρυπτεν ὑποῦλόν τινα σκοπὸν.

Μόλις ἐπῆλθεν ἡ νύξ καὶ πάντες ἠσύχασαν, δύο ἱερωμένοι, ράσα καὶ καλυμαύχια φέροντες διευθύνθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ χωρίου. Ἦτο ὁ πρωθιερεὺς Τιμόθεος καὶ ὁ Μεχμέτ πασᾶς. Μόλις εἰσῆλθον εἰς τὸν ναὸν καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα, ἐνηγκαλίσθησαν ἀλλήλους καὶ τὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμὸν ἔδωκαν. Τότε ὁ πασᾶς εἶπεν. «Πάτερ, εἰμαι καὶ ἐγὼ λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου ἐκ τοῦ Ὁφειας, ἐκ τῶν ἀτυχῶν ὁμογενῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως ἔχομεν τὸ προσωπεῖον τοῦ διπίστου. Ἐπειδὴ ἀπέρχομαι εἰς τὸν πόλεμον, ἀνάγκη ἵνα μεταλάβω τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, διότι ὁ ἐν τῷ πολέμῳ θάνατος εἶναι ἀκόλουθος τοῦ στρατιώτου». Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα καὶ τὰς συνήθεις εὐχὰς ἀπαγγείλας μετέλαβε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἐνῶ δάκρυα χαρᾶς ἔβρεχον τοὺς ὀφθαλμούς των. Εἶτα ἀφήσας ἐπὶ τοῦ παγκαρίου δεκάδα μαχμουτιέδων πρὸς ἀγορὰν τῶν ἀναγκαίων τοῦ ναοῦ, ἀπῆλθε τὴν πρωίαν τιμώμενος καὶ προπεμπόμενος ὑπὸ τῶν Ἱμεραίων, ἐγγραφεὶς καὶ εἰς τὸ βιβλίον τῆς παρουσίας ὡς «ταπεινὸς ἱερεὺς Ἐλευθέριος».

Φίκα (=Φίλωνος Κτενίδη), Τὰ Χριστούγεννα τοῦ Βέβαια. Ποντιακὴ Ἔστια 2 (1951), σελ. 1242-1245.

(Δύο φίλοι στὴν Τραπεζούντα, ὁ Βέβαιος καὶ ὁ Γάλτζος, τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων βγαίνουν με ἀναμμένα φαναράκια στὸ χέρι νὰ ποῦν τὴν «Καλὴν ἑσπέραν», δηλ. τὰ κάλαντα. (Ἀπόσπασμα).

. . . Τὰ μεσάνυχτα χτυπήσαμε τὴν πόρτα τοῦ Χουρσίτ Ζαδέ. Ἄνοιξαν καὶ μᾶς ἔβαλαν μέσα . . . Μᾶς ἀνέβασαν σὲ μιὰ μεγάλη αἴθουσα.

Μέσα στὴν αἴθουσα δὲν ἦταν κανένας. Δεξιά καὶ ἀριστερὰ εἶδα δυὸ ἄλλες πόρτες, καὶ ἐκεῖνες κλειστές. Ὅλες οἱ λαμπάδες ἀναμμένες. Ἐνα μεγάλο, ψηλό, χάλκινο μαγκάλι στὴ μέση με τὴ φωτιά σωρό. Ἀπὸ τὰ πολλὰ χαλιά οὔτε πάτωμα ἔβλεpes οὔτε τοίχους.

Πλησιάσαμε στὸ μαγκάλι καὶ ἀπλώσαμε τὰ χέρια μας γιὰ νὰ ζεσταθοῦμε. Ἐγὼ θέλησα νὰ σβῆσω τὸ φανάρι. — Μὴν τὸ σβήνεις, μοῦ εἶπε σιγὰ ὁ Γάλτζος. — Νὰ μὴ βροῦμε κανένα μπελά, τοῦ εἶπα, αὐτὸς ποῦ μᾶς ἄνοιξε πολὺ μᾶς ἀγριοκοίταξε.

Δὲν πρόλαβε νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ ὁ Γάλτζος καὶ ἄνοιξε μιὰ πόρτα καὶ μπῆκε μέσα ἕνας Τοῦρκος με τὴ γούνα καὶ με τὸ σαρίκι στὸ κεφάλι του. Ἐμεῖς ἀμέσως ἀρχίσαμε τοὺς τεμενάδες. Ἐκεῖνος, χωρὶς νὰ μᾶς πῆ τίποτα, πλησίασε, πῆρε μιὰ μεγάλη μασιά καὶ ἀνακάτωσε λίγο τὰ κάρβουνα στὸ μαγκάλι.

Ἐγὼ μιὰ ἐκεῖνον ἔβλεπα μιὰ τὸν Γάλτζον. Τίποτε δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω. Γνεύω στὸν σύντροφό μου ν' ἀρχίσουμε τὴν «Καλὴν ἑσπέραν», ἀλλὰ ἐκεῖνος πέρα βρέχει . . . Δὲν κοίταζε καθόλου κατὰ μένα.

Ἐάφνου ὁ γέρος χτύπησε τρεῖς φορές τὶς παλάμες του . . . Σὲ λίγο ἄνοιξε ἡ μιὰ πόρτα καὶ βγήκαν ἀπὸ τὸ δωμάτιο ὡς δεκαπέντε Τοῦρκοι. . .

Ἐγὼ τᾶχασα. Πάγωσα ἀπὸ τὸ φόβο μου. Αὐτοί, εἶπα μέσα μου, χωρὶς ἄλλο θὰ μᾶς σφάξουν καὶ κοιτάζω ὀλόγυρα, ἂν μπορῶ νὰ φύγω. Σ' αὐτὸ ἑπάνω ἀνοίγει καὶ ἡ ἄλλη πόρτα καὶ ἔρχονται ἄλλες τόσες, ἴσως καὶ περισσότερες γυναῖκες καὶ κορίτσια.

Μπά, λέω μέσα μου, οἱ γυναῖκες τί γυρεύουν ἐδῶ; Κόλλησα πάνω στὸν Γάλτζο καὶ περιμένω νὰ δῶ τί θὰ γίνῃ.

Φέρτε τὰ κεριά, εἶπε τότε ὁ γέρος. Μιὰ γριὰ μοίρασε τότε σ' ὅλους ἀγιόκερια. Ἄναψε πρῶτα ὁ γέρος τὸ δικό του, καὶ ἀπὸ τὸ κερὶ του ἄναψαν καὶ οἱ ἄλλοι.

— Ἀρχίσετε, εἶπε ὁ γέρος καὶ . . . ἔβγαλε ἀπὸ τὸ κεφάλι του τὸ σαρίκι. Καὶ οἱ ἄλλοι ὅλοι ἀποκαλύφθηκαν.

— «Καλὴν ἑσπέραν, ἄρχοντες», ἄρχισε ὁ Γάλτζος. Ὅταν τὸν ἄκουσα νὰ ψάλλῃ, ἤρθε ἡ ψυχὴ μου στὸν τόπο τῆς. Ἄρχισα καὶ ἐγὼ . . . «ἂν εἶναι ὀρισμός σας, Χριστοῦ τὴν θεῖαν γέννησιν νὰ πῶ στ' ἀρχοντικό σας». Ὅλοι γονάτισαν καὶ μᾶς ἄκουσαν ὡς τὸ τέλος.

“Όταν τελείωσε τὸ «Καλὴν ἐσπέραν», σηκώθηκαν ὄρθιοι, καὶ ὁ γέρος εἶπε δυνατά. — «Εἰς ἔτη πολλὰ καὶ τοῦ χρόνου». — «Ἀμήν», εἶπαν καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ ὅπως ἤρθαν ὅλοι μαζί, ἔτσι γύρισαν κι ἔφυγαν στὰ δωμάτια ἀπ’ ὅπου εἶχαν βγῆ, οἱ νέοι καὶ οἱ γυναῖκες.

Ἐπομένως μόνοι μετὰ τὸ γέρο. Ἐκατσε μαζί μας γύρω στὸ μαγκάλι. . . Ὡς τὴν ὥρα ποὺ μᾶς ἔφερε καφὲ ἢ γριὰ ποὺ εἶχε μοιράσει τὰ κεριά, δὲν εἶπε τίποτε. Ἄναψε τὸ τσιμπούκι του κι ἄρχισε νὰ πίνη τὸν καφέ. “Όταν τὸν τέλειωσε, ἄρχισε νὰ ψάλλῃ ὁμορφα καὶ γλυκὰ γλυκὰ. — «Ἡ γέννησίς Σου, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀνέτειλε τῷ Κόσμῳ τὸ Φῶς τὸ τῆς Γνώσεως». Εἶπε ὅλο τὸ τροπάριο τρεῖς φορές. Ἐκανε τρεῖς φορές τὸ σταυρό του. — «Δόξα τῷ Θεῷ. Εὐχαριστῶ Σε, Παναγία, εἶπε στὸ τέλος καὶ σκούπισε τὰ μάτια του. Κι ἐμεῖς κλαίγαμε.

— Ἐβδομήντα χρονῶ εἶμαι, μᾶς εἶπε. “Ὄλη ἡ Τραπεζούντα, μεγάλοι μικροὶ Γιουσουφ Χουρσίτ Ζαδὲ με λένε καὶ γιὰ Τοῦρκο με ξέρουν. Καὶ τὸ συχωρεμένο τὸν πατέρα μου Τοῦρκο τὸν θαρροῦσαν. Γιακούπ τὸν ἔλεγαν. Ἐκεῖνος ἦταν Ἰάκωβος, καὶ ἐγὼ εἶμαι Ἰωσήφ. Κανένα ἔθιμο τῆς Χριστιανοσύνης μας δὲν παρέλειψα ποτέ. Μόνο τὴν «Καλὴν ἐσπέραν» δὲν μποροῦσα ν’ ἀκούσω στὸ σπίτι μου. Εὐχαριστῶ τὸ Θεό. Καὶ αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία μου τὴν ἱκανοποίησε. . . .” Ἄς εἶναι καλὰ ὁ ἀνεψιός μου. . . καὶ ἀγκάλιασε καὶ φίλησε τὸ Γάλτζο.

Ἐγὼ δὲν μποροῦσα νὰ συνέλθω. Γύρισε ὁ γέρος πρὸς τὸ μέρος μου.

— Ἐ Κρωμέτη, μοῦ εἶπε. Καὶ τὸ δικό σου τὸν πατέρα Σουλεϊμάν τὸν ἔλεγαν. Ἐτσι δὲν εἶναι;

— Ναί, λέω ἐγὼ, ἀλλὰ ἐκεῖνος κι ἐγὼ. . .

— Ἐέρω, ξέρω, με διέκοψε. Ἐσεῖς οἱ Κρωμέτες εἶστε τυχεροὶ καὶ ἔξυπνοι. Εἶχατε τοὺς ἀρχιμεταλλουργούς. Τοῦρκοι στὰ χωριά σας δὲν πατοῦσαν, μόνο ἔξω ἀπὸ τὴν Κρώμνη κάνατε τὸν Τοῦρκο. Κι ἔτσι δὲν τραβήξατε αὐτὰ ποὺ τραβοῦμε ἐμεῖς μετὰ τοὺς γείτονες Τοῦρκους. Ἀλλὰ ὅσο καὶ νᾶναι, κάτι ξέρετε ἀπὸ τὴ δυστυχία τῶν δίπιστων, γι’ αὐτὸ ἔχω σ’ ἐσᾶς ἐμπιστοσύνη.

“Όταν βγήκαμε ἀπὸ τοῦ Χουρσίτ Ζαδὲ τὸ σπίτι, περπατοῦσα σὰν μεθυσμένος. Θαρροῦσα πῶς ὅλα γύρω μου κλωθογυρίζουν. Περάσαμε ὅλα τὰ στενοσόκακα με σβησμένο τὸ κερί. Ψυχὴ δὲν ἀπαντήσαμε.

Ἀπόδοση στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Ν. Π. Ἀνδριώτη.

Ν. Ε. Μηλιώρη, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 51. (Ἀπὸ δελτίο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν).

Ἐνας ἄλλος (Κρυπτοχριστιανός) τὸ Πάσχα, ὄνταν ἔκρουγαν οἱ καμπάνες, μετὰ τὴν γυναῖκα ἀτ’ ἐτριγύριζεν σὰ σκοτεινά, γύρω σὸν Ἅγιον Βασίλειον τῆς Τραπεζούντας. Μόλις τελείωσεν ἡ λειτουργία καὶ ὁ κόσμος ἐξέβεν ἀσπὴν ἐκ-

κλησίαν, κάποιος φίλος ἔλεεν ἀτ' ὅτι ἄδειασεν ὁ τόπος καὶ ὁ παπᾶς ἀναμένει ἀτον. Ἐπῆεν ἀπέσ' με τὴν γυναῖκα ἀτ, ἐξαγορευῆταν σὸν παπᾶν καὶ ἐκοινώνησαν. Ἐδέξαν σὸν παπᾶν χρήματα καὶ ἀσ' σὰ σκοτεινὰ σοκάκια ἔφυγαν.

N. E. Μηλιώρη, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 88.

Σοβαρὸς πρεσβύτης Μικρασιάτης διανοούμενος μοῦ διηγήθηκε καὶ τὸ ἀκόλουθο περιστατικό:

Στις ἀρχές τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ αἰώνα μας, νέος τότε, συνεργάτης τῆς ἔφημερίδας «Πρόοδος» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βρέθηκε μαζί με Γερμανοὺς ἐπιστήμονες σ' ἓνα τούρκικὸ χωριὸ τῆς περιοχῆς Ἀμάσειας. Ἐφιλοξενεῖτο στὸ σπίτι ἐνὸς γηραλέου καὶ σεβασμίου Τούρκου χότζα. Πρόσεξε πὼς τὶς Κυριακὲς τὸ πρωὶ ὁ χότζας αὐτός, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ἄνδρες χάνονταν ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ χωριοῦ. Ὑπέθεσε τότε πὼς μπορεῖ νὰ βρῖσκεται σὲ περιοχὴ Κρυπτοχριστιανῶν. Ὅταν κοντὰ μεσημέρι γύρισε ὁ Χότζας στὸ σπίτι, ὁ ξένος, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ τὸν βολιδοσκοπήσῃ, ἄρχισε νὰ τοῦ μιλᾷ, μᾶλλον καθαρά, γιὰ τὸ μαρτύριο τῶν ὑποδοῦλων Χριστιανῶν, ποὺ δὲν μποροῦν πολλοὶ ἐλεύθερα νὰ ἐκδηλώνουν τὴ λατρεία τους. Ὁ χότζας τοῦ ἔπιασε τότε τὸ χέρι με γεμάτα δάκρυα τὰ μάτια καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ σταματήσῃ.

—«Σούς, ὄγλουμ (Σώπα, παιδί μου).

Τὴν ἄλλη Κυριακὴ τὸν σήκωσε νωρὶς καὶ τοῦ εἶπε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ. Φτάσανε πρὸς τὴν ἔξοδο τοῦ χωριοῦ. Κατεβήκανε σ' ἓνα ὑπόγειο, περάσανε κάποιον διάδρομο καὶ μπήκανε σ' ἓνα ὑπόγειο πάλιν χωρὶς διαρρυθμισμένο σὲ ἐκκλησιά, με εἰκόνες, με καντήλια κ.λ.π. Ἐκεῖ ἦσαν μαζεμένοι ὅλοι οἱ ἄνδρες τοῦ χωριοῦ· καὶ ἐκεῖ, με τὸν χότζα ὡς παπᾶ, τελέσανε τὴ χριστιανικὴ λειτουργία τους.

Ἡρακλῆ Ταντοῦ, Μία σελίδα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Ποντιακὴ Ἔστια 12 (1962), σελ. 6563.

Ὅταν, μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν τὸ Χάττι-Χουμαγιούν, δηλαδὴ ἡ διακήρυξις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας περὶ ἰσότητος καὶ ἀνεξίθρησκείας, τὸ 1856 - 1857, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς τῶν Κρυπτοχριστιανῶν Πόντου, Κρωμαίων κατὰ κύριον λόγον, παρουσιάσθησαν ἐνώπιον τοῦ Νομάρχου Τραπεζοῦντος, καὶ ἀπεκάλυψαν καὶ ὠμολόγησαν εὐθαρσῶς ὅτι εἶναι Χριστιανοὶ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ Ἕλληνες τὴν ἐθνότητα. Καὶ ἐζήτησαν τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισίν των καὶ τὴν ἐπάνοδόν τους εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ Τουρκικὴ Διοίκησις μὴ δυναμένη νὰ πράξῃ ἄλλως, διότι εἶχεν ἀναλάβει σχετικὴν ὑποχρέωσιν ἀπέναντι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τοὺς ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὴν νέαν ιδιότητά των. Δίκαιον εἶναι νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ ἐν Τραπεζοῦντι Προξενεῖα τῆς Ρωσσίας καὶ Γαλλίας ὑπεστήριξαν παντοιοτρόπως τὴν κίνησιν αὐτήν. Ἔτσι, σήμερα, ἀπὸ ἐπικινδύνους ἀγῶνας καὶ παραστάσεις, ποὺ ἔφθασαν καὶ μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, 20.000 ἄνδρες, Ἑλληνοπόντιοι, προσῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας. Εἶναι αὐτοὶ ποὺ ὠνομάσθησαν ἀπὸ τὸ Τουρκικὸν Κράτος «τενεσοῦρ», ἤτοι ἀρνησίθρησκοι, καὶ εἰς τὴν Ποντιακὴν διάλεκτον «Κλωστοί».

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἐγγεῖρημα δὲν ὑπῆρξε καὶ τόσον ἀπλοῦν: Ἐκινήθη ἐναντίον τῶν Κλωστῶν μας ὁ ἄγριος φανατισμὸς τοῦ καθυστερημένου τουρκικοῦ ὄχλου, μὲ βιαιοπραγίας, ἀντεγκλήσεις, λεηλασίας καὶ ποικίλας ὀχλήσεις, αἱ ὁποῖαι ἔκαμαν ἀβίωτον τὴν ζωὴν των. Καὶ ἡ συνέπεια ἦτο νὰ διαφύγουν πολλοὶ Ἑλληνοπόντιοι εἰς Ρωσσίαν καὶ Ρουμανίαν. Οἱ πλεῖστοι ὁμως ἐνεκαρτέρησαν. Καὶ εἰς τὸ τέλος ὑπερίσχυσαν.

Μεταξὺ τῶν ἐπανελθόντων εἰς τὴν θρησκείαν τῶν προπατόρων μας ἦτο καὶ ὁ Ἰμπραήμ, τοῦ ὁποίου τὸ κρυφὸν ὄνομα, τὸ ἑλληνοχριστιανικόν, ἦτο Δημήτριος. Ἐπρόκειτο περὶ ἄνδρὸς ἀρτίως μορφωμένου καὶ ἀρίστου κατόχου, ἐκτὸς τῆς τουρκικῆς, καὶ τῆς γαλλικῆς γλώσσης. Ὁ Ἰμπραήμ αὐτὸς εἶχε σύζυγον τὴν Ἑλληνίδα Γκιουλαχμάρ, καὶ θυγατέρα τὴν Μελπομένην, σύζυγον τοῦ Χουρσίτ ἢ Θεοδώρου. Τὰ τρία αὐτὰ τελευταῖα πρόσωπα τὰ ἐγνώρισα καὶ ὁ ἴδιος, ὅταν ἤμουν μικρὸς ἀκόμη.

Ἡ Μελπομένη, μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν ὅλης τῆς οἰκογενείας, παρουσιάσθη μετὰ πάροδον ἐτῶν εἰς τὰ Δικαστήρια Τραπεζοῦντος, διεκδικοῦσα τὴν κυριότητα τῆς προικῶς πατρικῆς οἰκίας της, καταληφθείσης ἀπὸ Τοῦρκον, κειμένης δὲ εἰς τὴν συνοικίαν Ἀγίου Γρηγορίου, εἰς μίαν πάροδον παρὰ τὴν Μητρόπολιν. Τὸ Δικαστήριον ὁμως ἀπέρριψε τὴν αἴτησίν της, μὲ τὸ αἰτιολογικόν ὅτι ἡ οἰκία ἀνῆκεν εἰς τὸν Τοῦρκον Ἰμπραήμ, περιελθοῦσα ἤδη εἰς ἄλλον Τοῦρκον Τραπεζοῦντιον.

Τότε ὁ πατέρας της Δημήτριος - Ἰμπραήμ κατέφυγεν εἰς τὴν προστασίαν τῆς βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος Ὁλγας, Ρωσίδος τὴν καταγωγὴν, ἡ ὁποία παραθέριζεν εἰς τὸ Μπορζιὸμ τοῦ Καυκάσου. Ἐξέθεσε τὸ παράπονόν του καὶ τὴν ἐξελιπάρησε νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς οἰκίας του, ἀφοῦ ἐξιστόρησε τὰ τῆς ἐπανόδου του, οἰκογενειακῶς, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας.

Ἡ Βασιλίσα Ὁλγα ἔγραψε σχετικῶς εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτὴν τῆς Ρωσσίας. Ἐμεσολάβησε, λοιπόν, αὐτὸς εἰς τὸν Σουλτάνον, ὁ ὁποῖος ἔδωσε χάριν εἰς τὸν Ἰμπραήμ - Δημήτριον, καὶ μετακαλέσας αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν δῶρισε ἐπιθεωρητὴν Μεταλλείων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Κατὰ μίαν ἐπιθεώρησιν του ὁμως εἰς τὰ μεταλλεῖα Τοκάτης, ὁ Δῆμος

τῆς πόλεως ἐκάλεσε τὸν Δημήτριον εἰς γεῦμα, τὸ ὁποῖον ἦτο πεπρωμένον νὰ πληρώσῃ οὗτος μὲ τὴν ζωὴν του . . . Κατὰ τὸ γεῦμα τὸν ἐδηλητηρίασαν καὶ ἀκολούθως τὸν ἔθαψαν, ὡς μωαμεθανόν, εἰς τὸ τουρκικὸν νεκροταφεῖον τῆς Τοκάτης!

Τὴν κηδεῖαν τοῦ μαρτυρικοῦ Ἑλληνοποντίου παρηκολούθησε καὶ ὁ ἀείμνηστος Ματθαῖος Κωφίδης, Διευθυντὴς τότε τοῦ Γαλλικοῦ Μονοπωλείου καπνοῦ (Ρεζή) ἐν Τοκάτῃ. Ἀπὸ αὐτόν, θεῖον μου πρὸς μητρός, ἤκουσα τὸ πραγματικὸν τοῦτο γεγονός, τὸ 1900.

Εἶναι μία σελίδα ἀπὸ τὸ ἀτελεύτητον μαρτυρολόγιον τῶν Ἑλληνοποντίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας μας εἰς τὸν Ἀσιάτην δυνάστην. Δράμα, Σεπτέμβριος 1961.

Γ. Π. Φιρτινίδου, Μία συμπλήρωσις. Ποντιακὴ Ἑστία 13(1962), σελ. 6611-12.

Ὁ κ. Ἡρ. Τάντος εἰς τὸ τεῦχος 145 - 146 τῆς «Ποντιακῆς Ἑστίας» σελίδα 6563, περιγράφει «μιά σελίδα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν». Τὴν «σελίδα» αὐτὴν ὡς γνώστης μερικῶν σημείων τῆς, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ διορθώσω καὶ νὰ συμπληρώσω ὡς ἀκολούθως:

1ον. Τὸ κρυφὸν ἑλληνοχριστιανικὸν ὄνομα τοῦ Ἰμπραήμ ἐφέντη δὲν ἦτο Δημήτριος, ἀλλὰ Πολυχρόνιος. Σείχ - Ὀγλοῦ Ἰμπραήμ ἐφέντη (Πολυχρόνιος Γρηγοριάδης).

2ον. Ὅπως πολὺ ὀρθῶς ἀναφέρει ὁ κ. Τάντος, ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης ἦτο ἀνὴρ εὐρυτάτης μορφώσεως. Ἐπὶ πλέον δὲ εἶχε μεγάλας ἰκανότητας, καὶ δι' αὐτὸ ἔχαιρε μεγάλης ἐκτιμῆσεως εἰς τὴν Σουλτανικὴν Αὐλὴν (Ἀβδουλ - Ἀζίζ) καί, ὡς ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ διηγήσεις τῶν προγόνων μου, ἐχρημάτισε καὶ διδάσκαλος τοῦ κατόπιν Σουλτάν - Χαμήτ.

3ον. Ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης ἐχρημάτισεν Ἐπιθεωρητὴς τῶν Μεταλλείων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸ τοῦ ἀναφερομένου (ἀπὸ τὸν κ. Τάντον) ἐπεισοδίου τῆς μεταβάσεώς του εἰς Μπορζιόμ. Ὅταν, μετὰ τὸ Χάττι - Χουμαγιούν, οἱ Κρωμαναῖοι Κρυπτοχριστιανοί, ἀπετίναξαν τὸ προσωπεῖον τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης, διὰ λόγους σκοπιμότητος παρέμεινε, ὡς πρότερον, Τοῦρκος, ἀλλὰ κατέστη ὑποπτος εἰς τὰς Ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἐκήρυξαν ὑπούλως ἀγῶνα ἐξουθενώσεως. Οὕτω, κατὰ σύστημα τουρκικόν, δὲν τοῦ κατεβάλλοντο οἱ μισθοί του, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἐκατηγορήθη δι' ἀδράνειαν καὶ ὀλιγωρίαν.

Ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης, ἵνα «ἀποπλύνῃ τὸ ὄνειδος» τὸ ὁποῖον τοῦ προσῆψαν αἱ τουρκικαὶ Ἀρχαί, (ὅπως ἀκριβῶς ἤκουσα τὴν φράσιν ἀπὸ τὸν θεῖον μου Ἀχιλλέα), κατέφυγεν ἀρχικῶς εἰς τὰ τουρκικὰ δικαστήρια. Ἡ ἀπόφασις

ὅμως τῶν δικαστηρίων ὑπῆρξε δυσμενὴς διὰ τὸν Ἰμπραήμ ἐφέντην καὶ ἐπεδίωξεν οὗτος τὴν ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεώς του ἀπὸ διεθνὲς δικαστήριον. Μὴ ἐπιτυχῶν καὶ τοῦτο, διότι ἀπ' ὅλους ὑπεβλέπετο ὡς Γκιαούρ - Οὐρούμ, κατέφυγεν εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος Ὁλγας, ἣτις παρεθέριζεν εἰς τὸ Μπορζιόμ τῆς Ρωσσίας.

4ον. Δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον ἄν, μετὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ ἐν Κων/ πόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας εἰς τὸν Σουλτάνον, ἐδόθη χάρις εἰς τὸν Ἰμπραήμ ἐφέντη καὶ ἄν μετεκλήθη οὗτος εἰς τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν Μεταλλείων, οὔτε εἶναι δυνατὸν ἓνα τοιοῦτον νὰ εἶναι πιστευτὸν ὕστερα ἀπὸ τοιαύτας ἐνεργείας του, ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἀτομικὰς του ὑποθέσεις ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης εὐρέθη εἰς Τοκάτην, ὅπου καὶ ἐδολοφονήθη.

5ον. Πλὴν τῆς ἀναφερομένης θυγατρὸς του, τῆς Μελπομένης, ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης εἶχε καὶ υἱόν, τὸν Θεμιστοκλῆ, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε νέος, χωρὶς ἀπογόνους. Ἐπίσης εἶχε καὶ ἄλλην κόρην τὴν Ἀφροδίτην (Τζεϊμαζῆ).

Κόρη τῆς Μελπομένης εἶναι ἡ Μαρίκα, σύζυγος, χήρα, τοῦ Ἰωάννου Φωστηροπούλου, (τῆ Γιάγκο τῆ Καβάζ). Εὐρίσκεται εἰς Καλλιθέαν Ἀθηνῶν, κατέχει δὲ μίαν εἰκόνα ἐλαιογραφίας μεγάλων διαστάσεων τοῦ Ἰμπραήμ ἐφέντη.

6ον. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ Μελπομένη κατέφυγε εἰς τὰ δικαστήρια τῆς Τραπεζούνας καὶ διεξεδίκησε τὴν κυριότητα τῆς πατρικῆς οἰκίας της, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰμπραήμ ἐφέντη, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατέφευγε εἰς τὴν προστασίαν τῆς βασιλίσσης Ὁλγας, ὡς ὁ κ. Τάντος ἀναφέρει.

Ἡ οἰκία αὐτή, ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὴν γωνίαν, τὴν ὁποίαν ἐσχημάτιζεν ἡ ἐκ τῆς ἐνορίας Ἀγίου Γρηγορίου πρὸς τὸ Φροντιστήριον ἀνερχομένη ὁδὸς μετὰ τὴν ὁδὸν Μετοχίου, τελικῶς ἐπεδικάσθη εἰς τὴν Μελπομένην, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσεν αὐτὴ νὰ τὴν ἀνακτήσῃ ἀμέσως. Μόνον κατὰ τὴν κατοχὴν τῆς Τραπεζούνας ὑπὸ τῶν Ρώσων (1916 - 1917) ἡ Μελπομένη κατώρθωσε νὰ τὴν καταλάβῃ καὶ ἔκτοτε μέχρι τῆς Ἀνταλλαγῆς διέμενεν ἐν αὐτῇ.

7ον. Ὁ Ἰμπραήμ ἐφέντης εἶχε καὶ ἄλλους δύο ἢ τρεῖς ἀδελφούς. Ἐγγονοὶ τοῦ ἐνός, ἡ Αὐγὴ Τσορτανᾶ καὶ ἡ ἀδελφὴ της Χαρίκλεια Ἐρυθριάδου, ζοῦν καὶ εὐρίσκονται εἰς Κιλκίς, τοῦ ἄλλου δὲ οἱ ἀδελφοὶ εἶναι οἱ Ἡλίας, Πολυχρόνιος καὶ Κων/τῆνος Γρηγοριάδης, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς Καλλιθέαν Ἀθηνῶν. Ἐπίσης εἶχε καὶ τρεῖς ἀδελφάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μικρότερη μετὰ τὸ Χριστιανικὸν ὄνομα Σοφία, ὑπανδρεύθη εἰς Μόχωραν τὸν Φιρτὶν Ὀγλοῦ Ἐμὶν ἐφέντη - Γεώργιον Φιρτινίδην, πάππον τοῦ γράφοντος τὰς γραμμὰς αὐτάς.

Ἡ Μαρίκα Φωστηροπούλου, κατ' εὐθείαν ἐγγονή, ἃς ἔχη τὴν καλωσύνην ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν «Ποντιακὴν Ἐστίαν» περισσοτέρας διαφωτιστικὰς πληροφορίας διὰ τὸν βίον τοῦ πάππου της Ἰμπραήμ ἐφέντη. Ἴσως καὶ ἡ Αὐγὴ Τσορτανᾶ καὶ ὁ Ἡλίας Γρηγοριάδης θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσθέσουν

τι περί τοῦ ἀνδρός αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἐποχὴν του ὑπῆρξε ἀντικείμενον σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως, ἀλλὰ καὶ μίσους καὶ δέους, τόσον ἀπὸ τοὺς ὁμοεθνεῖς του, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλοεθνεῖς.

Μιχ. Μεταλλεΐδη, "Ὁρθρου βαθέος... 'Εφημ. «Ποντιακὴ Φωνή» 6-9-1964.

'Ανάστατο τὴν ἡμέρα ἐκείνη τ' ἀρχοντόσπιτο τῆς Μαχῆς, τῆς κόρης τοῦ Κρυπτοχριστιανοῦ καὶ μεγάλου πατριώτη Σεϊτάγα, πού βρισκόταν σ' ἓνα στενοσόκακο τῆς ἐνορίας Ἀγίου Βασιλείου, στὴν Τραπεζοῦντα.

'Η δύστυχη Μαχῆ, πού τὸ Ἑλληνικὸ τῆς ὄνομα ἦταν Λιάνα, ἔχανε τὴν μέρα ἐκείνη ἓνα μικρὸ ἀγοράκι τῆς, ὕστερα ἀπὸ μιὰ πολυήμερη καὶ βασανιστικὴ ἀρρώστεια.

Καὶ ὁ πόνος τῆς δόλιας μάννας μεγάλωνε καὶ γιγάντωνε μὲ τὴ σκέψη, πὼς ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ παραδώσῃ τ' ἄμοιρο παιδάκι τῆς στὰ χέρια τῶν χοτζάδων καὶ τῶν οὐλεμάδων, γιὰ νὰ ταφῆ σύμφωνα μὲ τὰ μουσουλμανικὰ ἔθιμα. Καὶ καιγόταν καὶ πονοῦσε ἡ ψυχὴ τῆς δυστυχισμένης Μαχῆς, τῆς τραγικῆς αὐτῆς Ἑλληνίδας, γιὰτὶ δὲν εὕρισκε τρόπο νὰ γλυτώσῃ τὸ πεθαμένο παιδί τῆς, ἀπὸ τῆς ξένης καὶ μισητῆς αὐτῆς θρησκείας τὴν ἀνεπιθύμητη περίπτωξη . . .

Μάννα τῶν ἀληθμονήτων κοινοταρχῶν τῆς Κρώμνης καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν ἐπιλέκτων Ἀδελφῶν Πέτρου καὶ Νικολῆ Περσοπούλου, ἔκρυβε μέσα τῆς ἡ κρυπτοχριστιανὴ Μαχῆ, ἡ Ἑλληνίδα Λιάνα, ἓνα ἀπέραντο φυλετικὸ φανατισμὸ, μὲ μιὰ βαθεῖα θρησκευτικὴ εὐλάβεια.

Τὸ παιδί τῆς, δὲν ἤθελε νὰ τὸ θάψουν σὰν Τοῦρκο . . . Στὸ σπίτι τῆς δὲν ἤθελε νὰ πατήσῃ ποδάρι τουρκικὸ . . . Τὰ μάτια τῆς δὲν ἤθελε ν' ἀντικρύσουν χοτζάδικα σαρίκια . . .

Τί δὲν θᾶδινε ἡ χαροκαμμένη μάννα, γιὰ νὰ ταφῆ σὲ κάποια ἀπόμερη ἑλληνικὴ γωνιά τὸ παιδάκι τῆς, κάτω ἀπὸ κάποιο ἱερὸ τῆς Χριστιανοσύνης σύμβολο; Μὰ δυστυχῶς, δὲν ἦταν τόσο εὐκολος καὶ ἀπλός, ὁ πόθος τῆς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς αὐτῆ . . .

Γύρω στὸ σπίτι τῆς, ἀλλόδοξοι προδότες, Χριστιανοὶ δυστυχῶς, τὴν φυλὴ τῶν ὁποίων ('Αρμένιοι) ἀποφεύγω νὰ ὀνομάσω, καραδοκοῦσαν τὴν κατάλληλη εὐκαιρία, γιὰ νὰ καταδώσουν στοὺς Τοῦρκους τὴν ἀρχοντικὴ ἐκείνη οἰκογένεια . . . Κάτι εἶχαν μυρισθῆ γιὰ τὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ τῆς ὑπόστασι οἱ ἀπαίσιοι ἐκεῖνοι καταδότες, κι' ἔψαχναν νὰ βροῦν χειροπιαστὲς ἀποδείξεις, γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν καταγγελία τους . . .

Μὰ καὶ στὴν δύσκολη ἐκείνη περίσταση, τὸ γυναικεῖο καὶ πάλι δαιμόνιο ἐθριάμβευσε, ἡ γυναικεία καὶ πάλι πρωτοβουλία ἐδοκιμάσθη . . .

Μιὰ φτωχεῖα Ἑλληνίδα, ἡ χήρα Σιαμάβα, μιὰ συμπαθητικὴ γριούλα, πού ἀπὸ λόγους συμπόνιας, τὴν ἐστέγαζε ἡ οἰκογένεια τῆς Μαχῆς σὲ μιὰ

γωνιά τοῦ ἀρχοντικοῦ τῆς, προσεφέρθη, με κίνδυνο τῆς ζωῆς τῆς, νά τὴν ἐξυπηρετήσῃ.

Καὶ κάποιο πρωί, πολὺ πρωὶ «ὄρθρου βαθέως», δυὸ γυναικοῦλες σκεπασμένες με τὰ γνωστὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καλύμματα, τὰ περίφημα «τ ζ α ρ τ ζ ά φ ι α» καὶ τοὺς φερετζέδες τους, ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς Μαχῆς . . .

Ἡ πρώτη ἦταν ἡ Μαχὴ κι' ἡ ἄλλη ἡ Σιαμάβα. Προχωροῦσε ἡ Μαχὴ κι' ἀκολουθοῦσε κατὰ πόδας ἡ Σιαμάβα, κρατῶντας στὴν ἀγκαλιά τῆς τυλιγμένο σὲ μιὰ κουβέρτα τὸ πεθαμένο μικράκι. Τὸ περπάτημά τους, οἱ κουβέντες τους καὶ γενικώτερα ἡ στάσι τους ἔδιναν τὴν ἐντύπωσι πὼς πᾶνε τάχα τὸ παιδί γιὰ τὸν γιατρό . . . Καὶ προχωροῦσαν με χίλιες δυὸ προφυλάξεις, ἀλλὰ καὶ με φαινομενικὴ ἀπάθεια, γιὰ νὰ μὴ προδοθοῦν.

Μὰ μόλις βγῆκαν ἀπ' τὰ στενοσόκακα τ' "Αἰ - Βασιλειοῦ καὶ βρέθηκαν στὸ σταυροδρόμι τοῦ Σεμερτζιλέρ - Πασῆ, πῆραν ἀμέσως τὴν κατηγορία πὺν ὠδηγοῦσε στὴν ἐλληνικὴ ἐνορία τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ χύθηκαν, ὕστερα ἀπὸ λίγα λεφτὰ τῆς ὥρας, μέσ' τὸ παρεκκλήσι τῆς Μεταμορφώσεως . . .

Ἐκεῖ, πίσω ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ τοῦ παρεκκλησιοῦ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιο τῶν πανύψηλων κυπαρισσιῶν του, σκάλισαν ὅσο μπόρεσαν οἱ τολμηρὲς αὐτὲς Ἑλληνίδες κι' ἔθαψαν με καρδιοχτύπι καὶ με φόβο τὸ πεθαμένο παιδάκι τῆς Μαχῆς . . .

Ποιοὶ ποιηταί, ποιοὶ τραγωδοί, ποιοὶ ὕμνογράφοι, θὰ στιχοργήσουν τὸ τραγοῦδι, θὰ καταρτίσουν τὸν ὕμνο καὶ θὰ διασώσουν τὸν πόνο τῆς δόλιας μάνας, τῆς χαροκαμμένης Μαχῆς, πὺν με κίνδυνο τῆς ζωῆς τῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς ὄλων τῶν οἰκείων τῆς, τὸ πεθαμένο σπλάγχχο τῆς, γιὰ νὰ μὴν τ' ἀφήσῃ νὰ ταφῆ ἀπὸ τὰ χέρια τῶν χοτζάδων

Ἐν τῷ μεταξῷ, ὅλη ἡ γειτονιά τῆς Μαχῆς ἤξερε πὼς τὸ παιδί τῆς ἦταν ἄρρωστο. Κανένας ὅμως δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθῆ τὴν τραγικὴ του μοῖρα.

Μὰ κάποιο πρωί, «ὄρθρου βαθέως» καὶ πάλι, μιὰ περίεργη συνοδεία ἔβγαινε ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς Μαχῆς . . .

Πεντέξῃ ἄλογα, φορτωμένα δέματα καὶ καλαθοῦνες, βγῆκαν ἀπ' τὴν αὐλόπορτα τ' ἀρχοντικοῦ καὶ πῆραν τὸν δρόμο τοῦ Μεϊντανιοῦ καὶ τοῦ Δεγυριμέν-Δερέ. Σ' ἓνα ἀπὸ τ' ἄλογα αὐτά, ἀνάμεσα σὲ δυὸ μεγάλες καλαθοῦνες, καθότανε ἡ Μαχὴ, καὶ στὸ βάθος τῆς μιᾶς καλαθοῦνας, τυλιγμένο με προσοχὴ σὲ κουβέρτες καὶ σινδόνια, κοιμότανε κάποιο παιδάκι . . .

Ἦταν γνωστὸ, πὼς αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ συνοδεῖες, αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ μετοικεσίες, εἶχαν γιὰ τέρμα τὴν Κρώμνη ἢ κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ πολλὰ γειτονικά ἄλλα θέρετρα τῆς Τραπεζοῦντος καὶ γίνονταν γιὰ ἀλλαγὴ καὶ ξεκούραση.

Κι' ἔτσι, ὅσοι δὲν τοὺς εἶδαν τ' ἄκουσαν κι' ὅσοι τοὺς εἶδαν τὸ πίστεψαν πὼς πῆγαιναν μαζί με τ' ἄρρωστο παιδάκι τους στὴν ἰδιαιτέρα πατρίδα τους τὴν Κρώμνη, γιὰ ἀλλαγὴ . . .

Τὴν συνοδεία τὴν ἀκολουθοῦσε, γιὰ τὸ καθιερωμένο ξεπροβόδισμα, ἡ ἀφο-

βη και τολμηρή γρηούλα, ή κυρά Σιαμάβα, ως τή γνωστή ραχούλα «τὸ Τουμπίν», πέραν ἀπ' τὸ Δεγυριμὲν - Δερέ . . .

Μὰ ὅταν ἐφθασαν στὸ σημεῖο αὐτό, σταμάτησε γιὰ μιὰ στιγμή ἡ συνοδεία. Γύρω σκοτάδι, θεοσκόταδο καὶ σιγαλιὰ θανάτου . . . Κανένας δὲν φαινόταν πουθενά . . .

Καὶ τότε, κάποιος ἀπὸ τὴ συνοδεία, πλησίασε μὲ προσοχή τ' ἄλογο τῆς Μαχῆς, ἔχωσε τὸ χέρι του στὸ βάθος τῆς καλαθούνας, ἔβγαλε σιγά - σιγά τ' ἀνύποπτο μικρὸ ποῦ ἦταν θρονιασμένο στὸ βάθος της, τοποθέτησε στὴ θέσι τοῦ μικροῦ μιὰ κοτρώνα κι' ἡ συνοδεία συνέχισε τὸν δρόμο της . . .

Στὸν τόπο τοῦ . . . δράματος — καὶ ἦταν πραγματικὸ δράμα αὐτὸ ποῦ ἔγινε — ἔμεινε μόνο ἡ γρηὰ Σιαμάβα, μαζί μὲ τὸ ξένο κι' ἀνύποπτο παιδί, γιὰ νὰ τὸ πάη ὕστερα ἀπὸ λίγη ὥρα στὴν πραγματικὴ του μάννα, στοὺς δικούς του . . .

Στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Πόντου, ἔπαιξε καὶ τὸ μικρὸ αὐτὸ κι' ἀθῶο Ἑλληνόπουλο ἓνα μεγάλο, ἓνα σημαντικὸ ρόλο, ἀντάξιο τῶν ὑψηλῶν παραδόσεων τῆς αἰωνίας καὶ ἀθάνατης φυλῆς του . . .

Στὴν ἴδια ὁμως ἱστορία, σημειώθηκε καὶ τὸ πέρασμα τῶν δύο τιμημένων γυναικῶν, τῆς Μαχῆς καὶ τῆς Σιαμάβας, σὰν τὴν θρυλικὴ πορεία τῶν Εὐαγγελικῶν Μυροφόρων στὴν θρησκευτικὴ ἱστορία μας.

Κι' ἐκεῖνες κι' αὐτές, προσηλωμένες σὲ μιὰ ἰδέα, σὲ μιὰ πίστη, σ' ἓνα δράμα, ἐνοστάλησαν κι' ἐπόθησαν ἓνα κοινὸ ἰδανικὸ: Τὴν Ἀνάστασι . . .

Τὴν Ἀνάστασι τοῦ Θεανθρώπου οἱ δεύτερες, τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους οἱ πρῶτες . . .

Στ. Γ. Κοκκινιώδη, Ὁ ἐξωμότης ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος Ποτουράς ὁ Χουσαμάντης, μετονομασθεὶς Ἴσκεντέρ πασᾶς. Ποντιακὴ Ἑστία 1(1950), σελ. 414-415.

Μέχρι τοῦ ἔτους 1660 ὁ πληθυσμὸς τῆς Ὀφιουντίας χώρας . . . ἀπετέλει συμπαγῆ καὶ ἀμιγῆ ἑλληνικὸν τοιοῦτον . . . Ἀπὸ τοῦ ἔτους ὁμως τούτου κατ' ἀρχὴν ἀνεφάνισαν οἱ Τερέπεηδες, οἱ ὁποῖοι, ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν περίπου, διὰ τῶν συνεχῶν ἐπιθέσεων, διώξεων, ληστεύσεων καὶ ἀτιμώσεων τῶν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, περιήγαγον τούτους εἰς ἀπόγνωσιν καὶ τὴν σκέψιν ἢ νὰ ἐξωμόσωσι ἢ νὰ μεταναστεύσωσι. Πρὸς τοῦτο ἐκλήθη συνέλευσις τῶν προϋχόντων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ὀφιοῦντος Ἀλεξάνδρου ὅστις . . . συνέστησε καὶ ἐξώθησε τοὺς παρευρεθέντας νὰ ἀλλαξοπιστήσουν, δώσας πρῶτος τὸ παράδειγμα . . . Μετὰ τὴν ἐξώμοσίν του (ὁ ἐπίσκοπος οὗτος) ὠνομάσθη Ἴσκεντέρ πασᾶς . . . Γενόμενος μουφτής (ιεροδικαστής) τῶν Τούρκων ἐν Τρα-

πεζούντι, μετά τινα ἔτη μεταμεληθεὶς συνεπέειά τοῦ κάτωθι γεγονότος, ἐπανήλθεν εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἦτοι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἀπομεινάντων ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ συγγενῶν του, εὐρέθη ἄλυτον τὸ σῶμα ἐνὸς πρὸ πολλοῦ θανόντος, τοῦτο οἱ συγγενεῖς του τοποθετήσαντες καλῶς ἐντὸς θήκης (κάσα) μετεκόμισαν κρυφίως νύκτα τινὰ εἰς Τραπεζοῦντα εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν ἵνα δεηθῇ . . . καὶ οὕτω εὐρεθῆ τρόπος διαλύσεως τοῦ ἀφωρισμένου ἀλύτου σώματος. Οὗτος, ἂν καὶ μουφτής, ἀφοῦ ἐξεδύθη τὰ ἰσλαμικὰ καὶ ἐνεδύθη τὰ ἐπισκοπικὰ ἄμφιά του καὶ, γονυκλινῆς ἀναγινώσκων, ἐδέετο ἐπικαλούμενος τὴν θεῖαν ἄφεςιν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ, παρουσίᾳ τῶν προσενεγκόντων τοῦτο συγγενῶν, λέγεται καὶ τονίζει ἡ παράδοσις μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι, θεῖα ἀντιλήψει, ἐγένετο τὸ θαῦμα, ὥστε νὰ λειώσῃ παραχρῆμα τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ μείνουν μόνον τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ.

Τότε ὁ Ἀλέξανδρος μετανοήσας διὰ τὴν ἀλλαξοπιστίαν του εἶπε: «Θρησκεία εἶναι αὐτὴ καὶ μόνη, ἡ τοῦ Χριστοῦ. Ἐνομίσαμεν χρυσὸν ἐκεῖνο πού εἶναι χαλκός». Καὶ οὕτω, ὅταν μετέβη εἰς τὸ τζαμί ὡς συνήθως νὰ κάμῃ τὴν προσευχὴν του, ὡμολόγησεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸν Χριστόν, ὁπότε συνέλαβον τοῦτον οἱ Τοῦρκοι καὶ ἀφοῦ τὸν ἐβασάνισαν ποικιλοτρόπως, τελευταίως τὸν ἐσκότωσαν, τὸ δὲ σῶμα του ἄφησαν ἄταφον. Τὸ περισυνέλεξαν οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἐνεταφίασαν τοῦτο εἰς τινα ἐκκλησίαν ἐν Τραπεζοῦντι.

Μ. Νυμφοπούλου, Ὁ δεσπότης πὺ τούρκεψε καὶ ξανάγινε Χριστιανός. Ἄρχεῖον Πόντου 15 (1950), σελ. 173 κ.έξ.

Μιά ἄλλη παράδοσις, πού εἶναι βέβαια φανταστική, ἀλλὰ ἀναφέρεται, ἴσως, στὸ ἴδιο πρόσωπο, ἐπισκόπου πού τούρκεψε καὶ ξανάγινε Χριστιανός, εἶναι ἡ ἐπομένη:

Μιά μέρα ὁ Σουλτάνος καὶ ὁ Πατριάρχης συζητοῦσαν γιὰ τὴ θρησκεία. Ὁ Πατριάρχης ἔλεγε: «Κανένας Χριστιανός πού ἔχει μέσα του χριστιανικὸ αἷμα δὲ γίνεται Τοῦρκος». Κι ὁ Σουλτάνος ἔλεγε: «Ὁ Χριστιανός, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι, ὅταν βλέπει τὸ συμφέρον του, γίνεται Τοῦρκος». Ὁ Πατριάρχης τότε ἔβαλε στοίχημα τὸ κεφάλι του καὶ χωρίστηκαν.

Πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ μιὰ μέρα πῆγαν στὸν Πατριάρχη ἄνθρωποι τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ εἶπαν. «Ἐλα, Πατριχ ἐφέντη, καὶ μὴ νοιάζεσαι, βρήκαμε ἕνα δεσπότη πού ἔγινε Τοῦρκος γιὰ τὸ συμφέρον του.

Ὁ Πατριάρχης τρόμαξε καὶ ζήτησε μιὰ βδομάδα διωρία. Στὸ ἀναμεταξὺ ὁ Πατριάρχης ἐκάλεσε τὴ Σύνοδο καὶ τοὺς εἶπε νὰ κάνουν παράκληση στὴν Παναγία, νὰ τὸν γλυτώσῃ. Ἐκἄναν τὴν παράκληση, καὶ τὸ ξημέρωμα βγήκε φωνὴ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ: «Ὁ δεσπότης πού τούρκεψε εἶναι νόθος, καὶ γι' αὐτὸ ρωτήσετε τὴ μητέρα του, ἂς εἶναι καὶ πεθαμένη».

Πῆγαν τότε οἱ δεσποτάδες στὸ Σουλτάνο καὶ τοῦ εἶπαν: «Βασιλιά, νὰ χαίρῃσαι τὸ θρόνο σου, ὁ δεσπότης ποὺ τούρκεψε ἦταν νόθος, κι ἂν δὲν πιστεύεις, ἔλα νὰ ρωτήσουμε τὴν πεθαμένη μητέρα του». Πῆραν τότε τὸ Σουλτάνο καὶ πῆγαν ὅλοι μαζί στὸν τάφο τῆς μάνας του, καὶ ὅταν ἄρχισε ὁ Πατριάρχης νὰ τὴ ρωτᾷ γιὰ τὸ δεσπότη, αὐτὴ φώναξε ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸν τάφο καὶ εἶπε: «Ὁ δεσπότης ἦταν νόθος». Ἔτσι γλύτωσε ὁ Πατριάρχης.

Αὐτὸς ὁ δεσπότης ποὺ ἀναφέραμε, μιὰ μέρα τὸν παρακάλεσαν οἱ Τοῦρκοι νὰ κάνῃ μιὰ ψεύτικη λειτουργία, γιὰ νὰ γελοῦν. Ὁ δεσπότης στὴν ἀρχὴ δυσκολεύτηκε, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ κάνῃ ἄλλιῶς. Ἄρχισε τὴν προσκομιδὴ καὶ κατόπι μπῆκε στὴ λειτουργία, κι ἔτσι οἱ Τοῦρκοι γελοῦσαν. Ὅταν ἡ λειτουργία τελείωσε, οἱ Τοῦρκοι τοῦ εἶπαν: «Δεσπότη ἐφέντη, ὅλα καλά τὰ ἔκανες, ἀλλὰ δὲ μᾶς λές τί ἦταν ἐκεῖνοι οἱ δυὸ ἀσπροφόροι ποὺ ἄρπαξαν τὸ ποτήρι ἀπὸ τὰ χέρια σου ὅταν ἄρχισες τὴ λειτουργία;». Ὁ δεσπότης σὰν νὰ ἔπεσε ἀπάνω του ἀστροπελέκι. Κατάλαβε τὴν ἁμαρτία του, κατάλαβε πὼς οἱ ἀσπροφόροι ἦταν ἄγγελοι, μετάνοιωσε σὰν σκύλος, βλαστήμησε τὴ θρησκεία τῶν Τούρκων, γύρισε κι ἔγινε πάλι Χριστιανός.

Ἐπίδοση στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Ν. Π. Ἀνδριώτη.

Φίλωνος Κτενίδου, Ὁ Γκιαούρης. Δράμα μονόπρακτο.

Ἐπιθεωρημένο στὴν ἱερὰ μνήμη τῶν μυριάδων Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, ποὺ πέθαναν κρυφοὶ Χριστιανοί.

ΠΡΟΣΩΠΑ

ΓΙΟΥΣΟΥΦ	Ἀρχιμεταλλουργός	Ἐτῶν	55
ΧΑΣΑΝ	Γαμπρός του	»	25
ΓΙΑΚΟΥΠ	Χωρικός	»	40
ΑΛΗΣ	»	»	30
ΧΟΥΣΕ·Ι·Ν	»	»	30
ΦΑΤΜΕ	»	»	20

Ἐποχὴ 1820-1830

Τόπος ΣΤΑΥΡΙΝ. Περιφέρεια Χαλδίας Πόντου

Ἀμφιέσεις Ποντιακῆς

Στὸ σπίτι τοῦ Χασάν. Χαμηλοτάβανο δωμάτιο. Εἴσοδος, μὲ ὄροφὴ ἀπὸ δοκοὺς ἀκατέργαστους. Ἡ εἴσοδος ἀπὸ τὴν δεξιὰ πλευρὰ (μονόφυλλη πόρτα). Στὸ κέντρο τοῦ βάρους τζάκι ἀναμμένο. Στὴν ἀριστερὰ πλευρὰ πόρτα δωματίου. Δίπλα στὸ τζάκι σοφρὰς (χαμηλὸ ξύλινο στρογγυλὸ τραπέζι) μὲ δύο-

τρία χαμηλά καθίσματα. Δεξιά και αριστερά στο τζάκι «μιντέρια» με σκεπάσματα από χαλιά ή κουρελοῦδες. Πάνω στο τζάκι λυχνάρι σβησμένο. Στους τοίχους δπλα τῆς ἐποχῆς.

ΣΚΗΝΗ 1η

Ἡ σκηνὴ ἄδεια. Φωτίζεται ἀπὸ τὴν ἀνταύγεια τῆς φωτιᾶς. Ἀκούεται ἡ θύελλα καὶ οὐρλιάσματα σκύλλων. Σὲ λίγο ἀκούεται ἀκαθόριστος θόρυβος ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ δωματίου, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ κρότο ποὺ γίνεται μὲ τὸ κλείσιμο πόρτας ἢ σεντουκιοῦ, καὶ εὐθὺς ἀνοίγει ἡ πόρτα τοῦ δωματίου ἀπότομα καὶ μπαίνει ἀνάστατος ὁ Χασάν.

ΧΑΣΑΝ (Βιαστικὸς ρίχνει δύο ξύλα στὸ τζάκι, καὶ ἀνάβει τὸ λυχνάρι. Ξεκρεμάει ἓνα τουφέκι καὶ ἐξετάζει τὸν πετεινὸ κ.τ.λ. Βγάζει ἀπ' τὸ σελάχι τὸ πιστόλι καὶ τὸ ἐξετάζει κι' ἐκεῖνο. Ξαναμπαίνει στὸ δωμάτιο, ἀπ' ὅπου ἐπιστρέφει μὲ ἓνα σακκίδιο γεμᾶτο καὶ μὲ μιὰ βαρεῖα κάπα. Σκύβει νὰ πάρῃ τὸ τουφέκι ἑτοιμὸς νὰ φύγῃ, ὅταν χτυποῦν στὴν πόρτα. Σταματᾷ ξαφνιασμένος καὶ ἀκούει ἐπαναλαμβάνεται τὸ χτύπημα. Βιαστικὸς ξανακρεμάει τὸ ντουφέκι καὶ πετᾷ στὸ δωμάτιο τὸ σακκίδιο . . . καὶ πλησιάζοντας τὴν πόρτα . . .) Ποιὸς εἶναι;

ΑΛΗΣ (ἀπὸ ἔξω). Ἐγὼ εἶμαι, Χασάν. Ἐγὼ ὁ Ἀλῆς . . . Ἄνοιξε . . .

ΧΑΣΑΝ (δυσανεστημένος μονολογώντας). Βρῆκες τὴν ὥρα σου κι ἐσύ! (ἀνοίγει τὴν πόρτα καὶ ἀφήνει τὸν Ἀλῆ νὰ περάσῃ. Μὲ τὸ ἀνοιγμα τῆς πόρτας δυναμώνει ἡ θύελλα).

ΣΚΗΝΗ 2α

(Μπαίνει ὁ Ἀλῆς ὀπλισμένος, μὲ τὰ χέρια περασμένα στὰ μανίκια τοῦ μανδύα του καὶ τὸ πρόσωπο τυλιγμένο μὲ τὴν κουκούλα· τραβᾷ κατ' εὐθείαν στὸ τζάκι καὶ ζεσταίνεται).

ΧΑΣΑΝ Πῶς βρέθηκες ἐδῶ τέτοια ὥρα;

ΑΛΗΣ (Χωρὶς νὰ τὸν κοιτάξῃ μὲ ἀπλωμένα τὰ χέρια στὴ φωτιά).

Τέτοια ὥρα . . . καὶ δὲ λὲς μὲ τέτοιο καιρὸ! (ὁ Ἀλῆς τονίζει περισσότερο τὴν κακοκαιρία κι' ὄχι τὴν ὥρα). Ψόφησα ἀπὸ τὸ κρῦο (χουχουλίζει τίς παλάμες του) . . . Ἄς εἶναι καλὰ ὁ πεθερός σου . . . ὁ Ἀγᾶς μας.

ΧΑΣΑΝ (ἀνήσυχος). Ὁ πεθερός μου; . . .

ΑΛΗΣ (χωρὶς ν' ἀκούῃ τὸν ἄλλον). Ἀδελφέ! ὁμορφα - ἡσυχὰ ζούσαμε ὅταν ἦταν στὰ μεταλλεῖα. Ἀπὸ τότε ποὺ ἦρθε, ἐδῶ κι' ἓνα μῆνα, χάλασε τὴν ἡσυχία μας.

ΧΑΣΑΝ Πῶς χάλασε τὴν ἡσυχία σας, Ἀλῆ; . . . Τί σᾶς ἔκανε;

ΑΛΗΣ Νά σέ χαρῶ Χασάν! Ἐγὼ ἔχω τὸ θάρρος καὶ σοῦ μιῶ ἐλεύθερα . . . καὶ ξέρεις ἀκόμα πόσο ἀγαπῶ καὶ πόσο ὑπολογίζω τὸν πεθερό σου . . .
 . . . ἀλλὰ τί νὰ σοῦ πῶ . . .

ΧΑΣΑΝ Ψυχὴ μου, πές τὸν λόγο σου (τί θέλεις νὰ πῆς) . . . ἐσύ εἶσαι ἄνθρωπος τοῦ σπιτιοῦ του κι' ὅ,τι νὰ πῆς εἶναι γιὰ καλὸ του.

ΑΛΗΣ Χασάν, ὁ Θεὸς χίλια χρόνια νὰ σοῦ χαρίσῃ, ὁ Ἄγας μας εἶναι καὶ δὲν πρέπει νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν θέλησή του . . . καὶ βέβαια δὲ πρέπει . . . ! Ὁ εὐλογημένος ὁμῶς ὄλο καὶ κάτι βγάζει στὴ μέση καὶ βρίσκει πρόφαση νὰ στείλῃ τὸν ἕνα ἐδῶ καὶ τὸν ἄλλο ἐκεῖ . . . Νύχτα εἶναι, κρὺο κάνει, κουρασμένος εἶσαι, μὲ τὸ συμπάθειο πλάϊ στὴν γυναῖκα σου κοιμᾶσαι . . . τίποτε δὲν ὑπολογίζει! . . .

ΧΑΣΑΝ Ἐ δουλειές τοῦ χωριοῦ εἶναι . . . κάποιος πρέπει νὰ τίς κάνῃ.

ΑΛΗΣ Χασάν, οἱ δουλειές τῆ μέρα γίνονται . . . Ἐμεῖς οὔτε νύχτα ἔχομε οὔτε μέρα! Νά! Ἀπόψε μόλις ἔπεσα νὰ κοιμηθῶ, δὲν πρόφτασε ἀκόμα νὰ μὲ πιάσῃ ὁ ὕπνος, τὰκ - τὰκ ἢ πόρτα. Ἔστειλε καὶ μὲ φώναξε . . . Τί νὰ κάνω; Ἄφησα ἀπ' τὴν ἀγκαλιά μου τὴ γυναῖκα μου, ἄφησα τὸ ζεστὸ κρεβάτι μου κι' ἔτρεξα.

ΧΑΣΑΝ (ἐνδιαφέρον). Τί σὲ ἤθελε;

ΑΛΗΣ Ἀπόψε, μοῦ εἶπε, θὰ φυλάξῃς ὡς τὰ ξημερώματα στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ χωριοῦ!

ΧΑΣΑΝ (πάντα μ' ἐνδιαφέρον). Στὴν ἄλλη ἄκρη! Καὶ γιατί; Δὲν μοῦ εἶπες τὸ γιατί;

ΑΛΗΣ Ἐμαθε πὼς μερικοὶ φυγάδες καὶ ληστές φάνηκαν δῆθεν στὰ βουνὰ μας, καὶ φοβᾶται μήπως καταλάβουν τὸ χωριό μας καί . . .

ΧΑΣΑΝ Δηλαδή σὲ ἀπομάκρυνε ἀπ' τὸ κονάκι του;

ΑΛΗΣ Ἐ βέβαια, τὸ κονάκι ἔχει τοὺς τακτικούς ἀνθρώπους του . . . Ἐκεῖνοι εἶναι τυχεροί . . . μὲ τὸ μαγκάλι φυλᾶνε . . .

ΧΑΣΑΝ (Ἀκολουθώντας δική του σκέψη). Καθὼς λές . . . κι' ἐσύ, ἀπόψε δὲν ἔπρεπε νὰ βρίσκεσαι στὴν γειτονιά του . . . Κατάλαβα!

ΑΛΗΣ Ἐσὺ μπορεῖ νὰ κατάλαβες, ἐγὼ ὁμῶς δὲν κατάλαβα τίποτε . . . Αὐτὸ πού ξέρω εἶναι ὅτι ἄφησα τὸ ζεστὸ κρεβατάκι μου καὶ τουρτουρίζω ἀπὸ τὸ κρὺο στοὺς δρόμους, μέσα στὰ χιόνια καὶ στὸ σκοτάδι . . .

ΧΑΣΑΝ (καθ' ἑαυτόν). Ἐκεῖνος ξέρει τί κάνει . . .

ΑΛΗΣ (συνεχίζει). Κι' ἔτσι βρέθηκα στὴν γειτονιά σου . . . Ἡ νύχτα χρόνος, γιὰ τὸ ξημέρωμα θέλομε τὸ λιγώτερο ἀκόμα μιὰ ὥρα, μπορεῖ καὶ δύο . . . πάγωσα . . ., κουράγιο ἄλλο δὲν μοῦ ἔμεινε . . . εἶδα φῶς στὸ σπίτι σου . . . εἶπα ἄς χτυπήσω . . . ἤξερα ὅτι θὰ μοῦ ἀνοιγες, ἀν ἦσουν στὸ πόδι (ξυπνητός) . . . μπορεῖ νὰ μὴν ἔκανα καλά, ἀλλὰ σὲ παρακαλῶ μεγάλη σημασία μὴ δίνεις στὸ σφάλμα μου . . .

ΧΑΣΑΝ Ὅχι, ὄχι! καλὰ ἔκανες καὶ χτύπησες . . . Πολὺ καλὰ ἔκανες (φέρ-

- νει βόλτα, καλοκλείνει την πόρτα τῆς εἰσόδου καὶ ζυγώνοντας στὸν Ἄλῃ).
 Ἄλῃ, κάθισε, κουρασμένος εἶσαι . . . κάθισε . . . Θὰ κουβεντιάσουμε. (Θέλει νὰ τὸν καθίση πάνω στὸ μιντέρι, δίπλα στὸ τζάκι, ἐνῶ ὁ ἴδιος μένει ὄρθιος).
- ΑΛΗΣ (ἀρνούμενος νὰ κάτση). Σὲ παρακαλῶ, Ἄλῃ, δὲν μπορῶ νὰ σταθῶ περισσότερο καὶ δὲν μπορῶ νὰ καθίσω (σηκώνεται). Νὰ μὴ μάθῃ ὁ Ἄγάς, ὅτι παρέβηκα τὴ διαταγὴ του καὶ μπῆκα στὸ σπίτι (σου) καὶ βρῶ τὸν μπε-
 λά μου. Καλύτερα νὰ πάω.
- ΧΑΣΑΝ (μὲ θυμὸ καὶ ἀνωτερότητα). Κάθισε, σοῦ εἶπα! . . . Ἐκεῖνος ἀν εἶναι ὁ Γιουσοῦφ Ἄγάς, κι' ἐγὼ εἶμαι ὁ γιὸς τοῦ Σουλεϊμὰν ἀγᾶ! Στὸ σπί-
 τι μου βρίσκεσαι! Θὰ πῶ ὅτι σὲ διέταξα ἐγώ! Κάθισε!
- ΑΛΗΣ Ἔ, ἀν εἶν' ἔτσι, ὄχι μόνο κάθουμαι, ἀλλὰ ἀκόμη λέω κι' ἓνα τραγούδι.
 (Κάθεται τρίβοντας τὰ χέρια του πάνω στὴ φωτιά, εὐχαριστημένος). Ὁ
 Θεὸς νὰ συγχωρέσῃ τὸν πατέρα σου.
- ΧΑΣΑΝ (ὅπως κάθεται ὁ Ἄλῃς, τὸν ζυγώνει ὁ Χασάν καὶ μὲ ἔντονο ὕφος).
 Ἄλῃ, εἶσαι ἀληθινὸς μουσουλμάνος;
- ΑΛΗΣ Χασάν, τί ἐρώτημα εἶναι αὐτό;
- ΧΑΣΑΝ Σὲ ρωτῶ, εἶσαι Τοῦρκος; ἀληθινός; φανατικός;
- ΑΛΗΣ (κάνει νὰ σηκωθῇ μὲ θυμὸ). Ἄ πασά μου, αὐτὸ δὲν εἶναι ἐρώτημα!
 Ἄν ἔχῃς ὑποψία γι' αὐτὸ ποῦ ρωτᾷς, τότε μέσα στὸ σπίτι αὐτὸ θέση δὲν
 ἔχω.
- ΧΑΣΑΝ (ποῦ δὲν τὸν ἄφησε νὰ σηκωθῇ). Καλά! τόσο μοῦ φθάνει . . . κατὰ-
 λαβα . . . κάθισε . . ., πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μου ἔχεις θέση (κάθεται καὶ ὁ
 ἴδιος). Ἄλῃ, θὰ σοῦ πῶ ἓνα μυστικὸ, ἓνα μεγάλο μυστικὸ, ὅμως πρόσεξε
 ἀπὸ τὸ στόμα σου νὰ μὴ βγῇ.
- ΑΛΗΣ Ἀφοῦ εἶναι μυστικὸ!
- ΧΑΣΑΝ, Ἄλῃ, ἄνθρωποι εἶμαστε! Ὁρκίζεσαι στὴν πίστη ποῦ πιστεύουμε;
- ΑΛΗΣ Βάλαχα - μπίλαχα! . . . (μὰ τὸν Ἀλλάχ)!
- ΧΑΣΑΝ Ἄκουσε! Ὁ πεθερός μου, ὁ Γιουσοῦφ ἀγάς, ἀπόψε κι' ἐμένα κά-
 που μ' ἔστειλε . . .
- ΑΛΗΣ Ἔστειλε ἐσένα; Καὶ ποῦ; . . .
- ΧΑΣΑΝ Στὴν Ἄρδασσα!
- ΑΛΗΣ Τί εἶπες; στὴν Ἄρδασσα; Μὲ τέτοιο καιρὸ, καὶ μόνο;
- ΧΑΣΑΝ Ἦταν μαζί μου κι' ὁ Μεμέτης ὁ γιὸς τοῦ Χατζῆ Σελίμ.
- ΑΛΗΣ Καὶ τί ἀναγκαῖα δουλειὰ ἦταν γιὰ νὰ . . .
- ΧΑΣΑΝ Ἦ δουλειὰ ἦταν νὰ μὴ βρεθῶ ἀπόψε ἐδῶ . . .
- ΑΛΗΣ Καὶ δὲν πῆγες;
- ΧΑΣΑΝ Δὲν ἦταν τυχερὸ νὰ πάω . . . Δὲν μπόρεσα . . .
- ΑΛΗΣ Πῶς δὲν μπόρεσες; ὁ Μεμέτης;
- ΧΑΣΑΝ Καημένε Μεμέτ, (σιγῇ). Ἄκουσε. Μᾶς ἔδωσε κάτι χαρτιά σφραγι-
 σμένα γιὰ τὸν ἑπαρχο. Κατὰ τὸ βραδάκι ξεκινήσαμε. Ὁ Μεμέτ εἶχε τὴν

τσάντα μὲ τὰ χαρτιά καὶ τὸ ψωμί, κι' ἐγὼ ἀκολουθοῦσα μὲ τὸ ντουφέκι στὸν ὄμο.

ΑΛΗΣ Ὁ Μεμέτης, ὁ Μεμέτης ποῦ εἶναι;

ΧΑΣΑΝ Μὴ βιάζεσαι! Κάτω στοὺς μπαχτσέδες βραδουαστήκαμε, ὁ καιρὸς ὁμως δὲν εἶχε χαλάσει ἀκόμη καὶ βλέπαμε καλὰ στὸ δρόμο. Θᾶταν τρεῖς ἡ ὥρα ὅταν φτάσαμε στὴν γέφυρα. Ἐγὼ, λύθηκαν τὰ κορδόνια ἀπ' τὰ τσαρούχια μου καὶ στάθηκα νὰ τὰ δέσω, ὁ Μεμέτης ἀνέβηκε πάνω στὴν γέφυρα... Ὅταν σηκώθηκα νὰ μπῶ στὸ δρόμο ἐκεῖνος ἦταν στὴ μέση τοῦ γεφυριοῦ. Ἐκεῖνη τὴν ὥρα ἔγινε τὸ κακό...

ΑΛΗΣ Κακό; Τί κακό;

ΧΑΣΑΝ Ἀλή, καμιὰ φορὰ εἶδες ἢ ἀκουσες νὰ κατεβῆ χιονοστιβάδα;

ΑΛΗΣ Χιονοστιβάδα;....

ΧΑΣΑΝ Μία βοή ἄγρια... νομίζεις πὼς κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ... συρτή... Ἀκοῦς κι' ὅσο πάει δυναμώνει καὶ σιμώνει... Ἐκατὸ ποτάμια μαζί νὰ κατεβάζουν πλημμύρα, τέτοια βοή δὲν μποροῦν νὰ κάνουν... Πάγωσα κι' ἔμεινα στὸν τόπο μου: Μεμέτ, Μεμέτ, φώναξα. Τὸν εἶδα νὰ τρέχει πρὸς τὸ μέρος μου... ἕνα λεπτόν, ἴσως πιὸ λίγο...

ΑΛΗΣ Τὸ καημένο τὸ παλληκάρι...

ΧΑΣΑΝ Ὁλόκληρο βουνὸ ἔπεσε πάνω του... Ναι... ναι... ὀλόκληρο βουνὸ... στὸν τόπο ὅπου ἦταν ὁ Μεμέτης... Τὸ γεφύρι ὅπως ἦταν, ὅλα, χάθηκαν... καὶ οἱ δύο ἄκρες τοῦ ποταμιοῦ ἐνώθηκαν μ' ἕνα μεγάλο ὕψωμα!

ΑΛΗΣ Πάει ὁ Μεμέτης. Ἡ καημένη ἡ χήρα ἡ μάνα του, μοναχογιὸ τὸν εἶχε... Μεγάλη τύχη εἶχες, Χασάν... κάποιον καλὸ ἔκανες κι' ἦρθε μπροστά σου.

ΧΑΣΑΝ Τυχερό! Ἐπρεπε νὰ ζήσω ἀκόμα. Ἀπ' αὐτὸ τὸν κίνδυνον γλύτωσα ἐγὼ καὶ χάθηκε ὁ Μεμέτης... Τώρα ἄς κοιτάξουμε πὼς θὰ περάσω κι' αὐτὸ πού μὲ βρῆκε ἐδῶ... ἐδῶ μέσα στὸ σπίτι μου...

ΑΛΗΣ Σὲ καλὸ νά'ναι! Ποιὸ κίνδυνον; Μήπως ἔπαθε τίποτε ἡ γυναίκα σου..., τὸ παιδί σου;

ΧΑΣΑΝ Ἡ γυναίκα μου!!! Ἐκεῖνη δὲν μὲ περίμενε νὰ γυρίσω ἀπόψε, κι' ὅταν γύρισα δὲν βρῆκα κανένα ἐδῶ.

ΑΛΗΣ Πὼς δὲν βρῆκες! τί ἔγιναν; χάθηκαν;

ΧΑΣΑΝ Ὁχι, ὄχι δὲ χάθηκαν. Κάπου πῆγαν... Γύρεψα, γύρεψα, στὸ τέλος τοὺς βρῆκα!

ΑΛΗΣ Ἐτσι πές, βλογημένη μου, μ' ἔκανες ἄνω κάτω. Ἐ, ποῦ εἶναι ὁ κίνδυνος πού λές, ἀφοῦ τοὺς βρῆκες;

ΧΑΣΑΝ Ἄς ἔλειπε τέτοιο βρέσιμο... Εἶθε νὰ βρισκόντουσαν πάνω στὸ γεφύρι μαζί μὲ τὸν Μεμέτη καὶ νὰ τοὺς ἔπαιρνε ἡ χιονοστιβάδα. Πιὸ καλὰ θὰ ἦταν.

ΑΛΗΣ Τί εἶπες; Χασάν, ἐσὺ ἀπόψε κάτι ἔπαθες! Ὁ θάνατος τοῦ Μεμέτη σέ ἀναστάτωσε καὶ δὲν ξέρεις τί λές! . . .

ΧΑΣΑΝ (πετιέται πάλι στὴν πόρτα, ἀνοίγει, κοιτάζει λίγο ἐλόγυρα, τὴν ξανακλειδώνει προσεκτικὰ καὶ πλησιάζοντας στὸν Ἀλή).

Ἄκουσε! Δὲν ἔχω καιρὸ γιὰ χάσιμο . . . φοβᾶμαι μήπως ἔρθουν καὶ χαλάσουν τὰ σχέδια μου . . . (τὸν ἀρπάζει ἀπ' τὸν γιαντὶ). Πές μου μιὰ φορὰ ἀκόμη, τὸν ὄρκο πού ἔδωσες θὰ τὸν κρατήσης;

ΑΛΗΣ Ἐγὼ μιὰ φορὰ ὀρκίζομαι, Χασάν! Μὰ τὸ Κοράνι μας . . .

ΧΑΣΑΝ Ἄκουσε. Γύρισα ἀπ' τὸ καταραμένο γεφύρι μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα! Κρυωμένος, παγωμένος . . . Χτυπῶ τὴν πόρτα, κανεὶς δὲν ἀκούει. Φωνάζω, φωνάζω δυνατὰ . . ., χτυπῶ πάλι μὲ τὸ κοντάρι τοῦ τουφεκιοῦ . . . τίποτα! Σκέπτομαι, θὰ κοιμοῦνται βαθιά. Κατέβηκα στὸ μαντρί σήκωσα τὸν καταρράχτη καὶ βγῆκα στὴ κουζίνα... τρέχω στὸ δωμάτιο, κανένα δὲ βρίσκω. Ἐρχομαι ἐδῶ, κανεὶς. Φωνάζω Φατμέ. . . Φατμέ, κανεὶς! Στὴν ἀρχὴ φοβήθηκα . . . Μετὰ σκέφθηκα πὼς θὰ πῆγε στοῦ πατέρα της . . . Ἄνοιξα ἀπὸ μέσα αὐτὴ τὴ πόρτα (δείχνει τὴν ξύπορτα). Ἄναψα τὸ φανάρι καὶ βγῆκα. Βρῆκα φρέσκους βηματισμούς (φρέσκα βήματα) πάνω στὸ χιόνι καὶ τοὺς ἀκολούθησα . . .

ΑΛΗΣ Ἄ! Βρῆκες τὰ βήματά τους . . .

ΧΑΣΑΝ Ναί . . . πῆγα πάνω στὰ χνάρια τους καὶ . . .

ΑΛΗΣ Ἐφτασες στὸ κονάκι τοῦ πεθεροῦ σου!

ΧΑΣΑΝ Ὅχι! Ξέρεις ἐκείνη τὴν ἀχυρώνα τοῦ Σελήμ ἀγᾶ, πού εἶναι καταχωμένη κάτω ἀπὸ τὸ μεγάλο τὸ ὕψωμα;

ΑΛΗΣ Ἐ . . .

ΧΑΣΑΝ Στὴ πόρτα τῆς ἀχυρώνας ἔσβησαν τὰ βήματα . . . Σκέφτηκα κάποιον λάθος ἔκανα, κι' ὅτι ἄλλων θὰ ἦταν τὰ χνάρια πού ἀκολούθησα κι' ἐτοιμάστηκα νὰ γυρίσω ὅταν . . . ξαφνικά.

ΑΛΗΣ Τί;

ΧΑΣΑΝ Ἀκούω κάτι χαμηλὰ τραγούδια . . . σὰν ἀμανέδες . . . καὶ σὰν ψαλίσματα . . . Σκαρφάλωσα στὴν πόρτα τῆς ἀχυρώνας καὶ πάνω ἀπὸ τὶς χαραμάδες εἶδα . . .

ΑΛΗΣ Τί εἶδες;

ΧΑΣΑΝ Τοὺς γκιαούρηδες! . . .

ΑΛΗΣ Τοὺς γκιαούρηδες; Ἐ, σοῦ εἶπα, ἐσὺ κάτι ἔπαθες ἀπόψε . . . φαντάσματα βλέπεις! Ποῦ βρέθηκαν γκιαούρηδες στὸ χωριὸ μας;

ΧΑΣΑΝ Ἀλή! Ἐκείνη ἡ ἀχυρώνα, ἀχυρώνα δὲν εἶναι! Ἐκκλησία εἶναι, γκιαούρηδων ἐκκλησία εἶναι.

ΑΛΗΣ Ἡ ἀχυρώνα τοῦ Σελήμ ἀγᾶ; Βρὲ ἀκόμη πέντε μέρες δὲν πέρασαν ἀπὸ τότε πού τὴν εἶδα γεμάτη χόρτα. Ποῦ βρῆκες τὴν ἐκκλησία;

ΧΑΣΑΝ Ἐκεῖνα τὰ χόρτα εἶναι γιὰ νὰ κρύψουν τὶς εἰκόνες καὶ τ' ἄλλα τους τὰ

- σύνεργα, αὐτοὶ οἱ ἄπιστοι. Μὲ τὰ μάτια μου εἶδα τὰ χόρτα στὸ βάθος καὶ μπρὸς τοὺς εἰκόνες καὶ μανουάλια . . .
- ΑΛΗΣ "Ε . . . , θὰ πάω νὰ δῶ κι' ἐγώ . . . Δὲν μπορῶ νὰ σὲ πιστέψω . . . (ἐτοιμάζεται νὰ φύγη).
- ΧΑΣΑΝ Κάθισε. Δὲν ἔχεις πουθενὰ δουλειά. Ἀκόμη δὲν τελείωσα. Ἐκεῖ μέσα εἶδα τοὺς περισσότερους συγχωριανούς μας γυναῖκες καὶ ἄνδρες.
- ΑΛΗΣ Τοῦ δικοῦ μας τοῦ χωριοῦ; τοῦ δικοῦ μας;
- ΧΑΣΑΝ Ναι . . . ναι, τοῦ δικοῦ μας, καὶ ἀνάμεσά τους . . .
- ΑΛΗΣ "Ἄλλο τί θ' ἀκούσω; . . .
- ΧΑΣΑΝ Ἀνάμεσά τους εἶδα καὶ τὸν πεθερό μου . . . τόν . . .
- ΑΛΗΣ Τὸν Ἀγά μας; τὸν Γιουσοῦφ ἀγά; Τρελάθηκες;
- ΧΑΣΑΝ Ναι τὸν Ἀγά καὶ τὴ θυγατέρα του, τὴν γυναῖκα μου . . . τὴν Φατμέ.
- ΑΛΗΣ Τὴν Φατμέ!
- ΧΑΣΑΝ Τὴν Φατμέ . . . τὴν γυναῖκα μου . . . μὲ τὸ παιδί στὴν ἀγκαλιὰ καὶ μ' ἓνα κερὶ στὸ χέρι γονατισμένη μπροστὰ σ' ἓνα σταυρό! . . . (Πέφτει σ' ἓνα κάθισμα καὶ σὰν μὲ μούγκρισμα). Ἡ Φατμέ . . . ἡ γυναῖκα μου. Ἡ δική μου, ἡ δική μου. Τοῦ Χασάν ἡ γυναῖκα . . . καὶ τὸ παιδί μου . . . τὸ αἷμα μου . . . γκιαούρης . . . γκιαούρης! ὁ γιός μου κάτω στὸ σταυρό . . . (καταφέρνει ἓνα κτύπημα πάνω στὸ τραπέζι).
- ΑΛΗΣ Ἀλλάχ! Ἀλλάχ! χάλασε ὁ κόσμος! Ἡ Φατμέ . . . κι' ὁ Ἀγάς, ὁ Γιουσοῦφ ἀγάς, Χριστιανοί
- ΧΑΣΑΝ Χριστιανοὶ ναι! Γκιαούρηδες.
- ΑΛΗΣ Καὶ τώρα; Τί θὰ γίνῃ; Τί σκέπτεσαι νὰ κάνῃς; Τί θὰ κάνουμε;
- ΧΑΣΑΝ Θὰ κάνουμε ὅ,τι λέει ἡ θρησκεία καὶ τὸ Κοράνι μας, Ἀλή.
- ΑΛΗΣ Ἐγὼ δὲν ξέρω γράμματα, τί λέει τὸ Κοράνι δὲν ξέρω . . . Ἐσύ . . . Ἐσύ τί λές, ἐσύ τί θὰ κάνῃς; ἡ γυναῖκα σου . . . τὸ παιδί σου . . .
- ΧΑΣΑΝ Ἡ γυναῖκα μου, τὸ παιδί μου;
- ΑΛΗΣ Ναι . . . εἶσαι ἄντρας της . . . πατέρας εἶσαι . . .
- ΧΑΣΑΝ Πρῶτα εἶμαι μουσουλμάνος! . . . Οὔτε γυναῖκα ξέρω οὔτε παιδί! κατάλαβες;
- ΑΛΗΣ Σκέψου καλά!
- ΧΑΣΑΝ "Ολα τὰ σκέφτηκα. Εἶσαι ἀληθινὸς μουσουλμάνος; Θέλεις νὰ μὲ βοηθήσῃς;
- ΑΛΗΣ Θέλει καὶ ρώτημα, Χασάν;
- ΧΑΣΑΝ Ἐ τότε σήκω! σήκω θὰ μποῦμε στὸ δρόμο . . . (ἐτοιμασίες γιὰ τὴν ἀναχώρηση) τώρα, τώρα. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς βροῦν ἐδῶ. Ἡ Φατμέ . . . , ὁ πατέρας της.
- ΑΛΗΣ (μὲ ἐκδηλη περιέργεια καὶ ἐνδιαφέρον). Ποῦ, Χασάν; ποῦ θὰ πᾶμε;
- ΧΑΣΑΝ Στούς δικούς μας! Στὴν Ἀρδασσα, στὸν Ἐπαρχο, στὴν Κυβέρνηση.

- ΑΛΗΣ Χασάν, νά μὴ μετανοιώσης ὕστερα, γιὰ σκέψου καλά . . . Εἶναι ἡ γυναίκα σου, τὸ παιδί σου, Χασάν . . ., ἐκεῖνο τὸ παιδάκι σου . . .
- ΧΑΣΑΝ Φίδια στὸν κόρφο μου δὲν θὰ βάλω! Μὲ τὸν κύρη της καὶ μ' ἄλλους τοὺς ἄλλους θὰ κρεμαστοῦν . . . Ναί, Ἄλῃ . . . τὸ σκότωμα δὲν εἶναι τίποτε! Θὰ κρεμαστοῦν . . . ἄκουσες; θὰ κρεμαστοῦν.
- ΑΛΗΣ Ὡστε λὲς νὰ μὴ περιμένουμε τὸ ξημέρωμα;
- ΧΑΣΑΝ Ὅχι! Φοβᾶμαι μήπως δὲν μπορέσω νὰ κρατηθῶ καὶ σκοτώσω καὶ τοὺς δυό.
- ΑΛΗΣ Τρελάθηκες; Θὰ σὲ σκοτώσουν οἱ ἄνθρωποι του . . . κι' ἐσένα κι' ἐμένα.
- ΧΑΣΑΝ Αὐτὸ δὲν θὰ τὸ λογάριαζα. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι κανεὶς δὲν θὰ βρίσκονταν νὰ τοὺς καταγγείλῃ καὶ θὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν κρεμάλα . . . Ἄϊντε, ἐτοιμάσου. (Ἐνῶ ὁ Χασάν μπαίνει βιαστικῶς στὸ δωμάτιο, ὁ Ἄλῃς σηκώνεται, βγάδι ἀπ' τὸ σελάχι κι' ἐξετάζει τὴν πιστόλα του . . . σκεπτικῶς).
- ΑΛΗΣ Φοβᾶμαι πὼς πολὺ μεγάλο κακὸ θὰ γίνῃ ἀπόψε. Αὐτὸς δὲν πρόκειται ν' ἀλλάξῃ γνώμη . . . καὶ ὅλα τὰ ξέρει . . . (σπρώχνοντας τὴν πιστόλα (στὸ σελάχι του). Τυχερό!! ὅτι εἶναι τυχερὸ ἐκεῖνο θὰ γίνῃ.
- ΧΑΣΑΝ (ποῦ βγῆκε ἀπ' τὸ δωμάτιο μὲ τὴν τσάντα στὸ χέρι· τὴν δίνει στὸν Ἄλῃ, ἐνῶ ἐκεῖνος ἀπλώνει νὰ πάρῃ τὸ ντουφέκι). Πάρε σὺ αὐτὴ τὴν τσάντα καὶ ἄιντε γρήγορα, ἀργήσαμε.
- ΑΛΗΣ (μὲ ἐκδηλῆ τὴν πρόθεση ν' ἀργοπορήσῃ). Ναί . . . ναί, ἀργήσαμε. (Ἀφήνει νὰ πέφτῃ ἡ τσάντα καὶ χασομερᾷ νὰ μαζεῖ τὸ περιεχόμενο).
- ΧΑΣΑΝ (ἀνυπόμονα). Ἄφησέ τα αὐτὰ κι' ἄς πᾶμε (ἀκούγονται γαυγίσματα σκύλλων). Οἱ ἀφορισμένοι! ὅπου νά'ναι ἔρχονται. Ἐκεῖνοι εἶναι. Ἄλῃ, ἔλα, θὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς μάντρας (τρέχει πρὸς τὸ δωμάτιο).
- ΑΛΗΣ (ὁ Ἄλῃς πλησιάζει καὶ σταματώντας τον). Χασάν, στάσου! . . . Κάτι θὰ καταλάβῃ ὁ Γιουσοῦφ Ἄγας . . ., θὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς ἀνθρώπους του καὶ θὰ μᾶς προφτάσουν . . . καὶ θὰ χαθοῦμε κι' ἐμεῖς καὶ τὸ μυστικὸ μας . . . Σκέψου . . . (Ὁ Χασάν μένει ἀναποφάσιτος). Καλύτερα κάνε ὅτι δὲν ξέρεις τίποτε. Κάθισε ἤσυχα - ἤσυχα ὥσπου φύγῃ ὁ πεθερός σου καὶ νὰ μείνῃ ἡ Φατμέ μὲ τὸ παιδί.
- ΧΑΣΑΝ Καλὰ λὲς . . ., ἀργήσαμε.
- ΑΛΗΣ Ἐγὼ θὰ βγῶ ἀπ' τὸ μαντρί καὶ θὰ περιμένω, ὥσπου νὰ φύγῃ κι' ἐκεῖνος κι' οἱ ἄνθρωποι του, ἂν εἶναι μαζί . . .
- ΧΑΣΑΝ (ἐνῶ τὸν μπάζει στὸ δωμάτιο). Μὴν ἀπομακρύνεσαι πολὺ . . . ὅταν σφυρίξω πετάξου (μιλώντας τοῦ δίνει τὴν τσάντα κ.τ.λ.).
- ΑΛΗΣ Χωρὶς ἐμένα αἷμα δὲν θὰ χύσῃς, Χασάν . . .
- ΧΑΣΑΝ Τὰ θυσιαζόμενα (ἐπὶ τοῦ βωμοῦ) μαζί θὰ τὰ σφάζουμε . . . ἔχεις τὸν λόγο μου . . . (φεύγει ὁ Χασάν).

ΣΚΗΝΗ 3η

ΑΛΗΣ (μόνος). "Ε, 'Αλλάχ! "Ας περάση αὐτὴ ἡ νύχτα... ἄς βγῶ ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀφορισμένο τὸ χωριό, καὶ θὰ δῆς τί σφάγια θὰ σφαχτοῦν στὴν δόξα σου... (ἀκούγονται πιὸ ἔντονα τὰ γαυγίσματα).

ΣΚΗΝΗ 4η

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (Μπαίνει κουκουλωμένος καὶ τινάζει τὰ πόδια του πάνω στὴν πόρτα, ἐνῶ μιλάει στὴ Φατμέ, πού περνᾷ ἀπ' ἐμπρός του μὲ τὸ παιδί τυλιγμένο στὴν ἀγκαλιά). Φατμέ, ἐσύ δὲν ἔκλεισες τὴν πόρτα;

ΦΑΤΜΕ (τραβώντας γιατὸ δωμάτιο). 'Εγὼ νομίζω κλείδωσα... (ἀντικρῦζει τὸ Χασάν δίπλα στὸ τζάκι). Χασάν, ἦρθες; (μπαίνει στὸ δωμάτιο).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Χασάν! ἐσύ δὲν πῆγες στὴν "Αρδασσα;

ΧΑΣΑΝ Γύρισα πίσω ἀπὸ τὸ ποτάμι.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Γύρισες; καὶ γιατί γύρισες; καὶ τὰ χαρτιά;

ΧΑΣΑΝ Χάθηκαν.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Χάθηκαν;

ΧΑΣΑΝ Ναί... χάθηκαν... χάθηκαν μαζί μὲ τὸν Μεμέτη...

'Εκεῖνος εἶχε τὴν τσάντα καὶ πήγαινε μπροστά... Πάνω στὸ γεφύρι τὸν πῆρε ἡ χιονοστιβάδα. "Ενα ὀλόκληρο βουνὸ χιόνια καὶ πάγοι μαζεύτηκαν πάνω του.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Κατέβηκε χιονοστιβάδα; (Φέρνει βόλτα ἀνήσυχος). Τὸ καημένο τὸ παιδί! Καὶ τὸν ἄφησες καὶ γύρισες; χωρὶς νὰ τὸν ζητήσης;

ΧΑΣΑΝ "Ολο τὸ γεφύρι ὅπως ἦταν χάθηκε ἀπ' τὸν τόπο του, κι' ἐκεῖνος θὰ βρισκόταν. 'Ὡς μιὰ ὥρα γύριζα ἐκεῖ γύρω καὶ φώναζα δυνατά. "Εκοψα τίς ἐλπίδες καὶ γύρισα.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Καὶ ἔχεις ὥρα πούρθες;

ΧΑΣΑΝ 'Αρκετή. Θά'ναι μιὰ ὥρα.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Μπράβο! Μιὰ ὥρα! "Ερχεσαι, βρίσκεις τὸ σπίτι σου ἄδειο, οὔτε γυναίκα οὔτε παιδί, καὶ καθόλου τὸ κέφι σου δὲν χάλασες νὰ τοὺς ζητήσης οὔτε νὰ εἰδοποιήσης ὅτι χάθηκε ἓνας ἄνθρωπος.

ΧΑΣΑΝ Γιατὸν Μεμέτη περίμενα νὰ ξημερώση καὶ μετὰ νὰ εἰδοποιήσω... Γιατὸς σπιτικούς μου σκέφθηκα ὅτι θὰ τοὺς πῆρες στὸ κονάκι σου...

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Αφοῦ τὸ σκέφθηκες, γιατί δὲν ἦρθες ὡς ἐκεῖ νὰ μᾶς πῆς αὐτὰ τὰ μαῦρα τὰ χαμπάρια, νὰ κοιτάξω τί πρέπει νὰ κάνω;...

ΧΑΣΑΝ Τί νὰ σοῦ πῶ... ἤμουν κρυωμένος, κουρασμένος, παγωμένος.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ "Ε ναί... κουρασμένος ἔπρεπε νᾶσαι... Βάδισες πολὺ δρόμο!

'Αλλὰ τὸ κονάκι μου εἶναι πιὸ κοντὰ ἀπ' τὴν ἀχυρώνα.

ΧΑΣΑΝ (ἐντρομος). 'Αχυρώνα!!!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναί! Τὴν ἀχυρώνα! Τί φοβᾶσαι; Στὴν ἀχυρώνα τοῦ Σελήμ Ἄ-
γᾶ μπόρεσες καὶ ἦρθες καὶ γιὰ τὸ σπίτι μου ἦσουν κουρασμένος;

ΧΑΣΑΝ Καὶ ποιὸς σοῦ εἶπε ὅτι πῆγα στὴν ἀχυρώνα;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ἔ. . . ἔχω κι' ἐγὼ τοὺς ἀνθρώπους μου ποὺ φυλάνε τὸ χωριὸ
μου. Εὐτυχῶς ποὺ κρατοῦσες φανάρι καὶ σὲ γνώρισαν, ἀλλοιῶς μπορεῖ νὰ
σὲ νόμιζαν γιὰ ληστή καὶ νὰ σὲ σκότωναν κιόλα.

ΧΑΣΑΝ Ἐμένα;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναί! Ἐσένα! Τί, δύσκολο τὸ νομίζεις;

ΧΑΣΑΝ Ἔτσι εὐκόλα οἱ ἄνθρωποι σου σκοτώνουν τοὺς ξένους;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Οἱ ἄνθρωποι μου κάνουν ὅ,τι λέγω ἐγώ! Ὅ,τι διατάξω. Ἀπὸ
τὴν διαταγή μου κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ. . . Κι' ὅ,τι συμβῆ στὸ χωριὸ
ἀπολογία ἐγὼ δίνω! Αὐτὸ ἀκόμα δὲν τὸ κατάλαβες;

ΧΑΣΑΝ Ἐέρω πὼς εἶσαι ὁ Ἀγάς! ὁ Μετεντζή - πασσᾶς (Ἀρχιμεταλλουρ-
γὸς) σ' ἔλο αὐτὸ τὸ ποτάμι (ἐννοεῖ ὅλη ἐκεῖνη τὴν περιοχὴ). Ὅμως πάνω
ἀπὸ τοὺς Ἀγάδες κι' ἀπ' τοὺς παλληκαράδες εἶναι ἡ Κυβέρνηση, τὸ Κρά-
τος, ὁ Σουλτάνος.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ἀπὸ πότε τὸ σκέφθηκες αὐτὸ ποῦπες τώρα;

ΧΑΣΑΝ Ποιό;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Αὐτὸ. . . Ὅτι πάνω ἀπὸ μένα ἀφεντεύουν ἄλλοι. . ., τὸ Κρά-
τος. . ., ὁ Σουλτάνος.

ΧΑΣΑΝ Αὐτὸ ἀπόψε τὸ σκέφθηκες.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ὅταν γύρισες ἀπ' τὴν ἀχυρώνα;

ΧΑΣΑΝ Ἴσως. . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ἄν ἐσὺ τὸ σκέφθηκες ἀπόψε. . . ἐγὼ τὸ ξέρω ἀπὸ πολὺ παλιά
. . ., Χασάν. Ὅμως ἀφοῦ πέρασε κι' ἀπ' τὸ δικό σου τὸ μυαλό ἀπόψε, δὲν
σκέφθηκες καθόλου ἂν εἶναι καὶ κάποιος ἄλλος πιὸ πάνω κι' ἀπ' τὴν Κυ-
βέρνηση, κι' ἀπ' τὸν Σουλτάνο μας. Πιὸ μεγάλος, πιὸ δυνατός.

ΧΑΣΑΝ Πιὸ μεγάλος ἀπ' τὸν Σουλτάνο; κανεῖς. . . κανεῖς.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Κι' ὁ Θεός;

ΧΑΣΑΝ Ποιὸς Θεός; Ἐκεῖνος ποῦ προσκυνοῦσες ἀπόψε;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ὁ Θεὸς ἓνας εἶναι.

ΧΑΣΑΝ Οἱ γκιαούρηδες Θεὸ δὲν ἔχουν.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ὁ πατέρας σου εἶχε, Χασάν!

ΧΑΣΑΝ Ὁ πατέρας μου; καὶ τὸν πατέρα μου γιατί τὸν ἀνακατεύεις;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Κι' ὁ πατέρας σου Χριστιανὸς ἦταν!

ΧΑΣΑΝ Τί εἶπες;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Αὐτὸ π' ἄκουσες! ὁ πατέρας σου Χριστιανὸς ἦταν. . . καὶ. . .

ΧΑΣΑΝ Ψέμματα λές!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Καὶ Χριστιανὸς πέθανε, κι' ἐκεῖνος κι' ἡ μάνα σου. . .

ΧΑΣΑΝ (ὄρμᾶ πάνω στὸν Γιουσούφ ἄγριος). Ψέμματα λές! Μὴ βλαστημᾶς

τούς γονεῖς μου . . . Ἐνάθεμα τὴν πίστη σου, γκιαούρη . . . (Ὁ Γιουσοῦφ τὸν ἀρπάζει καὶ τὸν πετᾷ στὴν ἄλλη ἄκρη δίπλα στὴν πόρτα τοῦ δωματίου).
ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ἐσύ! (ἀφοῦ τὸν πέταξε) καταραμένη νάναι ἡ ὥρα πού . . . (Ὁ Χασάν, ὅπως εἶναι ξαπλωμένος πάνω σ' ἓνα πλευρό, βγάζει τὸ πιστόλι καὶ ἐτοιμάζεται νὰ πυροβολήσει, τὴ στιγμή πού ἡ Φατμέ ἀνοίγει τὴν πόρτα τοῦ δωματίου).

ΣΚΗΝΗ 5η

ΦΑΤΜΕ (χτυπώντας τὸ χέρι τοῦ Χασάν). Χασάν!! (Μὲ τὴν παρέμβαση τῆς Φατμέ ἀστόχησε ὁ Χασάν. Μὲ τὸν πυροβολισμό μπαίνουν ἀπὸ τὴν ξώπορτα ὁ Ἄλῆς καὶ δύο ἄλλοι, Γιακούμ, Χουσεῖν, πού τρέχουν καταπάνω στὸν Χασάν μὲ ἀγριεὲς διαθέσεις, ἄλλοι μὲ τὸ πιστόλι καὶ ἄλλοι μὲ τὰ μαχαίρια).

ΦΑΤΜΕ (μπαίνοντας μπρὸς στὸν Χασάν). Πατέρα . . . Πατέρα . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (στοὺς ἄντρες). Ἀφήστε τον . . . (Οἱ ἄλλοι ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν Χασάν, πάντοτε ἀγριεμένοι. Ὁ Χασάν κουλουριάζεται στὸ πάτωμα - κάθεται σταυροπόδι. Τὸν πλησιάζει ὁ Γιουσοῦφ μὲ καλωσύνη). Σήκω, σήκω, παιδί μου. Νά'σαι συγχωρημένος (ὁ Χασάν δὲν ἀκούγεται). Εἶπα σήκω! (σηκώνεται καὶ παίρνει στάση καταδίκου). Ἐλα . . . Ἐλα. Κάθησε. Πολλὰ ἔχομε νὰ ποῦμε . . .

ΑΛΗΣ Ἀφέντη, ἐμεῖς νὰ βγοῦμε;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ὅχι! Θέλω ν' ἀκούσετε κι' ἐσεῖς αὐτὰ πού θὰ ποῦμε. (Στὸν Χασάν). Χασάν, γι' αὐτὸ πού ἔγινε, καὶ λίγο ἀκόμη θὰ γινόσουν φονιάς, τὸ φταίξιμο δὲν εἶναι δικό σου. Δικό μου εἶναι. Μὴ στενοχωριέσαι!

ΧΑΣΑΝ Στενοχωριέμαι τὸ πῶς δὲν μπόρεσα νὰ σέ σκοτώσω (ἀγριεύουν οἱ ἄλλοι).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ἀφοῦ ἀγριοκοιτάξει τούς ἄντρες). Ἐχεις δίκιο! Αὐτὰ πού θὰ πῶ τώρα πιὸ μπροστὰ ἔπρεπε νὰ τ' ἀκούσης . . .

ΧΑΣΑΝ Ἐγὼ τὸ τί εἶδα κι' ἄκουσα ἀπόψε μοῦ φθάνουν, δὲ θέλω ν' ἀκούσω τίποτε ἄλλο (κάνει νὰ σηκωθῆ).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ἐπιτακτικὰ) Κάθισε . . . Ὅσα πρέπει ν' ἀκούσης θὰ τ' ἀκούσης, . . . Κάθισε (κάθεται δυσανεστημένος ὁ Χασάν).

Ἦταν τυχερὸ ἀπόψε, χριστουγεννιάτικη βραδιά, νὰ μάθης πὼς εἶμαι Χριστιανὸς ἐγὼ κι' ἡ γυναῖκα σου κι' ὅλο τὸ χωριό.

ΧΑΣΑΝ Ὅλο τὸ χωριό;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ὅλο . . . Ὅλο . . .

ΧΑΣΑΝ (στὸν Ἄλῆ). Ἄλῆ;

ΑΛΗΣ Ὅλο τὸ χωριό μας, σοῦ εἶπε ὁ Ἄγας μας. Ὅλο . . . Χασάν. Νὰ μὰ τὸ σταυρό.

ΧΑΣΑΝ (μὲ λύσσα). Σκύλλε . . ., σκυλλί καταραμένο (ἀφορισμένο) . . .
 Θὰ δῆς.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ "Ένα τέτοιο βράδυ πριν από είκοσιπέντε χρόνια πήραμε κι' έσένα, δέκα μηνών παιδί, μέσα στα σπάργανα και πήγαμε και σε κοινωνήσαμε σ' αυτή την εκκλησία όπου κοινωνήσαμε απόψε και το παιδί σου.

ΧΑΣΑΝ 'Εμένα στην εκκλησία;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναι, έσένα με τόν κύρη και την μάνα σου. Κρυφοί ήταν. Είχαμε και συγγένεια! "Υστερα από ένα χρόνο έπεσε πανούκλα στον τόπο μας. Σκορπίστηκε τὸ χωριό μας. Οί γονεῖς σου σε πήραν και πήγαν σ' ένα χωριό Ματσακάτικο τούρκικο. 'Εκεῖ πέθαναν κι' οἱ δυό τους. 'Εσένα σε μεγάλωσαν οἱ Τουῦρκοι... 'Ο Σουλειμάν αγάς, ὁ 'Αγάς τοῦ χωριοῦ, παιδιὰ δὲν εἶχε... σε πήρε και σ' έκανε παιδί του, κι' έτσι έγινες Τουῦρκος, έσύ, ὁ βαφτισμένος Χριστιανός.

ΧΑΣΑΝ 'Εγὼ εἶμαι παιδί τοῦ Σουλειμάν, κι' έσύ πὲς ὅ,τι θέλεις. Ψεύτη!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ "Αν κάποτε πᾶς πίσω στο χωριό σου και ρωτήσης τοὺς γέροντες, θὰ μάθης ἂν λέω ψέμματα...

ΧΑΣΑΝ 'Αφοῦ ήμουνα Τουῦρκος, γιατί μοῦ ἔδωσες τὴν κόρη σου τὴν Χριστιανή... έμένα τὸν Τουῦρκο;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Στις φλέβες σου τρέχει αἷμα χριστιανικό...

ΧΑΣΑΝ Μιὰ σταλαματιὰ αἷμα ἂν καταλάβω (μέσα σὲ μιὰ φλέβα μου), ὅλες τὶς φλέβες μου θὰ τὶς κόψω.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Ακόμα τὴν ἄλυσσιδα με τὸ σταυρὸ πὸ κρέμασαν στο λαιμό σου ὅταν ήσουν μωρό, δὲν ἔκοψες... και τὶς φλέβες σου θὰ...

ΧΑΣΑΝ 'Αλυσσιδα... σταυρὸ... στο λαιμό μου; (πιάνει με τὰ δυὸ χέρια τὴν ἄλυσσιδίτσα πὸ ἔχει στο λαιμό, και δείχνει ἕνα φυλαχτὸ τρίγωνο)

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναι... ναί... αυτό.

ΧΑΣΑΝ Αυτό τὸ φυλαχτό;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναι... αυτό... τὸ φυλαχτό σου, τὸ φυλαχτό σου! ἄνοιξε... ἄνοιξέ το... θὰ δῆς τί ἔχει μέσα... θὰ δῆς...

ΧΑΣΑΝ (τραβῶντας κόβει τὴν ἄλυσσιδίτσα)... Αυτό... (ἀνάστατος, τρέμουν τὰ χέρια του).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Τί φοβᾶσαι; Γιατί τρέμουν τὰ χέρια σου...; 'Αφοῦ σοῦ λέω ψέμματα γιατί φοβᾶσαι; 'Εσύ θὰ ἔκοβες τὶς φλέβες σου, ἂν εὔρισκες μέσα στο αἷμα σου μιὰ σταγόνα αἷμα Χριστιανοῦ... και φοβᾶσαι νὰ κόψης ἕνα φυλαχτὸ πὸ ἔχεις ἀπὸ τότε πὸ γεννήθηκες κρεμασμένο πάνω σὴν καρδιά σου, πάνω σὴν ψυχὴ σου... ἕνα φυλαχτὸ πὸ ἔχει μέσα τὸν Χριστό... τὸν σταυρὸ σου...

ΧΑΣΑΝ Τὸν Χριστό..., Τὸν σταυρὸ; (έτοιμάζεται νὰ τὸ πετάξῃ στο τζάκι).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (τὸν ἀρπάζει ἀπ' τὸ χέρι του). 'Αφορισμένη... θέλεις νὰ χαθῆς... (ἀλλάζει ὕφος). "Άκουσε, παιδί μου!.. Σοῦ εἶπα... Αὐτὰ πὸ μπροστὰ ἔπρεπε νὰ σοῦ τὰ πῶ. 'Ηταν τυχερὸ ἀπόψε νὰ τ' ἀκούσης... (ἐν τῷ μεταξύ ξεσχίζει τὸ περίβλημα τοῦ φυλακτοῦ και βγάζει ἀπὸ μέσα ἕνα σταυρουδά-

κι). Χασάν, αυτό τὸ κράτησες ὡς τὰ σήμερα . . . Αυτό σὲ γλύτωσε ἀπόψε κι' ἀπὸ τὴν χιονοστιβάδα. Πάρ'το . . . πάρ'το, δῶσ'το στὴν Φατμέ, νὰ τὸ ράψῃ ἐδῶ μέσα καὶ κρέμασέ το πάλι στὸν λαιμό σου: 'Απ' αὐτὸ κρέμεται ἡ ζωὴ σου. Νά πάρ' το!

ΧΑΣΑΝ (μὲ ἀποτροπιασμό, ἄγρια). Κρύψ' το νὰ μὴ τὸ δῶ, πέταξέ το μπροστὰ ἀπὸ τὰ μάτια μου . . . θὰ κάνω κάποιον κακὸ. Πήρατε τὰ ὄπλα μου . . . Τὰ χέρια μου μοῦ μείνανε . . . Μὲ τὰ χέρια μου θὰ κάνω ἓνα κακὸ.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ἤρεμα). Καλὰ, θὰ περιμένω νὰ τὸ ζητήσης μόνος σου κάποτε.

ΧΑΣΑΝ 'Εγώ! ἤθελα νὰ ξέρω ἐσὺ ὁ ἄνθρωπος τί σκέπτεσαι; Τί θέλεις ἀπὸμένα!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Θέλω νὰ σώσω μιὰ ψυχὴ . . . 'Ελπίζω νὰ φέρω στὴ Χριστιανοσύνη ἓνα πλᾶσμα τοῦ Θεοῦ . . . καὶ νὰ ἡσυχάσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ πατέρα σου καὶ τῆς μάνας σου ὅταν γίνῃς πάλι Χριστιανός.

ΧΑΣΑΝ Χριστιανός ἐγώ; 'Εγὼ γκιαούρης; Τρελλάθηκες! καλύτερα νὰ σκοτωθῶ! . . . (ἀκούγεται τὸ κλάμα τοῦ παιδιοῦ, τρέχει ἡ Φατμέ καὶ μπαίνει στὸ δωμάτιο).

ΣΚΗΝΗ 6η

ΓΙΟΥΣΟΥΦ "Ακουσε, παιδί μου . . . 'Ακόμη νέος εἶσαι καὶ δὲν μπορεῖς μὲ μιᾶς νὰ καταλάβῃς ὅ,τι σοῦ λέω (ἀρχίζει τὸ νανούρισμα τοῦ παιδιοῦ), Χασάν! 'Εγὼ δὲν θέλω ν' ἀλλάξῃς τὴν πίστη σου. 'Εγὼ θέλω νὰ γυρίσῃς στὴν παλιὰ τὴν πίστη ποῦχες . . . στὴν πρώτη. "Ἐτσι ὅπως νανουρίζει ἡ γυναίκα σου τὸ παιδί σου, ἔτσι νανουρίζει κι' ἐσένα ἡ σχωρεμένη ἡ μάνα σου, ἡ Δέσποινα, ποὺ τὴν λέγαμε 'Αἰσέ, κι' ὁ κύρης σου, γιὰ νὰ κοιμᾶσαι, σταύρωνε τὸ πρόσωπό σου.

ΧΑΣΑΝ Μὴ χάνῃς τὰ λόγια σου! Καὶ μὴ μὲ κάνῃς νὰ βλαστημήσω καὶ τὴν μητέρα μου καὶ τὸν κύρη μου, ποὺ δὲν γνῶρισα, ἂν εἶναι σωστά αὐτὰ ποὺ λές . . . "Αφησέ με νὰ πάω μ' ἐκείνους ποὺ μαζί τους μεγάλωσα . . . 'Εδῶ πιά θέση δὲν ἔχω.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Καὶ ἡ γυναίκα σου; τὸ παιδί σου;

ΧΑΣΑΝ Γυναίκα Χριστιανὴ καὶ παιδί βαπτισμένο δὲ θέλω.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Κι' ἂν σοῦ τοὺς δώσω μὲ τὸ ζόρι;

ΧΑΣΑΝ Μὲ τὸ ζόρι; (σαρκαστικά). Πάω πρῶτα ἐγὼ στὸν πατέρα μου τὸν Σουλεϊμάν ἀγά, καὶ στέλνεις ὕστερα σ' ἐκεῖνον τὴν θυγατέρα σου καὶ τὸ παιδί της . . . Θὰ γίνῃ ὅ,τι πῆ ἐκεῖνος.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (μὲ θυμὸ), Τί εἶπες; . . . (αὐτοκυριαρχεῖται). "Ακουσε! "Αν θὰ πᾶς στὸν Σουλεϊμάν ἀγὰν ἢ ἂν θὰ μείνῃς ἐδῶ, ἀκόμα κανεῖς δὲν τὸ ξέρει.

ΧΑΣΑΝ Τὸ ξέρω ἐγώ!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Ο Θεὸς τὸ ξέρει! Μὴ λές μεγάλη κουβέντα, κι' ἄκουσέ με . . .

δέν θά μετανοιώσης . . . "Έχεις δίκιο. "Όλα ἤρθαν ἀπότομα καί γιά σένα καί γιά μένα. Καί οἱ δύο μας πρέπει νά σκεφτοῦμε καλὰ τί πρέπει νά κάνομε.

ΧΑΣΑΝ 'Εγὼ σκέφθηκα καλὰ καί ξέρω τί θά κάνω.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ "Όχι . . . πρέπει νά τὸ σκεφτοῦμε πολὺν καιρὸ . . . "Άκουσε τί θά σοῦ πῶ. Θά σέ στείλω μὲ τὴ γυναίκα καί τὸ παιδί σου στοῦ Σουμελᾶ τὴν Παναγιά. Οὔτε ὁ πρῶτος εἶσαι οὔτε ὁ τελευταῖος . . . 'Ο Θεὸς θά σοῦ δώση φώτιση στοὺ μοναστήρι. Θά καθίσῃς ἐκεῖ ἕνα μῆνα . . . παραπάνω ὄχι . . . ὅταν τελειώσῃ ὁ μῆνας καί σκεφτῆς μὲ τὴν ἡσυχία σου ὅλα ὅσα πρέπει, ἂν θέλῃς γυρνᾶς κι' ἔρχεσαι ἐδῶ, κι' ἂν θέλῃς πᾶς στὸν Σουλεϊμάν.

ΧΑΣΑΝ Νά πάω στοὺ μοναστήρι; 'Εγὼ!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναί . . . Γι' αὐτὸ δέν ἄφησα αὐτοὺς ἐδῶ νά φύγουν. (Δείχνει τοὺς ἀνδρας του). 'Απ' ὅσα ἔγιναν ἀπόψε κανεὶς δέν θά μάθῃ τίποτε. Θά μπῆτε στοὺ δρόμο . . . Οἱ ἄνθρωποι μου καί τ' ἄλογα ἔτοιμα εἶναι . . .

ΧΑΣΑΝ "Άδικα τοὺς ἐτοίμασες χωρὶς νά μὲ ρωτήσης.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Νά σέ ρωτήσω; 'Εγὼ τοὺς ἄλλους δέν ρωτῶ, ὅταν θά δώσω μιὰ διαταγή . . .

ΧΑΣΑΝ Τώρα ἐμένα δέν μπορεῖς νά μὲ διατάξῃς . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Εγὼ;

ΧΑΣΑΝ Ναί ἐσύ! "Ένας γκιαούρης δέν ἔχει δικαίωμα . . . δέν μπορεῖ νά διατάξῃ ἕνα μουσουλμάνο . . . ἕνα Τοῦρκο.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Τὸ σκέφθηκες καλὰ αὐτὸ πούπες;

ΧΑΣΑΝ Σκέφθηκα καί τῶπα.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Καί τὸ τί θά κάνῃς κι' ἐκεῖνο τὸ σκέφθηκες;

ΧΑΣΑΝ Τὸ σκέφθηκα· ὅμως ἐκεῖνο δέν κάνει νά σοῦ τὸ πῶ.

ΑΛΗΣ Θέλεις νά τὸ πῶ ἐγὼ, Χασάν;

ΧΑΣΑΝ (ἔξω φρενῶν). Γκιαούρη ἀφορισμένε! 'Αναθεματισμένο ἔθνος! . . .

ΑΛΗΣ (ἀγριεμένος ὀρμᾶ ἐναντίον του· παρεμβαίνει ὁ Γιουσοῦφ καί τὸν σταματᾶ). Μὴ βρίζεις τὸ ἔθνος μας . . . (στὸν Γιουσοῦφ) 'Αφέντη! θά κατεβῆ στὴν "Άρδασσα . . . στὸν "Έπαρχο καί θά προδώσῃ ὅλο τὸ χωριό . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Θά κάνῃς μιὰ τέτοια σκληρὴ πράξη;

ΧΑΣΑΝ Θά κάνω ὅ,τι μοῦ λέει ἡ πίστη μου καί κανένα λογαριασμὸ δέν θά δώσω.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Εγὼ ὅμως θά δώσω λογαριασμὸ . . . γιά τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θά χαθοῦν . . .

ΧΑΣΑΝ Αὐτὸ εἶναι δουλειὰ δική σου. 'Αγᾶς τοὺς ἐσύ εἶσαι . . ., σῶσε τοὺς.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Εγὼ θέλω νά σώσω κι' ἐσένα . . . Θά πᾶς στοὺ μοναστήρι.

ΧΑΣΑΝ "Άφησε ἐμένα . . . οἱ ἄλλοι θέλουν γλυτωμό.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Οἱ χωριανοί; ἡ γυναίκα σου; τὸ παιδί σου;

ΧΑΣΑΝ Κι' ἐσύ ὁ ἴδιος!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ἄφησε ἐμένα! Τόσους ἀνθρώπους; τὴν γυναίκα σου; τὸ παιδί σου; Δὲ λυπᾶσαι τόσες ψυχές πού θὰ γίνης αἷτιος νὰ χαθοῦν;

ΧΑΣΑΝ Χριστιανούς θὰ λυπηθῶ; "Ὅλοι σφάξιμο θέλουν... Σφάξιμο οἱ ἄπιστοι... Χριστιανοὶ δὲν εἶναι;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ἄγριος τὸν ἀρπάζει ἀπ' τὸν γιακά). Θηρίο ἀνήμερο... Φαρμακερὸ φίδι... Ἀκόμα ἐδῶ βρῖσκεσαι! Ἀπ' τὰ χέρια μου μέσα ἀκόμα δὲν βγῆκες... αἰχμάλωτο σὲ κρατῶ... κι' ἐσύ μοῦ δείχνεις τὰ φαρμακερά σου τὰ δόντια... (τὸν τινάζει ὅπως τὸν κρατᾷ ἀπ' τὰ μπράτσα) Ναι Χριστιανοὶ εἶναι... Χριστιανοί. Καὶ ἡ ζωὴ ἑνὸς Χριστιανοῦ ἀξίζει γιὰ δέκα καὶ γιὰ ἑκατὸ ἄτομα σὰν κι' ἐσένα τὸ φίδι.

ΧΑΣΑΝ Ἄφησέ με... κι' ἀφοῦ δὲν φοβᾶσαι κανένα, βάλε τὰ σκυλλιά σου νὰ μὲ σκοτώσουν.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (τὸν σπρώχνει πέρα). Σκυλλί εἶσαι... σκυλλί λυσσασμένο...

ΑΛΗΣ καὶ οἱ **ΑΛΛΟΙ** (ὁρμοῦν πάνω του). Ἐμᾶς λές σκυλλιά;

ΦΑΤΜΕ (βγαίνοντας ἀπ' τὸ δωμάτιο, παρεμβαίνει). Πατέρα!

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ἀπομακρύνει τοὺς ἄλλους. Στὴ Φατμέ). Παιδί μου... Σὲ θυσίασα... σ' ἔκανα θυσία γιὰ τοῦ Χριστοῦ μας τὴ δόξα, γιὰ νὰ γλυτώσω μιὰ ψυχὴ πού χάθηκε ἀνάμεσα στοὺς ἀπίστους. Τώρα αὐτὴ ἡ χαμένη ἡ ψυχὴ... ἐτοιμάζεται νὰ καταστρέψῃ ὅλους ἐμᾶς... Καὶ ὁ αἷτιος θὰ εἶμαι ἐγώ... ἐγώ! Τί ἀπολογία θὰ δώσω στὸ Θεό, στὴν θεία κρίση; (στοὺς ἄλλους, ὑπόκωφα... μὲ ἔντονο τόνο) κοιτᾶζτε ἀπὸ δῶ μέσα κανέναν νὰ μὴ βγῆ, κανέναν! (μπαίνοντας στὸ δωμάτιο). Ἐγὼ θὰ κάνω μετάνοιες... θὰ παρακαλέσω τὸν Χριστὸ νὰ μοῦ δώσῃ φώτιση... νὰ μὲ διατάξῃ τί νὰ κάνω... (μπαίνει μὲ σκυμμένο κεφάλι στὸ δωμάτιο, ἄνδρες πιάνουν τὶς πόρτες).

ΣΚΗΝΗ 7η

ΦΑΤΜΕ (πλησιάζει τὸν Χασάν, πού κάθησε δίπλα στὸ τζάκι). Χασάν... γιατί δὲν ἀκοῦς τὸν ἀφέντη μου, ὅπως ἔκανες πάντα;

ΧΑΣΑΝ Τὸν ἀκουγα ὅταν ἦταν Τοῦρκος.

ΦΑΤΜΕ Τοῦρκος - Χριστιανός, πάντοτε τὸ καλό σου ἤθελε καὶ τὸ καλό σου θέλει... Σὰν παιδί του σ' ἔχει. Παιδί του εἶσαι, Χασάν...

ΧΑΣΑΝ Μὴ μὲ κάνης πάλι νὰ βλαστημήσω τὸν ἄπιστο.

ΦΑΤΜΕ Χασάν, ὁ πατέρας μου εἶναι.

ΧΑΣΑΝ Τὸ ξέρω καὶ γι' αὐτὸ θὰ σ' ἀφήσω μ' ἐκεῖνον καὶ μὲ τὸν Χριστὸ σου.

ΦΑΤΜΕ Ἐμένα τὴ γυναίκα σου, τὴ μάνα τοῦ παιδιοῦ σου; (τὸν ἀγγίζει σὲ χᾶδι).

ΧΑΣΑΝ (τὴν διώχνει). Μὴ μ' ἀγγίζεις!... σιχαμερὸ πλάσμα! Φύγε ἀπὸ

- κοντά μου . . . 'Από τώρα και νά τουρκέψης ακόμα . . . δέν έχω διάθεση νά σέ πάρω . . . τ' ἄκουσες;
- ΦΑΤΜΕ** Καί τὸ μωρό μας, Χασάν; τὸ παιδί σου;
- ΧΑΣΑΝ** Παιδί πού τῷπασαν στήν ἐκκλησία δέν τὸ θέλω. Καλύτερα νά τὸ σκοτώσω.
- ΦΑΤΜΕ** Χασάν, . . . σέ παρακαλῶ . . . σκέψου καλά. Αὐτὰ πού λές λόγια δέν εἶναι . . . "Ὅλα ὅσα εἶπατε μὲ τὸν ἀφέντη μου τ' ἄκουσα. Μὴ θέλῃς νά γίνῃ ἓνα τέτοιο κακὸ . . . Κανένας Θεὸς δέν θὰ τὸ συγχωρήσῃ, οὔτε ὁ δικός σου, οὔτε ὁ δικός μας.
- ΧΑΣΑΝ** (εἰρωνικά). Μήπως προσπαθῆς νά μὲ φοβερίσῃς;
- ΦΑΤΜΕ** "Ὅχι, Χασάν, ὄχι . . . δὲ θέλω νά σέ φοβερίσω . . . 'Εγὼ φοβᾶμαι . . . ἐγὼ! γιὰ τὸ παιδί μου, γιὰ μένα, γιὰ σένα!
- ΧΑΣΑΝ** Φοβᾶσαι μήπως μοῦ κάνουν κανένα κακὸ ὁ πατέρας σου κι' αὐτὰ τὰ σκυλλιά του;
- ΑΛΗΣ** (πλησιάζοντας μὲ ψυχραιμία). 'Ἀκουσε, Χασάν, μπροστὰ στὸν 'Αγὰ ὁ,τι λές ἐμεῖς ἀπολογία δέν σοῦ δίνομε, δέν ἔχομε δικαίωμα. "Ὅμως πολὺ ἄσχημο ἄερα πῆρες. Κοίταξε νά μὴ μετανοιώσῃς στὸ τέλος.
- ΧΑΣΑΝ** 'Εγὼ νά μετανοιώσω;
- ΑΛΗΣ** Ναί, ναί . . . Μὴν κοιτᾶς πού σέ παρακαλοῦμε . . . μή . . .
- ΧΑΣΑΝ** (τὸν διακόπτει). Μὲ παρακαλοῦνε. Καί βέβαια θὰ μὲ παρακαλέσουν. 'Ακόμα πολλές φορές θὰ μὲ παρακαλέσετε καὶ θὰ πέσετε καὶ στὰ πόδια μου ὄλοι σας . . . ὄλοι σὰν σκουλήκια. "Ἀπιστοὶ δέν εἰστε; Μαθημένοι εἰστε . . . Θὰ παρακαλεῖτε καὶ θὰ κλαῖτε, ὅμως τῆ δική μου τὴν καρδιά δέν θὰ μπορέσετε νά ἡμερώσετε. Θὰ δῆτε ποιὸς εἶναι ὁ Χασάν, ὁ γιὸς τοῦ Σουλεϊμάν ἀγά!
- ΑΛΗΣ** 'Ὁ Σουλεϊμάν ἀγάς πολὺ μακριὰ εἶναι, Χασάν . . .
- ΧΑΣΑΝ** 'Ἡ δύναμη του φθάνει ὡς ἐδῶ. 'Απὸ τὸν φόβο σας μιὰ τρίχα ἀπὸ τὸ κεφάλι μου δέν μπορεῖτε νά πειράζετε. Ξέρω ἐγὼ τί λέω.
- ΦΑΤΜΕ** Χασάν (θέλει νά τὸν ἀγγίξῃ), ἔλα στὸν ἑαυτό σου. "Ἐχεις γυναίκα, ἔχεις παιδί.
- ΧΑΣΑΝ** (τὴν ἀπωθεῖ). Μὴ μ' ἀκουμπᾶς, σοῦ εἶπα! Οὔτε γυναίκα ἔχω, οὔτε παιδί. 'Εσὺ καὶ τὸ παιδί σου θὰ χαθῆς μαζί μὲ ὄλους, νά τὸ ξέρῃς . . . Χριστιανὴ δέν εἶσαι;
- ΦΑΤΜΕ** Ναί. Χριστιανὴ εἶμαι . . . Καὶ ἐγὼ καὶ τὸ παιδί σου. Τὸ παιδί τὸ δικό σου, τὸ δικό σου, ἀπόψε τὸ βάφτισα. Χριστιανὸς εἶναι . . . ἄκουσες; Χριστιανός! . . .
- ΧΑΣΑΝ** (σηκώνει τὸ χέρι νά τὴν χτυπήσῃ). Τὸν Χριστὸν πού πιστεύεις . . .
- ΑΛΗΣ** (ὀρμᾶ καὶ τὸν ἀπωθεῖ). Σοῦ φτάνει, σκυλλί (βγαίνει ὁ Γιουσούφ).

ΣΚΗΝΗ 8η

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (στον Χασάν). Χασάν (ήρεμα και χωρίς κακία), ό Χριστός μου, τόν όποϊον έβρισες, μάς λέει ν' άγαπάμε και τούς έχθρούς μας. Μάς διατάσση νά ύπομείνουμε όλα, κι' όταν μάς κάνουν οί άλλοι κακό, έμεϊς καλό νά κάνουμε. Μάρτυράς μου έκεϊνος, κακό δέν θέλω νά σοϋ κάνω. "Όμως στο χωριό μου και σ' όλο μου τό έθνος πώς νά κάνω κακό; 'Εσύ . . .

ΧΑΣΑΝ (τόν διακόπτει). 'Εμένα τί άνακατεύεις; 'Εγώ από ζένο χωριό είμαι.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Εσύ μ' αύτά που΄πες . . . μ' αύτά που θέλεις νά κάνης . . . μ' έβαλες σ' ένα δρόμο που κόβεται από ένα γκρεμό . . . Και στο δρόμο αυτό μόνος μου δέν είμαι, μαζί μου πάει όλο τό χωριό. Κατάλαβες; Στο χέρι σου είναι νά σώσης κι' έμένα από τήν άμαρτία και νά μπής κι' έσύ στοϋ Θεοϋ τόν δρόμο.

ΣΚΗΝΗ 9η

ΧΑΣΑΝ 'Απ' αύτά που λές δέν καταλαβαίνω τίποτε.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Θέλεις και δέν καταλαβαίνεις. Κριμα, κριμα!

ΧΑΣΑΝ Καταλαβαίνω, ότι προσπαθής νά με κάνης νά σās λυπηθώ . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Κάποιος, κάποιον λυπάται σ' αύτή τήν περίσταση . . . άδικα όμως. "Ακουσε ένατό - διακόσια βήματα άπ' αύτό τό σπίτι ό δρόμος διαχάζεται . . . ό ένας τραβάει στο βουνό, στην Παναγία τοϋ Σουμελά, ό άλλος πάει στην "Αρδασσα, στον "Επαρχο, στην καταστροφή τοϋ χωριοϋ. Βγές και πήγαινε . . . "Όποιο δρόμο θέλεις πάρε. Στο χέρι σου είναι νά σε ακολουθήση ή γυναίκα και τό παιδί σου. Είτε άμάρτημα είτε καλωσύνη (που άμείβεται από τόν Θεό) νά πέση στο κεφάλι σου. ('Ακούγεται τό κλάμα τοϋ παιδιοϋ και τό νανούρισμα τής μάνας του)

ΧΑΣΑΝ (άνυπόμονα). Τώρα με αφήνεις νά φύγω;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (τραβάει στην πόρτα, ανοίγοντας). Σε άφίνω νά πάρης τόν δρόμο που πρέπει.

ΧΑΣΑΝ (έτοιμάζεται νά φύγη). Για μένα μόνο ένας δρόμος ύπάρχει.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Πρόσεξε καλά . . . τό κριμα που θα φορτωθής είναι πιό μεγάλο από τήν χιονοστιβάδα που παρέσυρε τόν Μεμέτη.

ΧΑΣΑΝ 'Εγώ πάω στον δρόμο τής πίστης που πιστεύω . . . άμάρτημα δέν κάνω.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Κι' ή γυναίκα και τό παιδί σου; . . .

ΧΑΣΑΝ Σ' άλλο δρόμο μπήκαν . . . Τό κριμα τους δικό σου νάναι.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Αυτός είναι ό τελευταϊος λόγος σου; . . .

ΧΑΣΑΝ (πλησιάζοντας στην πόρτα). Ναι . . . ναι . . . ναι. (Φεύγει, με τό άνοιγμα τής πόρτας άκούεται τό οϋρλιασμα τοϋ άνέμου).

ΣΚΗΝΗ 10η

(Τὸ νανούρισμα συνεχίζεται . . . Ὁ Γιουσοῦφ κάθετα κοντὰ στὸ τζάκι, κρύβοντας τὸ κεφάλι στὰ χέρια).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (πετιέται ὄρθιος ἀπότομα καὶ σὰν νὰ ἀπαντᾷ σὲ μιὰ ἐρώτηση). Ἐγὼ . . . ἐγὼ; Ν' ἀφήσω νὰ καὶ ὅλο τὸ χωριό! Τόσοι ἄνθρωποι! Τόσες ψυχές! Γιὰ ἓναν ἄνθρωπο! γιὰ ἓνα θεριό! Νὰ γίνῃ ἓνα τέτοιο κακό, ἐνῶ ζῶ! . . . στὶς μέρες μου . . . καὶ ἀπὸ ποιόν; Ἀπὸ ἄνθρωπο τοῦ σπιτιοῦ μου . . . (ἀπειλητικὰ στοὺς ἄλλους). Τί μὲ κοιτᾶτε; τί στέκεστε . . . τρέζτε . . . τρέζτε . . . προφτάστε τον, . . . κοιτάζτε, κοιτάζτε ποιὸν δρόμο πῆρε, σὲ ποιὸν δρόμον μπῆκε, σὲ ποιὸν δρόμο! (Ὁ Ἄλῆς φεύγοντας μὲ τοὺς ἄλλους βροντᾷ τὴν πόρτα).

ΣΚΗΝΗ 11η

ΦΑΤΜΕ (μπαίνει ταραγμένη). Τί ἔγινε; (βλέπει ὀλόγυρα) Μᾶς ἄφησε! (πέφτει στὸν ὦμο τοῦ Γιουσοῦφ μὲ κλάμα). Πατέρα . . . πατέρα, ποῦ πάει; . . . ποῦ πάει; . . . Τώρα τί θὰ γίνῃ;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Μὴν κλαῖς, παιδί μου . . . Ὁ Θεὸς καλὸς εἶναι . . . Ἴσως τοῦ δώση φώτιση . . . (μιλώντας πλησίασε καὶ κάθισε δίπλα στὸ τζάκι, γονατισμένη χάμου ἢ Φατμέ μὲ ἀκουμπισμένο τὸ κεφάλι τῆς στὸ γόνατο τοῦ Γιουσοῦφ). Ἐ θυγατέρα! Ἐσὺ κι' ἐγὼ κι' ὅλοι μας δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ μας εἴμαστε . . . Πάντοτε τὸ θέλημα τὸ δικό του γίνεται . . . Μὲ τὴ δύναμή του ὁ πατέρας μου κι' ὁ παππούς μου κι' ἐγὼ . . . ἑκατὸ χρόνια καὶ παραπάνω κρατήσαμε στὴν χριστιανοσύνη τὸ χωριό μας καὶ σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ). Κρυφοὺς μᾶς ἤθελε ὁ Χριστὸς, κρυφοὶ Χριστιανοὶ μείναμε.

ΦΑΤΜΕ (λυγμοί) Πατέρα . . . πατέρα . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Παντοῦ καὶ πάντοτε μᾶς βοήθησε. Πάντοτε μᾶς προστάτεψε . . . καμιὰ φορὰ δὲν μᾶς ἄφησε στὴν τύχη μας. Ἀπόψε ὅμως γιατί νὰ χαλάσῃ τὸ γεφύρι; Γιατί νὰ γυρίσῃ ὁ Χασάν; Γιατί; Χρόνια περίμενα τὴ μέρα ποῦ θὰ τὸν ἔφερνε στὴ θεογνωσία . . . Χρόνια! γιατί δὲν πρόφθασα; Καὶ τώρα; Σ' αὐτὴ τὴ κατάσταση; . . . (πιάνει τὸ κεφάλι του μὲ τὰ δύο του χέρια, σὰν νὰ εἶδε κάτι καὶ τρόμαξε, ἀφοῦ προηγουμένως σιωπᾷ γιὰ λίγο). Θεέ μου, Θεέ μου τὸ κρῖμα δικό μου, δικό μου μόνο (νὰ ναι).

ΦΑΤΜΕ Πατέρα . . . πατέρα . . . ποιὸ κρῖμα . . . ποιὸ κρῖμα; . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (σὰν σὲ μονόλογο). Θὰ χυθοῦν στὸ χωριό μου . . . Θὰ σφάξουν τοὺς ἄνδρες . . . τίς γυναῖκες, τοὺς γέροντες, τὰ παιδιὰ, ὅλους, ὅλους.

ΦΑΤΜΕ Χριστέ, βοήθησε τὸν κόσμον σου. Πατέρα, ὁ Θεὸς δὲν θὰ μᾶς ἀφήσῃ.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ποῦ δὲν τὴν προσέχει). Κι' ὅλο τὸ κρῖμα θὰ πέσῃ στὸ κεφάλι μου . . . (ἔξαλλος) Ὁ αἵτιος εἶμαι ἐγὼ, ἐγὼ . . . Τὸ κρῖμα δικό μου εἶναι, μόνο δικό μου.

ΦΑΤΜΕ Πατέρα, ήσυχασε, .. Θεέ μου! . . .

ΓΙΟΥΣΟΥΦ (ήσυχος και με χαμηλή φωνή στην Φατμέ). Τί λές, θυγατέρα, . . . πρέπει να ζή ένας . . . και να χαθούν οι πολλοί;

ΦΑΤΜΕ Γιατί λές αυτό το λόγο πατέρα; Γιατί . . . ποῦ πήγε ο Χασάν; ΓΙΟΥΣΟΥΦ 'Ο Χασάν . . . (ἀκούγονται τρεῖς πυροβολισμοί).

ΦΑΤΜΕ (ἐντρομη). Ναί ο Χασάν, ο ἄντρας μου . . . τὸ παιδί σου . . . ποῦ πήγε;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Πῆρε τὸν δρόμο ἀπ' τὸν ὁποῖο κανεὶς δὲν γυρίζει.

ΦΑΤΜΕ Πατέρα! 'Εσύ . . . ἐσύ . . . τὸν ἄντρα μου! (κλαίει).

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Ναί! ναί . . . ἐγώ! Τὸ κρῖμα στὸ κεφάλι μου. 'Ο Χριστὸς σταυρώθηκε γιὰ τὸν κόσμο . . . 'Εγὼ σταυρώθηκα . . . ἀμάρτησα . . . γιὰ τὸ χωριό μου . . . γιὰ τοὺς ἀνθρώπους μου. 'Εσύ ἔχασες τὸν ἄντρα σου . . . ἐγὼ ἔχασα τὴν ψυχὴ μου. 'Ο Θεὸς ἄς μὲ κρίνει . . . Αὐτὴ ἦταν ἡ τύχη μου.

ΦΑΤΜΕ Γιατί, πατέρα; γιατί;

ΓΙΟΥΣΟΥΦ Χωρὶς τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ φύλλο δὲν κουνιέται! (μὲ τρυφερὸτητα τὴν ἀναγκάζει νὰ γονατίσει μαζί του) "Ἐλα, κόρη μου, ἔλα, παιδί μου . . . Γονάτισε μαζί μου . . ." Ἄς παρακαλέσουμε τὸ Χριστὸ πὸ γεννήθηκε ἀπόψε . . . "Ἴσως μοῦ δώση συγχώρηση γιὰ τὸ αἷμα πὸ ἔχυσα. Πάντοτε κάποιος πρέπει νὰ θυσιάζεται γιὰ τοὺς πολλοὺς (γονατίζουν μαζί καὶ σταυροκοπιῶνται).

Αὐλαία

Μετάφραση ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Παύλου 'Ελευθεριάδη.

'Ανωνύμου, Οἱ Κρυφοί. Μιά δραματικὴ πτυχὴ τῆς Ποντιακῆς ζωῆς. Τὸ Ποντιακό, τεῦχος 5, σελ. 101-103, 116.

ΠΡΟΣΩΠΑ. Μητέρα, Τουρκάλα, Λεϊλά, Σελήμ, Πατέρας.

Δωμάτιο φτωχικό. Σ' ἓναν τοῖχο ὑπάρχει ἓνα μικρὸ κιλίμι καρφωμένο πάνω στὸν τοῖχο.

ΜΗΤΕΡΑ (μπαίνει μὲ τὰ δυὸ παιδιά, τὸν Σελήμ καὶ τὴ Λεϊλά, πὸ εἶναι φοβισμένα καὶ κοιτᾶν γύρω τους). Μὴ φωνάζετε· σιγὰ σιγὰ, καὶ οἱ τοῖχοι αὐτὰ ἔχουν . . . (τὰ ὀδηγεῖ). 'Απ' ἐδῶ (Στέκονται μπροστὰ στὸ κιλίμι πὸ τὸ ἀνασηκώνει ἢ μητέρα. Κάτω ἀπ' αὐτὸ παρουσιάζεται μιὰ εἰκόνα μὲ καντῆλι. Μόλις στερεώση τὸ κιλίμι, γιὰ νὰ μὴ κλείνη τὴν εἰκόνα, κάνει πρώτη τὸ σταυρό της καὶ ὕστερα γυρίζει στὰ παιδιά). Γονάτιστε, γονάτισε ἐσύ, Σελήμ, ἐσύ, Λεϊλά, τί κοιτάζεις τρομαγμένα . . . γονάτισε . . . (Τὰ παιδιά γονατίζουν). . . "Ἐτσι, σταυρῶστε τὰ χέρια σας . . . Θεέ μου, Θεέ μου, σταυροκοπιέται σήμερα εἶναι Χριστούγεννα, σήμερα ὅλοι οἱ "Ἕλληνες γιορτάζουν . . . κι ἐμεῖς

. . . Κι ἐμεῖς κάποτε . . . εἶναι καιρός, ἤμασταν μ' ἐκείνους . . . Θεέ μου, ἀμαρτήσαμε, τὸ ξέρω, μὰ τί νὰ κάναμε, τὸ μαχαίρι εἶχε φτάσει στὸ λαιμό μας . . . (στρέφεται πρὸς τὰ παιδιὰ). Κάνετε κι ἐσεῖς τὸ σταυρό σας, πέστε τὸ «Ἅγιος ὁ Θεός».

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ (μαζί). Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς . . .

ΜΗΤΕΡΑ Πέστε ἀκόμα μιὰ φορά «Ἅγιος ὁ Θεός».

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

ΜΗΤΕΡΑ Ἔ, αὐτὰ κι ἄλλα λέγαμε στὴν ἐκκλησία τὴν αὐγὴ καὶ γέμιζε κόσμο, ἔψελναν οἱ παπάδες καὶ οἱ ψαλτάδες, ἤρχονταν ὁ δάσκαλος μὲ τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου παστρικά καὶ ἀλλαγμένα, οἱ γριές καὶ οἱ νύφες μὲ τὰ καλά τους, τὰ ἐβλεπες ὅλα αὐτὰ καὶ ἀπὸ τὴ χαρὰ σου σοῦ ἐρχότουσαν νὰ κλάψης. (Ἄπ' ἔξω ἀκούεται θόρυβος πόρτας ποὺ χτυπάει. Ἡ μητέρα ἀφίνει νὰ πέση τὸ κιλίμι καὶ τὰ παιδιὰ σηκώνονται τρομαγμένα).

ΜΗΤΕΡΑ Σούς, ἤσυχα, φωνὴ μὴ βγάζετε, νὰ δῶ ποιὸς εἶναι (βγαίνει καὶ ἀνοίγει τὴν πόρτα. Παρουσιάζεται μιὰ γυναῖκα. Τὰ παιδιὰ κάνουν τάχα πῶς μπαίνουν στὴ μουσουλμανικὴ προσευχή).

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ Ἴλ Ἄλλάχ, Ἴλ Ἄλλάχ, βέ Μωχαμέτ ρεσοῦλ Ἄλλάχ . . . Ἴλ Ἄλλάχ, Ἴλ Ἄλλάχ, Ἴλ Ἄλλάχ . . .

ΤΟΥΡΚΑΛΑ Ἐμορφα, ἔμορφα μαθαίνεις τὰ παιδιὰ τὸ ναμάζι. Αὐτὰ, Σεφκιέ, θὰ γίνουν μουσουλμάνοι καλύτεροι ἀπὸ μᾶς. Νὰ σᾶς χαρῶ . . . Λέτε, παιδιὰ.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ Ἴλ Ἄλλάχ, Ἴλ Ἄλλάχ . . .

ΤΟΥΡΚΑΛΑ Μπράβο, Σεφκιέ, τὰ παιδιὰ σας δὲ θὰ γίνουν γκιαούρηδες Μὰ νὰ σοῦ πῶ γιατί ἤρθα . .

ΜΗΤΕΡΑ Γιὰ κοίτα, τόσην ὥρα στέκεις καὶ δὲ σοῦ εἶπα νὰ καθίσης· ἔλα κάτσε, χανοῦμ Σεϊβέ, κάτσε . . .

ΤΟΥΡΚΑΛΑ Ὅχι, δὲ θὰ κάτσω . . . ἤρθα νὰ μοῦ δώσης λίγο ἄλατι. Τελείωσε τὸ δικό μας καὶ κανένας δὲν πῆγε στὴν πόλη.

ΜΗΤΕΡΑ Νὰ σοῦ δώσω, ἔλα, Σεϊβέ. (Βγαίνουν).

ΣΕΛΗΜ Ἀκόμα λίγο καὶ θὰ μᾶς ἔπιανε.

ΛΕΪΛΑ Καὶ τί θὰ μᾶς ἔκανε;

ΣΕΛΗΜ Ὅ,τι ἤθελε . . .

ΛΕΪΛΑ Νὰ ἦταν ὁ πατέρας μας, δὲ θὰ μᾶς ἔκαναν ἔτσι . . . Μὰ ἀπὸ τότε ποὺ πέθανε . . .

ΣΕΛΗΜ Νομίζεις πῶς πέθανε; Ἦρθαν καὶ τὸν πῆραν γιὰ τὸ στρατιωτικὸ καὶ δὲν ξαναγύρισε.

ΛΕΪΛΑ Δὲν ξαναγύρισε; Στὴν ξενητιά εἶναι; Κι ἂν ἔρθη μιὰ νύχτα στὰ σκοτεινὰ καὶ μπῆ στὸ σπίτι; Πές μου, Σελήμ, θᾶρθη;

ΣΕΛΗΜ Ποῦ νὰ ξέρω; Ὡς τὰ τώρα ἀφοῦ δὲν ἤρθε.

ΛΕ·Ι·ΛΑ Μὴ μιλάς ἔτσι . . . θάρθη, ναι θάρθη (κλαίει), θάρθη μιὰ νύχτα καὶ
θὰ μᾶς δῆ . . . Γιατί λές πῶς δὲ θάρθη;

ΜΗΤΕΡΑ (μπαίνει μέσα). Τί πάθατε; Γιατί κλαῖς, Λειλά;

ΛΕ·Ι·ΛΑ Πές μας ἐσύ, μάννα, δὲ θάρθη ὁ πατέρας μου;

ΜΗΤΕΡΑ Ποιὸς εἶπε τέτοια λόγια; Πῶς δὲ θάρθη; Πῆγε νὰ πολεμήση καὶ
θάρθη . . .

ΛΕ·Ι·ΛΑ Γιατί ἐμένα ὡς τώρα δὲ μοῦ τὸ εἶπατε; Ἐγὼ νόμιζα πῶς πέθανε
. . . Καὶ τώρα θὰ ἔρθη, ὄχι, θὰ ἔρθη . . .

ΜΗΤΕΡΑ Ἔ, ἔτσι λέω κι ἐγὼ (ἀναστενάζει), μιὰ μέρα ἴσως ἔρθη . . . Ἄλλὰ
πῶς νὰ ξέρω.

ΛΕ·Ι·ΛΑ Γιατί λές «πῶς νὰ ξέρω»; Δηλαδή δὲ θάρθη;

ΣΕΛΗΜ Σὲ τόσα χρόνια ἀφοῦ δὲν ἤρθε . . .

ΛΕ·Ι·ΛΑ Κι ἐσύ δὲν ξέρεις, κι ἐσύ δὲν ξέρεις . . . Ἄφησε τὴ μάννα μου νὰ πῆ.

ΜΗΤΕΡΑ Μὰ κι ἐγὼ τί νὰ ξέρω. Ἄς εἶναι, ἀφήστε αὐτὴ τὴν κουβέντα . .

ΛΕ·Ι·ΛΑ Ὅχι, μάννα, θέλω νὰ μάθω . . . πές μας πῶς τὸν πῆραν, πῶς ἔφυγε;
Ἦ μήπως τὸ ξέχασες;

ΜΗΤΕΡΑ Πάντα στὸ νοῦ μου τὸ ἔχω. Μποροῦσα νὰ τὸ ξεχάσω;

ΛΕ·Ι·ΛΑ Πές το, μάννα, πές το . . .

ΜΗΤΕΡΑ Μιὰ μέρα . . .

(Γίνεται ἀναπαράσταση τῆς διηγήσεως. Σβήνουν τὰ φῶτα καὶ ἐμφανί-
ζεται ὁ πατέρας ποὺ μπαίνει. Ἡ σκηνὴ τώρα φωτίζεται μ' ἓνα ἀμυδρὸ φῶς.
Τὰ πρόσωπα μόλις διακρίνονται).

ΠΑΤΕΡΑΣ (Μπαίνει μέσα στενοχωρημένος. Βαριὰ φωνή). Καλησπέρα.

ΜΗΤΕΡΑ Τί ἔχεις, τί ἔπαθες;

ΠΑΤΕΡΑΣ (κάθεται σὲ μιὰ ἄκρια). Σεφικιέ, θὰ μᾶς πάρουν.

ΜΗΤΕΡΑ Ποῦ, ποῦ θὰ πᾶτε;

ΠΑΤΕΡΑΣ Δὲν ξέρω, μᾶς καλοῦν γιὰ στρατιωτικό. Ἡ Τουρκία ἔχει πόλε-
μο. Καταλαβαίνεις . . .

ΜΗΤΕΡΑ Τί λές, τρελάθηκες; Κι ἐγὼ τί θὰ γίνω μὲ τὰ δυὸ μωρά;

ΠΑΤΕΡΑΣ Κι ἐγὼ αὐτὸ συλλογίζομαι, ἀλλὰ τί νὰ κάνης; Μπορεῖς νὰ κά-
νης ἄλλο τίποτα; Ἔ πιστεύω νὰ τελειώσουν γρήγορα . . . νὰ τελειώση ὁ
πόλεμος καὶ νᾶρθω . . .

ΜΗΤΕΡΑ Ἔτσι εὐκολὰ τελειώνει ὁ πόλεμος; Ἄνάθεμα τοὺς αἴτιους ποὺ
κάνουν τοὺς πολέμους . . . ἀνάθεμά τους.

ΠΑΤΕΡΑΣ Μὴ φωνάζεις καὶ σ' ἀκοῦν . . . καὶ ὕστερα θὰ ὑποφέρουμε ὅλοι.

ΜΗΤΕΡΑ (κλαίει). Κι ἐγὼ τί θὰ γίνω μὲ τὰ δυὸ μωρά, τί θὰ γίνω . . .

ΠΑΤΕΡΑΣ Μὴν κλαῖς, ὁ Θεὸς εἶναι μεγάλος . . . Ναί, ὁ Θεὸς ὁ δικός μας . . .
κάτι θὰ κάνη καὶ γιὰ μᾶς . . .

ΜΗΤΕΡΑ Νύχτα - μέρα θὰ παρακαλῶ τὸ Θεό μας . . . (τὸν πλησιάζει) κι
ἐσύ τὸ ἴδιο θὰ κάνης. Ἐδῶ θὰ εἶναι ὁ νοῦς σου . . . ἔτσι δὲν εἶναι;

ΠΑΤΕΡΑΣ Αυτό δὲν πρέπει νὰ μοῦ τὸ λές. Μπορῶ νὰ σᾶς ξεχάσω; "Ἐ κόσμε, κόσμε, τί ἄλλο θὰ δῆ τὸ ἔθνος μας... "Αἶντε τώρα, ἐτοίμασε καὶ δώσε μου τὰ ροῦχα μου.

ΜΗΤΕΡΑ (κλαίει) Ἄλιμονό μου, τί θὰ γίνω, τί θὰ γίνω... .

ΠΑΤΕΡΑΣ Μὴν κλαῖς, μὴν κλαῖς, ὁ Θεὸς εἶναι καλός. Μονάχα νὰ μάθης τὰ παιδιὰ μας τὴν πίστη μας, αὐτὸ σοῦ λέω κι αὐτὸ νὰ μὴ λησμονήσης... .
'Ακοῦς;

ΜΗΤΕΡΑ Ποῦ φεύγεις καὶ μᾶς ἀφήνεις, ποῦ; (κλαίει).

(Τελειώνει ἢ ἀναπαράστασις. Σβήνουν τὰ φῶτα καὶ ὁ πατέρας ἐξαφανίζεται. Μόλις ἀνάψουν τὰ φῶτα ἡ μητέρα εἶναι καθισμένη μὲ τὰ παιδιὰ ὅπως πρῶτα).

ΜΗΤΕΡΑ (συνεχίζει τὴ διήγηση) Ἄπὸ τότε τίποτα δὲν ἀκούσαμε... .

ΛΕΙΛΑ Καλά, μάννα, δὲ θὰ ξανάρθῃ ὁ πατέρας μου; Ποῦ τὸν πῆραν καὶ τὸν πῆγαν;

ΜΗΤΕΡΑ Ὁ Θεὸς τὸ ξέρει... .

ΣΕΛΗΜ Σὰν δύσκολο εἶναι... .

ΛΕΙΛΑ Μὴ λές τέτοια πράματα... . Ἐγὼ θὰ τὸν περιμένω κάθε νύχτα καὶ θὰ προσεύχομαι γι' αὐτόν... (στὸ Σελήμ) Νὰ ἦταν νᾶρχονταν τώρα, Σελήμ, τί θὰ κάναμε;

ΣΕΛΗΜ Θὰ τὸν βάζαμε νὰ μᾶς πῆ τὰ μέρη ποῦ γύρισε. Ξέρεις πόσο μ' ἀρέσει νὰ γυρίζω, νὰ γνωρίσω ὅλο τὸν κόσμο.

ΛΕΙΛΑ Ναί, ναί, κι ἐγὼ θέλω... . Θᾶρθῃ, μάννα, μὴ στενοχωριέσαι... .
Γιὰ νᾶρθῃ, ἐλάτε ὅλοι νὰ κάνουμε τὴν προσευχή μας, ἐλάτε, θᾶρθῃ... (Τοὺς τραβάει πρὸς τὸ εἰκονοστάσι) Κάνετε τὸ σταυρό σας (κάνουν τὸ σταυρό τους).
"Ἄγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός (ἡ Λειλὰ μόνη). Θεέ μου ποῦ σ' ἀγαπῶ πολύ, στείλε πίσω τὸν πατέρα μου, στείλε τον, νὰ τὸν δῶ μιὰ φορά, ἐγὼ ἡ μικρὴ Λειλὰ, ἐγὼ ποῦ κάνω κρυφὰ τὴν προσευχή μου· στείλε τον μιὰ νύχτα... .

(Ἀκούγονται βήματα ἀπ' ἔξω)

ΜΗΤΕΡΑ Κάποιος εἶναι, μὴ φωνάζετε... .

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ Ἴλ Ἄλλάχ, Ἴλ Ἄλλάχ, βέ Μωχαμέτ ρεσουὺλ Ἄλλάχ... .

ΜΗΤΕΡΑ Ἄς πάω ν' ἀνοίξω... (Μόλις ἀνοίγει βγάζει μιὰ κραυγή). Θεέ μου, ὁ Χρῖστος!

ΠΑΤΕΡΑΣ Μὴ φωνάζεις, ἐγὼ εἶμαι, ναί... . Μὴ λές τ' ὄνομά μου.

ΜΗΤΕΡΑ (χαρούμενα). Παιδιά, ὁ πατέρας σας... .

ΠΑΙΔΙΑ Πατέρα, πατέρα... (τὸν ἀγκαλιάζουν καὶ τὸν φιλοῦνε παράφορα).

ΠΑΤΕΡΑΣ Πόσο μεγάλωσαν (τὰ φιλάει). Ἄς δοξάσω τὸ Θεὸ ποῦ ξανᾶρθῃ καὶ σᾶς βλέπω... .

ΜΗΤΕΡΑ Μεγάλο τῶνομά του... . Κάθισε, Χρῖστο... . πάλι λάθος ἔκανα, Ἄσμέτ, νόμιζα πὼς δὲ θὰ ξανάρθῃς πιά... .

ΠΑΤΕΡΑΣ "Ε νάξερεις τί τράβηξα . . .

ΠΑΙΔΙΑ Πατέρα, κάτσε, κάτσε . . .

ΛΕΓΓΑ Θαῖσαι κουρασμένος, κάτσε, τόσον καιρό πάντα σέ περιμέναμε . . .

Καί ὁ Σελήμ ἔλεγε δὲ θάρθη ὁ πατέρας μου, δὲ θάρθη . . .

ΣΕΛΗΜ Ψέμματα, πατέρα, ψέμματα . . .

ΛΕΓΓΑ Ναί, ψέμματα! Κι ἀπόψε ἔκανα τὴν προσευχή μου καὶ εἶπα στὸ

Χριστὸ νὰ σέ στείλῃ καὶ σ' ἔστειλε . . . Εἶδες πατέρα;

ΣΕΛΗΜ Τώρα θὰ εἶσαι πάντα μαζί μας. Ἔτσι δὲν εἶναι; Καὶ θὰ μᾶς λές πα-
ραμύθια, θὰ μᾶς λές . . .

ΠΑΤΕΡΑΣ "Ο,τι θέλετε . . . Ἐσύ, Σεφκιέ, γιατί κλαῖς; Τί ἔπαθες;

ΜΗΤΕΡΑ Κι ἐγὼ δὲν ξέρω . . . ἀπὸ τὴ χαρά μου ἴσως . . . Δὲν ξέρω . . .

ΛΕΓΓΑ Ἄντι νὰ κλαῖς, μάννα, ἔλα νὰ εὐχαριστήσουμε τὴν Παναγία καὶ

τὸ Χριστὸ πὺ μᾶς ἔστειλαν τὸν πατέρα μας . . . Ἐλάτε . . .

ΟΛΟΙ ΜΑΖΙ Ἄγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος . . .

ΛΕΓΓΑ (μόνη). Σ' εὐχαριστῶ, Θεέ μου, πὺ ἔστειλες τὸν πατέρα μου, πὺ
ἄκουσες ἐμένα τὴ μικρὴ Λεϊλά . . .

ΠΑΤΕΡΑΣ Σ' εὐχαριστῶ, Θεέ μου, πὺ μὲ ἀξίωσες νὰ ξαναδῶ τὴν οἰκογέ-
νειά μου . . . Ἐσύ μὲ γλύτωσες κι ἐμένα καὶ τὴ γυναίκα μου καὶ τὰ παι-
διά μου. Ἐσύ, μεγάλο τ' ὄνομά σου . . .

(Ἄπ' ἔξω ἀκούγεται τὸ τραγούδι τῶν Χριστουγέννων).

ΑΥΛΑΙΑ

Ἄπόδοση στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Ν. Π. Ἄνδριώτη.

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Γ. Θ. Κανδηλάπτου - Κάνεως, Είμαι κι εγώ Χριστιανός. Έφημ. «Κόσμος» 26-7-1962. (Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Οί Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 62).

Κατὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1852 βρέθηκαν στὴν Κιουτάχεια τέσσαρες χωρικοὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σίδης τοῦ Πόντου. Δὲν εἶχαν κανένα γνωστὸ ἐκεῖ, καὶ γι' αὐτὸ μετὰ τὴ λειτουργία καθήσανε στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ λιάζονταν, περιμένοντας ν' ἀνοίξουν τὰ ἐστιατόρια τῆς πόλεως, γιὰ νὰ φᾶνε καὶ νὰ πασκᾶσουν. Ὅποτε φάνηκε μπροστὰ τους ἕνας γηραιὸς χότζας μὲ μακριὰ γενειάδα καὶ ὁμορφὴ φυσιογνωμία, πού τους προσκάλεσε νὰ πᾶνε στὸ σπίτι του. Ἀρκετὰ ξαφνιασμένοι, τὸν ἀκολουθήσανε, κι ὅταν φτάσανε ἐκεῖ, κατεβήκανε μιὰ σκάλα στὸ ὑπόγειο, ὅπου βρέθηκε μιὰ μικρὴ ἐκκλησιὰ μὲ καντήλια, ἀναμμένες λαμπάδες καὶ περίλαμπρες εἰκόνες.

— «Ἀποκαλυφθῆτε, τοὺς εἶπε, εἶμαι κι ἐγὼ Χριστιανός. Κατάγομαι ἀπὸ τὰ μέρη σας, ἀπὸ τὴν Ἀργυρούπολη, ἀπὸ τὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ράτωνος. Ὁ φόβος μὲ ἀναγκάζει νὰ ὑποκρίνωμαι τὸν μωαμεθανὸ καὶ νὰ εἶμαι καὶ χότζας ἐδῶ. Μὰ ἡ ψυχὴ μου εἶναι πάντα προσηλωμένη στὸ Χριστό.

Καὶ ἀφοῦ φιληθήκανε τοὺς κάλεσε στὸ τραπέζι· κι ἐκεῖ βρήκανε ἀρνὶ ψημένο στὸ φούρνο· κι ἀνάμεσα στ' ἄλλα πασχαλινὰ ἐδέσματα καὶ βαμμένα αὐγά.

Ν. Ε. Μηλιώρη, Οί Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 61.

Ἄπὸ διηγῆσεις Περαιμιωτῶν προσφύγων.

Κοντὰ στὸ Μπαλουκ - κεσέρ ὑπάρχει ἕνα τούρκικο χωριὸ Πηγαδίτσι· δὲν ξέρω ἂν καὶ σήμερα διατηρεῖ τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἐκεῖ εἶχαν ἐκτοπισθῆ κατὰ τὸ 1915 οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Πέραμο, κατὰ τὸ γενικὸ τότε ἐκτοπισμὸ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀνατολῆς τῶν Χριστιανῶν - Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Κυζικικῆς ἐκείνης κωμοπόλεως.

Μιὰ ἀπὸ τίς οἰκογένειες αὐτὲς στὸ τούρκικο σπίτι ὅπου ἔμεινε, εἶχε συναντήσι μιὰ ἰδιαίτερη περιποίηση, κρυφὰ καὶ φανερά. Βρίσκανε συχνὰ πάνω στὰ πράματά τους κανένα ψωμί ἢ ἄλλα φαγώσιμα. Ὅταν ἦλθε ἡ ὥρα νὰ φύγουνε, τοὺς φώναζε ἡ Τουρκάλα τοῦ σπιτιοῦ, τοὺς πῆγε σ' ἕνα δωμάτιο, ἀνοίξε τὸ γιοῦκι (τὸ μεγάλο ντουλάπι γιὰ τὰ στρώματα) κι ἐκεῖ μέσα εἶδανε κρεμασμένες εἰκόνες ἁγίης. Εἶδανε καὶ τὴν Τουρκάλα συγκινημένη καὶ μὲ κατὰ-

νυξη νά κάνη τὸ σταυρό της καὶ τὴν ἄκουσαν νά τοὺς λέγη. «Κι ἐμεῖς Χριστιανοὶ εἴμαστε, μὰ δὲν τὸ λέμε· νὰ μὴν τὸ πῆτε σὲ κανέναν κι ἐσεῖς».

Πρόκειται ἄραγε γιὰ μεμονωμένο περιστατικὸ ἢ ζοῦσαν καὶ ἄλλοι Κρυπτοχριστιανοὶ στὴν περιοχὴ; Ὁ λόγος «κι ἐμεῖς Χριστιανοὶ εἴμαστε» ὑπονοεῖ μᾶλλον τὸ δεύτερο.

Κατίνας Βείκου-Σεραμέτη, Ὁ δρόμος ἀπ' τὸ Ξάστερο. (Θεσσαλονίκη) 1965.

Σελ. 48. «Εἶταν μεσημέρι ὅταν βρέθηκε σ' ἓνα ξέφωτο. Ἀπὸ κεῖ τὰ δέντρα πιὸ ἀριὰ, τοῦ ἀφήκανε νὰ διακρίνει ἀπόβαθα, ἓνα ἀνοιγμα. Συγκεντρώνει τὶς δυνάμεις του, τὸ φτάνει, βρίσκει διέξοδο, βγαίνει ἀπὸ τὸ δάσος. Καὶ τότε μονάχα κατάλαβε, πὼς ὅλη ἡ προσπάθειά του στάθηκε ἄσκοπη. Ἡ ἐξοδός του εἶναι περίπου, ὅπως ἀγνάντεψε τὸ τοπίο, ἀπ' ὅπου εἶχε κινήσει. Πιὰ δὲν ἄντεχε. Κάθεται στὴν ἀκροδασιά. Συλλογιέται . . .

Ἐνα δίτροχο ἀμάξι, ζεμένο μ' ἓνα βουβάλι, ξεφάνηκε ἐκεῖνη τὴ στιγμή, πού τὸ ὀδηγοῦσε ἓνας Τοῦρκος σαρικοφόρος. Σηκώθηκε, πλησίασε μὲ φόβο, μὲ διασταγμὸ κατὰ κείνον. Τὸν κοίταξε ὁμοῦς ὁ Τοῦρκος μ' ἓνα καλοσυνάτο ὕφος, τὸν ρώτησε ποιὸς εἶναι καὶ ποῦ πηγαίνει, καὶ τὸ παιδί ἀναθάρρησε. Τοῦ διηγίεται τὴν περιπλάνησή του· καὶ τὸ σκοπό της. Ὁ Τοῦρκος τὸν ρωτᾷ ἂν πεινάει. «Ναί», ἔχει μιὰ μέρα νὰ φάγει καὶ νὰ πιεῖ. Τοῦ δίνει λίγο νερό, τὸν δροσιζέει. Τοῦ λέγει ἀκόμα, ἂν θέλει ν' ἀνέβει στ' ἀμάξι, νὰ τὸν πάρει στὸ χωριό του, στὸ σπίτι του, ὅχι πολὺ μακριὰ πὸ κεῖ, νὰ τὸν περαιοποιηθῇ.

—Ἐλα! Μὴ φοβᾶσαι. Εἶμαι κι ἐγὼ Γραικός, εἶπε. Κι ἐξήγησε πὼς εἶναι κρυφός. Κρυπτοχριστιανός.

Αὐτὸ δὲν τὸ φανταζότανε ποτές, ν' ἀνταμώσει ἓναν ὁμόθρησκο, ἔτσι τυχαῖα, μ' αὐτὴ τὴν περιβολή. Ἀνέβηκε στ' ἀμάξι, πήγανε στὸ χωριό. Κατεβήκανε στὸ σπίτι. Στὸ δρόμο τοῦ ἐξηγοῦσε τὸ λόγο πού τοὺς ἀνάγκαζε νὰ δείχνονται ἀλλόθρησκοι. Κι αὐτὸ πάμπου πρὸς πάμπου. Εἶχαν λίγη περιουσία, λέει. Ἄν φανερώνονταν, θὰ τοὺς τὴν παίρνανε. Ἡ θὰ τοὺς σφάζανε, ὅπως πολλοὶ εἶχανε αὐτὴ τὴν τύχη, ἢ θὰ τοὺς διώχνανε. Καὶ ποῦ νὰ φύγει μὲ γυναίκα καὶ παιδιά;

Σὰ φτάσανε, φώναξε τὴ γυναίκα του. Κατέβηκε ἐκεῖνη δειλά, μὲ σκεπασμένο πρόσωπο. Τὴν καθυσύχασε νὰ μὴ φοβᾶται, γιατί τὸ παλληκαράκι εἶτανε δικό. Πλησίασε τότε κείνη, τὸν χαιρέτησε, τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι. Τοῦ εἶπε γιὰ τὴ μεγάλη χαρὰ πού ἐνωθε, νὰ δεῖ ἓνα «γραικόπαιδο». Ἀλλά, ρώτησε, γιατί φόραγε φέσι τὸ παιδί, κι ἐκεῖνο τὴν πληροφόρησε ποῦθε καταγόταν.

Ἦρθαν κατόπι τὰ τρία τους κορίτσια. Τὸ μεγάλο δώδεκα χρονῶ, τὸ λέγανε Μαρία. Τὸ δεύτερο ὀχτώ, εἶχε τὸ ὄνομα Εὐαγγελία, κι ἓνα μικράκι τριῶ χρονῶ, Προφίνα. Ὅλα εἶχανε καὶ τὰ δεύτερα, ξενικά τους ὀνόματα.

Τὸν βάλανε κι ἔφαγε. Μαλακὸ ὠραῖο ψωμί, τυρί, ἐλιές. "Ἐστω πάλι ἐλιές . . .

Μετὰ τὸν πῆρε ὁ πατέρας ἀπ' τὸ χέρι καὶ τὸν πῆγε στὸ βάθος τοῦ σπιτιοῦ. "Ὀλη ἡ οἰκογένεια τοὺς ἀκολούθησε. Ἄνοιξαν μιὰ καταπαχτή. Μιὰ σκάλα ὀδηγοῦσε σ' ἓνα ὑπόγειο ἐκκλησάκι. Εἶχε τὸν Παντοκράτορα στὴν ὀροφή, ἔπειτα, γύρω, τὸ Χριστό, τὴν Παναγία, τὸν Ἅγιο Δημήτριο. Καὶ δυὸ στασίδια ὑπῆρχανε. "Ἐνα δεξιά κι ἓνα ἄλλο ἀριστερά.

Ὁ χριστιανός, πού, ὅπως εἶπε, ὀνομαζότανε Δημήτρης, γι' αὐτὸ εἶχε καὶ τὸ εἰκόνημα τοῦ ἁγίου, στὸ φανερὸ εἶταν Ἰμπραήμ. Κι ἡ γυναίκα του πού λεγότανε Φωτεινή, εἶταν Νεμπιέ. Τοὺς εἶπε καὶ ὁ ξένος τ' ὄνομα καὶ τὸ ἐπίθετό του.

—Σωτήρης; ἔκαμε σὰν τ' ἄκουσε ὁ νοικοκύρης. "Ἐχεις τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, πού εἶναι ὁ Σωτήρας . . .

Τὰ κορίτσια πήρανε θέση, τὸ μεγαλύτερο στὰ δεξιά, τὸ ἄλλο στ' ἀριστερά. Ψέλνανε. Γνωρίζανε ψαλμωδίες. Γνωρίζανε κάμποσα ἑλληνικά. Βοήθησε κι ὁ Σωτήρης μὲ δάκρυα πού ἀνέβλυσαν ἀκάθεχτα, καφτά, μέσ' ἀπ' τὰ φύλλα τῆς καρδιάς του. Θυμήθηκε τὴν πατρίδα. Τὸ σπίτι. Τὸν πατέρα πού τὸν ὀδηγοῦσε στὴν ἐκκλησιά καὶ τοῦ μάθαινε ἀπὸ μικρὸ παιδί τὴν ψαλτική.

Γ. Παραμυθᾶ, Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ δερβίσηδες κ.ἄ. (Ἄνεκδοτα).

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δερβίσηδες τῶν ἀναγνωρισμένων τεκέδων καὶ ὀργανώσεων τῆς Τουρκίας, περιώδευαν στίς τουρκικὲς ἐπαρχίες καὶ ἄλλοι ἀξιοπρόσεκτοι καὶ σοβαροὶ ὅσον καὶ λιγομίλητοι δερβίσηδες, πού κάτω ἀπὸ τὸ κωνοειδὲς καβούκι καὶ τὸ σταχτι δερβισάδικο ράσο ἔκρυβαν ἓνα ἔσωτερικὸ κόσμο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ τους ἐμφάνιση.

Αὐτοὶ ἦσαν διαφόρων βαθμῶν Κρυπτοχριστιανοὶ κληρικοί, πού περιώδευαν ὅπου ἤξευραν πῶς ὑπῆρχαν Κρυπτοχριστιανοὶ ἀδελφοὶ τους, πού κάτω ἀπὸ τὸ τούρκικο σαρίκι καὶ σαλβάρι ἔκρυβαν κι ἐκεῖνοι τὴν πρὸς τὸν Χριστὸ πίστη τους.

Ἄθόρυβα κι ἐκεῖνοι καὶ συνωμοτικὰ διατηροῦσαν κι ἐλάτρευαν τὴ παλιά θρησκεία τῶν πατέρων τους καὶ τὴ παράδιδαν, ἀπὸ γενεᾶς σὲ γενεά, στὰ παιδιά τους, χωρὶς νὰ προκαλοῦν τὴν προσοχή, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἀγρίου φανατισμοῦ τῶν Τούρκων γειτόνων καὶ συνοίκων τους.

Γιατί, ἐὰν θὰ γίνονταν ἀντιληπτοί, θὰ ἐτίθεντο χωρὶς πολλὲς διαδικασίες ἐκτὸς νόμου, ἀφοῦ θὰ θεωροῦνταν σὰν ἀρνηταὶ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, τὴν ὁποίαν ἔδειχναν ἐπιφανειακὰ πῶς ἀκολουθοῦσαν, καὶ θὰ κρίνονταν ἄξιοι ὄχι μονάχα τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πλέον φρικωδῶν βασανιστηρίων,

δεδομένου ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις ή τουρκική θηριωδία και ο τουρκικός σαδισμός δεν είχαν όρια.

Κατά το καλοκαίρι του 1905 ο Παράσχος Τσότρας, ένας εργολάβος οικοδομών από το Κεμέρι, είχε αναλάβει την ανοικοδόμηση του τζαμιού του Μπαγντιντζή, ενός ήρεινου, μικρού χωριού Τούρκων, σε δυο περίπου ώρων απόσταση από το Κεμέρι.

Η δουλειά είχε προχωρήσει αρκετά, και δεν έμεινε παρά η τοποθέτηση των κουφωμάτων των ύψηλων παραθυριών, όποτε ένα βράδυ κατέφθασε ένας ύψηλός σωμας, με κάτασπρη γενειάδα και επιβλητικό γενικά παρουσιαστικό δερβίσης που θα διανυκτέρευε κι αυτός μαζί με τους μαστόρους μέσα στο τζαμί. Το χωριουδάκι ήταν πολύ φτωχό και δεν είχε «μουσαφίρ όντα» για τους περαστικούς ξένους, που ήταν άλλωστε σπάνιοι στο απομονωμένο από τον άλλο κόσμο Μπαγντιντζή.

Με την ιδέα ότι ο δερβίσης δεν ήξερε τα ελληνικά, άρχισαν οι μαστόροι μόλις απόφαγαν, ν' άστειεύονται εις βάρος του και μαζί με τους Τούρκους να κακολογούν και την θρησκεία του.

Ο δερβίσης άφου άπόφαγε κι εκείνος, άρχισε να καπνίζει το τσιμπούκι του τελείως άτάραχος και με την άδιαφορία του έδειχνε πώς δεν άντιλαμβανόταν τίποτε από τα κουβεντολογήματα των μαστόρων.

Όταν όμως έστρωσε τις καρπέτες που του είχαν φέρει οι χωριανοί κι άφου έκλεισε την πόρτα και βεβαιώθηκε πώς πλην των μαραγκών δεν ήταν κανείς άλλος μέσα στο τζαμί, έβγαλε το ράσο του, το δίπλωσε με προσοχή και πριν να ξαπλώσει, έτσι που ήταν καθισμένος διπλοπόδι, τράβηξε από το βάθος του καβουκιού του ένα βελούδινο και χρυσοκέντητο μικρό εικόνισμα του Ευάγγελισμού, έκανε τρεις φορές τον σταυρό του, το άσπάσθηκε με κατάνυξη, κι άφου ξανάκανε τον σταυρό του, το ξανάβαλε στο καβούκι του και ξάπλωσε για να κοιμηθής.

Ο καθένας μπορεί να φαντασθής την κατάπληξη και την ταραχή των μαραγκών. Δεν ήξεραν τί να πούν και τί να υποθέσουν.

Άρχισαν να γενύονται ο ένας με τον άλλον, και το μόνο που καταλάβαιναν ήταν το ότι αν ο δερβίσης τους έπαιζε καμμιά κωμωδία και τους κατάγγελε στους χωρικούς, έπρεπε να μη σταθούν ούτε στιγμή στο Μπαγντιντζή.

Ο γέρο δερβίσης όμως ξαναγέμισε άδιάφορος το τσιμπούκι του και καπνίζοντας γαλήνιος έχάιδευε τα γένεια του χαμογελώντας με την έκδηλη ταραχή των μαστόρων.

Στο τέλος άνακάθισε επάνω στις καρπέτες και με μιá σιγανή αλλά και επιβλητική φωνή τους είπε: «Μή ταραστέσθω ύμών ή καρδιά. μηδ έδειλιάτω».

Αὐτὰ τὰ λόγια εἶπε, παιδιά μου, ὁ Χριστός, λίγο πρὶν σταυρωθῆ γιὰ τὴ σωτηρία ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν. Καὶ συνέχισε νὰ λέγῃ:

Μάθετε, καλοὶ μου Χριστιανοί, νὰ εἰσθε πάντα ἀνεξίθρησκοι καὶ προσεκτικοί, νὰ μὴν ὑποτιμᾶτε τοὺς ἄλλους καὶ ποτὲ νὰ μὴν ὑβρίζετε τὴν θρησκεία πού πρεσβεύουν. Ἐὰν ἐμεῖς πού πιστεύουμε στὸν Χριστό μας, στὸν Θεὸ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς καλωσύνης, παραβαίνουμε τὶς ἐντολές πού μᾶς ἔφησε γιὰ τὴν ἀγάπη τῶν πλησίων μας, ἀδιαφοροῦντες γιὰ τὴν θρησκεία πού πρεσβεύουν καὶ τὸ ἔθνος στὸ ὁποῖον ἀνήκουν, τότε τί θέλετε νὰ μᾶς κάνουν ἐκεῖνοι, πού ἀκολουθοῦν τὴ θρησκεία τῆς βίας, τῆς μισαλλοδοξίας καὶ τῆς μὲ τὸν πόλεμον ἐπιβολῆς;

Ποιὰ θὰ εἶναι τότε ἡ διαφορὰ μας ἀπ' τοὺς Τούρκους; Προσπαθεῖτε νὰ τοὺς δίνετε τὸ καλὸ παράδειγμα καὶ μὴν ἀφομοιώνεσθε μὲ αὐτούς, ἂν θέλετε νὰ λέγεσθε καὶ νὰ εἰσθε καὶ στὴν πραγματικότητα Χριστιανοί.

Τοὺς εἶπε καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ στὸ τέλος προσέθεσε: Ὁ Χριστός μας εἶπε «πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ» κι ἐγὼ σᾶς λέγω, «κοιμηθῆτε ἐν εἰρήνῃ» καὶ μὴ φοβᾶσθε τίποτα.

Καὶ πρὶν νὰ κοιμηθῆτε, φάτε χωρὶς κανένα φόβο καὶ χωρὶς κανένα δισταγμὸ, νὰ κάνετε μὲ εὐλάβεια τὸν σταυρὸ σας καὶ ν' ἀσπασθῆτε τὸ εἰκόνησμα αὐτὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, μὲ τὴν βεβαιότητα πὼς γρήγορα ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ θὰ μᾶς φέρῃ ἓνα νέο Εὐαγγελισμό τοῦ ἔθνους μας».

Δὲν ἀσπάσθησαν μονάχα τὸ εἰκονισματάκι τοῦ Κρυπτοχριστιανοῦ δερβίση οἱ Κεμιριανοὶ μαραγκοί. Ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τοῦ μάστορά τους Παράσχου, ἔσκυψαν σὲ μετάνοια μπροστὰ στὸν γέροντα καὶ μὲ σεβασμὸ μεγάλο φίλησαν καὶ τὸ χέρι του.

Τὴν αὐγὴ ὅταν ξύπνησαν δὲν βρῆκαν μέσα στὸ τζαμί παρὰ μονάχα τὶς καρπέτες ἐπάνω στὶς ὁποῖες εἶχε κοιμηθῆ ὁ γερο δερβίσης. Εἶχε φύγει χωρὶς νὰ τὸν ἀντιληφθοῦν.

Καὶ ὅταν ἐπῆγαν οἱ χωρικοὶ νὰ πάρουν τὶς καρπέτες, εἶπαν στὸν Τσότρα πὼς ὁ δερβίσης εἶχε φύγει ἀπὸ νωρὶς ἀπὸ τὸ χωριό. Μιλοῦσαν ὅμως κατὰ τρόπον ἀρκετὰ αἰνιγματικὸ, πρᾶγμα πού ἐνέβαλε τὸν Τσότρα σὲ δικαιολογημένες ἀπορίες . . .

Πάντως ὁ Κρυπτοχριστιανὸς ἐκεῖνος δερβίσης εἶχε φύγει, γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπικίνδυνη ἀποστολή του καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πίστη καὶ τὴν καρτερία στοὺς Κρυπτοχριστιανούς, τῶν ὁποίων ἐκεῖνος μονάχα ἤξευρε τὸν τόπο τῆς διαμονῆς τους καὶ τὶς συνθῆκες τῆς διαβιώσεώς τους.

Καὶ ὁ Παράσχος Τσότρας, ὁ ὁποῖος εἶχε διηγηθῆ τὰ ἀνωτέρω στὸν γράφοντα, οὔτε τὸν γερο δερβίση ξαναεἶδε οὔτε καὶ κατῶρθωσε ποτὲ νὰ ἐξακριβώσῃ τί ζητοῦσε στὸ ἀπόμερο Μπαγντινζῆ.

Ἄλλὰ ἄς παρακολουθήσουμε καὶ τὴν περιπέτεια μιᾶς Ἑλληνίδος, βιαίως

ἀπαρθείσης ἀπὸ Τοῦρκο καὶ ἐπιτυχούσης τὴν ἐλευθερία της μὲ τὴν ἐνίσχυση Κρυπτοχριστιανοῦ δερβίση.

2. Ὅταν κατὰ τὸν ἀτυχῆ ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897 εἶχαν μπῆ οἱ Τοῦρκοι μέσα στὴ Θεσσαλία, ἓνας μπίμπασης—Τοῦρκος ταγματάρχης—ἀπῆγαγε βιαίως μιὰ ὁμορφη κοπέλλα, θυγατέρα ἑνὸς παπᾶ χωριοῦ γειτονικοῦ πρὸς τὸν Τύρναβο, καὶ τὴν ἔφερε στὸ δικό του τὸ χωριό, τὸ Μουραδιὲ τῆς Μαγνησίας.

Περὶφανος πού γύριζε στὸ χωριό του σὰν νικητῆς καὶ φορτωμένος μὲ τὰ πλοῦσια λάφυρα πού εἶχε κάνει κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀνάμεσα στὰ ὅποια τὸ πολυτιμότερο γι' αὐτὸν ἦταν ἡ ὁμορφη ρωμιοπούλα, ἔσπευσε νὰ ἀποστρατευθῆ, γιὰ νὰ ζήσει πιά τὴν ἡσυχὴ ζωὴ τοῦ συνταξιούχου καὶ τοῦ πλοῦσιου εἰσοδηματίου, δεδομένου ὅτι εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του σημαντικὴ ἀκίνητη περιουσία.

Γιὰ νὰ συμπληρώσει τὴν εὐτυχία πού θὰ τοῦ χάριζε ἡ ὁμορφη κοπέλλα, ἔκανε ἓνα πιὸ ἐπιδεικτικὸ γάμο, ἐλπίζοντας πὼς θὰ τὴν καλόπιανε καὶ μαζί μὲ τὴν ἀγάπη της θὰ τοῦ χάριζε μὲ τὴν ἐξώμοσή της κι ἐξασφαλισμένο εἰσιτήριο γιὰ τὸν οὐράνιο παράδεισο.

Παρ' ὅλες ὁμως τὶς περιποιήσεις πού τῆς ἔκανε, παρ' ὅλα τὰ κοσμήματα καὶ τὰ φανταχτερὰ ρούχα πού τῆς χάριζε καὶ παρ' ὅλες τὶς δοῦλες καὶ τὶς παραδοῦλες πού τῆς εἶχε φέρει, ὁ νοῦς κι ὁ λογισμὸς τῆς κοπέλας ἦταν πάντα στὴ θρησκεία της, στοὺς γονεῖς της καὶ στὴν πατρίδα της.

Δὲν σκεπτόταν ἄλλο τίποτα, παρὰ μὲ ποιὸ τρόπο θὰ κατώρθωνε νὰ φύγῃ ἀπ' τὸ χαρέμι τοῦ Τοῦρκου πού τὴν εἶχε ἀπαγάγει. Καὶ τὴν εὐκαιρία πού ζητοῦσε, τὴν βρῆκε ἅμα ἔμαθε πὼς στὸ χωριὸ ὑπῆρχαν καὶ δυὸ Ἑλληγνες μπακάληδες, ἓνας ντόπιος κι ἓνας ξένος.

Προφασίσθηκε πὼς δὲν ἦταν καλὸ τὸ τυρὶ τοῦ σπιτιοῦ κι ἐζήτησε νὰ τῆς φέρουν τυρὶ ἀπ' τὰ μπακάλικα. Τὸ τυρὶ πού τῆς πῆγαν ἀπὸ τὸ πρῶτο μπακάλικο δὲν τῆς ἄρεσε κι ἐκεῖνο καὶ τῆς ἔφεραν ἄλλο ἀπὸ τὸ ἄλλο μπακάλικο, πού ὅπως τῆς εἶπαν τὸ εἶχε ἓνας ζωμερίτης.

—Μᾶς γέλασε κι αὐτὸς ὁ παλιάνθρωπος, εἶπε στὴν ὑπηρέτρια. Τὸ τυρὶ του δὲν ἀξίζει πεντάρρα. Πῆγαινε καὶ πές του νὰ μοῦ φέρῃ ὁ ἴδιος ἄλλο καλὸ τυρὶ. Κι ἂν δὲν ἔχει ἄς ἔρθῃ μὲ λίγο κασέρι, γιὰ νὰ τὸν σκυλοβρίσω.

Πράγματι, ἅμα πῆγεν ὁ μπακάλης, ἔβαλε ἐκεῖνη τὶς φωνές κι ἄρχισε νὰ τὸν ὑβρίζει, ἀνάμεσα ὁμως ἀπὸ τὶς βρισιές πού τοῦ ἔλεγε, μπόρεσε καὶ τοῦ ψιθύρισε πὼς ἦταν Χριστιανή, πὼς τὴν εἶχαν φέρει στὸ Μουραδιὲ μὲ τὸ ζόρι, καὶ ἤθελε μὲ κάθε τρόπο νὰ μπορέσῃ νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ γυρίσῃ στὸ χωριὸ της.

Πῆγε καὶ ξαναπῆγε ὁ μπακάλης, ἓνας τετραπερασμένος Ἡπειρώτης, πότε μὲ τυριά καὶ κασέρια καὶ πότε μὲ ἄλλα ψώνια, καὶ στὸ τέλος ἔγινε ἡ συνεννόηση χωρὶς κανένα νὰ τοὺς ἀντιληφθῆ.

Σὲ λίγο ἔφευγεν ὁ μπακάλης γιὰ τὴ Σμύρνη καὶ ἀνέφερε τὸ ζήτημα τῆς

κοπέλας στὸν Μητροπολίτη Βασίλειο καὶ ἐν συνεχείᾳ στὸν Κορομηλᾶ, πού ἦταν τότε Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Σμύρνη.

Τὸ ἴδιο βράδυ ἐφευγε γιὰ τὸ Μουραδιέ ὁ κατόπιν ὀπλαρχηγὸς τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος καπετὰν Γεώργης Ρουμπίσης, ἐφεδρος ἀξιωματικὸς τοῦ Πεζικοῦ, πού ἦταν τότε στὴν ἐμπιστευτικὴ ὑπηρεσία τοῦ Γενικοῦ Προξενείου.

Ὁ Κορομηλᾶς τοῦ εἶχε δώσει τὴν ἐντολὴ νὰ κάνῃ τὴν ἀναγκαία προεργασία γιὰ τὴν μὲ κάθε τρόπο ἀπελευθέρωση τῆς κοπέλας, μὲ τὴν σύσταση πὼς ἡ ὅλη ἐνέργεια θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατὰ τρόπον ἀθόρυβον καὶ συνωμοτικόν, χωρὶς νὰ προκληθῇ καμμιά στοὺς Τούρκους ὑπόνοια γιὰ τὴν ἀνάμιξη τῶν προξενικῶν ἀρχῶν.

Ὁ Ρουμπίσης προσποιούμενος πὼς ἀπασχολοῦνταν μὲ λαθρεμπόριο καπνοῦ, γνωρίσθηκε πολὺ γρήγορα μὲ τὸν μπίμπαση, μέσον τοῦ μπακάλη, πού ἀνακατευόταν κι ἐκεῖνος, τὸ λίγο γιὰ πολὺ, μὲ τὸ λαθρεμπόριο. Οἱ μπακάληδες ἄλλωστε τοῦ χωριοῦ ἀνακατεύονταν μὲ ὅλες τὶς δουλειές, καὶ ἅμα ἐξασφάλιζαν μιὰ σχετικὴ οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία, μὲ τὶς πιστώσεις καὶ μὲ τὰ δανεικὰ πού ἔδιναν ἀποκτοῦσαν βαρύνουσα θέση μέσα στὰ χωριά καὶ ἡ γνώμη τους ἦταν σεβαστὴ σὲ ὅλα τὰ ζητήματα.

Μπακάλης, δυὸ χωριανοὶ λαθρέμποροι, Ρουμπίσης καὶ μπίμπασης, πού ἤθελε νὰ ὑπολογίζεται σὰν παληκαρᾶς ἀπ' ὅλα τὰ ἀνήσυχα στοιχεῖα τῆς περιοχῆς, τὰ ἔπιναν τὰ βράδια τακτικὰ μέσα στὸ μπακάλικο, μὲ λιχουδιές πού ἔφερναν ὁ Ρουμπίσης κατὰ τὰ ταξίδια πού ἔκανε στὴ Σμύρνη μὲ λαθραῖα δῆθεν καπνά.

Ἡ ἀπαγωγή τῆς κοπέλας μέσα ἀπ' τὸ κονάκι τοῦ μπίμπαση προετοιμαζόταν μὲ ὅλες τῆς τὶς λεπτομέρειες, ὥσπου μιὰ μέρα βρέθηκε ὁ Ρουμπίσης ὅλως ἀπρόοπτα κάτω ἀπὸ τὰ διασταυρώμενα πυρὰ ὀμάδος ἄλλων λαθρεμπόρων καὶ «κ ο υ λ τ ζ ἦ δ ω», ὀργάνων τῆς διώξεως τοῦ λαθρεμπορίου τῶν καπνῶν.

Στὴν δυσκολία χώθηκε σὲ μιὰ ρεματιά καί, ὅταν ἐκόπασε ἡ συμπλοκή, ἐπῆγε σὲ μιὰ κοντινὴ στάνη, γιὰ νὰ ξεκουρασθῇ, καὶ προσποιούμενος τὸν περαστικὸ νὰ ζητήσῃ νὰ τοῦ δώσουν λίγο γάλα.

Τὴν ὥρα ὅμως πού ἔτρωγε τὴν παπάρα του καὶ γελοῦσε μόνος του μὲ τὴν ἀπρόοπτη περιπέτειά του, εἶδε νὰ τὸν πλησιάσῃ ἓνας ἀσπρομάλλης δερβίσης μὲ σοβαρό, ἀλλὰ κι ἐνθαρρυντικὸ παρουσιαστικὸ, καὶ ἄκουσε νὰ τοῦ λέγῃ σὲ ἄπταιστα ἑλληνικά:

—“Ὡρα καλὴ, παιδί μου. Δὲν μοῦ κάνεις τὴ χάρη νὰ πῆς στοὺς τζομπάνηδες νὰ μοῦ φέρουν κι ἐμένα λίγο γάλα;

Τὴν ὥρα ὅμως πού ἔρριχνε λίγο ψωμί μέσα στὸ γάλα του, εἶπε χαμογελῶντας:

—Φθηνὰ τὴν γλύτωσες σήμερα ἀπ' τοὺς κουλτζῆδες, ἔτσι πού χώθηκες μέσα στὴ ρεματιά. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ προσέχῃς λίγο παραπάνω, γιατί ἡ δουλειὰ πού θέλεις νὰ κάνῃς στὸ Μουραδιέ, θέλει μεγάλη προσοχή.

—Δὲν καταλαβαίνω τί θὲς νὰ πῆς, δερβίς μπαμπά, τοῦ ἀπήντησε μὲ ἀδιαφορία ὁ Γιώργης.

—Ναί! ἴσως νὰ ἔχῃς δίκιο. Τώρα ὅμως πιστεύω πὼς θὰ μὲ καταλάβῃς ἀρκετὰ καλὰ συνέχισεν ὁ δερβίσης. Κι ἀφοῦ βεβαιώθηκε πὼς οἱ τσομπάνηδες εἶχαν ἀπομακρυνθῆ καὶ οὔτε τοὺς ἔβλεπαν οὔτε καὶ τοὺς ἄκουαν, ξεκούμπωσε σιγὰ σιγὰ τὸ ἀντερί του, ἀνοιξε τὸ πουκάμισό του καὶ τράβηξε μὲ προσοχὴ ἀπ' τὸν κόρφο του ἓνα δεσποτικὸ ἐγκόλπιο, πού εἶχε μὲ χρυσῆ ἀλυσίδα κρεμασμένο ἀπ' τὸ λαιμό του.

Κατάπληκτος ὁ Ρουμπίσης, ἐπῆγε νὰ κἀνῃ αὐθόρμητα τὸ σταυρό του, ἀλλ' ὁ δερβίσης τὸν συνεκράτησε καὶ τοῦ εἶπε:

—“Ὅχι ἀνοησίες! Πρόσεχε τί κάνεις καὶ μὴ θέλῃς νὰ μ' ἐκθέσης. Καὶ σοῦ τὸ ξαναλέγω, πρόσεχε γιατί ἡ δουλειὰ πού σ' ἔφερε στὸ Μουραδιὲ θέλει μεγάλη προσοχὴ. Ἄς περιμένουμε ὅμως νὰ φύγουν ἀκόμα μακρύτερα οἱ τσομπάνηδες καὶ τότε θὰ μπορέσουμε νὰ τὰ ποῦμε μὲ τὴν ἡσυχία μας. Κάθισε μονάχα ἀντίκρου μου. Ἐτσι πού εἶναι ἀνοιχτὸς ὁ τόπος, ἅμα καθόμαστε ἀντικρουστὰ δὲν θὰ μπορέση κανένας νὰ μᾶς πλησιάσῃ καὶ ν' ἀκούσῃ τί λέμε χωρὶς νὰ τὸν ἀντιληφθοῦμε.

—Βλέπω, δερβίς μπαμπά, πὼς ξέρεις τὰ κόλπα αὐτά, σὰν παλιὸς κλαδίτης.

—Γιὰ σένα, παιδί μου, δὲν εἶμαι δερβίς μπαμπάς. Εἶμαι ἓνας ταπεινὸς λειτουργὸς τοῦ Ἰησοῦ, ἓνας Χριστιανὸς σὰν καὶ σένα, κρυφὸς κληρικὸς. Τί θέση ἔχω ἀνάμεσα στὸν κλῆρο, αὐτὸ εἶναι ζήτημα πού δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει σήμερα. Τώρα μᾶς ἐνδιαφέρει μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ἐλευθερώσουμε τὴν χριστιανοπούλα ἀπὸ τὰ χέρια αὐτοῦ τοῦ κτηνανθρώπου. Καὶ γιὰ νὰ σοῦ λύσω μιὰ δικαιολογημένη ἀπορία σου, ἄκουσε:

Δὲν εἶμαι ἐγὼ μονάχος, ὑπάρχουν κι ἄλλοι πολλοὶ ἀδελφοί, ὑπηρέτες τοῦ Χριστοῦ πού δὲν φαίνονται καὶ δὲν γνωρίζονται.

“Ὅλοι μας ὅμως μαζὺ κι ὁ καθένας χωριστὰ, ἐργαζόμαστε γιὰ νὰ σκάψουμε ἀπὸ μέσα τὰ θεμέλια τοῦ κάστρου πού ἔστησαν οἱ Ἀγαρηνοὶ ἐπάνω στὴ μεγάλη κληρονομία τοῦ Γένους μας.

Ἐσεῖς προσπαθῆτε νὰ τὸ ρίξετε τὸ κάστρο αὐτὸ κτυπώντας το ἀπ' ἔξω, ἐμεῖς κοιτάζουμε νὰ χαλάσουμε τὰ θεμέλιά του ἀπὸ μέσα. Ἄμποτε νὰ μᾶς ἀξιώσει ὁ Θεὸς νὰ ἐπιτύχουμε στὶς προσπάθειές μας

Ἦστερα ἀπὸ λίγες μέρες ἔγινε ἡ ἀπόδρασις τῆς ἑλληνοπούλας μὲ τὴ μυστικὴ καθοδήγησιν τοῦ Κρυπτοχριστιανοῦ δερβίση, μὲ τὴν πρόθυμη συνεργασία τοῦ ταπεινοῦ μπακάλη, ἀλλὰ καλοῦ πατριώτου καὶ Ἑλληνα, καὶ μὲ τὴ συμπαράστασιν τῶν δύο Μουραδιανῶν λαθρεμπόρων, τιμίων ὅμως Ἑλλήνων καὶ σωστῶν παληκαριῶν.

Ἀφοῦ ἡ κοπέλα φιλοξενήθηκε κάμποσες μέρες στὴ Σμύρνη στὸ σπίτι τοῦ γιατροῦ Μαμέλη, ἀδελφοῦ τοῦ τότε μητροπολίτου Προύσης καὶ μετέπει-

τα τοποτηρητοῦ τοῦ θρόνου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στάλθηκε ἀσφαλισμένη πλέον στοῦ χωριῆ της καὶ παραδόθηκε ἀπ' τὸν Ρουμπίση στοὺς γονεῖς της, πού εἶχαν χάσει ἐν τῷ μεταξύ κάθε ἐλπίδα πὼς θὰ ξανάβλεπαν τὴ μοσχαναθρεμμένη κόρη τους

3. Ὁ ναυπηγὸς τῆς Πόλης Γιώργης Φώσκολος βρέθηκε μ' ἓναν Κρυπτοχριστιανὸν δερβίση ὑπὸ πολὺ παράξενες κι ἐκεῖνος συνθῆκες.

Στενοχωρημένος πού ἔκανε τὸ πρῶτο του ξενιτεμένο Πάσχα, βγῆκε μετὰ τὴ λειτουργία τῆς Ἀναστάσεως νὰ κάνη βόλτα στοῦ ἔρημο ἐκείνη τὴν ἔποχὴ Σισλιῆ, ἔπου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς μεγάλους τουρκικοὺς στρατῶνες καὶ ἓνα δυὸ ἐξοχικὰ καφενεῖα, δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα κτίρια.

Ἄλλὰ καὶ τὰ καφενεῖα ἐκείνη τὴ πρωῒνὴ ὥρα ἦσαν κλειστά, ἐκτὸς δὲ ἀπὸ ἓνα περαστικὸ πλανόδιο κουλουρτζῆ, πού εἶχε βγῆ γιὰ νὰ πουλήσῃ κουλοῦρες καὶ κόκκινα αὐγά, δὲν φαινόταν κανένας ἄλλος.

Ἐπῆρε ἀπ' αὐτὸν ὁ Γιώργης δυὸ αὐγά καὶ μιὰ κουλοῦρα, μόλις ὅμως ξεκίνησε γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴ βόλτα του, συναντήθηκε μ' ἓναν δερβίση, ὁ ὁποῖος δίνοντάς του ἓνα ἀσημένιο δίγροσο τοῦ εἶπε:

—Δὲν παίρνεις καὶ γιὰ μένα μιὰ κουλοῦρα καὶ κανένα αὐγά, παιδί μου;

—Νὰ σοῦ πάρω, δερβίς μπαμπά, εἶπεν ὁ Γιώργης κι ἔσπευσε νὰ προφθάσῃ τὸν κουλουρτζῆ.

Ὅταν ὅμως ἐπέστρεψε, τὸν τράβηξεν ὁ δερβίσης παράμερα καὶ καθίζοντας χάμου τοῦ εἶπε συγκινημένος.

—Ἐλα τώρα, παιδί μου, νὰ τσουγκρίσουμε τ' αὐγά μας καί, σὰν καλοὶ Χριστιανοί, νὰ ποῦμε τὸ «Χριστὸς ἀνέστη». Εἶσαι ὁ πρῶτος Χριστιανὸς πού ἀνταμώνω σήμερα καὶ μοῦ φαίνεται πὼς καὶ σύ, σὰν καὶ μένα, εἶσαι ξένος.

Κι ἀφοῦ τσουγκρίσαν τ' αὐγά τους καὶ τὰ ἔφαγαν μὲ τίς κουλοῦρες τους, ὁ μὲν δερβίσης τράβηξε πρὸς τὸ βάθος τοῦ Σισλιῆ, ὁ δὲ Φώσκολος γύρισε στοῦ Σταυροδρόμι, χωρικὸς καθὼς ἦταν καὶ ἄπειρος γιὰ τὰ μεγάλα μυστήρια πού ἔκρυβε ἡ Πόλη, νὰ μπορέσῃ νὰ δώσῃ καμμιά ἐξήγησι στὰ λόγια καὶ στοῦ φέρισμο τοῦ δερβίση

Ἄλλὰ κι ὁ Μοσχονησιώτης ἐμποροπλοίαρχος καπετὰν Γιάννης Τζαμπαλῆς, πού γιὰ τίς μεγάλες φωνές του τοῦ εἶχαν κολλήσει τὸ παρατσοῦκλι τοῦ «Τουρκάκη», ἀντίκρυσε μιὰ ἀνάλογο περίπτωσι:

Εἶχε φορτωμένη μὲ λάδια τὴ μπομπάρδα του στὴ λαδόσκαλα τῆς Πόλης καὶ φουμάριζε τὸν ναργικιέ του στὸν παραλιακὸ καφενὲ τοῦ Χρήστου, πού ἦταν ἓνα εἶδος ἀνεπίσημου χρηματιστηρίου λαδιῶν καὶ σαπουνιῶν, ὅταν τὸν πλησίασε ἓνας μεσόκοπος χότζας καὶ τοῦ ζήτησε δυὸ μεγάλα τουλούμια λάδι.

Ἡ συμφωνία ἔγινε πολὺ εὐκόλα, τὰ τουλούμια ζυγίσθηκαν καὶ τὰ χρήματα δόθηκαν εὐθὺς ἀμέσως.

Στὸ τέλος ὅμως ὁ χότζας διατύπωσε στὸν καπετὰν Γιάννη μιὰ παράκλη-

ση, πού εκείνος τὴ δέχθηκε, ἀφοῦ ἡ τιμὴ πού εἶχε δώσει τὰ λάδια ἦταν πολὺ καλὴ, ὁ δὲ χότζας φαινόταν γλυκομίλητος καὶ ὑποχρεωτικός.

—Θὰ μοῦ κάνης μεγάλη χάρη, καπετάνιε, ἂν θὰ ἐρχόσουν μαζί μου ὡς τὸ σπίτι, γιὰ νὰ ξεφορτώσουμε μαζί τὰ τουλούμια καὶ νὰ τ' ἀδειάσουμε μέσα στὸ πιθάρι. Δὲν θέλω νὰ βάλω χαμάληδες κι ἀραμπατζῆδες μέσα στὸ σπίτι μου, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη κανεὶς ἐμπιστοσύνη σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους. Θὰ σοῦ πληρώσω ὅμως τὸ ἀγῶγι τοῦ ἀμαξιοῦ πού θὰ σὲ φέρει πίσω.

Ἐπέρασαν μπροστὰ ἀπ' τὴν Ἀγιά Σοφιά καὶ μπῆκαν στὰ σοκάκια τοῦ «Σουλτὰν Βαγιαζίτ», σὲ μιὰ συνοικία καθαρῶς πλέον τουρκικὴ.

Ὁ καπετὰν Γιάννης ἄρχισε νὰ ψυλλιάζεται καὶ νὰ μετανοιῶνῃ γιὰ τὴν ἐλαφρότητα πού εἶχε κάνει, νὰ συνοδεύσῃ ἕνα ἄγνωστό του χότζα μέσα στὴν καρδιά τῶν τουρκομαχαλάδων τῆς Πόλης, ὅποτε ἄκουσε τὸν χότζα νὰ τοῦ λέγῃ σιγανά, στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα:

«Μὴ φοβᾶσαι, καπετάνιο, κοντεύουμε νὰ φθάσουμε».

Τέλος ἅμα ἐφθασαν στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ καὶ κατέβασαν ἀπὸ τὸ κάρρο τὰ τουλούμια, ὁ χότζας ἐπλήρωσε τὸν ἀραμπατζῆ καὶ τὸν ἔδιωξε, βοηθούμενος κατόπιν ἀπὸ τὸν καπετὰν Γιάννη ἔβαλε τὰ τουλούμια στὴν αὐλή, κι ἔκλεισε μὲ προσοχὴ τὴ πόρτα της.

Ἐπῆραν τὸ ἕνα τὸ τουλοῦμι, πέρασαν ἀπὸ πόρτες καὶ πορτάκια, κατέβηκαν ἀρκετὰ σκαλοπάτια καὶ στὸ τέλος ἀνοίγοντας ὁ χότζας μιὰ μικρὴ πορτίτσα εἶπε:

—Ἦρθαμε, καπετάνιε.

Κι ὁ καθένας μπορεῖ νὰ φαντασθῇ τὴ μεγάλη ἐκπληξὴ τοῦ καπετὰν Γιάννη, ὅταν βρέθηκε στὴν εἴσοδο μιᾶς ὑπόγειας ἐκκλησίας, τὸν νάρθηκά της, μὲ τὸ εἰκονοστάσι, τὸν δεσποτικὸ της θρόνο, τὸν χαμηλὸ ἄμβωνα, τὰ μανουάλια ὄλα της ἐν τάξει καὶ ἀναμμένα τὰ καντήλια της.

Ἀδειασαν τὰ τουλούμια μέσα σὲ ἕνα πιθάρι πού ἦταν στὴν ἄκρη τοῦ νάρθηκα καὶ τότε ὁ χότζας, μπαίνοντας στὸ ἅγιο βῆμα ἔβγαλε τὸ σαρίκι, φόρεσε ἕνα πετραχῆλι καὶ εἶπε στὸν ἐκπληκτο καπετὰν Γιάννη.

—Ἐλα τώρα, καπετὰν Γιάννη, νὰ σοῦ διαβάσῃ μιὰ παράκληση ὁ ἱερεὺς Ἰωαννίκιος. Βλέπεις ταιριάζουν κάπως καὶ τὰ ὀνόματά μας

4. Ὁ κάτοικος Θεσσαλονίκης Μαζαράκης, ὑπηρετώντας ὡς λοχίας στὴ μικρασιατικὴ ἐστρατεία, πῆγε σ' ἕνα τουρκοχώρι μὲ δυὸ στρατιῶτες του, γιὰ νὰ ἀγοράσῃ τίποτε τρόφιμα.

Οἱ Τουρκάλες τοῦ χωριοῦ εἶχαν κρυφθῆ, καὶ μοναχὰ μιὰ γριά Τουρκάλα βγῆκε στὸ τέλος καὶ φώναξε τὸν Μαζαράκη, γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ αὐγά. Ὅταν ὅμως μπῆκε στὸ κυρίως σπίτι ὁ λοχίας μὲ τοὺς δυὸ στρατιῶτες του, ἡ γριά Τουρκάλα ἔκλεισε τὴν πόρτα καὶ καθησύχασε τοὺς ὀπλίτες κάνοντας τὸ σταυρό της. Τοὺς τράβηξε στὸν πιὸ παράμερο ὄντὰ καὶ τοὺς ἔδειξε μιὰ σειρὰ εἰ-

κονίσματα με άναμμένο καντήλι στὸ κρυφὸ εἰκονοστάσι της. —Μὴ φοβᾶστε, τοὺς εἶπε, εἶμαι Χριστιανή, ἂν καὶ οἱ Τοῦρκοι μὲ τούρκεψαν καὶ μὲ πάντρεψαν μὲ Τοῦρκο, ἀπὸ μικρὸ κορίτσι.

5. Ὁ Γιώργης Μελάς, Ἀιβαλιώτης πρακτικὸς γιατρός, ποὺ γύριζε στὰ χωριά τοῦ Ἀδραμυττινοῦ Κόλπου, στὸ δάσος πάνω ἀπὸ τὸ Κεμέρι καὶ στὰ ἐρείπια τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, εὔρισκε κάθε φορὰ ποὺ περνοῦσεν ἀπ' ἐκεῖ λειποκήρια φρέσκα μπροστὰ στὴν στήλη τῆς Ἀγίας Τράπεζας, καὶ ἀναρωτιόταν ποιοὶ ἄναβαν τὰ κεριά, ἀφοῦ ὁ τόπος ἦταν ἀπομονωμένος καὶ Χριστιανοὶ δὲν περνοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ; Τὸ ἀπόδιδε σὲ Κρυπτοχριστιανοὺς τῶν κοντινῶν τουρκοχωριῶν.

Τὸ ἴδιο εἶχε παρατηρηθῆ καὶ στὰ ἐρείπια ἐξωκκλησιοῦ ποὺ βρισκόταν στὴ μέση τοῦ δρόμου μεταξὺ Ἀδραμυττικοῦ καὶ Μπαληκεσεριοῦ.

Ὁ Μ. Γεδεών στὴ μελέτη του «Λαθρόβιος Ὁρθοδοξία», σελ. 82, 85, 86, ἔχει τὴ γνώμη ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο, «λαθρόβιοι Χριστιανοὶ» ζοῦσαν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα στὴ Δωδεκάνησο: Κάλυμνο, Λέρο, Ρόδο, καθὼς καὶ στὴ Μυτιλήνη.

К Р Н Т Н

Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἔργο στὴ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 15, σελ. 296.

Ἡ ὅλη ἡ δύναμις ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐντοπίων Τούρκων, οἵτινες ἀπέτελουν τὸν στρατόν, ἐνῶ οἱ πασάδες διέθετον μικρὸν τινα ἀριθμὸν κλητῆρων καβάσηδων. Οἰοσδήποτε πασᾶς ἐτόλμα νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης καὶ νὰ περιστείλῃ τὰς ἀυθαιρεσίας αὐτῶν ἀπεκηρύσσεται ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου καὶ ἀπεπέμπετο βία ἐκ τῆς νήσου. Ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν ἦτο οἰκτρά. Οὐδεὶς ἦτο κύριος τῆς περιουσίας του, τῆς συζύγου του, τῶν τέκνων του. Ἡ ζωὴ παντὸς Χριστιανοῦ εὕρισκετο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυχόντος Τούρκου. Ἡ κορυφωθεῖσα ἀπελπισία των ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσωσι παρὰ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας τὴν γνώμην, ἐὰν ἠδύνατο νὰ δεχθῶσι κατ' ἐπιφάνειαν τὸν Ἰσλαμισμόν, φυλάττοντες ἐνδομύχως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας τὰ δόγματα καὶ τελοῦντες ἐν κρυπτῷ τὰ μυστήρια αὐτῆς. Εἰς ἀπάντησιν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὑπέμνησεν αὐτοῖς τὴν ρῆσιν τοῦ Εὐαγγελίου «Ὅστις ἂν ἀρνήσῃται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἐγὼ ἀρνήσομαι αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς». Ἀπηλπισμένοι οἱ Κρήτες ἀπετάθησαν τότε πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Νεκτάριον Πελοπίδαν (1664 - 1682), Κρήτα ἐκ Χάνδακος. Ὁ Νεκτάριος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀποβλέψας ἀδυναμίαν, ἐδείχθη συγκαταβατικώτερος καὶ ἐπέτρεψε τὴν κατ' ἐπιφάνειαν μόνον καὶ ἐν ἀναποδράστῳ ἀνάγκῃ ἐξώμοσιν. Ἐκ τούτου χωρὶα ὀλόκληρα ἤρξαντο ἀσπαζόμενα φαινομενικῶς τὸν Ἰσλαμισμόν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ ἀπόγονοι τῶν οὕτω φαινομενικῶς ἐξισλαμιζομένων Χριστιανῶν ἀπέβαλον τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις καὶ πᾶσαν χριστιανικὴν συνείδησιν καὶ κατήντησαν ἀληθεῖς Τοῦρκοι. Ἐκ τούτων δὲ καὶ τῶν ἐκουσίως ἐξισλαμισθέντων, καθὼς καὶ ἐκ τῶν πραγματικῶν Τούρκων, τῶν λαβόντων βία γυναικᾶς Χριστιανᾶς, παρήχθη ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης¹. Ἐκ τῶν πρὸς τὸ θεαθῆναι ἐξισλαμισθέντων κατώρθωσάν τινες νὰ διατηρήσουν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, καὶ εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἐνεφανίσθησαν καὶ πάλιν ὡς Χριστιανοὶ καὶ ὡς Ἕλληνες.

1. Βλ. Ε. Π ε τ ρ ά κ η, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ (Ἡράκλειον 1925).

Ν. Σταυράκη, Στατιστική τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης. Ἀθήναι 1890, σελ. 153. (Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 63).

Ἐκ τῶν μεταβαλόντων θρήσκευμα πλεῖστοι ὅσοι ἔπραξαν τοῦτο ἐξωτερικῶς μόνον, διατηρήσαντες ἐσωτερικῶς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν . . . Ὅχι ὀλίγοι δὲ ἦσαν ἐκεῖνοι οἵτινες διετήρησαν μέχρις ἐσχάτων τὴν ἱεράν παρακαταθήκην. Οἱ τοσοῦτον ἐπωφεληθέντες τῆς κατὰ τὸ 1856 ἀνακηρύξεως τοῦ Χάττι - Χουμαγιούν ὡμολόγησαν παρησία τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων αὐτῶν. Ἐν μόνῳ τῷ τμήματι Ἡρακλείου 600 περίπου ἄτομα ἐπανῆλθον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πεδιάδος ἅπαντες οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Ἐπισκοπῆς ἐξεδήλωσαν τὴν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον πίστιν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ τότε Γεν. Διοικητοῦ Βελῆ Πασᾶ, μεταβάλλοντες αὐτοπροσώπως εἰς αὐτό, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς παρουσίας του ἤθελε πτοήσῃ αὐτοὺς καὶ περιστείλῃ τὸ πρὸς ὁμολογίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως θάρρος των. Ἀποτυχῶν ὅμως τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ βλέπων ἐξογκούμενον πανταχοῦ τῆς νήσου τὸ ρεῦμα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, ἔλαβε δραστήρια καὶ ἀπαγορευτικὰ μέτρα, δι' ὧν κατωρθώθη ἡ περιστολὴ αὐτοῦ.

Ι. Φιλήμονος, Ἱστορικὸν δοκίμιον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, σελ. 43.

Συνελόντι δ' εἰπεῖν ὁ εἴλωσ καὶ ὁ παρίας εὐδαίμονες ἦσαν ὡς πρὸς τὸν Κρήτα, κεκλεισμένον οἶνον ἐντὸς σφαγείου αἰωνίου, κατακείμενον ἐντὸς κοιλάδος κλαυθμῶνος καὶ ὄδυρμῶν, ραβδιζόμενον δὲ καὶ ἀγγαρευόμενον ἐν μέρει, ἵνα κρύπτη ἐντὸς τὸν χριστιανισμόν αὐτοῦ κατὰ συνείδησιν φέρων, ἐκτὸς τὸν μωαμεθανισμόν κατ' ἀνάγκην.

Δ. Α. Κοκκίνου, Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, τόμ. 3, σελ. 21-25. Οἱ Κρυπτοχριστιανοί.

Οἱ δύο κόσμοι τῆς νήσου, ὁ ὀθωμανικὸς καὶ ὁ χριστιανικὸς—αὐτὴ ἦτο ἡ διάκρισις, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο εἶχον κοινὴν τὴν κρητικὴν καταγωγὴν—εὐρέθησαν ὀριστικῶς ἀντιμέτωποι. Αἱ πρῶται ἐπαναστατικαὶ συγκρούσεις καὶ αἱ σφαγαὶ ποῦ ἐπηκολούθησαν ὑπῆρξαν τὸ σύνθημα ἐνὸς αὐτομάτου διαχωρισμοῦ. Οἱ Τουρκοκρήτες μὲ τὰς οἰκογενεῖας των ἔσπευδαν ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν νὰ κλεισθοῦν εἰς τὰ τρία μεγάλα φρούρια καὶ ἄλλα μικρότερα, καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν Κρητῶν ἔφευγε πρὸς τὰ βουνά.

Ἄλλὰ τότε συνέβη καὶ κάτι ἐκπληκτικόν, πού μόνον εἰς τὴν Κρήτην ἤμποροῦσε νὰ συμβῆ. Πολλοὶ προερχόμενοι ἀπὸ οἰκογενείας ἐξιλαμισθείσας κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας διεκήρυξαν ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καὶ ἔσπευσαν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν στρατόπεδον. Ἦσαν Κρυπτοχριστιανοὶ διατηρήσαντες ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν τὰς παραδόσεις τῆς παλαιᾶς των θρησκευτικῆς πίστεως, μουσουλμάνοι κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ Χριστιανοὶ εἰς τὰ σπίτια των. Ἄρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς διατηροῦσαν εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν σπιτιῶν των μικρὰς οἰκογενειακὰς ἐκκλησίας, ἢ εἰκονοστάσια, καὶ εἶχαν κρυφὰ καὶ τὰ χριστιανικά των ὀνόματα. Ὁ Τρικούπης ἀναβιβάζει τοὺς ἐκδηλωθέντας ὡς Χριστιανούς τότε ἐκ τῶν Τουρκοκρητῶν εἰς χιλίους τριακοσίους. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι σεβαστὸς καὶ δίδει εἰς τὸ γεγονὸς τὴν ἔκτασιν φαινομένου ἐπιτρέποντος πολλὰ συμπεράσματα. Ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν ἑλληνικῆς ἐπαναστατικῆς συνειδήσεως εἰς τὴν Κρήτην τόσον γενικευμένης καὶ βαθείας, ὥστε νὰ σαλευῇ ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Κρυπτοχριστιανῶν, πού χάρις εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θέσιν των δὲν ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατίαν, μὲ τὴν ὁποίαν τουναντίον ἦσαν συνδεδεμένα τὰ οἰκονομικά των συμφέροντα. Τοῦτο ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸν ἄλλον αὐθαίρετον ἰσχυρισμὸν τοῦ ἰδίου προαναφερθέντος ἱστορικοῦ, ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἔδειξε διάθεσιν νὰ κινηθῆ ὅταν ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, καὶ εἶναι μία ὑπέροχος ἀπόδειξις ὄχι μόνον τοῦ ἐναντίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅτι ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴν δουλείαν ὑπῆρξεν ὑπερτέρα καὶ τῆς ἐπιταγῆς τῶν ἀτομικῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων.

Ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης

Ἡ θαυμαστὴ ἐπιστροφή τῶσων Κρητῶν Κρυπτοχριστιανῶν εἰς τὴν παλαιὰν πίστιν των καὶ ἡ ἐμφάνισις των ταυτοχρόνως ὡς ἐπαναστατῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰς κίνημα τόσον ἀμφίβολον, στηριζόμενον μόνον εἰς τὰς δυνάμεις τῆς Κρήτης ἀπέναντι τόσον ἰσχυροῦ καὶ πολυαρίθμου ἐχθροῦ, ὠφείλοντο εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν πρωτοβουλίαν τῶν Κουρμούληδων, τῆς μεγάλης κρυπτοχριστιανικῆς οἰκογενείας τῆς Μεσαρᾶς.

Ἡ οἰκογένεια τῶν Κουρμούληδων, ἐπιφανῆς καὶ ἰσχυρὰ ἐπὶ ἐνετοκρατίας, ἠναγκάσθη νὰ δεχθῆ τὸν ἐξιλαμισμὸν κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, διὰ νὰ σωθῆ ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτον δίωξιν καὶ καταστροφήν. Ἦσαν σκληροὶ οἱ καιροὶ τότε καὶ τὸ δίλημμα φοβερόν. Οἱ κατακτεταὶ εἶχαν στραφῆ, ὅπως ἦτο φυσικόν, κατὰ τῶν ἰσχυροτέρων, ἀφοῦ αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν δύναμιν τῆς Κρήτης, καὶ αὐτῶν ἤθελαν νὰ καταλάβουν τὰς περιουσίας, καὶ αὐτῶν τὰς εὐγενεῖς ὠραίας γυναῖκας ὠρέγοντο διὰ τὰ χαρέμια των. Ἡ δοκιμασία καὶ τὸ τέλος τοῦ εἰκοσιπενταετοῦς πολέμου εἶχαν ἀ-

ποδείξει ότι ή αντίστασις ατόμων τῶν ὁποίων εἶχαν ἐπισημανθῆ τὰ πλούτη ἤτο ματαία καί δὲν εἶχεν ἀποτέλεσμα παρὰ τὸν φόνον τῶν ἀνδρῶν καί τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν γυναικῶν. Οἱ Κουρμούληδες ἐξισλαμίσθησαν, ἀλλὰ ή ἱστορία των κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν καί ή ἐπική των ἐμφάνισις κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἀπέδειξαν ὅτι ή ψυχὴ των δὲν εἶχε παύσει ποτὲ νὰ θερμαίνεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φλόγα. Ἐντὶ νὰ καταστραφοῦν τότε, διετηρήθησαν ὡς μωαμεθανοί, ἀλλὰ μὲ ἀκοίμητον τὴν συνείδησιν τῆς καταγωγῆς καί τοῦ ἐθνισμοῦ των. Ἐγιναν μπέηδες καί ἀγάδες, ὅπως πλεῖστοι τῶν Ἐνετῶν καί τῶν Κρητῶν τῆς περιοχῆς των κατὰ τὴν τραγωδίαν τοῦ 1670, ἀλλ' εἰς τὰ σπίτια των ἦσαν Χριστιανοί καί ή κανδήλα ποῦ ἀναβε πρὸ τῶν εἰκόνων τῶν ἀγίων των ἔφεγγε μὲ ἑλληνικὸν φῶς. Ἡ οἰκογένεια αὐτὴ εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα μεγάλην δύναμιν καί πολλὰ μέλη της κατεῖχαν ἀξιώματα καί εἰς τὴν Κρήτην καί εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὴν ἐπιρροήν των τὴν ἐξαντλοῦσαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὁμογενῶν των Χριστιανῶν ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἐξωμοτῶν, ποῦ εἶχαν λησμονήσει ὄχι μόνον τὴν πίστιν των, ἀλλὰ καί τὸ αἷμα των. Οἱ Κρηῖτες τῆς Ἰδῆς καί τῆς Δίκτης ὤφειλαν εἰς τοὺς Κουρμούληδες τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀσφάλειάν των. Οἱ ξεκουκούλωτοι τοὺς ἔτρεμαν, διότι ή ἐπιρροή των ἤτο μεγάλη εἰς τὸ σερασκεράτον καί διέθεταν ἰδίους ἐνόπλους. Καί ὅταν ἤλθεν ή μεγάλη ὥρα, ή οἰκογένεια αὐτὴ προσέφερε τὸ πᾶν διὰ τὸν ἀγῶνα. Ἡ ἥρωικὴ ἐξόρμησις της εἰς τὴν ἐπανάστασιν ὑπῆρξεν ὁ ὑπέροχος ἐξαγνισμὸς τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῆς Κρήτης.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης αὐτῆς κρυπτοχριστιανικῆς οἰκογενείας κατὰ τὰ τελευταία ἐκεῖνα χρόνια ἤτο ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης, ὁ μέχρι τῆς ἐπανάστασεως ἐπιφανὴς ὀθωμανὸς ἄρχων Χουσεῖν - μπέης. Ἦτο διοικητὴς ἐνὸς τῶν τουρκικῶν συνταγμάτων, ἐπιβλητικὸς καί σεβαστὸς εἰς ὅλους, θαυμαστὸς διὰ τὰς ἀρετὰς καί τὰς ἰκανότητάς του, μὲ φήμην τοῦ καλυτέρου ἱππέως τῆς Κρήτης, θαρραλέος τιμωρὸς τῶν ξεκουκούλωτων, ποῦ ἔσπευδαν νὰ ἐξαφανισθοῦν μὸλις τὸν ἔβλεπαν νὰ ὀρμᾷ ἔφιππος εἰς τὰ μέρη τῶν ἐνόχων συγκεντρώσεων των. Ἡ ἐπιρροή του ἤτο μεγάλη. Ἦτο ἀρχηγὸς οἰκογενείας, τῶν κλάδων τῆς ὁποίας οἱ ἄνδρες ἔφθαναν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τοὺς ἐβδομήντα πέντε. Κύριος μεγάλης περιουσίας, πραγματικὸς ἄρχων τῆς Μεσαρᾶς, διέθετεν ἐνόπλους ἄνδρας ὑπακούοντας μόνον εἰς αὐτόν. Αἱ ἐπεμβάσεις του καί πρὸς τὴν διοίκησιν καί διὰ προσωπικῆς ἀναμείξεως εἰς τὰ ζητήματα ποῦ ἐπροκαλοῦσαν τὰ ἐγκλήματα τῶν ξεκουκούλωτων τὸν εἶχαν κάμει συμπαθῆ εἰς τοὺς Χριστιανούς, ποῦ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ὑπὸ τὸ σαρίκι τοῦ μπέη ὑπῆρχε πραγματικὸς Ἕλλην, δυσφορῶν διότι ἤτο ἀναγκασμένος νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὀθωμανός. Οἱ Κουρμούληδες ἀπὸ πολλοῦ ἔφεραν εἰς βάρος τὸν ἐξισλαμισμὸν τῆς οἰκογενείας των. Ὅχι πρὸ πολλῶν χρόνων τότε τριάντα μέλη τῆς οἰκογενείας, κατόπιν τῶν μυστικῶν παρορμήσεων ἐνὸς καλογήρου ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ὄρος, ἀπεφάσισαν νὰ μεταβοῦν εἰς τὸ Ἡράκλειον καί νὰ ἐμφανισθοῦν πρὸ τοῦ πασσᾶ

καὶ νὰ δηλώσουν ὅτι εἶναι Χριστιανοὶ καὶ ὅτι ποτὲ δὲν εἶχαν παύσεινὰ εἶναι. Ἄλλὰ τοιαύτη ὁμολογία θὰ ἐξῆπτε τὸν φανατισμὸν τῶν Τούρκων καὶ θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν ὄχι μόνον τὴν θανάτωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ ἐνέργειαν νέων καταδιώξεων τῶν Χριστιανῶν. Τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τῶν Κουρμούληδων ἐπληροφόρηθη τότε ἐγκαίρως ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείου καὶ ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ τοὺς στείλῃ κρυφὰ τὸν διάκονο του μὲ γράμμα, διὰ τοῦ ὁποίου τοὺς ἐξέθετε τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχαν, ἂν προέβαιναν εἰς τὸ διάβημά των, ὄχι μόνον αὐτοί, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ τῆς νήσου, καὶ τοὺς ἐξώρριζε νὰ παραιτηθοῦν πρὸς τὸ παρὸν τοῦ σκοποῦ των, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν ἦτο ἴσως μακρὰν ἡ ἡμέρα τῆς σωτηρίας τοῦ Γένους, ὅποτε θὰ ἠμποροῦσαν νὰ δράσουν ἐλεύθερα. Κατόπιν τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς, ἡ θαρραλέα ἀλλ' ἄσκοπος ἐκείνη ἐνέργεια τῶν Κουρμούληδων ἀνεβλήθη.

Ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης πολλάκις εἶχε καταγγεληθῆ εἰς τοὺς Τούρκους ἀπὸ ἐχθροὺς τῆς οἰκογενείας του διὰ τὴν κρυφὴν ἑτεροδοξίαν του καὶ διέφυγε τὴν καταδίωξιν, χάρις εἰς τὰς σχέσεις του μὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μεγάλην του τοπικὴν δύναμιν. Κατὰ τὸ 1814 εἶχε καταμηνυθῆ εἰς τὸν Χατζῆ Ὀσμάν πασσᾶν διὰ τὸν φόνον ὀθωμανῶν ποὺ εἶχαν διαπράξει ἀποτρόπαια ἐγκλήματα κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, καὶ μὲ τὴν πρόσθετον φοβερὰν ἀπέναντι τῶν Τούρκων κατηγορίαν, ὅτι ἐπρέσβευε μυστικὰ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἀπελογήθη τότε μὲ θάρρος καὶ μὲ εὐφυΐαν πρὸ τοῦ πασσᾶ:

—Ἐνήργησα νὰ φονευθοῦν τιοῦτοι Τούρκοι ποὺ δὲν ἐλογάριαζαν τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ὑπηκόων τῆς κραταιᾶς βασιλείας μας, ποὺ ἀπέστειλε καὶ σᾶς νὰ τὴν ὑπερασπισθῆτε.

Ὁ Χατζῆ Ὀσμάν, ποὺ εἶχε πράγματι ἀπουσταλῆ εἰς τὴν Κρήτην πρὸς περιορισμὸν τῶν ξεκουκούλωτων, ἀπέδωσε δίκαιον εἰς τὸν Κουρμούλην καὶ τοῦ προσέφερε καὶ τὸ συνηθισμένον τουρκικὸν δῶρον, ἓνα ἐπανωφόρι—τὸ μπισίνι—ποὺ ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν ἐξουσίας καὶ τὴν εὐμένειαν τοῦ σουλτάνου.

Ὁ Κουρμούλης ἐμνήθη ὀλίγον καιρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Φιλικὴ Ἑταιρείαν ἀπὸ τὸν διατρέχοντα τότε τὴν Κρήτην καὶ τὸ Αἰγαῖον Γρηγόριον Καλλονᾶν. Ἐξ αὐτοῦ φαίνεται ὅτι τὰ μυστικά του φρονήματα ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς Φιλικούς.

Ἡ ἐναρξίς τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν ἠλέκτρισε. Κατὰ τὴν ἐβδομάδα τῶν Παθῶν τοῦ 1821 ἐπῆγεν εἰς τὰ Χανιά διὰ νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς ἐκεῖ Φιλικούς διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Κρήτην. Τότε, κυριευμένος ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸν πόθον τῆς φανεραῆς ἐπανόδου εἰς τὸν χριστιανισμὸν, ἀπεφάσισε νὰ κάμῃ Πάσχα μαζί μὲ τοὺς ἄλλους Χριστιανούς. Καὶ κατὰ τὴν μεσονύκτιον λειτουργίαν τῆς Ἀναστάσεως, οἱ ὀλίγοι Χριστιανοὶ ποὺ εἶχαν τολμήσει, περιφρονοῦντες τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον τῆς σφαγῆς, νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν μόννην τότε εἰς τὰ Χανιά ἐκκλησίαν τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων, εἶδαν ἓναν ἄνθρωπον τυλιγμένον εἰς μακρὰν κάπαν νὰ εἰσ-

έρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ προχωρῇ πρὸς τὴν ἀριστερὰν πύλην τοῦ ἱεροῦ. Ἦταν ὁ Κουρμούλης. Ἐκεῖ ἐστάθη, ἔβγαλεν ἐξ εὐλαβείας ἀπὸ τὴν ζώνην του τὰ πολύτιμα πιστόλια του καὶ τὰ μαχαίρια του, πού καὶ μόνον αὐτὰ ἐφανέρωναν ὅτι ἦτο ὀθωμανὸς ἄρχων, τὰ ἄφησεν χάμω καὶ ἔσκυψεν ἀπὸ τὴν πύλην καὶ ἔνευσε εἰς τὸν ἱερούργοῦντα ἀρχιεπίσκοπον Κυδωνίας νὰ τὸν κοιωνήσῃ. Ὁ ἱεράρχης ἔσπευσε μὲ τὸ ἅγιον ποτήριον, καὶ ὁ Κουρμούλης ἔκαμε τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ μετέλαβε. Ἐπειτα ἐπῆρε πάλιν τὰ ὄπλα του καὶ ἔσπευσε νὰ φύγῃ. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγεν εἰς τὸ σπίτι τοῦ Φιλικοῦ Χατζῆ - Τζανάκη Ρενιέρη, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε γνωρισθῆ ἄλλοτε, καὶ ἐκτύπησε τὴν πόρταν. Ἡ ὑπηρέτρια πού τοῦ ἄνοιξε καὶ εἶδε νὰ ὀρμᾷ ἀμέσως ἕνας πάνοπλος Τούρκος κατετρόμαξεν. Ἡ οἰκογένεια ἔλειπεν ἀκόμα εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Κουρμούλης τὴν καθυσύχασε καὶ τὴν ἐβεβαίωσεν ὅτι ἦτο φίλος τοῦ κυρίου της, ἀλλ' ἐκείνη, ὅταν ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγην ὥραν ἔφθασεν ἡ οἰκογένεια, ἐπροσπάθησε μὲ νεύματα μόνον, χωρὶς νὰ τολμήσῃ νὰ ὀμιλήσῃ, νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ διὰ τὴν μυστηριώδη παρουσίαν τοῦ ἀγνώστου. Ἀμέσως ἀνεπήδησεν ἀπὸ τὸν καναπὲν ὅπου ἐκάθητο ὁ Κουρμούλης καὶ ἄπλωσε τὸ χέρι πρὸς τὸν Ρενιέρη μὲ τὸν χαιρετισμόν: «Χριστὸς ἀνέστη!».

Ὅλοι ἦσαν ἔντρομοι πρὸ τῆς θέας τοῦ ἀλλοκότου ἐνόπλου Τούρκου καὶ δὲν ἐκαταλάβαιναν τί ἐσήμαινεν ὁ ἀναστάσιμος χαιρετισμὸς ἐκ μέρους του.

—Μνήσθητι μου, Κύριε, εἶπεν ὁ Ρενιέρης πού δὲν τὸν εἶχεν ἀναγνωρίσει. Τότε ὁ Κουρμούλης τοῦ εἶπε τὸ ὄνομά του καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ κάμῃ τὸ Πάσχα μὲ τὴν οἰκογενειάν του. Ἦτο τὸ πρῶτο του Πάσχα μὲ ἄλλους Χριστιανούς. Ἐως τότε ἐώρταζε μυστικὰ εἰς τὸ σπίτι του, μόνον μὲ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του. Κατὰ τὸ πασχαλινὸν ἐκεῖνο γεῦμα οἱ δύο Φιλικοὶ ὠμίλησαν διὰ τὴν προσεγγίζουσαν «Ἀνάστασιν τοῦ Γένους», καὶ ἔπειτα ὁ Κουρμούλης ἔφυγε νύκτα, ὅπως ἤλθε, καὶ ἀνεχώρησε ἀπὸ τὰ Χανιά εὐθὺς μόλις τὸ πρῶν ἤνοιξεν ἡ πύλη τοῦ φρουρίου.

Ἀπ' ἐκεῖ κατηρθύνθη εἰς τὴν Μεσσαράν, ἀνεκοίνωσεν εἰς ὅλους τοὺς ἰδιικούς του τὰς ἀποφάσεις του, παρέλαβε τοὺς ἐκ τῶν ἀνθρώπων του Κρυπτοχριστιανούς πού ἐνθουσιάσθησαν ἀπὸ τὴν τολμηρὰν πρωτοβουλίαν του καί, ἀφοῦ ἐφρόντισε νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον τὰ ὄπλα καὶ τὰ πολεμοφόδια πού εἶχεν εἰς τὰς ἐκεῖ ἀποθήκας του, ἔφυγε διὰ τὰ Σφακιά καὶ εἰς τὰ φανερὰ πλέον Χριστιανὸς ὡς Μιχαὴλ Κουρμούλης καὶ ὡς ἐπαναστάτης.

Ἡ πρᾶξις αὐτῆ τοῦ Κουρμούλη ἔκαμε κατάπληξιν εἰς τοὺς Τούρκους. Πολλοὶ Κρυπτοχριστιανοὶ ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά του καὶ ἔσπευσαν μὲ τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ ὄρεινά μέρη. Ἡ ἐπάνοδος τόσον Τουρκοκρητῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἡ διακήρυξις των ὡς ἐπαναστατῶν ἐπέφερε σύγχυσιν εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς τῶν πόλεων. Διότι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ των προήρχετο ἐξ ἐξισλαμισθειῶν οἰκογενειῶν καὶ ἐπὶ πολὺ ὑπαπτεῦοντο ὁ ἕνας τὸν ἄλλον.

Ιω. Μ. Δαμβέρογ, Οἱ Κρῆτες μου ², σ. 23-30.

ΦΩΤΕΙΝΗ - ΖΕΪΝΕΠ

Α΄.

Ἐφαντάσθητέ ποτε ἀπὸ τὸ μέσον λαμπρᾶς καὶ μοσχοβόλου ἀνθοδέσμης νὰ ἐμφανίζεται κεφαλὴ ὄφως, συστρεφομένη, διαχύνουσα τὴν φρίκην διὰ τοῦ ἀπαισίου συρίγματος, τὸ ρῖγος διὰ τῶν βλοσυρῶν ὀφθαλμῶν της;

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ὄφως εἶνε ὁ Σερῖφ ἀγᾶς, μαινόμενος, βλασφημῶν, κραυγάζων μέσα εἰς τὸ κονάκι τῆς μαγευτικῆς του ἐξοχῆς, τῆς ὁποίας τὰ θαλερότερα ρόδα δὲν θὰ ἤμποροῦσαν νὰ συναγωνισθοῦν εἰς εὐμορφίαν καὶ χάριν πρὸς τὰ πέντα οὐρί, πού περίφοβα καὶ τρέμοντα στέκονται γύρω του.

—Θέλω νὰ μοῦ πῆτε ποιά ἦτανε καὶ δὲ μὲ μέλει. Θέλω νὰ μοῦ τὰ μαρτυρήσετε, γιατί ἀλλιῶς, ὅλες θὰ σᾶς σφάζω, ἀκούετε;

Καὶ βρυχηθὸς ἄγριος ἠκολούθησε τοὺς ἀγρίους του λόγους.

Ἄλλ' αἰ πέντε χανούμισσαι ἐσιώπων, ἐνῶ ἡ ἀγωνία τοῦ φόβου διέστειλε τοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου των καὶ ἐφυγάδευε τὰ ρόδινα τῶν παρειῶν των χρώματα.

Ἐσιώπων καὶ μόλις ἐτόλμων νὰ ὑψώσουν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν ἀγᾶν, ἅμα ἔπαυον πρὸς στιγμήν αἰ κραυγαὶ του, ἐλπίζουσαι ὅτι θὰ ἦσαν αἰ τελευταῖαι. Ἐπειτα ἔρριπτον ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην ὑποπτα βλέμματα, ἀλλὰ ματαίως. Ποίαν νὰ ὑποπτεύσουν; Μήπως δὲν ἐγνωρίζοντο ἀπὸ τόσου καιροῦ;

—Καμμιά δὲν μοῦ δίνει ἀπόκρισι; ἀντήχησε λέγουσα καὶ πάλιν ἡ φωνὴ τοῦ ἀγᾶ. Ὅλες βαλθήκατε νὰ μὲ σκάσετε ἀπὸ τὸ θυμὸ! Κακομοῖρες, κακομοῖρες, φεῖδι πού θὰ σᾶς φάη!

Αἴφνης δὲ μεταβάλλων τὸ πρόσωπον μὲ κάποιο μειδίαμα καὶ χαμηλώνων τὴν φωνήν.

—Ἐλα, πές μου ἐσὺ Ζεῖνέπ, τί ξέρεις.

Ἡ Ζεῖνέπ ἐξηκολούθησε νὰ σιωπᾷ.

—Πές μου, μάτια μου . . .

—Δὲν ξέρω τίποτε, πασσᾶ μου, ἀπεκρίθη αὐτὴ διὰ τρεμούσης φωνῆς.

—Ἄμ' ἐσύ, Γκιούλ;

—Μήτ' ἐγώ, ἀφέντη μου.

—Ἄμ' ἐσύ, ἐσύ, ἐσύ; ἠρώτησε τὰς λοιπὰς ἀποτείνων πρὸς ἐκάστην ἡμερον, ἀλλὰ πλήρες ὑποκρισίας βλέμμα.

Καὶ τούτων ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξεν ἡ αὐτή.

Τότε ἡ πρὸς στιγμήν κρατηθεῖσα ὀργὴ τοῦ Σερῖφ ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον. Δι' ἐνὸς λακτίσματος ἀναποδογύρισε τὴν πρὸ αὐτοῦ μικρὰν τράπεζαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας πολύτιμος ναργιλὲς πεσὼν ἔσπασε εἰς χίλια κομμάτια.

—Αἶ, σκύλλες! ἐβρυχήθη· σκύλλες, πού τρῶτε χαράμι τὸ ψωμί μου, θὰ σᾶς δείξω ἐγὼ ἂν λέτε ἢ ἂν δὲ λέτε.

Καὶ μὲ ἓνα του πήδημα ἤνοιξε τὴν θύραν καὶ ὤρμησε πρὸς τὸ ἰδιαίτερόν του δωμάτιον.

Β'.

Ἦδη ὀλοφυρμοὶ ἀκούονται εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ χαρεμιῦ. Ὁ τρόμος, ἡ ἀγωνία διπλασιάζονται. Οἱ ὀδόντες τῶν χανουμισσῶν, πολύτιμα ψεύτικα μαργαριτάρια, τῶν ὁποίων ἡ θεὰ μόνον ἀξίζει ὅσον τὰ ἀληθινά, συγκρούονται. Ὅλοι ἔχουν τοὺς δακρυσιμένους ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν θύραν καρφωμένους καὶ νομίζουν ὅτι βλέπουν εἰσερχόμενον, μὲ τὸ γιαταγάνι γυμνὸν εἰς τὴν δεξιάν, τὸν ἄγριον, τὸν κακόν, τὸν παράφορον κύριόν των.

Καὶ ἐγνώριζον ὅτι ἦτο ἱκανὸς ὄλας νὰ τὰς σφάξῃ· ἔβλεπαν ἢ μία τὴν ἄλλην μαζευμένας ἐκεῖ εἰς τὴν γωνίαν καὶ ἐφαντάζοντο ὅτι μὲ μίαν του κίνησιν θὰ ἠδύνατο ὄλων νὰ κόψῃ τὰς κεφαλὰς. Αὐτοὶ οἱ τοῖχοι πόσας ἄρά γε δὲν εἶδαν παρομοίας σκηνάς; Καὶ αὐταί, πόσα δὲν ἤκουσαν περὶ τῆς αἰμοχαροῦς του ψυχῆς; Καὶ ἐν τῇ μνήμῃ ἐκάστης ταχεῖαι ἐπανέρχονται ὄλαι αἰ φρικταὶ διηγήσεις πού ἤκουσαν κατὰ καιροῦς.

Τὰ παράθυρα κλείονται δι' εὐθραύστου ἀπὸ λεπτότατον ξύλον δικτυωτοῦ, ἀλλὰ ποία χανούμισσα θὰ ἐτόλμα ποτὲ νὰ σπάσῃ καὶ πηδήσῃ ἔξω τοῦ γυναικωνίτου; Ἄλλως τε, μήπως ἦσαν ἔνοχοι; Μήπως παρέβησαν τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν; Μήπως ἐδέχθησαν ἄλλον, ἐκτὸς αὐτοῦ, εἰς τὸ χαρέμιον; Τίποτε ἐξ ὄλων τούτων. Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ μᾶλλον ἀσημάντου τῶν πραγμάτων.

Ἄπλούστατα εὐρέθησαν κάτω εἰς μίαν γωνίαν τοῦ δωματίου ὀλίγα φλούδια κόκκινου αὐγοῦ. Τίποτε ἄλλο. Ἀλλὰ τὰ εἶδεν ὁ ἀγᾶς καὶ ἐγινε θηρίον. Τὰ εἶδε καὶ ὑπωπτεύθη τὰς γυναῖκας του. Ὑπωπτεύθη ὅτι ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν κάποια, μὴ πιστεύουσα ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶνε ὁ προφήτης τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀκόμη χειρότερα· λατρεύουσα τὸν Χριστὸν τῶν ἀπίστων . . .

Γ'.

Καὶ ἦτο ἀληθῶς μία τούτων κ ρ υ φ ἡ Χριστιανή, μία, ἡ μᾶλλον εὐνοουμένη καὶ ἡ ὠραιότερα τῶν γυναικῶν τοῦ Σεριφ. Καὶ ἔκρυπτεν αὕτη ἀφ' ὅτου ἐγεννήθη μέσα εἰς τὴν καρδίαν της τὴν πίστιν πρὸς τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν εἶχον κρύψει καὶ διαφυλάξει ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα της κατὰ τοὺς θλιβεροὺς ἐλείνους τῆς τουρκοκρατίας χρόνους . . .

Πόσο καλὴ καὶ ὠραία καὶ γλυκεῖα ἦτο ἡ Ζεϊνέπ! Ὁ φθόνος καὶ ἡ ζήλεια δὲν εἶχαν ὅπλα ἐναντίον της, μολοντί ἀπὸ ἐτῶν μόνη ἐκ τῶν πέντε γυναικῶν τοῦ Σεριφ ἦτο ἡ κυρία τῆς καρδίας του. Ἡ παροιμιώδης ἀγριότης καὶ ἡ ἀσπλαγχνία τοῦ ἀγᾶ πρὸ τοῦ γαλανοῦ της βλέμματος μόνον ἐμαλάκωνε καὶ εἰς

καλωσύνην πολλάκις ἔτυχε νὰ μεταβληθῆ. Ἡ σκληρότης του ἐλύγιζε πρὸ ἑνός της μειδιάματος καὶ τὸ χέρι του ἔτοιμον νὰ φέρῃ τὸν θάνατον, πόσας φορές δὲν ἐσταμάτησεν εἰς τὸ κενὸν ἕνεκα μιᾶς της κραυγῆς, ἀπ' ἐπάνω ἀπὸ τὸ δικτυωτὸν ἀκουομένης.

Τώρα ὅμως τῆς Ζεϊνὲπ ἡ καρδιά κτυπᾷ περισσότερον ἀπὸ τὰς ἄλλας, οἱ γόοι της εἶνε θλιβερώτεροι. Ἔβλεπε τὸν ἑαυτὸν της ἔνοχον, χαμένον. Δὲν ἤσθάνετο τὴν δύναμιν ν' ἀντισταθῆ εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Σερίφ, τώρα μάλιστα, πού τόσον τὸν ἠρέθισαν αἱ ἐπανειλημμένοι ἀρνήσεις της. Τὸ ἀλαβάστρινον χέρι της δὲν θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ κατεβάσῃ τὸ ὀπλισμένον ἰδικόν του, καὶ μάλιστα ἂν ὠμολόγει τὴν ἀλήθειαν, ἂν ὑπέδεικνε τὸν ἑαυτὸν της ὡς μόνον ἔνοχον. Ἀλλὰ μήπως θὰ ἐδέχετο νὰ πάθουν αἱ ἄλλαι, ἢ καὶ μία μόνη τὸ ἐλάχιστον χάριν αὐτῆς; Τί ἔπταιαν αἱ πτωχαὶ φίλαι της, ἂν αὐτὴ ἐστάθῃ ἀπρόσεκτος καὶ ἄφηκε νὰ διαφύγῃ τὸ φοβερὸ ἐκεῖνο σημάδι τοῦ μεγάλου μυστικοῦ της;

Ἐπὶ δέκα ὀλόκληρους χρόνους, ἀφ' ὅτου δεκαοκταετῆ κόρην τὴν ἐνυμφεύθη καὶ τὴν ἔλαβεν εἰς τὸ χαρέμι του ὁ Σερίφ, οὐδέποτε μία κἂν λέξις ἢ κίνησις τὴν ἐπρόδωκεν ἢ ἐγέννησε τὴν ἐλαχίστην τῶν ὑποψιῶν. Καὶ ὅμως ἐπὶ ὅλους αὐτοὺς τοὺς χρόνους οὐδέποτε κατὰ τὸ Πάσχα τῆς ἔλειψε τὸ «κόκκινον αὐγὸν», τὸ ὁποῖον κρυφίως τῆς ἔστελλεν ἡ μητέρα της, ὡς χαιρετισμὸν τῆς ἀποκρύφου των πίστεως, ὡς ἀνάμνησιν ἱεράν, καὶ ἐλπίδα γλυκυτάτην.

Καὶ ἦτο πεπρωμένον τώρα, ἐκ τυχαίας, μηδαμινῆς αἰτίας, εἰς τὴν ὁποίαν χιλίας θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις, ἂν ἐφοβεῖτο ὅτι τοιαύτας ἔμελλε νὰ λάβῃ διαστάσεις, ἦτο πεπρωμένον τώρα τὸ μυστήριόν της ν' ἀποκαλυφθῆ· τὰ μικρὰ ἐκεῖνα θρύμματα τοῦ αὐγοῦ νὰ γίνουν ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς, διότι ἐγνώριζεν αὐτὴ καλῶς τὸν Σερίφ, τὸν φανατισμὸν του κατὰ παντὸς ὅ,τι χριστιανικόν, καὶ τὴν παράφορον ὀργὴν του.

Καὶ ἐστέναζε καὶ ἐθρῆνει ζωηρότερον τῶν ἄλλων. Ματαίως δὲ προσεπάθει νὰ ἐνθυμηθῆ καὶ προσκαλέσῃ εἰς ἐνθάρρυνσιν τὰ ὅσα τῆς εἶχε διηγηθῆ ἢ μάννα της περὶ τῶν μαρτύρων τῆς ἀγίας των πίστεως, καὶ τῆς λαμπρᾶς ἀνταμοιβῆς, πού ἀξιοῦνται οὗτοι εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

Δὲν ἤσθάνετο τὸν ἑαυτὸν της ἱκανὸν νὰ σηκώσῃ τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου . . .

Δ'.

Ὁ ἀγᾶς ἐν τούτοις ἐβράδυνεν νὰ ἐπανέλθῃ. Ἀπὸ τὴν ὀρμὴν πού ἐξῆλθε τὸν ἐφαντάσθησαν ταχέως κατεβάζοντα ἐκ τοῦ τοίχου τὸ τρομερὸν του γιαταγάνι καὶ ἐπανερχόμενον τὴν ἰδίαν στιγμὴν. Ὄταν ὅμως ἐπέρασαν ὀλίγα λεπτά, ἀμυδραὶ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ζωηρότεραι κατόπιν ἐλπίδες ἤρχισαν νὰ γενῶνται εἰς τὸ πνεῦμα τῶν χανουμισσῶν.

Μόνον ἡ Ζεϊνὲπ δὲν ἐνεθαρρύνθη. Ἐγνώριζεν αὐτὴ καλύτερα ἀπὸ τὰς

ἄλλας τὸν Σερίφ· ὅταν δὲ μετ' ὀλίγον ἤκουσε τὸ βῆμα του βραδέως καὶ σταθερῶς πλησιάζον πρὸς τὴν αἵθουσαν, ὁ φόβος τῆς ἐγίνεν ἀκράτητος καὶ ἡ φρίκη τῆς τρομερωτέρα.

Ἐστάθη οὗτος πρὸ τῆς θύρας, τὰς χεῖρας ἔχων ὀπισθεν καὶ περιφέρων στυγνὸν καὶ βλοσυρὸν βλέμμα ἐπὶ τῶν γυναικῶν του.

Σπάθην ὅμως δὲν ἤτο δυνατὸν νὰ κρατῆ τὸ χέρι του.

—Τώρα θὰ καταλάβω ἂν με ἐγελάσετε ἐσεῖς, ἢ με ἐγελάσανε αἱ ὑποψίες μου. Τώρα θὰ καταλάβω ἂν ἦτανε διαβόλου ρίζιμο, ἢ εἶνε καμμιά πού μαγορρίζει τὸ κονάκι μου με τὰ κόκκινα αὐγὰ τῶν γκιαούρηδων!

Καὶ προχωρήσας δύο βήματα ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἔσυρε τὴν ὀπισθεν τοῦ φορέματος κρυπτομένην δεξιάν του καὶ ἀπεκάλυψε παλαιὸν ἀργυροῦν σταυρόν.

Ἄν πᾶσαι δὲν ἦσαν ὠχραὶ ὡς ὁ θάνατος, ὁ Σερίφ θὰ ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἐνοήσῃ τὴν ἔνοχον. Ἡ Ζεϊνὲπ ὅμως, εἰς τὴν θέαν τοῦ σταυροῦ, μετὰ τὴν πρώτην ταραχήν, ἠσθάνθη τὸν ἑαυτὸν τῆς ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐνθαρρυνόμενον.

Ἐξω, ἐκ τῆς ἀνοικτῆς θύρας, εἰσῆρχοντο αἱ τελευταῖαι ἀκτῖνες τοῦ δύνουτος ἡλίου καὶ εἰς τοὺς φλογισμένους ὀφθαλμούς τῆς ἐφαίνοντο ἀντιφεγγίζουσαι ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ σταυροῦ καὶ σχηματίζουσαι χρυσοῦν πέριξ αὐτοῦ ἀκτινωτόν.

Καρφώνεται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀτενὲς τὸ βλέμμα τῆς καὶ μυστηριώδης δύναμις τὴν ἐνισχύει, τὴν ἐγείρει ἐκ τῆς θέσεώς τῆς, χύνει τὴν παραμυθίαν εἰς τὴν συντριμμένην τῆς ψυχὴν.

Μίαν στιγμὴν ἀκόμη καὶ τὸ χέρι τῆς θὰ ὑψωθῆ νὰ κάμῃ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ . . .

Ἄλλ' ὁ ἀγᾶς, προχωρήσας βήματά τινα, ἀφῆκεν τὸν σταυρὸν ἐπὶ τῆς πρὸ μικροῦ καταπεσοῦσης τραπέζης καὶ διὰ φωνῆς ἀπαισίως ἠχησάσης, εἶπε δεικνύων αὐτόν.

—Μία μία θὰ ἔρθῃ νὰ τόνε φτύξῃ!

Καὶ ἐπειδὴ ἐπέρασαν ὀλίγαι στιγμαὶ χωρὶς οὐδεμία νὰ προχωρήσῃ.

—Γκιούλ, πρῶτα σύ! διέταξε.

Καὶ διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν διαταγὴν του, ἔβγαλε ἐκ τῆς ζώνης του μικρὸν πιστόλιον.

Εἰς τὴν θέαν τοῦ πιστολίου ἡ Γκιούλ ἐπροχώρησεν ἐν βῆμα· ἔπειτα μετὰ φόβου ἐπροχώρησεν ἄλλο. Ὅσον ὅμως γνησίᾳ Μουσουλμανὶς καὶ ἂν ἤτο, ἤμποροῦσε νὰ ὀρκισθῆ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Μωάμεθ, ὅτι περισσότερον φόβον τῆς ἐπροξένει ὁ σταυρὸς παρὰ τὸ πιστόλι.

Φωνὴ τοῦ Σερίφ, ὁμοία πρὸς γρυλλισμόν, τὴν ἠνάγκασε νὰ πλησιάσῃ ἀκόμη . . . Τώρα εὐρίσκετο πρὸ τοῦ σταυροῦ . . . Κάθε βῆμα τῆς ἤτο πληγὴ μαχαίρας εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ζεϊνὲπ. Τὸ τελευταῖον ἤτο κεραυνός.

—Τί στέκεις λοιπόν; Ἠρώτησεν ἀγρίως ὁ ἀγᾶς; Καὶ ὑψωσε τὸ πιστόλι.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Γκιουλ τὴν κίνησιν αὐτὴν, ἡ Ζεϊνέπ ὤρμησεν, ἐτέθη ἔμπρός της καὶ ἤρπασε τὸν σταυρόν.

—«Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου», ἐψιθύρισε διὰ φωνῆς κλαυθμηρᾶς καὶ πλησιάσασα τὸν σταυρόν εἰς τὰ χεῖλη της, κατεφίλησεν αὐτόν, ἐνῶ τὰ δάκρυά της ἔτρεχαν ἄφθονα.

Ε΄.

Οὐδὲ ἡ Γκιουλ ἂν ἦτο, οὐδ' ἄλλη τις θὰ ἐπρόφθανε ν' ἀσπασθῇ τὸν σταυρόν. Ὁ λύκος τοῦ πιστολίου ἦτο ὑψωμένος καὶ μία κίνησις ἐχρειάζετο διὰ νὰ τῆς ἀφαιρέσῃ τὴν ζωὴν.

Πρὸ τῆς Ζεϊνέπ ὅμως ὁ Σερὶφ ἐστάθη μίαν στιγμὴν. Ἐνθυμήθη ἄρα γε γλυκὺ παρελθόν, τὸν ἔρωτά των; Ἐσυλλογίσθη τὰ δύο ὠραῖα τέκνα, ποῦ τοῦ ἐχάρισεν; Ἐδίστασε νὰ ζηράνη τὴν πηγὴν τῆς τόσης του εὐδαιμονίας;

Ποῖος ξέρει! Ὁ δισταγμὸς του ὅμως διήρκεσε μίαν μόνην στιγμὴν.

Ἐπειτα τὸ δάκτυλόν του ἔσυρεν ἀποφασιστικῶς τὸν λύκον, πυροβολισμὸς ἀντήχησε διάσεισας τὴν αἴθουσαν καὶ κρότος πίπτοντος σώματος· μετ' ὀλίγον δέ, ὅταν διελύθη ὁ καπνός, ἐφάνη κάτω ἐξαπλωμένη ὄχι πλέον ἡ Ζεϊνέπ, ἀλλὰ Φωτεινὴ ἡ βαπτισμένη, σφίγγουσα τὸν σταυρόν ἐπὶ τῶν χειλέων της.

Καὶ ὄχι πλέον κρυφὴ Χριστιανὴ, ἀλλὰ μάρτυς ἀγία τῆς πίστεως, ἀποδίδουσα φανερά, πρὸ τῶν ἀπίστων, τὴν τελευταίαν πνοὴν της εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐπίσης θανατωθέντα.

Ιω. Μ. Λαμβέργη, Οἱ Κρῆτες μου ², σ. 23-30.

ΜΕΧΜΕΤ - ΜΑΝΟΥΗΛ

Τὴν 9ην ὥραν τῆς πρωίας τουρκιστί, δηλαδὴ περὶ τὴν 3ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον, σπάνιοί τινες διαβάται, οἱ τελευταῖοι ἀπομειναντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς πρώτης Ἀναστάσεως, ἐπέστρεφαν σπεύδοντες εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν. Μετ' ὀλίγον οὔτε ἐν βῆμα ἀντήχει εἰς τὸν δρόμον, σιγὴ δὲ νεκρικὴ ἐβασίλευε καθ' ὅλην τὴν τουρκικὴν συνοικίαν· ἔξαφνα ἡ θύρα αὐτῆς μεγάλης τινὸς οἰκίας ἠνοιχθῆ χωρὶς κρότον, καὶ ἐφάνη προκύψασα κεφαλὴ ἀνθρώπου. Ἡ κεφαλὴ ἐστράφη δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ὡς νὰ ἐξήταζε μετὰ προσοχῆς εἰς τὸ μέσον τοῦ σκότους, ἔπειτα ἀπεσύρθη, καὶ ἀνεφανίσθη πάλιν, διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐξέτασιν.

—Ἐλάτε, δὲν εἶναι κανεῖς, ἠκούσθη χαμηλὴ φωνή.

Ψιθυρισμὸς ἐλαφρὸς ἠκολούθησε καὶ τρία σώματα, σκιαὶ μᾶλλον, ἡ μία μεγάλη, αἱ ἄλλαι μικρότεραι, ἐξῆλθαν εἰς τὸν δρόμον.

ἼΑλλά παρευθεὶς βήματα ἀντήχησαν, κατ' ἀρχὰς μόλις ἀκουόμενα, ἔπειτα δὲ βαρέα καὶ πλησιάζοντα. Αἱ τρεῖς σκιαὶ ἀπεσύρθησαν ἀμέσως ἐντὸς τῆς αὐλῆς, καὶ ἡ θύρα ἐπανεκλείσθη. Ὅτε ὁ διαβάτης ἐπέρασε καὶ ἔσβησεν ὁ κρότος τῶν βημάτων προέκυψεν ἐκ νέου ἡ κεφαλὴ ἐκ τῆς ἡμιανοιχθείσης θύρας, ἔστράφη, ἐξήτασε, καὶ τὰ τρία πρόσωπα ἐξήλθον πάλιν.

— Πάμε γλήγορα, ἐψιθύρισε ὁ ὑψηλὸς ἀνὴρ· πάμε γλήγορα. Ἄργήσαμε πολύ, καὶ θὰ μᾶς περιμένῃ. . . Βάλε καλύτερα τὸ γιασμαῖ σου Ἐλιφὲτ. Ρεσσίτ, δῶσε μου τὸ χέρι σου!

Καὶ οἱ τρεῖς ἐβυθίσθησαν εἰς τὸ σκότος τοῦ μακροῦ δρόμου, καὶ ἐπροχώρουν σιωπηλοί· ἀλλὰ μόλις ἔστρεψαν αὐτόν, εὐρέθησαν πρὸ γραίας γυναικός, κρατούσης εἰς τὴν χεῖρα λαμπάδα ἀναμμένην. Ἐβάδιζεν αὕτη μετὰ κόπου ἔνεκα τῆς ἡλικίας της, ἐσύρετο σχεδόν, διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὸ σπίτι της («τὸ ἅγιο φῶς»), ποῦ εἶχε ἀνάψει εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν θέαν τοῦ φωτός καὶ οἱ τρεῖς ἔστρεψαν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος, διὰ νὰ μὴ ἀναγνωρισθοῦν.

ἼΑλλά ματαίως ἡ γραῖα ὕψωσεν ὀλίγον τὸ φῶς, καὶ ἐφώτισεν αὐτοὺς περισσότερο διὰ τῶν ἀκτίνων του καὶ τῶν βλεμμάτων της. Ὁ δρόμος ἦτο στενός. Τὰ πλατιά ἐνδύματα τῆς Ἐλιφὲτ μετατοπίζοντα τὸν ἄερα, παρ' ὀλίγον νὰ σβῆσουν τὴν φλόγα τῆς λαμπάδας.

— Πολλὰ τὰ ἔτη σας, Μεχμέτ μπέη, εἶπεν ἡ γραῖα χαιρετίζουσα.

— Καλημέρα, κερά· ἀπήντησεν ἐκεῖνος· καὶ τοῦ χρόνου.

Καὶ ἐπροχώρησε μετὰ τῆς συνοδείας του. Ἡ γραῖα στραφεῖσα τότε τοὺς παρηκολούθησεν ἐπ' ὀλίγον διὰ τοῦ βλέμματός· ὅταν δὲ τοὺς ἔχασεν εἰς τὸ σκότος εἶπε μέσα της:

— Τέτοια ὥρα ὁ Μεχμέτ μπέης μὲ μιὰ χανούμη καὶ μὲ τὸ γυιό του! . . . Ποῦ νὰ πηγαίνουνε; Χριστέ μου, μέρα ποῦνε, δὲ ρίχνεις μιὰ φωτιά νὰ τόνε κάψῃς, νὰ γλυτώσουν ἀπὸ ἓνα κακὸ σκύλλο οἱ Χριστιανοί;

Εἰς σκότος ἦτο βυθισμένος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Πρὸ μικροῦ χιλιάδες κηρίων κατεφώτιζαν αὐτόν· πρὸ μικροῦ πλήθῃ εὐσεβῶν συνωθοῦντο καὶ εἰς τὰς αὐλὰς του ἀκόμη· πρὸ μικροῦ χαρμόσυνοι ψαλμωδίαὶ ἀντήχουν ὑπὸ τοὺς θόλους του καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μετεδίδετο ὡς ὁ γλυκύτατος τῶν ἀσπασμῶν. Τώρα ἀπέμενε μόνον τὸ ἀνάμικτον ἄρωμα τῶν λιβανωτῶν καὶ τῶν κηρίων, γεμίζον τὴν ἀτμόσφαιραν, ἡ πρὸ τῆς ἐπαργύρου εἰκόνος τῆς Παναγίας κανδήλα, αὕτη μόνῃ διατηροῦσα τὸ ἀμυδρὸν φῶς της, καὶ σιγῇ, σιγῇ πανταχοῦ. . .

Δύο κτύποι ἀκούονται, αἴφνης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν θύραν. Ἐξ ἐνός παρ' αὐτὴν στασιδίου ἐγείρεται τις καθήμενος, ἀναμένων, καὶ σπεύδει μὲ βῆμα ἀσταθές, ὑποτρέμον, ν' ἀνοίξῃ. Ἦτο ὁ ἱερεὺς.

Εἰσέρχεται εἰς, κλείνει τὸ σῶμα καὶ ἀσπάζεται τὴν δεξιάν του. Εἰσέρχεται ἄλλος, εἰσέρχεται τρίτος καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτά. Ἐπειτα ἡ θύρα κλείεται, οἱ δὲ εἰσελθόντες, προπορευομένου τοῦ ἱερέως, πλησιάζουν ἀθο-

ρύβως, πρὸ τοῦ τέμπλου καὶ γονατίζουν, κάμνοντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ.

Ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος, γέρον σεβάσμιος, μὲ μακρὰν ὀλόλευκον γενειάδα, εἰσέρχεται διὰ τῆς πλαγίας θύρας εἰς τὸ Ἱερὸν, ἀνοίγει τὴν Ὠραίαν Πύλην καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μικρότερον τῶν γονυπετούντων.

—Ἐλα, παιδί μου, ἐδῶ νὰ μὲ βοηθήσης. Καὶ παραδίδει εἰς τὰς τρεμούσας ἐκ τῆς συγκινήσεως χεῖρας τοῦ σπεύσαντος δεκαετοῦς μικροῦ παιδιοῦ μικρὰν λαμπάδα, ἀφοῦ ἤναψεν αὐτὴν ἐκ τοῦ ἀκοιμήτου φωτός, πού φυλάσσεται ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου.

Ἐπειτα μετὰ τινος στιγμᾶς φορέσας τὸ χρυσοπράσινον αὐτοῦ πετραχήλιον, καὶ λαβὼν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ λιθοκόλλητον δισκοπότηρον τῆς Ἁγίας Κοινωνίας ἐπλησίασε πρὸς τὴν Ὠραίαν Πύλην ψιθυρίζων εὐχὰς τινὰς μὲ χαμηλὴν φωνήν.

Πρὸ αὐτῆς ἐστέκετο ὁ λαμπαδηφόρος παῖς μὲ συμπαθῆ ὠραίαν ὄψιν, ὠχρός, συγκινημένος, μὴ τολμῶν νὰ ὑψώσῃ πρὸς τὰ ἱερὰ τὰ ὄμματα.

—Πλησιάσατε, εἶπεν ὁ ἱερεὺς πρὸς τοὺς δύο ἄλλους.

Ἐν πρώτοις ἐπλησίασε γυνὴ τριάντα ἕως τριανταπέντε ἐτῶν· τὸ φῶς τῆς λαμπάδος ἐπιπτεν ὅλον ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἄπταιστος κανονικότης καὶ ἡ ἐρασιμία αὐστηρότης ἐπαρουσίαζον τέλειον τύπον βυζαντινῆς ἀγιογραφίας. Ἦτο ἐπίσης ὠχρὰ καὶ βαθέως συγκινημένη. Ἐχρειάσθη νὰ τὴν στηρίξῃ διὰ τῆς χειρὸς ὁ πλησίον ἱστάμενος, διὰ νὰ μὴ πέσῃ, ἀναβαίνουσα τὰς βαθμίδας, ποὺ τὴν ἐχώριζον ἀπὸ τοῦ ἱερέως. Οἱ μεγάλοι μαῦροι ὀφθαλμοὶ τῆς ἦσαν δακρυσμένοι.

—Μεταλαμβάνει ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ Μαρία, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ταῦτα ἀπήγγειλε βραδέως καὶ μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπισημότητος ὁ ἱερεὺς, πλησιάζων πρὸς τὸ στόμα τῆς τὴν θείαν μετὰληψιν.

Δύο μεγάλα δάκρυα ἐφάνησαν ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐκυλίσθησαν εἰς τὰς παρειὰς τῆς μεταλαβούσης.

—Μνήσθητί μου, Κύριε, εἶπεν αὕτη μετὰ συντριβῆς, κάμνουσα τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ὀπισθοχωροῦσα. Ἐπειτα, εἰς ἓνα νεῦμα τοῦ ἱερέως, ἔλαβε τὴν λαμπάδα ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ παιδός, διὰ νὰ πλησιάσῃ καὶ οὗτος.

—Μεταλαμβάνει ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Νικόλαος, ἐπανέλαβεν ὁ ἱερεὺς, περιβάλλων τὸν παῖδα διὰ φιλοστόργου βλέμματος.

Ἦλθε τώρα καὶ ἡ σειρὰ τοῦ ἀνδρός. Ἀνέβη καὶ οὗτος μὲ θάρρος τὴν ἀνωτέραν πρὸς τὸ ἱερὸν βαθμίδα, καὶ ἐπλησίασεν. Αἱ ἀκτῖνες τῆς λαμπάδος τρέμουν, διότι τρέμει καὶ ἡ χεὶρ τῆς κρατούσης αὐτὴν Μαρίας. Πρὸ τοῦ «σώματος καὶ τοῦ αἵματος» ἡ αὐστηρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ ὄψις του καθίσταται ἡμερος καὶ συμπαθῆς, ὡς μορφή μάρτυρος, τὸ δὲ κινούμενον φῶς δίδει ἀνεκφραστόν τινα γλυκύτητα εἰς τοὺς συγκινημένους χαρακτῆρας τοῦ προσώπου του, εἰς τοὺς ἀκτινοβολοῦντας ἐκ χαρᾶς ὀφθαλμούς του.

—Μεταλαμβάνει ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Μανουήλ, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπανέλαβε διὰ τρίτην φορὰν μετ' ἐπιταθείσης εἰς τὸ ἔπακρον συγκινήσεως ὁ ἱερεὺς, καὶ ἐδάκρυσε καὶ οὗτος.

—Ἀμήν! εἶπε διὰ βραχνῆς φωνῆς ὁ μεταλαβών.

“Ὅταν μετὰ τινὰ λεπτὰ αἱ τρεῖς σκιαί, διασχίζουσαι τὸ ἐπικρατοῦν ἔτι σκότος εἰς τὰς στενωπούς τοῦ Ἡρακλείου, ἐπέστρεφαν βιαστικοὶ εἰς τὴν οἰκίαν των, γραῖα τις δὲν ἔτυχεν εἰς τὸν δρόμον διὰ νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ μετ' τὴν βοήθειαν τοῦ κηρίου τῆς Ἀναστάσεως. Ἄν εὐρίσκετο, καὶ ἔβλεπε τὸν Μεχμέτ - μπέην, τὴν σύζυγόν του Ἐλιφὲτ καὶ τὸν υἱὸν του Ρεσσίτ, θὰ τοὺς κατηρᾶτο καὶ αὕτη ἀνὰ ρίξῃ μιὰ φωτιά νὰ τοὺς κάψῃ ὁ Χριστός, μέρα ποῦνε, γὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ ἓνα κακὸ σκύλλο οἱ Χριστιανοί».

Διότι ὁ Μεχμέτ ἔχαιρε φήμην σκληροῦ καὶ τυραννικοῦ μπέη, μόνος δὲ ὁ Παπᾶ - Γρηγόρης ἐγνώριζε ποίους θησαυροὺς πίστεως, ἀγάπης καὶ αὐταπαρνήσεως περιεῖχον αἱ καρδίαι τοῦ Μανουήλ, τῆς Μαρίας καὶ τοῦ υἱοῦ των, οἱ ὁποῖοι, κακοὶ εἰς τὸ φανερόν Τουρκοί, ἐζήσκουν κρυφὰ διὰ τῆς σεβασμίας χειρὸς του πᾶσαν χριστιανικὴν ἀρετὴν, θύματα καὶ αὐτοὶ δυστυχισμένα τῆς κατακτήσεως καὶ τῆς βίας, διατηροῦντα ἄσβηστον ἀλλὰ μυστικὴν εἰς τὰς ψυχὰς τὴν ἱερὰν παράδοσιν τῆς πίστεως, πτωχοὶ μάρτυρες, φέροντες ἀντὶ βαρέος σταυροῦ ἐλαφρὸν σαρίκιον, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον μόνον μετὰ τῆς κεφαλῆς του ἦτο δυνατόν ν' ἀποσπασθῇ . . .

Ματαίως θὰ κτυπήσετε τώρα τὴν θύραν τοῦ μεγάλου κонаκίου. Κανεὶς δὲν θὰ σᾶς ἀνοίξῃ. Αἱ σκλάβαι καὶ οἱ ὑπηρέται ὅλοι ἐστάλησαν ἀπὸ χθὲς εἰς τὸ μακρὰν τῆς πόλεως κείμενον μετόχι τοῦ Μεχμέτ-μπέη, ὅπου θὰ ἐπήγαιναν τὴν ἐπαύριον οἱ κύριοί των. Ἐμειναν οὗτοι μόνοι εἰς τὸ κονάκι, ἀλλὰ ματαίως θὰ κρούσετε. Κανεὶς δὲν θὰ σᾶς ἀνοίξῃ, διότι κανεὶς δὲν θὰ σᾶς ἀκούσῃ. Ὁ Μεχμέτ, ἡ Ἐλιφὲτ καὶ ὁ μικρὸς Ρεσσίτ δὲν εἶνε ἐδῶ. Τὸ κονάκι εἶναι κατὰ κλειστον, κατασκοτεινον. Μόνον εἰς τὸ ὑπόγειον ἠδύνατο κανεὶς νὰ εὔρῃ ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὗτοι γνωστοὶ εἰς κανένα. Εἶναι τρεῖς πτωχοὶ Χριστιανοί, προσευχόμενοι πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ Ἐσταυρωμένου. Οἱ δύο, ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ, εἶνε γονατιστοί. Ὁ τρίτος, ὁ υἱός, στέκεται πλησίον μικρᾶς τραπέζης, ἐπὶ τῆς ὁποίας κάνιστρον γεμάτον κόκκινα αὐγὰ ἐν μέσῳ δύο μεγάλων λαμπάδων, καὶ ἀναγινώσκει εἰς χρυσόδετον βιβλίον μετὰ χαμηλὴν φωνήν:

«Ὀῦσης ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, ὅπου ἦσαν οἱ Μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς· Εἰρήνη ὑμῖν . . .»

Καὶ οἱ ἀκούοντες προσθέτουν μετὰ συντριβῆς,

—Κύριε, ἐλέησον!

Ἐμμ. Γενεράλη, Ὁσμάν Πασᾶς ὁ Πνιγάρης. Περιοδικὸν «Δρῆρος» 2(1938), σελ. 507-513.

... Πρὸ πενήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν, ἤρξατο ὁ Ἰωσήφ, ἡμῖν δὲ τότε τριάκοντα περίπου ἐτῶν, τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων εἶχομεν μόλις ἐξέλθει ἐκ τοῦ ναοῦ ἅμα τῇ αὐγῇ, ὅτε μοὶ ἀνηγγέλθη ὅτι ἡ μονὴ πολιορκεῖται ὑπὸ Τούρκων. Ρῖγος διέδραμε τὸ σῶμα μου προβλέποντος ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ τὴν ἀγχόνην. Ἐγίνωσκον τὸν Ὁσμάν πασᾶν, εἶχον δὲ καὶ ἀφορμὴν νὰ φοβῶμαι τὴν ἐπιβολὴν καὶ καταγγελίαν προὔχοντός τινος τῆς ἐπαρχίας, ὃν βλάπτοντα τὴν περιουσίαν τῆς Μονῆς εἶχον καταλλήλως σωφρονίσει. Ὁ Πνιγάρης ἄλλως τε πασᾶς, ὁ τρόμος τῶν Γενιτσάρων, ἀπηγχόνιζε καὶ Χριστιανούς ἐνίοτε διὰ νὰ ὑπογλυκαίνῃ τὸ κατὰ αὐτοῦ μῖσος τῶν Τούρκων.

Ἐπειθόμην λοιπὸν ὅτι δὲν θὰ ἐξηρούμην. Διότι εἶχον μὲν γνωρίσει, ὡς προεῖπον, τὸν πασᾶν, ὅτε μετὰ τῶν ἡγουμένων Ἀρκαδίου καὶ Πρέβελη μετέβην πρὸς χαιρετισμὸν τούτου εἰς Ρέθυμνον, συνδιαλεχθεὶς δὲ μετ' ἐμοῦ τουρκιστὶ ἐφάνη συμπαθήσας, οὐδεὶς ὅμως ἠδύνατο νὰ μὲ βεβαιώσῃ καὶ ἂν ἡ ὑπόνοιά μου περὶ καταγγελίας τοῦ προὔχοντος ἦτο ἐπισφαλῆς, ὅτι δὲν ἔτεινε εὐήκοον οὐς εἰς τὰς τῶν Τούρκων τοῦ Ἀμαρίου καταγγελίας, ὧν τὸ ἄγριον καὶ ὠμὸν εἶχον ἰκανῶς περιστείλει. Ταῦτα ἀναλογισθεὶς ἐρρίγησα νομίζων ὅτι βλέπω πρὸ ἐμοῦ τὴν ἀγχόνην ἰσταμένην. Ἐνῶ δὲ ἠτοίμαζον τὸ λιτόν μου ἀκράτημα καὶ πρὶν ἀποσυρθῆ ὁ κοιμιστὴς τῆς ἀγγελίας τῆς πολιορκίας ὑπηρετῆς, ἐνεφανίσθησαν πρὸ τῆς θύρας τοῦ κελλίου μου δύο μπουμπασίρηδες ἢ πασαλῆδες, ὡς ἐλέγοντο οἱ ὑπηρετοῦντες τὸν πασᾶν, καὶ μοὶ εἶπον ἐπιτακτικῶς νὰ ἔτοιμασθῶ πάραυτα νὰ τοὺς ἀκολουθήσω εἰς Ρέθυμνον, ὅπου μὲ ζητεῖ ὁ Ὁσμάν πασᾶς.

Πῆκ ξι(=πολὺ καλὰ), εἶπον τουρκιστὶ καὶ ἐζήτησα ἡμισείας ὥρας μακροθυμίαν πρὸς ἔτοιμασίαν. Μὴ δυνηθεὶς μὴδὲ καφέν νὰ ροφήσω, ἐπιταθέντος τοῦ φόβου μου ἐκ τῆς σκαιότητος τῶν πασαλῆδων, διέταξα τὴν ἄμεσον παρασκευὴν ἡμιόνου καὶ ἐκάλεσα τοὺς ἀδελφούς εἰς τὸ κελλίον μου, οὐς δὲν ἤλπιζον ὅτι θὰ ἐπανίδω. Ἐντὸς δέκα λεπτῶν εἶχον συναχθῆ πάντες ἔντρομοι καὶ συγκεκινημένοι. Μετὰ λυγμῶν ἀνεκοίνωσα τὴν πρόσκλησιν καὶ τοὺς φόβους μου, ὅτι ἐκαλούμην ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν. Παρέδωσα τὸ ταμεῖον καὶ τοὺς λογαριασμούς τῆς Μονῆς, ἐζήτησα συγγνώμην παρὰ πάντων, ἂν ποτε ἐπίκρανά τινα, συγχωρήσας καὶ γὰρ τὸν τυχὸν πταίσαντά μοι, κατασπαζόμενος δὲ πάντας τρέμοντας ἐκ συγκινήσεως ἐξῆλθον τοῦ κελλίου μου, εἰσελθὼν δ' εἰς τὸν ναὸν προσευχήθην γονυπετὴς πρὸ τῆς εἰκόνας τῶν Ἀσωμάτων, καὶ ἐπιβὰς τῆς ἔτοιμου ἡμιόνου ἀνεχώρησα ἅμα τῷ ἡλίῳ ἀνατέλλοντι πρὸς τὴν Ρέθυμναν περιστοιχούμενος ὡς κατάδικος ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πασᾶ. Ταχυποροῦντες ἐβαίνομεν, ἐγὼ δὲ ἀνελογιζόμενος τὰς ἐρωτήσεις τοῦ πασᾶ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου, ποῦ ἔμαθον τὴν τουρκικὴν, πῶς φέρονται οἱ Τούρκοι πρὸς τοὺς

Χριστιανούς και άλλα ύποπτα και αίνιγματώδη, θέτοντά με ἐν δεινῇ ἀμφιβολίᾳ περὶ τοῦ περιμένοντός με τέλους. Περὶ τὴν ἐνάτην δὲ μ.μ. τουρκιστὶ ἐφθάνομεν εἰς τὸ μοναστηριακὸν ἐν Ρεθύμνῳ οἴκημα, ἔνθα ἀφεις τὴν ἡμίονον καὶ οὐδὲ στιγμὴν ἀφειθὲς νὰ ἀναπαυθῶ ὠδηγήθην πρὸς τὸ πασαδικὸν σεράι.

Εἰσήχθη ἐν τὴν αἴθουσαν τούτου, ἔνθα ἐμφανισθῆς πρὸς στιγμὴν ὁ πασᾶς, ἀλλ' οὐδὲ βλέμματος ἀξιῶσας με, ἀπεσύρθη διὰ νὰ διατάξῃ, ὡς ἐπίστευον, νὰ ἐτοιμασθῆ ἡ ἀγγόνη. Δίωρον καὶ πλέον διετέλεσα ἐν ἀγωνίᾳ καὶ πολλῷ ἰδρῶτι περιρρεόμενος, προσευχόμενος μόνον ἐνδομύχως νὰ συντηθῆ ἡ ἀγωνία μου αὕτη. Ἐμφανίζεται τέλος ὁ πασᾶς στυγνὸς τὴν ὄψιν ἐξακοντίζων κατ' ἐμοῦ περιφρονητικὸν βλέμμα, ὀρθίου ἰσταμένου μὲ τὰς χεῖρας πρὸς τὰ κάτω καὶ παραδοκοῦντος ὅτι θὰ ἀκούσω τὴν καταδίκην μου. Ἀντὶ ὅμως τούτου μὲ προσεκάλεσε νὰ φάγω εἰς τὴν τράπεζάν του, πλουσίαν εἰς ἐδέσματα, τὸ πλεῖστον ἐκ κρέατος, ἀφοῦ μὲ ἠρώτησεν ἂν πεινῶ. «Αὔριον, πασᾶ μου, ἔχομεν Χριστοῦγεννα, ὑπέβαλον, καὶ ἡμεῖς νηστεύομεν καὶ τὸ ἔλαιον. Δὲν πεινῶ ἄλλως τε, καὶ θὰ σὲ παρακαλέσω νὰ μοι δώσης τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῶ εἰς τὸ μοναστηριακὸν καὶ νὰ φροντίσω περὶ τῆς ἡμιόνου μου».

Ἀνεκάγχασεν ὁ πασᾶς προσθέσας. «Ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι θὰ ἔχουν εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ζῶον ἄς φροντίσουν. Εἰς σὲ δὲν χρειάζεται πλέον». Σαφῶς πλέον ἐδηλοῦτο ἡ περιμένουσά με τύχη, ὑπελόγιζα δὲ ὅτι ἅμα ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς θὰ μὲ ἀπηγχόλιζεν. Ἀφοῦ δ' ἠρήθη νὰ μετᾶσχω τοῦ μισαροῦ του δειπνοῦ, ὑπεδείχθη μοι μικρὸν δωμάτιον, εἰς ὃ εἰσελθὼν εὕρισκω λευκότατον ἄρτον, χαβιάρη καὶ φιάλην οἴνου Ἀρμένων, γλυκυτάτου καὶ εὐγεύστου, ὃν παρὰ τὴν ἀβεβαιότητα εἰς τὴν διετέλουν ἀπήλαυσα μετὰ πολλῆς ὀρέξεως, νῆστις ἄλλως τε ὢν ἀπὸ τῆς προτεραίας, διότι τὴν πρωίαν δὲν προέλαβον μηδὲ καφὲ νὰ πῶ. Ἐκρινον δὲ καὶ καλύτερον νὰ ἀποθάνω χορτασμένος. Μόλις περάνας τὸ δεῖπνον μου προσεκλήθη ἐν τὴν αἴθουσαν ὑπὸ τοῦ πασᾶ, ὅστις μοι λέγει:

«Σὲ ἐκάλεσα, παπᾶ μου, διότι ἔχω εἰς τὸ χαρέμι μου μίαν Χριστιανὴν καὶ θέλει, λέγει, τώρα τὰ Χριστοῦγεννά σας νὰ φάγῃ ἓνα χριστιανικὸν φαγητόν, τὸ ὅποῖον τρώγετε σεῖς καὶ πρέπει νὰ τὸ ἐτοιμάσετε αὐτὸ παπᾶς μὲ λειτουργίαν». Καὶ πῶς εἶναι δυνατόν, ὑπολαμβάνω, νὰ γίνῃ ἐδῶ λειτουργία, πασᾶ μου; Σημειωτέον δ' ὅτι εἶχον ἀναθαρρήσει ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ πασᾶ, ἡδυνάτου δ' ὅμως νὰ μαντεύσω τὰ μετὰ ταῦτα. «Πῶς δὲν εἶναι δυνατόν», ἀποκρίνεται περιφρονητικῶς; «Ψωμί ἔχω, κρασί ἔχω, θὰ σοῦ δώσω ἓνα ποτήρι καὶ ἓνα κουμάρι καὶ τελειώνεις τὴν λειτουργία σου».

— Ἀλλὰ χρειάζεται ἰδιαιτέρος τόπος, ἱερὰ ἄμφια, βιβλία, σκεύη καὶ ἄλλα πράγματα, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ τελεσθῆ λειτουργία.

— Κάτω εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ σεραγιοῦ εἶναι θόλοι, ἐκεῖ δὲ ἐλειτούργησε καὶ ἄλλος καλόγηρος ἐκ Ρουστίκων τὸν Αὐγουστον. Πήγαινε νὰ ἰδῆς καὶ νὰ ἐτοιμασθῆς.

Ἡ τελευταία αὕτη διαταγὴ ἀνερρίπισε τὸν προσκαίρως κοπάσαντα φό-

βον μου. Ἡρχισα δ' ἀποτείνων τὴν τελευταίαν πρὸς τὸν πλάστην προσευχήν μου, νομίσας ὅτι, διὰ νὰ μὴ γίνῃ θόρυβος, προτιμᾷ νὰ μὲ θανατώσῃ ἐν τῷ ὑπογείῳ ἐκείνῳ, ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ. Ἐβάδισα μὲ ἀκλόνητον βῆμα πρὸς τὸ ὑποδειχθέν μέρος σιγῶν, «ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος», προσδοκῶν μὲν τὸν θάνατον καρτερικῶς, ὅμως δεχόμενος τοῦτον, ἐνθαρρυνόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος λέγοντος. «Οὐ φοβηθήσει πτόησιν ἐπελθοῦσαν οὐδὲ ὀρμάς ἀσεβῶν ἐπερχομένας· ὁ γὰρ Κύριος ἔσται ἐπὶ πασῶν τῶν ὁδῶν σου, καὶ ἐρείσει τὸν σὸν πόδα, ἵνα μὴ σαλευθῆς». Ἀπερίγραπτος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς μου ἅμα κατελθόντος εἰς τὸ ὑπόγειον, οἷων ἔβριθε τὸ σεραί. Διότι ἐνετικὸν οἰκοδόμημα τοῦτο ὄν, σωζόμενον ἔτι καὶ νῦν ἐν ἡρειπωμένοις οἰκήμασι μυριάκις ἐπεσκευασμένοις, κείμενον δὲ δεξιὰ τῷ εἰσπλέοντι τὸν μικρὸν λιμένα τῆς Ρεθύμνας, καὶ χρησιμεῦον ὡς πυροβολεῖον, εἶχε πλεῖστα θολωτὰ ὑπόγεια κατὰ τὸν ἐνετικὸν τοῦ οἰκοδομεῖν τρόπον.

Ἐν τούτων εὔρον διεσκευασμένον δίκην ναοῦ. Σινδῶν λευκὴ ἐχώριζε τὸ δῆθεν ἅγιον βῆμα, τὸ ἄδυτον ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ, δύο δὲ τράπεζαι ἀνεπλήρουσαν τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν. Ἀμφια δὲ ἄποντα. Σκευὴ ὡσαύτως, ποτήριον, δίσκος, ἀστερίσκος, λόγχη, θυμιατήριον, δοχεῖον ζέοντος, κηροπήγια. Λίβανα, νᾶμα, νωπὸν πρόσφορον. Ἐκτὸς δὲ ἀνθολόγιον καὶ ἀπόστολος ἐν προχείρῳ ἀναλογίῳ. Ἐν γένει πάντα ἐν τάξει. Ἀλλὰ τὸ μέγιστον ἐκπλήξαν με ὑπῆρξεν τὸ ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν τραπεζῶν ἀντιμήνσιον μὲ ἅγια λείψανα.

Ἐπισκοπήσας τὰ πάντα ἀνῆλθον ἀπὸ τῆς κρύπτῃς ἐκείνης καὶ εὔρον τὸν πασῶν περιμένοντά με μὲ περιφρονήσεως μειδίαμα καὶ ἀνερωτῶντα ἂν ὅ,τι εὔρον ἀρκεῖ. «Μόνον βοηθοῦ ψάλτου ἔχω ἀνάγκην, εἶπον ὑποκλινῶς τὰ δὲ λοιπὰ ἀρκοῦσι». «Μόνος θὰ τὰ εἶπῃς ὄλα, ἀντεῖπε. Καὶ ὁ ἄλλος παπᾶς τὸ αὐτὸ ἐπραξε τὸν Αὐγουστον».

Ἀποσυρθεῖς εἰς τὸ ὑποδειχθέν μοι δωμάτιον ἀνεγίνωσκον τὸ ἀπόδειπνον, ὅτε ἐπιφανεῖς ὁ πασᾶς μοι παραγγέλλει νὰ ἐγερθῶ εὐθὺς μετὰ τὸ μεσονύκτιον διὰ νὰ ἔχω ἡτοιμασμένον τὸ φαγητὸν τῆς δούλης του δύο ὥρας πρὶν ἐξημερώσῃ, διὰ νὰ μὴ νοήσωσι τοῦτο οἱ Τοῦρκοι. Ὑπεκλίθην αὖθις, τούτου δ' ἀπελθόντος ἔτυχον ὕπνου γλυκυτάτου ὀφειλομένου πως εἰς τὴν κόπωσην, εἰς τὸ δεῖπνον, εἰς τὰς συγκινήσεις, μάλιστα δ' ὅμως εἰς τὸν ἀνθοσμίαν τῶν Ἀρμένων.

Κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν ἤμην ἐπὶ ποδός. Ἀνέγνωσα τὴν θεῖαν μετάληψιν, τὴν πρὸ τοῦ ὄρθρου ἀκολουθίαν, καὶ κατελθὼν ἔψαλα τὴν λιτὴν, εἶπον τὸν ἐξάψαλμον, εἶτα τὰ καθίσματα, τὸ ἑωθινὸν εὐαγγέλιον, τὸν πεντηκοστόν, τὸν κανόνα, καὶ εἶτα εἰσῆλθον εἰς τὸ ἄδυτον, ἵνα προσκομίσω τὰ τίμια δῶρα. Προσεκόμιζον ἤδη, ὅτε ἀκούω φωνὴν ψάλλουσαν μελωδικότατα: «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε· Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε». Ἀγγελικὴν ἐνόμισα τὴν μελωδίαν, εἰς θαῦμα δὲ ἀπέδιδον ταύτην καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ στραφῶ πρὸς τὰ ἔξω, πιστεύσας ὅτι ἄγγελος ἀπεστάλη οὐρανόθεν, ἵνα μοι διακονήσῃ τελοῦν-

τα τὸ φρικτὸν μυστήριον. Ἐτόλμησα τέλος καὶ στραφῶ πρὸς τὰ ἔξω, συγκίνησις δὲ καὶ ἀγανάκτησις μὲ κατέλαβαν ἰδόντα ὅτι ὁ μελωδῶν ἦτο αὐτὸς ὁ πασᾶς, ὁ Πνιγάρης. Ἔστην πρὸς στιγμήν καὶ ἐσκέφθην ἂν ἔπρεπε νὰ μιμηθῶ τὸν Ἰωὰδ τῆς γραφῆς ἐκδιώκοντα τὴν Γολγοθίαν ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἢ τὸν Ἀμβρόσιοι τῶν Μεδιολάνων ἀποπέμποντα τὸν Θεοδόσιον, ἢ νὰ ὑπερακοντίσω τούτους πνίγων τὸν βέβηλον, σπαράττων τὸν ἱερόσυλον. Ἄλλὰ συνεκρατήθην. Ἴσως, εἶπον κατ' ἑμαυτόν, εἶναι ἱερέως υἱὸς ἀρνησιθρησκος, ἐξωμότης, δυνάμενος καὶ αὐθις νὰ ἐκχριστιανισθῇ. Ἴσως δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ τὸν πνίξω, διότι καὶ ὁ Δαυὶδ εἶπε «Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον», ὃν καὶ τὰ ἄψυχα αἰνοῦσι. Θὰ ἐπιτρέψω τὴν βεβήλωσιν, ἐσκέφθην, ἂν δ' ἐξέλθω ἐντεῦθεν, ἐξομολογοῦμαι εἰς τὸν ἀρχιερέα μου τὸ συμβάν, ὅστις ἄς μὲ κανονίσῃ σταθμίζων τὰς περιστάσεις. Θὰ ἦτο ἄλλως λίαν φοβερὸν νὰ γίνω φονεὺς ἐν τόπῳ καθηγιασμένῳ ἤδη ὑπὸ τῆς τελουμένης μυσταγωγίας. Ὑπεψιθύρισα λοιπὸν τὸ δαβιδικόν, «Ρῦσαι με ἐξ αἱμάτων ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου» καὶ ἐξακολούθησα τὴν προσκομιδὴν, τοῦ πασᾶ ψάλλοντος δεξιότατα καὶ ἀναπληροῦντος ἀμφοτέρους τοὺς χορούς. Ἐψάλησαν οὕτω ἡ ἐνάτη τὰ ἐξαποστειλάρια, οἱ αἰνοὶ, ἡ δοξολογία. Ἦρχισα τὴν λειτουργίαν, ἐψάλησαν δὲ κανονικώτατα τὰ ἀντίφωνα, ἐγένετο ἡ εἴσοδος, ἀνεγνώσθη ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ εὐαγγέλιον, ἐξῆλθον τὰ ἅγια, προώδευε δὲ ἐν γένει ἡ μυσταγωγία ἐν ἀμέμπτῳ τάξει μέχρι τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἔμελλον νὰ κοινωνήσω τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Τότε δ' ὁμοῦς ἡ σκηνὴ μεταβάλλεται. Ἦνειχόμεν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὴν βεβήλωσιν, ἐφ' οἷς ἀνωτέρω εἶπον, ἀλλὰ τότε ἡ ἔνοχος ἀνοχὴ μου ἐδέησε νὰ ἐκλίπῃ. Ὁφείλω, εἶπον, νὰ μὴ ἐπιτρέψω τὸν περαιτέρω ἐμπαιγμόν. Ὁ ἄπιστος μόνον ἐπὶ τοῦ πτώματος μου θὰ ὀργιάσῃ. Ἄνεμνήσθην τὸ τῆς ἀποκαλύψεως «Γίνου πιστὸς μέχρι θανάτου καὶ δώσω σοὶ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς» καὶ κατελήφθην ὑπὸ ρίγους ἅμα καὶ λύσεως. Εἶχον ἀπαγγεῖλει τὰς πρὸ τῆς μεταλήψεως εὐχάς, ἔλεγον ἡδὴ: ἰδοὺ βαδίζω πρὸς θεῖαν κοινωνίαν, καὶ ἐπεκαλούμην τὴν εὐλογίαν τῶν συμπαρασταμένων μοι ἀοράτων δυνάμεων ἐκφωνῶν τὸ «Εὐλογεῖτε ἅγιοι ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἐξουσίαι κ.λ.π.». Ὄρεγον δὲ τὴν χεῖρα καὶ τὸ ἱερὸν ποτήριον νὰ μετᾶσχῳ τῆς φρικτῶδους θυσίας, ὅτε αἰσθάνομαι παρ' ἑμαυτῶ ἰστάμενον καὶ ἀπαιτοῦντα νὰ μεταλάβῃ τοῦ ζωοποιοῦ σώματος τοῦ Δεσπότη τοῦ πασᾶν. Μὲ ἀνορθωμένας ἐκ φρίκης τὰς τρίχας ἀναφωνῶ: «Μακράν, βέβηλε», ὡθῶν δ' ἅμα τοῦτον. «Ἰκανῶς σὲ ὑπέμεινα ὑβρίζοντα καὶ βεβηλοῦντα τὴν ἄμωμον θρησκείαν τῶν πατέρων σου ἴσως, ἐξωμότα. Ἄλλ' ἡδὴ δὲν ἀντέχω πλέον. Φθείρου μακράν ἐντεῦθεν. Δὲν δίδουσι τὰ ἅγια εἰς τοὺς κύνες, οὐδ' οἱ θησαυροὶ τοῦ Χριστοῦ βάλλονται ἔμπροσθεν τῶν χοίρων. Θὰ πάθῃς, περίτμητε, ὅ,τι οἱ ἱερεῖς τῆς αἰσχύνῃς ὑπὸ τοῦ Θεοσβίτου, τὸ δὲ βδελυρὸν αἷμα σου θὰ λείξωσιν οἱ κύνες, ὡς τοῦ Ἀχάβ καὶ τῆς Ἰεζάβελ».

Ἐσίγα οὗτος ἀντωθῶν καὶ ὠθούμενος, ἀλλ' ἐπιμένων νὰ κοινωνήσῃ τοῦ

σώματος και τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ πολὺ δ' ἐπαλαίσαμεν ἀμφιρρόπως, ἐμοῦ τὸν θάνατον μᾶλλον ἢ τὴν τελείαν βεβήλωσιν προτιμῶντος. Τέλος ὑπεχώρησεν ἐκεῖνος. Ἔστη βήματά τινα μακράν, ἀφήρησε τὸ σαρίκιον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ πάραυτα μεγαλοπρεπῆς μελάντατος πλόκαμος ἐκυλίσθη εἰς τὰς ὠμοπλάτας του. Ἐξήγαγε δ' εὐθὺς πατριαρχικὸν ἔγγραφον, ὅπερ μὲν προτείνει πρὸς ἀνάγνωσιν. Ἔλαβον ἐν τῇ χειρὶ τοῦτο, ἀνέγνων καὶ ἐθαμβώθην. Ἐφερε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε', ἐγνωρίζετο δὲ δι' αὐτοῦ ὅτι ὑπὸ τὸ καφτάνιον τοῦ Ὁσμάν πασᾶ ἐκρύπτετο ὁ πρῶτος τῶν Πατριαρχείων γραμματεὺς, ὁ πρωτοσύγγελος Βασίλειος. Ἐκ τῆς συγκινήσεως κατέπεσεν ἐκ τῆς χειρὸς μου τὸ ἔγγραφον, παρὰ μικρὸν δ' ἔπιπτον λιπόθυμος. Ἀναλαβὼν δὲ ταχέως ἐκ τοῦ τρόμου, ἐνόησα πάραυτα τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα καὶ δραμῶν κατεφίλησα τὸν συλλειτουργόν μου πασᾶν, ὅστις ἐμοῦ ἀναγιγνώσκοντος ἐξελθὼν εἶχε περιβληθῆ τὸ πάγχρυσον ἐπιτραχήλιον, ὅπερ ἐν μεταξίνῳ μανδηλίῳ ἐφύλαττεν. Ἐκοινωνήσαμεν ἀμφότεροι τοῦ κυριακοῦ σώματος καὶ ἐπεράναμεν τὴν τελετὴν.

Ἐμέλλομεν δὲ νὰ ἐξέλθωμεν, ὅτε ὁ Βασίλειος στὰς ὑπεχρέωσέ με νὰ ὀρκισθῶ ἐπὶ τῆς τελεσεθείσης μυσταγωγίας καὶ τῆς ἱερωσύνης ἡμῶν ὅτι, ἐφ' ὅσον ἰσχύει ὁ Τοῦρκος ἐν Κρήτῃ, θὰ τηρήσω μυστικὸν τὸ γεγονός. Ἐτήρησα τὸν ὄρκον μου. Ἄν δὲ σήμερον λύω τοῦτον, δὲν εἶμαι ἐπίσρκος. . . ¹

Παραλλαγή τοῦ προηγουμένου:

Γιάννη Μπάφα, Τὰ Χριστούγεννα τοῦ Χατζῆ Ὁσμάν Πασᾶ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1939, σελ. 49-56.

Τὸ 1866, ὡς εἶναι γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, ἔγινεν ἡ περίφημη ὅσον καὶ αἵματοβαμμένη Κρητικὴ Ἐπανάστασις. Καπνοὶ καὶ αἵματα ἔζωναν τὸ ἠρωικὸ νησί. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου Ρεθύμνης ἐσώζετο ἓνα μοναστήρι περίφημο γιὰ τὸν πλοῦτον του, τὴν φιλοξενίαν του καὶ τὸν πατριωτισμὸ τῶν καλογήρων του, ἡ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων. Προηγούμενος τῆς Μονῆς αὐτῆς ἦτο ἓνας ἅγιος γέρον 80 ἐτῶν, ὀνόματι Ἰωσήφ.

Ἐνα δειλινὸ τοῦ Σεπτεμβρίου ἔμπαιναν στὸ μοναστήρι μερικοὶ ἐπαναστάται Χριστιανοί, διὰ νὰ ζητήσουν φιλοξενίαν διὰ τὸ βράδον ἐκεῖνο.

Οἱ καλόγηροι τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐκάθηντο εἰς τὸ προαύλιον τῆς Μονῆς γύρω ἀπὸ τὸν Ἠγούμενον, ὅστις τοῖς διηγεῖτο διαφόρους εἰδήσεις σχετικὰς μὲ τὴν ἐπανάστασιν.

1. Τεκμήρια ἱστορικὰ γιὰ τὸ ὅτι ὁ Ὁσμάν πασᾶς ἦταν καὶ Χριστιανὸς καὶ κληρικὸς βλ. στὸ ἴδιο περιοδικὸν Δρῆρος 2(1939), σελ. 591-592.

Μόλις είδον οί καλόγηροι τούς όπλοφόρους έσπευσαν εις προϋπάντησίν των και τούς ώδήγησαν πρό του 'Ηγουμένου, όστις με άφατον χαράν τούς ύπεδέχθη και τούς έβαλε νά καθήσουν κοντά του. Με συγκίνησιν άληθή έβλεπεν ό άγιος αυτός άνθρωπος τά όπλα τών επισκεπτών, και τó ρικνωμένο του χέρι πολλές φορές έπιανε ένα από αυτά και τó έχάιδευε σαν κάτι ζωντανό πράγμα.

Τό βράδυ, άφοϋ έδειπνησαν, άρχισαν νά συζητοϋν για τó φλέγον ζήτημα, τής έπαναστάσεως δηλαδή, ό δέ 'Ηγούμενος με χαράν μεγάλην ήκουε τās προόδους τών έπαναστατών, οί όποιοι είχαν άναγκάσει τούς Τούρκους νά κλειστοϋν στα κάστρα τών Χανίων και τής Ρεθύμνης. Κάποια στιγμή, γεμάτος ένθουσιασμό και πεποίθηση τούς λέει: «Παιδιά μου, έγώ πιά είμαι πολύ γέρον. Ίσως δέν προφθάσω νά ιδώ τήν πατρίδα μου έλεύθερη. Πάντως όμως έλπίζω στον Παντοδύναμο ότι ή έπανάστασις αυτή θα φέρη τήν ποθητή ένωση. Γι' αυτό, άφοϋ πιά Τούρκος δέ θα μείνη στην Μεγαλόνησο, μπορώ και έγώ νά λυθώ ενός όρκου πού πήρα εδώ και 52 χρόνια, όταν ήμην σέ τοϋτο τó ίδιο μοναστήρι ιερομόναχος ηλικίας 28 έτών. Θα σας διηγηθώ κάποια ιστορία δική μου, πού συνέβη τó 1814 και τήν όποία μόνον έγώ και ό Θεός γνωρίζουμε, άφοϋ τó άλλο πρόσωπο πού έλαβε μέρος σ' αυτήν τήν ιστορία πρό πολλών χρόνων έκοιμήθη τόν αιώνιον ύπνον. Τίποτε δέν μ' έμποδίζει πλέον νά λυθώ τοϋ όρκου μου, και πρέπει νά τó έξομολογηθώ σέ σας, γιατί δέν γνωρίζω τί μπορεί νά μάς εύρη αύριον.

Τό πρωί τής παραμονής τών Χριστουγέννων τοϋ 1814 μόλις είχαμε βγῆ από τήν εκκλησία τής Μονής μάς ειδοποιοϋν ότι Τούρκοι ζαπτιέδες είχαν κυκλώσει τó μοναστήρι και έζήτησαν νά μοϋ μιλήσουν. Σε μιá τέτοια έποχή ή εμφάνισις Τούρκων ποτέ δέν έσήμαινε καλό. Γι' αυτό κατάλαβα πώς έφθασε ή τελευταία μου ώρα. Πάντως έπήγα, άνοιξα τήν πύλη και τούς έμπασα μέσα· ήρώτησα δέ τί με ήθελαν. Έγνώριζα καλά τήν τουρκικήν και έτσι συνεννοηθήκαμε άμέσως. Μοϋ είπαν ότι έπρεπε νά τούς άκολουθήσω νά φύγουμε άμέσως για τó Ρέθυμνο, νά με οδηγήσουν μπροστά στον Πασά πού με ήθελε.

Έκεινή τήν έποχή Βαλῆς ήταν ό Χατζῆ Όσμάν Πασάς, φόβητρον τών Έλλήνων και τών Τούρκων. Ό Πασάς αυτός είχε κατέλθει εις τήν Κρήτην τó 1812 με άπόλυτον πληρεξουσιότητα εκ μέρους τοϋ Σουλτάνου Μαχμούτ, ένα δαμάση τούς Γενιτσαρους τής Κρήτης, οί όποιοι δέν έφοβοϋντο κανένα και διέπραττον παντός είδους όργια εις βάρος τών Χριστιανών. Οί όδυρμοί τών όμοθρήσκων μας έφθασαν μέχρι τοϋ Πατριάρχου Γρηγορίου τοϋ Ε' τοϋ έθνομάρτυρος, όστις προσέφυγεν εις τόν Σουλτάνον Μαχμούτ και έζήτησε τήν προστασίαν τών Χριστιανών τής Κρήτης. Ό Σουλτάνος Μαχμούτ, όστις έμίσει τούς Γενιτσαρους, άπέστειλε τó 1812 εις τά Χανιά τόν Χατζῆ Όσμάν Πασά με άπολυταρχικά δικαιώματα, όπως σας προείπα.

Άφοϋ εκάθισε δύο χρόνια εις τόν νομόν Χανίων και έδάμασε τούς Γενι-

τσάρους, ἦρθε εἰς τὸν νομὸν Ρεθύμνης διὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν, καὶ τόσους πολλοὺς Γενιτσάρους ἐκρέμασεν, ὥστε οἱ Χριστιανοὶ τὸν ὠνόμασαν «Πνιγάρη». Καταλαβαίνετε λοιπὸν, παιδιὰ μου, τί κρῦος ἰδρῶτας μὲ ἔλουσεν ὅταν οἱ ζαπτιέδες μοῦ εἶπαν ὅτι μὲ ἐγύρευεν ὁ Πασᾶς. Τοὺς παρεκάλεσα νὰ μοῦ δώσουν μισὴν ὥραν προθεσμίαν, γιὰ νὰ ἐτοιμασθῶ. Πράγματι μετὰ ἡμίωρον ἐτοιμάσθηκα, ἐφίλησα ὄλους τοὺς καλογήρους ζητήσας καὶ δώσας ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καί, ἀφοῦ ἔκαμα τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ἀνέβηκα εἰς ἓνα μουλᾶρι τῆς Μονῆς καὶ τῇ συνοδείᾳ ζαπτιέδων ἐπήραμε τὸν δρόμον πρὸς τὴν Ρέθυμον. Ἐφθάσαμε τὸ μεσημέρι. Μὲ εἰσήγαγον ἀμέσως εἰς τὸν μουσαφῖρ ὄντᾶ καὶ περιμένα. Κάποια στιγμή, ἐνῶ συλλογιζόμενον τί ἐρωτήσεις πονηρὲς θὰ μοῦ ἔκαμνεν ὁ Πασᾶς, ἂν δηλ. οἱ Χριστιανοὶ ἐνοχλοῦνται ἀπὸ Τούρκους κ.λ.π., διὰ νὰ μὲ παγιδεύσῃ, εἰσῆλθεν ὁ Πασᾶς, καί, ἐνῶ ἐγὼ σηκώθηκα γιὰ νὰ τὸν χαιρετήσω, αὐτὸς μὲ κοίταξε ἀγριωπᾶ καὶ μοῦ εἶπε. «Πεινᾶς, παπᾶ; Ἔλα κοντά μου». Τὸν ἠκολούθησα καὶ ἐμπήκαμε σὲ ἓνα δωμάτιο ὅπου ἦταν στρωμένο τραπέζι μὲ χίλια δυὸ καλά. Ἐθάρρεψα τότε καὶ τοῦ εἶπα. — Πασᾶ μου, ἐμεῖς οἱ Χριστιανοὶ σήμερα ἔχουμε παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων καὶ νηστεύουμε καὶ τὸ λάδι. Ἄφησέ με λοιπὸν νὰ πάω σὲ κανένα χάνι νὰ φροντίσω γιὰ τὸ ζῶο μου, καὶ κάτι θὰ εὔρω ἐκεῖ νηστίσιμο, νὰ φάω καὶ ἐγὼ. Ὁ Πασᾶς ἐγέλασε σαρκαστικὰ καὶ μοῦ εἶπε.— Γιὰ τὸ ζῶο σου θὰ φροντίσῃ ἐκεῖνος ποῦ θὰ γυρίσῃ πίσω. Μόνον ἔμπα σ' αὐτὸ τὸ δωμάτιο, νὰ φᾶς λίγες ἐλιές καὶ ψωμί. Σχεδὸν μ' ἔσπρωξε στὸ διπλανὸ δωμάτιο, ὅπου ἄλλο τραπέζι στρωμένο μὲ περιμένε, μὲ χαβιᾶρι, ἄστακό, ἐκλεκτὲς ἐλιές καὶ κρασί γλυκό. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ αἷμα μου εἶχε παγώσῃ μὲ τὴν συζήτησι ποῦ μοῦ ἔκανε ὁ Πασᾶς γιὰ τὸ ζῶο. Γιατὶ ὑπονοῦσε πὼς ὁ θάνατός μου ἦταν ἀφευκτός. Γι' αὐτὸ καὶ σκέφθηκα ὅτι ἔπρεπε νὰ πάω χορτάτος στὸν Ἄδη. Ἦμουν ἄλλως τε νηστικὸς. Οὔτε καφὲ δὲν πρόφθασα νὰ πιῶ στὸ Μοναστήρι.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔφαγα, μὲ ἐκάλεσεν ὁ Πασᾶς πλησίον του καὶ μοῦ εἶπεν: — Ἄκου ἐδῶ, παπᾶ. Ἔχω στὸ χαρέμι μου μιὰ Χριστιανή, καὶ θέλει αὔριο ποῦ ἔχετε γιορτὴ νὰ φάῃ ἀπὸ κείνο τὸ φαί ποῦ φκιάνετε ἐσεῖς στὶς ἐκκλησίες σας μὲ κρασί καὶ ψωμί. Σ' ἐφώναζα λοιπὸν ἐδῶ, γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃς ἓνα τέτοιο φαί. Κατάλαβα ὅτι ἐννοοῦσε τὴν Ἁγία Μετάληψιν.

— Πασᾶ μου, ἐτόλμησα νὰ τοῦ εἰπῶ, αὐτὸ ποῦ μὲ προστάζετε δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ, γιὰτὶ χρειάζεταιται ὠρισμένα πράγματα.

— Τί πράγματα; μοῦ εἶπε ἀγριεμένος ὁ Πασᾶς. Ψωμί ἔχω, κρασί ἔχω. Πάρε ἓνα ποτήρι καὶ ἓνα κουτάλι καὶ φκιάζε το.

— Δὲν ἀρκοῦν αὐτά, Πασᾶ μου, ἀπάντησα. Χρειάζονται ἄμφια, εὐαγγέλιο καὶ πολλὰ πράγματα ποῦ δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ.

— Ἔλα μαζί μου κάτω στὰ ὑπόγεια καὶ ἐκεῖ θὰ εὔρῃς ὅ,τι μοῦ ζητᾶς, μοῦ εἶπε. Προχωροῦσε αὐτὸς ἐμπρὸς καὶ ἐγὼ κατόπιν του. Κατεβήκαμε σὲ κάτι θολωτὰ ὑπόγεια. Ἐκείνη τὴν ὥρα ἔκανα τὴν προσευχὴ μου ὑπωπτεύθηκα

ὅτι μὲ κατέβαζε στὸ ὑπόγειο γιὰ νὰ μὲ σκοτώσῃ στὰ κρυφά. Ἄφοῦ προχωρήσαμε σὲ δύο τρία θολωτὰ διαμερίσματα, ἐφθάσαμε τέλος σὲ ἓνα θολωτὸ δωμάτιο, ὅπου ἐκρέμετο ἓνα σινδόνι διάπλατα, εἰς τὸ μέσον, ὥστε ἐχώριζε τὸ δωμάτιο εἰς δύο. Ἄνεσῆκωσε τὸ σινδόνι πρὸς τὸ ἐν ἄκρον ὁ Πασᾶς καὶ μοῦ ἔκαμε τόπον νὰ περάσω. Τότε ἔμεινα μὲ τὸ στόμα ἀνοικτό. Ἔβλεπα ἐμπρὸς μου ἓνα τέλειο θυσιαστήριον, μὲ Ἄγιαν Τράπεζαν, μὲ ἀντιμήνσιον, μὲ ἅπαντα τὰ ἱερὰ Σκεύη, ἤτοι Ποτήριον, Δίσκον, Ἀστερίσκον, Λόγχην, δοχεῖον διὰ τὸ Ζέον. Ἐπὶ πλέον ἄμφια, θυμιατήριον, κηροπήγια, λιβάνι, νᾶμα, νωπὸν πρόσφορον. Τέλος ἓνα Ἀνθολόγιον, ἓνα Εὐαγγέλιον καὶ ἓνας Ἀπόστολος συνεπλήρωναν ὅλην τὴν εἰκόνα μιᾶς προχείρου ἐκκλησίας.

Ἐστράφην πρὸς τὸν Πασᾶν καὶ μὲ τὸ βλέμμα τὸν ἠρώτησα τί ἐσήμαιναν ὅλα αὐτά. Ἐκεῖνος τότε γελῶν μοῦ εἶπε. — Καὶ πέρυσι ἔφερα ἓναν ἄλλο παπᾶ γιὰ τὴν ἴδια δουλειά, καὶ μοῦ ἔνευσε νὰ φύγουμε. Ἄνεβήκαμε πάλιν ἐπάνω εἰς τὸν μουσαφῖρ ὄντ᾿ αἰ, ἀφοῦ ἐκτύπησε τὰ χέρια καὶ ἤλθεν ἓνας Τοῦρκος ὑπηρέτης, τοῦ εἶπε νὰ μὲ ὀδηγήσῃ στὴν κάμαρά μου. Τὴν ὥρα ποῦ ἤμουν ἔτοιμος νὰ ἔβγω, μ' ἐπλησίασεν ὁ Πασᾶς καὶ μοῦ λέει ἑλληνικὰ αὐτὴ τὴ φορά. «—Νὰ ἀρχίσῃς τὴ δουλειά σου δύο ὥρες πρὶν φέξῃ, γιὰ νὰ μὴ σὲ δῇ κανεὶς».

Κατάκοπος ἀπὸ τὸ ταξίδι, καταβεβλημένος ἀπὸ τὶς συγκινήσεις τῆς ἡμέρας ἔπεσα νὰ κοιμηθῶ, χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τὰ αἰνίγματα ποῦ ἔβγαζε ἐμπρὸς μου ὅλη αὐτὴ ἡ περιπέτεια. Τὴν ἄλλη ἡμέρα δύο ὥρες πρὶν χαράξῃ ἤμουν στὴ θέση μου. Ἐδιάβασα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου, τὴν λιτὴν, τὸν ἐξάψαλμον, τὰ καθίσματα, τὸ ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον, τὸν Ν' ψαλμόν, τὸν κανόνα, καὶ ἄρχισα νὰ προσκομίζω, ὅτε ἀκούω ξαφνικὰ ἔξω ἀπὸ τὸ ἱερὸν ἀγγελικὴν φωνὴν νὰ ψάλλῃ μελωδικότατα τὸ τροπάριον «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε». Πρὸς στιγμὴν μὲ ἔπιασε ριγος. Ἐνόμισα πὼς ἀγγελικαὶ δυνάμεις κατῆλθον νὰ συνοδεύσωσι τὴν φτωχικὴν μου λειτουργίαν. Δὲν ἐτολμοῦσα νὰ στρέψω ὀπίσω μου νὰ ἰδῶ ποῖος ἔψαλλε. Ὄταν ὅμως ἐτελείωσε τὸ τροπάριον καὶ ἄκουσα ἓνα ἐλάφρὸ βῆχα, ἀνεσῆκωσα λίγο τὸ σινδόνι καὶ βλέπω ἐκεῖ πλησίον τὸν Πασᾶ. Στὴν ἀρχὴν μοῦ ἤρθεν ἡ ἰδέα νὰ τὸν πνίξω. Ἦμουν πιὸ δυνατὸς καί, ὅπως εἴμεθα μόνον μέσα σ' ἐκεῖνα τὰ μπουδρούμια, θὰ τὸν κατάφερα νὰ τὸν σκοτώσω. Δὲν μποροῦσα νὰ ἀνεχθῶ τὸν μουσαφῖρ νὰ μοῦ ψάλλῃ στὴν λειτουργία μου. Ἄλλὰ πάλι ἐσκέφθηκα ὅτι πιθανὸν νὰ ἦταν ἐξωμότης, υἱὸς ἱερέως, καὶ ἴσως νὰ εἶχε συνηθίσει ἀπὸ μικρὸς νὰ ψάλλῃ. Θυμήθηκα πάλιν τὸ ρῆμα τοῦ Δαυὶδ: «Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον». Γι' αὐτὸ στραφεὶς πρὸς τὸν οὐρανὸν εἶπα. «Ρῦσαι με ἐξ αἰμάτων, ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου», καὶ ἐξηκολούθησα τὸ ἔργον μου. Ὁ Πασᾶς ἔψαλλε τεχνικώτατα τὴν ἐνάτην, τὰ ἐξαποστειλάρια, τοὺς αἴνους, τὴν δοξολογίαν καὶ εἰσήλαμεν στὴν θείαν λειτουργίαν. Μετὰ τὰ ἀντίφωνα καὶ τὴν εἴσοδον, ἀνέγνωσε ὁ Πασᾶς τὸν Ἀπόστολον καὶ ἐγὼ τὸ Εὐαγγέλιον. Τέλος ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Θείαν Μετάληψιν. Τὴν ὥραν ποῦ ἤμουν ἔτοιμος νὰ μεταλλά-

βω αισθάνομαι πλησίον μου τὴν παρουσίαν ἀνθρώπου. Στρέφω καὶ μέσ' τὸ ἡμίφως ἐνὸς κεριού πού ἔκαιε ἐπάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα βλέπω τὸν Πασᾶ, ὁ ὁποῖος ἀναιδέστατα μοῦ ἐγύρευε οὔτε πολὺ οὔτε λίγο, νὰ τὸν μεταλάβω. Ἐκεῖνη τὴν ὥραν αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς μου ἐσηκώθηκαν. Ὅλα καὶ ὄλα, παλιόσκυλλο, ἐσκέφθηκα ἀλλ' αὐτὸ πού ζητᾶς δὲν θὰ γίνῃ ποτέ. Καὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν αὐτῆς τῆς σκέψεως τοῦ ἔδωκα μιὰ γερὴ σπρωξιά. Αὐτὸς ὅμως τὸ χαβᾶ του. Ἦλθε ἀκόμα πλησιέστερα. Τότε βάζω μιὰ φωνὴ πού ἔκανε τὸν θόλο νὰ βουίξῃ. «Φύγε ἀπ' ἐδῶ, μουντάρη, τοῦ εἶπα, ἐγὼ δὲν ρίχνω τὰ ἅγια στοὺς σκύλλους». Καὶ τοῦ δίνω ἄλλη σπρωξιά πιὸ γερὴ αὐτῆ τῆ φορά, πού τὸν πέταξα στὸν τοῖχο. Τότε, παιδιὰ μου, ἔγινε μπροστὰ στὰ μάτια μου μία σκηνὴ πού ἀκόμα μένει ζωηρὴ στὴ μνήμη μου μέχρι τώρα, ἂν καὶ πέρασαν 52 χρόνια ἀπὸ τότε. Ἀφαιρεῖ ὁ Πασᾶς τὸ σαρίκι μὲ τὸ φέσι καὶ ἀπλώνονται ἐπάνω στοὺς ὤμους τοῦ μαλλιὰ πλούσια μακριά. Βάζει τὸ χέρι του στὸν κόλπο του καὶ βγάζει ἕνα χαρτί διπλωμένο καὶ ἐγχειρίζοντάς το μοῦ λέει: «Ἀδελφέ καὶ συλλειτουργέ, ἰλάσθητί μοι τῶ ἁμαρτωλῶ». Σὰν ἄκουσα τὴν φράσιν αὐτὴν, πού μόνον ἐμεῖς οἱ κληρικοὶ τὴν λέμε εἰς ὠρισμένην ὥραν, ἔρχισα νὰ τὰ χάνω, καὶ βλέποντας τὴν μορφὴν τοῦ Πασᾶ, πού εἶχε πάρει μίαν ἔκφρασι ἀγίου, ἄνοιξα μηχανικῶς τὸ χαρτί καὶ μὲ μεγάλη μου ἀπορία βλέπω ὅτι ἦτο ἕνα πιστοποιητικὸν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου μας Γρηγορίου τοῦ Ε', καὶ εἰς τὸ ὁποῖον πιστοποιητικὸν ἀνεγράφετο ὅτι ὁ Χατζῆ Ὁσμὰν Πασᾶς δὲν ἦτο ἄλλος ἀπὸ τὸν γραμματέα τῶν Πατριαρχείων, Πρωτοσύγγελον Βασιλείων.

Αἱ ἐκπλήξεις εἶχαν τόσον πολὺ μαζευθῆ ἢ μιὰ κατόπιν τῆς ἄλλης, ὥστε ἔχασα τὴν ἰσορροπίαν μου καὶ ἀναγκάσθηκα νὰ στηριχθῶ στὴν Ἁγία Τράπεζα, γιὰ νὰ μὴν πέσω. Μ' ἐλυπήθηκε τότε ὁ Πασᾶς καὶ πλησιάσας με μοῦ λέει μὲ μιὰ μυστηριώδη φωνήν. «Μὴν ἐκπλήσσεσαι, ἀδελφέ μου, εἴμισι πράγματι ὁ Πρωτοσύγγελος τῶν Πατριαρχείων Βασίλειος. Μόνον ἔλα, μετάλαβέ με καὶ ἔχουμε καιρὸν νὰ τὰ εἰποῦμε»· συγχρόνως δὲ ἄνοιξε τὴν ἀγκάλη του. Τὸν ἀγκάλιασα τότε καὶ ἐγὼ καὶ ἐδώκαμε τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμόν. Ἀφοῦ μετέλαβε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων καὶ ἐπλύναμε καὶ ἐτακτοποιήσαμε τὰ Ἁγία Σκεύη, μοῦ εἶπε. «Ὁρκίσου τώρα ἐμπρὸς στὸ ἅγιο θυσιαστήριον καὶ στὸν Κύριον ὅτι δὲν θὰ εἰπῆς τὸ μυστικὸ αὐτὸ εἰς κανένα». Ὁρκίσθην πράγματι καὶ ἀφοῦ ἀνταλλάξαμε καὶ πάλιν τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμόν, ἔκανα τὴν ἀπόλυσιν καὶ ἀνεβήκαμε ἐπάνω στὸν μουσαφίρ ὄντᾶ, γιὰ νὰ πιοῦμε καφέ.

Σταμάτησε μιὰ στιγμὴ ὁ Ἠγούμενος τὴν ἀφήγησί του καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγο ἔρχισε πάλι:

— Ἀφοῦ ἤπιαμε καφέ καὶ ἐβεβαιώθη προηγουμένως ὁ Πασᾶς ὅτι δὲν μᾶς ἄκουγε κανεὶς, μοῦ ἐξήγησε λεπτομερῶς τὴν ἱστορία του. Ὅπως σᾶς προεῖπα, ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ ἐμίσει τοὺς Γενιτσάρους. Εἰς τὴν Πόλιν ἔσφαξε 16 χιλιάδες ἀπὸ αὐτούς. Ὅταν λοιπὸν ἐπῆγε στὸν Σουλτάνο ὁ Πατριάρχης καὶ τοῦ

παρεπονήθη διὰ τοὺς Γενιτσάρους τῆς Κρήτης, τοῦ εἶπεν ὁ Σουλτάνος. «Τί νὰ σοῦ κάνω; "Οποῖον Τοῦρκο καὶ ἂν στείλω στὴν Κρήτη γιὰ νὰ τοὺς βάλῃ σὲ τερμπιγέ, ὕστερα ἀπὸ λίγο γίνονται ἓνα μὲ τοὺς Γενιτσάρους. Δὲν μπορῶ νὰ εὔρω ἓναν ἄνθρωπο πού νὰ τὸ καταφέρῃ. Μήπως ἐσὺ μπορεῖς νὰ μοῦ εὔρῃς κανένα;»· Ὁ Πατριάρχης γυρίζοντας στὰ Πατριαρχεῖα ἐκάλεσε τὴν Σύνοδον καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς ἄλλους τὰ λόγια τοῦ Σουλτάνου. Τότε ἐσηκώθη ὁ Γραμματεὺς τῶν Πατριαρχείων Πρωτοσύγγελος Βασίλειος καὶ μέσα σὲ γενικὴ ἀνακούφισιν ὄλων λέγει: «Ἐγὼ θὰ πάω, Παναγιώτατε, στὴν Κρήτη». Ὁ Πατριάρχης τὰ εἶπε αὐτὰ εἰς τὸν Σουλτάνον, ὅστις ἐδέχθη, διότι ἐπὶ πλέον ὁ Ἅγιος Πρωτοσύγγελος ἦτο τουρκομαθῆς καὶ ἀραβομαθῆς. Τὸν ἐφωδίασε μὲ φιρμάνι ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ ἓνα πρῶν, ντυμένος μὲ καφτάνι καὶ σαρίκι, ἐπεβιβάσθη εἰς ἓνα τουρκικὸν πολεμικὸν ὡς Χατζῆ Ὁσμάν Πασᾶς καὶ ἦλθεν ἐδῶ στὴν Κρήτη, γιὰ νὰ λυτρώσῃ τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τὴν κόλαση τῶν Γενιτσάρων

Μὲ τὰ αὐστηρὰ μέτρα πού ἐφήρμοσε οἱ Γενίτσαροι μπῆκαν σὲ τάξῃ. Καὶ τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι κανεὶς δὲν τὸν ὑπωπτεύθηκε ποτέ, ἕως τὴν ἡμέρα πού ἐφυγε, οὔτε αὐτοὶ οἱ Χριστιανοί, ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ τουρκικὸ καφτάνι καὶ πίσω ἀπὸ τὸ αὐστηρὸ πρόσωπο τοῦ Ὁσμάν Πασᾶ τοῦ «Πνιγάρῃ» ἐκρύβονταν ἓνας ἅγιος Πρωτοσύγγελος τῶν Πατριαρχείων

—Καὶ πότε ἐφυγε καὶ γιατί, ἅγιε Ἡγούμενε, ἐρώτησε ἓνας ἀπὸ τὴ συντροφιά.
—Ὑστερα σχεδὸν ἀπὸ ἓνα χρόνον ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιον πού σᾶς διηγήθηκα, δηλ. τὸ 1815, τὸν ἀνεκάλεσε ὁ Σουλτάνος. Λέγουν ὅτι οἱ Γενίτσαροι καὶ γενικῶς οἱ Τοῦρκοι δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὴν διοίκησίν του, ὅπως ἦταν καὶ φυσικὸ, καὶ ἀφοῦ δὲν κατώρθωσαν μὲ χίλιες διαβολές νὰ τὸν διώξουν, ἐσοφίστηκαν ἓνα ἔξυπνο κόλπο. Συνενοήθησαν μέσῳ τοῦ κουρέως τοῦ Σουλτάνου, ὁ ὁποῖος κουρέας ἦταν Τουρκοκορῆς, μὲ τὸν ἐπόπτη τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἀνακτόρων, ὁ ὁποῖος ἄρχισε καὶ ἐλάττωνε τὸν φωτισμό, καὶ ὅταν ἀντελήφθη αὐτὸ ὁ Σουλτάνος ἠρώτησε τὴν αἰτίαν τοῦ εἶπαν ὅτι οἱ Κρήτες, λόγῳ τῶν διωγμῶν τοῦ Χατζῆ Ὁσμάν Πασᾶ, δὲν καλλιεργοῦν πλέον τίς ἐλιές καὶ ἔτσι λιγότεψε τὸ λάδι. Ὁ εὐμετάβλητος Σουλτάνος τότε ἀνεκάλεσε τὸν Ὁσμάν Πασᾶ ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Ὅταν ἐτοιμάστηκε ὅμως νὰ φύγῃ, ἐναύλωσε ἓνα καράβι χριστιανικὸ γιὰ τὴν Πόλῃ δῆθεν. Ἀντὶ ὅμως νὰ πάῃ στὴν Πόλῃ, κατευθύνθηκε στὸ Ἅγιο Ὁρος καὶ ἐκεῖ πλέον ἔζησε ὡς ἱερομόναχος μέχρι βαθυτάτου γήρατος καὶ ἀπεδήμησε εἰς Κύριον μὲ τὴν καρδιά του καθαρὴ καὶ τὴν ψυχὴ του λευκὴ, ὅτι, ὅσο μπόρεσε, ἔκανε τὸ καθῆκον του πρὸς τὴν ἀγαπημένην μας πατρίδα.

Ἄθῃναι 1938

Μάνος Γαλάτης

Σημ. Τὴν ἀνωτέρω ἱστορίαν μοῦ ἀφηγήθη ὁ λόγιος πάππος μου Ἐμμαν. Γενεράλης, τέως Γυμνασιάρχης, ὅστις τὴν ἤκουσε ἀφηγουμένην παρά τινος Φα-

νουράκη, ἑνὸς ἐκ τῶν ὀπλοφόρων, οἷτινες ἤκουσαν τὸν Ἡγούμενον τὸ ἐσπέρας ἐκεῖνο τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1866 νὰ τὴν διηγῆται. Συνεπῶς πρόκειται περὶ γεγονότος ἀναντιρρήτου ἀληθείας.

Μ. Γαλ.

*Ι. Κονδυλάκη, Ἡ πρώτη ἀγάπη*². (Ἀθήνα 1969), σελ. 112-124. Κακὸ συναπάντημα.

Λίγα χρόνια πρὸ τοῦ 1821, στὸ Κράσι τῆς Πεδιάδας.

Ὁ Σηφογιάννης βγῆκε ἀπὸ τὸ σπίτι του, κι ἀπὸ πίσω ἡ γυναίκα του φάνηκε στὴν πόρτα καὶ τοῦ πε:

—Καλλιὰ ἴχα γὼ νὰ μὴν πᾶς, ἡ μέρα ποῦναι.

—Μὰ δὲ θὰ κάμω δὰ καμιὰ δουλειά, εὐλοημένη! Δὲ σοῦ τῶπα; Θὰ πάω νὰ δῶ ἂν εἶναι καιρὸς γιὰ διπλοσκάφισμα.

—Ὁ Θεὸς μαζί σου, μιὰ πού δὲ μ' ἀκοῦς. Λὲς πὼς δὲ θὰ δουλέψης· μὰ μπορεῖς τοῦ λόγου σου νὰ πᾶς στὰ γονικά σου καὶ νὰ μὴν κάμεις καμιὰ δουλειά, καὶ Λαμπρὴ νᾶναι;

Ὁ γάιδαρος περίμενε μπροστὰ στὴν πόρτα στρωμένος, κι ὁ Σηφογιάννης, ἐνῶ τὸν ἔλυνε, εἶπε στὴ γυναίκα του μὲ λίγο νεῦρωμα:

—Μὰ σοῦ τῶπα δά, σοῦ τῶπα, πὼς δὲ θὰ δουλέψω. Πόσες φορὲς πρέπει νὰ σοῦ τὸ πῶ;

—Ἐγὼ ἔπρεπε νὰ σοῦ τὸ πῶ, γιατί ἴναι βαρὰ σκόλη, καὶ ἴξά σου.

—Καλὰ - καλὰ, εἶπεν ὁ Σηφογιάννης. Κι ἀφοῦ ἔκαμε τὸ σταυρό του, ἀνέβηκε στὸ γαιδούρι καὶ τοῦ φώναξε «σέ!», γιὰ νὰ ξεκινήσει.

Ἡ γυναίκα του ἔμεινε κάμποσα λεπτὰ στὴν πόρτα καὶ τὸν ἔβλεπε ν' ἀπομακρύνεται. Στὸ ἀναμεταξὺ μουρμούρισε: «Μὰ σὰν πάει μόνο γιὰ νὰ δῆ, γιὰίντα τὸν ἐπῆρε τὸν κλαδεύτηρο;»

Ὁ Σηφογιάννης ἦτο ἐξηντάρης καὶ πάνω. Ἀλλὰ σὰν αὐτὸν δουλευτὴς δὲν ἦταν ἄλλος στὸ χωριό. Γι' αὐτό, ἂν κ' ἦτο θεοφοβούμενος, ἡ μεγάλη φιλοπονία του τὸν τραβοῦσε καμιὰ φορὰ καὶ τίς ἑορτὲς νὰ μὴ μένει ἀργός. Ἀλλ' ὡς ἐλάφρωμα στὴ συνείδησή του εἶχε τὴν πρόφαση ὅτι δὲν ἔκανε βαριὲς δουλειὲς τίς ἑορτὲς. Διόρθωνε κανένα τράφο ποῦχε χαλάσει, λευτέρωνε δέντρα ἀπὸ παρακλάδια ἢ ξεράδια, καθάριζε τὸ χωράφι ἀπὸ πέτρες, ἢ ξεχόρτιζε, καὶ κουβαλοῦσε τὸ βράδι στὸ σπίτι χόρτα γιὰ τὰ ζῶα του ἢ ξύλα. Κι ὅταν μιὰ φορὰ ὁ παπὰς τοῦκαμε τὴν παρατήρηση καὶ τοῦπε πὼς ἦταν «ταμακιάρης», δηλαδὴ πλεονέκτης, ἐνῶ, ὡς ἄτεκνος ποῦ ἦτο, δὲν εἶχε πολλὰς ἀνάγκες, ὁ Σηφογιάννης κοίταξε γύρω, γιὰ νὰ μὴν ἀκούσει κανεὶς κεῖνο ποῦ θᾶλεγε, κ' ἔπειτα, σιγά:

—Δὲ θωρεῖς τὰ πλούτη μου, γέροντα; εἶπε. Δουλεύγω καὶ σάλιο δὲν ἔχω

στο στόμα. Δέν έχω παιδιά, μὰ ἔχω ἀφεντικά. Πρέπει νὰ δουλεύγω, γιὰ νὰ-
χω νὰ πλερώνω τὸ χαράτσι καὶ τ' ἄλλα δασίματα. Καὶ σὰν ἔχω νὰ χορταίνω
τὸν ἀγά καὶ τὸ σούσμπαση καὶ κάθε γενίτσαρο πού μου ζητᾶ, γλυτώνω σκιάς
ἀπὸ τσι ξυλιές καὶ χερότερα. Δουλεύγω, σὰ σκλάβος, γιὰ τὴ σκλαβιά μου.

Ὁ παπᾶς ἀναστέναξε.

—Καὶ ποιὸς Χριστιανὸς δὲν εἶναι σκλάβος καὶ δὲ δουλεύγει γιὰ τὴ σκλα-
βιά του;

Στὸ κεφάλι του ὁ Σηφογιάννης φοροῦσε μαύρη πέτσα. Οἱ Ρωμιοὶ τότε
ἀπόφευγαν τὰ ζωηρὰ χρώματα καὶ φρόντιζαν νὰ φαίνωνται ταπεινοί, γιὰ νὰ
μὴ θεωροῦνται ἐπιδεικτικοί, ὅτεμποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους
προκλητικοί. Μὲ τὸ βάδισμα τοῦ γαϊδουριοῦ, σειότανε ἡ ἄκρη τῆς πέτσας τοῦ
Σηφογιάννη. Ἦτον καθισμένος στὸ σαμᾶρι δίπλα, μὲ ρωμαίικη καβάλα, ὅπως
τὴν ἔλεγαν τότε καὶ τὴν λέγουν ἀκόμη. Οἱ Ρωμιοὶ καβαλοῦσαν ἔτσι, γιὰ νὰ
εἶναι ἔτοιμοι νὰ πεζέψουν ἅμα φαινότανε Τοῦρκος. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἔγκαιρη
δουλικὴ ταπεινώση, τὸ μικρότερο πούχαν νὰ ὑποφέρουν ἦτο τὸ ξύλο.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀνάγκη βρέθηκε ὁ Σηφογιάννης μόλις ἀπομακρύνθηκε λί-
γο ἀπὸ τὸ χωριό. Καὶ τὸ συναπάντημα πού τοῦρθε ἦτον ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπίφοβα
πούμποροῦσαν νὰ τοῦ τύχουν: Ἀντίθετα ἐρχόταν ἓνας Τοῦρκος ἔφιππος.

Ἀπὸ μακριὰ τὸν γνώρισε—Καὶ ποιὸς δὲν τὸν γνώριζε;—Ἦτον ὁ ἀγάς
τοῦ Μοχοῦ, πού λεγόταν Μόχογλους.

Τὴν ἴδια στιγμή ὁ Σηφογιάννης κατέβηκε ἀπὸ τὸ γαϊδούρι, ἔσυρε τὸ ζῶο
στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου, τὸ κράτησε ἔκει ἀκίνητο, καὶ στάθηκε κι ὁ ἴδιος δίπλα,
νὰ περιμένει τὴ διάβα τοῦ ἀγά.

Μετὰ πέντε λεπτὰ ὁ Μόχογλους ἔφτανε μ' ἓνα ψαρὸ ἄλογο.

Θᾶτονε σαρανταπέντε ἐτῶν, ἀλλὰ φαινότανε γεροντότερος. Ἦτονε παχύς,
ἀλλ' ἡ κιτρινάδα τοῦ προσώπου του μαρτυροῦσε πῶς τὸ πάχος του ἦταν ἀρ-
ρωστιάτικο. Στὸ βλέμμα του, τὸ ἄτονο καὶ θολό, φαινότανε κούραση, ἀλλ' ἡ
κούρασή του βέβαια δὲν ἦτον ἀπὸ ἐργασία. Εἶχεν ὅμως στιγμὲς πού σ' αὐτὰ
τὰ ψόφια μάτια ἄναβε φοβερὴ φλόγα ὁ θυμὸς κ' ἡ τυραννικὴ παραφροσύνη.

Τὰ σαλβάρια του ἦσαν ἀπὸ γαλάζια τσόχα, στὸ κεφάλι φοροῦσε σαρίκι
ἄσπρο καὶ στὴ μέση του εἶχε μπιστόλες καὶ γιαταγάνι.

Ὁ Μόχογλους ἦτο, ὡς εἴπαμεν, ἀγάς, δηλαδὴ ὁ τιμαριούχος τοῦ Μοχοῦ
καὶ τῆς περιοχῆς του. Κι ὡς ἀγάς ἦταν ἀπόλυτος κύριος τῆς ζωῆς καὶ τῶν πε-
ριουσιῶν τῶν ραγιαδῶν, μάλιστα τὰ χρόνια κεῖνα τῆς γιανιτσαρικής ἀναρχίας,
πού καὶ κατώτεροι Τοῦρκοὶ ἔδερναν καὶ σκότωναν Ρωμιούς χωρὶς νὰ δίδουν
ἢ νὰ χρωστοῦν λογαριασμὸν σὲ κανένα.

Ὁ Μόχογλους δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς χειρότερους Τούρκους. Εἶχε κάμει φο-
βερὰ πράματα, ἀλλ' εἶχε καὶ καλὲς στιγμὲς. Εἶχε σκοτώσει Ρωμιούς γιὰ φύλ-
λου πῆδημα ἢ γιὰ τίποτε ἐντελῶς, ἀλλ' εἶχε σκοτώσει καὶ καπανταῆδες Τούρ-
κους πού πείραξαν Ρωμιούς στὴν περιοχὴ του - τοὺς ραγιαδες του, ὡς τοὺς ἔ-

λεγε. Ἄλλὰ τὴν προστασία του ἄπλωνε κ' ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχή του, σὲ Ρωμιοὺς ποῦχε πάρει στὸ χαρέμι του ἀδελφές των ἢ κόρες των. Ἐνδεχόμενον ὁμως ἦτο νὰ σκοτώσει μετὰ κάμποσον καιρὸν καὶ κεῖνον ποῦ ἔσωσε.

Εἶχε μιὰ νέα ὑπρέτρια Χριστιανή, καὶ μιὰ μέρα τῆς λέει:

—Θές, μωρή, νὰ σὲ παντρέψω;

—Θέλω, ἀγά.

—Διάλεξε τὸν καλύτερο Ρωμιὸ ντεληκανή, νὰ σοῦ τότε βλοήσω.

Ἡ ὑπρέτρια διάλεξε τὸν καλύτερο νέο ἀπὸ τ' Ἀβδοῦ, ποῦταν χωριό της, κι ὁ ἀγάς τοῦ ἔστειλε παραγγελία νὰ πάρει τὴν ὑπρέτριά του τοῦ ἔστειλε μαζί κ' ἓνα φυσέκι, ποῦ σήμαινε «ἂν ἀρνηθεῖς, θὰ σκοτωθεῖς». Ὁ νέος ἐννοεῖται, δέχτηκε κι ὁ γάμος ἔγινε. Κουμπάρος ὁ Μόχογλους, με ἀντιπρόσωπο. Μετὰ μιὰ - δυὸ μέρες πῆγε ἡ νύφη νὰ χαιρετήσῃ τὸν ἀγά, κι ὁ Μόχογλους τῆς εἶπε:

—Ἀρέσει σου μωρή, ὁ γαμπρός;

—Ἀρέσει μου, ἀγά.

Μιὰ πιστολιά τοῦ ἀγά τὴν ξάπλωσε κάτω σκοτωμένη.

Αὐτὴ ὁμως ἡ ψυχικὴ ἀνωμαλία τοῦ Μόχογλου δὲν προερχόταν ἀπὸ τυραννικὴ παραφροσύνη, ἀλλὰ, φαίνεται, κι ἀπὸ τὸ πιστό. Οἱ μπουρμάδες, δηλαδή οἱ κρητικοὶ ποῦχαν γίνεῖ κι ὅλο γινόντανε Τοῦρκοι, εἶχαν συμβιβάσει στὴν Κρήτη τὸ μωαμεθανισμό με τὸ κρασί, κ' ἦσαν πολλοὶ ποῦ, κρυφὰ ἢ φανερά, παράβαιναν τὴν ἀπαγόρευση τοῦ Μουχαμέτη. Ὁ Μόχογλους ἔπινε κρυφὰ, ἀλλὰ δὲν ἔπινε γιὰ τοῦτο καὶ τὸ λιγότερο.

Στὰ πέντε λεπτά, ποῦ περίμενε ὁ Σηφογιάννης συλλογιζότανε σὲ τί διάθεση θάβρισκε ἄραγε τὸν ἀγά, κι ἂν ἦτο στὰ δαιμόνια του, τί κακὸ νὰ τὸν περίμενε. Θυμότανε τὰ λόγια τῆς γυναίκας του καὶ μετανουῶσε ποῦ δὲν τὴν ἄκουσε. Ἴσως ἡ ἁμαρτία, νὰ δουλέψῃ μέρα ἐξαιρέσιμη (γιατ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κάποια δουλειὰ πῆγαινε νὰ κάμει), τοῦφερε στὸ δρόμο του τὸ Μόχογλου νὰ τὸν τιμωρήσῃ.

Ὁ Μόχογλους, ὅταν ἔφτασε, ἀντὶ νὰ περάσῃ, σταμάτησε τὸ ἄλογό του μπροστὰ στὸ Σηφογιάννη καὶ τοῦπε:

—Ποῦ πᾶς, μωρέ;

—Στὸ ὄρισμούς σου, ἀγά. Πάω στ' ἀμπέλι μου νὰ κάμω μιὰ ὀλιά δουλειά.

—Καὶ σήμερο δὲν ἔχετε σκόλη ἔσεις οἱ Ρωμιοί;

Ὁ Σηφογιάννης ἄρχισε νὰ τρέμει.

—Ναῖσκε, ἀγά.

—Ὅϊλέσα, μωρέ, εἶναι κρίμα νὰ δουλεύγῃ τέτοια μέρα ἓνας Ρωμιός;

—Ναῖσκε, ἀγά, ἀποκρίθηκε ὁ Σηφογιάννης, κ' ἔτρεμε περισσότερο.

—Τὸ ζιμιός, ἐσὺ δὲν εἶσαι καλὸς Χριστιανός.

—Δὲν εἶμαι, πρέπει, ἀγά.

—Σὰ δὲν εἶσαι καλὸς Ρωμιός, θὰ σὲ κάμω Τοῦρκο.

Ἄ Σηφογιάννης ἔκαμε νὰ παρακαλέσει, ἀλλ' ἀπὸ τὴν τρομάρα του τραυλίζε:

—Γιὰ τὸ Θεό, ἀγά . . ., καὶ νὰ χαρεῖς τὰ παιδιὰ σου . . .

Ἄ Μόχογλους ἄγγιξε τὴ μπιστόλα καὶ τοῦπε:

—Δὲ θές; Καλύτερος εἶσαι σύ, γκιαούρη, ἀπὸ μένα ποῦμαι Τοῦρκος;

—ἌΟι, ἀγά.

—ἌΕ, νὰ πεῖς καὶ γλήγορα τῇ μπιστόλας, γιατί ἀνιμένει.

Καὶ τὴν ἴδια στιγμή τράβηξε τὴ μπιστόλα.

—ἌΟ,τι θές, ἀγά! ἌΟ,τι ὀρίζεις! Διχός σου εἶμαι.

Χωρὶς νὰ βάλει στὴ μέση του τὴ μπιστόλα, ὁ Μόχογλους τοῦπε:

—ἌΕβγα, σ' αὐτόνε τὸν τράφο, μωρέ!

Ἄ Μόχογλους εἶχε στὸ στόμα ἓνα σαρδώνιο γέλιο· μ' ἀπὸ τὸ σαστισμό του ὁ Σηφογιάννης κι ἀπὸ τὸ δουλικὸ φόβο ποῦ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ σηκώσει τὸ βλέμμα στὸ πρόσωπο τοῦ ἀγά, δὲν εἶδε τίποτε. ἌΝέβη ὡστόσο στὸν ξερότοιχο μὲ ἀρκετὴ δυσκολία ἀπὸ τὴν τρομάρα ποῦ τὸν κρατοῦσε σ' ὅλα του τὰ μέλη. Τουρτούριζε ὁ κακομοίρης καὶ τὰ δόντια του χτυποῦσαν. Τότε ὁ Μόχογλους τοῦ εἶπε:

—ἌΟ,τι σοῦ λέω νὰ λές!

Εἶτε ἀπὸ τὸ σαστισμό του, εἶτε διὰ νὰ γίνεῖ εὐάρεστος στὸν Τοῦρκο, εἶπε στὴν ἀπόκρισή του μιὰ τούρκικη λέξη ἀπὸ τίς λίγες ποῦξερε:

—Πέκ ἔι, ἀγά. (Πολὺ καλά).

Ἄ Μόχογλους ἄρχισε ν' ἀπαγγέλλει μὲ τόνον ἱερατικῆς εὐχῆς:

—Τούρτουρος καὶ τουρτουρίνα!

Ἄ Σηφογιάννης ἐπανελάβε:

—Τούρτουρος καὶ τουρτουρίνα!

Κι ὁ Μόχογλους ἐσυμπλήρωσε:

—Καὶ μεγάλη Τουρκαρίνα!

ἌΑφοῦ ἐπανελάβε καὶ τὴ δεύτερη φράση ὁ χωρικός, ὁ ἀγάς τοῦ εἶπε:

—ἌΓνάντισες ἐδά, μωρέ, ἴντα γίνηκε;

Μὲ δειλὸ νεῦμα φανέρωσε ὁ Σηφογιάννης πὼς δὲν κατάλαβε.

—Θὰ σοῦ τὸ πῶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Μόχογλους: ἌΕτούρκεψά σε! Καὶ νὰ μοῦ τὸ γνωρίζεις καὶ χάρη ποῦ σ' ἐγλύτωσα ἀπὸ τὸ σουνέτι. ἌΑπὸ σήμερα καὶ πέρα εἶσαι Τοῦρκος. Θὰ παίρνεις ἀμπτέστι καὶ θὰ προσκυναῖς, σὰν Τοῦρκος.

Ἄ Σηφογιάννης ἔκλινε τὴν κεφαλὴν.

—Στὸ ὀρισμούς σου, ἀγά . . ., μὰ . . .

—Μὰ καὶ μὰ δὲν ἔχει! Εἶσαι Τοῦρκος. Σοῦ δίδω κι ὄνομα τούρκικο: Τζαφέρης.

Ἄἔκλινε πάλιν τὴν κεφαλὴν του ὁ χωρικός, χωρὶς νὰ πεῖ λέξη.

—ἌΑιντε δά, εἶπεν ὁ Μόχογλους, καὶ νὰ μὴν ἀκούσω πὼς πίνεις κρασί.

Κατές πώς ο προφήτης μας είπε να μην πίνουμε κρασί. 'Εγώ πού θωρεῖς δὲν τὸ βάνω ποτὲ στὸ στόμα μου. Εἶναι μεγάλο κρίμα. Ντοαλέρ, Τζαφέρ ἀγά!

'Ο Μόχογλους, ἀφοῦ ἔβαλε τὴ μπιστόλα στὴ μέση του, ἐφτέρνισε τ' ἀλογό του κ' ἔφυγε. Κι ὁ Σηφογιάννης ἔμεινε στὸ δρόμο μόνος μὲ τὴν ἀπελπισία του. Τὸ χοντρὸ καὶ μαῦρο του χέρι σπόγγισε ἰδρωτα ἀγωνίας ἀπὸ τὸ μέτωπό του.

—'Α! γυναίκα, γυναίκα, εἶπε μ' ἀναστεναγμό· καλὰ πού μοῦλεγες, καὶ δὲ σ' ἄκουσα. Νά, ἡ ἁμαρτία ποῦ μ' ἔφερε. Κ' ἐδὰ ἴντα θὰ κάμω;

Μιά στιγμή κίνησε γιὰ νὰ γυρίσει στὸ χωριό· ἀλλ' εὐθὺς ἄλλαξε γνώμη καὶ τράβηξε κάτω, πρὸς τ' ἀμπέλι, ὅπου πήγαινε. Στὸ κεφάλι του ἦτο ἓνα φοβερό κι ἀξέμπλεχτο ἀνακάτωμα. Μιά φορά πού ὁ Μόχογλους τοῦπε νὰ γίνεαι Τοῦρκος, πῶς θὰ μπορούσε νὰ παρακούσει; 'Η τιμωρία του θὰ ἦτο θάνατος, ἀφοῦ καὶ χωρὶς αἰτία σκότωνε. 'Αλλὰ καὶ νὰ χάσει τὴν πίστη του ἔτσι; 'Ο πατέρας του κ' οἱ πρόγονοί του, μὲ τόσα πού ὑπέφεραν, ἐφύλαξαν τὴν θρησκεία των· κι αὐτὸς γιὰ μιὰ φοβέρα θ' ἀλλαξοπίστιζε; Πάλι ὅμως δὲν εὑρισκε μέσα του αὐταπάρνηση μαρτυρική· κι ἅμα ἔφτανε στὴ σκέψη νὰ παρακούσει τὸν τύραννο κι ἄς πέθαινε γιὰ τὴν πίστη του, ξέφευγε καὶ ζητοῦσε τρόπο νὰ σώσει καὶ τὴν πίστη καὶ τὴ ζωὴ του. Νὰ πάει στὸν ἀγά καὶ νὰ πέσει στὰ πόδια του; Οὔτε θὰ τὸν ἄφηναν νὰ μπεῖ στὸ κονάκι του. 'Αλλὰ καὶ πάλι ἡ μπιστόλα θὰ τοῦ μιλοῦσε. Νὰ βάλει ἄλλον νὰ μεσιτέψει; Ποιόν; 'Αλλά, κι ἀφοῦ μπροστὰ στὸ Μόχογλου δέχτηκε ὁ ἴδιος νὰ γίνεαι Τοῦρκος, μαρτύρησε πίστη στὸ Μουχαμέτη, καὶ τώρα, ἂν ἔμενε Χριστιανός, ἦτο ὡς νὰ γύριζε ἀπὸ τὴν τουρκικὴ στὴ χριστιανικὴ θρησκεία—κι αὐτὸ θὰ ἦτο ἡ ἐσχάτη προσβολὴ κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τῆς θρησκείας των. Μιά μόνη διέξοδο ἔβλεπε· νὰ εἶναι στὸ φανερό Τοῦρκος καὶ στὸ κρυφὸ Χριστιανός.

Οἱ περισσότεροι στὴν Κρήτη ποῦχαν τουρκέψει καὶ τούρκευαν, αὐτὴ τὴν ἀπόφαση ἔπαιρναν. Γι' αὐτὸ καὶ ἀλλαξοπίστιζαν ὅλοι μαζὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν. 'Αλλ' εἶτε κ' οἱ ἴδιοι, εἶτε οἱ ἀπόγονοί των, σὲ μιὰ ἢ δυὸ γενεές, συνήθιζαν νὰ ζοῦν ὡς Τοῦρκοι, καὶ τότε ἀληθινὰ ἀπαρνοῦνταν τὴν καταδιωγμένη θρησκεία των. Ἦτο ὅμως καὶ πολὺ δύσκολο, πολλάκις κι ἀδύνατο, νὰ κρατήσουν τὴν ἀπόφασή των, νὰ κάνουν κρυφὰ τοὺς τύπους τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ φανερά νὰ περνοῦν ὡς Τοῦρκοι.

'Ο Σηφογιάννης πέρασε ὅλο τ' ἀπόγευμα στ' ἀμπέλι του· κι ὅλη τὴν ὥρα καταγινότανε σὲ διάφορες μικροδουλειές, ἀλλὰ πραγματικῶς δούλευε τὸ μυαλό του καὶ βασανιζότανε ν'ἔβγει ἀπὸ τὸ φοβερό ἀδιέξοδο, πού τὸν εἶχε βάλει ὁ Μόχογλους. Καὶ τρόπο νὰ γλυτώσει δὲν εὑρισκε.

Μόνο μιὰ ἐλπίδα εἶχε· ὅτι ὁ ἀγάς ἦτο μεθυσμένος, ὅτι τὸ μεθύσι του τὸν ἔβγαλε σ' αὐτὸ ποῦκαμε, κι ὅτι τὴν ἄλλη μέρα θὰ τὸ λησμονοῦσε. Πῶς μπορούσε νά'ναι σοβαρὸ ἓνα τέτοιο τούρκεμα; Εἶχε ἀκούσει πῶς κι ἄλλους Χριστιανούς εἶχαν πρὸ ἐτῶν τουρκέψει μόνο μὲ λίγα λόγια ἐνὸς ἱμάμη· ἀλλὰ σ'

αὐτὴν τὴν περίστασις ἦτο τουλάχιστον ἓνας ἀντιπρόσωπος τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας. Πῶς νὰ θεωρηθῆ, λοιπόν, ἀληθινὸ τὸ τούρκεμα ποῦ γινε στὸ δρόμο κι ἀπὸ Τοῦρκο πού δὲν εἶχε κανένα ἱερατικὸ ἀξίωμα; Ἄλλ' ἂν τὸ πράμα δὲν εἶχε τυπικὸ κύρος, εἶχε ὅμως πραγματικὸ. Ἄφοῦ τῆθελε ὁ Μόχογλους κ' ἡ μπιστόλα του νὰ γίνε Τοῦρκος, ἦτον ἀναγκασμένος νὰ γίνε. Καὶ δὲν ἦτο τὸ ἴδιο; Δὲν θὰ πῆγαινε πιά στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ στὸ τζαμί, δὲν θὰ λεγότανε Γιάννης, ἀλλὰ Τζαφέρης. Καὶ πάντα θὰ κολαζότανε. Μποροῦσε νὰ παραβεῖ τὴν προσταγὴ τοῦ τυράννου καὶ χωρατὰ ἂν τοῦ τῶκαμε;

Ἐνῶ ἔτσι σκεπτότανε, ἀναστέναζε κ' ἔλεγε:

— Ἄχι, Θεέ μου, δὲ λυπᾶσαι μπλιὸ τσοὶ Χριστιανούς; Ἐξέχασές μας τσοὶ κακομοίρηδες;

Κι ἄρχισε κ' ἔκλαιγε.

Σὲ λίγες ὥρες ἀπογέρασε ἀπὸ τὴ ψυχικὴ του ἀγωνία. Καὶ τόσο ἀποχυμένο καὶ χλομὸ ἦτο τὸ πρόσωπό του ὅταν τὸ βράδι γύρισε στὸ σπίτι, πού ἡ γυναίκα του νόμισε πῶς ἦτον ἄρρωστος.

— Ὅι, δὲν εἶμ' ἄρρωστάρης, τῆς εἶπε· μόνο ἐκουράστηκα.

Σκεπτότανε νὰ μὴν πεῖ στὴ γυναίκα του τὴ συνάντησή του μὲ τὸ Μόχογλου καὶ τὰ ὅσα ἀκολούθησαν, ἕως ὅτου θάβλεπε μὲ τρόπο νὰ ξεμπλέξει.

— Ἐκουράστηκες; εἶπεν ἡ Σηφογιάνναινα. Θωρεῖς τα δά; Καλὰ τὸ φοβόμουνε ἰγώ! Μά, καλορίζικε ἄνθρωπε, δὲ φοβᾶσαι τὴν ἁμαρτία, τέτοια σκόλη πού'ναι;

— Ἐ, ὅ,τι γίνηκε, γίνηκε! εἶπεν ὁ Σηφογιάννης, κ' ἔπεσε σ' ἓνα πεζούλι τοῦ σπιτιοῦ. Ἄλλη φορὰ δὲ θὰ τὸ κάμω. Μά ὁ Θεὸς τὸ κατέει πῶς ἂν δὲ δουλεύω καὶ καματερές καὶ σκόλες, δὲ θὰ προφτάνω νὰ μπουκῶνω τσ' ἀγάδες, νὰ μ' ἀφήνουνε νὰ ζῶ.

Ἡ Σηφογιάνναινα εἶχε ἀνάψει φωτιά κ' ἔτοιμαζότανε νὰ μαγειρέψει. Δίπλα της, στὴν πυροστιά, ἦτο ἓνα κιούπι, σκεπασμένο καὶ δεμένο μὲ πανί.

— Κ' ἴντα χαζιρεύγεσαι νὰ μαγειρέψεις; ρώτησε ὁ Σηφογιάννης.

— Σύγλυνα. Αὐτὰ πού μοῦπεψε τσι προημερνές ἡ συντέκνισσα ἀποὺ τὸ Λασίθι.

— Σύγλυνα; ξεφώνησε μὲ τρομάρα ὁ Σηφογιάννης.

— Γιάντα; Φοβᾶσαι νὰ μὴ μᾶς ἐρθεῖ κιανεὶς Τοῦρκος μουσαφίρης; Θεέ μου, βλέπε μας!

— Ἐγὼ χοιρινὸ δὲν μπορῶ μπλιὸ νὰ τρώω...

— Γιάντα;

— Γιατὶ ἴμαι Τοῦρκος!

Ἡ γυναίκα τὸν παρατήρησε μὲ ἀπορία. Τρελάθηκε ἢ χωράτευε;

— Τοῦρκος; Ἰντα λόγια ν' αὐτὰ, νοικοκύρη μου;

Ἀποφάσισε καὶ τῆς διηγήθηκε πῶς στὸ δρόμο τὸν τούρκεψε ὁ Μόχογλους.

Ἡ Σηφογιάνναινα ἔμεινε.

- Κ' ἐδά; . . . εἶπε μὲ μισή φωνή.
 —"Ἰντα μπορούμε νὰ κάμωμε; Τοῦρκο μὲ θέλει, Τοῦρκος θὰ γενῶ!
 —Νουσουμπέτι νὰ τοῦρθη! καταράστηκε ἡ Σηφογιάνναινα, ἀλλὰ καὶ φρόντισε νὰ χαμηλώσει τὴ φωνή της.
 —"Α δὲν κάμω τὸ θέλημά του, κατές ἴντα θὰ γενεῖ.
 Μὲ βαθὺ ἀναστεναγμὸ ἡ γυναίκα εἶπε:
 —"ὦ, Χριστέ μου!
 Ἔπειτα:
 —Κ' ἴντα θὰ κάμεις ἐδά;
 —Πρῶτα - πρῶτα θὰ πάψω νὰ λέωμαι Γιάννης καὶ θὰ λέομαι Τζαφέρης.
 Θὰ φορῶ σαρίκι καὶ θὰ πῶ στὸ χωριὸ πὼς ἀπὸ σήμερο καὶ πέρα εἶμαι Τοῦρκος.
 Μείνανε συλλογισμένοι κάμποσα λεπτά. Ἔπειτα ἡ γυναίκα εἶπε:
 —Δὲν πᾶς νὰ τὸ πεῖς καὶ τοῦ παπᾶ;
 —Κ' ἴντα μπορεί νὰ μοῦ κάμει κι ὁ κακορίζικος ὁ παπᾶς; Νὰ βρεῖ τὸ μπελά του κι αὐτός;
 —Μιὰ βουλή θὰ σοῦ δώσει.
 Ὁ Σηφογιάννης πῆγε τὴν ἴδια βραδιά καὶ ζήτησε γνώμη τοῦ παπᾶ. Ἄλλ' ὁ παπᾶς, ἕνας καλὸς καὶ μὲ θάρρος Χριστιανός, τοῦ ὑποσχέθηκε κάτι περισσό-τερο: τὴ μεσολάβησή του.
 —Θὰ πάω γὰ νὰ τονε δῶ κι ὁ Θεὸς νὰ δώσει νὰ τονε βρῶ στὶ καλές του. Μ' ἄνεν τότε βρῶ στὰ δαιμόνια του, καὶ γιὰ σένα δὲ θὰ κάμω πράμα, κι ἐμένα μπορεί νὰ μοῦ δώσει καμιὰ πιστολιά. Ἡ γιालήθεια εἶναι πὼς ὄντεν ἔρχεται στὸ χωριὸ δὲ μοῦ ἀγριογιομιλάει. Νὰ σοῦ πῶ κιόλας, πολλὰ κακὸς δὲν εἶναι . . . (εἶπε στ' ἀφτί τοῦ Σηφογιάννη), μὰ ἴναι κουζουλός . . . Θαρρῶ πὼς πίνει κιόλας.
 Ὅσο νὰ περιμένει τὴν ἀπάντηση τοῦ παπᾶ, ὁ Σηφογιάννης δὲ βγῆκε ἀπὸ τὸ σπίτι του. Ἄν ἔβγαίνε, ἔπρεπε νὰ βγάλει τὴ μαύρη πέτσα καὶ ν' ἀρχίσει νὰ κάνει ἐξωτερικῶς τὸν Τοῦρκο.
 Ἀφῆκε μιὰ μέρα, καὶ τὴ δεύτερη πῆγε ὁ παπᾶς στὸ Μοχό, νά βρει τὸν ἀγά, Κι ὅταν τὸ βράδι γύρισε, εἶπε στὴ Σηφογιάνναινα ἀπὸ τὴν πόρτα:
 —Ἄνεζινιό, εἶν' ἀκόμ' ἀπὸ κεινὰ τὰ λασιθιώτικα σύγλυνα; Νὰ τὰ τηγα-νίσεις μ' αὐγά, νὰ τὰ φᾶμε μαζί.
 Κι ἀφοῦ μπῆκε κ' ἔσπρωξε τὴν πόρτα εἶπε:
 —Φέρε καὶ κρασί. Ὁ ἀγάς μοῦ παρήγγειλε νὰ πιοῦμε καὶ στὴν ὑγεία του.
 —Καλὸ μουζντέ μᾶσε φέρνεις, εὐλοημένε; εἶπε ἡ γυναίκα. Δόξα σοι ὁ Θεός!
 —Δοξασμένο νά ἴναι τ' ὄνομά του! εἶπε κι ὁ Σηφογιάννης, κι ἔκαμε τὸ σταυρὸ του.
 —Ὁ Θεός, ἀλήθεια, ἔκαμε καὶ τὸν ἐβρῆκα στὰ καλά του, εἶπεν ὁ παπᾶς. Καὶ κατές ἴντα μοῦπε; Σὲ ἴδε, λέει, πὼς δὲν εἶσαι καλὸς Χριστιανός, γιὰτι

πήσινες νὰ δουλέψεις μέρα σκόλη, καὶ γι' αὐτὸ 'βαλε στὸ νοῦ του νὰ σὲ κάμει Τοῦρκο.

—'Η ἄμαρτία, μουρμούρισε ἡ Σηφογιάνναινα.

—Δὲ σᾶς εἶπα πὼς ὁ Μόχογλου δὲν εἶναι κακός; Μαγάρι νά'σαν κι ἄλλοι Τοῦρκοι σὰν κι αὐτόν! Μόνο νὰ μὴν εἶναι στὰ μεράκια καὶ τὰ μπουριά του. "Ὡστε νὰ μὲ δεῖ, ἔνωσε, γιατί πῆρα κι ἄρχιζε νὰ γελᾷ. Στὸ ὕστερο μοῦ λέει: «—Σὰν τότε θές, ἐσύ παπά, Χριστιανό, χάρισμά σου! "Ας μείνει στὴν πίστη σας. Καὶ καλὰ 'καμες κ' ἤρθες γλήγορα, γιατί, ἂ μαθητευότανε πὼς ἐτούρκεψε, δὲ θὰ μπόριε μπλιὸ νὰ ξετουρκέψει».

Τόσο βάρως ἔφυγε ἀπὸ τὸ στῆθος τοῦ Σηφογιάννη καὶ τόση χάρη γνώριζε γιὰ τὸ γλυτωμό του, πὺ εὐχῆθηκε γιὰ τὸν τύραννο:

—'Ο Θεὸς νὰ τοῦ δώσει τσοὶ χρόνους πὺ μοῦκοψε!

I. Δ. Μουρέλου, 'Ιστορία τῆς Κρήτης 1, 106 κ.ἑξ.

'Η μόνη τους παρηγοριά (τῶν Κρητικῶν) ἦταν οἱ ἰσχυροὶ Κρυπτοχριστιανοὶ πὺ γνώριζαν πολλοὶ ἀπ' τοὺς ραγιάδες, γιατί καὶ μόνοι τους, ἅμα μάθαιναν πὼς εἶχαν ἀνάγκη ἀπ' τὴ βοήθειά τους οἱ φανεροὶ Χριστιανοὶ, ἔτρεχαν πολλές φορές νὰ τοὺς βοηθήσουν, ἢ ἅμα ζητοῦσαν τὴν ὑποστήριξή τους σὲ μιὰ δύσκολη κι ἐπικίνδυνη περίσταση, ποτὲ δὲν ἀντίκρυζαν τὴν ἄρησή τους.

Θυμοῦμαι τὸ γέρο παπᾶ Νέστορα, πὺ κλαίοντας διηγότανε μιὰ παλιά ἱστορία: 'Ο πατέρας μου, παπᾶς κι αὐτὸς κατὰ τὸ 1812, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ περίφημου ἀρματωλοῦ Λόγιου τὸ 1811, ἔμπαινε μέσα στὸ Μεγάλο Κάστρο, πὺ τὸν εἶχε καλέσει ὁ Μητροπολίτης. 'Η κακὴ του μοῖρα τὸν ἔκαμε νὰ συναντήση στὰ Σπήλαια μιὰ παρέα ἄγριους Μεσσαρῖτες γιανιτσάρους, πὺ πήγαιναν νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν καινούργιο πασᾶ, τὸ Σαμῆ Μπεκῆρ πασᾶ, πὺχε διοριστῆ Βαλῆς προτοῦ ἔλθῃ ὁ Χατζῆ 'Οσμάν πασᾶς ὁ «Πνιγάρης». 'Ὡς τοὺς εἶδε, ξεπέζεψε ἀπὸ σεβασμὸ κι ἄρχισε νὰ κἀνη τεμενάδες. "Ένας τοῦφτυξε κι ἄλλος τοῦ κτύπησε τὸ πρόσωπο μὲ τὸ καμτοίκι του, τόσο δυνατά, πὺ γέμισε αἷματα.

—Νά, ταβλόπιστε νταυραμπᾶ!

"Ὀλοι μαζεύτηκαν γύρω του καὶ τὸν κτυποῦσαν μὲ τὰ καμτοίκια τους χωρὶς αἰτία, ὡς πὺ κάποιος ρίχνει τὴ γνώμη νὰ τὸν κρεμάσουν ἀπ' τὰ γένηια.

'Ο παπᾶς ἄρχισε νὰ κλαίῃ καὶ νὰ παρακαλῆ, μ' αὐτοὶ γελοῦσαν κι ἐτοιμάστηκαν νὰ τὸν κρεμάσουν. Μὰ ἓνας ἀπ' ὄλους τοὺς παρεκάλεσε νὰ τοῦ τὸν χαρίσουν, γιατί:

—"Έχω τάξιμο, μωρὲ ἀρκαντάχηδες, νὰ σφάξω καὶ νὰ ψήσω ἓνα παπᾶ, χαρίσετε μου τονε.

—Πάρε τονε. Μὰ νὰ τότε σφάξης ὀμπρός μας, γιὰ νὰ κάμωμε χάζι.

—"Οἱ, γιὰτ' ἔχω ὄρκο καμωμένο νὰ τότε ξεμολογήσω μπρός, κ' ὕστερα

νά τόνε πελεκήσω, κι ἄρχισε νά γελα̃ σατανικά. Πηγαίνετε κι ἐγὼ σᾶσε φτά-
νω ὡς τὸ Μακρὸ Τοῖχο.

Στὸ τέλος οἱ ἄλλοι, γιατί βιαζόντανε νά μὴν τοὺς κλείση ἔξω ἡ Πύλη τοῦ
φρουρίου, πού κλειοῦσε μὲ τὴ δύση τοῦ ἡλίου, τὸν ἀφήκαν κι ἄρχισαν νά τρέ-
χουν μὲ τὰ δυνατὰ τους ἄλογα.

Ὁ παπᾶς ἔτρεμε ἀπὸ φόβο καὶ σκυφτὸς καὶ καταματωμένος ὅπως ἦ-
ταν περιμένε τὸ τέλος του. Ἐκλαιγε καὶ παρακαλοῦσε τὸ γιανίτσαρο νά λυ-
πηθῇ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιὰ του.

Μ' αὐτὸς, πού μπροστὰ στοὺς ἄλλους, πρὶν ἀκόμα φύγουν, τὸν τραβοῦ-
σε ἀπὸ τὰ μαλλιά μὲ βαρβαρότητα καὶ τοῦλεγε:

—Ἐδᾶ, ταβλόπιστε, θὰ σοῦ δείξω ἄγ' ἡ παιδιὰ καὶ γυναῖκα! Ὡς ἐμακρύν-
θηκαν λίγο οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι, τὸν πῆρε κρατώντας τον ἀπ' τὸ τρεμάμενο χέ-
ρι καὶ τὸν κατέβασε κάτω στὸ ρέμα τοῦ ρυακιοῦ.

—Πλύσου, γέροντα, τοῦ λέει καὶ τὰ μάτια του ἄρχισαν νά τρέχουν δά-
κρυα. Ἐσήκωσε ψηλὰ στὸν οὐρανὸ τὰ χέρια του καὶ φώναζε. —Ἐ Θεέ μου,
πόσο ἀλαργεμένος εἶσαι ἀπὸ τὸ νησί μας! Δὲ μᾶσε λυπᾶσαι μπλιὸ τσοὶ κα-
κομοίρηδες; κι ἔπεσε στὰ γόνατα καὶ φιλοῦσε τὰ ὀλομάτωτα χέρια τοῦ παπᾶ.

—Χριστιανὸς εἶμαι κι ἐγὼ, ἄγ'ιε δέσποτα, Χριστιανός, καὶ δῶσε μου
τὴν εὐχὴ σου, κι ἔβγαλε τὸ σαρίκι του μὲ σεβασμό.

Καὶ οἱ δυὸ ἔκλαιαν σὰν παιδιὰ καθισμένοι κάτω ἀπὸ ἓνα βράχο τῶν Σπη-
λιῶν.

—Πιὸ μεγάλο μαρτύριο εἶναι τὸ δικό μας, νά θεωροῦμε τὰ δικά σας βᾶ-
σανα, παρὰ οἱ δικοὶ σας καημοὶ, λέει ὁ γενίτσαρος. Πόσες φορές καταροῦμαι
τὸν κύρη μου πού γίνηκε Κρυπτοχριστιανός, καὶ δὲν ἀπόμεινε στὴν πίστη
τού, κι ἄς εἶμαστε καὶ χαμένοι. Τώρα πιά λυποῦμαι τὰ παιδιὰ μου, πού θὰ
τὰ σκοτώσουνε ἄνε φανερωθῶ. Ἴντα νά κάμω, γέροντά μου;

—Πίστευε, παιδί μου, στὴ θρησκεία σου, καὶ πιὸ χρήσιμος εἶσαι στοὺς
Χριστιανούς ἐκεῖ πού βρίσκεσαι, γιατί μπορεῖς νά προλαβαίνης πολλὰ κακά.
Νά πού πρόλαβες τὸ θάνατό μου!

Στὸ τέλος ὁ γιανίτσαρος τὸν πῆγε στὸ Μακρὸ Τοῖχο σ' ἑνὸς ἄλλου Κρυ-
πτοχριστιανοῦ τὸ σπίτι, ἔμειναν τὴν νύκτα μαζί, κι ἀξημέρωτα, ὡς ἄνοιξε ἡ
Καινουργία Πόρτα, βρέθηκαν κι οἱ δυὸ, δῆθεν τυχαῖα, στὸ ἀνοιγμά της καὶ
χώρισαν χωρὶς νά χαιρετισθοῦν.

*I. A., Τὰ Χριστούγεννα τῶν Σκλαβωμένων. Περιοδικὸ «Θησαυρὸς» 25
(1962), τεῦχ. 1256, σελ. 46.*

Ἀγαπιόντουσαν κρυφά, πολὺ κρυφά, γιατί ἐκεῖνη ἦταν Ὁθωμανίδα,
κόρη τοῦ Κιαμὶλ Μπέη, κι ἐκεῖνος γιὸς τοῦ καπετὰν Κουμῆ.

Ὁ ἥλιος ἤθελε ἀκόμο ἓνα κοντάρι γιὰ νά βουτήξῃ ἀπὸ τὸ βουνὸ στὴ θά-

λασσα. Τὴν ὥρα αὐτὴ ἢ ὠραία Σιλχά, τὸ μυρωμένο ρόδο τῶν Χανιωῶν, γύριζε μ' ἓνα σωρὸ χανουμάκια ἀπὸ τῆ γιορτῆ τῶν νεκρῶν.

Περνοῦσε τὴν πόρτα τοῦ Καλὲ Καψί, γιὰ νὰ μπῆ στὰ Χανιά, κι ὁ Μανωλιὸς ἔβγαине πάνω στ' ἄλογό του, γιὰ νὰ πάη στὸ χωριό. Στενὸ τὸ πέρασμα, πολλὲς οἱ χανουμισσες, ὁ Μανωλιὸς παραμέρισε.

Ἐάφνου ἢ Σιλχά, τὸ λυγερόκορμο χανουμάκι μὲ τὸ γαλάζιο φερετζέ, κοντοστέκεται καὶ κοιτάζει τὸ παλληκάρι. Ἡ λάμψη τῶν ματιῶν της περνᾷ τὸ ἀραχνένιο γιασμάκι καὶ φέρνει μιὰ βαθειὰ ταραχὴ στὸ νέο. Οἱ γυναῖκες πέρασαν, μὰ ὁ Μανωλιὸς στέκεται ἀκόμη. Καθὼς βλέπει τίς Ὀθωμανίδες νὰ ξεμακραίνου, ξεπεζεύει ἀπὸ τ' ἄλογό του, τὸ δένει στὴ σιδερόπορτα κι ἀρχίζει νὰ τίς παίρνη ξοπίσω.

Οἱ χανουμισσες σκόρπισαν στοὺς τουρκομαχαλάδες. Ἡ λυγερή, μὲ τὸ γαλάζιο φερετζέ, στάθηκε μπροστὰ σὲ μιὰ πόρτα ἀρχοντικοῦ σπιτιοῦ, ποὺ ἦταν σ' ἓνα στενοσόκακο τῆς Σπλιάντζιας. Οἱ φίλες της τὴν ἀποχαιρετοῦν μὲ γέλια, κι ἡ πόρτα κλείνει πίσω της.

Ἡ καρδιά τοῦ Μανωλιοῦ χτυποῦσε δυνατά. Πέρασε κάμποση ὥρα γιὰ ν' ἄρθη στὰ σύγκαλά του, νὰ σκεφθῆ τὸν κίνδυνο ποὺ περνοῦσε χοζεύοντας μέσα σ' αὐτὴ τὴ σφηκοφωλιά. Ταραγμένος κι ἀνήσυχος πῆρε τὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ. Ἡ νύχτα τὸν βρῆκε συλλογισμένο. Ἦταν τρελλὸ αὐτὸ ποὺ ἔκαμε, σωστὴ ἀποκοτιά. Τίς μαῦρες ἐκεῖνες μέρες τοῦ 1840, μιὰ βαθειὰ ἔχθρα χώριζε τοὺς ραγιαδες ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ἡ αἱματόβρεχτη Κρήτη στέναζε κάτω ἀπὸ τὸ ζυγό.

Τί ἤθελε τώρα ὁ γιὸς ἑνὸς ὄπλαρχηγοῦ ἀπὸ μιὰ μισητὴ Ὀθωμανίδα; Ἔπρεπε νὰ τὴν ξεχάση. Αὐτὰ σκεφτόταν ξαγρυπνώντας τὸ ἐρωτοχτυπημένο παλληκάρι, μὰ ἡ μέρα τὸν βρῆκε ἀναποφάσιστο. Καὶ χωρὶς κανένα λόγο, καβάλλησε πάλι τὸ ἄλογό του καὶ τράβηξε γιὰ τὰ Χανιά. Ἦταν Ραμαζάνι καὶ οἱ πιστοὶ τοῦ Ἀλλάχ βρισκόντουσαν στὰ τζαμιά. Χώθηκε σὲ μιὰ γωνιά καὶ κοιτοῦσε μὲ λαχτάρια τὸ σπίτι ἐκεῖνο, ποὺ ἔκλεινε τὸ πιὸ γλυκὸ ὄνειρο τῆς ζωῆς του.

Ἐαφνικὰ τοῦ φάνηκε πὼς εἶδε μιὰ σκιά νὰ κινῆται πίσω ἀπὸ ἓνα καφάσι. «Χωρὶς ἄλλο θᾶναι αὐτὴ», σκέφθηκε μὲ καρδιοχτύπι. Καὶ τὴν ἴδια στιγμή ἄκουσε κάτι νὰ πέφτη μπροστὰ του. Ἐτρεξε ἄφοβα, ἔσκυψε καὶ μάζεψε ἓνα μικρὸ δεματάκι, ποὺ κάποιος ἀόρατος χέρι ἔρριξε ἀπὸ τὸ παράθυρο.

Ὁ Μανωλιὸς τῶκρυψε γρήγορα στὸν κόρφο του, γλίστρησε σὰν κλέφτης κάτω ἀπὸ τὰ χαμηλὰ μπαλκόνια καὶ ἔτρεξε στὸ σπίτι τοῦ θείου του, ποὺ ἦταν στοὺς Ἀγίους Ἀναργύρους. Τρέμοντας δλόκληρος κλείστηκε σὲ μιὰ κάμαρα κι ἔβγαλε ἀπὸ τὸν κόρφο του τὸ δεματάκι. Ἦταν ἓνα μεταξωτὸ μαντηλάκι μ' ἓνα μπουκέτο ἀπὸ ὀλόδροσα γιασεμιά. Στὴν ἄκρη βρῆκε καρφίτωμένο ἓνα γραμματάκι:

«Ὁραῖο μου παλληκάρι», τοῦλεγε, «δὲν σὲ ξέρω, μὰ ἡ καρδιά μου χτυπάει

για σένα. Για τ' όνομα του Προφήτη, μὴ ξαναπεράσης κάτω ἀπὸ τὸ σπιτί μου. Θὰ σὲ σκοτώσουν κι εἶναι ἀμαρτία! Ἐγὼ για σένα θὰ περνῶ κάθε Παρασκευὴ ἀπόγευμα, τὴν ὥρα τοῦ ἡλιογέρματος, ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ Καλὲ-Καπισί. Πόσο θὰ χαροῦν τὰ μάτια μου, ἀν ἀνταμώσουν τὰ δικά σου! Πίσω ἀπὸ τὴν παλιὰ πόρτα τοῦ Καστελλιού, εἶναι μιὰ μεγάλη πέτρα. Βάλε ἀπὸ κάτω τὸ γράμμα σου. Ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος θὰ παίρνης καὶ τὰ δικά μου. Φυλάξου, παλληκάρι μου, κι ὁ Θεός, εἴτε Ἀλλάχ τὸν λένε, εἴτε Χριστό, ἄς προστατέψῃ τὴν ἀγάπη μας. Σιυχά».

Ἡ ἀγάπη, ποὺ ἄρχισε μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα λαχτάρας καὶ τρόμου, μεγάλωνε ὀλοένα. Βλεπόντουσαν μιὰ φορά τὴν ἐβδομάδα κι εἶχαν ἀλλάξει ἓνα σωρὸ γράμματα. Ἔτσι, τὴ νύχτα ἐκεῖνη τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, ἡ ὠραία χανούμισσα ἦταν ἐνθουσιασμένη. Εἶχε δεῖ ἀπὸ νωρὴς τὸν ἀγαπημένο της νὰ περιμένη μὲ πόθο τὸ διάβα της. Τῆς ἔφτανε νὰ τὸν βλέπῃ μιὰ στιγμή, για νὰ ἔναι τρισευτυχισμένη.

Ὡστόσο ὁ Μανωλὶδὸς ἦταν πάντα θλιμμένος κι ἀνυπόμονος.

«Μὴ λυπᾶσαι, ἀγαπημένε μου, τοῦ γραφε ἐκεῖνη, για νὰ τὸν παρηγορήσῃ. Ὁ Θεὸς θὰ σπλαχνιστῇ τὴν ἀγάπη μας καὶ θὰ βρῇ τρόπο νὰ μᾶς σμίξῃ».

Μὰ ἐκεῖνος ἦταν ἀπαρηγόρητος καὶ τῆς ἀπαντοῦσε:

«Ἄς ἔβλεπα μονάχα για μιὰ στιγμή, Σιυχά, τ' ὄνειρεμένο πρόσωπό σου κι ἄς πέθαινα . . .»

Τὸ γράμμα αὐτὸ ἔβαλε σὲ μεγάλη συλλογὴ τὴν κοπέλλα. Βασάνιζε τὸ μυαλό της νὰ βρῇ ἓνα τρόπο νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν ἀγαπημένο της.

Ἀξαφνα στ' αὐτιά της ἔφτασε ἓνας γλυκός, ἀπόμακρος ἤχος. Ἦταν οἱ καμπάνες τῆς Τριμάρτυρης, ποὺ καλοῦσαν τοὺς Χριστιανοὺς στὴ θεία λειτουργία τῶν Χριστουγέννων.

«Ἀὔριο, σκέφθηκε, θὰ γιορτάζῃ ὁ ἀγαπημένος μου!»

Ἡ κοπέλλα αὐτὴ αἰσθανόταν πάντα μιὰ ἀνεξήγητη συμπάθεια για τοὺς Χριστιανοὺς. Οἱ γονιοὶ της δὲν τὴν φανάτισαν ποτὲ ἐναντίον τους. Μιὰ Ἑλληνοδασκάλα τῆς ἔμαθε νὰ διαβάζῃ καὶ νὰ γράφῃ ρωμέϊκα.

Οἱ καμπάνες ἔπαψαν, μὰ τώρα ἓνας παράξενος θόρυβος, ἀκουγόταν στὸ ἰσόγειο τοῦ σπιτιοῦ. Θαρρετὴ καθὼς ἦταν, κατέβηκε μὲ τίς μύτες τῶν ποδιῶν της τὴ σκάλα κι ἔφτασε ἀθόρυβα στὸ μεσαῖο πάτωμα. Τώρα ἄκουγε καθαρὰ φωνὲς καὶ βήματα, ποὺ κατέβαιναν στὸ ὑπόγειο.

—Καλῶς τὸν Ἐρίφ Ἀγᾶ! ἄκουσε τὸν πατέρα της νὰ λὲθ σιγὰ, καθὼς ἀνοιξε ἡ πόρτα. Στάσου νὰ σοῦ φέξω, νὰ μὴν σκοντάψῃς.

Σὲ λίγο ἤρθε ἄλλος κι ὕστερα ἄλλος, ὥσπου γέμισε τὸ ὑπόγειο. Κι' ὄλους αὐτοὺς τοὺς ὑποδεχότανε καὶ τοὺς καλωσῶριζε ὁ πατέρας της.

Θυμήθηκε τώρα πῶς ἐκεῖ στὸ ἰσόγειο, πίσω ἀπὸ ἓνα πιθάρι, ὑπῆρχε μιὰ μικρὴ τρύπα, ποὺ ἔβλεπε κάτω στὸ ὑπόγειο.

Χωρὶς οὔτε στιγμή νὰ διστάσῃ, παραμέρισε σιγὰ - σιγὰ τὸ πιθάρι, ξα-

πλώθηκε κατάχαμα κι έβγαλε τὸ μάτι της στὴν τρύπα. Ἡ έκπληξί της ἦταν ἀπερίγραπτη.

Καμμιά σαρανταριά σκυφτά πρόσωπα κρατοῦσαν ἀναμμένα κεριά. Ἐνας παπὰς ντυμένος μὲ χρυσᾶ ἄμφια, στεκόταν μπροστὰ σ' ἓνα κατάλευκο τραπέζι, ὅπου ὑψωνόταν ἓνας ξύλινος σταυρὸς καὶ γύρω του ἔλαμπαν χρυσᾶ σκεύη. Ὑστερα εἶδε ὠραῖες εἰκόνες, ἀσημένια κανδήλια, χρυσᾶ μανουάλια. Ἀπὸ τὸ ταβάνι κρεμόταν ἓνας μικρὸς πολυέλαιος μ' ἄσπρα κεριά.

Ἡ κοπέλλα ἔμεινε σαστισμένη. Στὸ πρόσωπο τοῦ παπᾶ ἀναγνώρισε κατάπληκτη τὸν Ἐρίφ Ἀγᾶ. Κρατοῦσε στὰ χέρια του ἓνα ἀσημένιο βιβλίο καὶ διάβαζε. Δεξιά καὶ ἀριστερά, στὸ βάθος τοῦ ὑπογείου, στεκόντουσαν πάνω σὲ στασίδια ρασοφορεμένοι, ὁ Χουσεῖν Ἐφέντης καὶ ὁ Ταχίρ μπέης κι ἔψελναν. Πιὸ πέρα εἶδε τὸ πατέρα της μὲ τὰ γιορτινά του ροῦχα καὶ πίσω του ἓνα σωρὸ γνωστούς Ὀθωμανούς. Στὴν ἀριστερὴ μεριὰ τῆς ἐκκλησίας στεκόταν εὐλαβικὰ ἢ μητέρα της μὲ πολλὲς γυναῖκες, χωρὶς φερετζέ.

Ἄλλος αὐτὸς ὁ κόσμος πίστευε καὶ λάτρευε μυστικὰ τὸ Χριστό! Γιατί τάχα νὰ τῆς τῶχουν κρυφὸ;

Ἡ καταλυτικὴ αὐτὴ χριστουγεννιάτικη λειτουργία, μέσα στὸ μυστήριο τοῦ μισοφωτισμένου ὑπογείου, εἶχε μιὰν ἀνέκφραστη ὁμορφιά.

Ἡ λειτουργία σὲ λίγο τέλειωσε.

Μὰ ξαφνικὰ ἀκούστηκε μιὰ φωνή:

—Σιληχά! Ποῦ εἶσαι, Σιληχά;

Ἦταν ἡ φωνὴ τῆς μητέρας της, ποὺ τὴν καλοῦσε. Σηκώθηκε γρήγορα κι ἀνέβηκε τὴ σκάλα.

—Ποῦ ἦσουν, παιδί μου; τὴ ρώτησε ἀνήσυχη ἡ μητέρα.

Ἐπεσε στὴν ἀγκυλιά της καὶ τῆς εἶπε μὲ δάκρυα:

—Ἦμουν ἐκεῖ, μαννούλα μου, στὸ ἰσόγειο καὶ τὰ εἶδα ὅλα! Γιατί μοῦ κρύβατε τὸ ὠραῖο μυστικὸ σας; Δὲν μ' ἐμπιστεύεστε;

—Σ' ἐμπιστευόμαστε, παιδί μου, τῆς ἀποκρίθηκε μὲ δάκρυα στὰ μάτια ἡ μητέρα της, μὰ δὲν ἤρθε ἀκόμη ἡ ὥρα νὰ τὸ μάθης.

—Καὶ πότε θαρθῆ; Εἶμαι γιόλας δεκαοχτῶ χρόνων!

—Ὅταν γίνῃ τὸ νικιάχ σου (γάμος), θὰ βαφτιστῆς καὶ θὰ τὰ μάθης ὅλα.

—Νὰ δμως ποῦ ἡ τύχη θέλησε νὰ τὰ μάθω ἀπὸ σήμερα!

—Γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παιδί μου, σῶπα. Ἄν μᾶς πάρουν χαμπάρι οἱ Ὀθωμανοὶ θὰ μᾶς σκοτώσουν.

—Ἡσύχασε, μαννούλα μου. Τὸ μυστικὸ σας εἶναι καὶ δικό μου μυστικὸ. Ἄλλὰ πές μου, γλυκειά μου μαννούλα, πῶς ἔγινε αὐτό; Νὰ πιστεύουμε μαζὶ στὸ Χριστὸ καὶ στὸν Προφήτη;

—Εἶναι μιὰ πολὺ θλιβερὴ ἱστορία, παιδί μου. Ὅταν ἡ Κρήτη πατήθηκε ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, οἱ πρόγονοί μας ἦταν Χριστιανοί. Οἱ κακόμοιροι τί τράβηξαν! Ἄλλοι πῆγαν ἀπὸ τὸ μαχαῖρι τῶν Γιανιτσάρων κι ἄλλοι

σκλαβώθηκαν. Πολλοί Χριστιανοί, για να σωθούν, άλλαξοπίστησαν. "Ένας απ' αυτούς ήταν κι ο προπάππος σου. Μά όσοι είχαν δυνατή πίστη στο Χριστό κι άσβεστη τήν έλπίδα του λυτρωμού, δέχτηκαν μονάχα απ' έξω τήν άλλαξοπιστία. Και από τότε άρχισαν να μαζεύονται σε κρυψώνες, όρκισμένοι να κρατήσουν από γενιά σε γενιά τήν άληθινή θρησκεία τους, κάνοντας κάθε θυσία για τή λευτεριά τής Κρήτης. . .

‘Η Σιλχά ρίχτηκε με λυγμούς στην άγκαλιά τής μάνας της:

—Είμαι περήφανη για τήν καταγωγή μου. Είμαι περήφανη για σās!

‘Η μεγάλη αυτή άποκάλυψη νίκησε και τους τελευταίους δισταγμούς τής Σιλχās. ‘Ο βαθύς έρωτάς της για τó Μανωλιό, ή άκατανίκητη έλξη τής χριστιανικής πίστεως, μαζί με τó φλογερό αίσθημα του πατριωτισμού, που τήν δонуόσε τήν έκαμαν να έγκαταλείψη με τή συγκατάθεσι τών γονιών της τά Χανιά. Είπαν στους ‘Οθωμανούς πώς τήν έστειλαν στην Πόλη, αλλά εκείνη έφυγε μιá νύχτα με τόν αγαπημένο της στο Σέληνο.

“Όταν ó Μανωλιός είδε για πρώτη φορά ξεσκέπαστο τó πρόσωπο τής Σιλχās, νόμισε πώς όνειρευόταν. ‘Η όμορφιά της ξεπερνούσε κάθε προσδοκία.

‘Η βάφτιση κι ó γάμος έγιναν μαζί. ‘Η Σιλχά όνομάστηκε Μαρία. ‘Έκατό τουφέκια βρόντησαν στα ριζιμιά χαράκια του Σελήνου. Ήταν τó μήνυμα τής χαράς και τής έλπίδας. Σε λίγο ξέσπασε ή επανάστασι του 1841, που έδωσε αρκετά προνόμια στην Κρήτη.

‘Η έλευθερία και ή ανεξιθρησκεία καταχυρώθηκαν με σουλτανικό φερμάνι. Και τότε εκατοντάδες Κρυφοχριστιανοί έγιναν φανεροί Χριστιανοί. ‘Ανάμεσα σ’ αυτούς ήταν και ή οικογένεια του Κιαμήλ Μπέη, μαζί μ’ όλους τους άλλους πιστούς, που πήραν μέρος στην κατανυχτική εκείνη λειτουργία τών Χριστουγέννων, στο ύπόγειο.

Σημ. Πολλά έχουν γραφή και για έθιμικά κατάλοιπα του χριστιανισμού στη ζωή τών πρώην Χριστιανών που κατέληξαν όριστικά στο ‘Ισλάμ. Τó θέμα αυτό είναι τόσο έκτεταμένο και παρουσιάζει τόσο μεγάλο ιστορικό και λαογραφικό ενδιαφέρον, που θα άξιζε να γραφή γι’ αυτό ιδιαίτερο βιβλίο. ‘Ός μικρό δείγμα, παραθέτω έδω τή μαρτυρία του Μ. Ι. Πιτυκάκη, για τους Τουρκοκρητικούς, στο περιοδικό Δρῆρος 2, 517.

Οί Τουρκοκρητικοί σε πολλά χωριά δέν εργάζονταν και τήν Κυριακή, παρακολουθούσαν τήν πομπή του ‘Επιταφίου και περνούσαν τά παιδιά τους από κάτω του. “Έδιναν λάδι για τά καντήλια τών εκκλησιών, άρρωστοι τάσσονταν στη χάρι τών Χριστιανών άγίων, και προμηθεύονταν «άγιασμάτι» σε μπουκαλάκια, που τά αγοράζαν από Χριστιανούς. Σέβονταν και έπικαλούνταν, ιδίως οί γυναίκες στους τοκετούς, τήν Παναγία (Μερέ - Μάνα), τó Χριστό (Χαζιρέτ - ‘Ισά), και τόν “Άγιο Γεώργιο (Χαζιρέτ - ‘Αλῆ).

“Ότι οί Χριστιανοί τής Κρήτης ήξεραν πολύ καλά τή χριστιανική κατα-

γωγὴ τῶν Τουρκοκρητικῶν τὸ πιστοποιεῖ καὶ ἡ ἔκκληση ποὺ κάνει σ' αὐτοὺς ἓνα καθαρὰ λαϊκὸ κείμενο ποὺ ἐπιγράφεται «Δεύτερη φυλλάδα γιὰ τζοὶ Τούρκους τζῆ Κρήτης» γραμμμένη ἀπὸ τὸ Γέρο - Κρητικὸ στὰ 1858.

«Τῆ συργουλή (=συμβουλὴ) ποὺ σᾶσε δίδω, νὰ γιγύρετε (=νὰ γυρίσετε) στὴ πίστη τοῦ Χριστοῦ, ποῦναι ἡ πίστη τῶν τετέδων σας (=τῶν παππούδων σας). Παρακαλῶ σας, ἀγάδες, βάλετε νὰ σᾶσε διαβάσουνε τὸ Εὐαγγέλιο, νὰ γνωρίσετε ἀπατοὶ σας τὸ ψόμα (=τὸ ψέμα, δηλ. τὴ θρησκευτικὴ πλάνη σας)».

Καὶ κάτι παρόμοιο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Προποντίδας, κατὰ τὴν ἀφήγησή τοῦ κ. Γ. Παραμυθᾶ, ἀπὸ τὸ Ἰαβαλί.

Ὁ μακαρίτης Γιώργης Καραγκιόζης, πρόσφυγας ἀπὸ τὸ Ἰδραμύτι, παλιὸς κοντραμπατζῆς καὶ φημισμένο παλληκάρι, εἶχε πάει, γιὰ ἀγορὰ λαθραίων καπνῶν στὰ χωριὰ τῆς Ἰβουσίας δηλ. τῆς πλευρᾶς τοῦ βουνοῦ Κᾶζ - Ντάγ (Ἰδης), πρὸς τὴν Προποντίδα. Ἐκεῖ εἶδε μὲ ἔκπληξη πὼς οἱ Τουρκάλες δὲν τοῦ κρύβονταν, μαγεῖρεuan καὶ ζύμωναν μπροστὰ του, φοροῦσαν ποδιὰ σὰν Ἕλληνίδες, καί, ὅταν ζύμωναν, σταύρωναν τὸ ζυμᾶρι μέσα στὴ σκάφη. Ἐπίσης σταύρωναν μὲ τὸ μαχαίρι τὸ ψωμί πρὶν τὸ κόψουν. Ὅταν μιλοῦσαν χρησιμοποιοῦσαν ἀσυνήθιστα πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις. Ἔλεγαν *Καπάτ - πορταγί*=κλεῖσε τὴν πόρτα, *Ἄτς παναθυρι*=ἔνοιξε τὸ παράθυρο, *Γκετίρ τηγανί*=φέρε τὸ τηγάνι. . . . Καὶ ὅταν ρώτησε τὸ γέρο ἀγὰ τοῦ χωριοῦ, τί γινόταν μ' αὐτὰ τὰ καμώματα καὶ ζήτησε ἐξήγηση, πῆρε τὴν ἀπάντηση: *Ἐσκι Γιουνὰν μπαμπαμιζντὲν καλμά*, δηλ. «Μᾶς ἔμειναν ἀπὸ τὸν παλιὸ πρόγονό μας, τὸν Ἕλληνα».

ΚΥΠΡΟΣ

Θ. Παπαδοπούλου, Πρόσφατοι εξισλαμίσεις αγροτικού πληθυσμοῦ ἐν Κύπρῳ. Κυπριακαὶ Σπουδαί 29 (1965), σελ. 29-48.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Τουρκοκυπρίων προέρχεται ἀπὸ παλιὰς ἐξισλαμίσεις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πρόσφατες, τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐξισλαμίσεις ἐντοπίων Ἑλλήνων. Πολὺ μικρότερο μέρος προέρχεται ἀπὸ τὴν τουρκικὴ φρουρά, 4 - 5 χιλιάδες, καὶ ἀπὸ μετοικήσεις Τούρκων ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία.

R. Dawkins, The Crypto - Christians of Turkey. Byzantion 8 (1933), σελ. 254 κ.ἐξ.

Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Κύπρου στὰ 1878, τότε πού αὐτὴ παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴν Τουρκία στὴν Ἀγγλία, δὲν ἦταν πιά πόλλοι. Ὑπολογίστηκαν τότε μόνο σὲ 1.800.

Οἱ περισσότεροι κατάγονταν ἀπὸ τοὺς Λατινοκυπρίους, δηλ. ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς Χριστιανούς τῆς μεγαλονήσου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας. Στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν προσχωρήσει ὀριστικὰ ἄλλοι στὸ Ἰσλάμ καὶ ἄλλοι στὸν Χριστιανισμό. Οἱ ὑπόλοιποι, λιγότεροι ἀριθμητικὰ, παρέμειναν καιροσκοπικὰ ἀναποφάσιστοι (Πβ. R.L. N. Michell, στὸ περιοδικὸ Nineteenth Century 1908, σελ. 54).

Σ. Μενάρδου, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων. Ἀθηνᾶ 16, σελ.271 κ.ἐξ.

Ὅπως δὲ χωριστῆς μνείας ἄξια κατὰ τοὺς τουρκικοὺς χρόνους εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἀτυχῶν ἐκεῖνων ἀγροτῶν, ὅσοι φοβούμενοι νὰ δηλωθῶσιν ἐνώπιον τῶν δυναστῶν ὡς Χριστιανοί, δημοσίᾳ ἔφερον τουρκικὸν ὄνομα. Εἰς τοὺς Τζουάνηδες καὶ τοὺς Τζένιους προσετέθησαν οἱ Ὀμέριδες καὶ οἱ Ἀλῆδες, ἀλλ' οὗτοι κρυφίως ἐβαπτίζοντο καὶ εἰς Χριστόν, καὶ τοιουτοτρόπως εἶχον δύο ἀντὶ ἐνὸς ὀνόματα· λ.χ. Ἐμίρης - Κυρκακός, . . . Ἀπτουλλᾶς - Κωνσταντῖνος, Μεχμέτης - Παναγιώτης, Μεμετεμίνης - Γιαννακός, Ἀἰσελῆ - Θεοδώρα, Νουριῆ - Ἐλένη, Ἐμινῆ - Κυριακοῦ Τοιοῦτοι ἀμφίβιοι Χριστιανοὶ ἀναφέρονται καὶ ἀλλαχοῦ, λ.χ. ἐν Πόντῳ . . . , ἐν Κύπρῳ δὲ ὁ λαὸς ὠνόμαζεν αὐτοὺς ἢ κατὰ τοὺς Τούρκους (ἐξ ὄρου ναυτικοῦ ἰταλικοῦ mezzo quarto) μεζοκερτηδες, ἢ ἐκ μεταφορᾶς τῶν κερατεῶν, τῶν οὔτε ἡμέρων οὔτε ἀγρίων, καλουμένων δὲ ἀποστολικῶν, ἀποστόλικους, ἢ συνηθέστερον λινοπάμπακους. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἶναι κυρίως σκωπτικόν, ἐκ μεταφορᾶς ὑφάσματος ἔχοντος δύο εἰδῶν κλωστάς, ἀλλὰ μᾶλλον οἴκτου ἄξιος ἦταν ὁ τρόμος μεθ' οὗ διὰ νυκτὸς ἐβάπτιζον τὰ τέκνα ἢ ἐτέλουν μνημόσυνα τῶν

γονέων. Ἀναφέρεται ὅτι πολλάκις ἔκτιζον οὗτοι δωρεὰν καὶ ναοὺς τῶν ὀρθοδόξων, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἦσαν ἐργάται μισθωτοί, καὶ ὡς μόνην ἐκδίχησιν εἶχον νὰ τρώγωσιν ἀπλήστως μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων κρέας χοιρινόν. Τὸ εἶδος τῆς τροφῆς ἦτο ἡ κυριωτάτη θρησκευτικὴ ἀπόδειξις κατὰ τοὺς τότε χρόνους. Ἀλλὰ τὸ κάπως ἱλαρὸν ἦτο ὅτι «ἔκοβαν νικκιιάχι» τὴν Παρασκευὴν, καὶ τὴν Κυριακὴν ἐτέλουν γάμον. Πότε ὑπέκυψεν τοιοῦτοτρόπως ἐκάστη κώμη δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ, ἀλλὰ ταχύτερον ὑπέκυψαν, ὡς φαίνεται, ὅσαι ἦσαν μακρὰν τῆς προστασίας τῶν προκρίτων. Οὕτως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Λάρνακος, ὅπου μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἀνεπτύχθη τὸ ἐπίνειον εἰς πόλιν συγκεντροῦσαν τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ προξενεῖα τῆς Εὐρώπης, μνημονεύονται μόνον ὀλίγιστοι λινοπάμπακοι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ τῶν Λευκάρων, κωμοπόλεως ἣτις ἐκουσίως παραδοθεῖσα, εἶχεν ἐπὶ τινα χρόνον προνομίας, ἀλλὰ κατόπιν ἐπίεσθη. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀμμοχώστου μνημονεύονται μόνον εἰς τὴν Ἀβκόρου, Ἀχερίτου, Καλοψίδα, Λιοπέτριν, Ξυλοφάου, καὶ Ἁγίον Ἀντώνιον τοῦ Καρπασίου. ἐνῶ εἰς τὰ χωρία τῆς Λεμεσοῦ, τὸν Ἁγίον Γεώργιον, Ἀκροῦντα, Κορφὴν, Λιμνάτην, Μονάγριν, Μοναγρούλλιν, Μονιάτην, Πύργον, Σπιτάλιν, Τριμίκλινην καὶ Φασοῦλλαν δὲν ὑπελείποντο πολλοὶ Χριστιανοί, πλεῖστα δὲ χωρία τῆς Πάφου, Ἁγία Βαρβάρα, Ἀκουρός, Ἀμμαδικίς, Ἀσπρογεία, Βρο(δ)ίσις, Γεροσκήπου, Δρυνιά Κρήτου, Μαρβότου, Μανδριά, Μηλιά, Πάνω Παναγιά, Ψιάθι καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ Γιλλυρριά (οἱ κάτοικοι ταῖ *Γιάννη* λέγονται σήμερον *Σελέμανοι*) εἶχον ἐπιπολῆς ἐξιλαμισθῆ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον. Διότι ἐκεῖ οὐδεὶς ὑπῆρχε ἵνα προστατεύσῃ τὰς «δουλείας» ἐκείνας, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Θεόγνιδος, «κεφαλᾶς». Μετὰ τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν πάντα τὰ μνημονευθέντα χωρία ἐζήτησαν παρὰ τῶν οἰκείων ἐπισκόπων ἱερεῖς, πλεῖστοι δὲ λινοβάμπακοι προσεκύνησαν καὶ τὴν Ἁγίαν Γῆν καὶ ἀπέπλυναν εἰς τὸν Ἰορδάνην τὸ ἐν ὄνομα. Περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων παρετηρεῖτο ὅτι πολλάκις ἐξελέγοντο συνηχοῦντα κατ' ἀμφοτέρας τὰς θρησκείας, λ.χ. Ἀλῆς - Ἡλίας, Ἀρίφης - Ἀρβίλης, Μεχεμέτης - Μιχαήλ, Σουλεϊμάνης - Σολομός, Ἐμινὲ - Ἐλένη, Μειρέμη - Μαρία κλπ. Ἐζήτουν ὁμῶς ἐξ ἄλλου καὶ ὀνόματα οὔτε μωαμεθανικὰ οὔτε χριστιανικὰ, ἀλλ' ἀπλῶς προσηγορικὰ, λ.χ. Γιασουμῆς καὶ Γιασουμή, Κκικκεκκού (ἐκ τοῦ *κκικκέκκιν* τουρκ. *τσιτσέκι*, ἄνθος), συχνὸν δὲ γυναικεῖον ἦτο τὸ Τουτοῦ (Ἁγ. Βαρβάρα, Ἀσπρογεία), φαινόμενον καὶ ὡς ὑποκορισμὸς τοῦ Παναγιωτοῦ καὶ ὡς τὸ γνωστότατον ἐκ τοῦ Byron (*Don Juan VI, VLII*) *Dudu*. Τὰ τρία ταῦτα θηλυκὰ ὀνόματα Γιασουμή, Τουτοῦ καὶ Κκικκεκκού παρέμειναν καὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν, πιθανὸν δὲ καὶ νὰ ζήσωσιν ὡς ἀνάμνησις τῆς θλιβερᾶς ταύτης ἱστορίας. Ἄς μακαρίσωμεν χριστιανικῶς τοὺς κεκοιμημένους λινοβαμπάκους, οἵτινες τόσα καὶ τόσα εἶδον καὶ ἔπαθον, ἵνα μὴ φρωθῶσιν ὡς γκισαούρηδες, καὶ ἄς παρηγορηθῶμεν ἔθνικῶς ὅτι Ἀλῆδες ἔχουσιν υἱοὺς Κυπριανούς, καὶ Χουσεῖνηδες Εὐαγόρας.

ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΥΠΟΛΕΙΜΜΑΤΑ ΚΡΥΠΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

N. E. Μηλιώρη, Οί Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 88.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Κρυπτοχριστιανούς, ἄς τοὺς ποῦμε ἐκ καταγωγῆς, πού μᾶς ἀπασχόλησαν σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, φαίνεται νὰ ὑπάρχουν, σύμφωνα μὲ μερικὲς πληροφορίες¹, καὶ κάποιοι Κρυπτοχριστιανοὶ πρῶτο β α θ μ ο ὕ· κυρίως γυναῖκες πού ἀναγκαστήκανε ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς νὰ παντρευτοῦνε μὲ Τούρκους, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο μετὰ τὴν καθολικὴ ἔξοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχρεωθήκανε νὰ παραμείνουν στὴν Τουρκία. Βέβαια καὶ ἂν τὶς δεχτοῦμε τὶς πληροφορίες αὐτές, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς πρόκειται μᾶλλον γιὰ πολὺ περιορισμένο ἀριθμὸ, μὲ ἀμφίβολη τὴ συνέχεια στοὺς ἀπογόνους. "Ὅ,τι καὶ ἂν συμβαίνει πάντως, ὅποιαδήποτε ἔκταση καὶ ἂν ἔχη ἡ εἰδικὴ αὐτὴ περίπτωση τῶν νέων Κρυπτοχριστιανῶν, τὸ βέβαιο εἶναι πὼς κάποιο συγκλονιστικὸ ἀνθρώπινο ψυχικὸ δρᾶμα κρύβεται καὶ πάλιν. Κι εἶναι τοῦτο πού ἔχει κι αὐτὴ τὴ φορὰ τὴ σημασία του.

Ἄπο ὅλες αὐτές τὶς παραπάνω πληροφορίες . . . εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε, καὶ τὸ νομίζω μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα, πὼς τὸ ζήτημα τῶν Κρυπτοχριστιανῶν εἶναι ἓνα ζήτημα πού γιὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο ἔχει χάσει σήμερα τὴν ὀξύτητά του, ἀλλὰ πού ἐξακολουθεῖ παρὰ ταῦτα νὰ παραμένῃ ἀνοιχτὸ ὁπωσδήποτε.

Ἡ βεβαιότητα πού κατέχει τοὺς πρόσφυγες τοῦ Πόντου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Κρυπτοχριστιανῶν στὴν πατρίδα τους, πού ἔμειναν ἐκεῖ καὶ μετὰ τὴν Ἀνταλλαγή, γιὰτὶ θεωρήθηκαν Τούρκοι, παρουσιάζεται καὶ στὸ ὄνειρο ἑνὸς Ποντίου πρόσφυγα πού βλέπει στὸν ὕπνο του ὅτι ξαναγύρισε στὴν πατρίδα του καὶ περιφέρεται στὶς γειτονειὲς τῆς Τραπεζούντας.

Φίκα (=Φ. Κτενίδου), Ὁ Βέβαιος γύρισε στὴν Τραπεζούντα. Ποντιακὴ Ἑστία 7 (1956), σελ. 4011-4013.

(Ἀπόσπασμα σελ. 4012) Πῆρα τὴ στράτα καὶ πρὶν προχωρήσω πολὺ βρέθηκα στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησίας τοῦ "Ἀη Βασίλη.

Ἡ πόρτα ἦταν κλειδωμένη. Θυμήθηκα πὼς ὁ παπᾶ Δημήτρης κάθονταν

1. Βλ. Π. Χαλκεντέρου, Ἡ ἐθνικὴ καταστροφὴ τοῦ 1922 καὶ ἡ σύγχρονη λογοτεχνία μας. Ἑφημ. «Ἐλεύθερος» (Ἀθηνῶν) 23-9-1962.

στ' ἀντικρινὸ τὸ σπίτι. Πῆγα χτύπησα τὴν πόρτα. Μοῦ ἀνοίξε ἕνας γέρος μολλὰς. Μὲ ρώτησε τούρκικα τί θέλω.

—«Χότζα, τοῦ εἶπα, γυρεύω τὸν παπὰ μας, νὰ μοῦ ἀνοίξη τὴν ἐκκλησιά . . . Θέλω νὰ προσκυνήσω.»

—Καλά, μοῦ εἶπε, ἀλλὰ ἡ πόρτα θ' ἀνοίξη ἅμα χτυπήσης τὸ μέτωπό σου στὸ κατώφλι.

Πῆγα, ἔκαμα καθὼς εἶπε. Ἄνοιξε ἡ ἐξώπορτα καὶ μπῆκα στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν πλησίασα στὴ μέσα πόρτα, εἶδα μπροστά μου τὸ γέρο τὸ μολλά.

—Χότζα, πῶς βρέθηκες ἐδῶ; τὸν ρώτησα.

—Ἐλα μέσα γρήγορα, μοῦ εἶπε, νὰ μὴ σὲ δῆ κανένας.

Μόλις μπῆκα μέσα, ἡ πόρτα ἔκλεισε πίσω μου καὶ ὁ μολλὰς χάθηκε. Προσκύνησα τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Βασίλη, ποῦ ἦταν στὸ νάρθηκα, καὶ προχώρησα στὴ μεγάλη τὴν ἐκκλησιά. Κάποιος ἀναβε τὰ καντήλια.

—Γιατί τ' ἀνάβεις; ρώτησα. Ἐκεῖνος δὲν εἶπε τίποτε, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ ἱερὸ ἀκούστηκε μιὰ φωνή.

—Ἐέχασες πὼς εἶναι Χριστοῦγεννα;

Δὲν πέρασε πολὺ καὶ ὅλη ἡ ἐκκλησιά φωτίστηκε καὶ στὸ Ἅγιο Βῆμα φάνηκε ὁ μολλὰς ντυμένος μὲ τὰ ἄμφια τοῦ δεσπότη, μὲ τὴ μίτρα στὸ κεφάλι καὶ μὲ τὴν πατερίτσα στὸ χέρι. Ὡσπου νὰ τὸν καλοκοιτάξω ἡ ἐκκλησιά γέμισε. Ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά. Οἱ ψάλτες ἄρχισαν νὰ ψάλλουν «Ἡ γέννησίς σου, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν . . .»

Δὲν κράτησε πολὺ ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη λειτουργία, ἄδειασε ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ ὄλα. Οὔτε τέμπλο, οὔτε στασίδια, οὔτε εἰκόνες, οὔτε πολυέλαιοι, οὔτε μανουάλια. Ὅλα χάθηκαν καὶ μόνο οἱ μαρμαρένιοι στύλοι ἔμειναν, ὅπως ἦταν πάντα κατάσπροι. Τὰ ἄλλα τὰ ντουβάρια καὶ ὁ θόλος μαῦρα καὶ γεμάτα ἀράχνες.

Ἔσκυφα τὸ κεφάλι μου καὶ ἄρχισα νὰ κλαίω.

Ἐανὰ βρέθηκε μπροστά μου ὁ μολλὰς.

—Γιατί κλαῖς; μὲ ρώτησε.

Τὸν κοίταξα μέσα στὰ μάτια καὶ τὸν ρώτησα κι ἐγώ.

—Ἄν ἀγαπᾶς τὸ Θεό σου, ἐσύ δὲν ἤσουν μὲ τὰ δεσποτικὰ ἄμφια στὸ ἱερό;

—Ναί, μοῦ λέει, ἐγὼ ἤμουν.

—Μὰ ἐσύ δὲν εἶσαι Τοῦρκος μολλὰς;

—Τέτοιοι Τοῦρκος ἦταν κι ὁ παππούς σου, μοῦ εἶπε . . . καὶ αὐτοὶ ὄλοι ποῦ ἤρθαν ἀπόψε τέτοιοι Τοῦρκοι εἶναι.

—Κλωστοί;

—Ὅχι, φώναξε. Κρυφοί . . . κρυφοί. Ἐμεῖς ἐμείναμε, γιὰ νὰ φυλάγουμε τοὺς πεθαμένους ποῦ ἀφήσατε ἐσεῖς χωρὶς κερὶ καὶ καντήλι . . . Κοινω-

νοῦμε μὲ τὸ νερὸ τῆς βροχῆς καὶ μὲ τὸ ψῶμι ποῦ ζυμώνουμε μέσα στὶς χαλασμένες ἐκκλησιές. Διαβάζουμε τοὺς πεθαμμένους Χριστιανούς τὴ νύχτα καὶ τοὺς θάφτουμε ὡς Τούρκους τὴν ἡμέρα.

Ἔπεσα στὰ γόνατα καὶ ἄρπαξα τὸ χέρι του καὶ τὸ φιλοῦσα.

— Τώρα, μοῦ εἶπε, ἔβγα γρήγορα καὶ τρέξε νὰ προφτάσης τὸ καράβι . . . Κάτι πῆγα νὰ πῶ, ἀλλὰ ἐκεῖνος χάθηκε ἀπὸ μπροστά μου. Ἔτρεξα καὶ βγῆκα ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς ἐκκλησίας.

Μετάφραση ἀπὸ τὰ Ποντιακά, Ν. Π. Ἀνδριώτη.

Ε. Φλαβιανού, Ἀνακοίνωση δημοσιευμένη στὴν ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης «Μακεδονία» τῆς 6-7-1956, σελ. 2.

Κάτωθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου τῆς ἐν Ζιντζῆ Ντερε τῆς Καππαδοκίας μονῆς τῶν Φλαβιανῶν ὑπῆρχε καὶ ὑφίσταται σήμερον παρεκκλήσιον ὑπόγειον τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, «Γιέρ - Ἀλτῆ» καλούμενον. Κατὰ τοὺς συγχρόνους ἡμετέρους ἱστορικούς οἱ ὅποιοι ἤσυχολήθησαν περὶ τῆς μονῆς αὐτῆς τὸ ὑπόγειον ἐκεῖνο ὑφίστατο πρὸ 3050 καὶ πλέον ἐτῶν καὶ ἦτο ἄδυτον εἰδωλολατρῶν. Ἱέρεια κατώκει ἐκεῖ καὶ εἰς ὠρισμένην ἡμέραν τοῦ ἔτους, κάπου ἐκεῖ, προέβαιναν εἰς πυροβολία. Περίπου τὸ 400 μ.Χ. τὸ ἄδυτον μετατρέπεται εἰς χριστιανικὴν μονήν, καί, πρὶν ν' ἀναχωρήσῃ πρὸς τὴν Παλαιστίνην, μονάζει ἐκεῖ ὁ ἅγιος Σάββας. Ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἀπὸ τὰς περιοχὰς Σεβαστείας, Ἀγκύρας, Ἰκονίου καὶ ἀλλαχοῦ Ἕλληνες, Ἀρμένιοι καὶ Μωαμεθανοί, ἐκόμιζον τοὺς ἀσθενεῖς των, οἱ ὅποιοι παραμένοντας 1 ἢ 2 νύκτας εἰς τὸ ὑπόγειον παρεκκλήσιον ἰατροῦντο. Ἡ μονὴ αὐτὴ ἦτο ἡ Λούρδη τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας.

Τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν ὁ ἕργονος τοῦ ἱστορικοῦ Α. Λεβίδου, ἰατρὸς Λεβίδης. Εἰς μίαν συγκέντρωσιν τῶν Καππαδοκῶν, πρὸ μηνῶν μᾶς εἶπεν. «Ἡῦρα ἀνέπαφον τὸν Γιέρ - Ἀλτῆ, ἦτοι τὸ παρεκκλήσιον τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος. Τίποτε δὲν ἄλλαξε ἐκεῖ μέσα. Συνεινήθη βαθύτατα. Ὅταν ἐξῆλθον, Τοῦρκος ἀξιωματικός, διοικητὴς τοῦ ἐκεῖ ἐδρεύοντος τουρκικοῦ στρατοῦ, μοῦ εἶπε. «Γιατρέ, πρὸς Θεοῦ, ποῖον ἅγιον εἶχατε ἐνταφιάσει ἐκεῖ κάτω, γιατί διαρκῶς κομίζουν ἀσθενεῖς καὶ μᾶς βάζουν σὲ μπελάδες. Πρὸ ἡμερῶν ἔφερον ἐκ Σεβαστείας».

Τριάκοντα τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν ἀποχώρησίν μας ἐκεῖθεν, ἐννοοῦν νὰ μεταφέρουν ἐκεῖ ἀσθενεῖς οἱ μωαμεθανοί. Εἶναι ὅμως οὗτοι μωαμεθανοί; Ἐγὼ ἀμφιβάλλω. Οἱ Τοῦρκοι καυχῶνται κάθε τόσοσιν ὅτι εἰσίγησαν οἱ καμπάνες τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Πράγματι εἰσίγησαν ἐκεῖναι αἱ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Τί γίνονται ὅμως ἐκεῖναι αἱ ὅποια εὐρίσκονται, καὶ εὐρίσκονται κατ' ἐμὲ, κάτωθεν τῆς γῆς; . . .».

Ἄρχιμανδρίτου Γαβριήλ, Καθηγουμένου τῆς Μονῆς τῶν Κομνηνῶν Ἁγίου Διονυσίου (Ἄθω), Ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Ποντιακὴ Ἑστία 9 (1958), σελ. 4827-4830

Σύγχρονα Μαρτυρολόγια

Σὲ μιὰ ἐκκλησία τοῦ Γαλατᾶ στὴν Πόλη, ὅπου συχνάζουν οἱ ναυτικοὶ καὶ οἱ ταξειδιῶται, γιὰ ν' ἀνάψουν τὸ κεράκι τους γιὰ τοὺς δικούς τους καὶ τὸ καλὸ ταξίδι πρὸς τὶς φουρτουνιασμένες θάλασσες τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Μαρμαρᾶ, ἐκεῖ τὴ Μεγάλῃ Σαρακοστῇ τοῦ 195 . . . πῆγε νὰ λειτουργήσῃ καὶ ἐξομολογήσῃ τοὺς Χριστιανοὺς κάποιος γέρων Ἁγιορείτης πνευματικὸς, πρῶτη φορὰ ἐπισκεπτόμενος τὴν Κωνσταντινούπολι.

Ὁ τακτικὸς Ἐφημέριος τοῦ ναοῦ, ἐξυπηρετῶν καὶ παρεκκλήσιον εἰς γειτονικὸν Ἀγίασμα, ἀφοῦ τὸν κατετόπισε εἰς τὰ τοῦ ἱεροῦ βήματος, τοῦ ἔδωσε καὶ μερικὲς δεκάδες ὀνομάτων «ζώντων καὶ τεθνεώτων», καὶ τὸν ὠδήγησεν εἶτα εἰς συνεχόμενον πρὸς τὸ ἱερόν σκοτεινὸν παρεκκλήσιον. Ἐκεῖ τοῦ ἔδειξε μικρὰν κλίμακα ἀνερχομένην ἐλικοειδῶς πρὸς τὰ «Κατηχούμενα» τοῦ Ναοῦ καὶ τοῦ εἶπεν ἐμπιστευτικῶς, ὅτι τὸν περιμένουν ἐπάνω καμιά δεκαριά ἄνθρωποι, γιὰ νὰ ἐξομολογηθοῦν καὶ νὰ κοινωνήσουν ἔπειτα εἰς τὴν λειτουργίαν, διότι ἐπείγονται νὰ φύγουν τὸ βράδυ μὲ τὸ πλοῖον τῆς γραμμῆς, ὡς ξένοι ἀπὸ πολὺ μακριά.

Ἀνέβαινε ὁ γέρων συλλογιζόμενος τὸ δύσκολον ζήτημα τῆς συνεννόησεως μετ' αὐτῶν, ἐφόσον ἦσαν ξένοι ἀπὸ μακριά, αὐτὸς δὲ πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς δὲν ἐγνώριζεν ἄλλην γλῶσσαν.

Ἐκεῖ εἰς τὸ ἡμίφως τοῦ ὑπερώου διέκρινε δεκάδα ἀνδρῶν χωρικῶν μεγάλης ἡλικίας, οἵτινες εἰς τὸ ἀντικρυσμὸν του ἔβαλον ὅλοι μετάνοια, καὶ ὁ γεροντότερος τοῦ εἶπεν εἰς ποντιακὴν διάλεκτον «εἴμεν χριστιανοί, ἐμεῖς, Πάτερ, ἄς σὸν Πόντον καὶ λελεύομε τὰ ποδάρια σ', θέλομε νὰ ξομολογᾶς καὶ νὰ κοινωνίεις μας ὁσήμερον, κ' ἐπεκεῖ θὰ λέομε σὴν ἀγιωσύνη σ' ἕναν κι' ἄλλο ντὸ θέλομε . . .».

Εὐτυχῶς, ὁ Γέρων πνευματικὸς συναναστραφεὶς πρὸ ἐτῶν μετὰ Ποντίων προσφύγων ἐν Μακεδονίᾳ, ἐνεθυμεῖτο ἀρκετὰ τῆς ἀπηρχαιωμένης αὐτῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου καὶ ἐνόησε τί ἤθελον, καὶ τί θὰ τοῦ ἔλεγον ἐξομολογούμενοι.

Ὅταν ἐξημέρωσε, τοὺς εἶπε νὰ μὴ φύγουν, νὰ ἡσυχάσουν καὶ τὴν αὐριον Παρασκευὴν θὰ κάμη πάλιν λειτουργίαν, νὰ μεταλάβουν καὶ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μωρά.

Τοὺς ἄφησε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἱερόν, ἵνα ρίξῃ ὀλίγον νερὸ εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ ἀνανήψῃ ἐκ τῆς ἀγρυπνίας.

Αὐτοὶ ἀνέβηκαν ἐπάνω καὶ σὲ λίγῳ κατέβηκαν πάλιν δύο, οἱ γεροντότεροι καὶ τοῦ εἶπαν: —Πάτερ, κᾶτ' κι' ἄλλο θὰ παρακαλοῦμε σε. Σὸ χωρίον ἐμοῦ ποπὰν κ' ἔχομε . . Ἐγέντον τριάντα χρόνια («Ἀνάστασιν») κ' ἐποίκα-

με και «Χριστός ανέστη» κ' ἔκ'σαμε. Ντὸ ψὴν θὰ δίγομε 'ς σὸν Θεόν; Τὰ παιδιά μου παντρέφκουνταν χωρὶς ποππὰν και χωρὶς στέφανα. 'Αποθάνομε και θάφκουμες ἀλειτούργητοι. . . 'Ανάθεμα ἀγοῦτο τὴν σκλαβίαν. Πάτερ, ἔγκαμε ἕναν σακκὶν χῶμαν ἄς σὰ κοιμητήρια μου. . . Λελεύομε σε, διάβασον ἄτο, νὰ σύρομ' ἄτο ἅπάν σὰ ταφία μου. . . Δός μας και «κοινωνίαν», νὰ δίγωμε 'ς σὰ παιδιά μου. . . Ποῖσο μας κ' ἕναν «'Ανάστασιν», ν' ἀκούωμε τὸ «Χριστός ανέστη», κι' ἄτοτε ἄς ἀποθάνωμε.

Τοὺς εἶπε νὰ ἔλθουν πάλιν τὸ βράδου ὄλοι τους, ὅπως και ἔγινε. 'Αφοῦ ἐκοιμήθηκαν τὰ μικρά, τοὺς εἶπε ὅσα ἠδύνατο περὶ τῆς ἀγίας θρησκείας μας, τοὺς συνεβούλευσε νὰ εἶνε στερεοὶ εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ και νὰ ἔχουν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλπίδα τους, ὅτι μιὰ μέρα θὰ τελειώσουν τὰ βάσανά των.

Τὸν διέκοπταν μὲ ἐρωτήσεις σπαρακτικές. «Ντ' ἔφταγνε τ' ἐμέτερον ἀνθρώπ', πάτερ, σὴν πατρίδαν ἔμου, σὴν 'Ελλάδαν; Ντ' ἔφτάει τ' ἐμέτερον ὁ βασιλέας ὁ Κωνσταντῖνον;».

Τοῦ ξέφυγε ὁ λόγος και τοὺς εἶπε μὲ δάκρυα στοὺς ὀφθαλμοὺς ὅτι ὁ βασιλέας ὁ Κωνσταντῖνον ἀπέθανεν. "Ολοι τους ἄρχισαν τὰ κλάμματα και περιοσότερον αἱ γυναῖκες λέγοντας. «'Ο Κωνσταντῖνον κι' ἀποθάν'! ὁ βασιλέας ἔμου πάντα ζῆ. 'Ο Κωνσταντῖνον θὰ παίρ' μας νὰ πᾶμε σὴν Πατρίδαν. . . Κᾶτ' λάθος θὰ ἔμαθες, πάτερ. . .». Τοὺς καθυσύχασε λέγοντας ὅτι ὁ Θεὸς θὰ στείλῃ ἄλλον Κωνσταντῖνον νὰ τοὺς ἐλευθερώσῃ, μόνον ὑπομονὴν και ἐλπίδα νὰ ἔχουν, και ἀγάπην μεταξύ των.

Μετὰ κατέβηκαν στὴν ἐκκλησία και ὁ Πνευματικὸς ἀνέγνωσε τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν μὲ τὰ ὀνόματα τῶν «τεθνεώτων» ἐπὶ τοῦ χῶματος, ἔπειτα τοὺς ἔδωσε και τὸ κλειδί τοῦ ἄλλου δωματίου ὅπου ἔμεινε αὐτὸς και τοὺς ἔστειλε νὰ ξεκουρασθοῦν.

"Ορθρου βαθέος ἀνέβηκε και τοὺς ἐξύπνησεν, και ἔως ὅτου ἐτοιμασθοῦν, ἔψαλλε τὸν κανόνα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου «Κύματι θαλάσσης», κατέβηκαν και αὐτοὶ και ἀπὸ τὰ γράμματα κατάλαβαν, ὅτι θὰ τοὺς κάμῃ «'Ανάσταση».

'Εκάλεσε τὸν γεροντότερον και τοῦ εἶπε νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸ παγκάρι τόσα κηρία, ὅσες ψυχὲς εἶνε εἰς τὸ χωρίον των και νὰ τὰ μοιράσῃ εἰς ὄλους ἀπὸ μίαν δέσμην, εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν "Αγιον Βῆμα και φορέσας λευκὰ ἄμφια, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Ὠραϊάν Πύλῃν μὲ ἀναμμένην λαμπάδα και μὲ φωνὴν παλλομένην εἶπε. «Δεῦτε λάβετε φῶς», «Δεῦτε λάβετε φῶς», «Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς και δοξάσατε Χριστὸν τὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν».

"Ηναψαν ὄλοι τὰ κηρία τους. 'Ανέγνωσεν ἔπειτα τὸ Β' 'Εωθινὸν «Διαγενομένου τοῦ Σαββάτου», και μετὰ τὸ «Δόξα τῇ ἀγία και ζωοποιῶ και ἀδιαιρέτῳ Τριάδι. . .» ἔψαλλε τὸ «Χριστός ανέστη» ἐκ τρίτου. Και τότε ἔστρεψε πρὸς αὐτούς, ἵνα τοὺς εἶπῃ νὰ ψάλλουν και αὐτοὶ τὸ ἴδιον. "Ολοι τους ἤσαν ἀγκαλιασμένοι και ἔκλαιον και κατεφιλοῦντο, ἄρπασε και αὐτὸς εἰς τὰς ἀγκάλας του τὰ μικρά νεοβάπτιστα και τὰ κατεφίλει.

Εἶτα τοὺς εἶπε λόγους παρηγορητικούς, ὅτι καὶ τὸ Γένος μας θ' ἀναστη-
θῆ μίαν ἡμέραν ὀλόκληρον καὶ ἠνωμένον πλέον θὰ ἐορτάζη τὴν Ἀνάστασιν
τοῦ Κυρίου ὡς μία Οἰκογένεια.

Ἔμαθε λοιπὸν παρ' αὐτῶν ὅτι ὀλόκληρον τὸ χωρίον των εἶναι Κρυπτο-
χριστιανοὶ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, καὶ εἰς τὴν Ἀνταλλαγὴν δὲν τοὺς ἐπετρέπη νὰ
φύγουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι τὰ «νεφούζια» τους (ταυτότητες) ἦσαν μὲ τουρ-
κικὰ ὀνόματα, ὅτι στὸ φανερόν εἶνε Ὀθωμανοὶ καὶ Τοῦρκοι, καὶ στὰ κρυφὰ
εἶναι Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καὶ περιμένουν νὰ τοὺς γλυτώσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ
τῆ σκλαβιά.

Στὰ φανερά λέγονται Χασάνης - Μεμέτης κ.λ.π., καὶ τὰ πραγματικά τους
ὀνόματα εἶνε Γεώργιος, Παναγιώτης κ.ἄ. Ἔχουν ἓνα δικό τους δῆθεν χό-
τζα, ἀλλ' οὔτε περιτομὴ κάνουν, οὔτε Ραμαζάνι, οὔτε Μπαϊράμι, τουναντίον,
μυστικὰ σὲ ὑπόγειες ἐκκλησίες ἐορτάζουν χριστιανικὰ τὸ Πάσχα, τὰ Χρι-
στούγεννα, τῆς Παναγίας, μόνοι των χωρὶς παπᾶ.

Πρὸ τῆς Ἀνταλλαγῆς ἐπαιρναν παπᾶ ἀπὸ γειτονικὰ χριστιανικὰ χω-
ριά καὶ τοὺς βιάπιζε, τοὺς στεφάνωνε καὶ τοὺς λειτουργοῦσε τὶς μεγάλες
ἐορτὲς καὶ μετελάμβανον, ἀλλὰ τώρα δὲν ὑπάρχει πουθενὰ παπᾶς καὶ ἀναγκα-
στικῶς ἔρχονται στὴν Πόλῃ ἐκ περιτροπῆς, γιὰ δουλειὲς δῆθεν, καὶ ἐκτελοῦν
τὰ χριστιανικὰ των καθήκοντα.

Ὁ πνευματικὸς τὰ ἤκουε σαστισμένος, τοῦ ἐφαίνετο ὅτι διαβάζει συνα-
ξάρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ, καὶ δὲν ἤμποροῦσε νὰ συγκρατήσῃ τὰ δά-
κρυα ἀπὸ τὴν συγκίνηση.

Ἐξωμολογήθηκαν βιαστικὰ καὶ ὅλοι μαζί κατέβηκαν ἀθόρυβα στὸ σκο-
τεινὸ παρεκκλησίσι, ἀπ' ὅπου θὰ ἤκουον τὴν λειτουργία τῶν προηγιασμένων,
χωρὶς κανεὶς νὰ τοὺς βλέπῃ.

Καὶ ὅταν μετὰ τὴν λῆξιν ἐμετάλαβαν οἱ ἄλλοι ἐκκλησιαζόμενοι, ἔγινεν
ἡ ἀπόλυση καὶ ἔφυγε ὁ κανδηλανάπτης, ἔμεινε δὲ μόνο ὁ πνευματικὸς μὲ τὸ
πρόσχημα τῆς ἐξομολογήσεως, τότε ἔκλεισεν ἔσωθεν τὰς θύρας καὶ λαβῶν
τὰ ἅγια εἰσῆλθεν εἰς τὸ Βῆμα τοῦ παρεκκλησίου καὶ ἐκάλεσε τοὺς μαρτυρι-
κοὺς Κρυπτοχριστιανοὺς ἵνα «μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλ-
θωσιν».

«Μεταλαμβάνει ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, Γιορίκας (Γεώργιος), τὸ τίμιον
καὶ πανάσπιλον καὶ ζωοποιὸν Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σω-
τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἵασιν σώματος καὶ ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρ-
τιῶν καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Ἀμήν».

«Μεταλαμβάνει ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Ἀναστάς (Ἀναστάσιος) . . .

Μετὰ τὴν «Εὐχαριστίαν» καὶ τὴν ἀπόλυσιν, εἶπον εἰς τὸν πνευματικόν:

«Πάτερ, νὰ ἔχωμε τὴν εὐχὴ σ', θ' ἐφτάς μας ἓναν καλὸν κι ἄλλο . . . Ἔ-
χομε μὲ τ' ἐμᾶς ἀδᾶ σὴν Πόλ' καὶ τοὶ γαρῆδες (γυναῖκας) ἐμουν καὶ τέσσερα
παιδιά ἀβάφτιστα. Ὁ ποπᾶς τ' ἐγκλησίας φογᾶται νὰ φωτίζ' ἄτα . . . Κουρ-

πάν'τς' νά γίνουμες . . Αὔριον ἀπό πουρνοῦ βάπτισον ἄτα . . Ποῖσον ἄτα Χριστιανούς . . "Ἄς ἔν' γιά τ' ὄνομαν τοῦ Χριστοῦ καί τῆ Παναγίας τῆ Σουμελᾶ . . . Ντό ν' ἐφτᾶμε! . . 'ς ἐμέτερον τήν 'Ελλάδαν κι' ἀφίνε μας νά πᾶμε . . ποῖσον μας ἀδὰ ἀτό τὸ καλόν, παιδία σ' εἶμες . . Σὸν ποππᾶν εἶπαμε ψέμματα, ὁ Θεὸν νά σχωρᾶ μας, ντό θὰ διαβαίνομεν πλάν με τὸ παπόρ' . . Ποδεδίζομέ σε . . , ποῖσο μας κι ἀτό τὸ καλόν».

"Ἐμειναν σύμφωνοι νά ἔλθουν τὸ βράδου με τὰς γυναῖκας καί τὰ μωρά, νά μείνουν στοῦ δωμάτιο τοῦ παπαῦ, ὁ ὁποῖος ὑπὸ μίαν πρόφασιν θὰ ἔλειπε, καί τήν νύκτα μυστικά θὰ γινόταν ἡ βάπτισις τῶν παιδιῶν.

"Ἦλθον τμηματικά καί με προφυλάξεις πρὸς τὸ σούρουπο, ἐξομολογήθηκαν καί αἱ γυναῖκες, καί πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ἐγένετο ἡ βάπτισις, τὸ μύρωμα καί ὁ ἐκκλησιασμός τῶν νεοφωτίστων εἰς τὸ παρεκκλήσιον. Μετά, τὰ μικρὰ ἐκοιμήθησαν ἐπάνω, ὑπὸ τὴν φύλαξιν μιᾶς γυναικός, οἱ δὲ ἄλλοι ἐξημερώθησαν εἰς τὸν ναόν. Ὁ γέρων πνευματικὸς τοὺς ἔκαμε Εὐχέλαιον καί Παράκλησιν εἰς τὴν Παναγίαν, καί ἐνόσω αὐτὸς ἐδιάβαζεν καί ἔψαλλεν, ἐκεῖνοι ὅλοι γονατιστοὶ ἐψιθύριζον τὸ «Κύριε ἐλέησον» καί «Παναγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς».

Τοὺς συνέστησεν ἔπειτα νά σβήσουν τὰ κηρία καί, ὅταν ὑπάγουν εἰς τὸ χωρίον των, τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, νά τὰ μοιράσουν εἰς ὄλους, νά τ' ἀνάψουν βαπτισμένοι καί ἀβάπτιστοι, νά ψάλλουν τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» καί, ὅσοι εἶναι βαπτισμένοι καί στεφανωμένοι νά μεταλάβουν ἀπὸ τὴν Ἁγία Κοινωνία πού θὰ τοὺς δώση αὔριον νά πάρουν μαζί τους.

"Ἐως ὅτου ξημερώση καλά, ἐδιάβασε εἰς ἐπήκοον πάντων τὴν ἀκολουθίαν τῆς Μεταλήψεως, εἶτα καί τὴν συγχωρητικὴν εὐχήν.

"Ὅλοι τοὺς εἰσῆλθον εἰς τὸ παρεκκλήσιον, ἀφ' ὅπου ἤκουον καί πάλιν τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν. Εἰς τὸ τέλος, ὡς καί πρωτύτερα, ἅμα ἐξεκενώθη ἡ ἐκκλησία, μετέδωκε πρῶτον τὰ Ἄχραντα Μυστήρια εἰς τὰ νεοφώτιστα, ἔπειτα εἰς τὰς γυναῖκας, κατόπιν εἰς τοὺς ἄνδρας.

"Ἐκεῖνοι ἐδίσταζον «Γίνεται, Πάτερ, ἕναν κι' ἄλλον Κοινωνίαν;» «Γίνεται», τοὺς εἶπε. «Σῶμα Χριστοῦ μεταλάβετε πηγῆς ἀθάνατου γεύσασθε».

"Ὅλα ἔγιναν ἐν τάξει.

"Ὅταν μετ' ὀλίγον ἀνέβηκεν καί αὐτὸς ἐπάνω καί ἐπρόκειτο νά χωρισθοῦν, ἵνα πρὸς τὸ ἐσπέρας φύγουν με τὸ πλοῖον τῆς γραμμῆς, θρῆνος καί κλαυθμὸς ὡς ὄδυρμός πολὺς, ἀλλὰ σιωπηλὸς κατέκλυσε τὸ δωμάτιον. Αὐτοὶ δὲν ἤθελαν νά τὸν ἀφήσουν, καί αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νά τοὺς ξεπροβοδίση πέραν τῆς ἐκκλησίας, διότι φοροῦσε ράσα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπει ἡ . . . πολιτισμένη αὐτὴ χώρα.

Λελεύομέ σε, πάτερ, νά μνημονεύς μας, πάτερ! τὴν εὐχή σ' νά ἔχωμε, πάτερ! . . .

Νά εἰπῆτε τὰς εὐχὰς μου στοὺς Χριστιανούς μας, νά εἶνε καλοί, νά πι-

στεύουν στὸν Χριστὸν καὶ στὴν Ἑλλάδα μας. Ὁ Θεὸς θὰ τοὺς εὐλογῇ, ἡ Πατρίδα μας θὰ τοὺς σκέπτεται πάντοτε, καὶ ἐγὼ δὲ θὰ σᾶς λησμονήσω ποτέ...»

Καὶ πῶς νὰ λησμονήσῃ τὰ δάκρυά των ποὺ κατέβρεζαν τὰς χεῖρας του; Πῶς νὰ μὴ ἐνθυμῆται τὴν ἄκραν εὐλάβειάν των καὶ τὴν τραγωδίαν των; Τραγωδίαν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνας τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. Πῶς νὰ ξεχάσῃ τὴν κατακόμβην τοῦ παρεκκλησίου τῆς Γοργοεπηκόου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ; Πάντοτε τοὺς ἐνθυμεῖται καὶ ἤδη «ἐν γήρῃ πίνονι» εὐχεται ἐντονώτερον «Μνήσθητι, Κύριε, τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων. Κύριε, ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου, σωθησόμεθα». Πῶς νὰ λησμονήσῃ καὶ τὰ βάσανα τῆς ἐκλεκτῆς αὐτῆς φυλῆς, ποὺ βρέθηκε γεωγραφικῶς μεταξὺ λαῶν βαρβάρων τὴν ψυχὴν, λαῶν ἀνεπιδέκτων πολιτισμοῦ, Ἑθνῶν μὲ θηριώδη ἔνστικτα;!

(Ἀναδημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα «Ποντιακὴ Φωνή» τῆς 24-5-1964, σελ. 1κ.ἔξ.).

Ἄρθρο τῆς ἐφημερίδος «Ἑλληνικὸς Βορρᾶς» τῆς 18-3-1964, σελ. 3. Ὑπάρχουν πολλοὶ Κρυπτοχριστιανοὶ εἰς τὴν Κύπρον μεταξὺ τῆς τουρκικῆς μειονότητος Τὸ μυστήριον τῶν «Λινοβαμβάκων».

Ὑπάρχουν πολλοὶ Κρυπτοχριστιανοί, ἀνάμεσα στὶς 80.000 τῶν μουσουλμάνων ποὺ παρουσιάζονται γιὰ τουρκικὴ τάχα μειονότητος ἀπὸ τὴν Ἀγκυρα καὶ τοὺς Ντενκτάς καὶ Κιουτσούκ.

Τὸ πρᾶγμα αὐτό, ὅσο κι' ἂν φαίνεται καταπληκτικό, εἶναι, ὡστόσο, ἱστορικᾶ βεβαιωμένο, ἀφοῦ στηρίζεται σὲ παλιὰς διαπιστώσεις ξένων περιηγητῶν ποὺ, μάλιστα, ἀνῆκαν σὲ ἔθνη ὄχι πολὺ φιλικὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Μιὰ τέτοια μαρτυρία παραθέτουμε παρακάτω. Ἀνήκει στὴν Ε. Ὀνεφαλς - Ρίχτερ, Γερμανίδα, ποὺ περιώδευσε τὴν Κύπρον τὸ 1912 καὶ ἐξέδωσε τὶς ἐντυπώσεις της σὲ βιβλίον τὸ 1913.

Στὸ βιβλίον αὐτὸ ἡ Ρίχτερ ἀναγνωρίζει τὸν καθαρὰ ἑλληνικὸ, ἀπὸ τότε, χαρακτῆρα τοῦ νησιοῦ. Σχετικὰ μὲ τοὺς Κρυφοχριστιανοὺς γράφει τὰ παρακάτω:

«Ἐγὼ ἡ ἴδια εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσω ἀπὸ κοντὰ αὐτοὺς τοὺς περιέργους αἰρετικούς. Τὸ ἐπίσημον ὄνομά τους εἶναι «Λινοβάμβακοι» (ἀπὸ τὸ λινάρι καὶ τὸ βαμβάκι, γιὰ νὰ τονίζεται ἡ διφυῆς ὑπόστασί τους ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θρησκείας).

Τοὺς ὀνομάζουν, ὅμως καὶ «Λαρδοκόφτες», καθὼς καὶ «Μισοκέρτες».

Οἱ Λινοβάμβακοι πηγαίνουν στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ στὸ τζαμί, καὶ βαφτίζουν τὰ παιδιὰ τους μὲ Χριστιανὸ παπᾶ, ἐνῶ, παράλληλα, καλοῦν καὶ μουσουλμάνον ἱμάμη, ποὺ τοὺς κάνει τὸ ἰσλαμικὸ «σουνέτι» (περιτομή). Φυσικὰ

τὰ παιδιὰ παίρνουν δύο ὀνόματα, ἓνα χριστιανικὸ κι' ἓνα μουσουλμανικὸ. Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου γίνεται τόσο μὲ τὸ χριστιανικὸ τυπικὸ ὅσο καὶ μὲ τὸν μουσουλμανικὸ τρόπο.

Οἱ ἄντρες μιᾶνε καὶ τὶς δύο γλῶσσες—ἑλληνικὰ καὶ τουρκικὰ—ἐνῶ οἱ γυναῖκες συνήθως, χρησιμοποιοῦν μόνο τὴ μία ἀπὸ τὶς δύο.

Ἡ προέλευσι τῶν Λινοβάμβακων ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς:

“Ὅπως μοῦ εἶπαν, ὑπῆρχαν στὸ νησί Τοῦρκοι πού, μυστικά, εἶχαν προσχωρήσει στὸν Χριστιανισμό, ἀλλά, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς καταδιώξεις, (ὁ ἱερός νόμος πρόβλεπε ἀνασκολοπισμὸ στὴν περίπτωσι αὐτῇ) ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμφανίζονται γιὰ μουσουλμάνοι.

Μοῦ εἶπαν ἀκόμα ὅτι, ὅταν οἱ Τοῦρκοι κατέκτησαν τὴν Κύπρον, πολλοὶ Χριστιανοὶ ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐξισλαμισθοῦν. Στὰ κρυφὰ ὅμως, κρατοῦσαν τὴν χριστιανικὴ τους πίστι. Ἀργότερα ξεθαρρεύθηκαν καὶ ἐμφανίσθηκαν φανερά καὶ μὲ τὶς δύο θρησκείες.

Πιὸ ἀργά, ὅταν ἦρθε ἡ βρετανικὴ κυριαρχία στὸ νησί, αὐτοὶ οἱ παράξενοι χριστιανο-μουσουλμάνοι ἐξαφανίσθηκαν μέσα σὲ λίγα χρόνια. Ἀκολούθησαν τὴ μία ἀπὸ τὶς δύο θρησκείες, ἐγκαταλείποντας τὴν ἄλλη. Ὡστόσο μέχρι σήμερα ἀκόμα (1913) ὑπάρχουν «Λινοβάμβακοι», ἰδίως στὰ χωριὰ τῆς Τιλλυριᾶς».

Σήμερα, στὰ 1964, οἱ «Λινοβάμβακοι» εἶναι, κατὰ ἓνα σημαντικὸ ποσοστὸ τοῦ παλιοῦ τους ἀριθμοῦ, ἐνσωματωμένοι μέσα στὴν λεγόμενη «τουρκικὴ μειονότητα» τοῦ Κιουτσούκ καὶ τοῦ Ντενκτάς. Προσποιοῦνται τοὺς μουσουλμάνους. Ἀλλὰ στὰ κρυφὰ τηροῦν ὅλους τοὺς τύπους τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς λατρείας. Καὶ φυσικά, περιμένουν τὴ μέρα πού θὰ ἐκδηλωθοῦν ἐλεύθερα σὰν Ἕλληνες καὶ σὰν Χριστιανοί, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς Σταυριώτες τοῦ Πόντου.

Γ. Κ. Παραμυθᾶ, Ἀνέκδοτο σημείωμα.

Ὁ Γιάννης Σαραγκιόγλου, πρόσφυγας ἀπὸ τὴν Πάφρα τοῦ Πόντου καὶ ἐγκαταστημένος στὴ Σταυρούπολη τῆς Ξάνθης, εἶχε χάσει τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του κατὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή. Κατὰ τὸ 1949 - 50 ζήτησε ἐκ νέου πληροφορίες ἀπὸ τὸν Ἐρυθρὸ Σταυρὸ, καὶ τότε πῆρε τὴν εἶδησι πὼς ὁ χαμένος ἀδελφός του βρίσκεται στὴν Πάφρα. Συγχρόνως πῆρε γράμμα καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο.

Ἀμέσως ἔβγαλε διαβατήριον ὁ Γιάννης γιὰ τὴν Τουρκία, ἐφοδιάστηκε μὲ δωρεὰν σιδηροδρομικὸ εἰσιτήριον, σὰν ἐργάτης τῶν ΣΕΚ πού ἦταν, καὶ χωρὶς χασομέρι πῆγε στὴν Πάφρα, ὅπου βρῆκε τὸν ἀδελφὸ του σὰν Χασὰν

Σαρηγκιόκ, παντρεμένον με Ἑλληνίδα, ἐξισλαμισμένη μαζί με τὰ ἄλλα παιδιὰ πού εἶχαν ἐξισλαμίσει οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν Καταστροφή. Ἐμεινε κάμποσες μέρες ὁ Γιάννης στὴν Πάφρα, καὶ τρεῖς μῆνες μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Σταυρούπολη δέχτηκε τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἀδελφοῦ του Χασάν, ὁ ὁποῖος ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα τρεῖς περίπου μῆνες κοντὰ στὸν ἀδελφὸ του καὶ τοὺς ἄλλους συγγενεῖς του.

Ὁ τεχνικὸς υπάλληλος τῶν ΣΕΚ Στρατῆς Φωτεινός, Λέσβιος, πού ἔμεινε τότε στὴ Σταυρούπολη, εἶχε δημιουργήσει στενές σχέσεις με τὸν Χασάν καὶ ἔμαθε ἀπ' αὐτὸν ὅτι οἱ ἐξισλαμισθέντες ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας Ἕλληνες τῆς Πάφρας καὶ τῶν πέριξ ἔχουν ἓνα κρυφὸ μεταξὺ τους σύνδεσμο, ἀλληλογωρίζονται καὶ συμπεθεριάζουν μεταξὺ τους, χωρὶς ν' ἀνακατεύονται με τοὺς λοιποὺς Τούρκους.

Σημείωμα τοῦ «Βορείου» στὴν ἐφημερίδα «Μακεδονία» τῆς 17-3-1964.

Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου γράμμα εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν ἀπευθυνθὲν εἰς Ἕλληνας τῆς βορείου Ἑλλάδος, ἀπὸ τὰ βάρη τῆς Τουρκίας, συγκινοῦν μέχρι μυχίων. Εἶναι γραμμένον ἀπὸ ἄνθρωπον ἔχοντα συνείδησιν ὅτι εἶναι Ἕλλην καὶ ἀποσταλὲν εἰς τὸν παραλήπτην. Κύριος οἶδε πῶς ἀπὸ τὸν γράψαντα τὴν ἐπιστολὴν καὶ πληροφορηθέντα, ἐκεῖνο πού ὑποπτεύετο μὲν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε βεβαιότητα ὅτι εἶναι Ἕλλην καὶ Χριστιανός. Τυχαίως ἐπληροφορήθη τὸ πρᾶγμα, ἔμαθε ἐπίσης ὅτι ὁ παραλήπτης εἶναι συγγενῆς του, ὡς ἔμαθε καὶ τὴν διεύθυνσίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τοῦ ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν διὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ ὅτι ζῆ καὶ ὑπάρχει καὶ νὰ τοῦ ζητήσῃ ἀκόμη νὰ μάθῃ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διακηρύξῃ τὴν ἐθνικότητά του, τὴν θρησκείαν του, ἐνῶ εἶναι φαινομενικῶς Τοῦρκος καὶ μουσουλμάνος. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φύγῃ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ πλησίον τῶν συγγενῶν του, πού τὸν ἐθεωροῦσαν χαμένον, πλησίον τῶν ὁμοεθνῶν του, πλησίον τῶν ὁμοθρήσκων του.

Καὶ προσπαθεῖ τώρα ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς νὰ εὔρη τρόπον νὰ φέρῃ τὸν χαμένον συγγενῆ του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρῶτον νὰ ἐπικοινωνήσῃ ἀσφαλῶς μαζί του. Καὶ αὐτὸ ἴσως νὰ εἶναι τὸ δυσκολώτερον.

Πόσαι ἄραγε χιλιάδες Ἑλλήνων, Ἑλληνοπαίδων καὶ Ἑλληνίδων ἔμειναν εἰς τὴν Τουρκίαν κατὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν, διὰ νὰ ἐκτουρκισθοῦν καὶ νὰ ἐκμουσουλμανισθοῦν; Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς πού εἰς τὸν Βόλον εἶχε φθάσει Ἕλλην ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πού κατὰ τὴν καταστροφὴν διεσώθη, διὰ νὰ ἐκμουσουλμανισθῇ, καὶ τυχαίως, πρὸ διετίας ἢ τριετίας, νὰ μάθῃ ὅτι ὑπῆρξεν Ἕλλην καὶ Χριστιανός, ὅτι ἡ μητέρα του ἐζοῦσεν εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Νέας Ἰωνίας, εἰς τὸν Βόλον. Καὶ αὐτὸς μὲν κατάρθωσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν Βόλον καὶ νὰ γνωρίσῃ τοὺς οἰκείους του. Πόσοι δ-

μως ἄλλοι, χαμένοι εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀγνοοῦν τὴν ἑλληνικὴν των καταγωγὴν, ἢ τὴν γνωρίζουν, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὰς ἑλληνικὰς ἀρχάς, ἢ δημιουργήσαντες οἰκογένειαν, δὲν ἐπιχειροῦν νὰ ἐπικοινωνήσουν, ἢ τέλος δὲν ἀποτολμοῦν νὰ ἐπιχειρήσουν ὁ,τιδήποτε ὅπως ἔλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, φοβούμενοι ὅτι θὰ τιμωρηθοῦν, ὑφιστάμενοι τὰς συνεπείας τῶν διαβημάτων των;

Πρὸ διετίας, εὐρισκόμενος εἰς τὴν Σμύρνην, ἐγνώρισα ἓνα Ἕλληνα πού μικρὸ παιδί τότε, κατὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν, ἔμεινεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἰωνίας, ἀνετράφη ὡς Τουρκόπαις, καὶ τώρα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰμπραήμ, ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σερβιτόρου.

Εἰς ἄλλην πόλιν τῆς μικρασιατικῆς Τουρκίας, μοῦ ὑπεδείχθη ἀνώτερος Τοῦρκος ἀξιωματικὸς ἀπὸ τοὺς καλυτέρους θεωρούμενος τοῦ τουρκικοῦ στρατεύματος, ὁ ὁποῖος καίτοι ἔμεινεν εἰς τὴν Τουρκίαν κατὰ τὴν καταστροφὴν αὐτὴν, εἰς ἡλικίαν μόλις δύο ἢ τριῶν ἐτῶν, διατηρεῖ συνείδησιν ὅτι εἶναι Ἕλλην. Ἐπέδειξε μάλιστα εἰς ξένον ἀξιωματικὸν καὶ ἀλυσιδούλαν μὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λαμβόν του, πού τοῦ εἶχαν οἱ γονεῖς του, καὶ διασωθεῖσαν ὡς ἐκ θαύματος.

—Τὸ ξέρω, εἶπε μὲ θλίψιν εἰς τὸν ξένον αὐτὸν ἀξιωματικόν, ὅτι εἶμαι Ἕλλην, ἀλλὰ τί ἠμπορῶ νὰ κάμω;

Πόσοι ἄραγε δὲν θὰ ἤθελαν νὰ μιμηθοῦν τὸ παράδειγμα τοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μικρασιατικοῦ πολέμου, Τοῦρκου ὑποφρουράρχου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, πού μίαν ἡμέραν ἀπεκάλυψεν ὅτι ἦτο Ἕλλην Κρυπτοχριστιανὸς καὶ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατόν;

Ἄλλ' αὐτὸς ἠμποροῦσε νὰ τὸ κάμῃ διότι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ὑπὸ συμμαχικὴν καὶ ἑλληνικὴν κατοχὴν. Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες πού εἶναι χαμένοι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ θεωροῦνται Τοῦρκοι, πῶς ἠμποροῦν νὰ τὸ πράξουν; Καὶ ἀνέρχονται πράγματι εἰς πολλὰς χιλιάδας οἱ Ἕλληνες αὐτοί, οἱ ὁποῖοι θὰ μένουν, ἂν ἔχουν συνείδησιν τοῦ πράγματος, ΚρυπτοἝλληνες καὶ Κρυπτοχριστιανοί, ἐνόσω ζοῦν, διότι δὲν θὰ ἔχουν, βεβαίως, τὴν δυνατότητα νὰ συνάπτουν γάμους μὲ νέας κρυπτοχριστιανικῶν οἰκογενειῶν καὶ νὰ διαιωρίζουν ἔτσι τὴν ἑλληνικότητά των μέχρις ὅτου ἀναλάμψουν ἄλλαι ἡμέραι.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ποῖον σημεῖον τῆς Τουρκίας δὲν ὑπῆρχαν Κρυπτοχριστιανοὶ καὶ ΚρυφοἝλληνες, εἰς τὸν Πόντον, τὴν Κρήτην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Ἡπειρον, ἐξομώσαντες ὑπὸ τὴν βίαν καὶ τὴν ἀπειλὴν τῆς σφαγῆς; Μοῦ ἔλεγε φίλος Ρόδιος, ὅτι καὶ εἰς τὴν πατρίδα του, ὑπῆρχαν μερικοὶ ΚρυπτοἝλληνες καὶ Κρυπτοχριστιανοί. Δι' αὐτοὺς εἶχε πλασθῆ καὶ ἡ παροιμία «νὰ βάλωμεν καὶ τὸν Χασάνην Τοῦρκον». Δι' αὐτοὺς εἰς τὴν Ρόδον ἐπίσης εἶχε πλασθῆ ἡ παροιμία:

—Τοῦρκος εἶσαι; Μουσταφᾶ;

—Τοῦρκος μὰ τὴν Παναγιά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀγγελῆ Ν.*, Κουρμούλης ὁ Λινοβάμβακος. Ἐφημ. «Ἐλευθερία» Ἀθηνῶν 14 καὶ 21-1-1962.
- Ἀμάντου Κ.*, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν μεσαίωνα. (Ἐν Ἀθήναις 1919), σελ. 113 - 116.
- Ἀνδριώτη Ν. Π.*, Κρυπτοχριστιανικὴ Φιλολογία. (Θεσσαλονίκη 1953).
- Ἀντωνοπούλου Σ.*, Μικρὰ Ἀσία. (Ἀθῆναι 1907), Περὶ Σταυριωτῶν, σελ. 57 - 72.
- Ἀποστολίδου Δ.*, Ἡ μεγάλη τραγωδία τοῦ Πόντου. (Ἐν Ἀθήναις 1919).
- Βατίδου Ὀλγας*, Ἡ χριστιανικότητα τῶν Τούρκων καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρασίας. (Ἀθῆναι 1958).
- Βαφειδου Ν.* Ἀρχιμ., Ἐξισλαμίσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν καὶ ἀπελευθερώσεις σκλάβων ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἀρχεῖον Ὀρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὀθσαυροῦ 17 (1952), σελ. 204 - 211.
- Βογιατζίδου Ἰ.*, Ἱστορικὰ μελέται Ι, Ἐκτουρκισμὸς καὶ ἐξισλαμισμὸς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 2 (1932), σελ. 95 - 152.
- Βογιατζίδου Ἰ.*, Τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον «Ἡ ἀνάκτησις τοῦ ἀπολεσθέντος». Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 33 (1958), σελ. 364 - 378.
- Γεδεῶν Μ.*, Λαθρόβιος ὀρθοδοξία. Μεσαιωνικὰ Γράμματα 1 (1930), σελ. 79 - 95.
- Γενεράλη Ε.*, Κουρμούλης. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, τόμ. 15, σελ. 77.
- Γερβασίου (Σουμελίδου)*, Μητροπολίτου Σεβαστείας, Οἱ Σταυριῶται. (Ἐν Βαλατᾷ Κωνσταντινουπόλεως 1919).
- Γεωργίου Ἰ.*, Ἡ φυλετικὴ ἐξέλιξις ἐν Μ. Ἀσία. Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 2 (1939), σελ. 63-91.
- Dawkins R.*, The Crypto-Christians of Turkey. Byzantion 8 (1933), σελ. 247 - 275.
- Δέφνερ Μ.*, Πέντε ἐβδομάδες παρὰ τοῖς ἀρνησιθρήσκους ἐν Ὄφει. Ἐστία 4 (1877), σελ. 547.
- Διαμαντοπούλου Α. Ν.*, Κρυπτοχριστιανός. Κ. Ἐλευθερουδάκη, Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, 8, σελ. 248 - 249.
- Dieterich K.*, Das Griechentum Kleinasien, σελ. 13.
- Εὐαγγελίδου Τρ.*, Ἱστορία Ποντιακῆς Τραπεζοῦντος. (Ὁδησός 1898), σελ. 200 - 201.
- Hausluck F. W.*, Christianity and Islam under the Sultans.
- Hausluck F. W.*, The Crypto-Christians of Trebizonde. Journal of Hellenic Studies 41 (1921), σελ. 199 - 202.
- Ζαμπελίου - Κριτοβουλίδου*, Ἱστορία τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης. Συμπληρωθεῖσα ὑπὸ Ἰ. Κονδυλάκη. (Ἀθῆναι 1893), σελ. 279, 280, 291.
- Θεοφυλάκτου Θ. Κ.*, Γύρω στὴν ἄσβεστη φλόγα. (Θεσσαλονίκη 1958).
- Janin R.*, Musulmans malgré eux. Les Stavriotes. Échos d'Orient 15 (1912), σελ. 445-505, καὶ Παναθηναϊκὰ 13 (1912), σελ. 81 - 86.
- Ἰωαννίδου Σ.*, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος. (Κωνσταντινούπολις 1867), σελ. 134 - 135.
- Καλλίφρονος Β. Δ.*, Ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ. (Κωνσταντινούπολις 1867), σελ. 161 - 162.

- Κανδηλάπτου - Κάνεως Γ. Θ.*, Σοιλεμεζ Μεχμέτ Πασᾶς. Ποντιακή Ἔστια 1 (1950), σελ. 291 - 292.
- Κανδηλάπτου - Κάνεως Γ. Θ.*, Εἶμαι καὶ ἐγὼ Χριστιανός. - Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν διπίστων τοῦ Πόντου. Ἐφημ. «Κόσμος» Ἀθηνῶν 26-7-1962.
- Κανδηλάπτου - Κάνεως Γ. Θ.*, Ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν διπίστων. - Μία ἐξ ἀνάγκης δολοφονία. Ἐφημ. «Κόσμος» Ἀθηνῶν 18-8-1962.
- Κανδηλάπτου - Κάνεως Γ. Θ.*, Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν Κρωμναίων. Ποντιακὰ Ἱστορήματα 1 (1966), τεῦχ. 4/5, σελ. 7 - 8.
- Καπούργα Α.*, Ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. - Ὁ Παπᾶ - Πάνον καὶ ὁ Καρασακαλῆς ὁ Χότζας. Ποντιακὴ Ἔστια 11 (1960), σελ. 5720 - 5722.
- Κοκκινίδη Σ. Γ.*, Ὁ ἐξωμότης ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος Ποτουρᾶς ὁ Χουσαμάντης, μετονομασθεὶς Ἰσκεντέρ Πασᾶς. Ποντιακὴ Ἔστια 1 (1950), σελ. 414 - 415.
- Λαμέρα Κ. Γ.*, Τὸ Μικρασιατικὸν πρόβλημα. (Ἀθῆναι 1918).
- Λαμέρα Κ. Γ.*, Περὶ Μ. Ἀσίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ Κρυπτοχριστιανῶν. Διάλεξις γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» τῇ 4 Μαρτίου 1921 (Ἐν Ἀθῆναις 1921).
- Λαμέρα Κ. Γ.*, Πόσοι καὶ ποῖοι οἱ κάτοικοι τῆς Μ. Ἀσίας μετὰ τὴν Ἀνταλλαγὴν. (Ἐν Ἀθῆναις 1929), σελ. 75 - 83. Μαύρη Βίβλος διωγμῶν καὶ μαρτυριῶν τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκδοσις Πατριαρχείων. (Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919).
- Μελανοφροδῆ Π.*, Οἱ Κλωστοί. Διήγημα. (Ἀθῆνα 1951).
- Μελανοφροδῆ Π.*, Ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Ἐνα Πάσχα σὲ τούρκικο μαχαλᾶ τῆς Σταμπούλ. Ποντιακὴ Ἔστια 13 (1962), σελ. 6587 - 6589.
- Μενάρδου Σ.*, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων. Ἀθηνᾶ 16 (1904), σελ. 257 - 294.
- Μεταλλεῖδῃ Μ.*, Ἀπὸ τῆ ζωῆ τῶν Κλωστῶν. Μία μικρὴ ἱστορία. Ποντιακὰ Φύλλα, τεῦχ. 16 (1937), σελ. 196 - 197.
- Μηλιώρη Ν. Ε.*, Οἱ Κρυπτοχριστιανοί. Μελέτη. (Ἀθῆναι 1962).
- F. Miklosich - J. Müller*, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, 1, σελ. 183 - 184, 197 - 198.
- Michell R. L. N.*, The Lino-Vambaki of Cyprus. The Ninettenth Century (London 1908), σελ. 751 - 762.
- Μικρασιατικὸς Σύλλογος «Ἀνατολή», Περὶ μεταναστεύσεως Καυκασίων Ἑλλήνων εἰς Ἑλλάδα καὶ περὶ Κρυφοχριστιανῶν τοῦ Ἄκ - Ντάγ - Μαδέν. (Ἐν Ἀθῆναις 1925), σελ. 20 - 22.
- Μπάφα Γ.*, Τὰ Χριστούγεννα τοῦ Χατζῆ Ὄσμάν Πασᾶ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1939, σελ. 49 - 56.
- «Νέα Ἡμέρα» (ἐφημ.), Περὶ Σταυριωτῶν. Φύλλ. 3/18, 11/25, Μαρτίου 18/3, 14/28 Ἀπριλίου καὶ 6/20 Μαΐου 1906.
- Ξενίτα Ε.* (Ξ. Ἀκογλου), Οἱ Κλωστοί. Ποντιακὴ Ἔστια 2 (1951), σελ. 1193 - 1196.
- Οικονομίδου Δ. Η.*, Ἀργυρόπολις. Ἀρχεῖον Πόντου 3 (1931), σελ. 186 καὶ ἐξ.
- Οικονομίδου Δ. Η.*, βλ. Ποντίου Ἱστορος.
- Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Τακρίριά τινα πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν περὶ τοῦ ζητήματος τῶν Σταυριωτῶν καὶ τῶν ἐξισλαμίσεων (ἐλληνιστὶ καὶ τουρκιστὶ). (Κωνσταντινουπόλις 1919).
- Παπαγεωργίου Π. Ν.*, Ὁ ἐξισλαμισμὸς τοῦ μακεδονικοῦ χωρίου «Νοτίων». Ἀνέκδοτος ἱστορικὴ παράδοσις τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1909, σελ. 91 - 95.
- Παπαδοπούλου Α. Α.*, Ὁ ὑπόδουλος ἐλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, ἐθνικῶς καὶ

- γλωσσικῶς ἐξεταζόμενος. (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων). (Ἐν Ἀθήναις 1919), σελ. 42 - 50.
- Παπαδοπούλου Α. Α.*, Οἱ κρυφοὶ Χριστιανοὶ τοῦ Πόντου. Ἡμερολόγιον Μ. Ἑλλάδος 1922, σελ. 169 - 180.
- Παπαδοπούλου Α. Α.*, Ὁ Πόντος διὰ τῶν αἰώνων. Ἀρχεῖον Πόντου 1 (1928), σελ. 7 - 46.
- Παπαδοπούλου Α. Α.*, Κλωστοί. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα 14, 604.
- Παπαδοπούλου Δ. Κ.*, (Σταυριώτη), Ἐξόντωσις Τερέμπτη ὑπὸ Κρυπτοχριστιανοῦ (δημοτικὸ τραγούδι). Ἀρχεῖον Πόντου 13 (1948), σελ. 220.
- Παπαδοπούλου Δ. Κ.*, (Σταυριώτη), Ἀπογραφή Σταυριωτῶν. (Ἀλεξανδρούπολις 1954). Ποντιακὴ Ἔστια 8 (1957), σελ. 4304.
- Παπαδοπούλου Δ. Κ.*, (Σταυριώτη), Ἐκπαιδευτικὰ Σταυρί. Ποντιακὴ Ἔστια 8 (1957), σελ. 4515 - 4524.
- Παπαδοπούλου Δ. Κ.*, Οἱ Σταυριῶται στοὺς νεκροὺς των. Ποντιακὴ Ἔστια 9 (1958), σελ. 4981 - 4983.
- Παπαδοπούλου Δ. Κ.*, Τὸ Σταυρί. (Βατοῦμ 1916).
- Παπαδοπούλου Δ. Κ.* (Σταυριώτη), Λαογραφικὰ Σταυρί. Ἀρχεῖον Πόντου 26 (1964), σελ. 95 - 116.
- Παπαδοπούλου Παπᾶ Ἡλία*, Οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Χεβέκ (ἐπαρχίας Θεοδοσιουπόλεως· Ἐρζερούμ· Ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις ἑνὸς ἱερέως. Ποντιακὴ Ἔστια, 13 (1959), σελ. 5377-5378.
- Παπαδοπούλου Θ.*, Πρόσφατοι ἐξισλαμίσεις ἀγροτικῶν πληθυσμοῦ ἐν Κύπρῳ. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 29 (1965), σελ. 29 - 48.
- Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου*, Κρυπτοχριστιανοί. Μ. Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα 9, 380.
- Παπῆ Φ.*, Τοῦρκοι καὶ Λαζοὶ μετὰ τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις των. Ποντιακὴ Ἔστια 8 (1957), σελ. 4116 - 4119.
- Παραφεντίδου Ε.*, Σταυριῖται ἢ Σταυριῶται. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1950, σελ. 268-270.
- Rashley R.*, Travels in Krete. (London 1837), τόμ. 1, σελ. 105 - 108.
- Pears E.*, Turkey and its people. (London 1912), σελ. 266.
- Πιτυκάκη Μ. Ι.*, Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης. Δρῆρος 2 (1938), σελ. 516 - 520.
- Ποντίου Ἱστορος*, Αἱ ἐξισλαμίσεις ἐν Πόντῳ καὶ οἱ Κλωστοί. Ποντιακὰ Φύλλα 1 (1936), σελ. 3 - 6.
- Ρεδιάδη Π. Δ.*, Κουρμούλης· Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Κ. Ἐλευθερουδάκη 8. 123 - 124.
- Σαλαπασίδη Π. Β.*, Ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν κρυφῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀργυρουπόλεως. Ποντιακὰ Φύλλα 2 (1937), σελ. 372 - 373.
- Σκαλιέρη Γ.*, Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μ. Ἀσίας. (Ἐν Ἀθήναις 1922) σελ. 70, 320 κέξ., 383 κέξ.
- Σκενδέρη Κ. Χ.*, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως (Ἐν Ἀθήναις 1928).
- Skendi S.*, Cryptolchristians in the Balkan Area under the Ottomans. Slavik Review 26 (1967), σελ. 227 - 246.
- Σουμελίδου Γ.*, βλ. Γερβασίου (Σουμελίδου).
- Σταυράκη Ν.*, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης. (Ἀθήναι 1890), σελ. 131.
- Σωτηρίου Γ. Α.*, Χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας. (Ἀθήναι 1920), σελ. 63.
- Τάντου Η.*, Μιά σελίδα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Ποντιακὴ Ἔστια 13 (1962), σελ. 6563 - 6564.
- Τερζοπούλου Α. Χ.*, Οἱ Κλωστοὶ ἢ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν Σουρμαίνων. Ἀρχεῖον Πόντου 31 (1970/71), 398 - 425.

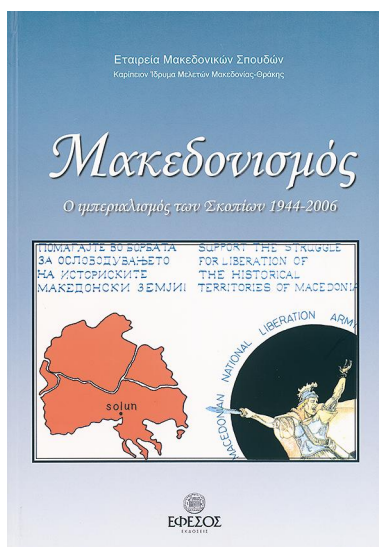
- Τοπαλίδου Π.* (ἀρχιμ.), Ὁ Πόντος ἀνά τοὺς αἰῶνας. (Δράμα 1929), σελ. 119 - 133.
- Τριανταφυλλίδη Π.*, Ἡ ἐν Πόντῳ ἐλληνικὴ φυλὴ ἤτοι τὰ Ποντιακά. (Ἀθήναι 1866), σελ. 85 - 95.
- Τριανταφυλλίδη Π.*, Οἱ Φυγάδες. Δράμα μετὰ μακρῶν προλεγομένων περὶ Πόντου. (Ἀθήναι 1970).
- Τριανταφυλλίδη Π.*, Οἱ Κλωστοί. Ποντιακὴ Ἑστία 2 (1951), σελ. 967 - 970.
- Φιλήμονος Ι.*, Δοκίμιον περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. τόμ. 4, (Ἀθήναι 1861), σελ. 395.
- Φίτσι (Φ. Κτενίδου)*, Γύρω ἀπὸ τοὺς Κρυπτοχριστιανούς. Ἀπὸ ἑνα χειρόγραφο τοῦ 1886. Ποντιακὴ Ἑστία 11 (1960), σελ. 5647 - 5648.
- Φιρτινίδου Γ. Π.*, Μία συμπλήρωσις. Ποντιακὴ Ἑστία 13 (1962), σελ. 6611 - 6612.
- Χαλκέντερου Π.*, Ἡ ἐθνικὴ καταστροφὴ τοῦ 1922 καὶ ἡ σύγχρονος λογοτεχνία μας. Ἐφημ. «Ἐλεύθερος» (Ἀθηνῶν) 23-9-1962.
- Χατζοπούλου Γ. Κ.*, Ἀπὸ τὴν ἐφιαλτικὴ ζωὴ τῶν Κλωστῶν Πόντου. Ποντιακά Ἱστορήματα 1 (1966), τεύχ. 4 - 5, σελ. 9 - 12.
- Χονδρογιάκη Γ.*, Ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ αἱ ἐν αὐτῇ πολυπληθεῖς ἐθνότητες καὶ φυλαί. Ἐφημ. «Νέος Κῆρυξ» (Μυτιλήνης) 15 - 20 Φεβρουαρίου 1922.
- Χρυσάνθου*, Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Τραπεζοῦντος. Ἀρχεῖον Πόντου 4 - 5 (1936), σελ. 670 - 671, 690 - 691, 708, 717 - 719.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΙΒΛΙΑ-ΚΛΕΙΔΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Γνωρίζεις, δωρίζεις, στηρίζεις

**Συλλογική επιστημονική μελέτη
«Μακεδονισμός».
Ο Ιμπεριαλισμός των Σκοπίων
1944-2006**

σελ. 229

€ 30

**Σπυρίδων Σφέτας – Κώστας Κατσάνος
Το Μακεδονικό στα Ξένα αρχεία.**

σελ. 190

€ 23,92

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡ. 53

Η ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ

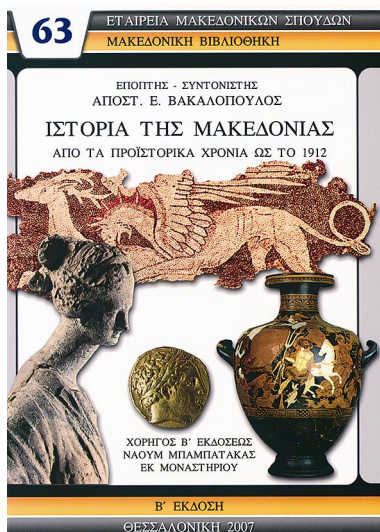

Επιστημονική Ημερίδα, Θεσσαλονίκη, 29 Απριλίου 2007

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

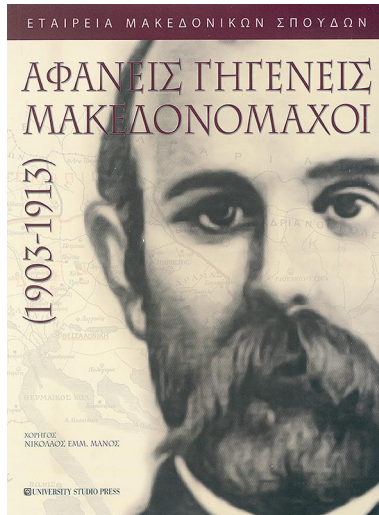
**Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας
«Η αποδόμηση του Εθνικού Κράτους
και της Ιστορίας του».**
σελ. 97

€ 10,00

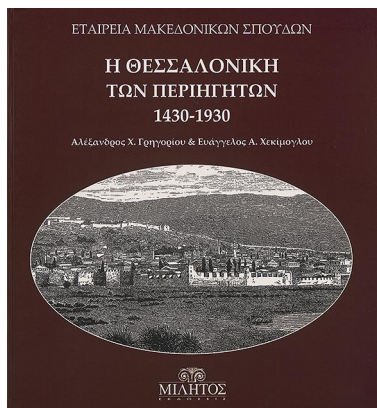
**Συλλογικό έργο
Ιστορία της Μακεδονίας
από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912,**
σελ. 187

€ 10

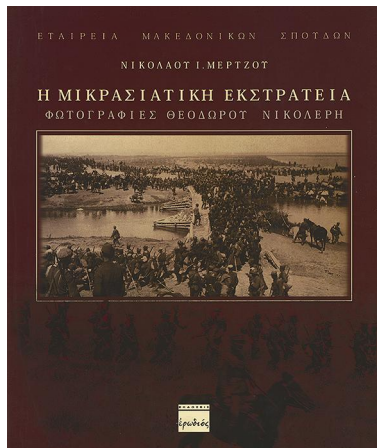
Συλλογική επιστημονική μελέτη
Αφανείς Γηγενείς Μακεδονομάχοι (1903-1913)
σελ. 191

€ 19,14

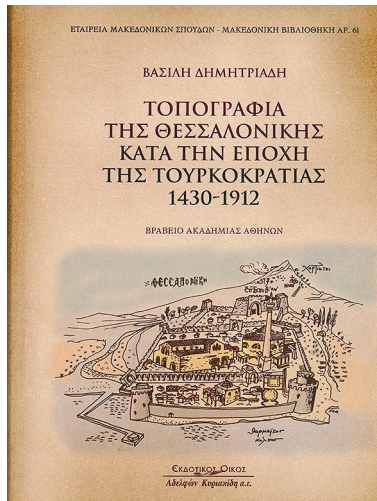
Αλέξανδρος Χ. Γρηγορίου – Ευάγγελος Α. Χεκίμογλου
Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430 -1930.
Επιλογές κειμένων και μαρτυριών
σελ. 243

€ 78,46

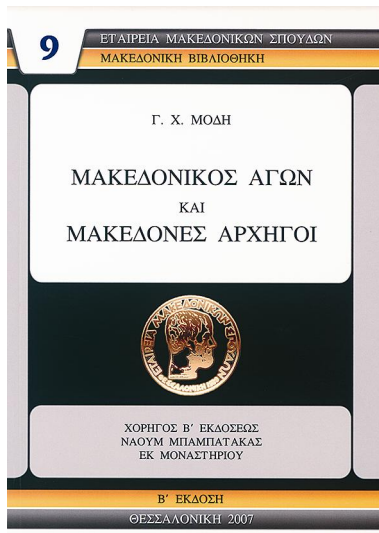
**Νικόλαος Ι. Μέρτζος,
Η Μικρασιατική Εκστρατεία.
Φωτογραφίες Θεοδώρου Νικολέρη,
σελ. 198**

€ 32,54

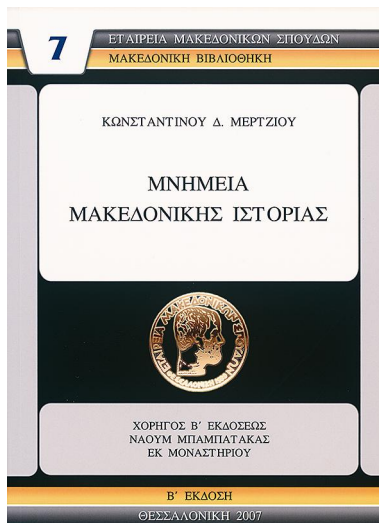
**Βασίλειος Δημητριάδης,
Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο
της Τουρκοκρατίας 1430-1912
(Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών)
σελ. 566+148 εικόνες + 5 χάρτες.**

€ 49,76

**Γ. Χ. Μόδης,
Ο Μακεδονικός Αγών
και η νεώτερη μακεδονική ιστορία
σελ. 448**

€ 15

**Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος,
Μνημεία Μακεδονικής ιστορίας
σελ. 587 + 1 χάρτης + 16**

€ 18

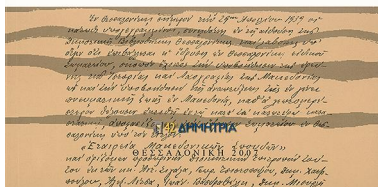
ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ν.Ι.ΜΕΡΤΖΟΣ - Κ.Ν.ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΧΡΟΝΙΚΟ 1939 - 2007

Ν. Ι. Μέρτζος - Κ. Ν. Πλαστήρας,
Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών,
Χρονικό 1939-2007
σελ. 181

€ 20

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ Ε.Μ.Σ. Εθνικής Αμύνης 4,
546 21 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ώρες 8-14.30
Τηλ. 2310-271195, fax 2310-271501, e-mail: ems@ems.gr

